STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02957

TROYMER FUN DER GHETO

Israel Zangwill

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

Israel Zangwill

By the kind permission of Messrs Langfier Ltd. 23a, Old Bond St. W.

טרוימער פון דער גהעטא

פון

ישראל זאנגוויל,

פערפאסער פון
„קינדער פון דער גהעטא“,
„דער קעניג פון די שנארער“, א. ז. וו.

איבערזעצט פון **א. פרומקין.**

אלע רעכטע פארבעהאלטען.

לאנדאן,
ראדיקאל פובלישינג קאמפאני.
.1907

פֿאָרוואָרט

ספּעציעל צו דער אידישער אויסגאַבע.

דאָס דאָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פֿון טרוימער, וועלכע האָבען זיך בעוויזען אין דער ג ה ע ט אָ פֿון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט בּיסלאַכווייז אָב. דאָס רוב פֿון זיי זיינען היסטאָרישע פּערזאָנען, נאָר עטליכע זיינען טיפּען פֿון דעם סאָרט ט ר ו י מ ע ר, וואָס האָט קיינמאָל ניט געפֿעהלט אין יודענטהום, און וועלכער איז נאָך איצט צווישען אונז.

דאָס קאַפּיטעל „אַ קאָנגרעס פֿון טרוימער" איז אַ גענויע בעשרייבונג פֿון דעם ערשטען ציוניסטישען קאָנגרעס אין באַזעל, און אַזוי ווי דאָס דאָזיגע בילד איז געצייכענט געוואָרען עטליכע טעג נאָך יענער עפּאָכע־מאַכענדער ערשיינונג, האָט עס אפשר אַצונד אַ געוויסען היסטאָרישען ווערטה. ווי מען וועט זעהן, ווערט ה ע ר צ ל דאָ אייגענטליך פֿאָרגעשטעלט אַלס טעריטאָריאַליסט, בעת ווען איך אַליין בין דאַן געווען אין דער פּאָזיציע פֿון אַ קריטיקער, אַ פּאָזיציע, וועלכע איך האָב קיינמאָל ניט אין גאַנצען אויפֿגעגעבען, כאָטש איך האָב זיך ענדליך מיט'ן גאַנצען האַרצען אָנגעשלאָסען אָן דר. הערצל מיט דער האָפֿנונג, אַז ער וועט זיין בכוח דורכצופֿיהרען זיין טרוים.

נאָר עס מוז בעמערקט ווערן, אַז ניט איינער פֿון די טרוימער, וואָס קומען פֿאָר אין דעם דאָזיגען בוך, האָט דערגרייכט וואָס עס איז בע־

שטימטעס. לאַסאַל האָט, אמת, געגרינדעט אַ פּאַרטיי, נאָר אָט די פּאַרטיי איז ווייט דערפֿון אַריינצופֿיהרען איהרע אידעען אין דער פּראַקטיקע, און לאַסאַל'ס ערפֿאָלג אפילו וואָלט ניט געלייזט די אידישע פֿראַגע. וואָרים עס איז איינע פֿון די טראַגעדיעס פֿון דעם גלות, אַז ווען עס קומט שוין אַמאָל אַרויס פֿון איהם אַ הערקולעס, ווערט געוועהנליך די אַרבייט און די ענערגיע פֿון דעם דאָזיגען הערקולעס אָבגעגעבען אויף אַלצדינג אַחוץ די יודענפֿראַגע. אָט מחמת דעם טאַקי איז דר. הערצל דער ערשטער אייגענער שטאַאַטס-מאַן, וואָס דער גלות האָט אַרויס-געגעבען.

נאָר זיין טרוים וועט ניט מקוים ווערן, כל זמן דאָס אידישע פֿאָלק וועט זיך צופֿריעדענשטעלען דערמיט, וואָס עס זיצט און קוויקט זיך דאָס האַרץ מיט'ן חלום, (אַזוי ווי אָפּיום-רויכערער מיט זייערע הערליכע פֿאַנטאַזיעס), ניט אַרבייטענדיג איהם צו פֿערווירקליכען. און אָט די אַרבייט פֿאָדערט ניט קיין טומאַנע רעדעס, נאָר רעאַל-פּאָליטיק. דער איד מוז אָהן מורא אויפֿנעהמען די פֿאַקטען פֿון דעם לעבען און פֿון דער געשיכטע. ער מוז פֿערשטעהן, ווי ווייט ער איז פֿערהאַסט און אַז זיין רעטונג ליגט אין גאַנצען אין זיינע אייגענע הענד. ער מוז קוקען די שוועריגקייטען גלייך אין פנים אַריין, אָנשטאָט צו פֿערדאַמען די, וועלכע זאָגען דעם אמת וועגען זיי. דאַן, כאָטש ער וועט ניט קענען אין איין טאָג פֿונאַנדערנעהמען דעם פּלאָנטער פֿון נייצעהן יאָהרהונדערטע, וואָלט זיך איהם דאָך איינגעגעבען אַוועקצושטעלען די צוקונפֿט אויף אַ געזינדערן באַזיס. ער וואָלט אים שטאַנד געווען בּיסלאַכווייז צו שאַפֿען אַ פֿעסטען באָדען אונטער זיינע פֿיס. און דאַן, אין דער צוקונפֿט, ווען ישראל וועט צוריק זיין אַ נאַציאָן, וועלען די טרוימער, וואָס ער וועט אַרויסגעבען, ווערן זיין שטאָלץ און זיין קראַפֿט, ניט זיינע שׂונאים אָדער זיינע פּע־שטויסענע, אַזוי ווי דאָס רוב טרוימער פֿון דער גהעטאָ.

Israel Zangwill

פארווארט.

צו דער ענגלישער אויסגאבע.

דאָס דאָזיגע בוך איז אַ געשיכטע פֿון טרוימער, וועלכע זיינען ערשינען אין דער גהעטאָ פֿון איהר ענטשטעהונג אָן אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט ביז אונזער צייט, ווען זי שטאַרבט בּיסלאַכווייז אָב. אַ טהייל פֿון זיי זיינען געוואָרען היסטאָריש אין יודענטהום; אַנדערע האָבען זיך דורכגעשלאָגען אַ וועג אין דער גרעסערער וועלט און האָבען געדיענט אַלס מאָדעלען פֿאַר בעריהמטע קינסטלער, און ווען ניט דאָס וואָס זיי זיינען מיר נייטיג געווען פֿאַר מיין טהעמאַ, און ווען ניט די האָפֿנונג, וואָס איך האָב געהאַט, מחדש צו זיין וואָס עס איז אין זיי, וואָלט איך זיך ניט דערוועגט זיי צו בעהאַנדלען פֿון דאָס ניי. די איבעריגע זיינען מיר פּערזענליך בעקאַנט, אָדער זיינען דער אַרטיסטישער טיפען־אויסדרוק פֿון אַסך זעעלען, וועלכע האָבען איבערגעלעבט אין זיך דעם גרויסען חלום פֿון דער גהעטאָ. די אַרטיסטישע וואַהרהייט איז פֿאַר מיר, דעם אמת זאָגענדיג, די העכסטע וואַהרהייט. די קונסט קען אָפֿטמאָל אַרומנעהמען דעם עצם, די נשמה פֿון פּערזאָנען און בעוועגונגען אַזוי וואַהר און בלי ספק אַסך לעבעדיגער ווי אַ וויסענשאַפֿטליכע גענעראַליזאַציע פֿערבינדט און פֿער־איינִיגט אַ מיש־מאַש פֿון נאַטור־ערשיינונגען. צ י י ט און אָ ר ט זיינען בלויז די בעדינגונגען, דורך וועלכע די גייסטיגע פֿאַקטען ברעכען זיך דורך זייער וועג. מחמת דעם האָב איך זיך אפשר דאָ און דאָרט ערלויבט צו

מאַכען קליינע ענדערונגען אין דער כאַראַקטעריסטיק פון מיינע פערזאָנען. האָב איך, למשל, געשטעלט דעם מאָמענט פון שפינאָזאַ'ס דונקעלער ליעבעס-געשיכטע ניט אויף'ן ריכטיגען פלאַץ? — איך האָב דאָך בלויז זיך געהאַלטען ביי זיין אייגענעם פרינציפּ, צו בעטראַכטען די וועלט פון דעם אייביגקייטס-שטאַנדפונקט; און ווען עס זאָל אפילו אמת זיין, אַז די גאַנצע געשיכטע איז ניט ריכטיג, ווי דער לעצטער אַרויסגעבער פון זיינע ווערק אין האָלענדיש וויל האָבען, — וואָלט איך עס דאָך געהאַלטען פאַר וואָהר, מחמת עס ענטהאַלט אין זיך די געפיהלען, מיט וועלכע דער פילאָזאָף זאָגאַר מוז זיך רעכענען. וועגען הייניע'ן האָב איך זיך געסטאַרעט איבערצוגעבען אַ מין צוזאַמענגעזעצטע פאָטאָגראַפיע אין ווערטער, פער-מישענדיג, דאָ אויך, די אמת'ע העלדין פון דער עפּיזאָדע מיט "LaM ouche" (די פליעג). די, וואָס האָבען איהם גוט דורכגעשטודירט, וועלען דערקענען זיינע אייגענע ווערטער—לאָמיך האָפען, אַז די ערטער, וואו זיי גיסען זיך צונויף אינאיינעם מיט מיינע, זיינען ניט צו קענטיג. מיינע אַנדערע קוועלען ליגען אויך צייטענווייז גאַנץ פון אויבען אויף, נאָר אָפטמאָל האָב איך זיך געמוזט אַרונטערלאָזען אין ניט זעהר צוגענגליכע שטיין-גריבער. אַזוי, למשל, האָב איך צו פערדאַנקען פאַר דער הימלישער פאַנטאַזיע פון דעם „בעל שם" אַ העברעאישען אָריגינאַל, וואָס מיין פריינד דר. ס. שעכטער, פּראָפעסאָר פון תלמוד אין דער קיימברידזשער אוניווערזיטעט און אַ קענער פון די חסידים, איז געווען אַזוי פריינדליך מיר צו ווייזען. מיין בעשריי-בונג פון „מיימון דער נאַר" (מענדעלסאָן) איז בעגרינדעט אויף זיין אייגענער לעבענס-בעשרייבונג, פון וואַנען איך האָב אַרויסגענומען דעם דראַמאַטישען עסעניץ, כאָטש אין דעם צווייטען טהייל פון דער ערצעהלונג איז מיר אויס-געקומען אַביסעל צו פערכאַפען אַפריהער די צייט, ווען מענדעלסאָן'ס „ירושלים" איז ערשיענען און ווען קאַנט איז געוואָרען בעריהמט. הקיצור, איך בין זיך מודה, אַז איך בין ניט געווען קיין מקפיד אין די זאַכען: אַז ס'איז מיר אויסגעקומען האָב איך גענומען די פאַקטען אַזוי ווי אַ היסטאָריקער, און אַז איך האָב געפונען פאַר נייטיג, האָב איך פער-טיימשט אַזוי ווי אַן ערפינדערישער קינסטלער.

איך האָב אַוועקגעשטעלט „אַ קינד פון דער גהעטאָ" צוערשט, ניט נור מחמת דעם וואָס די ווענעציאַנער אידישע קהילה האָט די ערשטע געטראָגען אויף זיך דעם נאָמען גהעטאָ, נאָר דערפאַר וואָס דאָס דאזיגע קאַפּיטעל קען בעטראַכט ווערן אַלס פאָרשפּיעל, אַלס הקדמה צו די אַלע אַנדערע. אַלצאיינס צי דער חלום פליהט דורך פערביי סמירנא אָדער אַמסטערדאַם, פערביי רוים אָדער קאַירא, פערביי ירושלים אָדער די

קאַרפּאַטהישע בערג, פֿערביי לאָנדאָן אָדער בערלין אָדער נויאָרק, — כמעט אַלע טרוימער האָבען געהאַט אַזאַ מין קינדהייט, און ס'קען דיענען זיי צו ערקלעהרען. עס איז דער סאַמע ערשטער קרייז, פֿון וואַנען זיי זיינען אַלע מעהר אָדער ווייניגער אַרויסגעקומען.

און ס'איז אויך פֿאַרהאַן אַ געוויסער זינן, אין וועלכען די ערצעהלונגען לויפֿען מיט אַ סדר איינע נאָך די אַנדערע ביז דער, וועלכע איך האָב געשטעלט צום סוף. דאָס „קינד פֿון דער גהעטאָ" קען בעטראַכט ווערן אַלס „פֿאָטער פֿון דעם מאַן" אין „חד גדיא", וואָס קומט פֿאָר טאַקי אין דערזעלביגער ים־שטאָדט.

וואָרים דאָס דאָזיגע בוך איז די געשיכטע פֿון אַ חלום, וואָס איז ניט מקוים געוואָרען.

י. ז.

I.

א קינד פֿון דער גהעשטא.

אַ קינד פֿון דער גהעטאָ.

I.

די ערשטע זאַך, וואָס דאָס קינד האָט זיך געקענט דערמאָנען, איז געווען, אַז ער האָט איינמאָל אַרונטערגעקוקט פֿון אַ פֿענסטער און דערזעהן גאַנץ טיעף אונטען אַ פֿליסענדען גרינעם וואַסער, מיט ווענעציאַנער לוסט־שיפֿלאַך און פֿישער־באַרקעס מיט קוליערטע זעגלען, וואָס די מענשען אין זיי האָבען אויסגעזעהן אַזוי קליין ווי קינדער. מחמת ער איז געבוירען געוואָרען אין דער גהעטאָ פֿון ווענעדיג, אויף אַ זיבעטען שטאָק פֿון אַן אַלט הויז. עס זיינען געווען נאָך צוויי עטאַזשען, וואוהין ער איז קיינמאָל ניט אַרויפֿגעגאַנגען און וועלכע זיינען פֿאַר איהם געבליבען בעהאַלטענע, פֿרעמדע געגענדען, וואָס האָבען געפֿיהרט אַרויף גלייך אין בלויען הימעל אַריין. אַ דונקעלע שטיעג, מיט דינע אָבגעקאַלכטע ווענד, — פֿערבייטהירען, בעשלאָגען מיט מזוזות — האָט אַרונטערגעפֿיהרט אין דעם שמאָלען הויף פֿון דער עלטסטער גהעטאָ אין דער וועלט. עטליכע איילען רעכטס איז געווען אַ זיילען־גאַנג, וואָס האָט געפֿיהרט צום ברעג פֿון אַ קאַנאַל, נאָר אַ מיאוס׳ער אייזערנער טויער האָט פֿערשפּאַרט דעם וועג. דאָס וואַסער פֿון אַן אַנדער קאַנאַל איז צוגעקומען גאַנץ נאָהענט צום הינטערשטען טהייל פֿון דער גהעטאָ און האָט אָבגעשניטען יעטווערען אויסגאַנג פֿון דער זייט; און די אַנדערע זיילען־גענג, וואָס האָבען געפֿיהרט צו דער דרויסענדיגער וועלט, זיינען אויך געווען פֿערזאָרגט מיט טויערן, וועלכע זיינען בעוואַכט געוואָרען פֿון ווענעציאַנער שומרים. אָט די טויערן פֿלעגט מען פֿערשליסען פונקט האַלבע נאַכט און אויף מאָרגען אין דער פֿריה זיי אויפֿעפֿענען צוריק, נאָר שבת אָדער אין אַ קריסטליכען יום טוב פֿלעגען זיי בלייבען פֿערשלאָסען דעם גאַנצען טאָג, כדי קיין שום איד זאָל ניט קענען אריין אָדער אַרויסגעהן פֿון דעם הויף, דער גאַס, דעם

גרויסען און קליינעם פלאַץ און די פּאָר קליינטשינקע געסעלאַך, וועלכע האָבען צונויפגעשטעלט די גהעטאָ. אַזוי ווי אין די איבעריגע טהיילען פון װענעדיג, זיינען אויך אין דער גהעטאָ קיין ברייטע, לאַנגע גאַסען ניט געווען; מעהר ניט ווי טראָטואַרען, וואו ס'האָט זיך כסדר געהערט דער געררויש, וואָס די פערבייגעהער האָבען געמאַכט מיט זייערע פוס־טריט. ביינאַכט פלעגען די וועכטער אַרומפאָהרען אין די קאַנאַלען אַרום און אַרום דער גהעטאָ אויף גרויסע באַרקעס, פאַר וועלכע די אידען האָבען געמוזט בעצאָהלען.

נאָר דאָס קינד האָט זיך ניט געפיהלט פערשפּאַרט, ווי אַן אַרעסטאַנט. אַזוי ווי ער האָט קיין שום לוסט ניט געהאַט אַרויסצוגעהן פון די טויערן, האָט ער ניט געפיהלט די קייט, וואָס וואָלט איהם אַריינגעשלעפּט צוריק, אַזוי ווי אַ הונד אין זיין יאָך אַריין; און כאָטש אַלע מענער און פרויען, וועלכע ער האָט געקענט, האָבען געטראָגען געלע היטלען און גרויסע O'ען אויף די הערצער, בעת זיי פלעגען אַרויסגעהן פון דער גהעטאָ, דאָך האָט ער אַ לאַנגע צייט כמעט ניט געוואוסט, אַז עס זיינען פאַראַן מענשען אויף דער וועלט, וואָס זיינען קיין אידען ניט, און נאָך וויניגער איז איהם אַרויפגעקומען אויף'ן געדאַנק, אַז די דאָזיגע היטלען און די דאָזיגע רעדעלאַך פון געלען שטאָף זיינען סימנים פון שאַנדע, צו בעצייכענען די אידען און זיי אָבטהיילען פון די אַנדערע מענשען. ער האָט זאָגאַר ניט געוואוסט, אַז ניט אַלע קליינע אינגלאַך טראָגען „ארבע כנפות'ן" אונטער די רעקלאַך זייערע און זאָגען „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ווען זיי קושען די ציצית.

ניין, די גהעטאָ איז געווען די גאַנצע וועלט זיינע, און אַ גרויסע, מעכטיגע וועלט, פול מיט אַלצדינג, וואָס אַ קינדער־האַרץ קען נור בעגעהרען.

ווי האָט דאָס אַביסעל געררוישט און געקאָכט אויף דעם גרויסען זוניגען פלאַץ, וואו דער ווענעציאַנער זעגעל־בוים האָט אָנגעשפּאַרט אַזש אין הימעל, און די טויבען פלעגען זיך אָפט אויסמישען מיט דעם געדיכטען עולם פון שוואַרץ־בערדיגע מענער מיט געלע טורבאַנעס אויף די קעפּ, וועלכע האָבען בעלאַגערט די מאַסע פון קראָמען אונטער דעם ראַנד פון זיילען! וואָס פאַר אַ צויבער איז פאַר איהם געלעגען אין די הויכע הייזער מיט זייערע צאָהלרייכע פענסטער, מיט זייערע געפלאַסטערטע, ברעקעלדיגע פאַסאַדען, מיט זייערע גרינע און ברוינע לאָדענס, מיט זייערע אויסגעשמירטע באַלקאָנען, מיט די פיעל־פאַרביגע גרעט! וואָס פאַר אַ פריוד איז דאָס אַביסעל געווען אין דער פריה און פאַר־נאַכט, ווען דער

פֿערשלאָסענער ברונען איז אויפֿגעעפֿענט געוואָרען, זיך צוצוקוקען, ווי די ווייבער שעפּען וואַסער, אָדער העלפֿען זאָגאַר ציהען די קייט. וואָס האָט געדרעהט דעם אַקס! און אויף דער בריק, וואָס האָט געפֿיהרט פֿון דער אַלטער גהעטאָ צו דער נייער, וואו דער קאַנאַל האָט זיך פֿערצווייגען אָן אַ זייט אין צוויי ווינקלען, — ווי טיעף־אינטערעסאַנט איז דאָס געווען צו שטעהן און אַרויסקוקען, וואָס עס קען פֿאָרט אָנקומען פֿון יעטוועדען ווינקעל בעזונדער! ווער וויס, פֿילייכט קומט אָן אַ שיפֿעל, אָנגעטריבען פֿון אַ מאַן, וואָס שטעהט אין הינטער־גרונד מיט זיינע צוויי לאָפּעטעס איבערגעלייגט איינע איבער די אַנדערע; פֿילייכט אַ שווימענדע פּליטע מיט באָרוו״סע אינגלאַך רייטענדיג דערויף; און אפשר גאָר אַ באַרקע, געפֿיהרט פֿון מענער מיט בלויע בלוזעס, איינער פֿון פֿאָרענט און צוויי פֿון הינטען, מיט אַ פּאַק גאָלדענע היי, אָדער מיט פּראָוויאַנט פֿאַר דער גהעטאָ—גליהענד־רויטע פֿרוכט און רייצענדע גרינוואַרג, אָדער מעקענדע שאָף און רעווענדע אָקסען, וואָס מען ברייננגט אַהער געקוילעט צו ווערן לויט דעם אידישען דין.

דער קאַנאַל, וואָס האָט אַרומגענומען די גהעטאָ פֿון הינטען, האָט געהאַט אַסך אַ ברייטערן און ווייטערן אויסקוק, נאָר ס׳איז געווען אַ סכנה צו שטעהן דאָרטען, מחמת די אַנדערע זייט איז געווען אַ פֿרעמדע, און די מאָדנע לייט, וועלכע האָבען זיך גערופֿען ווענעציאַנער האָבען דאָרט געוואוינט, און אַ טהייל פֿון די דאָזיגע רשעים האָבען אייך נאָך געקענט פֿערוואַרפֿען מיט שטיינער, ווען זיי דערזעהען אייך. דאָך, ביינאַכט האָט מען זיך געקענט פֿער׳גנב׳ענען אַהין און קוקען אין דעם קלאָהרען וואַסער, בעלויכטען פֿון דער לבנה, און אַרויף צו די שטערן.

מכח דער וועלט, וואָס איז געלעגען אויף דער אַנדער זייט וואַסער, האָט ער בלויז געוואוסט, אַז זי איז גרויס און פֿיינדליך און גרויזאַם, כאָטש ער האָט ליעב געהאַט אַרויסצוקוקען פֿון זיין הויכען פֿענסטער צו איהרע ווייטע אונבעקאַנטע פּלעצער, וואָס האָבען אויסגעזעהן אַזוי געהיימניספֿאָל מיט די דעכער און די שפּיצען פֿון די געוואַלדיג גרויסע געביידען; אָדער אַהין צו יענע בערג, וועלכע האָבען זיך אויפֿגעהויבען צום ים צו, וויים און נעבעלדיג אַזוי ווי פֿער׳חלום׳ט, און וועלכע האָבען אויסגעזעהן ביי איהם אין די אויגען אזוי ווי דער באַרג סיני, וואו גאָט האָט גערעדט צו משה׳ן. ס׳איז איהם קיינמאָל ניט אַרויסגעקומען אויף׳ן זינען, אַז דאָרט געפֿינען זיך אפשר כשוף־מאַכערינס, אָדער שדים און רוחות, מחמת ער האָט קיינמאָל ניט געהערט פֿון אַזעלכע ברואים. ער האָט געוואוסט, אַז עס זיינען פֿאַרהאַן גוטע גייסטער און שלעכטע גייסטער אויף דער וועלט;

זיי שוועבען אַרום אין דער לופטען, כאָטש מען זעהט זיי ניט, און סטאַרען זיך אַרויפצופיהרען די קינדער אויף אַ גוטען וועג אָדער זיי אַראָבפיהרען פון דרך הישר. זיי האַלטען זיך אין איין אַרומרייסען איינע מיט די אַנדערע צוליעב די קליינע קינדער'ס נשמות. נאָר אום שבת האָט דער שלעכטער מלאך אייערער קיין שום האַפט ניט, האָבענדיג אַנטקעגען זיך צוויי גוטע מלאכים: דעם גוטען מלאך פון אַ גאַנץ וואָך און אַ בעזונדערן שבת'דיגען מלאך, וועלכער העלפט איהם אָבהיטען אייך פון שלעכטס, ווי מען קען בעשיינפערליך אַרויסזעהן פון די צוויי שאָטענס אַנשטאָט איינעם, וואָס אייער פיגור וואַרפט אויף דער וואַנד, ווען די צוויי בענש־ליכט זיינען אָנגעצונדען. ווי שעהן די דאָזיגע פרייטאָג־צו־נאַכט'ס זיינען דאָס געווען, ווי שנעע־ווייס דער טיש־טוך, ווי זיס אַלעס האָט געשמעקט, און וואָס פאַר אַן אַנגענעהמע און בערוהיגענדע אַטמאָספערע! אַזאַ נחת־רוח, אַזאַ זיסער פריעדען פאַר דעם פאָטער מיט דער מוטער נאָך דער אַרבייט פון דער גאַנצער וואָך!

די „שבת־גויה" איז געווען די ערשטע און די איינציגע פערזאָן, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט ביים קינד אין מוח דעם געדאַנק, אַז די וועלט בעשטעהט ניט אין גאַנצען פון אידען. וואָרים אין דער צייט וואָס די, וועלכע האָבען געלעבט אינעווייניג, איינגעשלאָסען אין די טויערן פון דער גהעטאָ, זיינען אויסגעקליבען און בעשטימט געוואָרען צו דיענען דעם איינציגען גאָט פון ישראל, וועלכער האָט זיי בעפרייט פון פרעה'ס יאָך אין מצרים און זיי געמאַכט פאַר זיינע קנעכט, האָבען זיך אויף דרויסען, פון דער אַנדער זייט טויערן, געפונען מענשען, וועלכע האָבען ניט גע־דאַרפט אָבהיטען תורת משה. אַזוי האָט ער למשל געוואוסט, אַז בעת ווען ער טהאָר ניט נור קיין פייער ניט אָנריהרען פון פרייטאָג־צו־נאַכט ביז שבת־צו־נאַכט, נאָר אפילו די לייכטער, וואו די ליכט האָבען געברענט, אויך ניט, מעג די „שבת־גויה" שאַרען און שאַרען דעם אויווען וויפיעל איהר האַרץ גלוסט. אַזוי האָט זי פונאַנדערגעשאַרט די אויוועגס פון דעם אונטערשטען עטאַזש אַרויף דורך די אַלע זיבען שטאָק, און איז נאָך געגאַנגען העכער, עפעס אַזוי ווי אַ מין פייער־גייסט, וואָס הויבט זיך אויף צום הימעל צו.

זי האָט געהאַט נאָך אַנדערע מאָדנע פריווילעגיעס, די דאָזיגע קליינע, אַלטע פרוי מיט'ן שאַל איבער'ן קאָפ. מחמת זי האָט געמעגט עסען חזיר און אַלע סאָרטען טרפה פלייש און פיש; זי האָט זאָגאַר געמעגט עסען פוטער תיכף נאָך פלייש, אַנשטאָט צו וואַרטען זעקס שעה — נאָך מעהר, זי האָט געמעגט עסען פוטער און פלייש אויף איין טעלער, בעת ווען דעם

קינדס מוטער האָט געהאַט צווי בעזונדערע סאָרטען געשיער: פֿאַר מילכיגס און פֿליישיגס. יאָ, די „שבת-גויה״ איז ווירקליך געווען אַ נידע־ריגערע סאָרט בריאה, וועלכע האָט געלעבט אויף דער וועלט בלויז אויפֿצוקאָכען די טהעע-קעסלען און אויסלעשען די ליכט אין דער גהעטאָ, און דערפֿאַר האָט זי געקראָגען גוט בעצאָהלט מיט קופּערנע מטבעות, וואָס זי האָט צונויפֿגעקליבען אין יעדער דירה, אַזוי גיך ווי מען האָט נור געמעגט האַלטען געלד.

וואָרים אַזוי גיך ווי דריי שטערען האָבען זיך בעוויזען אויף׳ן הימעל, איז די „שבת-גויה״ געוואָרען אוים יחסן׳טע, און דעם קינד׳ס פֿאָטער האָט געמאַכט „הבדלה״, דאַנקענדיג גאָט, וואָס איז מבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך, וואָס טהיילט אָב דעם שבת פֿון אין דער וואָכען און דאָס ליכט פֿון דער פֿינסטערניש. איבער אַ פֿולען בעכער ווייז האָט ער געמאַכט הבדלה, האַלטענדיג די איינגעבויגענע פֿינגער זיינע פֿאַר אַ וועקסען ליכטעל און דערלאַנגענדיג יעדען איינעם די „בשמים״ צו שמעקען.

און אַז די דאָזיגע צערעמאָניע האָט זיך געענדיגט, האָט דאָס קינד געקראָגען אַ זופּ ווייז פֿון דעם בעכער. ער האָט זיך אין זיין לעבען געקענט דערמאָנען אין אַסך אַזעלכע זיסע זופּען וויין, וועלכע זיינען ביי איהם אין מוח געווען פֿערקניפּט מיט זיין רעליגיאָן. ער האָט זיי געהאַט אין שול גופא פֿרייטאָג-צו-נאַכטס און יום טוב אָוענד, און אין דערהיים אויך, איבערהויפּט אום פּסח, אין די ערשטע צווי סדר-נעכט, ווען זיין קליין וויין-גלעזעל פֿלעגט אָנגעפֿילט ווערן ניט וויינינגער ווי פֿיער מאָל מיט אַ מילדען, זיסען וויין. דערצו איז אויף׳ן טיש געשטאַנען, אָנגעגרייט פֿאַר אליהו הנביא, אַ גרויסע גלאָז וויין, וואָס דער אונזיכטבאַרער גאַסט האָט אויסגעטרונקען, כאָטש די גלאָז איז געבליבען פֿול ווי אַן אויג. ס׳איז איבערהויפּט געווען אַ פֿריילאַך שטיקעל צייט, דער דאָזיגער יום טוב, פֿון ערב פּסח אָן, ווען מען האָט פֿערברענט דעם חמץ, ביז דער סאַמע לעצטער רגע פֿון דעם לעצטען טאָג, ווען דאָס פֿערבאָטענע ברויט האָט געהאַט אַ מאָדנעם טעם, אָקוראַט ווי זיסער קוכען. היינט די גאַנצע ענדערונג אין קיך, דאָס האָט אויך געהאַט אַ געוויכען צויבער: נייע פֿענדלאַך, נייע טעלער, נייע טעפּ, נייע לעפֿעל, אַלצדינג שפּאָגעל־ניי, אין האַרמאָניע מיט די מצות, וועלכע האָבען פֿערנומען דעם פּלאַץ פֿון ברויט. און ווי שעהן האָט אויסגעזעהן דער טיש, וואָס איז געגרייט געוואָרען צום „סדר״, מיט די וויין-גלעזער און די מערקווירדיגע מאכלים, דעם זרוע, די מרור, די חרוסת און וואָס איהר ווילט אַליין! און ווי ברייט ויצען דאָס אַלע אַרום טיש, אָנגעשפּאַרט אויף ווייסע קישענס! דעם קינד׳ס

נשמה איז פול געווען מיט אַ צערטליכע פּאָעזיע, און ס'איז געווען אַ פרייד פאַר איהם צו פרעגען די „פיער קשיות" אין העברעאיש: — „מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כלו מצה?" די דאָזיגע קשיא האָט ער איבערגעזאָגט פון אַ גרויסען דינעם ספר, „די הגדה", פול מיט בילדער מכח די „עשר מכות", וואָס גאָט האָט אָנגעשיקט אויף די מצרים, און מכח פרעה דעם רשע, וואָס איז געזעסען מיט אַ האַרטען האַרצען אויף אַ האַרטען טראָהן. זיין פאָטער'ס ענטפער, וועלכער איז אויך געווען אין העברעאיש, האָט גע־דויערט אַ צוויי, דריי שעה, איבערגעשלאָגען אין מיטען מיט עסען און טרינקען; און דאָס איז אייגענטליך געווען דער איינציגער טהייל פון דעם ענטפער, וואָס דאָס קינד האָט ווירקליך פערשטאַנען, מחמת דאָס העברעאיש פון דער הגדה איז געווען זעהר שווער.

נאָר ער האָט אין אַלגעמיין געוואוסט, וואָס פאַר אַ יום טוב דאָס איז, און די קשיות זיינען מעהר ניט געווען ווי אַ צערעמאָניע־זאַך, מחמת ער האָט זיי אַזוי געהאַלטען אין איין פרעגען יאָהר איין יאָהר אויס, זאָגאַר דאַן, ווען ער איז שוין אויסגעוואַקסען. אויך האָט ער ווינציג וואָס געטראַכט מכח דעם זינן פון די תפילות, בעת ער פלעגט זיי אָבזופּען דריי מאָל אין טאָג, אין דערפריה, פאַרנאַכט און ביינאַכט, כאָטש ער האָט זיך אויסגעלערנט פערשטעהן לשון קודש און ער האָט זאָגאַר געקענט איבערזעצען דעם דאַווענען אין אַ שלעכטען איטאַליעניש, אַ צוקריפּלונג פון דער ווענעציאַנער שפּראַך, וועלכע איז אַריינגעבראַכט געוואָרען אין דער גהעטאָ דורך די אידען, וואָס האָבען געפיהרט געשעפטען מיט דער דרויסענדיגער וועלט. ס'איז געווען אַזוי פיעל צו דאַווענען—גאַנצע ספרים. און ווי האָט זיך דאָס איהם צייטענווייז געגלוסט איבערצוהיפּען עטליכע טרוקענע, ניט־אינטערעסאַנטע בלעטלאַך! נאָר ער האָט זיך ניט נאָכ־געגעבען די תאוה און איז דורכגעקראָכען יענע שטיקער אפילו מיט די גאַנץ קליינע אותיות'לאַך, וואָס נאָר גרויסע דערוואַקסענע מענשען האָבען געדאַרפט זאָגען.

אַ טהייל פון דעם נחת־רוח, וואָס איז געלעגען אין די שבתים און ימים טובים, איז געווען די ענדערונג אין דעם דאַווענען. זאָגאַר דער בענשען נאָך'ן עסען האָט דאַן אויך דאָ און דאָרט געהאַט אַ שטיקעל פרישע אָבוועקסלונג. וואָרים פּונקט ווי דאָס קינד האָט אָנגעטהאָן זיינע בעסטע בגדים אום שבת און יום טוב, אַזוי האָבען זיך זיינע תפלות עפּעס אַזוי ווי אָנגעטהאָן אין שעהנערע ווערטער, און האָבען געדאַרפט געזאָגט ווערען פון שעהנערע ספרים און מיט שעהנערע ניגונים. די מעלאָדיע,

דער ניגון האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָלע אין דעם דאַווגען, און כאָטש ער האָט, דוכט זיך, ניט געטראַכט מכח דער בעדייטונג פֿון די תּפלות, האָבען זיי פֿונדעסטוועגען געלעבט ביי איהם אין מוח אַזוי ווי שטיקער מוזיק, און צי זיי זיינען געווען אומעטיג, צי לוסטיג, — אָפּטמאָל, אין די שפּעטערע יאָהרען, האָבען זיי זיך אַליין געזונגען ביי איהם אין מוח. דריי „אמן׳ס" זיינען געווען אין דעם „מוסף" פֿון די דריי ימים טובים — פּסח, שבועות און סוכות — וועלכע האָבען געהאַט אַ מערקווירדיגען צויבער פֿאַר איהם. די ערשטע צוויי האָבען געקלונגען אָבגעריסען, דער לעצטער האָט זיך געדרעהט און געצירקעלט און איז לאַנגזאַם אָבגעשטאָרבען. און כאָטש עס איז געווען אַסך צו זאָגען אין די דאָזיגע טעג, ווען די תּפלות זיינען געווען דאָפּעלט, איז עס איהם פֿונדעסטוועגען ניט געפֿאַלען צו לאַסט, וואָרים די עקסטראַ שטיקלאַך האָבען זיך אַזוי ווי אַריינגעגנב׳עט צווישען די געוועהנליכע, אַלטעגליכע שטיקער, אָקוראַט ווי בערגלאַך אָדער בלומען, וועלכע וואַקסען אויס אין מיטען דערינען אויף אומגעריכטע ערטער, כדי אָבצופרישען אַביסעל די מרה־שחורה פֿון אַ לאַנגען, לאַנגען וועג. און אחוץ דעם זיינען די דאָזיגע עקסטראַ־תּפלות געדרוקט געווען אַזוי שעהן, מיט אַזעלכע פֿיינע גראַמען. אַסך פֿון זיי זיינען געווען אויס־געצייכענטע „חרוזים", וואָס זיינען דורכגעלאָפֿען דעם גאַנצען „אלף בית", פֿון „א" ביז „ת". אָט די חרוזים, וואָס האָבען געשטאַמט פֿון דעם מיטעל־אַלטער, האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען אין דעם יום טוב׳דיגען דאַווגען, און אפילו ווען דאָס קינד האָט זיך געדראַפּט מודה זיין אויף זיינע זינד — אָדער בעסער געזאָגט, אויף די זינד פֿון דער גאַנצער קהילה, מחמת „כל ישראל ערבים זה לזה" און יעדער איד איז פֿעראַנטוואָרטליך פֿאַר די מעשים פֿון דעם אַנדערן — האָט ער געזינדיגט זיינע זינד מיט אַן „א", געזינדיגט זיינע זינד מיט אַ „ב", און אַזוי וויטער ביז ער האָט שוין מעהר ניט געקענט זינדיגען. און וואָס פֿאַר אַ תּענוג איז דאָס גע־ווען צו בעטאָנען דעם סוף פֿון יעדען חרוז און איהם אויסשרייען מיט היץ! און אָפּטמאָל, ווען די חרוזים האָבען זיך אַלע געענדיגט מיט איין און דיזעלביגע ווערטער, אַזוי ווי דער כאָר, דער צושפּיעל פֿון אַ ליעד, וואָס פֿאַר אַן ערלייזונג איז דאָס געווען, נאָך אַ גאַנצע שווערע שטיק, וואָס מען האָט אָבגעזופּט אַבי־ווי, צוריק אַרויפֿצוקומען אויף די אַלטע גוט־בעקאַנטע ווערטער און זיי אויסשרייען אין דער הויך! צייטענווייז זיינען די פֿערזען געווען גאַנץ קורצע — בלויז צו איין שורה — און האָבען זיך געענדיגט מיט איין איינציגען וואָרט ווי „מים" אָדער „אש", למשל. און וואָס פֿאַר אַ פֿרומער ספּאָרט דאָס איז אַביסעל געווען צו לויפֿען

גלייך אין „פֿייער" און אין „וואַסער" אַריין! אָט די ווערטער זיינען גע־שטאַנען אויסגעשטעלט פֿריינדליך און איינפֿאַך, דאָס איבעריגע אָבער איז געווען אַזאַ מאָדנע און שווערע לשון קודש, אַז צייטענווייז האָט דאָס קינד געצווייפֿעלט, צי דער פֿאָטער זיינער אפילו האָט דאָס אַלעס פֿערשטאַנען, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער פֿלעגט ביי געוויסע חרוזים פֿערגיסען ביטערע טרעהרען, דער עיקר אין די ימים נוראים. ס'איז עפּעס געווען אַ מין שרעק צו דיינקען, אַז די מלאכים אויבען אין הימעל פֿערשטעהען יעדעס איינציגע וואָרט דערפֿון. און ער איז געווען גענייגט צו דיינקען אַז דער חזן האָט אויך פֿערשטאַנען אַלצדינג; ער האָט געזונגען מיט אַזאַ מין געפֿיהל און מיט אַזויפֿיעל האַרץ.

די איינציגע צייט, ווען דאָס קינד האָט זיך געלאַנגווײלט ביים דאַוונען, איז געווען שבת צו קריאת התורה. דער ניגון, מיט וועלכען מען האָט געלייענט די תורה, איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרען לויט געוויסע צייכענס, וואָס זיינען אין חומש אָבגעדרוקט איבער און אונטער די ווערטער, און די צייכענס, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען אַ שעהנעם קלאַנג, זיינען פֿאָרגעקומען זעלטען, און דער שעהנסטער פֿון זיי, דער „שלשלת", וועל־כער האָט אויסגעצויגען דאָס וואָרט מיט אַ קייט פֿון אונענדליכע טרעלען און דריידלאַך, אָקוראַט ווי דאָס געזאַנג פֿון אַ פֿויגעלע, — אָט דער צייכען איז בסך הכל פֿאָרגעקומען עטליכע מאָל אין די אַלע חמשה חומשי תורה. זיך צוהערענדיג צו דעם אונענדליכען צוויבער, האָט זיך דאָס קינד געטראַכט, ווי גוט עס וואָלט געווען, ווען די גאַנצע ספר־תורה איז בעשפּריינקעלט מיט אַזאַ מין פֿויגעל־געזאַנג; ווען עס ווענדט זיך אָן איהם, וואָלט ער געמאַכט, די ריינינגקייט זאָל האַלטען אין איין זינגען און טרילען. נאָר ער האָט געוואוסט, אַז דאָס קען ניט זיין, וואָרים די ספר־תורה איז געווען האַרט און ערנסט און ווירדיג, אָקוראַט ווי די גבאים פֿון שוהל, וועלכע האָבען איהר געהויבען אין דער לופֿטען, אָדער איהר פֿונאַנדערגעוויקעלט און איהר אָנגעטהאָן דאָס מענטעלע איהרס און אויפֿ־געהאַנגען די קלינגענדיגע זילבערנע גלעקלאַך אויף איהר. אפילו די איינפֿאַכסטע מוזיקאַלישע צייכענס זיינען ניט געווען אָנגעצייכענט אויף איהר, נאָך מעהר, זי איז געווען זאָגאַר אָהן נקודות. בלויז די אותיות האָט מען געקענט זעהן אויף דעם הייליגען פּאַרמעט, אי דאָס זיינען דאָס געווען געשריבענע, ניט קיין געדרוקטע אותיות, מחמת דער דרוק איז ניט אַזוי ווי די עהרווירדיגע האַנד פֿון דעם סופר. דאָס קינד האָט זיך געטראַכט ביי זיך, וואָס פֿאַר אַ וואונדערבאַרע פֿעהיגקייט מען מוז דאָס האָבען, עס צו קענען לייענען, בפרט נאָך עס צו קענען אויסזינגען ריכטיג.

פֿערטיעפֿט אין אַזעלכע געדאַנקען, פֿלעגט ער שטעהן און קוקען, ווי מען רופֿט אויף צו דער תורה זיבען אידען, איינעם נאָך'ן צווייטען, צוערשט אַ כ ה ן, דערנאָך אַ ל ו י, דערנאָך פֿינף געוועהנליכע ישראלים, און זייער אַרויפֿגעהן און אַרונטערגעהן פֿון דער בימה שלאָגט איבער אַביסעל די איינטאָניגקייט פֿון דעם לייענען. נאָך קריאת התורה זיינען געקומען די נ ב י א י ם, די ה פ ט ר ה, וועלכע האָט פֿון דאָס ניי דערוועקט דעם קינד'ס אינטערעס, מחמת זי האָט געהאַט אַן אַנדערן און אַ זיסערן ניגון, אין מינאָר, פֿול מיט האַלבע טענער און מיט אַ זיסער אומעטיגקייט, וועלכע האָט זיך געענדיגט אין אַן אויסברוך פֿון פֿרייד. וואָרים די נביאים, כאָטש זיי האָבען גע׳דונערט געגען די אונגערעכטיגקייטען פֿון דעם פֿאָלק ישראל און געהאַלטען אין איין וויינען און קלאָגען אויף די עולות, וואָס זיינען בעגאַנגען געוואָרען, האָבען זיי אָבער אויך גערעדט פֿון דער גוטער צייט, ווען ס'וועט נעהמען אַ סוף צום גלות, און מ ש י ח וועט קומען און צונויפֿקלייבען זיין פֿאָלק פֿון אַלע פֿיער עקען פֿון דער ערד, און דער בית המקדש וועט פֿון דאָס ניי אויפֿגעבויט ווערן אין ירושלים, און אַלע נאַציאָנען וועלען דיענען דעם איינציגען גאָט, וואָס האָט געגעבען זיין תורה צו די אידען אויף'ן באַרג סיני.

דערווייל איז נור דאָס פֿאָלק ישראל מחויב אָבצוהיטען די תורה מיט אַלע איהרע פּרטים ודקדוקים, וואָרים בלויז די אידען — צי געבוירען צי נית־געבוירען — האָבען געשוואָרען אַזוי צו טהאָן אין רעכטען מיטען פֿון די קולות וברקים, פֿון די דונערן און בליצען אויף'ן הר סיני. אפילו דעם קינד'ס נאָך נית־געבוירענע נשמה איז געווען דערביי און האָט גענומען אויף זיך דעם יאָך פֿון דער תורה. אָפֿטמאָל האָט ער זיך געסטאַרעט צו דערמאָנען אָן דער דאָזיגער פּאַסירונג, נאָר כאָטש ער האָט זיך געקענט גאַנץ גוט פֿאָרשטעלען די סצענע און זעהן, ווי די נשמות שוועבען אַרום איבער די בערג אַזוי ווי ווייסע וואָלקענס, האָט ער זיך פֿונדעסטוועגען נית געקענט דערמאָנען, אַז ער זאָל האָבען געווען צווישען זיי. אָט אַפּנים ער האָט עס געמוזט פֿערגעסען אינאיינעם מיט די איבעריגע זאַכען, וואָס האָבען געטראָפֿען מיט איהם פֿאַר זיין געבורט — ווי די צוויי מלאכים, למשל, וועלכע האָבען מיט איהם געלערנט תורה און איהם געוויזען יעדען אין דערפֿריה דעם גן עדן און יעדען פֿאַרנאַכט דעם גיהנום; נאָר אין דער רגע, וואָס ער איז געבוירען געוואָרען, האָט איהם איינער פֿון די מלאכים אַ שנעל געטהאָן מיט'ן פֿינגער אין דער אויבערשטער ליפּ און האָט איהם אַראָבגעשיקט אויף דער וועלט אַ וויינענדיגען פֿון וויטאָג, מיט דעם דאָזיגען גריבעלע אונטער די נאָזלעכער, וואָס איז דער צייכען,

אַז דער מענש האָט זיך אויף אייביג פֿערגעסען וואָס עס טהוט זיך אויבען אויפ'ן הימעל.

נאָר אין דעם טאָג פֿון מתן תורה — דעם יום טוב פֿון שבועות — איז די שוהל געווען פֿערפּוצט מיט בלומען. ס'איז ניט אַזוי גרינג געווען צו קריגען בלומען אין װענעדיג — יענע שטאָדט פֿון שטיינער און פֿון ים — דאָך זיינען די זיילען און די באַלקאָנען פֿון יעדער שוהל (און עס זיינען געווען זיבען שוהלען אין דער דאָזיגער איינגער גהעטאָ, אַ טהייל פֿון זיי אַלט און שעהן, אַנדערע אָרים און נידעריג) געווען פֿער־ציערט מיט רויזען, ליליען און אַנדערע סאָרטען בלומען.

נאָך שעהנער איז געווען דער יום טוב פֿון סוכות, ווען דער פּלאַץ און די הויפֿען פֿון די שוהלען זיינען פֿערנומען געוואָרען מיט הילצערנע שטיבלאַך, לזכר פֿון די טעג, ווען די קינדער פֿון ישראל האָבען געלעבט אין ביידלאַך אין דער מדבר. דעם קינד'ס פֿאָטער, אַן אמת פֿרומער איד, האָט געהאַט אַ גאַנצע סוכה פֿאַר זיך, בעדעקט מיט גרינע צווייגען, בעהאַנגען מיט פֿרוכט און אויסגעמעבעלט מיט שטוהלען און מיט אַ טיש, ביי וועלכען דאָס קינד איז געזעסען, אויפֿהויבענדיג די אויגען צום בלויען הימעל, וועלכער האָט אריינגעקוקט דורך די גרינע בלעטער, און זיי אַרונטערלאָזענדיג אויף דעם שנעע־ווייסען טיש־טוך, בעשפּריינקעלט מיט שפּיעלענדע שאָטענס און מיט בלישטשענדע זונען־שטראַהלען. די לעצטע טעג פֿון יום טוב האָט ער זיך גענומען צום דאַך, אויפֿעסענדיג איינציגווייז די אַלע געשמאַקע עפּעל, די זיסע אָראַנזשען און די רייצענדע וויינטרויבען. היינט די אתרוגים און די לולבים, מיט וועלכע ס'האָט גערוישט אין שול דעם גאַנצען שעהנעם יום טוב, ווען די מענער האָבען זיי גע־שאָקעלט און געטרייסעלט און בעוואויגען נאָך אַלע זייטען, צו מזרח און מערב, צו צפון און דרום, אַרויף צום הימעל און אַראָב צו דער ערד. אַזוי ווי קיינער האָט ניט געטאָרט אָנבייסען פֿאַר אתרוג־בענשען, האָט אַ מאַן אַרומגעטראָגען דעם לולב מיט'ן אתרוג איבער די הייזער צו די ווייבער, וועלכע האָבען געמוזט בלייבען אין דערהיים, פֿערזאָרגען דאָס הויז — און ווירקליך, די היים איז געווען דער פֿרוי'ס ערשטער פּלאַץ, און ליכט־בענשען דער פֿרוי'ס הייליגסטע פֿליכט, און אפילו אין שוהל איז זי אויך געזעסען אין אַ בעזונדער אָרט, אויף אַן אָבגעצאַמטער גאַלעריע מיט שטראַכטען, וויט אַוועק פֿון די מענער. דעם זיבעטען טאָג סוכות האָט דאָס קינד געקראָגען פֿאַר זיך אַליין אַ „הושענה", אַ פֿריש בינטעל מיט צווייגלאַך און מיט גרינע בלעטער, וועלכע ער האָט צושלאָגען און צו־קלאַפּט אויף דער שוהל־באַנק, שרייענדיג: „הושענה!" און אינאיינעם

מיט די בלעטלאַך, וועלכע זיינען צופֿליִיגען אויף דער ערד, זיינען אויך אַוועקגעפֿאַלען זיינע זינד. די גאַנצע נאַכט פֿון „הושענה רבה" איז דער פֿאָטער זיינער אויף געווען אין שוהל, נאָר דאָס קינד איז געגאַנגען אַהיים שלאָפֿען, נאָך אַ ביטערן קאַמפּף, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיינע האַלב־פֿערקלעפּטע אויגען, און געהענדיג אַהיים האָט ער געציטערט, ער זאָל חלילה ניט זעהן, אויף די שטיינער זיין שאָטען אָהן אַ קאָפּ, מחמת דאָס איז געווען אַ סימן פֿון טויט.

נאָר דער ניינטער טאָג סוכות, „שמחת תורה" הייסט עס, איז געווען דער בעסטער פֿון אַלע, דער טאָג, ווען מען האָט געענדיגט די תורה און טאָקי באַלד אויף'ן שטעל איהר אָנגעפֿאַנגען פֿון דאָס ניי, פֿון „בראשית" אָן, כדי ס'זאָל ניט אויסזעהן, אַז די „שמחה" איז מחמת דעם וואָס די קהלה איז פּטור געוואָרען פֿון דער תורה. וואָס פֿאַר אַ צויבער איז געלעגען פֿאַר דאָס קינד אין דער צערעמאָניע מיט די צוויי חתנים, דעם „חתן־תורה" און דעם „חתן בראשית", וועלכע האָט אויסגעזעהן, ווי אַן אמת'ע חתונה! ווי די אינגלאַך האָבען זיך דאָס געוואָרפֿען אין שוהל אויף דער ערד, אויפֿצוקלייבען די צוקערלאַך און די אַנדערע זיסע זאַכען! און ווי גליקלאַך זיי זיינען דאָס אַביסעל געווען צו געהן אינאיינעם מיט די גרויסע אין דער פּראָצעסיאָן, די „הקפות", מיט פֿענדלאַך און מיט וועקסענע ליכטלאַך, וואָס האָבען געשטעקט אין אויסגעהוילטע מעהרען, אָנשטאָט לייכטער, זינגענדיג אינאיינעם מיט דעם גאַנצען עולם די ווער־טער: „אנא ה' הושיעה נא! אנא ה' הצליחה נא!" אַזוי פֿריילאַך איז דער חזן געווען, אַז ער האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטען ניט צו טאַנצען, און פֿערשטעהט זיך, אַז די שטימע זיינע האָט געטאַנצט בעת ער האָט געזונגען.

ס'איז ניט געווען קיין שום אַנדער צייט אין יאָהר, וואָס זאָל זיין אַזוי לוסטיג אין דער גהעטאָ, אַחוץ פּורים, ווען מען האָט זיך געשיקט „שלח מנות", און די מענער האָבען געטראָגען קאָמישע מאַסקעס אָדער זיך פֿערשטעלט פֿאַר פּרויען און געשפּיעלט „טהעאַטער". דאָס קינד פֿלעגט אַרומגעהן מיט אַ גרויסער פֿאַלשער נאָז, און יעדעס מאָל ווען מען האָט אין שוהל, ביי דער „מגילה", דערמאָנט דעם נאָמען „המן", האָט ער מיט אַלע כוחות געקלאַפּט מיט אַ האַמער אָדער געדרעהט מיט אַ גראַגער.

אַן אַנדער יום טוב פֿון דעם סאָרט איז געווען חנוכה, וואָס פֿלעגט מאַכען אויף דעם קינד אַזאַ'ן איינדרוק ווי פּורים. ווי פֿאַנטאַסטיש האָבען זיי אויסגעזעהן די חנוכה־ליכטלאַך, זיך פֿערגרעסערענדיג אין צאָהל פֿון

איין נאַכט אויף דער אַנדערער, צוערשט איינס, דערנאָך צווי ביז דעם אַכטען אָווענד, ווען עס האָבען געברענט אַכט ליכטלאַך אין איין שורה, ניט אַריינגערעכענט דעם „שמש“, וואָס האָט אָנגעצונדען די אַנדערע, דעם „שמש“, הייסט עס! און דאָס אַלעס האָט דערמאָנט אָן דעם גרויסען נס, אָן דאָס קריגעלע בוימעל, וואָס מען האָט געפֿונען אַ פֿערזיגעלטען אין בית המקדש דאַן, ווען די חשמונאים האָבען מנצח געווען די יונים, און וואָס איז געווען גענוג פֿאַר'ן „נר תמיד“ אויף אַכט טאָג צייט.

און אַזוי האָט דאָס קינד געלעבט און איז אויפֿגעוואַקסען אין דער דאָזיגער אינערליכער וועלט, פֿול מיט טרוימען, ווענדענדיג זיין פֿאַנטאַזיע צוריק צו דער אַמאָליגער היים פֿון די אידען, צו פּאַלעסטינאַ, און האָפֿענדיג אויף אַ מין וואונדערבאַרער גאולה, אַזוי שטאַרק בעאיינפֿלוסט פֿון געבעט און פֿון רעליגיעזע צערעמאָניעס, אַז זאָגאַר שפּיעלענדיג זיך מיט די קינדער אין נים האָט ער אויך געהאַט אַ תפלה צו דעם קינדער־מלאך סנדלפון, וועלכער האָט געלויטעט: „אָה סנדלפון, דו שר פֿון די וועלדער, היט אונז אָב פֿון שלעכטס!“

II.

צווי זאַכען זיינען געווען אין דער גהעטאָ, וואָס האָבען געהאַט אַ מאָדנע אָנציהונג פֿאַר דעם קינד: איינע פֿון זיי איז געווען אַ ברייטער פֿלאַכער מאַרמאָר־שטיין אויף דער וואַנד לעבען זיין הויז; בּיסלאַכווייז האָט ער אויסגעפֿונען, אַז דאָס איז געווען אַ בעפֿעהל, אַז די אידען, וואָס שמד'ן זיך, זאָלען זיך קיינמאָל ניט אומקעהרען אין דער גהעטאָ און ניט האָבען קיין שום פֿערבינדונג מיט איהרע איינוואוינער, אַניט וועלען זיי בעשטראָפֿט ווערן מיט תפיסה, מיט שמיץ, מיט'ן שאַנד־פֿלאָקען און זאָגאַר מיט דער תליה. די צווייטע זאַך איז געווען אַ מאַרמאָרנע פֿיגור פֿון אַ שעהן מיידעל מיט אַ לאַנגער שלעפּ, וואָס איז געלעגען אויף דער סאַמע לעצטער וואַנד פֿון דער גהעטאָ, קוקענדיג דערויף מיט העל־אָפֿענע אויגען.

דאָס איז געווען אַן אַנטיקיטעט, אַן איבערבלייבעכץ פֿון די אַלטע צייטען, און צוזאַמען מיט דעם מאַרמאָר־שטיין האָט עס דערמאָנט דעם קינד אָן דער מערקווירדיגער וועלט דאָרט אויף דרויסען, וואו מענשען

פֿון אַ פֿערבאָטענער אמונה האָבען אויסגעקריצט פֿערבאָטענע בילדער. אָבער ער איז קיינמאָל ניט אַרויס פֿון דער גהעטאָ; על כל פנים קיינמאָל ניט מעהר ווי עטליכע גאַסען, וואָרים וואָס האָט ער געהאַט צו טהאָן אין וועלנדיג? אַז ער איז אונטערגעוואַקסען און האָט זיך שוין געקענט מאַכען ניצליך מיט וואָס עס איז, האָט איהם דער פֿאָטער צוגענומען צו זיך אין זיין לייה-געשעפֿט, און פֿאַר דער פֿרייער צייט זיינער איז ער געווען פֿערזאָרגט מיט דער שוהל און מיט אַ גאַנצען ים פֿון למודים; אַחוץ חומש מיט רש"י האָט ער געהאַט פֿאַר זיך די געוואַלדיגע צאָהל פֿון גמרות, יענעם מיש-מאַש פֿון תלמוד'ישע תורה און הלכה. און אַז ער איז צוגעקומען צו זיין דרייצעהנטען יאָהר, האָט ער זיך גענומען גרייטען צו ווערן „בר מצוה". וואָרים צו דרייצעהן יאָהר איז דאָס קינד געוואָרען אַ מאַן. די זינד זיינע, וואָס זיינען ביז דאַן געלעגען אויף דעם פֿאָטער'ס פלייצעס, וועלען איצט פֿאַלען אויף איהם אַליין, און אָנשטאָט דעם, וואָס ער איז ביז אַהער געווען אַזוי וויניג פֿעררעכענט אין שוהל ווי אַ פֿרוי, וועט ער ווערן אַ פֿאָלנער מענש און מען וועט איהם קענען מצרף זיין צום „מנין". און אַזוי האָט ער ניט נור געקראָגען אַ טלית, ווי אַן ערוואַקסענער איד, נאָר ער האָט אויך אָנגעהויבען „לייגען תפילין". דערצו האָט ער זיך גענומען איינ'חזר'ן זיין „פרשה", וואָרים דעם ערשטען שבת, נאָכדעם ווי ער ווערט דרייצעהן יאָהר אַלט, וועט מען איהם אויפֿרופֿען, אַזוי ווי אַ מאַן, צו דער תורה, מעהר ניט, אָנשטאָט צו הערען, וועט ער אַליין דאַרפֿען לייענען אַ פרשה פֿון דער ספר-תורה, וועלכע איז גאָר אָהן נקודות און אָהן טראָפּ. ער איז געווען אַ שעהמעדיג אינגעל, און דער גערדאַנק, אַז ער וועט דאַרפֿען אַרויפֿגעהן אויף דער בימה פֿאַר דער גאַנצער שוהל אידען, האָט איהם שטאַרק געשראָקען. אַחוץ דעם קען ער נאָך אַ טעות האָבען אין די ווערטער אָדער אין דעם ניגון. ס'איז געווען אַ ביטער שטיקעל צייט פֿאַר איהם, און אפילו דער געדאַנק מכח די נייע מלבושים, די „בר מצוה"-מתנות און די סעודה, וואָס זיינע עלטערן האָבען צוגעגרייט, האָט אויך וויניג וואָס פֿערקלענערט זיין שרעק. צייטענווייז פֿלעגט ער זיך אויפֿכאַפּען אין מיטען נאַכט, אָבגעגאָסען פֿון שוויים; ס'האָט זיך איהם גע'חלום'ט, אַז ער איז געשטאַנען אויף דער בימה, אַ צומישטער, ניט וויסענדיג, ווי אַזוי אַרויסצוקריכען פֿון זיין צרה, און דאָ זיינען אַלע אויגען אויסגעשטעלט אויף איהם. דאַן פֿלעגט ער שטילערהייט איבערזינגען זיין „פרשה" פֿאַר זיך, כדי צו זיין זיכער מיט זיך. און מערקווירדיג! ס'האָט זיך אָנגעפֿאַנגען מיט די ווערטער: „ויהי בחצי הלילה — און עס איז געווען אַרום האַלבע נאַכט". דעם אמת

זאָגענדיג, האָט ער עס געקענט אַזוי קלאָהר ווי דעם „אלף־בית", מחמת ער איז געווען אַ גרויסער מתמיד. ער האָט קיין איין מאָל ניט פערפעהלט אויסצולערנען אויף ריכטיג אַ „שיעור", וואָס מען האָט איהם אויפגעגעבען. און דאָס וואָס איז שייך צו לשון קודש אָהן נקודות, דערפאַר האָט ער זיך שוין לאַנג אויפגעהערט שרעקען; נקודות זיינען בלויז געשאַפען געוואָרען פאַר קינדער און שוטים, און ער איז אַ גמרא יונג, אַ חריף אין די שווערסטע פלעצער פון דעם תלמוד — אַ קליינער רב, פלעגען זיי זאָגען אין דער גהעטאָ! און אַז דער גרויסער מאָמענט איז ענדליך געקומען, האָט ער זיך בלויז אין אָנפאַנג אַביסעל געשראָקען, נאָר באַלד האָט ער געקראָגען זיין טריאומפירענדע שטימע, און וואָס פאַר אַן איידעלער תענוג איז דאָס געווען פאַר איהם צו האַלטען געשפאַנט צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דעם גאַנצען עולם! דערנאָך האָט מען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט זיין פאָטער און מוטער און זיך גאָרניט געקענט געניג אָבלויבען וועגען דעם ווי אַזוי ער „האָט געלייענט זיין פרשה".

און אַצונד, אַז ער איז געוואָרען אַ מאַן מיט אַלע גרויסע צוגלייך, האָט ער זיך אויך גענומען אָבגעבען מיט אַנדערע טהיילען פון דעם יודענטהום. ער איז געוואָרען אַ מיטגליעד פון דער „חברה קדישא", וועלכע האָט מטהר געווען און אָבגעהיט די מתים איידער זיי זיינען געקומען צו קבורה אויף דעם קליינעם אינזעל, וואָס מען האָט גערופען „בית חיים", מחמת ס'איז ניטאָ קיין טויט אין דער גאַנצער וועלט, ווי ער פלעגט זינגען יעדען פרייטאָג־צו־נאַכט'ס: „מחיה מתים ברחמים רבים — גאָט וועט מיט זיין גרויס רחמנות לעבעדיג מאַכען די טויטע." אויך האָט ער איצט געמוזט נעהמען אָנטהייל אין די טרויער־צערעמאָניעס נאָך די טויטע, צווישען אַלע אַנדערע אבלים, וועלכע פלעגען זיצען „שבעה" און זאָגען קדיש פאַר די פערשטאָרבענע נשמות. וואו קומען זיי פאָרט אַהין, אָט די אַלע נשמות? אַ טהייל פון זיי, האָט ער מורא געהאַט, וועלען אודאי פערפאַלען ווערן אין גיהנום, מחמת ער האָט געוואוסט, אַז די דאָזיגע מענשען האָבען געזינדיגט און געגעסען טרפות. וואָס פאַר אַ נחת איז דאָס געווען צו דיינקען, אַז אין גיהנום אפילו איז שבת קיין פייער ניטאָ, און קיין „שבת־גויה" אויך ניט. אַז משיח וועט קומען, וועט זיי אפשר גאָט אַלעמען פערגעבען זייערע זינד. זאָגט דען ניט די גמרא, אַז „כל ישראל", אַלע אידען — און מיט זיי די גוטע מענשען פון אַלע נאַציאָנען — „יש להם חלק לעולם הבא", וועלען האָבען אַ חלק אין יענער וועלט?

III.

אין דעם לוח פֿון דער גהעטאָ זיינען אויסגערעכענט געווען היבשע עטליכע תעניתים; דאָס רוב פֿון זיי האָבען אָנגעהאַלטען בלויז צוועלף שעה, נאָר צוויי האָבען זיך געצויגען אַ גאַנצען מעת לעת, פֿון איין זונענ־אונטערגאַנג צום אַנדערן. דאָס קינד האָט בלויז געמענט האַלטען אַ פּאָר תעניתים, אי דאָס אויך ניט דעם גאַנצען טאָג, נאָר אַצונד איז ער געווען זיין אייגענער בעל הבית, און זיין נשמה האָט אַליין געדאַרפֿט ענטשיידען ווי לאַנג און ווי אָפֿט זי זאָל זיך פּייניגען, און זי האָט בעשלאָסען אויסצוניצען יעטוועדע געלעגענהייט. און איינע פֿון די גרויסע געלעגענ־הייטען איז איהם באַלד געקומען פֿאַר דער האַנד. ניט דער טרויעריגער תענית פֿון תשעה באב, נאָר דער שרעקליכער טאָג פֿון יום כפור אַ גאַנצען מאָנאַט לאַנג, דעם חדש אלול, האָט מען פֿערבראַכט אין סליחות־זאָגען ביז ראש השנה. ראש השנה אַליין איז געווען דער הייליגסטער פֿון די ימים טובים. אַחוץ די עקסטראַ־תפלות, וועלכע האָבען געדויערט אַ גאַנצען האַלבען טאָג, האָט דאָס שופר־בלאָזען געגעבען אָנצוהערען, אַז „היום הרת עולם“, היינט איז אַ מורא'דיגער טאָג. דאָס איז געווען אַ וואָרנונג פֿאַר דעם זינדער תשובה צו טהאָן, מחמת ראש השנה איז געווען דער אָנהויב פֿון דעם יום הדין. ניין טעג צייט האָט גאָט גע'משפט די נשמות פֿון די לעבעדיגע און בעשטימט זייער מזל אויף דעם יאָהר וואָס קומט — מי יחיה ומי ימות, ווער עס זאָל לעבען און ווער עס זאָל שטאַרבען, מי יעשר ומי יעני, ווער עס זאָל זיין רייך און ווער אָרים, ווער ער זאָל זיין קראַנק און ווער געזונד. נאָר ביים סוף פֿון דעם צעהנטען טאָג, יום כפור פֿאַרנאַכט, זיינען די ביכער געשלאָסען געוואָרען אויף אַ גאַנץ יאָהר צייט. ביז „נעילה“ איז נאָך געווען צייט, אָבער דערנאָך איז אַלצדינג אָבגע'חתם'עט געוואָרען, און דער, וואָס האָט ניט תשובה געטהאָן מיט'ן פֿולען האַרצען אויף זיינע זינד, האָט פֿערזוימט דעם לעצטען שאַנס פֿון מחילה וסליחה. וואָס זשע איז דער חידוש, וואָס די איינוואוינער פֿון דער גהעטאָ האָבען זיך בעצייטענס בעוואָרענט און תיכף אין אָנהויב פֿון די „עשרת ימי תשובה“ האָבען זיי זיך אַ שאָט געטהאָן צו „תשליך“ צום בריק פֿון דעם קאַנאַל, כדי צו בעטען גאָט, ער זאָל זיי בעפֿרייען פֿון זייערע זינד, וואָס זיי וואַרפֿען אַצונד אַריין אין וואַסער!

ס'איז געווען דער צעהנטער טאָג, און אַ מורא'דיג געפֿיהל פֿון הייליגקייט איז געהאַנגען איבער דער גהעטאָ. די גאַנצע נאַכט האָט אין עדען הויז געברענט אַ וועקסען ליכט, וויים און עהרפֿורכטיג. גראָה און

קאַלט איז דער פֿריה־מאָרגען אויפֿגעגאַנגען, נאָר שוין בעגינען צו טאָג איז דער עולם געווען אויף די פֿיס, וואָרים דאָס דאַוונען האָט זיך אָנגעהויבען זעקס אַזייגער אין דערפֿריה און האָט זיך געצויגען אָהן אַ שום איבערשלאָג ביז זיבען אין אָוונד. אַ גרויסער טהייל פֿון די מענער, וואָס זיינען געווען פֿערזאַמעלט אין שול, האָבען געטראָגען ווייסע קיטלען, און די שטאַרק פֿרומע זיינען געבליבען שטעהן אויף די פֿיס דעם גאַנצען טאָג, שאָקלענדיג זיך און זיך שלאָגענדיג אין האַרצען „על חטא". אַ היבשע צייט לאַנג האָט זיך אויך דעם אינגעל געגלוסט צו בלייבען שטעהן, נאָר די איינגע, געפּאַקטע שול איז פֿול געווען מיט אַ שווערען גערוך, און ענדליך, אַרום מיטאָג־צייט, איז ער געוואָרען אַזוי שוואַך, אַז ער האָט זיך געמוזט אַנידערזעצען. אָבער ער איז געווען פֿעסט ענטשלאָסען בּיי זיך צו פֿאַסטען ביז ביינאַכט. ביז אַהער האָט ער שטענדיג איבערגעבראָכען זיין תענית אין מיטען דאַוונען, פֿלעגט געהן אַהיים עפּעס איבערכאַפּען און קומען צוריק אין שול אַריין. אַז ער איז אַלט געווען זיבען אָדער אַכט יאָהר, איז דער דאָזיגער אָנבייסען געקומען אַרום מיטאָג־צייט, נאָר וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ לייגנער האָט ער געפֿאַסט, און ס'איז פֿאַר איהם געוואָרען אַ מין כבוד זיך אַליין אַריבערצושטייגען יעדעס יאָהר! דאָס לעצטע מאָל האָט ער געפֿאַסט ביז שפּעט נאָכמיטאָג, און עס וואָלט פּשוט געווען אונפֿערצייהליך אַצונד, ווען ער זאָל ניט קענען אויסהאַלטען דעם גאַנצען טאָג און דערנאָך, שטאָלץ און ריין פֿון זינד, געהן אַהיים און טרינקען ווייז אינאיינעם מיט די גרויסע, דערוואַקסענע מענער. נאָכמיטאָג, ווען דער מוסף האָט זיך נאָך אַלץ געצויגען און געצויגען, איז ער געוואָרען אַזוי בלייך, אַז דער פֿאָטער האָט זיך געהאַלטען אין איין בעטען ביי איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען. נאָר דאָס אינגעל האָט ניט געוואָלט וויסען דערפֿון. און אַלע ווייַלע איז איהם גרינגער געוואָרען; ער האָט זיך פּשוט פֿערגעסען אָן זיין קאָפּ־ווייטאָג און אָן דעם מורא'דיגען הונגער זיינעם, זיך פֿערטיעפֿענדיג אין דעם דאַוונען. און מיט אַמאָל האָט ער ביי זיך אין דער פֿאַנטאַזיע דערזעהן, ווי די הימלען עפֿענען זיך אויף איבער זיין קאָפּ און ווי גאָט זיצט אויף זיין כסא המשפט, פֿערשטעלט פֿון דעם בלישטשענדען ליכט, און אַרום איהם די כרובים מיט די פֿיער פֿליגלען און די ברענענדיגע רעדער, און די שרפי קודש, די הייליגע ברואים, אומרים זה לזה, זאָגען איינער צום אַנדערן: „קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו." און איבער דער שול איז געלעגען אַ מורא'דיגע עהרפֿורכט, און ס'האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי די געוואַלדיגע כוחות פֿון דער נאַטור וואָלטען זיך אַרומגעקליבען אַרום איהר, עפּעס אַזוי

ווי די גאַנצע וועלט וואָלט געוואַרט אין טיפֿער שטילקייט צו הערען די שרעקליכע ווערטער פֿון גאָט'ס משפט. און דאַן האָט ער מיט אַמאָל דערפֿיהלט אַ קיהלען, געשמאַקען ריח איבער'ן שטערן, און אַזוי ווי פֿון דער אַנדער עק וועלט האָט ער דערהערט אַ קול, וואָס האָט געקלונגגען ווי זיין פֿאָטער'ס שטימע, און וועלכע האָט איהם געפֿרעגט, צי עס איז איהם שוין בעסער. ער האָט אויפֿגעעפֿענט די אויגען, האָט אַ שמייכעל געטהאָן און געזאָגט, אַז עס איז איהם גאָרנישט, נאָר אַצונד האָט דער פֿאָטער זיינער גאַנץ איינפֿאַך זיך אָנגעזעצט אויף איהם, ער זאָל געהן אַהיים עסען.

אַ צוטומעלטער, נאָך אַלץ צומישט פֿון די גרויסע וואונדער, וואָס ער האָט געזעהן, האָט ער זיך דורכגעשפּאַרט דורך דעם וויינענדען, בעטענדען עולם, איבער וועמען ס'איז נאָך אַלץ געלעגען אַ געוויסער מורא'דיגער שרעק, און ער איז אַרויס אויף דרויסען אין דעם קליינעם פֿיער־עקיגען־פּלאַץ. דאָרט האָט ער אָבגעכאַפּט דעם אָטהעם, אַריינ־געצויגען אַביסעל פֿרישע לופֿט אין זיך, ניט קענענדיג אין גאַנצען אויפֿ־מאַכען די אויגען אַנטקעגען דעם פלעצליכען בליאַסק פֿון דער זונן און דעם בלויען הימעל. נאָר דאָס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק האָט איהם נאָך ניט פֿערלאָזען, מחמת די גהעטאָ איז געווען פּוסט, די קליימען צוגעמאַכט, און אַ הייליגע שטילקייט איז געלעגען איבער די שטיינער און די הייזער, וועלכע זיינען אַזוי ווי דורכגענומען געוואָרען פֿון די אונאויפֿהערליכע קולות, וואָס האָבען זיך געהערט פֿון די שולען. ער איז צוגעגאַנגען צו דעם הויכען, ניין שטאָקיגען הויז, נאָר מיט אַמאָל האָט ער זיך שטאַרק פֿערשעהמט. נו, אודאי האָט ער זיך צו פֿריה אונטער־געגעבען. ס'איז איהם דאָך שוין בעסער, די לופֿט האָט איהם אָבגעמינטערט. ניין, ער וועט נ י ט אָברעכען דעם תענית; ער וועט אַרומשפּאַצירען אַ וויילע, און דערנאָך וועט ער געהן צוריק אין שוהל אַריין. יאָ, אַ מונטערער שפּאַציר וועט איהם אין גאַנצען ברייגגען צו זיך. און ביים אָפֿענעם טויער איז קיין שומר ניט געווען; די וועכטער פֿון דער גהעטאָ האָבען זיך געמאַכט יום טוב, וויסענדיג גאַנץ גוט, אַז אין דעם יום הנורא, אין דעם טאָג פֿון די טעג, איז ניט נייטיג קיינעם צו היטען. די וועכטער־באַרקע איז געלעגען צוגעבונדען צו אַ סלופּ. אַלצדינג האָט האַרמאָנירט מיט דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון פֿייערליכקייט. נאָר אַזוי ווי ער האָט געשפּאַנט איבער דעם ברעג פֿון „קאַנאַרעדזשיאָ", און ווייטער און ווייטער אַריין אין די אונבעקאַנטע שטאָדט, האָט איהם עפּעס אָנגעהויבען ווערן מאָדנע שווער אויף דער נשמה. ניט קוקענדיג אויף דעם מורא'דיגען

געפיהל פון שרעק, וואָס איז געלעגען איבער דער גאַנצער וועלט, זיינען פונדעסטוועגען די קראָמען געווען אָפען און מענשען זיינען זיך גלייכגילטיג אַרומגעגאַנגען אין די קליינע, פיינע געסלאַך; פיצלאַך קינדער האָבען געלאַכט ביי די נאָמען זייערע אין די אָרעמס, די „גאָנדאָליע'ס" זיינען, ווי דער שטייגער איז, געשטאַנען אויף דעם הינטערשטען טהייל פון זייערע שעהנע שוואַרצע שיפלאַך און זיי גערודערט אָהן אויפהער. דאָס וואַסער האָט געבלישטשעט און געטאַנצט אַנטקעגען דער נאָכמיטאָגדיגער זונן. אויף'ן מאַרק האָבען די ברוינע אַלטע ווייבער פרייליך געפּלוידערט מיט זייערע קונים. ער איז געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער, און אַלץ שטאַרקער איז געוואַקסען זיין ערשטוינונג. פּלוצלינג האָט ער זיך אויפ־געהערט וואונדערן, עפּעס אַנדערש האָט געפאַנגען גענומען זיין נשמה: ער האָט דערהערט אַ וואונדערבאַרע מעלאָדיע. דאָס איז ניט געווען בלויז אַ פריילעכער ניגון, נאָר ס'האָט אויסגעזעהן, עפּעס אזוי ווי אַסך אַנדערע ניגונים וואָלטען זיך אויסגעמישט דערמיט, אַז זיין האַרץ איז אַזש צוגאַנגען פון ענטציקונג. ער האָט זיך געלאָזט לויפען נאָך די מאָדנע קלאַנגען, צוקומענדיג אַלץ נעהנטער און נעהנטער צו זיי, און ענדליך איז ער אומגעריכטערהייט אַרויפגעקומען אויף אַן אונגעהייער גרויסען פּלאַץ, אַרומגערינגעלט מיט זיילען, אונטער וועלכע עס זיינען געזעסען שעהן פערפוצטע הערן און דאַמען ביי קליינע טישלאַך און האָבען געטרונקען און זיך צוגעהערט צו מענער, אָנגעטהאָן אין רויטען, מיט גרויסע שוואַרצע קאָקאַרדעס אין די היטלען, וועלכע זיינען געזעסען אויסגעזעצט אויף אַ פּלאַטפאָרמע אין מיטען פּלאַץ און האָבען געבלאָזען אויף גרויסע, גלאַנ־ציגע טרומייטערס; אַ פּלאַץ, וואָס איז געווען אַזוי גרויס און ברייט און אַזוי פול מיט גליקליכע, פריילעכע מענשען און מיט פלאַטערנדע טויבען, אַז ער האָט זיך אומגעקוקט, ניט וויסענדיג אויף וואָס פאַר אַ וועלט ער איז. און דאַן, אויפהויבענדיג די אויגען, האָט ער דערזעהן עפּעס, וואָס האָט איהם איינפאַך פערכאַפּט ביים אָטהעם — אַ הערליכער בנין, אַזוי ווי דער בית המקדש, וועגען וועלכען ער האָט אַזוי פיעל גע'חלומ'ט, גלאַנצענדיג אין גאָלד, מיט וואונדערבאַרע שפּיצען, און בעקרוינט מיט פיער בראָנזענע חיות, וואָס ער איז זיכער געווען, אַז דאָס זיינען די פערד, וואָס זיינען געווען געשפּאַנט אין פרעה'ס רייטוואָגען, בעת ער האָט נאָכגעיאָגט די אידען צום ים סוף. און האַרט לעבען דעם האָט זיך אויפגעהויבען אַ ריעזען־טהורם, אַזוי ווי דער טהורם פון בבל, אַזוי הויך, אַז דאָס אויג האָט עס ניט געקענט פערכאַפּען. זיין האַרץ איז פול גע־וואָרען מיט אַ מאָדנעם פערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אזוי ווי אַ

שמערץ. די דאָזיגע צויבער־געביידע האָט איהם צוגעצויגען אַלץ נעהנטער צו זיך; ער האָט געזעהן ווי אַן אָרעמע פֿרוי מיט אַ הוילען קאָפּ געהט אַריין אַהין, איז ער איהר נאָכגעגאַנגען. און אַ וואונדערליך־גאָלדענע דונקעלהייט איז איהם בעפֿאַלען, און אַ ים פֿון האַלב קיילעכדיגע באַלקענס און זיילען און שוועבענדע דעכער און אויסגעקריצטע שעהנע ווענד מיט פֿיעל־פֿאַרביגע בילדער; און דער פֿערגניגען, וואָס איז כמעט געווען אַזוי ווי אַ שמערץ, איז געוואַקסען און געוואַקסען אין איהם, אַז דאָס האַרץ האָט איהם שיער ניט געפלאַצט. דאַן האָט ער געזעהן, ווי די אָרעמע פֿרוי מיט'ן הוילען קאָפּ פֿאַלט אויף די קניע, און ער האָט גלייך פֿערשטאַנען, אַז דאָס בעט זי אַזוי גאָט — יאָ, און אויף דעם זעלביגען אָרט וואָס די מענער — און אַז דאָס איז ניט קיין בית המקדש, נאָר איינער פֿון יענע טרפה'נע ערטער, וואָס מען רופֿט קירכען, און וואו עס געהען יענע פֿערהאַסטע משומדים, מכח וועלכע ס'רעדט זיך אויף יענעם מאַרמאָר־שטיין אין דער גהעטאָ. און בעת ווען ער האָט זיך געראַנגעלט מיט דעם מיש־מאַש אין זיינע געדאַנקען, איז צו איהם צוגעלאָפֿען אַ שעהנער גלאַנציגער מאַן מיט אַ קאָקאַרדע אויף'ן היטעל און מיט אַ שווערד, און האָט איהם געהייסען אויסטאָהן דאָס היטעל. אין אימפעט און אין טויט־שרעק איז ער אַרויסגעלאָפֿען פֿון דער וואונדערבאַרער געביידע, זיך אָנשלאָגענדיג אָן די פֿיעלע שפּאַציר־געהער אויף דעם ברייטען פלאַץ, און ער האָט זיך ניט אָבגעשטעלט ביז וואַנען די לוסטיגע מוזיק פֿון די גרויסע גלאַנציגע טרומייטערס איז פֿערשטומט געוואָרען הינטער איהם. און זאָגאַר דאַן איז ער אויך געלאָפֿען שנעל, עפּעס אַזוי ווי נאָך איהם וואָלט זיך געיאָגט די מאָדנע גרויסע וועלט, וואו ער האָט צום ערשטען מאָל אַריינגעשטעלט אַ פֿוס.

און פלוצלינג האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אַז ער איז אין אַ פֿינסטער געסעל, און ער האָט געוואוסט, אַי ער וועט שוין ניט קענען געפֿינען דעם וועג צוריק אין דער גהעטאָ. ער האָט געהאַט בדעה אַ פֿרעג צו טהאָן ביי אַ פֿרוי, וואָס האָט אויסגעקוקט פֿריינדליך, נאָר מיט אַמאָל איז איהם אַריבער אַ שוידער איבער'ן רוקען; ער האָט זיך דערמאָנט, אַז ער טראָגט ניט קיין געלען *O* אויף'ן האַרצען, אַזוי ווי אַ מאַן דאַרף טראָגען, און אַזוי ווי ער איז שוין „בר מצוה", וועלען איהם די ווענעציאַנער אַודאי בעטראַכטען פֿאַר אַ מאַן. אַ ווײלע איז ער געבליבען שטעהן אַ פֿערצווייפֿעלטער, ס'האָט זיך איהם אויסגעדוכט, אַז ער וועט שוין קיינמאָל ניט זיין צוריק אין דער גהעטאָ; נאָר ענדליך האָט ער זיך בערעכענט און געפֿרעגט, ווי אַזוי מען געהט צום „קאַנאַרעדזשיאָ", און אויף אַזאַ'ן

אופֿן איז ער אַ פֿערציטערטער צוגעקומען צו דעם בעקאַנטען אייזערנעם טויער און האָט זיך שטילערהייט אַריינגע'גנב'עט אינעווייניג. אַלעס איז געווען אַזוי ווי פֿריהער אין דער גהעטאָ. דיזעלביגע היילינגע שטילקייט אין הויף און אויף'ן פּלאַץ, דאָס זעלביגע מורמלען פֿון די שוהלען, מעהר ניט, די אָווענד־שאָטענס האָבען זיך גענומען אויסלייגען איבער דעם פּלאַץ, און דאָס האָט די ערנסטקייט געמאַכט טיעפֿער ווי פֿריהער.

„נו, האָסט געגעסען?" האָט דער פֿאָטער געפֿרעגט. דאָס אינגעל האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ: „יאָ". די פֿאַרב איז איהם געקומען אין זיין בלייכען פנים אַריין; ער האָט געזיעגט. ער וועט אַלזאָ פֿאָרט אויסהאַלטען דעם גאַנצען תענית. דער עולם האָט זיך געשלאָגען אין האַרצען על חטא. „על חטא שחטאנו לפניך בכחש ובכזב—פֿאַר די זינד, וואָס מיר האָבען געזינדיגט פֿאַר דיר זאָגענדיג ליגען", האָט דאָס אינגעל צוגעשטימט. און כאָטש ער האָט געלייגט זיין גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט אויף דעם וויינענדיגען ניגון פֿון די ווערטער און מחמת דעם האָט ער כמעט ניט בעמערקט זייער בעדייטונג, דאָך איז דאָס שוין ניט געווען די אַלטע ליידענשאַפֿט און די היץ, וואָס איז פֿריהער געלעגען אין זיין שטימע. ס'האָט אָנגעהויבען ווערן דונקעל; די שאָטענס פֿון דער נאַכט האָבען זיך וואָס וויטער אַלץ מעהר פֿערשפּרייט איבער דער שול, די ווייסע געשטאַלטען, וויינענדיג און קלאָגענדיג אין זייערע קיטלען, האָבען אויסגעזעהן אַזוי געהיימניספֿאָל; אָט, אָט קומט די מינוט, ווען די ביכער פֿון לעבען און טויט וועלען געשלאָסען ווערן. מיט ליידענשאַפֿט און מיט אַלע כוחות האָט דער עולם איינמאָל נאָך'ן אַנדערן אויסגערופֿען: „ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים!" דאָס איז געווען די שטונדע, ווען דעם אינגעל'ס געפֿיהל פֿון עהרפֿורכט און שרעק איז אַלע מאָל געווען אַם שטאַרקסטען. אָבער ער האָט בשום אופֿן ניט געקענט אָבטרייסלען פֿון זיך דעם געדאַנק מכח דעם פֿרייליכען פּלאַץ אין דער וואונדערליכער קירכע, וואו אַנדערע מענשען האָבען געזאָגט אַנדערע תפלות. וואָרים עפּעס גרעסערעס און ברייטערעס האָט זיך אַצונד אַריינגעקליבען אין זיין לעבען, אַ געפֿיהל פֿון אַ גרעסערער ברייטערער וועלט אויסער דער גהעטאָ, און איהר גרויסקייט און איהר מערקווירדיגקייט האָט אָנגעפֿילט די נשמה זיינע מיט אַ שרעקליכער זאָרג און אַ מורא'דיגער אומרוהיגקייט. ער איז שוין מעהר ניט געווען קיין קינד פֿון דער גהעטאָ.

II

יוסף דער טרוימער.

יוסף דער טרוימער.

I.

„מיר האָבען מעהר ניט וואָס צו וואַרטען, רחל," האָט זיך מנשה אָבגערופען מיט אַ נידעריגען, ערנסטען, אָבער ניט־ציטערנדען טאָן. „ס'איז שוין באַלד האַלבע נאַכט."

רחל האָט איינגעהאַלטען איהר שלוכצען און אָנגענומען אַ פרומע מיענע, בעת איהר מאַן האָט אָנגעהויבען זאָגען די ברכות. נאָר זי האָט ניט געפיהלט קיין שום רעליגיעזע פרייד ביי דער ערינערונג אָן דעם נס, וואָס גאָט האָט געטהאָן מיט איהרע פאָטערס, ראַטעווענדיג זיי און דעם בית המקדש זייערן פון גריכישער שענדונג. דאָס האַרץ איז איהר צוריסען געוואָרען, איבערקלעהרענדיג וועגען דעם שיקזאַל פון איהר זוהן, איהר עילוי, וועלכער איז ניט געקומען אַהיים בענשען חנוכה־ליכט. דאָס טרעפט איהם דאָס ערשטע מאל, און גאָר אומגעריכטערהייט. וואָס האָט ער פאָרט צו טהאָן דאָרט — אַרויס פון די גהעטאָ־טויערן — אין דער דאָזיגער גרויסער, פינסטערער שטאָדט רוים מיט איהרע שמאָלע געסלאַך, אַריבערטרעטענדיג דעם פאַפסט'ס געזעץ, און דערצו נאָך אין אַזאַ נאַכט, וואָס איז אַן אויסנאַהם פון אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָהר, אין אָט דער וויסטער נאַכט, ווען עס געפאַלט גראָד אויס זייער יום טוב אויך, ווען דער קריסטליכער שונא פייערט די געבורט פון זיין ערלייזער? דורך איהרע פערשלייערטע, מיט טרעהרען פערגאָסענע אויגען האָט זי געזעהן איהר מאַן'ס געזיכט, וואָס איז געוועזן האַרט און פערביסען, נאָר די ווייסע האָר פון זיין באָרד און פאות, אַזוי ווי די געפלאָכטענע הבדלה, מיט וועלכע ער האָט זיך צוגעגרייט אָנצוצינדען דעם חנוכה־לאָמפ, האָבען

איהם געגעבען אַן אויסדרוק פֿון טיעפֿער עהרפֿורכט. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען מאַנטעל, וואָס האָט דערגרייכט ביז די פֿיס, און אונטער דעם אַ ברוינעם בגד, אַרומגענומען מיט אַ גאַרטעל. אָט די דונקעלע קליידער זיינען ניט געווען קיין נייע, נאָר געניצטע, ווי די שטרייננגע איינפֿאַכקייט פֿון דעם אידישען געזעץ האָט געפֿאָדערט. די סנהדרין האָבען ניט ערלויבט זייערע אונטערטהאַנען זיך צו פוצען אַזוי ווי די רוימער פֿון יענער צייט. די אידישע יונגע לייט, וועמען דאָס קריסטענטהום האָט פֿערבאָטען זיך צו רופֿען „סיניאָרי" (הערן), האָבען לויט׳ יודענטהום ניט געטאָרט זיך גלייכען צו די „סינאָרי" אין לוקסוס.

„ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה," האָט דער אַלטער מאַן געזונגען.

מיט אַ ציטערענדער שטימע האָט רחל נאָכגעזאָגט די אַלטע תפילה, וואָס קומט תיכף נאָך די חנוכה-ליכט. „מעוז צור ישועתי, אָה, דו פֿעלזענ-שטאַרקע פֿעסטונג פֿון מיין ישועה," האָט די אַלטע פֿרוי געזונגען. „לך נאה לשבח, דיר לוינט זיך צו לויבען; תכון בית תפלתי, זאָל מיין געבעט-הויז אויפֿגעשטעלט ווערן פֿון דאָס ניי; ושם תודה נזבח, און מיר וועלען דיר צו דאַנקען דאָרט מקריב זיין קרבנות; לעת תכין מטבח מצר המנבח, און אַז דו וועסט אויסראָטען דעם לעסטערנדען פֿיינד, אז אגמור בשיר מזמור חנוכת המזבח, וועל איך שליסען מיט געזאַנג וועגען דער בענייאונג פֿון דעם מזבח".

נאָר איהר געדאַנק האָט אַרומגעוואַנדערט אין די מרה-שחורה׳דיגע, שוואַך-בעלייכטעטע גאַסען פֿון דער פֿינסטערער שטאָדט, מיט אָפֿענע, וויים-זעהענדע אויגען, פֿול מיט ליעבע. אַז די „סבירי", די פּאָליציי-לייט וועלען איהם אַרעסטירען, — אין דעם האָט זי גאָרניט געצווייפֿעלט; נאָר אַחוץ דעם זיינען נאָך געווען אַנדערע סכנות, אויף וועלכע מען האָט זיך געמעגט ריכטען. אמת, אַז די דאָזיגע שטאָדט רוים איז געווען זיכערער איידער אַנדערע שטעדט פֿאַר איהרע אידען, וועלכע האָבען זינט קריסטוס׳עס געבורט געוואוינט אין דעם סאַמע האַרצען פֿון קריסטענ-טהום, דאָס אייביגע פֿאָלק אין דער אייביגער שטאָדט, — אַ נס, וואָס איז נאָך אונבעשטרייטבאַרער איידער דער נס פֿון חנוכה, וועלכער ווערט אַצונד געפֿייערט. אמת, אַז אָט די גהעטאָ האָט ניט געזעהן אַזעלכע בילדער ווי באַרצעלאָנאַ אָדער פֿראַנקפֿורט אָדער פּראַג. די בלוטיגע ווילדע סצענעס פֿון די קרייץ-ציגע האָבען געבושעוועט וויים אַוועק פֿון דער הויפּט-שטאָדט פֿון׳ם צלם. אין ענגלאַנד, אין פֿראַנקרייך,

אין דייטשלאַנד האָט דער איד, אָט דער שעיר לעזאזל פֿון אַלע נאַציאָנען, פֿער׳סם׳ט די ברונענס און געבראַכט די שוואַרצע מגפה אויף דער גאַנצער בעפֿעלקערונג, ער האָט געקוילעט קריסטליכע קינדער זיך צו בענוצען מיט זייער בלוט אויף פסח, געלעסטערט די נעמען פֿון די היילינע און געטהאָן אַלעס, וואָס די פֿאַנטאַזיע פֿון די שווינדלערישע בעלי חובות האָט נור געקענט אויסקלעהרען. נאָר די אידען פֿון רוים זיינען איינפֿאַך געווען פֿערפעסטעטע, אָנשטעקענדיגע כופרים. אפשר איז דאָס געווען צו פֿער־דאַנקען די פֿערהעלטניסמעסיגע אָרימקייט פֿון דער דאָזיגער גהעטאָ, וואָס איהר טראַגעדיע האָט זיך גיכער אויסגעדריקט אין אַ שטענדיגער ערנידעריגונג, איידער אין מורא׳דיגע הריגות. נאָר פֿונדעסטוועגען איז בלוט־פֿערגיסונג אויך דאָ ניט געווען קיין אונבעקאַנטע זאַך; און דאָס געזאַנג איז אָבגעשטאָרבען ביי רחל׳ן אויף די ליפּען, נאָר דער פֿערביסענער, האַרטער מנשה האָט נאָך ווייטער געזונגען:

„יונים נקבצו עלי אזי בימי חשמנים — די גרעקען האָבען זיך דאַן פֿערזאַמעלט אַנטקעגען מיר אין די טעג פֿון די חשמונאים; און זיי האָבען איינגעבראָכען די מויערן פֿון מיינע טהורעמס און טמא געמאַכט אַלע בוימלען; נאָר איין קריגעל איז געבליבען און אַ נס איז געשעהן פֿאַר דיר, כנסת ישראל; דערפֿאַר האָבען די פֿערשטענדיגע לייט בעשטימט די דאָזיגע אַכט טעג פֿאַר געזאַנג און לויב.״

זיי זיינען געווען רייכע לייט, און רחל׳ס מלבוש האָט אייגענטליך געצייגט אַ שטיקעל לוקסוס, פֿערשטעהט זיך, אויף ווי ווייט דאָס געזעץ האָט ערלויבט — אַ געניצעוועט זיידען קלייד, צוגעשפּילעט ביים האַלז מיט אַ שפּילקע, וואָס האָט געטראָגען אין זיך איין איינציגען פּערל, דערצו אַ בראַסליעט אויף איין האַנד, אַ גלאַטען רינג אויף איין פֿינגער, אַ דינעם האַלז־באַנד אַרום האַלז, איהרע האָר פֿערפֿלאָכטען אין אַ ביליגען טול.

זי האָט געקוקט אויף דעם חנוכה־לאָמפּ מיט די נייַן ליכטלאַך, און איהר האַרץ איז פֿול געוואָרען מיט אַ געהיימניספֿולער אומעטיגקייט. הלואי וואָלט זי געהאַט נייַן צווייגען אין איהר הויז, אַזוי ווי מרים׳ס מאַמע, אַ ווירקליכע אידישע מוטער; נאָר אַך! זי האָט בלויז געהאַט איין ליכט — איין קליין ליכטעלע. אַ בלאָז און עס איז פֿערביי דערמיט, און פֿינסטער וואָלט דאָס לעבען געוואָרען.

אַז יוסף איז ניט אין דער גהעטאָ, דאָס איז געווען זיכער. ער וואָלט איהר קיינמאָל ווילענדיגערהייט ניט פֿעראורזאַכט אַזעלכע יסורים, און ווירקליך, זי און איהר מאַן און מרים זיינען שוין אויסגעלאָפֿען דעם גאַנצען קוואַרטאַל,

זיינען אויסגעוועזן וואו נאָר אַ ווינקעלע, זאָגאַר אין יענע בלאָטיגע געסלאַך וואו דער טייך טיבער פֿלעגט פֿערשלעפּען אַלערליי געפֿעהרליכע, אָנשטעקעדיגע שמוץ, וואו ס'האָבען זיך אויפֿגעהאַלטען געזינדען, צו צעהן־ווייז אין אַ הויז, וואו פֿערקריפּעלטע מענער און איינגעקאָרטשעטע פֿרויען האָבען זיך אַרומגעבלאָנקעט אין די גאַסען, און אַ מחנה פֿון קראַנקע, האַלב־נאַקעטע עופּה'לאַך האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט אונטער די פֿיס. זיי האָבען געהאַט גענוג עגמת נפש, מנשה און רחל, פֿון זייער מאָדנעם קינד זייערן, פֿון דעם דאָזיגען „יוסף דער טרוימער", ווי מען האָט איהם גערופֿען, פֿון אָט דעם שעהנעם, זאָרגלאָזען זוהן זייערן, מיט די שוואַרצע אויגען, מיט דעם פֿיינעם קיילעכדיג־לייננליכען פּנים, מיט די עדעלע געזיכטס־ציגע; פֿון דעם דאָזינען יונגען מאַן, וואָס האָט ניט געפּאַסט פֿאַר די בעגרענעצטע פֿאָרמען פֿון דעם האַנדעל אין דער גהעטאָ, נאָר וועלכער האָט גיכער פֿון אַלצדינג געזאָלט ווערן דער רב פֿון דער קהלה, באָטש זיין חריפות איז צייטענווייז געוועזן צו שטאַרק פֿאַר די פֿעהיגע מלמדים זיינע, וועמען ער פֿלעגט איבערראַשען מיט זיין שאַרפֿען, פּלעצ־ליכען געדאַנק, אויפֿריהרענדיג דאָס, וואָס וואָלט גלייכער געווען צו לאָזען ווי עס איז, אונבעריהרט. יאָ, זיי האָבען געהאַט גענוג צרות פֿון איהם, נאָר קיינמאָל ניט אַזאַ עגמת נפש ווי היינט. פֿאַרוואָס איז ער ניט ווי אַנדערע בחורים, פֿאַרוואָס געהט ער אַרום אַזוי פֿערטראַכט, פֿאַרוואָס פֿערגיסט ער אַזוי פֿיעל טרעהרען איבער דאָס וואָכעדיגע העברעאיש פֿון די שפּאַנישע משוררים, אָקוראַט ווי די שירים זייערע וואָלטען געוועזן סליחות אָדער תפלות תשובה צו טהאָן? פֿאַרוואָס האָט ער ניט חתונה מיט מרים'ן, ווי מען קען גאַנץ גוט זעהן, אַז דאָס מיידעל וויל? פֿאַרוואָס איז ער אַזוי מבטל דעם מנהג פֿון דער גהעטאָ, דערמיט וואָס ער האַלט זיך צוריק פֿון אַזאַ פּאַסענדען שידוך צווישען די קינדער פֿון צוויי אַלטע פֿריינד, וואָס זיינען ביידע רייך און האָבען ביידע די „חזקה" אויף די הייזער, אין וועלכע זיי וואוינען; הויכע, פֿיינע הייזער, וואָס זיינען אָבגעטהיילט איינס פֿון אַנדערן בלויז דורך אַן אַלטע געביידע, און וועלכע שטעהען ביים עק פֿון דער גרויסער „וויאַ רואַ," וואו זי קומט זיך צונויף מיט דעם שמאָלען געסעל „דעלע אַזימעלע", דאָרט וואו מען באַקט די מצות?

אַזוי ווי מרים'ס פֿאַמיליע איז געווען אַ גרויסע, האָט זי געהאַלטען די גאַנצע וואוינונג זייערע פֿאַר זיך, בעת ווען מנשה האָט פֿערדונגען אַ גרויסען טהייל פֿון זיין הויז צו פֿרעמדע; וואָרים פּלאַץ איז וואָס ווייטער אַלץ טהייערער געוואָרען אין דער גהעטאָ, וואָס איז געווען אַ בעגרענעצטער,

בעשטימטער אָרט פֿאַר אַ בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען.

II.

זיי האָבען זיך געלייגט שלאָפֿען. מנשה האָט אַנדערש ניט געוואָלט. זיי האָבען דאָך שוין ניט געקענט ערוואַרטען יוסף׳ן ביז אין דערפֿריה. ווי צוגעוועהנט רחל איז ניט געווען צו איהר מאַן׳ס שטריינגקייט, האָט איהר אָבער אין דער רגע זיין טאָן אויסגעוויזען צו שטריינג. די נאַכט איז געווען מורא׳דיג לאַנג. הונדערטער שרעקליכע בילדער האָבען זיך דורכגעוואָרפֿען פֿערביי איהרע שלאָפֿלאָזע אויגען. די זונן איז אויפֿגעגאַנגען איבער דער גהעטאָ, שטרעבענדיג דורכצוגלימשען איהרע שטראַהלען צווישען די הויכע, איינגעפּרעסטע שפּיצען פֿון די הייזער, וואָס זיינען געשטאַנען איינע אַנטקעגען די אַנדערע. די פֿינף גהעטאָ־טויערן האָבען זיך געעפֿענט, נאָר יוסף איז דורך קיין איינציגען פֿון זיי ניט אַריינגעקומען. די אידישע הויזירער האָבען זיך ביי די טויערן צורעכט געמאַכט די געלע היטלען זייערע און זיינען אַרויס, שטופּענדיג פֿאָראויס קליינע וועגעלאַך, אָנגעלאָדען מיט ספּעציעלע וויינאַכט־זאַכען. „העב, העב,״ האָבען זיי געשריען, פֿערבייגעהענדיג די גאַסען פֿון רוים. אַ טהייל פֿון זיי האָבען פֿערקויפֿט קרייטיכער און זייערלאַך און קמיעות אין דער פֿאָרמע פֿון קליינע מאַנדאָלינען און אַנדערע אינסטרומענטען מיט פֿיער סטרונעס, אָבצוהיטען קליינע קינדער פֿון קריינק.

מיט זיין שטריינגען פּנים, וואָס איז נאָך געוואָרען האַרטער און פערביסענער ווי פֿריהער, איז מנשה אַוועק צו זיך אין געשעפֿט אַריין. ער האָט פֿערזאָגט, מען זאָל זיך גאָר ניט נאָכפֿרעגען אויף יענער זייט גהעטאָ ביז נאָכמיטאָג; דאָס וואָלט פּשוט געהייסען אויסזאָגען דעם שונא, אַז יוסף האָט געבראָכען דאָס געזעץ. דערווייל קען אפשר דער וואַנדערער פֿון זיך אַליין צוריקקומען. מנשה׳ס געשעפֿט איז געווען אין דער „פּיאַצאַ זשודעאַ״. אַ היבש ביסעל קלייטען האָבען זיך געפֿונען אויף יענעם פּלאַץ, זיך אָבגעבענדיג דער עיקר מיט דעם פֿערקויף פֿון אַלטע קליידער, מחמת דער האַנדעל מיט נייע זאַכען איז געווען פֿערבאָטען דורך דעם פּאַבסט׳ס אַ בעפֿעהל; דערפֿאַר אָבער האָט מען דאָ געקענט קריגען וואָס פֿאַר עס איז געניצטע זאַך, פֿון דעם גראָבען קאָסטיום פֿון אַן אַברוזער פּאַסטוך

ביז די אָבגעבליאַקעווטע אַלטע קליידער פֿון אַ הויף־שררה. אין מיטען פלאַץ איז געשטאַנען אַ פֿאָנטאַן מיט צוויי דראַגאָנען, וואָס האָט פֿער־זאָרגט די גהעטאָ מיט וואַסער, ניט פֿון דעם אונרייינעם טייך טיבער, נאָר פֿון דער וואַסער־לייטונג פֿון פאָול דעם פֿינפֿטען. ביי די עקען פֿון דעם פלאַץ האָבען זיך אויפֿגעהויבען עטליכע הויכע שעהנע געביידען, וועלכע האָבען עפּעס אַזוי ווי איבערגעשלאָגען די איינטאָניגקייט פֿון די פּראָסטע גהעטאָ־הייזער; דער אַלטער פּאַלאַץ פֿון די באָקאַפּאַדולס, און אַ געביידע מיט אַ הויכען טהורם און דריי פֿערלאָזענע קירכען. אַ טויער, וואָס איז געשטאַנען אַלס אָנדיינקען דאָרט און וועלכער פֿלעגט זיך פֿער־מאַכען גלייך מיט זונען־אונטערגאַנג, האָט אַריינגעפֿיהרט אין אַ צווייטער „פּיאַצאַ זשודעאַ", וואו קריסטען פֿלעגען זיך צונויפֿקומען פֿיהרען מסחר מיט אידען — ס'איז געווען אַ מין פֿאָרשטאָדט פֿון דער גהעטאָ. מנשה האָט ניט געהאַט וויט צו געהן, מחמת דער עק פֿון דער „וויאַ רואַ", וואו זיין הויז איז געשטאַנען, איז אַריינגעפֿאַלען אין דער „פּיאַצאַ זשודעאַ"; דער אַנדערער עק, וועלכער איז געלאָפֿען פּאַראַלעל מיט דער „וויאַ פעסקעריאַ" און דעם טייך, האָט זיך פֿערבויגען לעבען דעם אָקטיאַוויוס־טויער און זיך געענדיגט ביי דעם בריק „קוואַטראָ קאַפּי". דאָס איז געווען די גאַנצע גהעטאָ אין דעם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט.

תיכף נאָכדעם ווי מנשה איז אַרויס פֿון שטוב, איז אַריינגעקומען מרים מיט אַ פֿערזאָרגטען פּנים זיך נאָכפֿרעגען, צי יוסף איז שוין צוריק־געקומען. ס'איז געווען אַ שעהן אָריענטאַליש געזיכט, וועמעס אויגען זיינען פֿול געווען מיט דעם ליכט פֿון ליעבע און מיטלייד, אַ געזיכט, וואָס די מאַהלער פֿלעגען געבען דער מאַדאָנאַ, ווען זיי האָבען זיך דערמאָנט, אַז די „הייליגע מוטער" איז געווען אַ יודין. זי איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין אַן איינפֿאַך וואָלען קלייד, אָהן שפּיצען און אָהן שנירלאַך, דאָס איינציגע שטיקעל צירונג, וואָס זי האָט געטראָגען, איז געווען אַ זילבערנער בראַסליעט. מיט טרעהרען אין די אויגען האָט איהר רחל דערצעהלט, אַז ס'איז ניטאָ קיין שום נייעס פֿון דעם פֿערשוואונדענעם, נאָר מרים האָט ניט מיטגעוויינט מיט איהר. אדרבה, זי האָט איהר געטרייסט און איהר געבעטען, זי זאָל ניט זיין אַזוי פֿערצווייפֿעלט.

און טאַקי באַלד איז יוסף געקומען, מיט אַ מיאוס'ן און אין דער־זעלבער צייט רייצענדען אויסדרוק, זיינע שוואַרצע האָר און זיין באָרד ניט פֿערקעמט, מיט אַ מאָדנעם גלאַנץ אין די אויגען, אַ מערקווירדיגע פּאָעטישע פֿיגור אין זיין רויט־ברוינעם מאַנטעל און זיין טונקעל געל היטעל.

Pax vobiscum"(פֿריעדען מיט אייך!), האָט ער אַ געשריי געטהאָן הויך אויף'ן קול.

„יוסף, וואָס פֿאַר אַ מין שגעון איז דאָס?" האָט רחל געשטאַמעלט.

„עהרע צו גאָט אין הימעל, און פֿריעדען אויף דער ערד צו אַלע גוטע מענשען," האָט יוסף ווייטער געזאָגט. „ס'איז וויהנאַכטען, מוטער." און ער האָט אָנגעהויבען זינגען אַ פֿערז פֿון אַ קירכען־ליעד: „שמעון, דער גוטער אַלטער הייליגער — —"

אין אימפעט האָט רחל אַרויפֿגעלייגט איהר האַנד דעם זוהן איהרען אויף'ן מויל. „גאָטעס־לעסטערער!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן און אַן אַש־גראָער וואָלקען האָט זיך אויסגעשפרייט איבער איהר געזיכט.

יוסף האָט לאַנגזאַם אַוועקגענומען איהר האַנד. „מוטער, דאָס לעסטערסט דו גאָט, ניט איך," האָט ער געזאָגט. „פֿרעה זיך, פֿרעה זיך, היינט איז דער טאָג, ווען דער ליעבער הערר קריסטוס איז געבוירען געוואָרען — ער איז געקומען שטאַרבען פֿאַר די זינד פֿון דער גאַנצער וועלט."

רחל האָט פֿון דאָס ניי אויסגעבראָכען אין אַ ביטער געוויין. „אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב — אונזער יונג איז פֿון זינען אַראָב. וואָס האָבען זיי פֿאָרט געטהאָן מיט איהם?" אַלע איהרע שרעקליכע ערוואַר־טונגען זיינען געוועזען אַ גאָרנישט אַנטקעגען דעם דאָזיגען קלאַפּ.

מרים איז געשטאַנען לעבען פֿענסטער, איהר זיס געזיכט דורכגענומען פֿון טיעפֿען שמערץ.

„פֿון זינען אַראָב! אָה, מוטער מיינע, איך בין אַזוי ווי איינער, וואָס האָט נאָר וואָס ערוואַכט. פֿרעה זיך, פֿרעה זיך מיט מיר. לאָמיר זיך פֿערטיעפֿען אין דער אַל־וועלטליכער פֿרייד, לאָמיר זיין איינס מיט דער גאַנצער מענשהייט."

רחל האָט אַ שמייכעל געטהאָן צווישען די טרעהרען איהרע. „גענוג דיר שוין צו מאַכען זיך משוגע," האָט זי זיך געבעטען. „ס'איז חנוכה, ניט פּורים. ס'איז ניט נייטיג זיך צו מאַסקירען היינט."

„יוסף, וואָס איז דיר אַזוינס געשעהן?" האָט זיך אַריינגעמישט מרים'ס זיסע שטימע. „וואָס האָסט דו געטהאָן? וואו ביסט דו געוועזען?"

„דו ביסט דאָ, מרים?" זיינע אויגען האָבען איהר אָקאָרשט דערזעהן. „אַך, ווען דו וואָלסט געוועזען מיט מיר דאָרט!"

„וואו?"

„אין דער פעטערס־קירכע. אָה, די הימלישע מוזיק!"

„אין דער פעטערס־קירכע!" האָט רחל ווידערהאָלט מיט א הייזע־ריגען טאָן. „דו, מיין זוהן יוסף, דער לערנער פון גאָט'ס תורה, דו האָסט זיך דאָס אַזוי פעראונרייניגט?"

„ניין, דאָס איז ניט קיין פעראונרייניגונג," האָט זיך מרים אָבגערופען מיט אַ מילדען טאָן. „האָסט דו אונז ניט דערצעהלט, ווי די עלטערן אונזערע פלעגען געהן שבת נאָכמיטאָג אין דער סיקסטינער קירכע?"

„יאָ, אָבער דאָס איז געווען דאַן, ווען מיקעל אַנדזשעלאָ בואָנאַראָטי האָט געמאָהלט זיינע בילדער וועגען דער בעפרייאונג פון דעם פאָלק ישראל. און זיי זיינען אויך געגאַנגען זעהן די פיגור פון משה רבנו ביי דעם פאַבסט אויף'ן בית הקברות. און איך האָב זאָגאַר געהערט מכח אידען, וועלכע פלעגען זיך אַריינ'גנב'ענען אין דער פעטערס־קירכע גופא צו קוקען אויף דעם געפלאָכטענעם זייל פון שלמה המלך'ס טעמפעל, וואָס איז בעונותינו הרבים אריינגעפאַלען צו די דאָזיגע כופרים אין די הענד. אָבער דער אפיקורס איז דאָך געגאַנגען הערען דאָס מיטען־נאַכט געבעט אין דער פעטערס־קירכע."

„און אַז יאָ," האָט זיך יוסף אָבגערופען מיט אַ פער'חלום'טער שטילער שטימע, „דאָס מיטען־נאַכט געבעט—ווייהרויך און ליכט און די פיגורען פון הייליגע, און וואונדערליך געמאָהלטע פענסטער, און אַ גרויסער עולם פון וויינענדע גאָט־בעטער און אַ מוזיק, וואָס האָט מיטגעוויינט מיט זיי, דאָ ליאַרמענדיג אַזוי ווי דער ליידעגשאַפטליכער געשריי פון מאַרטירער און דאָ אַרויסהויבענדיג פון זיך דעם פריעדען פון דעם הייליגען גייסט."

„ווי אַזוי האָסט דו גאָר געסמייעט זיך צו ווייזען אין דער קירכע?" האָט רחל געיאָמערט.

„ווער'מען האָט זיך עס גאָר געקענט חלום'ען, אַז אין דער אונגעהייער גרויסער מאַסע געפינט זיך אַ איד? אויף דרויסען איז געווען פינסטער, אינעווייניג איז געווען דונקעל. איך האָב בעהאַלטען דאָס געזיכט אין די הענד און געוויינט. זיי האָבען געקוקט אויף די קאַרדינאַלען מיט זייערע וואונדער־שעהנע קליידער, אויף דעם פאַבסט, אויף דעם אַלטאַר. ווער האָט זיך געקענט אומקוקען אויף מיר?"

„אָבער דיין גען היטעל, יוסף!"

„מען טראָגט ניט קיין היטעל אין קירכע, מוטער."

„דו ביסט אַלזאָ ווי אַ גאָטעס־לעסטערער געגאַנגען מיט אַ הוילען קאָפ, און בעת'ן געבעט?"

„כ'האָב גאָר אין זינען ניט געהאַט צו בעטען גאָט, מוטער מיינע. אַ געוואַלדיגע נייגיריגקייט האָט מיך געצויגען אַהין — איך האָב געוואָלט

זעהן מיט מיינע אייגענע אויגען, און הערען מיט מיינע אייגענע אויערן די דאָזיגע פֿערגעטערונג פֿון קריסטוס'ן, פֿון וועלכער מיינע רביים הערען ניט אויף חווק צו מאַכען. נאָר אַ מעכטיגע כוואַליע פֿון אָרגעל־מוזיק האָט מיך אַ פּאַק געטהאָן, אַ וואונדערבאַרע מוזיק, וואָס איז אַרויס פֿון דער דאָזיגער נידעריגער ערד און האָט זיך געריסען אַרויף, אַזש צו גאָט'ס כסא הכבוד אויבען אין הימעל. און פּלוצלינג איז מיר קלאָהר געוואָרען נאָך וואָס מיין נשמה בייגקט אַזוי און שמאַכט. איך האָב געוואוסט די בעדייטונג פֿון יענעם אונאויפֿהערליכען טיעפֿען פֿערלאַנג, וועלכער האָט מיך תמיד געהאַלטען אין איין טאָטשען, כאָטש איך האָב קיין וואָרט ניט געערעדט דערפֿון, יענע מאָדנע רעיונות, יענע דונקעלע געפֿיהלען — כהרף עין האָב איך פֿערשטאַנען דעם סוד פֿון פֿריעדען."

„און דאָס איז — יוסף?" האָט מרים אַ פֿרעג געטהאָן גאַנץ מילד, מחמת רחל איז געוועזען אַזוי פֿערמאַטערט, אַז זי האָט ניט געקענט ריידען.

„אויפֿאָפּפֿערונג," האָט יוסף מיט אַ צאַרטען טאָן און מיט אַ שנעלען בליק געזאָגט. „ליידען, זיך פֿרייוויליג אָבגעבען אין גאַנצען דער וועלט; אָבשטאַרבען פֿאַר זיך אַליין אין זיסען שמערץ, אָקוראַט ווי די לעצטע ציטערנדע נאָטען פֿון דער זיסער אינגעל־שטימע, וועלכע האָט אַרויפֿגע־שוועבט צו גאָט, זינגענדיג דעם „מאַגניפֿיקאַט", דאָס לויב־ליעד פֿון דער היילינער יונגפֿרוי. אָה, מרים, ווען איך וואָלט געקענט אַרויספֿיהרען מיינע ברידער פֿין דער גהעטאָ, ווען איך וואָלט געקענט שטאַרבען און זיי דערמיט ברייגגען גליק, זיי מאַכען פֿאַר פֿרייע זיהן פֿון רוים."

„אַ גוטער וואונש, מיין זוהן, וואָס קען אָבער דורך קיין אַנדערן ניט ערפֿילט ווערן, נאָר דורך גאָט אַליין."

„זאָל זיין אַזוי. דאַן לאָמיר ווערן גלויביג. אַז מיר וועלען זיין קריסטען, וועלען די טויערן פֿון דער גהעטאָ אַוועקפֿאַלען."

„קריסטען!" האָבען מיט שרעק אויסגעשריען רחל און מרים אין איין און דערזעלבער רגע.

„יאָ, קריסטען," האָט יוסף געזאָגט מיט דעם זעלבען זיכערן טאָן וואָס פֿריהער.

רחל איז צוגעלאָפֿען צו דער טהיר און האָט זי פֿעסטער צוגעמאַכט. זי האָט זיך געטרייסעלט און איז שיער ניט געפֿאַלען פֿון די פֿיס. „שטיל!" האָט זי געזאָגט. „זאָל דיין שגעון ניט געהן ווייטער. גאָט פֿון אברהם, אימיצער קען נאָך חלילה הערען וואָס דו זאָגסט און עס אָבטראָגען

דיין פֿאָטער." זי האָט אָנגעהויבען פֿערברעכען די הענד פֿאַר עגמת נפש.

„יוסף, בערעכען פֿאָרט וואָס דו זאָגסט," האָט זיך מרים מיט אַ צובראָכען האַרץ געבעטען „איך בין ניט קיין געלעהרענטע, איך בין בלויז אַ פֿרוי. אָבער דו — דו מיט דיין למדנות — דו האָסט דאָך אודאי ניט געקענט פֿערפֿיהרט ווערן פֿון די דאָזיגע שוואַרץ־קינצלער, וועלכע פֿערדרעהען די הייליגע ווערטער פֿון דעם תנ"ך? דו קענסט דאָך זיי אַודאי ענטפֿערן אויף די פֿאַלשע רייד, וואָס זיי לייגען אַריין די נביאים אונזערע אין די מיילער?"

„אַך, מרים," האָט יוסף געענטפֿערט צערטליך. „וואָס זשע, דו ביסט אויך אַזוי ווי אונזערע ברידער? זיי פֿערשטעהען ניט. ס'איז אַ פֿראַגע פֿון'ם האַרצען, ניט פֿון ווערטער. וואָס איז דאָס אַזוינס, וואָס איך פֿיהל, אַז עס איז דאָס העכסטע, דאָס געטליכסטע אין מיר? אויפֿאָפּפֿערונג! אָט דערפֿאַר מוז ער, וועלכער איז געווען לויטער אויפֿאָפּפֿערונג, לויטער מאַרטירעריי, זיין געטליך."

„אַרויסגעוואָרפֿען דיינע רייד מיט איהם, מרים," האָט זיין מוטער געשריען. „אָה, דו כופר, ווען איך בין געווען אַזוי זינדיג צו ברייגנען אויף דער וועלט! פֿאַרוואָס געהט ניט אַראָב אַ פֿייער פֿון הימעל, וואָס זאָל דיך פֿערברענען אַזוי ווי דו שטעהסט דאָרט?"

„דו רעדסט פֿון מאַרטירעריי, יוסף", האָט זיך מרים אָבגערופֿען, ניט צוהערענדיג זיך צו רחל'ס רייד. „מיר אידען זיינען דאָס די מאַרטירער, ניט די קריסטען. מיר זיינען איינגעשפּאַרט דאָ אַזוי ווי בהמות אין אַ שטאַל. מען בעצייכענט אונז מיט שענדליבע צייכענס. אונזערע הייליגע ספרים ווערן פֿערברענט. אונזער אייגענטהום נעהמט מען ביי אונז אַוועק פֿאַר שטייער. מיר זיינען אויסגעשלאָסען פֿון יעטוועדער אַנשטענדיגער בעשעפֿטיגונג. מיר טהאָרען אפילו ניט בעגראָבען אונזערע טויטע מיט עהרע אָדער שטעלען אַ מצבה אויף זייערע קברים." איהר געזיכט איז געוואָרען אַזוי ליידענשאַפֿטליך ווי זיינס. די זיסקייט איהרע איז פֿער־וואַנדעלט געוואָרען אין פֿייער. זי האָט אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַ יהודית אָדער אַ יעל.

„מיר זיינען אַליין שולדיג, מרים. אונזער פֿייגהייט בעט זיך, מען זאָל אויף אונז שפּייען. וואו איז ערגעץ דער גייסט פֿון די מאַקאַבייער, ווענעס אָנדיינקען מיר פֿייערן היינט אום חנוכה? דער פּאַבסט לאָזט אַרויס בעפֿעהלען, און מיר אונטערוואַרפֿען זיך — אויסערליך. אונזער ווידערשטאַנד איז אַ שטילער, אַ קרומער. ער הייסט טראָגען געלע היטלען;

מיר טראָגען גלעע היטלען, נאָר ביסלאַכוויז בייט זיך דער קאָליער איבער; ס׳ווערט טונקעל־געל, דערנאָך רויטלאַך, ביז וואַנען מיר געהען ענדליך אָנגעטהאָן אין רויטע היטלען, ווי די קאַרדינאַלען, אַרויסרופענדיג אַ פרישען בעפעהל. מיר טהאָרען ניט האָבען מעהר ווי איין שוהל. מיר האָבען פינף פאַר אונזערע פערשיעדענע אידען, נאָר מיר בויען זיי אַלע אונטער איין דאַך און מיר רופען פיער פון זיי חדרים.״

„שטיל, דו יודענפיינד,״ האָט זיין מוטער אַ געשריי געטהאָן. „ברייננ ניט אַרויס אַזעלכע ווערטער פון מויל. מיין גאָט! מיין גאָט! ווי האָב איך דאָס אַזוי געקענט זינדיגען פאַר דיר?״

„וואָס ווילסט דו האָבען, יוסף?״ האָט מרים געזאָגט. „מען קען זיך דאָך ניט אויס׳טענה׳ן מיט וועלף. מיר זיינען אַזוי ווייניג — מיר מוזען זיי אַלזאָ אויפנעהמען מיט ביטראָסט.״

„אָה, אָבער מיר שרייען דאָך, אַז מיר זיינען גאָט׳ס נעהנטסטע, זיינע עדות, מרים. אונזער גלויבען בעשטעהט פון קיין אַנדער זאַך ניט נאָר פון מורמלענדע תפלות און פרומע פערמאַסקירטהייטען. די קריסטליכע אַפאָסטעלן האָבען אַרומגעוואַנדערט איבער דער וועלט, פריידיגענדיג און איבערצייגענדיג זייער גלויבען. בעסער אַ קורצער העלדענמוטהע איידער די דאָזיגע לאַנגע שאַנדע.״ און פלוצלינג האָט ער אויסגעבראָכען אין אַ ביטער געוויין און איז אָהן כוחות אַנידערגעזונקען אויף אַ שטוהל.

גלייך אויף׳ן שטעל איז די מוטער זיינע געוועזן לעבען איהם, אָנבוי־גענדיג איהר פייכט געזיכט צו זיין פנים.

„גאָט זיי דאַנק! גאָט זיי דאַנק!״ האָט זי געשלוכצט. „דער שגעון איז אַריבער.״

ער האָט איהר ניט געענטפערט. ער האָט קיין כח ניט געהאַט ווייטער צו טענה׳ן. אַ היבשע ווײַלע איז געווען שטיל. דערנאָך האָט די מוטער אַ פרעג געטהאָן:

„און וואו האָסט דו געכעכטיגט?״

„ביי אַניבאַלע דע פראַנקי אין פאַלאַץ.״

מרים האָט אַ ציטער געטהאָן. „דער פאָטער פון דער שעהנער העלענאַ דע פראַנקי?״ האָט זי געפרעגט.

„דער זעלבער,״ האָט יוסף געענטפערט, און די פאַרב איז איהם בעת מעשה געקומען אין פנים.

„און ווי קומסט דו דערצו צו געפינען שוץ דאָרט, אין אַזאַ גרויס־אַרטיג הויז, ביי דעם פאַבסט׳ס אַ מקורב אונטער׳ן דאַך?״

„האָב איך דיר דען ניט דערצעהלט, מוטער, ווי אַזוי מיר איז דעם

לעצטען קאַרניוואַל אויסגעקומען אַ שטיקעל טובה צו טהאָן זיין טאָכטער, וועלכע איז געווען אַ מאַסקירטע צווישען דעם עולם אין „קאָרסאָ"; זי איז שיער ניט צוטראָטען געוואָרען פון די בופלאַקסען, בעת זיי זיינען צוריקגעקומען פון דעם וועט-לויף."

„ניין, איך געדיינק גאָר נישט דערפון," האָט רחל געזאָגט, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ. „נאָר דו דערמאָנסט מיך אָן דעם, ווי אַזוי אָט די קריסטען לאָזען אונז לויפען אַזוי ווי די בהמות אין אַ וועט-לויף."

ער האָט זיך געמאַכט כלא ידע וועגען דעם דאָזיגען פאָרוואורף איהרען.

„סיניאָר דע פראַנקי האָט געוואָלט טהאָן גאָר אַסך פאַר מיר," האָט ער ווייטער געזאָגט. „נאָר איך האָב איהם בלויז געבעטען, ער זאָל מיר לאָזען דורכקוקען זיין גרויסע ביבליאָטהעק. דו ווייסט וואָס פאַר אַ צרה ס'איז פאַר מיר דאָס, וואָס די קריסטען גיבען אונז קיין ביכער ניט. און דאָרט בין איך אַלזאָ געזעסען גאַנצע טעג נאָכאַנאַנד לעזענדיג, ביז דער אָווענד-גלאָק האָט מיך דערמאָנט, אַז איך מוז לויפען צוריק אין גהעטאָ."

„אַה! דאָס איז בלויז געווען דיך אַראָבצופיהרען פון דרך הישר."

„ניין, מוטער, מיר האָבען גאָר ניט גערעדט מכח רעליגיאָן."

„און נעכטען ביינאַכט ביסט דו, הייסט עס, געווען צו שטאַרק פערטיעפט אין לעזען?" האָט מרים אַ פרעג געטהאָן.

„אַזוי איז דאָס טאַקי געווען, מרים."

„אָבער פאַרוואָס האָט דיך העלענאַ ניט דערמאָנט, אַז דו דאַרפסט געהן צוריק?"

דאָס מאָל האָט יוסף אַ ציטער געטהאָן. נאָר ער האָט געענטפערט איינפאַך:

„מיר האָבען אינאיינעם געלייענט דעם איטאַליענישען פּאָעט טאַססאָ. זי האָט זעלטענע פעהיגקייטען. אָפטמאָל איבערזעצט זי מיר שטיקער פון פלאַטאָ'ס און סאָפאָקלעס'עס ווערק."

„און דו, אונזער צוקינפטיגער רב, ביסט געזעסען און געהערט?" האָט רחל אַ געשריי געטהאָן.

„ניטאָ קיין איין וואָרט וועגען קריסטענטהום אין די דאָזיגע ביכער, מוטער, און זיי בעפרידיגען ניט די מענשליכע זעעלע. ווי קלוג זינגט יהודה הלוי: „ניט פערנעהם זיך מיט די גריכישע חכמות"!"

„דו ביסט געזעסען לעבען איהר ביי דעם מיטען-נאַכט געבעט?" האָט זיך מרים נאָכגעפרעגט.

ער האָט זיך אומגעקוקט צו איהר מיט זיין אויפריכטיגען בליק.

„זי איז גאָרנישט געגאַנגען אין קירכע," האָט ער געזאָגט.

מרים האָט זיך מיט אַמאָל אַלאָז געטהאָן צו דער טהיר.

„אַצונד אַז דו ביסט זיכער, יוסף, האָב איך דאָ ווייטער גאָרנישט וואָס צו טהאָן. גאָט זאָל דיך בעשיצען."

איהר בוזים האָט זיך געהויבען. זי איז אַרויסגעלאָפען פון שטוב.

„אָרעמע מרים!" האָט רחל אַ זיפץ געטהאָן. „זי איז אַ ליעבענס־ווירדיג מיידעל, אַן עהרליכע, כשר'ע נשמה. זי וועט קיין וואָרט ניט אויסריידען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען."

יוסף איז אויפגעשפרונגען אויף די פיס, אַזוי ווי עלעקטריזירט.

„קיין וואָרט ניט אויסריידען! אָבער, מוטער, איך וועל עס אַרונטער־שרייען פון די דעכער."

„שטיל! שטיל זאָל זיין!" האָט זיין מוטער געשעפטשעט אין טויט־שרעק. „די שכנים קענען נאָך דערהערען דיינע ווערטער."

„דאָס וויל איך דאָך."

„דיין פאָטער קען יעדע רגע אַריינקומען געוואָהר ווערן, צי דו ביסט דאָ צוריק."

„איך וועל איהם געהן אַנטקעגען און איהם בערוהיגען."

„ניין." זי האָט איהם אָנגעכאַפּט ביים מאַנטעל. „איך וועל דיך ניט לאָזען געהן. שווער מיר, אַז דו וועסט איהם גאָרנישט זאָגען מכח דיינע גאָטעס־לעסטערונגען, אַניט וועט ער דיך נאָך דערשלאָגען אויף טויט ביי זיינע פיס."

„וואָס זשע, דו ווילסט איך זאָל איהם זאָגען אַ ליגען? ער מוז וויסען אַלעס, וואָס איך האָב דיר געזאָגט."

„ניין, ניין; זאָג איהם, אַז דו האָסט פערשפעטיגט, אַז די טויערן זיינען שוין געוועזען פערשלאָסען, ווען דו האָסט געוואָלט אַריינגעהן, אַז דו האָסט זיך ערגעץ־וואו פערשטעקט איבער נאַכט."

„די וואַהרהייט אַליין איז גרויס, מוטער. איך געה איהם אַנטקעגען טראָגען די וואַהרהייט." ער האָט אַ ריס געטהאָן זיין מאַנטעל פון איהר האַנד און איז אַרויסגעלאָפען אויף דרויסען.

זי האָט זיך אַנידערגעוועצט אויף דער ערד, זיך אַרומוואַרפענדיג אַהין און אַהער אין טויט־שרעק. די שווערע בלייענע שטונדען האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג. קיינער איז ניט געקומען, ניט דער זוהן, ניט דער מאַן. מורא'דיגע בילדער מכח דעם, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען זיי, האָבען איהר געמאַטערט. אַרום מיטאָג־צייט האָט זי זיך אויפגעהויבען

און זיך גענומען מאַשינאַלנע צוגרייטען וואַרעמעס פאַר'ן מאַן. צו דער בעשטימטער מינוט, ווי ער איז שוין געווען צוגעוועהנט פון יאָהרען לאַנג, איז ער געקומען. ביי איהר אין די שרעקעדיגע אויגען האָט זיין ביסטרער פנים אויסגעזעהן בלייכער ווי געוועהנליך, אָבער מען האָט קיין שום זאַך ניט געקענט בעמערקען דערויף. ער האָט זיך געוואַשען צום עסען, געמאַכט אַ ברכה און זיך אַנידערגעזעצט ביים טיש. אַ הונדערט מאָל איז די פראַגע געהאַנגען ביי רחל'ען אויף די ליפען, נאָר ערשט ביים סוף פון עסען האָט זי זיך דערוועגט צו זאָגען: „אונזער זוהן איז דאָ צוריק. האָסט איהם גאָרנישט געזעהן?"

„זוהן? וואָסער זוהן? מיר האָבען ניט קיין זוהן." און ער האָט געענדיגט זיין מאָהלצייט.

III.

דער געלערנטער אַפּאָסטעל, פון וועמען אַלע, אַלע בעקאַנטע און פערוואַנדטע האָבען זיך אָבגעטרייסעלט, איז אויפגענומען געוואָרען מיט אָפענע אָרעמס פון דער „הייליגער קירכע"; און נאָך וואַרעמער איז די דאָזיגע אויפנאַהמע געווען, מחמת ער איז געקומען פון זיין אייגענעם גוטען ווילען און האָט מוחל געווען דעם יעהרליכען צינז, וואָס די פּאַבסטען פלעגען אָפּט בעשטימען פאַר די, וואָס האָבען אָנגענומען די „אמת'ע רעליגיאָן" — אויף די קאָסטען פון דער גהעטאָ, וועלכע האָט געמוזט בעצאָהלען די דאָזיגע סומען געלד צו איהרע משומדים. ס'איז געווען אַ מנהג צו טויפען די בעקעהרטע אידען גאַנצע פעק־ווייז, צונויפבריינגענדיג זיי פון דרויסען, אויב ס'האָבען אויסגעפעהלט היימישע קאַנדידאַטען פאַר'ן קריסטענטהום, און צייטענווייז האָט מען געהאַט אַלס צוגאָב אַ טערק. וועמען מען האָט שוין אין איין וועגס אָבגעטויפט אינאיינעם מיט די אידען נאָר אַזוי ווי דאָס איז געווען אַ וויכטיגער פאַל, און דערצו איז געווען נאָהענט צו דעם הייליגען עפּיפאַנוס־טאָג, — דעם יום טוב פון „גאָט'ס ערשיינונג", וועלכער געפאַלט דעם 6טען יאַנואַר, — איז געבליבען, אַז מען זאָל אָנטאָהן יוסף בן מנשה'ן אַ ספּעציעלען כבוד און איהם בעזונדער טויפען. די טעג, וואָס זיינען נאָך איבערגעבליבען ביז דאַן, האָט ער פערבראַכט אין אַ מאָנאַסטיר, וואו ער האָט שטודירט זיין נייעם גלויבען און פון וואַנען ער האָט ניט געקענט האָבען קיין שום פערבינדונג מיט

זיינע עלטערן אָדער מיט זיינע ברידער אידען, אפילו ווען ער אָדער זיי וואָלטען געוואָלט. ער האָט ניט געטאָרט קומען צוריק אין גהעטאָ, ניט עסען, טרינקען, שלאָפען, אָדער ריידען אפילו מיט ווערמען עס איז פון זיין ראַסע אין משך פון דער פראָבע־צייט; פאַר אריבערטרעטען דעם דאָזיגען בעפעהל האָט איהם ערוואַרטעט דער קאַנטשיק. בייטאָג פלעגען רחל און מרים אַרומגעהן ניט ווייט פון דעם מאָנאַסטיר, טאָמער וועלען זיי כאַפּען אַ קוק אויף איהם; זיי האָבען זיך געמוזט האַלטען נייצניג איילען ווייט פון דעם מאָנאַסטיר, אַניט וואָלט מען זיי בעשטראָפט מיט קלעפּ און מען וואָלט זיי אַרויסגעטריבען פון רוים. איין וואָרט, ווען מען שיקט צו צו איהם, אַ וואָרט, וואָס וואָלט פּילייכט וויך געמאַכט זיין האַרץ, אַ בקשה, וואָס וואָלט אפשר אומגעקעהרט איהם צוריק אַהיים — און דער. פערברעכער וואָלט גלייך פער׳משפט געוואָרען צו אייביגער קאַטאָרגע.

ענדליך איז געקומען דער עפּיפאַנוס־יום טוב. די קירכע פון לאַטראַן איז געווען פול געפראָפט מיט מענשען. דער פּאַבסט גופא איז דאָרט געווען, און אין רעכטען מיטען פון גלאַנציגען פראַכט און זיסע מוזיק איז יוסף אויפגענומען געוואָרען אין שוים פון דעם קאַטוילישען גלויבען. אַניבאַלע דע פראַנקי, וועלכער האָט געשאָנקען יוסף׳ן זיין שטאָלצען פאַמיליען־נאָמען, איז געווען דער גוט־זאָגער זיינער; ער האָט איהם גענומען אונטער זיין השגחה. דער עלצטער קאַרדינאַל האָט אין זיין פייערדיגער רעדע גראַטולירט די געמיינדע מיט דעם נס, וואָס האָט געטראָפען פאַר זייערע אויגען, און דערנאָך האָט מען דעם ניי־געטויפטען, וועלכער איז געווען אָנגעטהאָן אין ווייסען אַטלעס, אַרומגעפיהרט איבער די גאַסען פון רוים, כדי אַלע זאָלען זעהן ווי אַזוי אַ נשמה איז געראַטעוועט געוואָרען פון גיהנום און אויפגענומען געוואָרען אין שוים פון דעם אמת׳ן גלויבען. און אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין דער דאָזיגער פער־אייניגונג מיט דער מענשליכער ברידערשאַפט, מיט גאָט דעם פאָטער און מיט קריסטוס׳ן, וועלכער איז דער סימבאָל דערפון, האָט דושוזעפע דע פראַנקי צווישען עולם ניט געזעהן די פער׳חשך׳טע, פער׳מרה׳טע פנים׳ער פון זיינע ברידער, די שנאה, וואָס האָט געסמאַליעט אין זייערע פינסטערע אויגען, ווען די פראָצעסיאָן איז פערבייגעגאַנגען אין די גאַסען. און ביי־נאַכט, בעת ער האָט געקניעט פאַר דעם קרייץ און פאַר דעם בילד פון דער הייליגער מוטער, האָט ער ניט גע׳חלום׳ט אפילו פון יענער אַנדערער צערעמאָניע אין דער גרויסער שוהל אויף דעם פלאַץ פון׳ם טעמפעל, ניט ווייט פון דעם טייך; אַ סצענע, וועלכע איז געווען איינדרוקספולער מיט

איהר פינסטערקייט איידער די גאַנצע שעהנקייט פון דעם קירכען־גלאַנץ.

די שוהל איז געווען אַ בעהאַלטענע געביידע, וואָס האָט פון דרויסען אויסגעזעהן אָקוראַט ווי אַלע אַנדערע הייזער אַרום איהר; נאָר אינעווייניג האָט עס געבלישטשעט מיט די גילדערנע און זילבערנע גלעקלאַך און גראַנאַט־עפעל, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף די ספר־תורה'ס, און מיט דעם גאָלד־געשטיקטען פרוכת; די שויבען פון איין פענסטער, וועלכע האָבען אָבגעשלאָגען פון זיך מיט אַ דוצענד קאָליערען אַלס אָנדיינקען פון די צוועלף שבטים, האָבען פאָרגעשטעלט דעם „אורים ותומים". אין חצר איז געשטאַנען אַ מאָדעל פון דעם בית המקדש, אויף אַ וואונדער־באַרען אופן צוזאַמענגעשטעלט, לזכר דעם חורבן.

די סנהדרין האָבען אַרויסגעגעבען זייער פסק. יוסף בן מנשה האָט געמוזט ליידען די לעצטע און די העכסטע שטראָף פון דעם אידישען דין. די גאַנצע גהעטאָ, כל ישראל איז צונויפגערופען געוואָרען אין שוהל אַריין. אַ מורא'דיג געפיהל פון שרעק איז געהאַנגען איבער די פערזאַמעלטע; שטיל אַזוי ווי אין אַ קבר איז דאָרט געווען, און יעדער איינער פון די מענער האָט געהאַלטען אין דער הויך אַ שוואַרץ ליכט, וואָס האָט פער־שפרייט אַ צוויבערליכען שיין אין די שאָטענס פון דער שוהל. מיט אַמאָל האָט זיך דערהערט דער שרעקליכער קול פון דעם שופר און די גאַנצע תוכחה איז אויסגעגאָסען געוואָרען אויף דעם עוכר ישראל'ס קאָפּ; יעדעס מענשען־רעכט איז צוגענומען געוואָרען פון איהם, סיי ביים לעבען און סיי נאָך'ן טויט—ער איז אין חרם. און די פערזאַמעלטע, אויסלעשענדיג מיט אַמאָל זייערע ליכט, האָבען געענטפערט „אמן".

דערשלאָגען און שוואַרץ ווי די ערד, האָט זיך מנשה אַוועקגעשלעפּט אַהיים און צוזאַמען מיט זיין פרוי האָט ער זיך געזעצט שבעה און געקלאָגט אויף דעם טויט פון זייער יוסף. אַ קליין לעמפּעל מיט בוימעל האָט געברענט ביי זיי אין שטוב און האָט דערמאָנט אָן דעם פער־שטאָרבענעם'ס נשמה און דער קול פון דעם קדיש האָט אָבגעקלונגען איבער דער גהעטאָ. און מרים, מיט איהר מאַדאָנאַ־געזיכט בענאָסען מיט הייסע טרעהרען, האָט פערברענט דעם טלית, וואָס זי האָט שטילער־הייט געוועבט פאַר דעם מאַן, וועלכער וואָלט איהר אפשר אַמאָל געשאָנקען זיין ליעבע, און זי איז אַוועק מנחם זיין די אבלים. מיט אַ צובראָכען געמיטה האָט זי געהאַלטען רחל'ס מאָגערע האַנד אין די דאָזיגע ווייכע, זיסע פינגער איהרע, וועלכע האָבען שוין מעהר ניט געדאַרפט בעריהרט ווערן פון קיין שום ליבהאָבער אין דער וועלט.

נאָר רחל האָט געוויינט נאָך איהר קינד, און האָט זיך בשום אופן ניט געלאָזט טרייסטען.

IV.

העלענאַ דע פּראַנקי האָט איבערגעגעבען דזשוזעפּע דע פּראַנקי'ן די נייעס מכח דעם חרם. זי האָט עס געקראָגען צו וויסען פון אַ חבר'טע איהרע, וועלכע האָט עס געהערט פון „שלמה דעם לץ", אַן אונסימפּאַטישער, שפּאַסהאַפטער בחור, וועלכער איז געווען אַ גאַנצער קאָב־לעפּעל אי ביי די אידען, אי ביי די קריסטען.

דזשוזעפּע האָט אַ זיפען שמייכעל געטהאָן און טרעהרען האָבען זיך איהם כמעט געשטעלט אין די אויגען. „זיי וויסען ניט וואָס זיי טהוען," האָט ער געזאָגט.

„דיינע עלטערן בעוויינען דיך אַזוי ווי אַ טויטען."

„זיי בעוויינען דעם טויטען אידען; דעם לעבעדיגען קריסט'ס ליעבע וועט זיי בערוהיגען."

„אָבער דו טהאָרסט דאָך ניט צוקומען נאָהענט צו זיי, ניט זיי צו דיר."

„דורך'ן גלויבען וועלן בערג אפילו געריהרט; מיין גייסט נעהמט אַרום זייער גייסט. מיר וועלען זיך נאָך פרעהען צוזאַמען אין דעם ליכט פון דעם ערלייזער, וואָרים ווײנען און קלאָגען קען בלויז אָנהאַלטען איבער נאַכט, נאָר דער פריה־מאָרגען מוז ברייננגען פרייד." זיין בלאַס געזיכט האָט געגלאַנצט מיט אַ הימלישען גלאַנץ.

העלענאַ האָט געקוקט אויף איהם מיט אַ וואונדערנדען בליק פון מיטלייד. „דו ביסט מאָדנע געשטימט, סיניאָר דזשוזעפּע," האָט זי געזאָגט.

„עס איז ניט מאָדנע, סיניאָראַ, ס'איז גאַנץ איינפאַך — אַזוי ווי אַ קינד'ס געדאַנק," האָט ער געענטפערט, בעגעגענדיג איהרע קלאָהרע אויגען מיט זיין טיעפען געהיימניספאָלען בליק.

זי איז געווען הויך און שעהן, מעהר עהנליך צו יענע גריכישע סטאַטוען, וואָס די סקולפּטאָרען פון איהר צייט האָבען נאָכגעמאַכט, איידער צו אַ רוימיש מיידעל. דורך אַן איינפאַך קלייד פון ווייסע זיידענס, וואָס זי האָט געטראָגען, האָבען זיך אַרויסגעזעהן די שעהנע געבויגענע

טהיילען פון איהר פיגור. די קאַלטע זונען-שיין, וואָס איז אַריין דורך דעם גרויסען פענסטער, לעבען וועלכען זיי זיינען געשטאַנען, האָט אָנגע־ריהרט איהרע האָר און געמאַכט הערליכע פלעקען אויף די פעלען, וועלכע האָבען בעדעקט די פאָדלאָגע, און אויף די טאַפעטען, וואָס זיינען געהאַנגען אויף די ווענד. די בילדער, די מאַנוסקריפּטען און די ביוסטס—אַט דאָס אַלעס האָט זיך אַזוי מערקווירדיג צוגעפּאַסט צו איהר נאָבעלער פיגור. ער האָט געציטערט בעת ער האָט געקוקט אויף איהר.

„און וואָס פאַר אַ ציעל האָסט דו זיך געשטעלט אין לעבען?" האָט זי געפרעגט.

„איבערגעבונג, אויפאָפּפערונג," האָט ער געזאָגט שטיל, כמעט שעפּטשענדיג. „מיינע עלטערן זיינען גערעכט. יוסף איז טויט. זיין ווילען איז גאָט'ס, זיין האַרץ איז קריסטוס'עס. ניטאָ פאַר מיר קיין לעבען אַחוץ טהאָן גוטעס און ניצליך זיין פאַר אַנדערע."

„און ועמען ווילסט דו גוטס טהאָן?"

„מיינע ברידער, סיניאָראַ."

„זיי פערשטויסען דיך."

„איך פערשטוים זיי ניט."

זי איז געבליבען שטיל אויף אַ ווײלע. דערנאָך האָט זי מיט מעהר ליידענשאַפט אויסגעשריען: „אָבער, סיניאָר דזשוזעפּע, דו וועסט גאָר־נישט מאַכען. הונדערט דורות האָבען זיי ניט געקענט ריהרען. די בעפעהלען פון אַלע פּאַבסטען האָבען זייער עקשנות ניט געבראָכען."

„קיינער האָט ניט געפרואווט אָנגעהן מיט ליעבע, סיניאָראַ."

„דו וועסט אַרויסוואַרפען דיין לעבען אומזיסט און אומנישט."

„דו פערגעסט, אַז איך בין טויט," האָט ער געענטפערט מיט אַ שמייכעל.

„דו ביסט ניט טויט — דער לעבענס-זאַפט איז אין דיינע אָדערן. דער פריהלינג קומט באַלד אָן. זעה, ווי די זונן שיינט שוין אויף'ן בלויען הימעל. דו דאַרפסט ניט שטאַרבען—ס'איז דיין אויפגאַבע זיך צו פרעהען מיט דער זונן און מיט דער שעהנקייט פון דער וועלט."

„די זונענשיין איז בלויז אַ סימבאָל פון דער געטליכער ליעבע, די שפראָצענדע קנעפּעלאַך פון די פלאַנצען זיינען בלויז אַ פאָרבילד פון דער אויפשטעהונג און פון דעם לעבען."

„דו חלום'סט, דזשוזעפּע מיינער. דו חלום'סט מיט אָט די וואונ־דערליכע אויגען דיינע אָפענערהייט. איך קען ניט פערשטעהן די דאָזיגע

ליעבע דיינע, וועלכע אַנטלויפט פון אַלעס, וואָס איז ערדיש, וועלכע צורייסט דיין פאָטער'ס און דיין מוטער'ס האַרץ אין צווייען."

זיינע אויגען זיינען פול געוואָרען מיט טרעהרען. „געדולד! ערדישע זאַכען זיינען בלויז שאָטענס, וואָס געהען פערביי. דאָס חלום'סט דו, סיניאָראַ, ניט איך. פיהלסט דו ניט, ווי דאָס אַלעס האָט קיין האַפט ניט, ווי דאָס געהט פערביי — יאָ, אפילו אָט דער הימעל, וואָס זעהט אויס ווי אַ פעסטע שטיק פלאַכע ערד, אָט דער דאַך, וואָס הייננגט איבער אונזערע קעפ, מיט די שעהנע ליכטער, וואָס זיצען אין איהם פאַר אונזער פערבייגעהענדען תענוג וועגען! אָט די זונן, וועלכע שווימט יעדען טאָג דורך דעם הימעלס-געוועלב, איז בלויז אַ געמאָלט בילד אין פערגלייך מיט דעם אייביגען פעלזען פון קריסטוס'עס ליעבע."

„דיינע ווערטער קלינגען ווי צימבלען אין מיינע אויערן, סיניאָר דזשוזעפע."

„דאָס זיינען די ווערטער פון דיין גלויבען, סיניאָראַ."

„ניין, ניט פון מיין גלויבען," האָט זי אַ געשריי געטהאָן מיט היץ. „דו ווייסט, אַז איך בין ניט קיין אמת'ע קריסטין. ניין, קיינער פון אונזער הויז איז דאָס ניט, כאָטש זיי בעגרייפען עס ניט. מיין פאָטער היט אָב די פאַסט-טעג, אָבער דער הייד אַ ר י ס ט אָ ט ע ל ערנעהרט זיין געדאַנק. רוים פרעפעלט איהרע תפלות און מורמעלט איהרע „פאָטער-אונזער'ס", אָבער זי האָט אַריבערגעשטיגען דעם פערצייטיגען גלויבען מיט איהר קריסטליכער ענטוזיאַזם. אונזערע פאַראַדען און פראָצעסיאָנען, אונזערע גלענצענדע ימים טובים, אונזערע גרויסאַרטיגע קאָסטיומען, וואָס האָבען אָט די אַלע זאַכען צו טהאָן מיט דעם בלאַסען קריסטוס, וועמען דו ווילסט אויף אַ נאַרישען אופן נאָכטהאָן?"

„דאַן איז דאָ פאַר מיר גענוג אַרבייט צו טהאָן, אפילו צווישען די קריסטען אויך," האָט ער מיט אַ מילדען טאָן געזאָגט.

„ניין, דו וועסט בלויז אָנמאַכען צרות מיט דיין קאַלטען, ניט ליידענ-שאַפטליכען גלויבענס-גייסט. דאָס האָבען די קינסטלער און ניט קיין אַנדערע צוריקגעבראַכט דער וועלט איהר פרייד, די קינסטלער, וועלכע האָבען דורכדרונגען די זעעלע פון שעהנקייט אין יעטוועדער זאַך. און כאָטש זיי האָבען ליעב געהאַט צו מאָהלען די „הייליגע פאַמיליע" און די „קרייציגונג" און דעם „טויטען קריסטוס" און דאָס „לעצטע נאַכטמאָהל", דאָך האָט בלויז די ליעבע צום לעבען בעגייסטערט זייער קונסט. יאָ, פון דעם גאָטספאָרכטיגען מאַהלער ד ז ש י אָ ט אָ און ווייטער, איז דאָס קיין אַנדער זאַך ניט נאָר דער שטאָלץ פון לעבען, ס'איז די פערהערליכונג

פון דער מענשליכער פאָרם, ס'איז די פרעהליכקייט פון דער פאַרב, ס'איז דער ווערטה פון דעם מענשען, ס'איז די פערגעטערונג פון דער קונסט. יאָ, און צי האָבען דען אונזערע אַדעל-לייט גופא זיך ניט געלאָזט אויס-מאָהלען אַלס אַפּאָסטעלן, צי האָבען זיי דען ניט אַריינגעשפאַרט די פנים'ער זייערע אין הייליגע סצענעס, צי האָבען זיי דען ניט פערשטאַנען וואָס פאַר אַן אויסרייד די דאָזיגע רעליגיעזע קונסט איז? וואָס זשע, איז רוים דען ניט פול מיט היידישער קונסט? האָט מען דען ניט אַוועקגעשטעלט די פערצייטיגע סטאַטועןְ, דעם „לאַאָקון" און די „קלעאָפּאַטראַ" און די „ווענוס", אין דעם סאַמע אָראַנזשען-גאָרטען פון דעם וואַטיקאַן?"

„דאָך האָבען די מאַהלער אייערע אַם בעסטען ליעב געהאַט צו מאָהלען די יונג-פרוי און דאָס קינד."

„ס'איז בלויז ווענוס און קופּיד, די ליעבע און די ליידענשאַפט, איבערגעניצעוועט פון דאָס ניי."

„ניין, אָט דער שפּאָט פּאַסט זיך גאָר ניט פאַר דער נאָבעלער סיניאָראַ דע פראַנקי. דו קענסט דאָך ניט זיין בלינד ניט צו זעהן דאָס געטליכע שטרעבען, וואָס איז געלעגען אין אַ מאַדאָנאַ פון סאַנדראָ באָטיטשעלי."

„דו האָסט ניט געזעהן זיינע בילדער אין דער „ווילאַ לעמי", הינטער פירענזע, דעם וואונדערליכען חן פון זיינע פאָרמען, דעם צויבערהאַפטען קאָליער, אַניט וואָלסט דו פערשטאַנען, אַז זיין נשמה האָט ניט געגאַרט בלויז נאָך גייסטיגער שעהנקייט אַליין."

„אָבער ראַפאַעלאָ דאַ אורבינאָ, אָבער לעאָנאַרדאָ—"

„לעאָנאַרדאָ," האָט זי איבערגעזאָגט. „האָסט דו געזעהן זיין וויין-גאָט באַקכוס, אָדער זיין שלאַכט-בילד? קענסט דו דאָס לעצטע ווערק פון ראַפאַעלאָ? און וואָס זאָגסט דו עפּעס צו אונזער „ברודער" ליפּאָ ליפּי? אַ שעהנער קריסטליכער מאָנאַך, כ'לעבען! וואָס זאָגסט דו צו דזשאָרדזשיאָנאָ פון ווענעדיג און זיינע תלמידים, צו אָט דעם אויפבליהען פון ליעבליכקייט, צו אונזערע סקולפּטאָרען און אונזערע בוי-מייסטער, צו אונזערע גאָלדשמיעדען און מוזיקער? אַה, מיר האָבען פון דאָס ניי ענטדעקט דעם סוד פון גריכענלאַנד. דעם גריכישען פּאָעט האָמער האָבען מיר ליעב, דעם גריכישען פילאָזאָף פּלאַטאָ, דעם גריכישען טראַגיקער סאָפאָקלעס מיט זיין נאָבעלער איינפאַכקייט; אונזער דאַנטע, דער מייסטער פון דער „געטליכער קאָמעדיע," האָט געלייגט, ווען ער האָט געזאָגט, אַז ווירגיל איז געווען זיין פיהרער. דער פּאָעט פון מאַנטוּאַ האָט קיינמאָל ניט געפיהרט קיין שום מענשליך וועזען אַהין אין יענע שמערצליכע געגענדען, וואו דאַנטע האָט אַרומגעוואַנדערט. ער זינגט

וועגען סטאַדעס און ביהנען, מכח פֿויגעלאַך און לויפֿענדיגע וואַסערן, און וועגען דער איינפֿאַכער ליעבע פֿון די פּאַסטוכער; און מיר הערען זיך צו צו איהם און מיר אָטהעמען איין אין זיך די זיסע לופֿט פֿון לאַנד, וועלכע איז אונז אַצונד נאָך זיסער, אַז מיר דערמאָנען זיך אָן יענע גיהנום־רויכען, וועלכע האָבען גאַנצע יאָהר־הונדערטע נאָכאַנאַנד פֿער'סם'ט דאָס לעבען. אַ פּ אָ ל אָ איז דער הערר גאָט, ניט ק ר י ס ט ו ס."

„יאָ, ס'איז אַפּאָלאָן, דער גאָט פֿון דער קונסט, וועלכער רייצט רוים און פֿערפֿיהרט איהר אין דעם זומפּ פֿון די נידעריגע תאוות."

„וואָס ביסט דו פֿון זינען אַראָב, מיין סיניאָר דזשוזעפע? דו ווייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז אָט די זאַכען דערהויבען און ניט זיי ערנידעריגען די זעלען אונזערע. ביסט דו ניט מיט מיר אינאיינעם דורך און דורכגע־נומען געוואָרען ביים אָנבליק פֿון אַ שעהנער פֿיגור, ביי דעם גליה פֿון אַ ליכטיגען קוליער, ביי דעם ווייסען גלאַנץ פֿון אַ סטאַטוע?"

„איך האָב געזינדיגט, אויב איך האָב ליעב געהאַט די שעהנקייט צוליעב דער שעהנקייט גופא, און—פֿערגיב מיר, אויב איך טהו דיר וועה, סיניאָראַ — אָט די פֿערגעטערונג פֿון דער שעהנקייט איז פֿאַר די רייכע, די זאַטע, די איינצעלנע. וואָס מכח די אָרימע און די אונטערדריקטע, מיט די פּים געטראָטענע, וועלכע וויינען און קלאָגען אין דער פֿינסטער? וואָס פֿאַר אַ טרייסט האָט דיין גלויבען פֿאַר אַזעלכע? אָט די אַלע וואונדער פֿון דער מענשליכער האַנד און פֿון דעם מענשליכען מוח זיינען דאָך בלויז ווי שטרוי אַנטקעגען אַ ריין האַרץ, אַ גוטע, גערעכטע האַנדלונג. די ציימען פֿון ק ו נ ס ט זיינען תמיד געווען פֿינסטערע, עקעלהאַפֿטע צייטען, סיניאָראַ. ניט אין כיטראָסט נאָר אין איינפֿאַכקייט ענטפּלעקט זיך דער הערר גאָט אונזערער: סיידען איהר ווערט ווי קליינע קינדער, אַניט קענט איהר ניט אַריינקומען אין דעם „מלכות השמים", אין דעם הימעלס־רייך."

„דער הימעל איז דאָ אויף דער ערד." איהרע אויגען האָבען גע־פֿונקעלט. איהר בוזים האָט זיך געהויבען. דאָס פֿייער פֿון איהר בליק איז אַריבער צו איהם אין די אויגען. די ליעבליכקייט איהרע האָט איהם ניט געלאָזט רוהען, די אונפֿערגלייכליכע געשטאַלט, וועלכע האָט איצט פֿערמישט אין זיך די ריינקייט פֿון אַ סטאַטוע מיט דער וואַרימקייט פֿון אַ לעבעדיגער פֿרוי.

„ריכטיג, וואו קריסטוס איז, דאָרט איז דער הימעל. דו האָסט זיך בעוועגט אין אַזאַ מין פראַכט, אין אַזויפֿיעל ליכט, סיניאָראַ דע פֿראַנקי, אַז דו גיסט זיך גאָר קיין רעכנונג ניט אָב וועגען דיין פריווילעגיע.

אָבער איך, וואָס איך בין שטענדיג אַרומגעגאַנגען אין דער פינסטער, איך בין אַזוי ווי אַ בלינדער מענש, וואָס האָט מיט אַמאָל צוריק געעפענט די אויגען און דערזעהן די שיין. איך בין געוועזן עהרגייציג, וואויל־לוסטיג, געמאַטערט פון צווייפלען און פראַגען; אַצונד בין איך אָבגעבאָדען אין דעם געטליכען פריעדען, אַלע מיינע קשיות פערענטפערט, מיין צוקאָכט בלוט איינגעשטילט. ליעבע, ליעבע, דאָס איז אַלעס; איבערגעבען אין גאַנצען דעם ווילען צו דער ליעבע, וועלכע בעוועגט די זונן און אַל די שטערען, ווי אייער דאַנטע זאָגט. און די זונן און די שטערען בעוועגען זיך בלויז דערפאַר, סיניאָראַ — כדי די מענשליכע נשמות זאָלען קענען געבוירען ווערן און שטאַרבען און זיין איינס מיט דער ליעבע. אָה, ברידער מיינע"—ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס אין אַ געבעט, און זיינע אויגען און זיין שטימע זיינען געוועזן פול מיט טרעהרען—„פאַרוואָס דינגט איהר זיך אַזוי אין מאַרק? פאַרוואָס קלייבט איהר אָן אוצרות מיט גאָלד און זילבער? פאַרוואָס יאָגט איהר זיך אַזוי נאָך די פוסטע שאָטענס פון עולם הזה, פון ערדליכער פרייד? אָט דאָס, אָט דאָס איז דער אמת'ער תענוג, זיך איבערצוגעבען צו גאָט, אַלע ווי איין מאַן, און בעטען בלויז, ער זאָל דורכפיהרען אין אייך זיין הייליגען ווילען."

העלענאַ'ס געזיכט איז געוועזן פול מיט אַ טיעפען וואונדער; אַ ווייליע האָט עס געלויכטען מיט אַ מאָדנעם ליכט, עפעס אַזוי ווי זי וואָלט גע־ביינקט נאָך די מערקווירדיגע ענטציקונגען, וועלכע זי האָט ניט געקענט פערשטעהען.

„אָט דאָס אַלעס איז אַ ריינער שגעון. דיינע ברידער הערען דיך אַצונד אַזוי ווייניג ווי זיי וועלען דיך ווען עס איז הערען."

„איך וועל טאָג אַזוי ווי נאַכט בעטען גאָט, אַז מיינע ליפען זאָלען בעריהרט ווערן פון דעם הייליגען פייער."

„ליעבע איז אויך אַ הייליג פייער. האָסט דו בדעה צו לעבען אָהן דעם?" זי איז צוגעגאַנגען נעהנטער. איהר הויך האָט אַ ריהר געטהאָן דאָס בינטעל שוואַרצע האָר אויף זיין שטערן. ער האָט אַ טראָט געטהאָן צוריק און אַ שוידער איז איהם בעת מעשה אַריבער איבער'ן לייב.

„איך וועל האָבען די געטליכע ליעבע, סיניאָראַ."

„דו דיינקסט אַלזאָ צו ווערן אַ מאָנאַך?"

„איך בין ענטשלאָסען דערצו."

„דער קלויסטער וועט דיך צופרידענשטעלען?"

„ס'וועט זיין דער הימעל פאַר מיר."

„נו יאָ, דאָרט וואו מען ווייסט ניט פון הייראַטהען און פון קיין

פערהייראַטהען לעבען. וואָס פאַר אַ שמשון־גבורה ליגט עס אין דעם דאָזיגען גלויבען, וואָס ציהט אַרונטער מיט זיך די ויילען פון דער מענש־ליכער געזעלשאַפט?"

„ניין, הייראַטה איז ניט געגען דעם גלויבען. ס'איז דער סימבאָל, דער צייכען פון אַ געטליכער איינינונג. נאָר ס'איז ניט פאַר אַלע מענשען. ס'איז ניט פאַר די, וועלכע שטעלען מיט זיך פאַר געטליכע זאַכען, נאָר אויף אַן אַנדער אופן, וועלכע ווייזען זייערע מיט־מענשען אַ ביישפיעל פון דעם געקרייציגטען גוף, פון דער געלייטערטער נשמה. ס'איז ניט פאַר גלחים."

„אָבער דו ביסט דאָך נישט קיין גלח."

„ס'איז בלויז אַ פראַגע פון עטליכע טעג. נאָר ווען מען זאָל מיר אפילו ניט וועלען אויפנעהמען אין קלויסטער, וועל איך אַלץ בלייבען אַ בחור."

„אַלץ בלייבען אַ בחור! פאַרוואָס?"

„ווייל מיין אייגען פאָלק איז אָבגעשניטען פון מיר. און אַז איך זאָל חתונה האָבען מיט אַ קריסטין, אָקוראַט ווי אַזוי פיעל גע'שמד'טע אידען טהוען, דאַן וואָלט די קראַפט פון מיין ביישפיעל געווען פערלאָרען. זיי וואָלטען געזאָגט אויף מיר, אָקוראַט ווי זיי זאָגען אויף זיי, אַז ניט דאָס ליכט פון קריסטוס'ן נאָר אַ קריסטליך מיידעל'ס אויגען האָבען מיך פערבלענדעט און צוגעצויגען צום קריסטענטהום. זיי זיינען שטריינג; זיי גלויבען ניט, אַז ס'איז גאָר מעגליך צו ווערן אַן אמת'ער קריסט צוליעב דעם קריסטענטהום גופא. אַנדערע זיינען רייך געוואָרען דורך דער שמד, אָדער אויב זיי זיינען פריהער געווען רייך, האָבען זיי זיך אויסגעדרעהט פון די מורא'דיגע צינזען און שטייערן, וועלכע וואָלטען זיי מיט דער צייט געמאַכט פאַר אָרימע לייט. אָבער איך האָב פערלאָרען מיין גאַנצע ירושה, און איך וויל גאָרנישט אָננעהמען פון קיינעם. מחמת דעם האָב איך אָבגעזאָגט דיין פאָטער'ס פריינדליכען אָנבאָט, די שטעלע אין דעם זיעגעל־ביוראָ, אָדער זאָגאַר די נידעריגערע פאָזיציע פון אַ סצעפטער־טרעגער ביי זיין הייליגקייט דעם פאַבסט. אַז מיינע ברידער וועלען זעהן, אַז אַחוץ דעם אַלעמען פאָדער איך פון זיי ניט קיין שום פענסיע און ניט קיין געלד, קיין פרוטה אפילו ניט, אַז פריידיגען זאָגאַר פריידיג איך פאַר זיי אָהן געצאָהלטס, בלויז לשם שמים, אויס ליעבשאַפט צו גאָט, ווי מען איז געוועהנט ביי אייך צו זאָגען; ווען זיי וועלען זעהן, אַז איך לעב ריין און אַליין פאַר זיך, דאַן וועלען זיי מיך אויסהערען. אפשר וועלען זייערע הערצער ווערן געריהרט און די אויגען זייערע געעפענט." זיין געזיכט

האָט געשיינט מיט אַ בלאַסען גלאַנץ. ער איז זיכער געווען ביי זיך, אַז דאָס איז וואָס ער דאַרף האָבען. קיין געטויפטער איד איז נאָך קיינמאָל ניט בעטראַכט געוואָרען פון זיינע ברידער אַלס ריינער קריסט, אָהן חשד, אָהן מורא און אָהן אַ שום פאַרוואורף. אָה, וואָס פאַר אַ גליקליכע פריווילעגיע דאָס איז פאַר דעם, וואָס מוז אויספיהרען די דאָזיגע ראָלע פון אַן אַפּאָסטעל!

„אָבער ווי איז אַז — —" העלענאַ האָט ניט געקענט געהן ווייטער. דערנאָך האָט זי אויפגעהויבען איהרע ליעבליכע אויגען און אַריינקוקענדיג איהם גלייך אין פנים אַריין האָט זי געזאָגט: „ווי איז אָבער אַז די, ווען דו וואָלסט ליעב געהאַט, וואָלט ניט געווען קיין קריסטין?"

ער האָט אַ ציטער געטהאָן, צונויפדריקענדיג זיינע הענד, כדי צו פעריאָגען פון זיך די משוגענע כוואַליע פון ערדליכע געפיהלען, וואָס האָט אַרויסגעפלייצט פון איהרע ברענענדיגע אויגען.

„דאַן וואָלט איך סיי ווי סיי דערשטיקט מיין ליעבע אין זיך," האָט ער מיט אַ הייזעריגען טאָן געזאָגט. „די אידען זיינען שטריינג. זיי וועלען ניט מאַכען אַזאַ איידעלען אונטערשיעד. זיי קענען ניט קיין אַנדערע, נאָר אידען און קריסטען."

„כ'מיין, מיין פאָטער קומט דאָ צו פאָהרען," האָט זיך העלענאַ אָבגערופען, זיך אומדרעהענדיג צום פענסטער. „דאָס איז, דוכט זיך, זיין פעדער און זיין ברוין טערקיש פערד. נאָר די זונן בלענדט מיר אין די אויגען! איך וועל דיך איבערלאָזען."

זי איז צוגעגאַנגען צו דער טהיר, ניט אַ קוק געבענדיג אויף איהם. דערנאָך האָט זי זיך פלוצלינג אַ קעהר געטהאָן צוריק מיט'ן פנים צו איהם, אַזוי אַז ס'האָט איהם אָנגעהויבען שווינדלען אין די אויגען, און זי האָט געזאָגט:

„מיין האַרץ איז מיט דיר, וואָס דו זאָלסט ניט טהאָן. נאָר בערעכען זיך גוט, איידער דו טהוסט אָן די גלח'ישע קליידער, יענעם אונגליקליכען קאָסטיום, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אַלעם וואָס איז אונליעבליך. אַדיע!"

ער איז איהר נאָכגעגאַנגען, האָט איהר אָנגענומען פאַר דער האַנד, און זיך אָנבויגענדיג האָט ער איהר דערלאַנגט אַ קוש. זי האָט די האַנד איהרע ניט צוגענומען.

„האָסט דו די קראַפט צו פיהרען דאָס לעבען פון אַ מאָנאַך, דזשוזעפּע מיינער?" האָט זי מיט אַ צאַרטען טאָן געפרעגט.

ער האָט אָבגעטראָטען צוריק, ניט אַרויסלאָזענדיג איהר האַנד פֿון זיינע.

„יאָ," האָט ער געזאָגט. „ד ו וועסט מיך בעגייסטערן, העלענאַ. דער געדאַנק וועגען דיין בלישטשענדער ריינקייט וועט מיך האַלטען ריין און פֿעסט."

אַן אונערגרינדליכער אויסדרוק איז אַריבער איבער העלענאַ'ס געזיכט. זי האָט אַוועקגענומען איהר האַנד.

„איך קען ניט בעגייסטערן צום טויט," האָט זי געזאָגט. „איך קען בלויז בעגייסטערן צום לעבען."

ער האָט פֿערמאַכט די אויגען, פֿערטיעפֿט אין ענטציקענדע רעיונות. „ס'איז ניט קיין טויט. ע ר איז די אויפֿשטעהונג און דאָס לעבען," האָט ער געמורמעלט.

אַז ער האָט געעפֿענט די אויגען, איז זי שוין ניט געווען. דאַן איז ער אַנידערגעפֿאַלען אויף די קניע אין אַן אויסגוס פֿון געבעט, אין דער גסיסה פֿון דעם געקרייציגטען גוף.

V.

אין דער צייט, וואָס ער האָט זיך צוגעגרייט צו ווערן אַ מאָנאַך, האָט ער געמאַכט אַ פּראָבע און געהאַלטען אַ „דרשה פֿאַר די אידען" אין אַ גרויסען געבעט־הויז לעבען דער גהעטאָ. אַ ריכטיגע קירכע וואָלט פֿעראומרייניגט געוואָרען דורך דער אָנוועזענהייט פֿון די כופרים, און פֿון דעם געבעט־הויז אפילו האָט מען אויך אַוועקגענומען אַלע רעליגיעזע חפצים, וועלכע האָבען זיך דאָרט אַרומגעוואַלגערט אין אַלע ווינקעלאַך. צווישען די פֿערזאַמעלטע איז געווען אַ היבשע צאָהל קריסטען פֿון די הויכע פֿענסטער, פֿערפּוצט אין גאָלד־געשטריקטע מאַנטלען מיט זיידענע בענדלאַך; מחמת ס'איז אַרוים אַ קלאַנג, אַז ער איז אַ גוטער פּריידיגער, און אַניבאַלע דע פֿראַנקי איז דאָרט געווען מיט זיין גאַנצער פּראַכט, אַלס פֿאָרזיצענדער. איין איד איז געקומען — „שלמה דער ליץ", וועלכער האָט קיין מורא ניט געהאַט פֿאַר'ן חרם; ער האָט זיך פֿערלאָזט אויף זיין פֿעהיגקייט זיך ווי עס איז אַרויסצופּלאָנטערן פֿון דער צרה, און אַזוי ווי ער האָט געוואוסט, אַז די פֿרומע אידען פֿון דער גהעטאָ אפילו זיינען אויך ניט מעהר ווי נייגיריגע מענשען, וואָס וועלען שטאַרק חשק האָבען

צו וויסען, וואָס דאָרט אין דעם געבעט־הויז ביי דער דרשה איז פֿאָר־געקומען, וועלען זיי פֿערבויגען דעם חרם אָן אַ זייט צוליעב דעם בעריכט, וואָס ער וועט זיי אָבגעבען. ער האָט געהאַט גענוג המצאות, גענוג שכל'דיגע איינפֿעלע, דער דאָזיגער שלמה. האָט ער דען ניט מאָנאַטען־לאַנג געשטאָכען די קריסטליכע בעפֿעלקערונג אין די אויגען מיט אַ רויט היטעלע וואָס ער האָט געטראָגען אויף'ן קאָפּ? און אַז מען האָט איהם געבראַכט פֿאַר די ריכטער, האָט ער גע'טענה'ט, אַז דאָס איז בלויז געווען אַ מאָדעל פֿון די היטלען, וואָס ער פֿלעגט פֿערקויפֿען, און אַז זיין אמת געל היטעל האָט זיך אומגערן פֿערקנייטשט און זיך פֿערשטעקט אונטער דעם. הכלל, אָט דער „שלמה דער לץ" איז געווען דער איינציגער איד אין דעם געבעט־הויז, און דזשוזעפּע דע פֿראַנקי האָט זיך מיט איהם דערפֿרעהט.

„ער איז אַ פּלוידער־זאַק, ער וועט פֿערשפּרייטען דעם זאָמען איבער־ראַל," האָט ער זיך געטראַכט.

אויף מאָרגען שפּעט נאָכמיטאָג האָט דער פריידיגער אַרומגעשפּאַצירט איבער דער „וויאַ לעפּידאַ", לעבען דעם מאָנאַסטיר פֿון דעם הייליגען דאָמיניקוס. מיט אַמאָל האָט ער דערפֿיהלט, ווי אימיצער האָט אָנגעריהרט זיין מאַנטעל. ער האָט זיך אומגעדרעהט. „מרים!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן, אָבטרעטענדיג צוריק מיט שרעק.

„פֿאַרוואָס ציטערסט דו אַזוי פֿאַר מיר, יוסף?"

„וואָס זשע, דו ווייסט דען ניט, אַז איך בין אין חרם? זעה, איז דאָס ניט אַ איד, וועלכער שטעהט און קוקט אויף אונז?"

„ס'אַרט מיך ניט. איך האָב דיר וואָס צו זאָגען."

„אָבער דו וועסט פֿערשאָלטען ווערן."

„איך האָב דיר וואָס צו זאָגען."

זיינע אויגען האָבען זיך אָנגעצונדען. „אַה, דו גלויבסט!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן מיט שמחה. „דו האָסט אויסגעפֿונען דעם ריכטיגען וועג."

„ניין, יוסף, דאָס וועט קיינמאָל נישט זיין. איך האָב ליעב די אמונה פֿון מיינע פֿאָטערס. מיר דוכט, איך האָב עס פֿערשטאַנען בעסער פֿאַר דיר, כאָטש איך האָב זיך ניט אונטערגעטונקט, אַזוי ווי דו, אין דעם ים פֿון דער הייליגער תורה. איך פֿערשטעה בלויז, ווייל איך פֿיהל, ווייל דאָס האַרץ זאָגט מיר אַזוי."

„הײנט נאָך וואָס זשע ביסט דו געקומען? לאָמיר אַרונטערגעהן צום

קאַליסעאום. ס'איז שטילער, און זעלטען ווען אימיצער פֿון אונזערע ברידער געהט דאָרט פֿערביי."

זיי האָבען פֿערלאָזען די אונרוהיגע גאַס מיט איהר געריוש פֿון וועגען, און וואַסער־טרעגער מיט זייערע עזלען, און לאַסט־טרעגער, און אַדעל־לייט אויף די פֿערד מיט זייערע סוויטעס, און אָנגעבלאָזענע, שטאָלצע אָפֿיצירען, וואָס יעדער איינער פֿון זיי וואָלט נאָך געקענט בעליידיגען מרים'ן, וועלכע האָט זיך געוואָרפֿען אין די אויגען מיט איהר שעהנקייט און מיט דעם שטיק געלען שטאָף, אָנדערהאַלבען הענד די ברייט, וואָס זי האָט געטראָגען אויף די האָר. זיי זיינען אַלזאָ געגאַנגען שטילערהייט, ניט אויסרעדענדיג קיין וואָרט צווישען זיך, ביז וואַנען זיי זיינען צוגעקומען צו דעם טויער פֿון טיטוס. ניט־ווילענדיגערהייט זיינען זיי שטעהן געבליבען; צווישען די זאַכען, וואָס האָבען פֿיגורירט אין דעם פֿיין־געשניצטען בויגען, וועלכער האָט פֿאַרגעשטעלט טיטוס'עס נצחון, איז אויך געוועזען דער „נר תמיד" פֿון דעם בית המקדש, און קיין איד האָט זיך דאַרום ניט דערוועגט דאָרט פֿערבייצוגעהן. טיטוס און זיין קייזער־רייך זיינען פֿערשוואונדען, נאָר דער איד האָט נאָך געלאַסטשעט זיינע זכרונות און זיינע טרוימען.

די בייזע שוועבעלדיגע שטראַהלען פֿון דער אונטערגעהענדער זונן זיינען געהאַנגען איבער די רואינירטע טעמפּלען פֿון די אַלטע געטער. מיט אַ גלאַנץ אַזוי ווי פֿון בלוט האָבען זיי אָנגעריהרט דעם העכסטען טהייל פֿון דער קאָליסעאום־וואַנד, הינטער וועלכער חיות און מענשען פֿלעגען זיך לוסטיג מאַכען, כדי צו אַמוזירען די הערען פֿון דער וועלט.

„וואָס מאַכען מיינע עלטערן? געהט עס זיי גוט?" האָט זיך יוסף ענדליך אָבגערופֿען.

„דו האָסט נאָך די העזה צו פֿרעגען? דיין מוטער וויינט גאַנצע טעג נאָכאַנאַנד, סיידען דיין פֿאָטער איז אין דערהיים. דאַן מאַכט זי זיך אַזוי פֿערשטיינערט ווי ער. ער — אַ גבאי פֿון שוהל! — דו האָסט געבראַכט אַ שמאַך און אַ שאַנד אויף זיין גראָען קאָפּ און דו טרייבסט איהם מיט שמערץ אין קבר."

ער האָט שיער ניט אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ געוויין, נאָר ער האָט עס אַרונטערגעשלונגען. דערנאָך, מיט אַ מיענע וואָס האָט דערמאָנט אָן זיין פֿאָטער'ס שטיינערדיגקייט, האָט ער געזאָגט: „יסורים זיינען אַן אָבקומעניש אויף דער וועלט, מרים. ס'איז גאָט'ס שטראָף."

„וואַרף ניט אַרויף די שולד פֿון דיין גרויזאַמקייט אויף גאָט. איך האָב דיך פֿיינט." דערנאָך האָט זי גענומען ריידען שנעלער: „מען

שמיעסט אין דער געטאָ, אַז דו וועסט ווערן אַ פּריסטער פון דעם הייליגען דאָמיניקוס. „שלמה דער ליץ" האָט געבראַכט די נייעס."

„ס'איז אמת, מרים. דאָס וועט געשעהן גאָר אין גיכען."

„אָבער ווי אַזוי קענסט דו ווערן אַ גלח? דו האָסט דאָך ליעב א פרוי."

ער איז געבליבען שטעהן, אַ פערציטערטער.

„וואָס זאָגסט דו, מרים?"

„נאַ, דאָס איז ניט די צייט צו לייקענען. איך קען איהר. איך וויים, ווי ליעב דו האָסט זי. ס'איז העלענאַ דע פראַנקי."

ער איז געוועזן בלייך און אויפגערעגט. „ניין, איך ליעב ניט קיין פרוי."

„דו האָסט ליעב העלענאַ'ן"

„ווי אַזוי ווייסט דו דאָס?"

„איך בין אַ פרוי."

זיי זיינען געגאַנגען ווייטער, שוויינענדיג.

„און דאָס איז, וואָס דו ביסט מיר געקומען זאָגען?"

„ניין, אָט וואָס. דו מוזסט חתונה האָבען מיט איהר און זיין גליקליך."

„איך — איך קען ניט, מרים. דו פערשטעהסט ניט."

„כ'פערשטעה ניט! איך קען עס איבערלייענען אויף דיין געזיכט, אַזוי ווי דו לייענסט די תורה — אָהן נקודות. דו דיינקסט, מיר אידען וועלען זיך אויסלאַכען פון דיר, מיר וועלען טייטלען אויף דיר מיט די פינגער און זאָגען, אַז דאָס האָסט דו גאָר געליעבט העלענאַ'ן, ניט דעם געקרייציגטען; דו מיינסט, אַז מיר וועלען דאַן ניט וועלען הערען דיינע דרשות."

„וואָס זשע, ס'איז דען ניט ריכטיג אַזוי?"

„יאָ, אַזוי איז דאָס."

„נו, דאַן — —"

„אָבער עס וועט סיי ווי סיי זיין אַזוי, וואָס דו זאָלסט ניט טהאָן. מעגסט זיך צושניידען אויף שטיקלאַך, וועלען מיר אַלץ ניט גלויבען אין דיר און אין דיין עוואַנגעליום. איך אַליין גלויב נאָך אין דיין ערנסטקייט, און ביי מיר אין די אויגען ביסט דו אַזוי ווי איינער, וואָס איז פון זינען אַראָב פון צופיעל לערנען. יוסף, דיין חלום איז פוסט. די אידען האַסען דיך. זיי רופען דיך המן. מיט פערגניגען וואָלטען זיי דיך געזעהן אויפגעהאַנגען אויף אַ הויכען בוים. דיין אָנדיינקען וועט בלייבען אַ

פֿלוך ביז דעם דריטען און פֿערטען דור. דו ווייסט זיי אַזוי ריהרען ווי דו קענסט ריהרען די זיבען בערג פֿון רוים. זיי האָבען אויסגעהאַלטען צו לאַנג, זיי זיינען צו לאַנג געשטאַנען אויף זייערע אייגענע פֿיס.״

„יאָ, זיי זיינען געשטאַנען ווי שטיינער. איך וועל זיי צושמעלצען. איך וועל זיי ראַטעווען.״

„דו ווייסט זיי פֿערניכטען. ראַטעווע זיך בעסער אַליין — האָב חתונה מיט דער דאָזיגער פֿרוי און זיי גליקליך.״

ער האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהר.

„זיי גליקליך,״ האָט זי ווידערהאָלט. „וואַרף ניט אַרום דיין לעבען פֿאַר אַ פּוסטען שאָטען. זיי גליקליך. דאָס איז מיין לעצט וואָרט צו דיר. פֿון איצט און ווייטער, אַזוי ווי אַן אמת׳ע אידישע טאָכטער, וועל איך אָבהיטען דעם חרם, און וואָלט איך געווען אַ מוטער, דאַן וואָלט איך די קינדער מיינע געלערנט, זיי זאָלען דיך האַסען, פּונקט ווי איך האַס דיך. פֿריעדען מיט דיר!״

ער האָט איהר אָנגעכאַפּט ביים קלייד. „געה ניט אַוועק אָהן מיין דאַנק, כאָטש איך מוז פֿערוואַרפֿען דיין עצה. מאָרגען ווער איך אויפֿגע־נומען אין דער „ברידערשאַפֿט פֿון גערעכטיגקייט״ אַלס פּריסטער.״ אין דעם פֿערשווינדענדען ליכט פֿון טאָג האָט זיין געזיכט געלויכטען איבער־נאַטירליך און הימליש אין מיטען פֿון די שוואַרצע האָר זיינע. „אָבער פֿאַרוואָס האָסט דו רייזיקירט מיט דיין גוטען נאָמען צו קומען מיר זאָגען, אַז דו האָסט מיך פֿיינט?״

„ווייל איך האָב דיך ליעב. זיי־געזונד.״

זי איז אַוועקגעגאַנגען מיט שנעלע טריט.

ער האָט אויסגעשטרעקט די אָרעמס נאָך איהר. זיינע אויגען זיינען געווען פֿערצויגען מיט אַ טומאַן. „מרים, מרים!״ האָט ער געשריען. „קום צוריק, אויך דו ביסט אַ קריסטין! קום צוריק, מיין זיסע שוועסטער אין קריסטענטהום!״

אַ שבור׳ער מאַנאַך איז איהם אַריינגעפֿאַלען אין די אָפֿענע אָרעמס.

VI.

די אידען האָבען בשום אופן ניט געוואָלט קומען הערען „ברודער״ דזשוזעפּע׳ן. זיין גאַנצע ליידענשאַפֿטליכע גייסטליכקייט איז כסדר פֿער־שווענדעט געוואָרען אויף קריסטען און געטויפֿטע אידען, וועלכע זיינען

געקומען צו זיינע דרשות. ניט וויסענדיג וואָס צו טהאָן פֿאַר ערגערניש, האָט ער זיך גענומען צו פלפול, נאָר אומזיסט האָט ער אָנגעווענדעט די וואַפֿען פֿון דער תלמוד׳ישער דיאַלעקטיק געגען די תלמודיסטען גופא. אפילו די ערפֿינדונג זיינע, וואָס ער האָט געמאַכט פֿון דעם „זוהר“ און אַנדערע קבלה־ספרים, אַז דעם פאַבסט׳ס נאָמען און זיין גדולה זיינען פֿאָראויסגעזאָגט געוואָרען אין דער תורה, — אפילו דאָס האָט ניט געקענט צוציהען די אידען, און בלויז אין די גאַסען פֿלעגט ער זיך אָפֿט בעגעגענען מיט די זויערע פנים׳ער פֿון זיינע ברידער.

מאָנאַטען־לאַנג האָט ער פֿונדעסטוועגען ניט פֿערלאָרען קיין געדולד און איז אָנגעגאַנגען מיט זיינע דרשות. נאָר איינמאָל, ווען ער איז געוואָרען שטאַרק פֿערצווייפֿעלט און צורודערט, האָט ער זיך געסטאַרעט צו קומען צום פאַבסט, כדי איהם צו בעטען, ער זאָל בעפֿעהלען די אידען זיי זאָלען קומען צו זיינע דרשות. ער האָט געפֿונען דעם הייליגען פֿאָטער אין בעט, ניט ביים גאַנצען געזונד, נאָר דאָך פֿיהרענדיג אַ גאַנץ מונטערן געשפרעך מיט דעם בישאָף פֿון סאַלאַמאַנקאַ און מיט׳ן שאַך־מייסטער מכח אַ קאָמישער געשיכטע, וואָס האָט געטראָפֿען מיט דעם פאַבסט׳ כ פֿאָרשטעהער אין פֿראַנקרייך. אויף׳ן וויסען קישען אונטער אַ רויטליך הימעלע האָט ער געזעהן דעם הייליגען פֿאָטער׳ס בלאַס געזיכט, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך שטאַרקע צייכענס פֿון טהעטיגקייט. אַ צושראָקענער איז דזשוזעפע געשטאַנען ביי דער טהיר, ביז וואַנען דער קליידער־האַלטער, אַ מאַן פֿון נאָבעלער פֿאַמיליע, האָט איהם געהייסען צוגעהן נעהנטער. מיט עהרפֿורכט איז ער צוגעגאַנגען צום בעט, און פֿאַלענדיג אויף די קניע האָט ער געקושט דעם פאַבסט׳ס פֿיס. דערנאָך האָט ער זיך אויפֿגעהויבען און פֿאָרגעלייגט זיין בקשה.

נאָר דער הערשער פֿון קריסטענטהום האָט געמאַכט אַן אונצופֿריעדענע מיענע. ער איז געווען אַ געלערנטער און אַן אַדעלמאַן, אַ גרויסער אָנהענגער פֿון ליטעראַטור און קונסט. אין זיין בענעהמונג צו די אידען איז ער געווען קליגער, איידער די וועלטליכע קעניגע פֿון יענער צייט, און זיין אידישע פאָליטיק איז שטענדיג געווען פֿערהעלטניסמעסיג מילדער איידער זייערע. ער איז איבערהויפט געווען אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין זיין אויסלענדישער פאָליטיק, און זיין פאָפּולאַריטעט האָט מחמת דעם היבשלאַך געליטען אין רוים גופא.

אין דער צייט, וואָס דזשוזעפע דע פֿראַנקי האָט אויסגעגאָסען זיין האַרץ פֿאַר אַ בישאָף, בעלעסטיגענדיג איהם מיט זיין פלאַן און איהם ערקלעהרענדיג, ווי אַזוי ער וואָלט געקענט לייזען די יודען־פֿראַגע, ווי

אַזוי ער וואָלט געקענט שפּיעלען זיינע ברידער אויף די הערצער ווי דוד אויף דער האַרף, ווען ער וואָלט זיי נור געקענט קריגען אונטער דעם צויבער פֿון זיין שטימע, — אין דער צייט האָט אַן אַדעל־מאַן פֿון דעם פּאַבסט'ס שלאָף־קאַמער אַריינגעבראַכט אַ מאָהלצייט אויף אַ זילבערנער טאַץ. אימיצער האָט אַפֿריהער פֿערזוכט דאָס עסען, ווי דער שטייגער איז געווען, צו זיין זיכער, אַז עס איז ניט פֿערגיפֿטעט, כאָטש עס איז געקומען פֿון דעם פּאַבסט'ס קיך, און אויף אַ וואונק פֿון זיין הייליגקייט, האָט דזשוזעפּע געמוזט אָבטרעטען אָן אַ זייט. און איידער דער פּאַבסט האָט נאָך געענדיגט זיין מאָהלצייט האָבען זיך געמאַכט אַנדערע איבער־שלאָגען: דער דירעקטאָר פֿון זיין אָרקעסטער איז געקומען נאָכפֿרעגען זיך מכח דעם קאָנצערט, וואָס האָט געזאָלט זיין דעם ערשטען אויגוסט; און צו די צרות זיינען נאָך געקומען אַ פּאָר גאָלדשמידען מיט זייער אַרבייט און מיט בעזונדערע, קאָנקורירענדע מאָדעלען פֿון אַ קנאָפּ פֿאַר דעם פּאַבסט'ס מאַנטעל. דזשוזעפּע האָט זיך אין זיך אויפֿגעגעסען פֿאַר פֿערדרוס, בעת ווען דער „הייליגער פֿאָטער" האָט אָנגעטהאָן די שפּאַקולען צו בעטראַכטען די גרויסע זילבערנע וואַזע, וועלכע איז געווען בעשטימט פֿאַר די ברעקלאַך און די טראָפּענס — די „שיריים" פֿון זיין טיש, איהרע רייך־איינגעפֿאַסטע הענטלאַך און איהרע וואונדערבאַרע מאָהלערייען; און איהר חבר'טע, אַ צווייטע וואַזע, וואָס האָט געדאַרפֿט שטעהן מיט וואַסער ביי איהם אין שאַפֿע, און וועלכע האָט געהאַט אויף זיך אַ שעהנע צייכנונג, פֿאָרשטעלענדיג דעם הייליגען אַמבראָדזשיאָ, רייטענדיג אויף אַ פֿערד און זיך יאָגענדיג נאָך די אַריאַנער. און אַז איינער פֿון די גאָלד־שמידען איז שוין קוים אַמאָל אָבגע'פּטר'ט געוואָרען און איז אַוועק, אָנגעלאָדען מיט דוקאַטען פֿון דעם פּאַבסט'ס אוצר, איז דער אַנדערער געבליבען אַ זעהר לאַנגע צייט. וואָרים ס'האָט אויסגעזעהן, אַז זיין הייליגקייט איז גאָר ענטציקט פֿאַר זיין וועקסענעם מאָדעל, זיך וואונ־דערנדיג, ווי גרויסאַרטיג דער קינסטלער האָט פֿאָרגעשטעלט „גאָט דעם פֿאָטער" אויף אַ בולט'ן אופֿן, זיצענדיג גאַנץ געמיטהליך אויף זיין כסא הכבוד, און ווי קונציג ער האָט אַריינגעזעצט דעם דינעם שפּיץ פֿון דעם גרעסטען דיאַמאַנט פונקט אין מיטען. „אייל זיך צו, מיין זוהן," האָט זיין הייליגקייט געזאָגט, אָבלאָזענדיג איהם ענדליך, „אייל זיך צו, וואָרים איך וואָלט אַליין געוואָלט טראָגען דעם קנאָפּ איידער איך שטאַרב." און דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ שטראַהלענדען געזיכט געווענד'עט צו דזשוזעפּע'ן און געזאָגט: „די פֿערלאַנגסט נאָך עפּעס פֿון מיר, פֿראַ דזשוזעפּע? אַה, איך האָב גאָר פֿערגעסען! דו ווילסט פֿריידיגען צו דיינע

איינגע׳עקשן׳טע ברידער. מהיכי תיתי, ס׳איז אַ גוטע אַמביציע. לואידזשי, דו וועסט מיר דערמאָנען מאָרגען אַרויסצולאָזען אַ בעפֿעהל."

מיט בליצענדע אויגען איז דער פּריסטער ווידער אַמאָל געפֿאַלען דעם פּאַבסט צו די פֿיס, וועלכע ער האָט געקושט, מורמלענדיג עפּעס אַלס דאַנק. דערנאָך, זיך פֿערנייגענדיג, איז ער אַרויס און מיט פֿרייד אַוועק צוריק אין מאָנאַסטיר.

דער פּאַבסטליכער אוקאַז איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין צייט. די אידען האָבען געמוזט קומען צו דער נעכסטער דרשה. אין אַ וואַהנזין פֿון גייסטליכער ענטציקונג האָט ער ערוואַרטעט דעם שבת נאָכמיטאָג. ער האָט צוגעגרייט אַ וואונדערבאַרע דרשה. די אידען וועלען זיך ניט דער־וועגען אַריבערטרעטען דעם אוקאַז. ער איז געווען קלאָהר און דייטליך און בעשטימט. זיי האָבען זיך ניט געקענט אויסדרעהען דערפֿון. און דערצו פֿלעגט זייער ווידערשטאַנד ערשט קומען שפּעטער, נאָכדעם ווי זיי פֿלעגען די ערשטע צייט אָבהיטען דעם בעפֿעהל. די טעג זיינען פֿערביי. דער אוקאַז איז ניט צוריקגערופֿען געוואָרען, כאָטש די רייכע באַנקירען פֿון דער אידישער קהילה האָבען, ווי ער האָט געקראָגען צו וויסען, אָנגעווענדעט אַלע מיטלען דערצו; ער איז אפילו ניט געענדערט געוואָרען מיט אַן אויסרייד, אַז מען וויל איהם כלומר׳שט מאַכען קלאָהרער, ווי ס׳פֿלעגט זיין דער שטייגער פֿון די פּאַבסטען צו טהאָן מיט צו שטרייגגע אוקאַזען. ניין, קיין זאַך האָט נישט געקענט ראַטעווען די אידען פֿון זיין דרשה.

נאָר דאָנערסטאָג האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין דער גהעטאָ; פֿרייטאָג איז שוין אַ צעהנט־חלק פֿון דער בעפֿעלקערונג געווען טויט. דערצו האָט זיך נאָך געמאַכט אַן איבערגום פֿון דעם טייך טיבער, וועלכער האָט מיטגעהאָלפֿען פֿערשטאַרקען די פּעסט אין די דאָזיגע געדיכטע געסלאַך, אין יענע איינגע הייזער, וואו ס׳האָט געקישעט מיט קינדערלאַך. שבת האָבען זיך די טויערן פֿון דער גהעטאָ אין גאַנצען צוגעמאַכט. די מגפה איז פֿערשלאָסען געוואָרען אינעווייניג. דריי חדשים צייט זיינען די אויסגעשטויסענע פֿון דער מענשהייט געווען פֿערשפּאַרט אין זייער פֿערפּעסטעטער תפיסה, טאָג אַזוי ווי נאַכט, צו לעבען אָדער שטאַרבען ווי זיי האָבען געוואָלט. און ענדליך, אַז די גהעטאָ איז געעפֿענט און אויסגעלופֿטערט געוואָרען, איז זי געווען געפּאַקט מיט טויטע, ניט מיט לעבעדיגע.

VII.

יוסף דער טרוימער איז געווען האַלב דערשלאָגען פֿון דעם דאָזיגען צווייטען קלאַפּ, וואָס זיינע חלומות האָבען געקראָגען. אַן ערדליכע אַנגסט, וואָס ער האָט ניט געוואָלט צולאָזען צו זיך, האָט איהם איינפֿאַך אויפֿגעגעסען; אַ לעבעדיגען אין דער צייט פֿון דער מגפה, וועלכע האָט זיך, ניט קוקענדיג אויף אַלע אָנשטריינגונגען, דאָך אַרויסגעריסען פֿון דער גהעטאָ און זיך פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, עפּעס אַזוי ווי צו בעשטראָפֿען די, וואָס האָבען בעשאַפֿען די בעדינגונגען פֿון איהר עקזיסטענץ. אָבער ניט פֿאַר זיך אַליין האָט ער זיך געשראָקען — זיין גאַנצע זאָרג איז געווען וועגען זיין פֿאָטער און מוטער, וועגען דער נאָבעלער מרים. אַז ער האָט נאָר געהאַט אַ פֿרייע שעה, נאָכדעם ווי ער פֿלעגט בעזוכען זיינע קריסטליכע חולאים, האָט ער אַרומגעשפּאַצירט לעבען דער שטאָדט פֿון די טויטע, פֿון וואַנען מען האָט ניט געקענט הערען קיין שום נייעס. און ענדליך, ווען ער האָט שוין געהערט, אַז זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געבליבען לעבען, האָט ער געקראָגען אַן אַנדער קלאַפּ. דער אוקאַז איז געבליבען אין קראַפֿט. נאָך דעם פּאַבסט'ס אויער איז ווייבער געוואָרען צו די טענות פֿון די לעבען-געבליבענע אידען. ער האָט רעספּעקטירט זייער שנאה צו „ברודער" דזשוזעפּע'ן, ער האָט אָנערקענט זייער טענה, אַז זיי וואָלטען שוין צופֿריעדענער געווען צו הערען וואָס פֿאַר ס'איז אַנדער פּריידיגער. עס איז אַלזאָ געבליבען, אַז די אַנדערע דאָמיניקאַנער גלחים זאָלען דרש'ענען פֿאַר די אידען, אייער נאָך'ן אַנדערן. נאָר דזשוזעפּע אַליין איז אויסגעשלאָסען געוואָרען. אומזיסט האָט ער זיך געסטאַרעט צוקומען צו זיין הייליגקייט דעם פּאַבסט; ער האָט קיין צוטריט ניט געקראָגען. אַזוי האָט זיך אָנגעפֿאַנגען יענער מאָדנער מנהג, די „פּרעדיקאַ קאָאַטיוואַ", דאָס הייסט די געצוואונגענע דרשה.

יעדען שבת, נאָך זייער אייגענעם גאָטעס־דיענסט אין שוהל, האָט אַ דריט־חלק פֿון דער גהעטאָ־בעפֿעלקערונג, אַריינגערעכענט אין דעם כלל אַלע קינדער איבער צוועלף יאָהר אַלט, געמוזט קומען אַריינגעהמען דעם געגען־גיפֿט אין דער קירכע פֿון „סאַן בענעדעטאָ אַלאַ רעגאָלאַ", וועלכע איז ספּעציעל בעשטימט געוואָרען פֿאַר זיי. דאָרט האָט אַ גלח זיי געגעבען אַ „ריכטיגע" פֿערטייטשונג פֿון דערזעלביגער פּרשה, וואָס זיי האָבען געהערט אין שוהל צו קריאת התורה. דער פּאַבסט, וועלכער האָט געהאַט

מעהר איינזעהן איידער זיינע בישאָפס און זיינע גלחים, האָט אָנגעבעטען די פריידיגער, זיי זאָלען זעהן אויכמיידען די נעמען פון „יעזוס" און פון דער „הייליגער יונגפרוי", וואָס זיינען אַזוי טרייף ביי אידען, אָדער זיי זאָלען אָט די נעמען אויסריידען שטילערהייט; נאָר די פריידיגער האָבען זיך ווינציג וואָס אומגעקוקט אויף דעם דאָזיגען אָנזאָג, האָבענדיג פאַר זיך אַן עולם פון אידען, וועמען ס'איז אַ מצוה געווען צו מוסר'ן און צו פערדאַמען מיט אַלע ווילדע ווערטער און מיטלען, וואָס זייער רעדע־קראַפט האָט זיי נור ערלויבט.

אַסך אידען זיינען צוריקגעבליבען אויף'ן וועג צו דער קירכע. אַ מחנה פּאָליציי־לייט האָט זיי מיט בייטשען אַריינגעטריבען אינעווייניג אין דעם הייליגען אָרט. אָט די נייע קירכען־פּראָצעסיע פון מענער, פרויען און קינדער איז געוואָרען איינער פון רוים'ס ספּעקטאַקלען. אַ נייער פערגניגען איז אויסגעקלעהרט געוואָרען פאַר דעם המון. אָט דער געצוואונגענער גאָטעס־דיענסט האָט געקאָסט גענוג געלד; און קאָמיש ווי ס'איז געווען, דאָך האָבען די אידען גופא געדאַרפט בעצאָהלען פאַר זייער אייגענער בעקעהרונג.

זיך אויסדרעהען פון די דאָזיגע דרשות, איז געווען אַן אונמעגליכע זאַך; ביי דער טהיר פון קירכע איז געלעגען אַ בוך, וואו עס זיינען פערשריבען געוואָרען די נעמען פון די, וואָס האָבען געפעהלט, און וועלכע זיינען דערנאָך בעשטראָפט געוואָרען מיט געלד אָדער תפיסה. כדי צו פיהרען ריכטיג דעם חשבון, איז נייטיג געווען צו האָבען אַלם בוך־האַלטער אַ ניי־געטויפטען, איינעם, וואָס האָט געקענט יעדען איינציגען פערזענליך און וואָס וואָלט געקענט לייכט אויסגעפינען וואָס פאַר עס איז מעגליכען שווינדעל. און ווער האָט נאָך בעסער געפּאַסט דערצו ווי דער נייער ברודער? אומזיסט האָט דזשוזעפּע פּראָטעסטירט. דער אויבער־גלח האָט נישט געוואָלט וויסען פון קיין זאַך. און אויף אַזאַ'ן אופן, אָנשטאָט צו ווייזען זיינע ברידער אַן ערהאַבענעם ביישפּיעל פון אונבעצאָהלטער אָפּאָסטעלשאַפט, איז ער, דער פעראורזאַכער פון דער גאַנצער צרה, געזעסען אָנגעבויגען איבער זיין שרייב־טיש און בעטראַכט יעדען איינעם פון די פערזאַמעלטע, וועלכע זיינען פערבייגעגאַנגען לעבען איהם. און ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דאָס וואָס די אידען מוזען זיך טרעפען מיט איהם פנים אל פנים, מיט איהם, דעם אויסגעשטויסענעם, דעם פערשאָלטענעם, און זעהן ווי ער שרייבט אום שבת, — אַז דאָס איז נאָך אַ צוגאָב צו זייערע יסורים.

ניט איין שבת האָט ער געזעהן זיין פאָטער, אַ טראַגישע, גרייז־גראָע חורבה. ער האָט געזעהן, ווי זיי האָבען איהם מיט אַ בייטש אונטערגעטריבען, ער זאָל אַריינגעהן גיכער אין קירכע. דער בייטש האָט יוסף'ן נאָך מעהר וועה געטהאָן איידער דעם פאָטער זיינעם. ווען דער קירכען־שמש, וועלכער האָט געהאַט די אויפגאַבע צו זעהן, אַז די פערזאַמעלטע זאָלען זיך צוהערען צו דער דרשה, און דער עיקר אַז זיי זאָלען ניט איינדרעמלען, — ווען אָט דער בעאַמטער האָט אויפגעוועקט רחל'ן מיט אַ שטיק אייזען, איז איהר אונגליקליכען זוהן אַריבער אַ קאַלטער שוויס איבער'ן גאַנצען לייב. יעדען דריטען שבת, אַז מרים פלעגט פערבייגיעהן לעבען זיין שרייב־טיש מיט אויסגעגלאָצטע אויגען, פול מיט פעראַכטונג, פלעגט איהם ווערן הייס און קאַלט אין איין און דערזעלבער צייט. זיין איינציגע נחמה איז געווען צו זעהן גאַנצע שורות פון פרומע פנים'ער, וועלכע האָבען צום ערשטען מאָל אין זייער לעבען זיך צוגעהערט צו דעם עוואַנגעליום. וויינינגסטענס האָט ער כאָטש וואָס עס איז דערגרייכט. אפילו „שלמה דער ליץ" איז עפעס גאָר געוואָרען אַן אַנדער מענש; ער האָט מיט אַכטונג און מיט עהרפורכט זיך צוגעהערט צו די פריידיגער.

יוסף דער טרוימער האָט ניט געוואוסט, אַז אויף דעם דאָזיגען שלמה'ס עצה טאַקי האָבען אָט די אַלע פרומע אידען זיך אָנגעשטאָפּט מיט וואַטע טיעף אין די אויערן, כדי זיי זאָלען ניט הערען קיין איין וואָרט פון די דרשות.

נאָר דערפאַר האָט „ברודער" דזשוזעפע אין אַנדערע קירכען זיך געמאַכט אַ גרויסען נאָמען. קריסטען זיינען געקומען פון וויים און נאָהענט איהם הערען. ער פלעגט אַרומגעהן צווישען פאָלק און מען האָט איהם ליעב געקראָגען. ער האָט געפריידיגט ביי הינריכטונגען; זיין שוואַרצער מאַנטעל און זיין ווייסער שולטער־באַנד זיינען אויפגענומען געוואָרען מיט פריינדליכקייט אין שמוציגע טורמעס. ער האָט געזאָגט ווידוי מיט די שטאַרבענדע און זיי בעפרייט פון זייערע זינד, ער האָט פערטריבען שדים. נאָר איין זינדער איז געווען, וועמען ער האָט ניט געקענט ריינוואַשען, ניט דורך דאָס „האָר־העמד" און ניט דורך מלקות. און דער דאָזיגער זינדער איז געווען ער אַליין. און איין שד, איין דעמאָן איז געווען, וועמען ער האָט בשום אופן ניט געקענט אַרויסטרייבען — דעם דעמאָן, וואָס איז געזעסען ביי איהם אין האַרצען, די אונרוהיגקייט פון זיין אייגענער נשמה, וואָס האָט זיך געהאַלטען אין איין אָנשלאָגען אָן די ווירקליכקייטען פון לעבען און וועלכע איז איצט צוריסען געוואָרען דורך די צוקורצקומונג

פון דעם קריסטענטהום, אזוי ווי פריהער דורך די שוואכע זייטען פון דער געטא.

VIII.

ס'איז אלזא ווידער געווען די קארנאוואל-וואך — די פעררירקטע גאטעס-לעסטערנדע וואך פון הוליאנקעס און טייוועלשע שמחות. די גאסען זיינען געווען בעגאסען מיט פערשיעדענ-פארביגע קליידער, ווי א רעגענ-בויגען, און האבען געקאכט מיט דעם געדויש און דעם געלעכטער פון דעם עולם, וועלכער האט זיך אין משך פון די עטליכע טעג נאך פער-גרעסערט דורך די מחנות פון פרעמדע, וועלכע פלעגען קומען קיין רוים. פון די פענסטער און פון די דעכער, וואס זיינען געווען שווארץ מיט מענשענ-קעפ, האט מען געהאלטען אין איין ארונטערוואַרפען און ארונ-טערגיסען האניג, שמוציגע וואסער, פערפוילטע אייער און זאגאר קאכעדיגען ז'הל אויף די פוס-געהער און די רייטער, וועלכע האבען זיך געפונען אונטען אין די גאסען. אלע ווילדע האבען אויסגעבראכען מורא'דיגע געשרייען, גאטעס-לעסטערנדע מאסקענ-טרעגער האבען זיך אריינגעריסען אין די קירכען. זיי האבען פערפיאטשקעט און געמאכט מיט דער בלאטע צוגלייך אלעס, וואס איז זיי נור געקומען אין דער האנד, אלצדינג, אי מענשליכע אי געטליכע זאכען; קיין זאך האט ניט געהאלפען איינצוהאלטען די דאזיגע הפקרות פון דעם המון, קיין שום מיטעל, ניט די ריטער און ניט די תליה אפילו, וועלכע מען פלעגט אפט אנווענדען. יעדער אוקאז, וואס האט פערוועהרט וואס עס איז פון די אלע ווילדקייטען, איז איינפאך געווען א טויטער בוכשטאב.

אין אזא צייט האבען די אידען געהאט פאר וואס צו ציטערן, זייענדיג אין גאנצען ביי דעם לוסטיגען קריסט אין די הענד. אזוי ווי זיי זיינען תמיד אויסגעצייכענטע שלייפשטיינער פאר יעטוועדען שפאס, זיינען זיי אין די קארנאוואל-טעג געווען א זעלטען-מיטעל צום צייט-פערטרייב. דעם ערשטען טאג איז א דעפוטאציע פון אידישע בעלי בתים, אריינגע-רעכענט אין דעם אויך די דריי עלצטע פון דער קהילה און די רבנים, געגאנגען פאראויס אין א פראצעסיע צום סענאט. אנגעטהאן אין רויט-געלע קאסטיומען, האבען זיי דורכמאשירט די גאנצע שטאדט, פון דעם „פאלקס-פלאץ" ביז דעם קאפיטאל, דעם יופיטער-טעמפעל, צווישען

אַ דאָפּעלטען פּייער פון אַלערליי געמיינהייטען. צוקומענדיג צום „קאַפּיטאָל", איז די פּראָצעסיע אַריין אין דעם טראָהן-זאַאל, וואו די דריי „קאָנסער־וואַטאָרען" און דער עלצטער פון די „קאַפּאָריאָני" זיינען געזעסען אויף רויטע סאַמעטענע שטוהלען אינאיינעם מיט דעם שאַץ-מייסטער פון דעם „קאַפּיטאָל" אין זיין שוואַרצען מאַנטעל און זיין סאַמעטען היטעל. דער איבער־ראַבינער האָט אַנידערגעקניעט אויף דעם ערשטען טרעפּעל פון דעם טראָהן, און איינבויגענדיג זיין גרייז־גראָען קאָפּ צו דער ערד, האָט ער געזאָגט: „פול מיט רעספּעקט און איבערגעבענהייט צו דעם רוימישען פאָלק, קומען מיר, די גבאים און די רבנים פון דער אונטערוואָרפענער אידישער קהילה, פאָרלייגען פאַר אייער הויכען טראָהן אונזער טרייהייט און אונזער טיעפען רעספּעקט אין נאָמען פון אונזערע רעליגיאָנס-ברידער, און בעטען ביי אייך אייער לייטזעליגען מיטלייד. וואָס איז שייך צו אונז, וועלען מיר ווי ביז איצט אַזוי אויך ווייטער מתפלל זיין צום אל עליון, צום אַלמעכטיגען אין הימעל, ער זאָל שיינקען פריעדען און לאַנגע, רוהיגע יאָהרען אונזער הערשער דעם פּאַבסט, וועלכער רעגירט פאַר דאָס גליק פון דעם כלל; און דעסגלייכען וועלען מיר בעטען גאָט פאַר אייערע הויכקייטען, פאַר דעם זעהר געשעצטען סענאַט און פאַר דעם גאַנצען פאָלק פון רוים."

אויף וואָס דער עלצטער פון די „קאָנסערוואַטאָ־ען" האָט געענט־פערט: „מיט פערגניגען נעהמען מיר אָן דעם אויסדרוק פון טרייהייט, פון הכנעה און פון רעספּעקט, וואָס איהר בעננט היינט אין נאָמען פון דער גאַנצער אידישער קהילה, און זייענדיג זיכער, אַז איהר וועט רעספּעקטירען די געזעצען און די בעפעהלען פון דעם סענאַט, און אַז איהר וועט ווי ביז אַהער אַזוי אויך ווייטער צאָהלען די צינזען און די שטייערן, וואָס ליגען אויף אייך, שיינקען מיר אייך אונזער שוץ, מיט דער האָפנונג, אַז איהר וועט וויסען ווי זיך צו בעגעהן, כדי צו האָבען די ווערטהע אונזער פּראָטעקציע" דערנאָך, אַרויפשטעלענדיג דעם פוס ביים רב אויף'ן נאַקען, האָט ער אַ געשריי געטהאָן: „אַנדאַטע!" (טראָגט זיך פון דאַנען!)

דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, האָט איבערגעגעבען די „קאָנסער־וואַטאָרען" אַ בוקעט און אַ בעכער מיט צוואַנציג קראָנען, און ער האָט זיך אָנגעבאָטען צו פערפוצען די ביהנע פון דעם סענאַטאָר אויף'ן „פאָלקס-פּלאַץ". און דאַן האָט די דעפּוטאַציע ווידער מאַרשירט איבער די געדיכטע, לוסטיגע גאַסען, פערביי אַלערליי געמיינהייטען, כדי צו

ווידערהאָלען פֿון דאָס נײַ איהרע היפּאָקריטישע ערקלעהרונגען פֿאַר דעם טראָהן פֿון דעם סענאַטאָר.

שפּאָטישע פּראָצעסיעס האָבען איבערגעקרימט דעם דאָזיגען מאַרש פֿון די אידען. די פֿיש־הענדלער, וועלכע זיינען געווען שטיקלאַך שכנים פֿון דער גהעטאָ און זיינען אויף אַזאַ'ן אופן בעקאַנט געווען מיט איהרע מנהגים, האָבען בערייכערט דעם קאַרנאַוואַל מיט פֿערשיעדענע אַנדערע שפּאָטישע צערעמאָניעס; אָט איז כלומר'שט פֿאָרגעשטעלט געוואָרען די לויה פֿון אַ רב, און אָט האָט זיך געצויגען אַ גאַנצע שורה פֿון אידען, רייטענדיג אויף עזלען; פֿאָראויס פֿאָהרט אַ רב אויף אַ פֿערד, מיט'ן פנים צום הינטען; מיט איין האַנד נעהמט ער אָן דעם פֿערד פֿאַר'ן עק און אין דער אַנדער האַנד האַלט ער אויסגעשטרעקט אַ נאָכגעמאַכטע ספר־תורה, און דער המון קאַטשעט זיך איינפֿאַך פֿון געלעכטער. נאָר מען האָט זיך ניט בענוגענט בלויז מיט דעם וואָס מען האָט אָבגעלאַכט פֿון די אידישע מנהגים; מען האָט זיך אויך לוסטיג געמאַכט מיט די אידען גופא. מען האָט זיי אַרונטערגעריסען די היטלען פֿון קאָפּ און זיי פֿערוואָרפֿען מיט אַלערליי שמוץ. יענעם יאָהר האָט זיך דער גובערנאַטאָר פֿון רוים אַריינגעמישט און האָט אָנגעזאָגט, מען זאָל די אידען קיין שום אַנדער זאַך ניט וואַרפֿען אין פנים אַריין, אַחוץ פֿרוכט. אַ רוימישער אַריסטאָקראַט, אַ מאַרקיז, האָט זיך קונה שם געווען ביי דעם קאַרנאַוואַל־עולם דערמיט וואָס ער האָט די אידען פֿערוואָרפֿען מיט פֿיין־עפּעל. אָבער דאָס אַלעס איז געווען אַ גאָרנישט געגען דעם דריטען טאָג, נאָך דעם וועט־לויף פֿון די עזלען און די בופֿלאַקסען. דאַן האָבען די אידען געהאַט אויסצושטעהן די גרעסטע ערנידעריגונג, וואָרים אין יענעם טאָג איז פֿאָרגעקומען זייער וועט־לויף.

ס'איז געווען אַ קאַלטער פֿריה־מאָרגען, דער הימעל איז געווען ריין און בלאָה; נאָר באַלד האָבען זיך די וואָלקענס גענומען קלייבען, און דער לוסטיגער עולם האָט זיך דערפֿרעהט מיט דער מעגליכקייט, עס זאָל היינט אַראָבגעהן אַ גוס־רעגען. ביי דעם טויער פֿון סאַן לאָרענצאָ, אין דער לאַנגער שמאָלער גאַס פֿון דער „וויאַ קאָרסאָ" וואו אַלעס, די טהירען, די טרעפּ, די דעכער און די טראָטואַרען זיינען געווען פֿערנומען מיט מענשען, האָבען זיך געפֿונען עטליכע אידען. זיי האָבען נאָר וואָס געהאַט אָבגעגעסען אַ גוטען מאָהלצייט, נאָר זיי האָבען גאָרנישט אויסגעקוקט זאַט און צופֿריעדען. כמעט נאַקעטערהייט, מיט גאַנץ קליינע ווייסע מאַנטלען, בעדעקט מיט פֿליטערלאַך און פֿערפּוצט מיט לאָרבער־קראַנצען, זיינען זיי געשטאַנען און געציטערט פֿון קעלט, ערוואַרטענדיג דעם

בעפעהל צו נעהמען לויפען פערביי אַט דעם פינסטערן, ווילדען, גיפטיגען און צוויושעטען המון. ענדליך האַט אַן אָפיציר אויף אַ פערד געגעבען דעם בעפעהל, און די האַלב-נאַקעטע געשטאַלטען, מיט זייערע מערק־ווירדיגע אָריענטאַלישע פנים׳ער פול מיט אומעט, האָבען אָנגעפאַנגען זייער ווילדען געלויף אַרונטער דעם „קאָרסאָ", בעגלייט פון די מורא׳דיגע יובלענדע געשרייען פון דעם פעבעל. דער ציעל־אָרט, פון וואַנען דער וועט־לויף פלעגט זיך אָנפאַנגען, איז געווען דער טהורם פון דעם הייליגען אַנדושעלאָ. פריהער פלעגט זיך דער וועט־לויף ענדיגען מיט דעם „קאָרסאָ", נאָר שפעטער האָט מען איהם פערלייננגערט, כדי צו בע־פרידיגען דעם וואונש פון אַ פאַבסט, וועלכער האָט געוואָלט, אַז די לוסטיגע סצענע זאָל זיך ענדיגען אונטער זיינע פענסטער, בעת ער פלעגט זיצען אין אַ האַלב-פערשטעלטען צימער, דעקאָרירט מיט נאַקעטע פי־גורען — די מאַלערייען פון דזשוליאָ ראָמאַנאָ.

שנעל, שנעל זיינען זיי געפלויגען, די וועט־לויפער; וואָרים וואָס שנעלער זיי זיינען צוגעקומען צום ציעל־פונקט, אַלץ גיכער זיינען זיי בעפרייט געוואָרען פון דעם האַגעל פון שפאָט, אויסגעמישט מיט שווערע שטיינער און בעגלייט פון קלעפ מיט שטעקענס, מיט וואָס די ווילדע צושויער האָבען זיי מכבד געווען. און עפעס אַזוי ווי זיי וואָלטען ניט געווען שנעל גענוג אין זייער לויפען, האָט מען זיי נאָך אונטערגעטריבען: דער אָפיציר מיט זיינע סאָלדאַטען, רייטענדיג אויף פערד, האָבען גאַ־לאָפירט הינטער זייערע פיס, אַזוי אַז יעדער איינער פון די אונגליקליכע לויפער איז געווען אין געפאַהר איבערגעפאָהרען צו ווערן. זיי זיינען אַלזאָ געלאָפען און געלאָפען אין איין אָטהעם, סאָפענדיג, שוויצענדיג, אַז דער שלאַג האָט זיי שיער ניט געכאַפט. אָה, וואָס פאַר אַ שפאַסיגע סצענע! אָה, וואָס פאַר אַ זיסקייט דאָס איז געווען פאַר די קאַרנאַוואַל־לייט!

איינער פון די וועט־לויפער, אַ יונגער מאַן, וואָס האָט זיך געוואָרפען אין די אויגען מיט זיין אויסגעמאַגערטען געזיכט און זיין יוגענדליכער דרייסטקייט, איז געלאָפען פאָראויס. און דער המון האָט איהם בעגלייט מיט ווילדע, שפאַסהאַפטע הורראַהס. שעהנע דאַמען, וואָס זיינען געזעסען אויף די באַלקאָנען — ניט מאַסקירט, אַזוי ווי אין פראַנקרייך, נאָר מיט אָפענע, אויפגערעקטע געזיכטער — האָבען זיך דורכגעוואָרפען מיט שטיפערישע, לוסטיגע שמייכלען. און פלוצלינג האָט אויסגעבראָכען אַ שטורם פון געלעכטער, וועלכער האָט פערפלייצט די האַלב-נאַקעטע לויפער. אַלץ ווייטער און ווייטער האָבען זיי זיך געיאָגט, אָהן אַן אָטהעם,

בלינד, סאָפּענדיג, פערוואָרפען מיט שמוץ און מיט שטיינער; אַלץ ווייטער און ווייטער דורך די טויזענד איילען פון דעם אונענדליכען מאַרשרוט; אַלץ ווייטער און ווייטער, קאָכענדיג אין זיך און טריפענדיג און פּאַלענדיג פון די פּיס. זיי זיינען שוין געווען ניט ווייט פון דעם ציעל־פונקט. זיי זיינען שוין פערבייגעלאָפען דעם „סאַן־מאַרקאָ“, דעם אַלטען ציעל־אָרט. דער יונגער איד איז נאָך אַלץ געלאָפען פאָראויס, נאָר אַ פעטער אַלטער איד איז געווען גאַנץ נאָהענט לעבען איהם. די אויפ־רעגונג פון דער מאַסע איז געוואָרען אונגעהייער גרויס. אַ טויזענד שפּאָטישע שטימען האָבען אָבגעהילכט אין דער לופטען און אויפגעמונ־טערט די קאָנקורענטען. אָט זיינען זיי שוין געווען אויף דער בריק. מען האָט שוין געקענט זעהן דעם טהורם פון דעם הייליגען אַנדזשעלאָ, וועמעס פעסטונגען האָבען געטראָגען די נעמען פון די אַפּאָסטעלן. דער פעטער אַלטער איד האָט זיך גערוקט אַלץ נעהנטער; איצט, ווען ער איז שוין געקומען אַזוי ווייט, האָט ער געוואָלט קריגען די זעקס און דרייסיג קראָנען, וואָס דער פּרייז וואָלט איהם געקענט איינברענגען. נאָר דער יונגער מאַן האָט דערלאַנגט אַ מעכטיגען שפּרונג. ער איז אַריבער דעם פּאַבסט׳ס פענסטער, און ס׳איז געווען זיין טאָג. די גאַנצע לופט האָט אָבגעהילכט פון געלעכטער, ווען די איבעריגע קאַנדידאַטען האָבען אין אימפּעט זיך אָנגעשלאָגען אָן איהם. און גלייך נאָכדעם האָט זיך געהערט אַ מורא׳־דיגער טויזענדפאַכער ליאַרם. דאָס האָבען די צווישעטע צושויער בעגריסט דעם פעטען אַלטען מאַן, וועלכער איז אַנידערגעפאַלען אָהן כוחות אין מיטען וועג.

אַ בעאַמטער האָט דעם געווינער איבערגעגעבען דעם פּרייז — אַ שטיק רויטע ווענעציאַנער געוואַנד. דער יונגער איד האָט עס גענומען, עס בעטראַכט מיט אַ מאָדנעם, אונערגרינדליכען בליק, נאָר מיט אַמאָל האָט זיך דער ריכטער אָבגערופען:

„דער קאַפּיטאַן פון די סאָלדאַטען זאָגט מיר, אַז זיי האָבען ניט אָנגעפאַנגען אַלע גלייך ריכטיג ביים טויער. זיי מוזען מאָרגען לויפען נאָך אַמאָל.“ דאָס איז געווען אַ געוויהנליכע המצאה, כדי צו פערלייג־גערן דעם שפּאַס. נאָר דעם געווינער׳ס אויגען האָבען געשאָסען מיט צאָרן.

„ניין, מיר האָבען אָנגעפאַנגען אַלע אין איין סעקונדע, אַזוי ווי קוילען, וואָס קומען אַרויס פון אַ קאַנאָן,“ האָט ער געזאָגט.

„שטיל, שטיל, גיב איהם אָב צוריק דעם פּרייז,“ האָט געשעפּטשעט איינער פון די וועט־לויפער הינטער איהם, ציהענדיג איהם פאַר׳ן מאַנטעל.

„זיי גיבען עס שטענדיג צוריק צו דעם ערשטען געווינער." נאָר דער יונגער מאַן האָט זיך ניט צוגעהערט צו דער עצה.

„אויב אַזוי, טאָ פאַרוואָס האָט אונז דער קאַפּיטאַן פריהער ניט אָבגעשטעלט?" האָט ער געפרעגט.

„האַלט דיין צונג צווישען דיינע הינטישע צייהן," האָט דער ריכטער געענטפערט. „יעדענפאַלס מוז נאָך אַמאָל איבערגעלאָפען ווערן, וויל דאָס געזעץ הייסט, עס זאָלען זיין וויינינגסטענס אַכט לויפער."

„מיר זיינען אַכט," האָט דער יונגער איד געזאָגט.

דער ריכטער האָט אָבגעמאָסטען דעם בונטאָווטשיק מיט די אויגען; דערנאָך האָט ער מיט אַ שטעקען אָנגעקלאַפט יעדען איינעם פון די וועט־לויפער אָן פלייצע, אָקוראַט ווי זיי וואָלטען געווען שטיקער האָלץ, און ער האָט געצעהלט: איינס — צוויי — דריי — פיער — פינף — זעקס — זיבען!"

„אַכט," האָט זיך אָבגערופען דער יונגער מאַן, דערזעהענדיג צום ערשטען מאָל דעם אַלטען אידען, אויף דער ערד הינטער איהם, און זיך איינבויגענדיג איהם אויפצוהויבען.

„אָט די בריאה! אויך מיר אַ מענש! ער רעכענט זיך ניט. ער איז שכור."

„דו פערפלוכטער הונד!" און זיך פלוצלינג אויסגלייכענדיג, האָט דער יונגער איד אַרויסגענומען אַ קרייץ פון אונטער זיין מאַנטעל. „דו ביסט גערעכט!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן מיט אַ דונערנדער שטימע. „פאַרהאַן בלויז זיבען אידען, וואָרים איך — איך בין ניט קיין איד. איך בין פראַ דושוזעפע!" און דער צלם האָט זיך אַרומגעדרעהט, פערשפּריי־טענדיג אַ געפיהל פון פחד אַרום איהם.

דער ריכטער האָט אָבגעטראָטען צוריק אין ערשטוינונג און שרעק. די זעלנער זיינען געבליבען זיצען ווי פערשטיינערט אויף זייערע פערד, דער קאָכענדער עולם איז אויף אַ ווײַלע שטיל געבליבען, זיך צוהערענדיג איינפּמערקזאַם צו דעם, וואָס דאָ קומט פאָר. דער גוס־רעגען האָט אויפגעהערט און אַ שטראַהל פון זונען־ליכט האָט געבלישטשעט אויף'ן קרייץ.

„אין קריסטוס'עס נאָמען פערפלוך איך דאָס דאָזיגע טייוועלשע חווק־מאַכען פון גאָט'ס אויסערוועהלטען פאָלק," האָט דער גלח געדונערט. „טרעט אַלע אָב צוריק! וועט קיינער פון איך ניט ברייגנען דעם דאָזיגען אָרעמען אַלטען מאַן אַביסעל קאַלט וואַסער?"

„האָט איהם דער הימעל דען ניט געגעבען גענוג קאַלט וואַסער?"

האט א פרעג געטהאן א ליץ צווישען עולם. נאר קיינער האט זיך ניט געריהרט פון ארט.

„טא מעגט איהר אלע ברענען ווי א פייער," האט דער פריסטער געזאגט. ער האט זיך ווידער אנגעבויגען און לאנגזאם אויפגעהויבען דעם אלטען מאן'ס קאפ. דאן איז זיין געזיכט געווארען הארטער און ווייסער. „ער איז טויט," האט ער זיך אבגערופען. „זאל קריסטוס, אין וועמען ער האט ניט געגלויבט, איהם צונעהמען צו זיך און איהם שיינקען זיין גנאד." און לאנגזאם האט ער ארונטערגעלאזט צוריק דעם בר־מינן און איהם צוגעמאכט די גלעזערנע אויגען זיינע. א שווידער איז אריבער די צושויער איבער'ן לייב. דער טויט האט ארויסגערופען א געפיהל פון אכטונג זאגאר צו דעם אלטען אידען. ער איז געלעגען דארט, געטראפען פון אן אפאפלעקציע, וועלכע איז געקומען דורך דעם שווערען מאהלצייט, וואס מען האט איהם מיט געוואלד געגעבען פאר'ן לויפען. די פאטשער־קעס האבען געבלישטשעט אויף זיין ווייסען מאנטעל, זיינע נאקעטע פיס זיינען געוועזען אזוי ווי פערגליווערט. פון ווייטען האבען זיך געהערט די ווילדע קולות, דער ליארם פון א פערריקטען עולם, די ווייטע מוזיק פון פידלען און פיאלען. דעם קאפיטאן איז אלע ווילע געווארען ווארים און קאלט. ס'איז אמת, אז ער האט פון פערגניגען וועגען מיט זיין פערד אונטערגעיאגט דעם פעטען לויפער, אבער ער האט ניט בדעה געהאט איהם צו ערמארדען. א געפיהל פון חרטה איז אריבער איבער די צושויער. נאר דער ריכטער איז ענדליך געקומען צו זיך.

„לייג די האנד אויף אט דעם פאלשען פריסטער!" האט ער א געשריי געטהאן. „ער איז א פעררעטהער. ער האט זיך אומגעקעהרט צוריק צו זיין פאלק. ער איז געווארען צוריק א איד — מען מוז איהם אראבשינדען די הויט לעבעדיגערהייט."

„טרעט אב, אין נאמען פון דער הייליגער קירכע!" האט פרא דזשוזעפע אויסגערופען, זיך אומדרעהענדיג פונקט אנטקעגען דעם קאפיטאן, וועלכער איז פונדעסטוועגען געבליבען זיצען ווי צוגעשמידט אויף זיין פערד. „איך בין ניט קיין איד. איך בין פונקט אזא גוטער קריסט ווי זיין הייליגקייט דער פאבסט, וועלכער איז נאר וואס געזעסען דארט ביי זיך אין פענסטער און האט געקליבען נחת פון דעם דאזיגען היידישען לוסטיגען יום טוב."

„טא פארוואס זשע ביסט דו געלאפען אינאיינעם מיט די אידען? ס'איז א חלול השם. דו האסט פעראונרייניגט דיין פריסטער־מאנטעל."

„גיין, איך האב ניט געטראגען מיין מאנטעל. זעהסט ניט, אז איך

בין האַלב נאַקעט? איז דאָס אפשר דער מלבוש, וואָס איך דאַרף רעס־פּעקטירען — אָט די שמאַטע, וואָס אייערע בירגער האָבען געמאַכט פאַר אַ ציעל, צו וואַרפען דערויף אַלערליי פאַסקודסטוואָ?"

„דו ביסט אַליין שולדיג אין דעם," האָט זיך דער קאַפּיטאַן אָבגע־רופען מיט אַ מילדען טאָן. „נאָך וואָס ביסט דו געלאָפען מיט אָט די פערפעסטעטע לייט?"

דער פריסטער האָט איינגעבוינען דעם קאָפּ. „דאָס איז מיין תשובה," האָט ער מיט אַ ציטערנדער שטימע געזאָגט. „איך האָב געזינדיגט געגען מיינע ברידער. איך האָב שווערער און ביטערער געמאַכט זייערע יסורים. דער־פאַר האָב איך געוואָלט זיין איינער פון זיי אין דעם מאָמענט פון זייער גרעסטער ערנידערונג, און כדי איך זאָל זיך קענען טהיילען מיט זייער מאַרטירעריי, האָב איך געבעטען ביי איינעם פון די וועט־לויפער, ער זאָל מיר איבערגעבען זיין פלאַץ. אָבער תשובה איז ניט די גאַנצע סבה פון מיין זיין דאָ איצט." און ער האָט אויפגעהויבען די אויגען און זיי האָבען מורא'דיג געבליצט, און זיין קול איז ווידער געוואָרען אַזוי ווי אַ דונער, וואָס האָט זיך געקייקעלט דורך דער מאַסע, און וויט אַריבער דער בריק. „איהר, וואָס איהר קענט מיך, געטרייע זיהן און טעכטער פון דער הייליגער קירכע, איהר, וואָס איהר האָט אַזוי אָפט זיך צוגעהערט צו מיין שטימע, איהר, צו וועמען אין די הייזער איך האָב אַריינגעבראַכט טרייסט און האָפנונג, — שליסט זיך אַצונד אָן אָן מיר, כדי צו מאַכען אַ סוף צו די לאַנגע מאַרטירעריי פון אייערע ברידער די אידען. ניט מיט האַס נאָר מיט ליעבע רעגירט קריסטוס איבער דער וועלט. איך האָב געמיינט, ס'וועט ריהרען אייערע הערצער מיך צו זעהן בעדעקט מיט שמוץ, מיך, וועמען איך וויים, אַז איהר האָט ליעב, און אויף וועמען איהר וואָלט קיינמאָל קיין ברעקעל שטויב ניט אַרויפגעוואָרפען, ווען איהר ווייסט, אַז דאָס בין איך דאָס געווען פערשטעלט אין אָט דעם מאָדנעם קאָסטיום. נאָר זעהט, אָט דער אָרעמער אַלטער מאַן, וואָס ליגט דאָ פאַר אייערע אויגען, רעדט אַסך שטאַרקער און ווירקזאַמער פון מיר. זיינע טויטע ליפען צוטרייסלען אייערע זעעלען. געהט אַהיים, אַנטלויפט פון דער דאָזיגער היידישער לוסטיגקייט, און זעצט זיך אַנידער אויף דער ערד אין זעק מיט אַש, און בעט גאָט ער זאָל אייך מאַכען פאַר בעסערע קריסטען."

דער עולם איז געוואָרען אונרוהיג: דער פאַנטאַסטישער, פערבלאָ־טיגטער מאַנטעל, בעשפריינקעלט מיט פליטערלאַך, און די באָרוועסע פיס פון דעם רעדנער, — דאָס האָט בלויז צוגעגעבען מעהר איינדרוק צו זיינע

ווערטער; ער האָט אויסגעזעהן אַקוראַט ווי אַ מערקווירדיגער פערצייטיגער נביא, וואָס איז געקומען פון די ווייטע עקען פון דער וועלט.

„שוויג שטיל, דו גאָטעס-לעסטערער," האָט זיך דער ריכטער אָבגע-רופען. „די לוסט-שפּיעלען האָבען די צושטימונג פון דעם הייליגען פאָטער. גאָט אַליין האָט פערשאָלטען אָט די פער'עפוש'טע כופרים. פּאַה!" ער האָט אַ בריק געטהאָן דעם טויטען אידען מיט זיין פוס. דעם פריסטער'ס האַרץ האָט שיער ניט געפּלאַצט פון פערדרוס. זיין קאָפּ האָט געברענט ווי אַ פייער.

„ניט גאָט נאָר דער פאַבסט האָט זיי פערשאָלטען," האָט ער מיט אַ פייערדיגען טאָן געענטפערט. „פאַרוואָס טרייבט ער זיי ניט אַרויס פון זיין מלוכה? ניין, ער ווייסט גאַנץ גוט, ווי ניצליך זיי זיינען פאַר'ן לאַנד. ווען ער האָט זיי אַרויסגעיאָגט פון אַלע שטעדט אַחוץ די דריי „ערי מקלט," און ווען די אידישע סוחרים פון די מזרח-פּאָרטען האָבען אַרויפגעלייגט אַ חרם אויף אונזער האַפען-שטאָדט אַנקאָנאַ, אַזוי אַז מיר האָבען ניט געהאַט גענוג פּראָוויאַנט, מיט וואָס זיך צו ערנעהרען, — וואָס האָט זיין הייליגקייט דער פאַבסט געטהאָן? האָט ער ניט גלייך אויף'ן שטעל גערופען די אידען צוריק, אַנערקענענדיג זייער ווערטה? אָט דערפאַר זאָג איך, אַז מיר מוזען זיך מיט זיי בעגעהן מיט ליעבע, ניט מיט קיין האַס און מיט הונדערטער ערנידעריגענדע אוקאַזען."

„דו וועסט פערברענט ווערן לעבעדיגערהייט דערפאַר," האָט דער ריכטער געליאַרעמט. „ווער ביסט דו דאָס, וואָס דו שטעלסט זיך אַנטקעגען גאָט'ס פריסטער?"

„ער גאָט'ס פריסטער? ניין, איך בין גיכער גאָט'ס פריסטער. גאָט רעדט דורך מיר."

זיין בלאַס, אויסגעמאָגערט געזיכט איז געוואָרען גלאַנציג און פול מיט ענטציקונג; ביי דעם צושראָקענעם פעבעל אין די אויגען האָט ער איצט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַ ריעז.

„דאָס איז פעראַטה און גאָטעס-לעסטערונג. אַרעסטירט איהם!" האָט דער ריכטער געשריען.

דער גלח האָט אַריינגעקוקט די סאָלדאַטען גלייך אין די אויגען אַריין. ער איז געשטאַנען אַזוי נאָהענט צו זיי, אַז בלויז דער קערפּער פון דעם אַלטען אידען האָט איהם אָבגעטהיילט פון זייערע צוושעטע פערד.

„יאָ," האָט ער זיך אָבגערופען מיט אַ מילדען טאָן, און אַ זיסער שמייכעל האָט זיך אויסגעמישט מיט די סודות פון זיין בליק. „גאָט איז מיט מיר. ער האָט אַוועקגעשטעלט די דאָזיגע פעסטונג פון טויט צווישען

אייך און מיין לעבען. ניין, איהר וועט ניט קעמפּפען אונטער דער פאָהן פון דעם אַנטי־קריסט."

„טויט דעם פעררעטהער!" האָט זיך דערהערט אַ הויכע שטימע אין דער מאַסע. „ער רופט דעם פאַבסט אַנטי־קריסט."

„יאָ, דער, וואָס איז ניט פאַר אונז, איז געגען אונז. וואָס זשע, ער געוועלטיגט אפשר פאַר קריסטוס'ן איבער רוים? זיינען דען די אידען די איינציגע, וועמען ער יאָגט און פלאָגט? צי האָט דען דער ווילדער דורשט זיינער נאָך מאַכט ניט געבראַכט דעם שונא ביז די טויערן פון רוים? האָבען דען ניט זיינע באַנדעס פון פרעמדע העלפער אויסגעלאַכט און פערשפּאָטעט אונזערע בירגער? איהר ווייסט וויפיעל רוים האָט געליטען דורך די מאַכינאַציעס פון זיין ממזר־זוהן, מיט זיין בערי־המערישער מחנה פון האַלז־שניידער. האָט ער פון קריסטוס'עס וועגען געשאַפען דעם דאָזיגען שרעק אין אונזערע גאַסען?"

"אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי!" האָט זיך דערהערט אַ געוואַלטיגע שטימע, און אַ דוצענד ענטהוזיאַסטישע העלזער האָבען ווידערהאָלט דעם זעלבען געשריי.

„יאָ, אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי!" האָט אַ געשריי געטהאָן דער דאָמיניקאַנער.

„אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי!" האָט ווידערהאָלט די בייזאַמע מאַסע. איהר יום טוב'דיגע שט־מונג איז אויף אַן איידעלען אופן איבער־געגאַנגען אין אַן אַנדער פאָרמע פון זאָרגלאָזיגקייט. אַ טהייל, וועלכע האָבען ליעב געהאַט דעם פּריסטער, האָבען זיך איינפאַך איבערגעגעבען צו איהם מיט לייב און לעבען, אַנדערע, אין אַ פערריקטען צושטאַנד, זיינען געווען גרייט צו וואָס פאַר עס איז צייט־פערטרייב. עטליכע, און די האָבען געשריען העכער פון אַלעמען, זיינען געווען סתם שרייער און בייטעל־שניידער.

„יאָ, אָבער ניט באַטשיאָ וואַלאָרי אַליין!" האָט געדונערט פראַ דזשוזעפּע. „אַרונטער מיט די אַלע ממזרים, וועלכע בליהען אין דער הויפּט־שטאָדט פון קריסטענטהום. אַרונטער מיט דעם גאַנצען העלישען געזינדעל, וואָס איז די אָבלייקענונג פון קריסטוס'ן; אַרונטער מיט דעם פערצייהער, מיט דעם, וואָס איז מכפּר אייערע עונות ופשעים! גאָט איז ניט קיין האַנדעלס־מאַן, וואָס ער זאָל שאַכערן מיט דעם פערגעבען פון זינד. בפרט נאָך — אָה, וואָס פאַר אַ גאָטעס־לעסטערונג! — פון זינד, וואָס זיינען קיינמאָל ניט בעגאַנגען געוואָרען. אונזער הייליגע מוטער דאַרף ניט האָבען אייערע וועקסענע ליכט. אַ וויים האַרץ, אַ פלאַם פון אַ ריינער נשמה — אָט וואָס

די הייליגע יונגפֿרוי פֿערלאַנגט. אַוועק מיט אייערע פּאַטשערקעס און מיט אייערע מאַסקירונגען, מיט אייערע „פֿאָטער־אונזער'ס" און אייער פֿאַלען אויף די קניע! אַוועק מיט אייערע קאַרנאַוואַלען, אייער גאָטלאָזע ענטזאַגונג פֿון פֿלייש! איהר זייט אַלע צופֿוילט. דאָס איז ניט גאָט'ס שטאָדט, ס'איז די שטאָדט פֿון גערונגענע באַנדיטען און עקלהאַפֿטער הולטאַיסטוואָ און זולל וסובא'דיגע ימים טובים, און דער בליאַסק פֿון אויג, און דער גענוס פֿון דעם גראָבען חומר. אַרונטער מיט דעם צו־פֿוילטען קאַרדינאַל, וועלכער פֿריידיגט ביים אַלטאַר און לייהט געלד ביי די פֿערהאַסטע אידען פֿאַר זיינע געהיימע זינד! אַרונטער מיט דעם מאָנאַך, וועמעס געבעט־בוך איז „באָקאַטשיאָ"! אַרונטער מיט גאָט'ס שטעל־פֿערטרעטער, וועלכער שאַכערט מיט קאַרדינאַלען־היטלען, וועלכער סמייעט ניט צו נעהמען דאָס הייליגע אָווענד־מאָהל אין מויל אַריין, איידער אימיצער פֿערזוכט אַפֿריהער דערפֿון, וועלכער איז אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין אונהייליגע גריכישע שריפֿטען, אין פֿיינע ציערונג, אין פּאָליטישע מאַנעווערעס און היימישע אינטריגעס, וועלכער קומט צו פֿאָהרען אין סאַמעט און אין זייד, רייטענדיג אויף זיין שטאָלצען נעאַפּאָליטאַנער פֿערד, מיט זיינע בלויז־קעפּיגע קאַרדינאַלען און זיינע הונדערטער גלאַנציגע רייטער. ער דער פֿאָרשטעהער פֿון דעם שוואַכען קריסטוס, וועלכער איז געפֿאָהרען אויף אַן עזעל און וועלכער האָט געזאָגט: „פֿערקויף וואָס דו האָסט און גיב עס אַוועק די אָרעמע לייט, און קום מיט מיר"! ניין," און די פֿייערדיגע ליידענשאַפֿט פֿון גערעכטיגקייט האָט געוואַונען אַלע צוהערער זיינע, „ניין, כאָטש ער וואוינט אין וואַטיקאַן, כאָטש הונדערטער גרויסאַרטיגע בישאָפֿס ערנידעריגען זיך צו קושען זיינע פֿיס, דאָך זאָג איך דאָ גאַנץ אָפֿען, אַז ער איז אַ ליגען, אַ פּעטליע, אַן אָבגעקאַלכטער קבר, קיין בעשיצער פֿון די אָרעמע, קיין ליעבענדער פֿאָטער פֿון די יתומים, קיין גייסטיגער הערשער, קיין פֿריידיגער פֿון קריסטוס'עס לעהרע, נאָר דער אַנטי־קריסט אַליין."

„אַרונטער מיט דעם אַנטי־קריסט!" האָבען אויסגעשריען אַ פּאָר קאָרסיקאַנער האַלז־שניידער.

„אַרונטער מיט דעם אַנטי־קריסט!" האָט געליאַרעמט די מאַסע. דער לאַנג־אונטערדריקטער האָס צו דער הערשענדער מאַכט האָט אַצונד געפֿונען זיין וועג אין אַ גרויסער כוואַליע פֿון היסטערישער בעוועגונג.

„קאַפּיטאַן, טהו דיין פֿליכט!" האָט דער ריכטער אַ געשריי געטהאָן.

„ניין, דער גלח זאָגט דעם אמת. נעהם אַוועק דעם אַלטען מאַן, אַלעסאַנדראָ!"

„אַט אַפּנים רוים איז משוגע געוואָרען, צי וואָס? לויף נאָך די שטאָדט־וואַך, דזשאַקאָפּאָ!"

פּראַ דזשוזעפּע האָט שנעל צוגעבונדען דעם „פּרייז־באַנד" צו זיין קרייץ, און אויפהויבענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, האָט ער אויסגעשריען: „דאָס איז קריסטוס'עס אמת'ע פאָהן! דאָס איז דער סימבאָל פון אונזערע ברידער'ס מאַרטירערייי! זעהט, דאָס איז דער קוליער פון'ם בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען פאַר אונז. ווער ס'איז פאַר יעזוס'ן, זאָל געהן מיט מיר!"

„פאַר קריסטוס'ן, פאַר יעזוס'ן! וויוואַ זשעזי!" אַזוי ווי אַ קראַכענדער דונער האָט עס אויסגעבראָכען פון דער וויגענדער מאַסע. זיין אייגענער פייער האָט זיך נאָך מעהר פונאַנדערגעפלאַקערט, זעהענדיג זייער ברענענדע בעגייסטערונג.

„קומט מיט מיר! היינטיגען טאָג וועלען מיר ווייזען, אַז מיר זיינען קריסטוס'עס ריכטיגע נאָכפאָלגער, מיר וועלען איינפיהרען זיין מלוכה אין רוים."

ס'איז געוואָרען אַ ווילדער געלויף, די זעלנער האָבען אָנגעטריבען זייערע פערד, מענשען זיינען געפאַלען אונטער זייערע פיס און צוטראָטען געוואָרען פון די שווערע פאָדקאָוועס זייערע. ס'איז געווען אַ מאָמענט פון וואַהנזין. דער דאָמיניקאַנער איז געלאָפען פאָראויס, בעוועגענדיג דאָס רויטע שטיק געוואַנד אין דער לופטען, און די צאָהל פון זיינע נאָכפאָלגער איז געוואַקסען און געוואַקסען ביי יעדען זייטען־געסעל, וואָס די פּראָצעסיאָן איז פערבייגעגאַנגען. אונגעשטערטערהייט איז ער צוגעד קומען צו דעם גרויסען פּלאַץ, וואו אַ נייע סטאַטוע פון דעם פּאַבסט איז געשטאַנען און געבלישטשעט ווייס און מאַיעסטעטיש.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אַ געשריי געטהאָן אַ בייטעל־שניידער.

„אַרונטער מיט'ן אַנטי־קריסט!" האָט אָבגעקלונגען דערזעלבער געשריי פון דעם פעבעל.

דער גלח האָט אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און ס'איז געוואָרען שטיל. ער האָט דערזעהן דעם געלען בליאַסק פון אַ אידען'ס קאָפּ אין דער מאַסע און ער האָט איהם געבעטען, ער זאָל איהם געבען זיין הימעל. ס'איז איבערגעוואָרפען געוואָרען פון האַנד צו האַנד ביז וואַנען ס'איז געקומען צום פּריסטער. פּראַ דזשוזעפּע האָט עס אויפגעהויבען אין דער לופטען און געזאָגט: „מענער פון רוים, זיהן פון דער הייליגער קירכע, זעהט וואָס פאַר אַ שענדליכען צייכען מיר זעצען אַרויף אויף

אונזערע מיט־מענשען, כדי יעדער גראָבער יונג זאָל מעגען שפּייען אויף זיי. זעהט דאָס געלע — דער קוליער פֿון שאַנדע, דער שאַנד־פלעק פֿון פֿרויען, וואָס האַנדלען מיט זייער פֿרויענשאַפֿט — מיט וואָס מיר בראַנד־מאַרקען די עהרווירדיגע שטערנס פֿון רבנים און די קעפּ פֿון עהרליכע סוחרים. נאַט זעהט! איך טהו עס אָן אויף דעם קאָפּ פֿון דעם דאָזיגען אַנטי־קריסט, אַ סימבאָל פֿון אונזער האַס צו אַלעס, וואָס איז ניט ליעבע." און זיך אויפֿהויבענדיג אויף דעם קאַפּיטאַן׳ס זאַטעל, האָט ער בעקרוינט די סטאַטוע מיט דעם געלען צייכען.

אַ ים פֿון שפּאָט האָט זיך פֿונאַנדערגעגאָסען אין דער לופֿטען. ס׳איז געווען אַ פֿיעלפֿאַכיגער טומעל פֿון ווילדע קולות.

„אַרונטער מיט׳ן אַנטי־קריסט! אַרונטער מיט׳ן פּאַבסט! אַרונטער מיט באַטשיאָ וואַלאָרי! אַרונטער מיט דער פּרינצעסען טערעזאַ!"

נאָר אין אַ ווײַלע אַרום איז אַלצדינג איבערגעקעהרט געוואָרען מיט׳ן קאָפּ אַראָב און מיט די פּיס אַרויף. אַ מחנה פֿון דער שטאָדט־וואַך — סאָלדאַטען מיט פּיקעס און מיט ביקסען און רייטער מיט שווערדען אין די הענד — זיינען אָנגעקומען אויף׳ן פּלאַץ פֿון איין גאַס, און דעם פּאַבסט׳ס זעלנער פֿון אַן אַנדער גאַס. מיט אַ ווילדער רציחה זיינען זיי אָנגעפֿאַלען אויף דער מאַסע. די סאָלדאַטען פֿון דעם רעוואָלטירענדען קאַפּיטאַן, וועלכע האָבען אַצונד פֿון זייער זייט רעוואָלטירט געגען זייער פֿיהרער, האָבען זיך אויסגעדרעהט און צוריקגעטריבען זייערע נאָכפֿאָלגער. ס׳איז געווען אַ מיש־מאַש פֿון קרעכצען, קוויטשערייען און מורא׳דיגע געשרייען, ביקסען האָבען אויסגעשאָסען, מעסער געבליצט, שווערדען און פּיקעס זיך בעוועגט רעכטס און לינקס; פֿונקען זיינען געפֿלויגען אין אַלע זייטען, די לופֿט איז פֿול געווען מיט רויך, און דער המון איז געלאָפֿען און געפֿאַלען און זיך קוים געראַטעוועט מיט׳ן לעבען, איבערלאָזענדיג די פֿייכט רויטע ערד, אָנגעוואָרפֿען מיט טויטע קערפּער.

און לאַנג נאָך איידער די צווישעטע ליידענשאַפֿטען פֿון דעם נידעריגען פּעבעל האָבען זיך געזעטיגט מיט רויב און מאָרד אין די ווייטע, פֿער־וואָרפֿענע גאַסען, איז יוסף דער טרוימער געלעגען אין דעם פֿינסטערסטען קעלער פֿון דעם „נאָנאַ טהורם" אויף אַ שטיק צופֿוילטען מאַטראַץ, צונויפֿגעדרעהט אין זיין צוריסענעם בעשפּריינקעלטען מאַנטעל. דאָס בלוט איז איהם גערונען פֿון אַ דוצענד וואונדען אין זיין קערפּער און ער איז געווען אַזוי שטאַרק אויסגעמוטשעט פֿון דעם קאַמפּף מיט זיינע תלינים, אַז ער האָט ניט געקענט טראַכטען מכח דעם שייטער־הויפֿען, וועלכער איז צוגעגרייט געוואָרען פֿאַר איהם.

IX.

ער האָט לאַנג ניט געהאַט צו וואַרטען. געבען דעם עולם אין אַזאַ צייט דעם ספּעקטאַקעל פֿון אַ היגריכטונג, האָט געהייסען בעקרוינען דעם קאַרנאַוואַל. אָבגע׳משפּט׳ע פֿערברעכער פֿלעגט מען אָפּט האַלטען ביז דעם דינסטאָג פֿאַר די פֿאַסט־טעג, און ווי שטאַרק איז געוועזן די ענטטוישונג, ווען ס׳איז קיין אַנדער זאַך ניט געוועזן צו זעהן נאָר ווי מען שמייסט הויפּלייט, וועלכע מען האָט געכאַפּט מאַסקירטערהייט. דאָס שמייסען פֿון אַ אידען, וועלכען מען האָט געפֿונען אָהן דעם געלען צייכען, איז געוועזן די נעקסטע בעסטע זאַך בייצוואווינען נאָך דער הינריכטונג פֿון אַ קריסט, מחמת דער שמייסער האָט געקראָגען דאָפּעלט בעצאָהלט (אויף׳ן חשבון פֿון דעם שולדיגען, פֿערשטעהט זיך,) און ער האָט געשמיסען מיט דאָפּעלטער קראַפֿט און מיט דאָפּעלטען חשק. נאָר בעסער פֿון אַלצדינג איז געוועזן צו זעהן די הינריכטונג פֿון אַ אידען, און אַז „ברודער״ דזשוזעפּע איז געוועזן אַ איד, האָט גאָר קיין שום ספק ניט געקענט זיין. די איינציגע פֿראַגע איז בלויז געוועזן וואָס ער איז: אַ בעל־חרטה אָדער גאָר אַ שפּיאָן. אין יעדען פֿאַל האָט איהם געקומט דער טויט. און ער האָט דאָך דעם פּאַבסט געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך — וואָס דאָס איז פֿאַר זיך אַליין אַן אונפֿערצייהליכע זינד. דער אונבעליעבטער פּאַבסט האָט שכל געהאַט צו שאַנעווען אַלע אַנדערע — בלויז דער איד אַליין האָט געמוזט שטאַרבען.

גאַנץ פֿריה איז שוין די בעפֿעלקערונג געוועזן אויף די פֿיס. אויף דעם „פֿאָלקס־פּלאַץ״ — דער מיטעל־פּונקט פֿון דעם קאַרנאַוואַל — וואו מען האָט אויפֿגעשטעלט דעם קאָסטיאָר, האָט זיך אַ גרויסער עולם געשפּאַרט און געראַנגעלט צו פֿערכאַפּען די בעסערע פּלעצער. דאָס איז אַן און פֿאַר זיך אַליין געוועזן אַ פֿרעהליכער, שפּאַסהאַפֿטער שטרייט. דער גרויסער פֿאָנטאַן האָט אַרויפֿגעשיקט זיינע בליצענדע זילבער־שפּריצען צום בלויען הימעל. אַז דער טויטען־וואָגען איז אָנגעקומען אויף׳ן פּלאַץ, האָט דער פּראָסטער עולם מקבל פּנים געוועזן דעם פֿערברעכער מיט אַלערליי שמוציגע ליעדער, און זיינע ווילדע, פֿערצווייפֿעלטע אויגען האָבען בעגעגענט מעהר ווי איין פֿרעהליך און לוסטיג געזיכט פֿון די גופֿא, וועלכע זיינען ערשט מיט עטליכע שעה צוריק געוועזן זיינע נאָכפֿאָלגער;

און אויסגעמישט מיט די דאָזיגע געזיכטער, האָט ער אויך געזעהן די פּנים'ער פֿון זיינע ברידער־אידען, וועלכע האָבען געגליהט מיט אַ פֿינסטערן רשעות'דיגען פֿייער. קיין שום ברודער גלח האָט ניט געהאַט פֿאַר איהם קיין איין טרייסט־וואָרט צו זאָגען, האָט ניט געהאַלטען דעם קרייץ פֿאַר זיינע אויגען. וואָרים איז ער דען ניט געווען אַ פֿערפֿלוכטער כופר, אַן אויסגעשטויסענער פֿון ביידע וועלטען?

דער עלצטער פֿון די „קאַפּאָריאָני" איז אַרונטערגעקומען צו דער צערעמאָניע. דער שייטער־הויפֿען איז געווען אַרומגערינגעלט פֿון סאָלדאַטען, מורא האָבענדיג טאָמער האָט נאָך דער פֿעררוקטער חסידים, וועלכע וועלען פּיליכט מאַכען אַ פֿערזוך איהם צו ראַטעווען. נאָר די אַלע פֿאָרזיכטיגקייטען זיינען געווען איבעריג. ס'איז קיין איין געזיכט ניט געווען, וואָס זאָל אַרויסצייגען וואָס פֿאַר עס איז מיטגעפֿיהל פֿאַר איהם. די, וועלכע זיינען פֿריהער געווען בעצויבערט פֿון איהם און זיינען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין קרייץ און זיין רויטען „פּרייז־באַנד", האָבען אַצונד מיט אַ כיוון געמאַכט וואָס מעהר חוזק פֿון איהם, מורא האָבענדיג מען זאָל זיי ניט דערקענען. די אידען, ווידער זיינען געווען מלא שמחה אויף גאָט'ס נקמה, וועלכע האָט געטראָפֿען דעם משומד.

דער דאָמיניקאַנער איד איז צוגעבונדען געוואָרען צו די הילצערנע באַלקענס, וועלכע זיינען געשטאַנען אין מיטען פּלאַץ. זיי האָבען איהם אָנגעטהאָן אין אַ פֿילץ־מאַנטעל און אַרויפֿגעזעצט דאָס געלע היטעל אויף זיין אָבגעגאָלטען קאָפּ. אונטער דעם האָט זיין געזיכט אויסגעזעהן רוהיג, נאָר זעהר טרויעריג. ער האָט אָנגעהויבען ריידען.

„פֿערשטאָפּ איהם דאָס מויל!" האָט אַ געשריי געטהאָן דער ריכטער. „ער וויל שוין ווייטער לעסטערן גאָט."

„ניין, טהוט עס ניט," האָט זיך דערהערט אַ געבעט אין דער מאַסע. „מיר וועלען פֿערלירען דעם לומפּ'ס געשרייען."

„ניין, האָב קיין מורא ניט. איך וועל קיינעם ניט לעסטערן," האָט זיך יוסף אָבגערופֿען מיט אַ טרויעריגען שמייכעל. „איך וויל זיך בלויז מתודה זיין אויף מיינע זינד און מקבל באהבה זיין מיין פֿערדיענטע שטראָף. איך האָב זיך פֿאָרגענומען צו געהן אין די פֿוס־טריט פֿון דעם הערר — צו געווינען מענשען דורך ליעבע, זיך ניט אויפֿהויבען מיט געוואַלט געגען שלעכטס. און וועה! איך האָב בענוצט געוואַלט געגען מיינע אַלטע ברידער, די אידען, און געוואַלט געגען מיינע נייע ברידער, די קריסטען. איך האָב אויפֿגערייצט דעם פּאַבסט געגען די אידען, איך האָב אויפֿגערייצט די קריסטען געגען דעם פּאַבסט. איך האָב געפֿיהרט

צו בלוט-פֿערגיסונג און צו געוואַלט-טהאַטען. בעסער וואָלט איך גאָרנישט געבוירען געוואָרען! זאָל מיך קריסטוס אויפֿנעהמען צו זיך און מיר שיינקען זיין אונענדליכע גנאָד! זאָל ער מיר פֿערגעבען אַזוי ווי איך פֿערגיב אייך!" ער האָט צונויפֿגעדריקט זיינע צייהן און מעהר קיין וואָרט ניט גערעדט, אַ בילד פֿון אונענדליכער פֿערצווייפֿלונג.

די פֿלאַמען האָבען זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט. זיי האָבען אָנגעהויבען סמאַליען זיינע גליעדער, אָבער זיי האָבען קיין שום קלאַנג ניט אַרויס־געריסען פֿון איהם. נאָר אין דער מאַסע האָט זיך דערהערט אַ געוויין. און פּלוצלינג האָט זיך פֿון דעם אונבעמערקבאַרען הימעל אַרויסגעריסען אַ בליץ, ס'האָט אָנגעהויבען דונערן און באַלד נאָכדעם איז אַראָב אַ שרעקליכער גוס־רעגען. די פֿלאַמען זיינען פֿערלאָשען געוואָרען. דער שלאַגס־רעגען האָט אפילו ניט אָנגעהאַלטען לאַנג, נאָר דאָס האָלץ האָט שוין מעהר ניט געוואָלט ברענען.

אָבער דער עולם האָט ניט געטאָרט אָבגענאַרט ווערן אויף אַזאַ'ן אופֿן. אויף דעם ריכטער'ס בעפֿעהל האָט דער תליון אַריינגעשטאָכען אַ שווערד דעם פֿערברעכער אין בויך, דערנאָך האָט ער אָבגעבונדען דעם קערפּער און איהם געלאָזט אַרונטערפֿאַלען אויף דער ערד מיט אַ שרעקליכען קראַך. ער האָט זיך איבערגעקעהרט אויף'ן רוקען און איז אַ ווילע געבליבען ליגען רוהיג, מיט'ן ווייסען, אויסגעמאָגערטען פּנים צום הימעל. דערנאָך האָט דער הענקער גענומען אַ האַק און צוהאַקט דעם טויטען קערפּער אויף שטיקער. אַ טהייל האָבען ניט געקענט אויסהאַלטען און האָבען זיך אָבגעקעהרט אָן אַ זייט, נאָר די גרויסע מאַסע איז געבליבען שטעהן און געקוקט מיט אויסגעגלאָצטע אויגען אויף דער שוידערליכער סצענע.

דערנאָך איז אַ פֿראַנציסקאַנער גלח אַרויפֿגעשפּרונגען אויף'ן וואָגען, און פֿון דעם בלוטיגען שוידערליכען בוך, וואָס איז געווען אָפֿען פֿאַר אַלע אויגען, האָט ער געהאַלטען אַ פֿייערדיגע דרשה מכח קריסטוס'עס ליעבע און האָט פֿונאַנדערגעלאָזט דעם עולם אין ביטערע טרעהרען.

X.

ביי יוסף'ס פֿאָטער מנשה'ן אין הויז איז געווען ששון ושמחה. קלעזמער האָט מען געבראַכט צו פֿייערן דעם יום טוב פֿון דעם משומד'ס

טויט, ווי דער מנהג האָט געפֿאָדערט, און אַזויפֿיעל וואוילטאָג וויפֿיעל ס'איז נור על פּי דין ערלויבט געווען זיך אָנצוטהאָן, האָט מען דאָרט אין שטוב געקענט זעהן. און זיי האָבען געטאַנצט, מענער מיט מענער און פֿרויען מיט פֿרויען. מנשה האָט מיט אַן ערנסטער מיענע דערלאַנגט זיינע געסט פֿריכטע און ווייִן, נור די אַלטע מוטער האָט געטאַנצט אַזוי ווי אַ פֿערריקטע; אַ געזעצטער שמייכעל איז געלעגען אויף איהר איינגעקאָרטשעטעס געזיכט, און אַלע ווײַלע האָט זי אויסגעבראָכען אין אַ מורא'דיגען וואהנזיניגען געלעכטער.

מרים איז אַנטלאָפֿען פֿון הויז, כדי ניט צו זעהן דעם דאָזיגען געלעכטער. זי איז אַרויס פֿון דער גהעטאָ און האָט אַרומגעוואַנדערט איבער די גאַסען פֿון רוים, ביז וואַנען זי האָט געפֿונען דאָס שטיק אונגעהייליגטע ערד, וואו די צוהאַקטע שטיקער פֿון יוסף דעם טרוימער זיינען ווי עס איז פֿערשאַרט געוואָרען אָן אַ זייט. דער הויפֿען שטיינער, וואָס פֿרומע אידען האָבען אָנגעוואָרפֿען אויף דעם אָרט, כדי מקים צו זיין אַ מצוה מן התורה און דן זיין דעם מסית ומדיח מיט ס ק י ל ה, האָט מרים'ן גלייך געגעבען צו וויסען, אַז דאָס איז זיין קבר. זי איז שיער ניט דערשטיקט געוואָרען פֿון שלוכצען. איהרע אויגען זיינען פֿול געווען מיט טרעהרען, וועלכע האָבען פֿערשטעלט די שעהנקייט פֿון דער וועלט. אין אַ ווײַלע אַרום האָט זי לעבען זיך דערזעהן נאָך אַן אָנגעבויגענע פֿיגור — אַ הערליכע פֿרויען־פֿיגור — און כמעט ניט אַ קוק געבענדיג אויף איהר, האָט זי דערקענט, אַז דאָס איז העלענאַ דע פֿראַנקי.

„אויך איך האָב איהם ליעב געהאַט, סיניאָראַ דע פֿראַנקי." האָט זי זיך אָבגערופֿען איינפֿאַך.

„ביסט דו מרים? ער פֿלעגט ריידען פֿון דיר." און העלענאַ'ס זילבערנע שטימע האָט געציטערט.

„יאָ, סיניאָראַ."

העלענאַ'ס טרעהרען האָבען זיך געגאָסען אָהן אַן אויפֿהער. „אַך! אַך! דער טרוימער. ער האָט געזאָלט זיין גליקליך — גליקליך מיט מיר, גליקליך אין דער פֿולקייט פֿון מענשליכער ליעבע, אין דעם ליכט פֿון דער זונן, אין דער שעהנקייט פֿון דער דאָזיגער הערליכער וועלט, אין דער פֿרייד פֿון קונסט, אין דער זיסקייט פֿון מוזיק."

„ניין, סיניאָראַ, ער איז געווען אַ איד. ער האָט געזאָלט זיין גליקליך מיט מיר, אין דעם שיין פֿון דער תורה, אין דעם רוהיגען פֿאַמיליען־לעבען, זיך אָבגעבענדיג מיט געבעט, מיט צדקה און מיט אַלע מעשים טובים. איך וואָלט איהם אָנגעצונדען די שבת־ליכט און אַרויפֿגעזעצט די

קינדערלאַך אונזערע אויף זיינע קניע, ער זאָל זיי בענשען. אַך! אַך! דער טרוימער!״

„ס'איז איהם ניט בעשעהרט געווען ניט דאָס איינע און ניט דאָס אַנדערע שיקזאַל, מרים. קום, גיב מיר אַ קוש, לאָמיר זיך טרייסטען איינע די אַנדערע.״

זייערע ליפּען האָבען זיך בעגעגענט און די טרעהרען זייערע האָבען זיך צונויפגעמישט.

„פון היינט און ווייטער, מרים, זיינען מיר שוועסטער.״

„שוועסטער,״ האָט מרים געשלוכצט.

זיי האָבען זיך אַרומגענומען איינע די אַנדערע — די נאָבעלע היידנישע זעעלע און דאָס וואַרעמע אידישע האַרץ אין איין אויסגוס פון געפיהלען איבער דעם קריסט'ס קבר.

פּלוצלינג האָט זיך דערהערט דער קלאַנג פון גלאָקען אין שטאָדט. מרים האָט אַ ציטער געטהאָן און האָט זיך אַרויסגעמאַכט פון העלענא'ס אָרעמס.

„איך מוז געהן,״ האָט זי אין איילעניש געזאָגט.

„ס'איז בלויז „אווע מאַריאַ״, האָט העלענאַ געזאָגט „דו האָסט דאָך ניט קיין אָבענד־געבעט צו זאָגען.״

מרים האָט אָנגעריהרט דעם געלען צייכען אויף איהר קאָפּ. „ניין, אָבער די טויערן פון דער געהעטאָ וועלען זיך פערשליסען, שוועסטער.״

„אַך, איך האָב גאָר פערגעסען. איך האָב געמיינט, אַז מיר וועלען פון היינט אָן שטענדיג קענען זיין אינאיינעם. איך וועל דיך בעגלייטען אַזוי ווייט ווי איך מעג, שוועסטער.״

און זיי זיינען שנעל אַוועק פון דעם איינזאַמען, אונגליקליכען קבר, זיך האַלטענדיג פאַר די הענד.

די שאָטענס האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען. ס'איז שוין כמעט געווען פינסטער, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו דער געהעטאָ.

מרים האָט קוים אויספייעט זיך אַריינצוגנב'ענען אינעווייניג, ווען די טויערן האָבען זיך פערמאַכט מיט אַ שטאַרקען קלאַפּ, זיי צושיידענדיג איינע פון דער אַנדערער דורך דער לאַנגער, פינסטערער נאַכט.

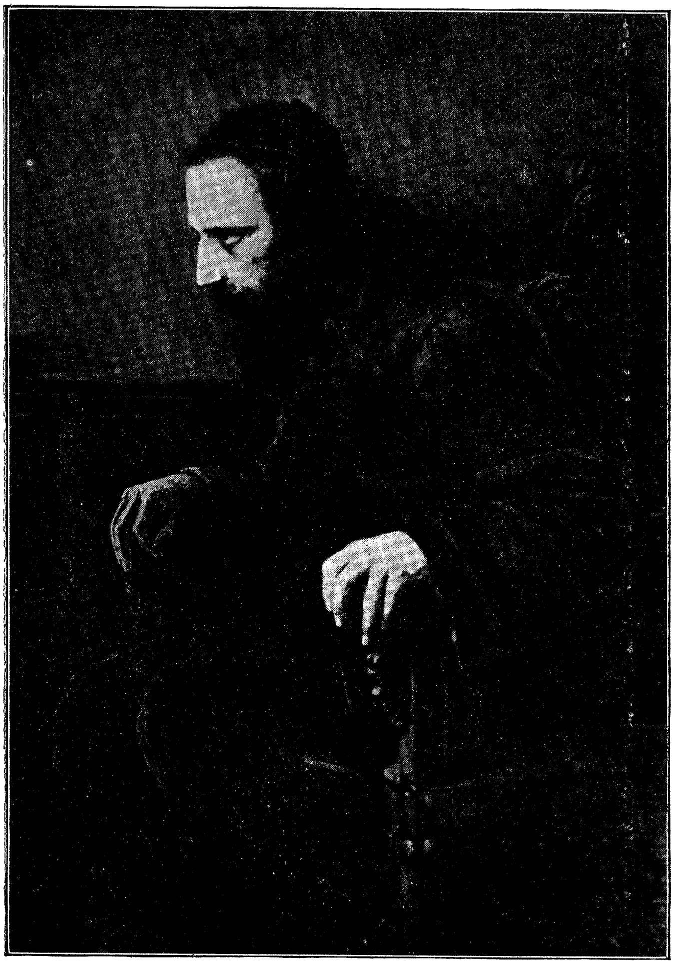

אוריאל אקאסטא,

III.

אוריאל אקאסטא.

אוריאל אקאסטא.

ערשטער טהייל.

גבריאל דא קאסטא.

I.

גבריאל דאַ קאָסטאַ האָט לאַנגזאַם אַ שטוים געטהאָן זיין פֿערד מיט די שפּאָרען, און אַרונטערגעטרייטענדיג די לאַנגע ברייטע גאַס, בעזעצט מיט קאָרקען־בוימער, האָט ער זיך געסטאַרעט אַרויסשלאָגען פֿון קאָפּ די מוטשענדע גייסטיגע פּראָבלעמען זיינע, איבערלאָזען די טהעאָלאָגיע הינטער זיך מיט די מאָנאַסטירען און די קירכען פֿון דער שטאָדט פּאָרטאָ. ער האָט געריטען מיט חן און מיט פֿייער, אָט דער שעהנער יונגער מאַן מיט די בליצענדע אויגען און מיט די שוואַרצע האָר, וואָס זיינען איהם אַרונטערגעפֿאַלען איבער'ן זיידען רעקעל; אָט דער רייצענדער יונגער מאַן, וועמען אַ פּאָעט וואָלט גענומען אַלס בילד פֿון דעם ליידענשאַפֿטליכען פֿריהלינג פֿון די דרום־לענדער, נאָר אין וועמעס זעעלע גופא דער וואַרעמער בלויער הימעל פֿון פּאָרטוגאַל, די ווייסע קוויטעלאַך פֿון די מאַנדעל־בוימער, די איידעלע ריחות פֿון די פֿרישע, שפּראָצענדע בליטהען, און דער פֿרעהליכער געזאַנג פֿון די פֿויגעלאַך — אין וועמעס נשמה אָט דאָס אַלעס האָט ערשט אויף צו'ן אמת'ן אַרויסגערופֿען אַ שטורמדיגען ים פֿון רעיונות.

ניין; ס'איז אונמעגליך געווען צו גלויבען, אַז דערמיט וואָס ער איז זיך אָפּט מודה אויף זיינע זינד, ווי די קירכע הייסט, קען ער טאַקי דערגרייכען צו אַ פֿולע פֿערגעבונג. אויב ס'וואָלט מעגליך געווען צו

ראַטעווען די נשמה בלויז דורך געוויסע, בעשטימטע וועגען, טאָ פאַרוואָס זשע זאָלען זיין אַזעלכע, וועלכע זיינען זיך גאָר מיאוס און האָפען גאָר אויף קיין שום רעטונג ניט? און ווער וויים? אפשר איז ער ווירקליך פעראורטהיילט צו אייביגער פערדאַמונג, טאקי מחמת זיינע צווייפלען גופא, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער היט אָב פינקטליך און מעכאַניש זיין גאָטעס-דיענסט! אָה, וואו נעהמט מען אַן ערלייזער — אַן ערלייזער פון די פראַגען און צווייפלען, וועלכע פערוואַנדלען די הערליכע דונקעלהייט פון די קירכען אין אַ פינסטערניש פאַר דעם געפאַנגענעם גייסט! די דאָזיגע פערפלוכטע יעזואיטען, וועלכע פערביטערן דאָס לעבען מיט זייער מורא'דיגען פאַנאַטיזם פון אַ נייעם אָרדען! זיין בלוט האָט אין איהם געקאָכט, ווען ער האָט געטראַכט מכח זייערע כיטראָסטען, זייערע פינ־סטערע מעשים, און אַריינלייגענדיג די האַנד אין זיין לעדערנעם בייטעל, וואו עס זי״נען געהאַנגען צווי אָבגעזילבערטע פיסטאָלעטען, בעצייכענט מיט זיין נאָמען, האָט ער אַרויסגענומען איינעם פון זיי און האָט זיך געצילעוועט אין אַ פויגעלע, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ צווייג, זיך צו־פרידענשטעלענדיג מיט דער נאַרישער פאַנטאַזיע, אַז דאָס שיסט ער אויף איגנאַץ לאָיאָלאַ, דעם פאָטער פון דעם יעזואיטיזם. נאָר כאָטש ער איז געווען אַ גוטער און זיכערער שיסער, האָט ער קיין האַרץ ניט געהאַט צו הרג'ענען אַ לעבעדיגען נפש, און שנעל ווי אַ פייל פון בויגען, האָט ער אויסגעדרעהט זיין פיסטאָל און אויסגעשאָסען אין דעם צווייג, איהם אַרונטערהאַקענדיג פון בוים.

פאַרוואָס האָט זיין פערשטאָרבענער פאָטער איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל שטודירען דעם גלויבען? אמת, אַז פאַר אַ רייכען יונגען מאַן פון דעם העכערען מיטעל-קלאַס איז דאָס געווען דער איינציגער וועג פון אויס־צייכנונג, אַ מיטעל ווי אַזוי אָנצושפאַרען אין די הויכע פענסטער פון דער אַריסטאָקראַטיע—און וועמעס שולד איז דאָס געווען, אויב ניט זיינע אַליין, וואָס זאָגאַר נאָכדעם ווי ער האָט שוין גענומען צווייפלען, האָט ער פונ־דעסטוועגען אָנגענומען אַ האַלב-גלח'ישען אַמט, אַלס אויבער-קאַסירער פון אַ רעליגיעזען סעמינאַר? אָבער ווי אַזוי האָט ער געקענט פאָראויסזעהן, אַז די דאָזיגע יוגענדליכע אונרוהיגקייט וועט ניט נור ניט איינגעשטילט, נאָר נאָך פערשטאַרקט ווערן דורך זיין פערטיעפען זיך אין לערנען און אין געבעט? מערקווירדיג! אַלע אַרום איהם, סיי אין סעמינאַר און סיי אין קירכע, זיינען פול מיט גלויבען און פריעדען און רוה; בלויז ביי איהם אין דער נשמה ליגט אַ געהיימע אונרוהיגקייט און אַן איינגעהאַלטענע

געהרונג, וואָס קיין שום זיסע מוזיק פֿון די פֿרישעסטע אינגעל־שטימען קען ניט בערוהיגען.

פּלוצלינג האָט ער דערפֿיהלט, ווי זיין פֿערד הויבט אָן געהן לאַנג־זאַמער, און ער האָט אַ היבשע ווײַלע בענוצט זיינע שפּאָרען אומזיסט און אומנישט, ביז וואַנען ער האָט זיך אומגעקוקט, אַז ער איז צוגעקומען צו אַ משופּע'דיגען ברעג פֿון אַ שמאָלען קאַנאַל און אַז דעם פֿערד'ס זייטען זיינען פֿערפּלעקט מיט בלוט. גלייך אויף'ן שטעל זיינען די אויגען זיינע פֿייכט געוואָרען מיט טרעהרען.

„פּאָברע!" (אָרעמער!) האָט ער אַ געשריי געטהאָן, אַרונטערשפּרינגענדיג פֿון זאָטעל און גלעטענדיג צערטליך דעם פֿערד פֿאַר די נאָזלעכער. „כ'האָב שטענדיג מורא געהאַט, איך זאָל ניט פֿערשעהמט ווערן פֿאַר מענשען אין די אויגען, נאָר ס'איז אַסך ערגער פֿערשעהמט צו ווערן פֿאַר זיך אַליין."

און פֿיהרענדיג זיין פֿערד פֿאַר'ן צוים, האָט זיך דער יונגער רייטער אומגעקעהרט צוריק אין שטאָדט, דורך געדרעהטע גראָזיגע שטעגען, בעדעקט מיט רויטליכע ווינד־בלומען און אַרומגעזוימט מיט גראָע אָליווען־בוימער. דאָ און דאָרט האָט זיך געזעהן דער לעבעדיגער גלאַנץ פֿון אָראַנזשען, אַרויסקוקענדיג פֿון אַ טיעפֿען ים פֿון גרינע בלעטער, וועלכע האָבען פֿערוואַנדעלט דעם הימעל אין אַ טויזענד בלויע פֿלעקען.

II.

אַז ער איז צוגעקומען צום מאַרק, פֿון וואַנען די שטאָדט האָט אָנגעהויבען געהן באַרג־אַרויף, האָט ער זיך צוריק אויפֿגעזעצט אויף'ן פֿערד; נאָר דער וועג איז געווען פֿערשפּאַרט, מחמת ס'איז געווען אַ מאַרק־טאָג, און דער גרויסער פּלאַץ, אַרומגעזוימט מיט אַ ציילענגאַנג, וואָס האָט געדיענט אַלס באַזאַר, איז געווען געדיכט אָנגעשטעלט מיט טישלאַך, ועמעס ווייסע לייוונטענע דעכלאַך האָבען אָבגעשלאָגען מיט אַ זיסער קיהלקייט געגען דעם פֿאַרענדען בלויען הימעל און די פֿלאַמענדע קאָ־סטיומען פֿון די בויערן, וועלכע זיינען זיך צונויפֿגעקומען פֿון די אַרומיגע דערפֿער. דורך אַ ווינקעל פֿון דעם מאַרק האָט מען געקענט אַרויסזעהן פֿערשיעדענע בוימער און דעם פֿרישען גלאַנץ פֿון דעם טייך. ס'האָט גערוישט און געקאָכט פֿון די הונדערטער קולות, מיט וועלכע דער מאַרק

איז געווען פול. ביים אַריינגאַנג פון באַזאַר, וואו אַלטע ווייבער האָבען פערקויפט בלומען און אַלערליי פרוכט, האָט גבריאל איינגעהאַלטען זיין פערד.

„ווי גליקליך אָט די איינפאַכע זעלען זיינען דאָס!" האָט ער זיך געטראַכט. „ווי זיכער זיי זיינען דאָס מיט זייער רעטונג! צעהלען זייערע פאַטשערקעס און פרעפלען זייערע תפלות; דאָס איז דאָך אַלץ וואָס זיי דאַרפען. יענער פישער דאָרט, מיט זיינע גרויסע גאָלדענע אויררינגלאַך, וועלכער וואַרפט זיינע נעצען און לאַסטשעט זיין יפה־פיה און שכור'ט מיט זיינע חברים, האָט מעהר פאַר וואָס צו דאַנקען די הייליגע איידער איך אונגליקליכער, וואָס כאָטש איך בין געבענשט מיט רייכטהום, בין איך אָבער פערשאָלטען זיך צו פיהלען איינזאַם, און מיט מיין גאַנצער ליעבע צו מיינע מיט־מענשען, ווייס איך אָבער, אַז זיי זיינען בלויז אַ סטאַדע פון שאָף. גאָט'ס שעפסען, וואָס זיינען נאַריש און טויב צו דעם געשריי פון זייער אמת'ן פאַסטוך, און וועלכע ווערן פערפיהרט פון גלח'ישע וועלף."

אַן אָרעמער קאַליקע האָט איהם איבערגעשלאָגען די רעיונות בעד־טענדיג ביי איהם אַ נדבה. ער איז געווען אַזוי אָבגעריסען און זיין קול אַזוי וויינענדיג, אַז גבריאל'ן איז פאַר רחמנות אַריבער אַ שוידער איבער'ן לייב, און דערלאַנגענדיג דעם בעטלער אַ זילבערנע מטבע האָט ער זיך ווידער אַמאָל פערטיעפט אין אַ נייעם ים פון געדאַנקען מכח דעם סוד פון ליידען.

„דיינע קרייטיכער זיינען אויך אויספערקויפט!" האָט זיך דערהערט דער מורמעל פון אַ פרעהליכער גוט־בעקאַנטער שטימע, און אומדרעהענדיג דעם קאָפּ, האָט גבריאל געזעהן, אַז דער דיקער אַלטער מאַן, וואָס איז געזעסען אויף אַ מויל־עזעל און גערעדט צו דער איינגעקאָרטשעטער מאַרק־פרוי, איז ווירקליך געווען דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר, געוועזענער פראָפעסאָר פון לאָגיק אין דער אוניווערזיטעט פון קאָימבראַ, וועלכער האָט זיך ניט לאַנג צוריק בעזעצט אין פאָרטאָ אַלס דאָקטאָר.

„יאָ, נאָך פאָרמיטאָג!" האָט די אַלטע פרוי געענטפערט מיט אַ ברומענדען טאָן. „גאַנץ פאָרטאָ איז היינט עפּעס אַזוי ווי אויסגעהונגערט נאָך ביטערע קרייטיכער. אָבער דאָס איז כמעט אַלע יאָהר אַזוי אַרום פסח־צייט, כאָטש איך אַליין בין גאָרניט פערליעבט אין דעם סאָרט סאַלאַד."

„נאַטירליך. די קרייטיכער זיינען גוט צום בלוט," האָט דאָס דיעגאָ

געלאַכט, בעמערקענדיג בעת מעשה גבריאל׳ן. „און די האָסט קיין בלוט ניט, גוטע פרוי.״

ס׳האָט כמעט אויסגעזעהן אַזוי ווי דער פּראָפעסאָר וואָלט אַ וואונק געטהאָן מיט׳ן אויג, און דער יונגער רייטער האָט געענטפערט מיט אַ ליעבליכען שמייכעל אויף דעם דאָקטאָר׳ס ווייז.

„זיינען די, וואָס עסען די קרייטיבער, הייסט עס, געשייט,״ האָט ער זיך אָבגערופען.

„נאָך ווי! די איינציגע געשייטע מענשען אין פּאָרטוגאַל,״ האָט גע־ענטפערט דאָס דיעגאָ, איבערבייטענדיג זיין שפּראַך אויף לאַטיין, נאָר אימער מיט דעם זעלבען שמייכעל. „און דאָס איינציגע גוטע בלוט, דאַ קאָסטאַ,״ האָט ער צוגעלייגט, איצט שוין מיט אַ זיכערן וואונק. נאָר דאָס מאָל האָט גבריאל ניט פערשטאַנען וואָס ער מיינט.

„דאָס איינציגע גוטע בלוט?״ האָט ער ווידערהאָלט. „דו האַלסט אַלזאָ מיט די טראַפּיסטען, אַז פליש איז אַן איבעל?״

אַ מאָדנער בליק איז דורך אַזוי ווי אַ בליץ פערביי דעם דאָקטאָר׳ס געזיכט, וואָס האָט זיך מיט אַמאָל געביטען אין קוליער, און כאָטש זיין שמייכעל האָט זיך תיכף אויף׳ן שטעל אומגעקעהרט צוריק, האָט עס אָבער אויסגעזעהן אַזוי ווי דאָס וואָלט געשעהן מיט געוואַלד.

„אין אַ געוויסער מאָס יאָ,״ האָט ער געענטפערט. „צופיעל פליש רופט אַרוים קאָפּריזען און צורייצט די בלוטען. מחמת דעם האָט די הייליגע קירכע געמאַכט די פאַסט־טעג. זי איז אונז, דאָקטוירים, גאָר קיין פריינד ניט. אַדיע!״ און ער האָט זיך אַוועקגעיאָגט אויף זיין מויל־עזעל, צוואווארפענדיג דעם יונגען רייטער אַ לאַבענדען זיי־געזונד.

נאָר גבריאל איז אַרומגעפאָהרען דעם מאַרק און דערנאָך האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין שטאָדט אריין, פערטיעפט אין זיינע מחשבות. ער האָט געפיהלט, אַז דאָ מוז עפּעס זיין אַ געהיימניס, און דאָס דאָזיגע געפיהל האָט איהם שטאַרק געמאַטערט; און שפּעטער, ריידענדיג מיט אַ גלח פון דעם סעמינאַר, האָט ער איהם דערצעהלט דעם גאַנצען גע־שפּרעך, וואָס ער האָט געהאַט מיט׳ן דאָקטאָר.

III.

אין אַ וואָך אַרום האָט ער געהערט אין שטאָדט, אַז דאָס דיעגאָ דע באַלטהאַסאַר איז אַרעסטירט געוואָרען דורך דער אינקוויזיציע אויף דעם חשד, אַז ער איז אַ איד. די נייעס האָט איהם דורכגענומען אַסך מעהר איידער יענער געפֿיהל פֿון שרעק, וואָס פֿלעגט דורכדרינגען די ברוסט פֿון זיינע מיט־בירגער, בעת זיי האָבען געהערט מכח די עקשנות פֿון אַ שמור־ציגען אַפּיקורוס. ער האָט זיך אַצונד דערמאָנט, אַז די בלוט־הינד פֿון דער הייליגער אינקוויזיציע האָבען געהאַט פֿיער און דרייסיג וועגען, ווי אַזוי צו דערשמעקען דעם פֿערבאָרגענעם אידען, און אַז איינע פֿון די דאָזיגע שפּורען איז געווען: „אויב ער פראַוועט דעם ס ד ר, עסענדיג ביטערע קרייטיכער און גרינעם סאַלאַד". נאָר דער שוידער, וואָס דער געדאַנק וועגען דעם אידען פֿלעגט אַמאָל אַרויסרופֿען אין איהם, איז איצט, צו זיין אייגענער איבעראַשונג, פֿערביטען געוואָרען אויף אַ געפֿיהל פֿון געהיימער סימפּאַטהיע. אין זיין לאַנגזאַם צייטיג געוואָרענעם, זעלבסט־ענטוויקעלטען סקעפּטיציזם, האָט ער גאָר פֿערגעסען, אַז אַ גאַנצע ראַסע איז געבליבען פ ר אָ ט ע ס ט אַ נ ט י ש פֿון דער ערשטער מינוט, פֿערוואַר־פֿענדיג אום יעדען פּרייז דעם גרונד־שטיין פֿון דער קריסטליכער אמונה. און אָט די ראַסע — האָט ער זיך פּלוצלינג דערמאָנט, און ס'האָט איהם בעת מעשה אַ צופּ געטהאָן ביים האַרצען און דאָס בלוט האָט אין איהם אָנגעהויבען מאָדנע צו קאָכען — די דאָזיגע ראַסע איז אַמאָל געווען זיין אייגענע! אָט די טהאַטזאַך, וועלכע האָט געלויערט אין דעם הינטער־גרונד פֿון זיין בעוואוסטזיין, אָקוראַט ווי אַ פֿעריאָגטער אָנדיינקען פֿון אַן אַלטער שאַנדע, איז אַצונד אַרויסגעשפּרונגען, שטאַרק און זיכער ביי זיך. די ווייטע, גאַנץ ווייטע שאָטענדיגע פֿיגורען פֿון יענע נידעריג־געבאָרענע אור־זיידעס זיינע, וועלכע האָבען געדאַווענט אין די אַלטע שוהלען אין יענע צייטען, פֿאַר דעם ג ר ו י ס ע ן ג י ר ו ש, האָבען אַראָבגעטרייסעלט פֿון זיך דעם שטויב פֿון אַ הונדערט יאָהרען און זיינען געשטאַנען פֿאַר איהם פֿעסט, העלדיש, פֿאָדערנדיג זייער רעכט.

און דאַן, זיך דערמאָנענדיג אָן דעם יקרות אויף ביטערע קרייטיכער אין מאַרק, וואָס האָט זיך גענומען, ווי ער האָט אַצונד פֿערשטאַנען, דערפֿון וואָס עס איז געווען ערב פּסח, — איז איהם מיט אַמאָל קלאָהר

געוואָרען, אַז עס איז פֿאַרהאַן אַ גרויסע געהיימע אידישע קהילה, וועלכע לעבט און ווירקט אונטער דעם גאַנצען אויסערליכען לעבען פֿון קירכע און שטאַאַט; אַ געזעלשאַפֿט, דורכדרונגען מיט יודענטהום, וואָס האַלט זיך אויף פֿעסט און אייביג, ניט קוקענדיג אויף די מורא'דיגע רדיפות, וואָס זי האָט אויסצושטעהן; אַ געזעלשאַפֿט, ניט אין צוואוואָרפֿענע יחידים, אַזוי ווי די אינקוויזיציע שפּיאָנירט אויס, נאָר אין געמיינדען, וועלכע קענען ניט אויסגעוואָרצעלט ווערן. איצט איז איהם קלאָהר געוואָרען, אַז דער אונגפֿאָרזיכטיגער דאָקטאָר האָט דערפֿאַר געוואַגט איהם צו אונ־טערהאַלטען מיט זיינע דורכזיכטיגע וויצען, מחמת ער האָט אַ טעות געהאַט און געמיינט, אַז אויך ער איז אַ מיטגליעד פֿון דער אידישער קהילה. „גרויסער גאָט!" האָט זיך דאַ קאָסטאַ געטראַכט, און ס'איז איהם איינפֿאַך שפּל געוואָרען אויף'ן האַרצען, ווען ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם „אויטאָ־דאַ־פֿע", וואָס ער האָט געזעהן אינגעלוויז אין דער שטאָדט ליסאַבאָן, ווען דער אידיש־פֿראַנציסקאַנער מאָנאַך דע לאַ אַסונטשאַאָ, אָנגעטהאָן אין זיין גלח'ישען מאַנטעל, איז פֿערברענט געוואָרען לעבעדי־גערהייט אין די אויגען פֿון דעם קעניג און דער קעניגין, די הויפֿלייט און דעם ווילדען המון. „צי האָט ניט אַקאָרשט מיין געשיכטע, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם „ברודער" ושאָזע, געפֿיהרט צו דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט? אָבער ניין, דאָס וואָלט דאָך אָהן צווייפֿעל געוועזן אַ קליינער בעוויז, און יעדענפֿאַלס צווייפֿעלהאַפֿט." און ער האָט פֿערטריבען פֿון זיך דעם שמערצליכען חשד און איז געלאָפֿען אַהיים, וואו ער האָט זיך פֿערשפּאַרט אין זיין צימער, נאָכדעם ווי ער האָט אַרונטערגעשיקט מיט פּעדראָ'ן, דעם שוואַרצען משרת זייערן, עפּעס אַ תירוץ צו זיין מוטער און זיין ברודער, פֿאַרוואָס ער קען ניט פֿערברייגגען מיט זיי אינאיינעם.

גבריאל'ס שטודיר־צימער איז געוועזן איינער פֿון די שעהנסטע חדרים אין דעם הערליכען הויז דאָרט אויף'ן שפּיץ באַרג, וואָס דער זיידע זיינער האָט אויסגעבויט און וואָס איז געוועזן פֿערציערט מיט פֿיינע שייבעלאַך און פֿיעל־פֿאַרביגע שטיקלאַך האָלץ, וועלכע זיינען אַריבערגעבראַכט געוואָרען פֿון בראַזיליען. די פּאָדלאָגע און די ווענד פֿון'ם צימער זיינען געמאַכט געוועזן פֿון הערליכע, קוליערטע ציגעל, די אויסגעבויגענע סטעליע איז געוועזן בעשלאָגען מיט פֿיין־פּאָלירטע האָלץ און האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַן אויסגעשיילטער האַלבער אָראַנזש. טהייערע פֿאָרהאַנגען האָבען פֿערהאַלטען דעם געוויש פֿון דרויסען, ער זאָל ניט אַריינקומען אינעווייניג, און גרויסע לאָדענס האָבען, ווען ס'איז נייטיג געווען, פֿערשטעלט דעם בלענדענדען שיין פֿון דער זונן. בלויז די שטראַהלען פֿון דער פֿערנונפֿט

האָבען ניט געקענט אויסגעשלאָסען ווערן, און גראָד אין דעם דאָזיגען רוהיגען און פֿריעדליכען אָרט האָט דער יונגער קאַטהאָליק דורכגעמאַכט זיינע ביטערסטע שטונדען פֿון אונרוהיגקייט. און דאָ האָט ער זיך אַצונד מיט חשק גענומען צום אַלטען טעסטאַמענט, צום תנ"ך, וועלכען ער האָט ביז דאַן, אַזוי ווי די קירכע, פֿערנאַכלעסיגט.

„דאָס דאָזיגע בוך, ווייניגסטענס, מוז דאָך זיין וואַהר," איז איהם דורכגעלאָפֿען אַ געדאַנק אין מוח. „וואָרים פֿון אָט דעם אַלטען טעסטאַמענט האַלטען דאָך ביידע אמונות, וועלכע רייסען זיך אַרום מכח דעם נייעם." ער האָט געהאַט אַ לאַטיינישען תנ"ך, און ראשית האָט ער אויפֿגעמישט דאָס דריי און פֿופֿציגסטע קאַפּיטעל פֿון ישעיה, און לייענענדיג עם מיט אַ קריטישען בליק, האָט ער מיט אַמאָל דערזעהן, אַז אָט די אַלע פסוקים, וועלכע ער האָט פֿריהער אָנגענומען אַלס אָנדייטונגען וועגען אַ משיח, קענען פֿאָראויסזאָגען גאַנץ אַנדערע און אַסך פֿערנינפֿטיגערע זאַכען. און ביז שפּעט נאָך האַלבע נאַכט האָט ער געלייענט די נביאים, מיט פֿלאַמענדע באַקען און בליצענדע אויגען, אַזוי ווי איינער, וואָס איז שכור פֿון נייעם וויין. וואָס פֿאַר הערליכע וואַהרהייטען, וואָס פֿאַר שטרעבונגען נאָך פֿריעדען און גערעכטיגקייט, וואָס פֿאַר אַ טרומפייטען-רוף אין קאַמפּף פֿאַר רעכט!

ער האָט אַ ציטער געטהאָן ביי דעם געשריי פֿון עמוס: „נעהם אַוועק פֿון מיר דעם רויש פֿון דיינע ליעדער, וואָרים איך וויל ניט הערען די מוזיק פֿון דיינע פֿיאָלען. און זאָלען לויפֿען ווי פֿליסענדעס וואַסער די ווערטער פֿון משפּט, און די צדקה ווי אַ מעכטיגער שטראָם." און ביי דער פֿראַגע פֿון מיכה: „וואָס בעט דען דער האַר אין הימעל מעהר ביי דיר ווי נאָר דו זאָלסט האַנדלען גערעכט און ליעב האָבען מיטלייד און זיין בעשיידען מיט דיין גאָט?" יאָ, גערעכטיגקייט און מיטלייד און בעשיידענהייט — ניט קיין „פֿאָטער-אונזער'ס" און תשובות. ער איז אַזש צוגאַנגען אין טרעהרען, אין הימעל האָט ער זיך אויפֿגעהויבען פֿון בעגייסטערונג.

ער האָט געמישט צוריק און זיך אומגעקעהרט צו תורת משה, צו די מילדע בעפֿעהלען פֿאַר דעם אָרימאַן, דעם גר, די חיה. „ואהבת לרעך כמוך — ליעב דיין מיטמענשען ווי דיך זעלבסט." „דו זאָלסט מיר זיין אַ הייליג פֿאָלק."

פֿאַרוואָס האָבען זיך זיינע אור-עלטערן אָבגעריסען פֿון דעם דאָזיגען גרויסען פֿאָלק, וועמעס אמונה איז אַמאָל געוועזען אַזוי ערהאַבען און אַזוי איינפֿאַך? ער האָט געהערט וואָס עס איז מכח די מורא'דיגע טראַגעדיעס

פֿון דעם ג ר ו י ס ע ן ג י ר ו ש, ווען די דאָזיגע איינגע׳עקשן׳טע אידען האָבען קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט נאָר אָננעהמען דאָס קריסטענטהום אָדער אַרויסגעטריבען ווערן פֿון לאַנד; נאָר איצט האָט ער מיט חשק געזוכט אין זיין ביכער־שאַפֿע, פֿילייכט וועט ער געפֿינען עפּעס אַ געשיכטע פֿון יענע פֿינסטערע טעג פֿון ט אָ ר ק ו ו ע מ אַ ד אַ׳ס הערשאַפֿט. די היסטאָריקער פֿון פּאָרטוגאַל האָבען ווייניג וואָס געבראַכט מכח דעם, נאָר דאָס ווייניגע האָט פֿונדעסטוועגען אָנגעפֿילט זיין מוח מיט שרעקליכע בילדער פֿון יענעם גירוש — הונגער, די מגפֿה, רויבעריי, אויסשלאַכטונג, די פֿערגוואַלטיגונג פֿון יונגע מיידלאַך.

און דאָס אַלעס צוליעב די האַרטנעקיגע אַמביציע פֿון אַ פּאָרטוגעזישען קעניג, וועלכער האָט זיך פֿאָרגענומען צו געוועלטיגען איבער שפּאַניען, זיך פֿעראייניגענדיג מיט אַ שפּאַנישער פּרינצעסין — אַן אַמביציע וועלכע איז פּונקט מיט אַזאַ האַרטנעקיגקייט פֿערניכטעט געוואָרען דורך דער איראָניע פֿון דער געשיכטע. ניין, זיי זיינען ניט געוועזן אונפֿערצייהליך, יענע אור־זיידעס זיינע, וועלכע זיינען געבליבען הינטערשטעליג אין די אָרעמס פֿון דער קירכע. צי האָבען זיי אָבער געקענט זיין אמת׳ע קאַטהאָליקען, יענע מאַראַנען אָדער נייע קריסטען? האָט ער זיך געפֿרעגט. מילא, וואָס זיינע אור זיידעס זאָלען ניט האָבען געפֿיהלט, נאָר זיין פֿאָטער׳ס גלויבען איז געוועזן אויפֿריכטיג און ערנסט גענוג — אין דעם האָט ער ניט געקענט צווייפֿלען. ער האָט זיך דערמאָנט אָן די לאַנגע יאָהרען פֿון רעליגיעזע צערעמאָניעס; די קינדערשע זכרונות וועגען דער פֿרומקייט פֿון די עלטערן. ניין, די פֿאַמיליע דאַ קאָסטאַ האָט זיך ניט געצעהלט צווישען די מיטגליעדער פֿון דער געהיימער קהילה. און איהם האָט זיך געוואָלט גלויבען, אַז אפילו די אור־עלטערן זיינע זיינען אויך ניט געוועזן קיין צבוע׳יאַקעס; וואָרים אַזוי וויט ווי איהם איז געוועזן בעקאַנט, זיינען זיי אַריבער צו דער קאַטוילישער קירכע נאָך פֿאַר׳ן ג י ר ו ש; על כל פנים איז ער צופֿריעדען געווען וואָס ער האָט ניט אָבגעשטאַמט פֿון מענשען אָהן מוטה און איבערצייגונג. געלויבט איז גאָט, די דאַ קאָסטאַס זיינען ניט געוועזן קיין פֿייגלינגע! און ער—ער איז אויך ניט קיין פֿייגלינג, האָט ער זיך געטראַכט ביי זיך.

IV.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה, כאָטש ס'זיינען אַריבער ניט מעהר ווי עטליכע שטונדען פֿון שלאָפֿען, דאָך איז דער ענטהוזיאַזמוס פֿון דער נאַכט אַביסעל אָבגעקיהלט געוואָרען. „פֿון וואַנען האָט זיך גענומען משה'ס בעגייסטערונג?" איז איהם דורכגעפֿלויגען אין מוח במעט אַזוי גיך ווי ער האָט נור אויפֿגעעפֿענט די אויגען און אַ קוק געטהאָן אויף דער ליכטיגער, מיט זונען־שטראַהלען בעגאָסענער וועלט. ער האָט געעפֿענט דאָס פֿענסטער פֿון זיין שלאָפֿצימער, אַ שטראָם פֿון פֿרישע, געשמאַקע לופֿט איז אַריין אינעווייניג, און ער האָט פֿערטראַכטערהייט אַרויסגעקוקט אויף דער ווייסער שטאָדט, וועלכע האָט זיך געצויגען אַראָב ביז צום בלישטשענדען טייך. האָט זיך גאָט ווירקליך אַנטפּלעקט אויף'ן באַרג סיני? נאָר דער דאָזיגער פֿרישער צווייפֿעל איז פֿערטריבען געוואָרען דורך דעם בענייטען פֿערדאַכט װעגען דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט. יאָ, דאָס האָט ער מיט זיין פּלאַפּלען אונגליקליך געמאַכט דעם געניאַלען אַלטען דאָקטאָר.

נאָך עטליכע אונרוהיגע טעג, וועו ער האָט ניט געקענט קיין זאַך אַרויסקריגען פֿון דעם פּריסטער, מיט וועמען ער האָט גערעדט, איז ער אַוועק זיך זעהן מיט דעם סעקרעטאַר פֿון דער אינקוויזיציע ביי איהם אין ביוראָ ערגעץ וואו אין אַ מאָנאַסטיר פֿון די דאָמיניקאַנער. דער סעקרעטאַר האָט זיך געריבען די הענד, בעת ער האָט דערזעהן גבריאל'ס אויפֿריכטיג געזיכט. „אַהאַ! וואָס פֿאַר נייע פּיקס האָסט דו שוין דערשמעקט?" האָט ער איהם אַ פֿרעג געטהאָן. די דאָזיגע ווערטער האָבען געשטאָכען ווי שפּיעזען.

„קיינע ניט," האָט ער געענטפֿערט מיט אַ ציטער אין זיין שטימע און אין זיין גאַנצען לייב. „כ'וואָלט בלויז געוואָלט וויסען, צי דאַרף איך געטאַדעלט ווערן פֿאַר דאָס דיעגאָ'ס אַרעסט?"

„געטאַדעלט ווערן?" און דער סעקרעטאַר האָט איהם דורכגענומען מיט זיינע פֿאָרשענדע אויגען. „זאָג בעסער, געלויבט ווערן."

„ניין, געטאַדעלט ווערן," האָט גבריאל מיט אַ פֿעסטען טאָן ווידער־האָלט. „ס'קען דאָך געמאָלט זיין, אַז איך האָב איהם ניט פֿערשטאַנען אָדער איך האָב שלעכט איבערגעגעבען זיין געשפּרעך. ס'איז אַ צו

מאָגערער בעוויז צו פֿערשפּאַרען אַ מענשען דערפֿאַר. איך האָף, איהר האָט אויסגעפֿונען מעהר."

„יאָ, דו האָסט בלויז אַרויפֿגעפֿיהרט „ברודער" זשאָזע'ן אויף'ן וועג. מיר האָבען דיך אפילו ניט געוואָלט מטריח זיין אַלס עדות פֿאַר די ריכטער."

„און ער איז טאַקי באמת אַ איד!"

„אַ איד פֿון אידען־לאַנד, דורך זיין האַרטנעגקיקייט. אָבער ס'איז ניט פֿאָלשטענדיג בעוויזען געוואָרען; דער פֿוקס איז אַ ביטרע חיה. ער איז שוין דורכגעגאַנגען די דריי „ערשטע פֿערהערען", נאָר ער וויל זיך באין אופן ניט מודה זיין און ווערן אַ בעל־תשובה. היינט פֿאָרמיטאָג וועלען מיר פּרוּאווען אַנדערע מיטלען."

„פּייניגונג?" האָט זיך אָבגערופֿען גבריאל, און ער איז בעת מעשה בלייך געוואָרען. דער סעקרעטאַר האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„אָבער טאָמער איז ער אונשולדיג?"

„ניטאָ וואָס מורא צו האָבען דערפֿאַר; ער וועט זיך מודה זיין ביי דעם ערשטען ווייטאָג, וואָס ער וועט דערפֿיהלען. קום, הער אויף צו קנייטשען דעם שטערן. ווילסט זיין זיכער, אַז דו האָסט גדיענט גאָט? דו זאָלסט מיט דיינע אייגענע אויערן הערען ווי ער וועט זיך מודה זיין — אַלס בעלוינונג פֿאַר דיין פֿרומקייט."

„ער וועט מיינען, אַז איך בין געקומען קלייבען נחת פֿון זיינע יסורים."

„אָט האָסט דו אַ מאַסקע."

ניט ווילענדיג האָט גבריאל גענומען די מאַסקע. תחילת האָט איהם דער פּלאַן אָבגעשטויסען, נאָר וואָס ווייטער איז ער אַלץ מעהר צוגעצויגען געוואָרען דערצו, און נאָכדעם ווי ער האָט אין אַ פֿיעבערישען צושטאַנד אָבגעוואַרט אַ האַלבע שעה צייט, האָט ער זיך געפֿונען אינאיינעם מיט דעם סעקרעטאַר, מיט דעם ריכטער פֿון דער אינקוויזיציע, מיט דעם דאָקטאָר און מיט נאָך אַ מאַסקירטען מאַן אין אַ קעלער, שוואַך בעלויכטען דורך היינג־לאָמפּען. אין איין זייט זינען געוועזען די מאַסיווע, אַלטע, פֿערשוואַרצטע טהירען פֿון פֿערשטיקטע קעמערלאַך; אויף דער אַנטקעגענדיגער וואַנד, בעדעקט מיט שפּינוועבס, וואו ס'איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אַן אייזערנער לייטער, זיינען געווען אָנגעשלאָגען פֿערשיעדענע אייזערנע רינגען. אַ שרויף, וועלכען מען פֿלעגט בענוצען צונויפֿצודריקען דעם גראָבען פֿינגער פֿון דעם אָפּפֿער, איז געשטאַנען אין אַ ווינקעל, און אין

מיטען הייהל איז געווען אַ קליינער שרייב־טיש, ביי וועלכען דער ריכטער אַליין איז געזעסען.

דער סעקרעטאַר האָט אויפגעשלאָסען איינע פון די טהירען, און דורך די לעכער די זיין מאַסקע האָט גבריאל דערזעהן די דערשלאָגענע פיגור פון דעם געלערנטען דאָקטאָר, איינגעבויגען אין דרייען אין אַ קעמערל, וואָס איז געווען אַזוי שמאָל, אַז מען האָט זיך דאָרט כמעט ניט געקענט אויסדרעהען.

„קום צו נעהנטער, דאָס אברהם דע באַלטהאַסאַר!" האָט זיך אָבגערופען דער ריכטער, קוקענדיג מיט אַ בעריהמערישען בליק אין אַ פּאַפּיר.

דער דאָקטאָר האָט אַ פינטעל געטהאָן מיט די אויגען, וועלכע זיינען איהם פערבלענדעט געוואָרען פון דעם פלעצליכען ליכט, נאָר ער האָט זיך ניט גערירט פון אָרט.

„מיין נאָמען איז דאָס דיעגאָ," האָט ער געזאָגט.

„דיין טויף־נאָמען מאַכט אונז ווינציג וואָס אויס, אָקוראַט ווי דיר אַליין. כ'וואָלט אפשר גאָר גענאַרפט זאָגען דאָס יצחק. קום צו נעהנטער!"

דער דאָקטאָר האָט אויסגעגלייכט דעם איינגעבויגענעם רוקען, קוקענ־דיג מיט אַ פינסטערן בליק אויף'ן ריכטער. „אַ שעהנעם כבוד גיט מען עם אָב אַ געטרייען זוהן פון דער הייליגער קירכע, וועלכער האָט גערינט זיין זעהר פרומען און קאַטוילישען הערשער אין דער אוניווערזיטעט," האָט ער געמורמעלט. „ווער בעשולדיגט דאָס מיך, אַז איך בין אַ איד? לאָמיך איהם זעהן, דעם לומפּ!"

„ס'איז געגען אונזער געזעץ," האָט דער סעקרעטאַר געזאָגט.

„לאָמיך הערען די פרטים, פאַר וועלכע איך ווער אָנגעקלאָגט. לייען מיר פאָר די פונקטען."

„אין דעם פערהער־צימער. שפּעטער אַ ווייעל."

„זיי זיך מודה! זיי זיך מודה!" האָט דער ריכטער מיט אַ בייזען טאָן געזאָגט.

„כדי זיך מודה צו זיין, מוז מען האָבען בעגאַנגען אַ זינד. איך האָב קיין שום זינד ניט בעגאַנגען, אַחוץ די, וואָס איך האָב דערצעהלט דעם גלח. נאָר איך ווייס, ווער ס'האָט מיך בעשולדיגט — דאָס איז גבריאל דאַ קאָסטאַ, אַ ניכטערער און פלייסיגער יונגער הערר, וואָס האָט ניט קיין אויער פאַר אַ וויץ און וועלכער האָט ניט פערשטאַנען, אַז איך האָב דאָס געשפּאַסט מיט דער מאַרק־פרוי מכח דעם ווי אַזוי די דאָזיגע עפּוש'דיגע

כופרים האָבען דאָס אַביסעל ביי איהר אויסגעקויפּט איהר גאַנצע ביסעל סחורה. איך בין ניט מעהר איד אייז׳ער דאַ קאָסטאַ אַליין.״ נאָר אפילו איצט, ווען ער האָט אַזוי גערעדט, האָט גבריאל געוואוסט, אַז זיי זיינען ברידער־אידען — ער און דער פּראָקוראַטאָר.

„דו צבוע׳יאַק!״ האָט ער ניט ווילענדיג אַ געשריי געטהאָן.

„האַ!״ האָט זיך דער סעקרעטאַר אָבגערופען, און זיינע אויגען האָבען געבליצט פון נצחון.

„דאָס דאָזיגע עקשנות׳דיגע ליקענען וועט דיר גאָרנישט נוצען,״ האָט דער ריכטער געזאָגט, „ס׳וועט דיר בלויז ברייגגען פּייניגונג.״

„פּייניגען אַן אונשולדיגען מענשען! ס׳איז שרעקליך!״ האָט דער דאָקטאָר פּראָטעסטירט. „אַ חדר־אינגעל, וואָס הויבט אָן לערנען לאָגיק, וועט דיר זאָגען, אז ניט דער אָנגעקלאָגטער נאָר דער אַנקלאָגער דאַרף ברייגגען בעווייזע.״

„נו! נו! דאָ איז ניט קיין אוניווערזיטעט. תליון, טהו דיין אַרבייט.״

דער אַנדער מאַסקירטער מאַן האָט אַ נעהם געטהאָן דעם אַלטען דאָקטאָר און איהם איינגעצויגען אין שטריק ביז די הויט זיינע.

„זיי זיך מודה!״ האָט דער ריכטער געוואָרענט.

„אַז איך זאָל זיך מודה זיין, אַז איך בין אַ איד, וואָלט איך אויף אַ דאָפּעלטען אופן געוועזען אַ שלעכטער קריסט, אַחוץ דעם וואָס איך וואָלט געזאָגט אַ ליגען.״

„האַלט דיינע פּלפּולים פאַר זיך. אַז דו וועסט שטאַרבען אונטער די ענוים (זאָל דער סעקרעטאַר עס פערשרייבען), וועט דיין טויט ניט פאַלען אויף דער הייליגער קירכע׳ס קאָפּ, נאָר אויף דיין אייגענע האַרט־נעקיגקייט.״

„קריסטוס וועט זיך נוקם זיין פאַר זיינע מאַרטירער,״ האָט זיך דאָס דינגע אָבגערופען מיט אַזאַ מין ערנסטער מיענע, אַז גבריאל האָט זיך געמוזט פרעגען, צי האָט איהם דער אינסטינקט, נאָך אַלעם דעם, פאָרט ניט אָבגענאַרט.

דער ריכטער האָט אונגעדולדיג אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד און דער מאַסקירטער מאַן האָט צונויפגעבונדען דעם דאָקטאָר׳ס הענד און פיס מיט אַ גראָבען שטריק. אַרומדרעהענדיג דעם דאָזיגען שטריק אַרום זיין ברוסט, האָט ער אַוועקגעשטעלט די איינגעהויקערטע, נאַקעטע פיגור אויף אַ ביינקעל. דערנאָך האָט ער דורכגענומען די עקען פון דעם

שטריק דורך צוויי פֿון די אייזערנע רינגען, וועלכע זיינען געווען אָנגע־שלאָגען אָן וואַנד, און אַוועקשטויסענדיג דעם שטוהל מיט׳ן פֿוס, האָט ער געלאָזט הייגנען דעם אָפּפֿער אין דער לופֿטען אויף די שטריק, וועלכע האָבען זיך איינגעשניטען אין זיין פֿלייש.

„זיי זיך מודה!" האָט געזאָגט דער ריכטער.

נאָר דאָס דיעגאָ האָט פֿערביסען מיט די צייהן. דער תליון האָט צוגויפֿגעצויגען די שטריק אַלץ פֿעסטער און פֿעסטער, ביז וואַנען דאָס בלוט האָט אַרויסגעשאָסען פֿון אונטער דעם אונגליקליכען׳ס נעגעל, און פֿון צייט צו צייט האָט ער אַ וואָרף געטהאָן דעם שאַרפֿען אייזערנעם לייטער אָן זיינע נאַקעטע פֿיס.

„אָה הייליגע מאַריאַ!" האָט דער דאָקטאָר ענדליך אַרויסגעקרעכצט.

„דאָס איז בלויז דער אָנפֿאַנג פֿון דיינע ענוים, און דו ביסט זיך נאָך אַלץ ניט מודה?" האָט דער ריכטער געזאָגט. „ציה פֿעסטער."

„ניין," האָט איבערגעשלאָגען דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר. „נאָך אַ ציה און ער קען אויסגעהן."

נאָך אַ ציה, און גבריאל דאַ קאָסטאַ וואָלט געפֿאַלען אין אונמאַכט. ער האָט געפֿיהלט אַ ניט־גוטקייט אין געציטערט מיט׳ן גאַנצען קערפער, זיין געזיכט איז געווען בלאַס ווי דער טויט אונטער דער מאַסקע. איהם האָט זיך אָבגעדוכט, אָקוראַט ווי די שטריק וואָלטען זיך איינגעשניטען אין זיין אייגען לייב. זיין האַרץ איז געווען צוקאָכט אי געגען די ענוים, אי געגען דעם געפּייניגטען, און ער האָט בעוואונדערט דעם דאָקטאָר׳ס מוטה זאָגאַר דאַן, ווען ער האָט פֿעראַכטעט זיין פֿייגהייט. און אין דער צייט, וואָס דער אינקוויזיציאָנס־דאָקטאָר איז געווען פֿערנומען אָבצומינטערן דעם אָפּפֿער, כדי ער זאָל קענען פֿערטראָגען נייע ענוים, האָט גבריאל דאַ קאָסטאַ געהאַט אַ שווידערליכען בעגריף מכח דער טראַגעדיע פֿון דעם אידישען פֿאָלק — ערהאַבען און געמיין אין איין און דערזעלבער צייט.

V.

פּונקט מיט אַזעלכע פֿערשיעדענע געפֿיהלען, פֿערמישט מיט ער־שטוינונג, האָט ער זיך אין אַן ערך אַ וואָך אַרום דערוואוסט, אַז דאָס

דיעגאָ איז ערקלעהרט געוואָרען אונשולדיג און מען האָט איהם אַרויסגעלאָזט פריי. איהם האָט זיך זעהר שטאַרק געוואָלט זעהן און ריידען מיט דעם ליידענדען. ער איז אַריבער דעם טייך צו דעם דאָקטאָר'ס הויז, נאָר ס'איז איהם אָנגעקומען מיט שווערער מיה ביז וואַנען מען האָט איהם אַרויפגעלאָזט אין דעם אויבערשטען צימער, וואו דער אַלטער מאַן איז געלעגען צו בעט, אַרומגערינגעלט מיט גרויסע ביכער, וועלכע זיינען געלעגען אויף'ן קישען און אויף דער געשטעפּטער קאָלדרע, און אַריבער־געהאַנגען מיט אַ בילד פון קריסטוס'ן.

„פערצייה מיר, וואָס איך האָב ניט געוואָלט אַוועקגעהן, איידער איך האָב אַ קוק געטהאָן אויף דיר," האָט גבריאל געזאָגט. „מיר האָט זיך זעהר געוואָלט זעהן ווי דו געהסט אָן נאָך די שוידערליכע ענוים, וואָס די העל־הינט האָבען דיר אָנגעטהאָן."

דאָס דיעגאָ האָט אַ וואָרף געטהאָן אויף איהם אַ בליק פון איבער־ראַשונג און חשד.

„די הינט מעגען צייטענווייז נאָכלויפען אַ פאַלשען שפור; אָבער זיי זיינען פון הימעל, ניט פון העל," האָט ער געענטפערט מיט אַ טאָן פון פאָרוואורף. „אויב איך האָב געליטען אומזיסט און אומגישט, איז דאָס קריסטליך צו ליידען, און קריסטליך צו פערגעבען."

„דאַן פערגיב מיר," האָט זיך אָבגערופען גבריאל, צוטומעלט פון דער דאָזיגער איינגע'עקשן'טער פערמאַסקירטהייט, „מחמת איך האָב דאָס דיר אומזיסט און אומגישט פערשאַפט די יסורים דיינע. איך וואָלט זיך ליעבער'שט אויסגעריסען די צונג איידער צו שעדיגען אַ ברודער־אידען."

„איך בין ניט קיין איד," האָט דער דאָקטאָר מיט אַ ווילדען קול אַ געשריי געטהאָן.

„אָבער נאָך וואָס טויג דיר דאָס לייקענען, אַז איך זאָג דיר, איך בין אַ איד?"

„„אומזיסט ליגט דער נעץ אויסגעשפרייט דעם פויגעל פאַר די אויגען,"" האָט דאָס דיעגאָ מיט אַ בייזען טאָן איבערגעזאָגט דאָס שפריך־וואָרט. „דו ביסט פונקט אַזאַ גוטער קריסט ווי איך, — און אַן ערגערער פויגעל־כאַפּער. אַ שעהנער איד, כ'לעבען, וואָס ווייסט ניט וואָס די ביטערע קרייטיבער בעדייטען! ניין, דער פויגעל־קליי איז אָנגעשמירט צו דיק, און ס'איז ניטאָ קיין שטריק צווישען די לעבער פון דעם נעץ."

„אמת, איך בין ניט קיין איד און ניט קיין קריסט," האָט דער יונגער מאַן מיט אַ טרויעריגען טאָן געזאָגט. „איך בין אויפגעבראַכט געוואָרען אַלס קריסט, נאָר מיין זעעלע ווערט צוריסען פון פראַגען און

פֿון צווייפלען. נאַ זעה, איך גיב זיך אין גאַנצען איבער צו דיר אין די הענד."

נאָר דאָס דיגאָ איז נאָך אַ היבשע ווײלע געבליבען פֿערהאַרטעט, אפילו דאַן, ווען גבריאל האָט זיך מודה געווען פֿאַר איהם, אַז דאָס איז ער דאָס געווען דער מאַסקירטער מאַן, וועלכער האָט אונטען אין דער מאַרטער־הייהל אַ געשריי געטהאָן אויף איהם „צבוע'יאַק!" ערשט דאַן, ווען ער איז אַרונטערגעשפּרונגען פֿון בעט און האָט זיך איבערצייגט, אַז דער יונגער מאַן האָט ניט אַוועקגעשטעלט אויף דרויסען קיין עדות, וועלכע זאָלען זיך צוהערען וואָס זיי ריידען, האָט ער זיך ענדליך אָבגערופֿען: „נו, איצט קומט מיין וואָרט געגען דיינס. ס'קען זיין, איך פֿערשטעל זיך בלויז, כדי דיך צו ציהען ביי דער צונג." דאַן האָט ער אַרונטערגענומען קריסטוס'עס בילד פֿון וואַנד און עס אַריינגעוואָרפֿען אין אַ שופֿלאַד, און אָנגיסענדיג צוויי ווייןגלעזער פֿון אַ פֿלאַש, וואָס איז געשטאַנען לעבען בעט, האָט ער מיט פֿרייד אַ געשריי געטהאָן: „קום! אַ צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע!"

דער יונגער מאַן האָט זיך געפֿיהלט, אָקוראַט ווי אַ שווערער שטיין וואָלט איהם אַראָב פֿון האַרצען. ער האָט געשמייכעלט, זופּענדיג דעם גוטען, רייכען וויין.

„מיר דוכט, דו האָסט שוין געבראַכט אַ צומישענעש אויף דער הייליגער אינקוויזיציע."

„האַ! האַ!" האָט דער דאָקטאָר געלאַכט, שוין צוהיצט אַביסעל פֿון דעם וויין. „יאָ, דער פֿוקס איז ניצול געוואָרען פֿון דער פֿאַסטקע, וועלכע מען האָט איהם אונטערגעלייגט, נאָר ניט מיט קיין גאַנצער פֿעל."

„ניין, אַך! וואָס מאַכען דיינע וואונדען?"

„כ'האָב ניט געמיינט מיין קערפּערליכע פֿעל," האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, כאָטש ס'איז איהם פֿונדעסטוועגען אַריבער אַ שוידער בעת ער האָט זיך דערמאָנט אָן די ענוים זיינע. „איך האָב געמיינט די פֿעל, פֿון וואָס מיין ביימעל איז געמאַכט. כדי צו דערווייזען מיין איבערגעבענהייט צו דער הייליגער קירכע, האָב איך איהר אָנגעבאָטען אַ העלפֿט פֿון מיין פֿערמעגען, און די פֿראָבע איז אָנגענומען געוואָרען. דאָס האָט מיר דער דאָקטאָר פֿון דער אינקוויזיציע געגעבען די עצה אין דער שטיל. ער איז איינער פֿון אונז!"

„וואָס! אַ איד!" האָט גבריאל אַ געשריי געטהאָן, אַזוי ווי געטראָפֿען פֿון אַ דונער.

„שטיל! שטיל! אַניט וועלען מיר נאָך האָבען אַ שונא אויף זיין

אָרט. דאָס האָט זיין מיט־געפיהל צו מיר, אי אַלס ברודער אי אַלס דאָקטאָר, איהם געטריבען מיר צו געבען די דאָזיגע עצה אין דער לעצטער מינוט. ווען דער טויט איז מיר געשטאַנען פאַר די אויגען, איבעריגענס, האָב איך אַליין געוואוסט ווי אַזוי איינצוהאַלטען אין זיך מיין אָטהעם, בעת דער לץ האָט מיך געבונדען מיט די שטריק, אַניט וואָלט איך געוועזן צו שטאַרק איינגעצויגען צו קענען אָטהעמען. אָבער דו מוזט דאָך האָבען אַ קוקען צום ווייב — יאַנטהע!"

אַ שעהן קליין מיידעלע איז אַריינגעקומען פון אַ צווייטען צימער. איהרע שוואַרצע אויגען האָבען זיך אַרומגעלאָזען; זי האָט זיך פערשעהמט, דערזעהענדיג דעם פרעמדען ביי זיי אין הויז.

„דו זעהסט, כ'האָב אן עדות געגען דיר," האָט דער דאָקטאָר געלאַכט; „און וואָס איז שייך צו דעם בעוויז געגען מיר, וואָס די נאַראָנים האָבען ניט געקענט געפינען, דאָס וועלען מיר אַצונד אויפעסען. די איבעריגע מ צ ו ת, טאָכטערל!" און אַרויסנעהמענדיג אַ שליסעל פון אונטער זיין קישען, האָט ער עס איהר דערלאַנגט. „אַצונד, שטילינקערהייט, מיין קליינינקע, און בעהאַלט זיי גוט."

אַז דאָס קינד איז אַרויס פון צימער, האָט זיך דער פאָטער בעקלאָגט, וואָס ער איז געצוואונגען איהר צו ערציהען צו פיהרען אַ צווייענדיגען לעבען. „אָבער דאָס שאַרפט דעם שכל," האָט ער געזאָגט. „יאַנטהע זאָל אויסוואַקסען אַזוי כיטרע, ווי די געהיימע שאַפע אין אַ שאַפע, וואָס זי עפענט אַצונד אויף דאָרט. נאָר אַ פרוי דאַרף זעלטען האָבען, מען זאָל איהר ערציהען דערצו; זי ווערט עס פון זיך אַליין." ער האָט נאָך געהאַלטען אין לאַכען איבער זיין אייגענעם וויץ, ווען יאַנטהע איז אַריינגעקומען צוריק און האָט פון אונטער אַ טיכעל אַרויסגענומען עטליכע גרויסע, דיקע קוכענס, וועלכע זיינען געווען מאָדנע אויסגערעדעלט. גבריאל האָט געקוקט אויף זיי מיט נייגיעריגע אויגען.

„וואָס זשע, דו ווייסט ניט וואָס מצות זיינען?" האָט דאָס דיעגאָ געפרעגט.

גבריאל האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפ.

„דו האָסט, הייסט עס, קיינמאָל ניט געגעסען קיין ניט־געזייערט ברויט?"

„ניט־געזייערט ברויט! אַה, כ'האָב ערשט נעכטען געלייענט מכח דעם אין דער ביבעל. שטעה, איז דאָס ניט איינע פון דער אינקוויזיציע'ס פראָבעס? אָבער איך האָב זיך עס גאָרניט פאָרגעשטעלט אַזוי."

„דאָס איז דער מוסטער פון גאַנץ אַלטע צייטען, און עס ווע־[illegible]

אַריינגעשמוגעלט אַהער פון אַמסטערדאַם," האָט דער דאָקטאָר שטילערהייט געזאָגט. „פערזוך! ס'איז געשמאַקער איידער דאָס הייליגע קריסטוס־ברויט."

„אַמסטערדאַם איז, הייסט עס, אַ אידישע שטאָדט?"

„אַ פראַגע אַביסעל, ס'איז דאָס ירושלים פון מערב־אייראָפּאַ. זינט דאָס קליינע האָלאַנד האָט אָראָבגעטרייסעלט פון זיך דעם פאַפּסטענטהום, האָט עס ניט קיין פערפאָלגונגס־פאָליטיק, ווי די אַנדערע נאַציאָנען. און גאַנץ נאַטירליך, וואָרים ס'איז גיכער אַ שיף, איידער אַ לאַנד. אַ העלפט פון מיינע אַלטע פריינד זיינען אַוועק אַהין — ס'איז אַ טרויעריגער קאַנאַל פאַר אונזער אַלטער פאָרטוגעזישער קהילה."

גבריאל'ס האַרץ האָט געקלאַפּט ווי מיט האַמערס. „טאָ פאַרוואָס זשע זאָלען מיר זיך אויך ניט אַנשליסען אָן זיי?"

דער אַלטער דאָקטאָר האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. „ניין, איך האָב ליעב מיין פאָרטוגאַל. דאָ בין איך געבוירען געוואָרען, און דאָ וועל איך שטאַרבען. כ'האָב זי ליעב — איהרע בערג, איהרע טייכען, איהרע טהאָלען, איהרע מעדיצינישע קוואַלען — האָב תמיד ליעב פאָרטוגאַל, יאַנטהע ——"

„יאָ, פאָטער," האָט דאָס קליין מיידעל מיט אַן ערנסטען טאָן געענטפערט.

„און, אָה, איהרע פאָעטען — איהר ריביירא, איהר פאַלקאַאָ, איהר קאַמאָענס — מיין אייגענער זיידע איז געווען פערערעכענט פאַר אַ בעריהמטען פאָעט; און אויך איך האָב געמאַכט אַ פאָרטוגעזישע פאָעמע ווענען היפּאָקראַט'ס ערשטען אַפאָריזם, כאָטש ס'איז נאָך ניט אָבגעדרוקט."

„נאָר אַז דו סמייעסט ניט צו האַלטען עפענטליך דיין גלויבען," האָט זיך גבריאל אָבגערופען, „דאָס איז מעהר איידער אַלעם אַנדערע. צו לעבען טאָג־טעגליך אין ליגען און בעטרוג — אונערטרעגליך!"

„נאַ, אָט האָסט דו דיר! דו ביסט יונג און איינגעשפאַרט. די קאַטוילישע רעליגיאָן! ס'איז ניט מעהר ווי פיינע מאַניערען; ווי מיר זאָגען אין העברעאיש, „דרך ארץ", דער מנהג פון לאַנד. פאַרוואָס טראָג איך הויזען און אַ שפּיציגען הוט — ווען איך בין אין גאַס, הייסט עס? פאַרוואָס טראָגט די קליינע יאַנטהע אַן אונטערקליידעל?"

„ווייל איך בין אַ מיידעל," האָט זיך יאַנטהע אָבגערופען.

דאָס דיענאָ האָט זיך צולאַכט. „פאַרהאַן אַ פראַגע אַזוי זיך בדרך מליצה, הייסט עס, און פאַרהאַן אַ פראַגע, אויף וועלכער מען ערוואַרטעט

אַן ענטפֿער, מיין קליינישקע. יעדענפֿאַלס, מיר וועלען דיר ניט פֿער־דרעהען קיין מוח מיט רהעטאָריק. געה צו דיין פֿידעל. און אַזוי איז דאָס, סענהאָר דאַ קאָסטאַ. כ'האָב ליעב מיין יודענטהום בעסער איידער מיין פּאָרטוגאַל; נאָר אַז איך קען אויסהאַלטען מיינע ביידע געליעבטע מיט אַביסעל שלויקייט——"

„אָבער די געפֿאַהר פֿערברענט צו ווערן לעבעדיגערהייט!"

„דאָס איז אַזוי ווי דער גיהנום פֿאַר דעם קריסטליכען זינדער — טומאַנע און זעה־ ווייט."

„כ'מיין, דו ביסט שוין פֿערסמאַליעט."

„אַזוי ווי אַן אויסגעריסענער בוים. דער בליץ וועט צוויי מאָל ניט טרעפֿען. נעהם נאָך אַ גלאָז וויין. אַחוץ דעם, מיין מאָגען איז ניט צוגעוועהנט צום ים. גאָט האָט אונז געמאַכט צו לעבען אויף דער יבשה."

נאָר גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט אָננעהמען דעם דאָקטאָר'ס מיינונגען, און די פּערזאָן גופא האָט איהם נור טהיילווייז צוגעצויגען צו זיך. דאָך איז דאָס ניט געווען זיין לעצטער בעזוך, וואָרים דאָס דיעגאָ איז געווען דער איינציגער איד, וועמען ער האָט געקענט, און ער איז דערום געוואָרען אַ בן בית ביי איהם. ער האָט ביי איהם אַנטליהען אַ העברעאישע ביבעל און אַ גראַמאַטיק, און האָט אין געהיים אָנגעהויבען לערנען לשון קודש, בריינגענדיג דער קליינער יאַנטהע שפּיעל־צייג און בלומען, און איינמאָל אויך אַ בעסערן פֿידעל איידער איהרען, — דאָס אַלעם פֿאַר דער הילף, וואָס דער פֿאָטער איהרער האָט איהם געגעבען אין זיינע נייע שטודיען. ער האָט אויך געליהען אַ טהייל פֿון דאָס דיעגאָ'ס אייגענע ווערק, וועלכע זיינען געדרוקט געוואָרען אונטער אַ פֿערשטעלטען נאָמען אין אַמסטערדאַם; און פֿון די דאָזיגע ביכער, וועלכע האָבען זיך אָבגעגעבען מיט טהעאָלאָגישע פֿראַגען, האָט דער יונגער ענטהוזיאַסט געשעפּט מאַטעריאַל צו פֿערשטאַרקען זיינע צווייפֿלען. אין פּאָרטוגאַל גופא האָט מען געקענט בלויז איין ווערק פֿון דעם אַלטען דאָס דיעגאָ און וואָס איז ערשיענען אויף זיין נאָמען. דאָס איז געווען אַ טיכטיגע אָבהאַנדלונג וועגען די ברוסט־קראַנקהייט.

אָבער גבריאל האָט בשום אופן ניט געקענט נאָכמאַכען דאָס דאָזיגע בעקוועמע צופּאַסען־זיך צו די אומשטענדען. ער האָט געפֿיהלט, אז דאָס איז בלויז אַ האַלבער שטרייט פֿאַר'ן אמת, און ער האָט אויפֿגעהערט זיך אָבגעבען מיט דעם האַלב־שרעקעדיגען דאָקטאָר. וואָרים אַזוי ווי ער האָט וואָס ווייטער אַלץ מעהר און מעהר ליעב געקראָגען דעם תנ"ך מיט זיין

איינפאכער לעהרע וועגען אַן אויסערוועהלטען און געהייליגטען פאָלק, אַזוי איז אויך געוואַקסען זיין געפיהל מכח אַ וויטען, ווייטען שיקזאַל, מכח אַ פעראייניגטע, צונויפגעקייטעלטע ראַסע, וועלכע איז אַרויסגעקומען פון דעם געהיימניספאָלען מזרח, פון דעם וויגעלע פון דער געשיכטע; אַ ראַסע, וואָס שרעקט זיך ניט אָב פאַר פערניכטונג און לעבט איבער אַלערליי רדיפות און ראַנגעלט זיך מיט'ן טויט פאַר איהר גלויבען און איהר אונגלויבען. און זיין פאַנטאַזיע האָט זיך אַ קעהר געטהאָן מיט אַ טיעפער בייגקעניש צו אַמסטערדאַם, צו יענער שטאָדט פון די הייליגע, די היים פון דעם אמת'ן גלויבען, פון דער ברידערשאַפט פון די מענשען און דער פאָטערשאַפט פון גאָט.

VI.

„מוטער," האָט זיך גבריאל אָבגערופען, „איך האָב דיר עפּעס צו זאָגען."

זיי זיינען געווען אין גבריאל'ס שטודיר־צימער, און זי איז בלויז אַריינגעקומען זאָגען גוטע נאַכט דעם איינזאַמען לערנער, נאָר די ווערטער זיינען האָבען איהר פערהאַלטען ביי דער טהיר. זי האָט זיך אַנידערגעזעצט און מיט ליעבע געקוקט אויף איהר בכור, וועלכער האָט אויסגעזעהן פונקט ווי איהר פערשטאָרבענער מאַן אין זיינע יונגע יאָהרען. „ס'מוז אודאי זיין וועגען איזאַבעלא'ן," האָט זי זיך געטראַכט, און איהר האַרץ איז געווען פול מיט פרייד ביי דעם געדאַנק, אַז די פערשטעלטע אויגען פון איהר געלערנטען זוהן האָבען זיך ענדליך געעפענט און דערזעהן די שעהנקייט און די גוטסקייט פון דער הויכ־געבוירענער יורש'טע, וועלכע האָט איהם געליעבט.

„מוטער, איך האָב געפאַסט אַ וויכטיגען בעשלוס, און ס'איז צייט עס דיר צו זאָגען."

איהרע אויגען זיינען געוואָרען ליכטיגער.

„מיין טהייערער גבריאל!"

„ניין, כ'האָב מורא, דו וועסט מיך פיינט האָבען."

„דיך פיינט האָבען!"

„ווייל איך מוז דיך פערלאָזען."

„ס'איז דער נאַטירליכער גורל פֿון יעדער מוטער פֿערלאָזען צו ווערן, מיין גבריאל."

„אַה, אָבער דאָס איז גראָד זעהר אוננאַטירליך. אָה, גאָט מיינער! פאַרוואָס בין איך אַזוי געשטראָפֿט?"

„וואָס מיינסט דו? וואָס האָט געטראָפֿען?" די אַלטע פֿרוי איז אויפֿגעשטאַנען.

„איך מוז פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל."

„נאָך וואָס? אין גאָט'ס נאָמען! פֿערלאָזען פּאָרטוגאַל!"

„שטיל, אַניט וועלען נאָך די דיענער דערהערען. איך וויל ווערן," האָט ער שטילערהייט אַרויסגעשעפּטשעט, „איך וויל ווערן אַ איד!"

דאָנאַ דאַ קאָסטאַ האָט אָבגעטראָטען צוריק און געקוקט אויף איהם מיט אַ מאָדנעם בלישטש, וועלכען ער האָט ניט ערוואַרטעט.

„ס'איז דער פֿינגער פֿון גאָט!" האָט זי מיט אַ דערשראָקענער שטימע געשעפּטשעט.

„מוטער!" אַ ווילדער פֿערדאַכט האָט איהם דורכגענומען.

„יאָ, מיין פֿאָטער איז געווען אַ איד. איך בין אויפֿגעבראַכט געוואָרען אַלס יודין."

„שטיל! שטיל!" האָט ער איהר ווידער געוואָרענט, און צוגעהענדיג צו דער טהיר, האָט ער אַרויסגעקוקט אין דער פֿינסטער. „אָבער מיין פֿאָטער?" האָט ער געפֿרעגט, צומאַכענדיג פֿאָרזיכטיג די טהיר.

זי האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„זיין פֿאַמיליע, כאָטש אויך מאַראַנען, זיינען פֿונדעסטוועגען געווען אמת'ע גלויביגע. דאָס איז געווען דער טיעפֿסטער ווייטאָג פֿון מיין לעבען, אָבער איך האָב עס איהם קיינמאָל ניט געסמייעט צו זאָגען. אָפֿטמאָל, זינט ער איז געשטאָרבען, זיינען מיר אַרויפֿגעשוואוּמען זכרונות פֿון מיינע מיידעלשע יאָהרען, עראינערונגען, וועלכע האָבען מיך געצויגען און גענאָגט ביים הארצען. נאָר איך האָב ניט געטאָרט ווירקען אויף מיינע קינדער'ס גלויבען—ס'וואָלט זיי געקענט אַריינברייננגען אין אַ שרעקליכער, טויטליכער געפֿאַהר. און איצט — אָה גאָט! — פֿילייכט פֿייניגונג — דער שייטער־הויפֿען — — !"

„ניין, מוטער, איך וועל אַנטלויפֿען אַהין, וואו דער גלויבען איז פֿריי."

„דאַן וועל איך דיך סיי ווי סיי פֿערלירען. אָה גאָט פֿון ישראל, דיין נקמה האָט מיך ענדליך דאָך געפֿונען!" און זי איז אַנידערגעפֿאַלען אויף דער זאָפֿאַ, שלוכצענדיג, אָהן כוחות. ער איז געשטאַנען לעבען איהר, הילפֿלאָז, זיך סטאַרענדיג בלויז איהר איינצושטילען.

„ווי אַזוי איז דאָס געקומען צו דיר?" האָט זי שלוכצענדיג געפרעגט.

אין קורצען האָט ער איהר דערצעהלט וועגען זיינע אינערליכע קעמפפע, מכח דער געשיכטע מיט דאָס דיעגאָ'ן, וועגען זיין איבערציינונג, אַז דער אַלטער טעסטאַמענט איז דער וואַהרער און גענוגענדער פיהרער צום לעבען.

„אָבער נאָך וואָס אַנטלויפען?" האָט זי געפרעגט. „לאָמיר זיך אַלע אומקעהרען צום יודענטהום; דיין ברודער ווידאַל איז יונג און מען קען נאָך מיט איהם מאַכען וואָס מען וויל, ער וועט געהן אין אונזער וועג. מיר וועלען זיין געהיים; פון מיין יוגענד אָן ווייס איך ווי אַזוי אויסצומיידען וואָס פאַר ס'איז פערדאַכט. מיר וועלען איינציגווייז איבערבייטען אַלע דיענער אַחוץ פעדראָ'ן און אָנגעהמען בלויז שוואַרצע. פאַרוואָס זאָלסט דו פערלאָזען די דאָזיגע שעהנע היים דיינע, דיינע פריינד, דיין גוטען נאָמען אין דער געזעלשאַפט, דיינע שאַנסען פאַר אַ גרויסאַרטיגען שידוך?"

„מוטער, דו טהוסט מיר וועה מיט דיינע רייד. וואָס איז אַלעס אַנדערע אַחוץ אונזער פליכט צו דעם אמת, צו דער פערנונפט, צו גאָט? איך מוז דיענען דאָס אַלעס פריי, אונטער דעם אָפענעם פרייען הימעל."

„מיין בראַווער יונג! זיי מיר מוחל!" און זי איז אויפגעשפרונגען פון איהר פלאַץ איהם צו אומאַרמען. „מיר וועלען געהן מיט דיר; מיר וועלען גרינדען אַ נייע היים אין אַמסטערדאַם."

„ניין, ניט אין דיינע יאָהרען, מוטער." און ער האָט געגלעטט איהרע זילבערנע האָר.

„יאָ; אויך איך האָב געלערנט דעם אַלטען טעסטאַמענט." און איהרע אויגען האָבען געשמייכעלט דורך די טרעהרען, וואָס זיינען געשטאַנען אין זיי. „וואו דו וועסט געהן, וועל איך אויך געהן. דיין לאַנד וועט זיין מיין לאַנד, און דיין גאָט — מיין גאָט."

ער האָט איהר אַ קוש געטהאָן אין איהר נאַסער באַק.

זיי זיינען אַזוי דורכגעזעסען די גאַנצע נאַכט, און בעגינען צו טאָג, איידער זיי האָבען זיך צושיידט, האָבען זיי שוין געהאַט אויסגעאַרבייט דעם גאַנצען פלאַן, ווי אַזוי צו פערקויפען זייער הויז און גוט מיט אַזוי ווייניג היזק און אַזוי אונבעמערקבאַר ווי נאָר מעגליך, און ווי אַזוי אָבצורייזען גאַנץ געהיים קיין האָלאַנד. די מינדעסטע אונפאָרזיכטיגקייט האָט זיי געקענט פעררּאַטהען צו דער הייליגער אינקוויזיציע, און מחמת דעם איז ביי זיי געבליבען, אַז מיט ווידאַל'ן זאָל מען ערשט ריידען דאַן, ווען אַלעס וועט שוין זיין פיקס און פאַרטיג.

דער אָרעמער יונג איז געבליבען שטעהן דערשראָקען און בלייך.

„וואס, דו ווילסט מיך טרייבען אין גיהנום אריין?" האט ער געפרעגט.

„ניין, דאס יודענטהום האט ניט קיין גיהנום." דערנאך, זעהענדיג אז דאס איז עפעס ניט קיין ריכטיגע טרייסט פאר דעם ברודער זיינעם, און כדי מיט אמאל צו בערוהיגען דעם, וואס ער האט אזוי שטארק ליעב געהאט, האט גבריאל מיט א גאנץ זיכערן טאן געזאגט: „ס'איז ניטא קיין גיהנום."

ווידאל האט אויסגעזעהן נאך אסך דערשראקענער ווי פריהער. „אבער די קירכע זאגט — —" האט ער אנגעהויבען.

„די קירכע זאגט, דער גיהנום איז אונטער דער ערד; נאר אזוי ווי די וועלט איז קיילעכדיג, איז ניטא קיין אונטען, און ווער ווייס? ס'קען זיין, אז אויף דער אנדער זייט ערד, פונקט אנטקעגען אונזערע פיס, וואוינען אזעלכע מענשען ווי מיר אליין. און די קירכע האלט מיט אריסטאטעל'ן, אז מען קען גאר צו די הימלען ניט צוקומען, און זי פערראכטעט קאפערניק'ן מיט זיין טהעאריע; דאך האב איך געהערט פון דאס דיעגא דע באלטהאסאר, וועלכער איז א געלעהרטער פון דער אוניווערזיטעט, אז א יונגער איטאליענער, מיט'ן נאמען גאלילעא גאלילעי, האט אקארשט געמאכט א וואונדערליכען אינסטרומענט, וואס צייגט יעדע זאך צוויי און דרייסיג מאל אזוי גרויס ווי עס איז, און אז ער האט דערמיט ענטדעקט א נייעם שטערן. אויך ערקלעהרט ער, אז די „מילך-גאס" בעשטעהט בלויז פון קליינע שטערנדלאך; פאר וואס די הייליגע קירכע איז שטארק ברוגז אויף איהם, זאגט מען."

„אבער וואס האב איך צו טהאן מיט דער מילך-גאס?" האט ווידאל געפרעגט, און זיין אייגען געזיכט איז געווארען ווייס ווי מילך.

גבריאל איז אביסעל געבליבען הינטערשטעליג. „ס'איז דעם פאבסט'ס אונפעהלבארקייט, וואס ווערט דורך דעם צוטרייסעלט," האט ער ערקלעהרט. „אבער אחוץ דעם איז טאקי די קריסטליכע אמונה גופא אסך אבשטוי-סענדער פאר דער פערנונפט, איידער דער אידישער גלויבען. די זאכען, וואס זי לערנט מכח גאט, האבען אין זיך מעהר שוועריגקייטען."

„וואסערע שוועריגקייטען?" האט זיך ווידאל אבגערופען. „איך זעה ניט קיין שום שוועריגקייטען."

נאר סוף כל סוף איז דער יונגער ברודער, וועלכער איז אין גאנצען געשטאנען אונטער גבריאל'ס איינפלוס און האט אליין ניט געהאט קיין שום קראפט צו שטעהן אויף זיינע אייגענע פיס, מרוצה געווארען זיך אנצושליסען אן די אויסוואנדערער.

אין משך פון די דאזיגע בעהאלטענע הכנות צו אנטלויפען, האט גבריאל דערווייל געמוזט אנגעהן מיט זיינע האלב-גלח'ישע פליכטען און נעהמען אנטהייל אין די קירכליכע צערעמאניעס ווי פריהער. דאס האט

איהם אַזוי דערצאָרענט, אַז ער האָט צייטענווייז געהאַט בדעה זיך אויס־צוגעבען פֿאַר אַ אידען; נאָר כאָטש ער האָט זיך ניט אָבגעשראָקען ביי דעם געדאַנק מכח דעם שייטערהויפֿען, האָט ער זיך אָבער געשראָקען פֿאַר דער טורמע, פֿאַר דער עפֿענטליכער ערנידעריגונג, זעהענדיג פֿאַר־אויס דעם ביטערן האַס און די פֿעראַכטונג צו איהם ביי אַלע בעקאַנטע אין די אויגען. און צייטענווייז, ניט קוקענדיג אויף דער פֿערנונפֿט און אויף דער נייער רעליגיאָן זיינער, איז איהם טאַקי אַרויפֿגעקומען אויף'ן זינען, ווי טהייער אָט די פֿריינד פֿון זיין יוגענד זיינען איהם; ווי האַר־מאָניש און ווי האַרץ־דערקוויקענד איז געווען דער שמייכעל אין זייערע אויגען, זייער פּאַטשען מיט די הענד, די אַלע לוסטיגע מאָמענטען אין סעמינאַר און מאַנאַסטיר, אויף'ן מאַרק און אין דער רייט־שולע! ווי גוט ס'איז געווען, דאָס דאָזיגע געמיינשאַפֿטליכע לעבען, ווי זים זיך אַריינצואַ־וואַרפֿען אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם און פֿערטראָגען ווערן ווייט, העט ווייט! אפילו ווען ער איז געפֿאַלען אויף די קניע, בעוואוסט, אַז ער איז אַ היפּאָקריט, האָט איהם די בעגייסטערונג פֿון אָט די אַלע גאָט־בעטער צייטענווייז צוגעצויגען אַזוי ווי מיט אַ מאַגנעט, און די מחנות פֿון פֿרעהליכע לייט אין די גאַסען, אָנגעטהאָן יום טוב'דיג, האָבען אין איהם דערוועקט אַ געפֿיהל פֿון בּיינקעניש. און איצט, ווען ער האָט זיך גודאַרפֿט אָב־רייסען פֿון דעם אַלעמען, ווי טהייער איז איהם געווען יעדער בעקאַנטער אָרט—די וועלדלאַך און די טייכלאַך, די אַנגענעהמע בערגלאַך, פֿערשפּרייט מיט די פּאַשענדע בהמות! ווי צערטליך און לאַסטשענדיג האָט זיך דער בלויער הימעל אַריבערגעבויגען איבער איהם, זיך בעטענדיג ביי איהם צו בלייבען! און די שטאָדט גופא, ווי ער האָט דאָס ליעב געהאַט איהרע משופּע'דיגע גאַסען, די מאַסיווע מורישע טויערן, די פּאַלאַצען, די קלויסטערס, די אָבגעקאַלכטע הייזער, די אַלט־מאָדישע, נעט און אָהן פֿענסטער, און די נייע מיט די באַלקאָנען — יאָ, און טאַקי דעם ריח פֿון קנאָבעל און ציבעלע, וואָס האָט דורכגעדרונגען אַלצדינג! ווי אָפֿט פֿלעגט ער אַרומגעהן אין דער „רואַ דאַס פֿלאָרעס", זיך צוקוקענדיג צו די גאָלד־אַרבייטער! און אַז ער פֿלעגט איצט אַרומגעהן לעבען דאָס אַלטע פֿאַמיליען־הויז, האָט ער דערפֿיהלט אַ ניי געפֿיהל, עפּעס אַזוי ווי עס וואָלט איהם גע־צויגען, גערופֿען פֿון אינעווייניג. יעדער שעהנער שטיין און ציגעל, יעדער חן'עוודיגער קאַרב פֿון דער גרויסער שטיעג, יעדע סטאַטוע האָט געהאַט אַ פּלאַץ ביי איהם אין האַרצען, און האָט איהם גערופֿען צו זיך.

אָבער גרעסער און שטאַרקער איידער דאָס אַלעס איז געווען די שטימע פֿון דער פֿערנונפֿט, וועלכע האָט איהם געהייסען פֿאָהרען.

צווייטער טהייל.

אוריאל אקאסטא.

VII.

מיט וואָס פֿאַר אַ בעגייסטערונג, — אַזוי ווי אַ וואַנדערענדער גאָטבעטער, בעת ער קומט אָן קיין פּאַלעסטינאַ — האָט זיך גבריאל ענדליך געפֿונען אין דער שטאָדט, וואו אַ שוהל איז געשטאַנען פֿריי און אָפֿען אַנטקעגען דעם ליכטיגען שיין פֿון טאָג! די דאָזיגע וואַרימקייט אין זיין האַרצען האָט פֿערטריבען פֿון דאָרט די קעלט, וואָס האָט זיך אַריינגע'גנב'עט אַהין ביי דעם אָנבליק פֿון די גראָע אַמסטערדאַמער גאַסען, נאָך דעם פֿאַרב און דעם גלאַנץ פֿון פּאָרטאָ. די ערשטע זאַך, וועגען וואָס ער האָט געטראַכט, אַזוי גיך ווי ער האָט זיך נור בעזעצט אין דעם גרויסען הויז, וואָס זיין מוטער'ס אַלטע פֿריינד און קרובים אין אַמסטערדאַם האָבען פֿאַר איהם געקויפֿט, איז געוועזען צו געהן שבת מיט זיין מוטער און זיין ברודער אין דער פּאָרטוגעזישער שוהל. כאָטש ער איז געוועזען אַזוי אונוויסענד מכח די פּרטים פֿון זיין נייער אמונה, אַז ער האָט אַרונטערגענומען דאָס היטעל ביים אַריינגעהן אין שוהל, האָט ניט אָנגעהויבען וויסען, ווי אַזוי מען טהוט אָן דעם טלית, וואָס דער שמש האָט איהם אַנטליהען, און איז געוועזען אין אַ פֿערלעגענהייט וואָס זיין מוטער קען ניט זיצען לעבען איהם, נאָר זי מוז אַרויפֿגעהן אויבען אין אַ בעזונדער אָבגעצאַמטען אָרט פֿאַר די ווייבער, — דאָך איז ער געוועזען צו אויפֿגערעגט און האָט כמעט ניט געפֿיהלט וואָס ער טהוט. דער סידור האָט איהם שטאַרק אינטערעסירט, און כאָטש ער האָט זיך געסטאַרעט צו דאַוונען גלייך מיט אַלעמען, האָט ער אָבער מיט זיין ידיעה אין לשון קודש בשום אופן ניט געקענט נאָכהאַלטען דעם עולם, און ער האָט זיך צייטענווייז שטאַרק פֿערשעהמט, ווען ער האָט פֿערפֿעהלט זיך אויפֿצוהויבען אָדער

זיך אָנבויגען ביים דאַווענען. ווידאל, וועלכער האָט נאָך גאָר קיין העברעאיש ניט געקענט, האָט זיך פֿעראינטערעסירט אין דעם עולם, וואָס איז געווען אין שוהל, געפֿינענדיג אַלע ווייל ער אַן אַנדער אַלטען בירגער פֿון פּאָרטאָ און איבערגעבענדיג זיינע ענטדעקונגען דעם ברודער זיינעם הויך אויף'ן קול. דאָס האָט אַרויסגערופֿען אַ חשק ביי גבריאל'ס צווייטען שכן, וואָס איז געזעסען לעבען איהם, אויסצורעכענען אַסך מיטגליעדער פֿון דער אַמסטערדאַמער קהילה, וועלכע זיינען אין שפּאַניען געווען גאַנצע זיילען פֿון דער הייליגער קירכע, בישאָפֿס און זאָגאָר אַרצבישאָפֿס. דאָס איז געווען אַ מאָדנע פֿיגור, דער דאָזיגער רויט-בערדיגער, גראָב-בייכיגער שכן זיינער, וועלכער האָט זיך געשאָקעלט אין זיין טלית אויטאָמאַטיש אַהין און אַהער, נאָר וועלכער האָט, ווייזט אויס, געהאַט מעהר חשק צו שמועסען איידער צו דאַווענען.

גלחים און נאָנען כמעט פֿון יעדען מאָנאַסטיר, האָט ער גבריאל'ן דערצעהלט, האָבען זיך דאָ פֿערזאַמעלט און זיינען געוואָרען צוריק אידען. ער אַליין, יצחק פּעריירא, וועלכער איז זיך דאָ געזעסען רוהיג און בעקוועם, איז געווען אַ יעזואיט אין שפּאַניען.

„די פֿרומע צבוע'יאַטסטוואָ איז מיר נמאס ומאוס געוואָרען און איך האָב זיך געריסען צו אַנטלויפֿען אַהער. נאָר די נאַראָנים האָבען מיך געלאָזט אויסקויפֿען מענשען פֿון זייערע זינד, זיי פֿערקויפֿען אַבלאָז-צעטלען פֿאַר גוט געלד, און איך האָב נאָך געהאַט אַ היבש ביסעל סחורה ביי מיר, און דער האַנדעל איז דאַן — דאָ האָט ער זיך אַליין איבערגעשלאָגען די רייד מיט אַ הייסען „אמן", וואָס ער האָט געענטפֿערט צום דאַווענען — גראָד געשטאַנען שלעכט אין שפּאַניען. ס'האָט דאָך קיין זינן ניט זיי אַריבערצונעהמען מיט מיר קיין האָלאַנד, האָב איך זיך געטראַכט; זיי זיינען צו געשייט דאָרט. איך מוז פּטור ווערן פֿון דער סחורה ערגעץ וואו אין אַ לאַנד, וואָס איז פֿריי פֿאַר אידען און האָט דאָך פֿרומע קאַטאָליקען ביי זיך. מילא, וואָס זשע טהו איך? כאַפּ איך זיך בגנבה אַריבער פֿון מ אַ ל אַ ג אַ קיין ב אַ ר ב אַ ר י, וואו איך האָב פֿערקויפֿט דעם רעשט פֿון מיין וואַארע צו קאַטאָליקען, וועלכע לעבען דאָרט צווישען די אַראַבער. און קוים האָב איך נור געהאַט דאָס געלד — „אמן!" — אין קעשענע, האָב איך זיי ערקלעהרט, אַז איך בין אַ איד. גאָט פֿון אברהם! וואָס פֿאַר פּנים'ער די דאָזיגע גוים האָבען דאָס געמאַכט, ווען זיי האָבען אויסגעפֿונען וואָס פֿאַר אַ שלעכטען מסחר זיי האָבען געמאַכט מיט גאָט! זיי האָבען זיך געקלאָגט פֿאַר'ן קאָדי געגען דעם, וואָס זיי האָבען גערופֿען שווינדעל. נאָר" — און דאָ האָט זיך זיין געלעכטער

אויסגעמישט מיט דעם געוויש פֿון דער בעטענדער מאַסע — „איך האָב גע'טענה'ט, אַז עס איז אַ פֿרייער פֿאָרט און איך האָב אַ רעכט צו פֿערקויפֿען וואָס פֿאַר אַ סאָרט וואַארע איך וויל, און דער קאַדי האָט געמוזט אַרויסגעבען זיין אורטהייל לויט'ן געזעץ.“

אין דעם פֿרעהליכען געמיטהס-צושטאַנד, אין וועלכען ער האָט זיך דאַן געפֿונען, האָבען די דאָזיגע ווערטער געקלונגען גאַנץ אַנגענעהם פֿאַר גבריאל'ן. דאָס איז געווען אַ ריכטיגער ענטפֿער די נאַראָנים אויף זייער נאַרישקייט. אָבער ס'האָט ניט גענומען לאַנג און אָט די געשיכטע איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף'ן זינען, עפּעס אַזוי ווי אַ צוגאָב צו זיין איבערדריסיגקייט און זיין ענטטוישונג אין זיינע נייע ברידער און זיין נייעם גלויבען. וואָרים נאָכדעם ווי ער און זיין ברודער האָבען זיך געלאָזט מל זיין, נאָכדעם ווי ער האָט איבערגעביטען זיין טויף-נאָמען אויף דעם עכט-העברעאישען נאָמען אוריאל און ווידאַל'ס נאָמען אויף יוסף, איבערמאַכענדיג אין דערזעלבער צייט דעם פֿאַמיליען-נאָמען אויף אקאָסטאַ, האָט ער ערשט דערזעהן, וואָס פֿאַר אַ ים פֿון קליינליכע געבאָטען עס שטעהט איהם פֿאַר אָבצוהיטען, אַסך ביטערער איידער די געבאָטען פֿון דער קירכע. עסען, טרינקען, שלאָפֿען, זיך אָנטהאָן, זיך וואַשען, אַרבייטען! קיין שום מינדעסטע זאַך קען ניט געטהאָן ווערן אָהן דעם בעפֿעהל אָדער דעם פֿערבאָט פֿון דער דאָזיגער רעליגיאָן.

פֿון ערשטוינונג איז ער אַריבער צו שרעק, און פֿון שרעק צו פֿער־אַכטונג און האַס, ווען ער האָט דערזעהן, אין וואָס פֿאַר אַ נעץ פֿון צערעמאָניעס ער האָט זיך אַליין איינגעפֿלאָנטערט. די תורה גופא מיט איהרע תרי"ג מצוות איז דאָך ניט מעהר געווען ווי אַ בלויזער סקעלעט פֿאַר אַ פּאַראַזיטישען וואוקס, וועלכער האָט זיך פֿונאַנדערגעשפּרייט אין דער לייננג און אין דער ברייט און איז אַריינגעקראָכען אין די סאַמע אינטימסטע קעמערלאַך פֿון דעם מענשליכען לעבען.

וואָס! אָט אויף דער דאָזיגער רבנים'שער פֿאַבריקאַציע האָט ער דאָס אויסגעביטען די הערליכע צערעמאָניעס פֿון דעם קאַטאָליציזם? האָט ער דערפֿאַר אַרונטערגעוואָרפֿען פֿון זיך די גייסטיגע קייטען, כדי אָנשטאָט זיי געשלאָסען צו ווערן אין אַנדערע, אין קערפּערליכע קייטען?

איז דאָס די גאָלדענע צייט, אויף וועלכער ער האָט אויסגעקוקט — משה'ס איינפֿאַכע גאָטעס-לעהרע פֿון פֿערנונפֿט און גערעכטיגקייט?

און די אידען גופא, זיינען זיי דאָס אויסערוועהלטע פֿאָלק, וועגען וועמען ער האָט אַזוי פֿיעל פֿאַנטאַזירט? — פֿעטע בירגער, וועלכע ליגען און קוואָקטשען בעקוועם אונטער די פֿליגלען פֿון דעם פּראָטעסטאַנטישען

שטאאט; רייכע קויפליים, וועלכע ענטוויקלען דעם האלענדישען האנדעל אין אינדיען און וועלכע ווערן בלויז דורך זייערע צערעמאניעם און זייער גלויבען אבגעטהיילט פון די קריסטליכע האלענדער, וועמען זיי זוכען נאכצומאכען אזוי ווי אפען; אדער יענע אבגעריסענע, האלב-בלינדע אביונים, דער צווייטער טהייל פון דער דאזיגער פאלשער קהילה, די וואס שלעפען ארום זייערע וועגעלאך מיט אבגעניצעוועטע סחורות, אדער זיי בילדען א שמוציגע גהעטא פון דיאמאנטען-שניידער און ציגארען-מאכער אין איינגע געסלאך אדער אויף די מיט מיסט-אנגעלאדענע ברעגען פון די קאנאלען. אה, ער איז בעשווינדעלט, אריינגעצויגען און פערראטהען געווארען!

זיין צארן איז געוואקסען פון טאג צו טאג און ער האט זיך אויס-געדריקט אין ביטערע, פיינדליכע רייד. אויב דאס איז געווארען פון משה'ס תורה און פון דעם אויסערוועהלטען פאלק, דאן איז וואס גיכער א אידיש קינד פראטעסטירט געגען דעם, אלץ בעסער איז פאר זיין ראסע. איז דאס ניט געווען מן השמים, א וואונק פון הימעל, וואס ער האט זיך א נאמען געגעבען אוריאל — „גאט'ס פייער"? און אז זיינע פריוואטע געשפרעכען זיינען געגאנגען אזוי וויט, אז מען האט איהם געשיקט רופען צום בית דין, איז ער אהין געגאנגען מיט דעם זעלביגען מוטה און מיט דערזעלביגער ענטשלאסענקייט; דער פארטוגעזישער רב און זיינע דיינים אין זייערע עהרווירדיגע מאנטלען האבען איהם לחלוטין ניט איבערגעשראקען.

„פארִיסעער! היפאקריטען!" האט ער געשריען; און ניט קוקענדיג אויף זיין פערלארענעם קריסטענטהום, דאך איז אין דעם ווארט געלעגען די גאנצע פעראכטונג פון זיין קינדליכער ערציהונג.

„אפיקורוס!" האבען זיי געענטפערט, נאך מיט א בייסענדערע פעראכטונג.

„ניין, אפיקורוס'עס ווערק האב איך קיינמאל ניט געלייענט, און וואס איך האב געהערט מכח זיין לעהרע, ברייננגט מיך ארויס פון די כלים איך בין פאר גאט און פערנונפט, און פאר א ריינעם יודענטהום."

„פונקט אזוי האט גערעדט אלישע בן אבויה אין דעם אמאליגען פאלעסטינא," האט זיך דער דין שני אבגערופען אביסעל מילדער. „ער מיט זיין גריכישער קולטור, וועלכער איז אריבערגעגאנגען פון הר סיני צום בארג אלימפוס און איז סוף כל סוף געווארען אן אטהעאיסט."

„איך ווייס גאָרניט וועגען אלישע'ן, נאָר ס'איז פֿאַר מיר קיין וואונדער ניט וואָס אייער לעהרע האָט איהם געטריבען צום אַטהעאיזם."

„האָב איך ניט געזאָגט, אַז דאָס וואָס דו רעדסט איז אַטהעאיזם, ניט יודענטהום? און קיין אַטהעאיסט קענען מיר ניט אויפֿהאַלטען אין אונזערע רייהען: אונזער קהילה איז נאָך גאָר יונג אין אַמסטערדאַם. זי ווערט נאָך דערוויול בלויז געדולדעט, און די דאָזיגע האָלענדער קען מען גרינג טרייבען צו געוואַלט-טהאַטען. מיר האָבען געוואונען אונזער באָדען דורך אַרבייט. פֿעררעטהער! ווילסט דו איינוואַרפֿען די וואַנד, וואָס האַלט אויף דאָס וואַסער?"

„אַ פֿעררעטהער ביסט דו!" האָט געענטפֿערט אוריאל. „אַ פֿעררע-טהער צו גאָט און זיין היילינער תורה."

„זיי שטיל!" האָט דער רב געדונערט, „אַניט וועט מען דיך אַריינלייגען אין חרם."

„שטיל זיין!" האָט אוריאל געענטפֿערט מיט שפּאָט. „ניין, איך האָב פֿערלאָזען מיין היימאַטה צו זיין פֿריי; איך וועל ניט זיין שטיל צוליעב דעם חרם."

און ער איז ווירקליך ניט געווען שטיל. אין דער היים און אין גאַס האָט ער גערעדט; ער איז פֿערמאַטערט געוואָרען ריידענדיג.

„זיי שטיל, אוריאל," האָט זיך געבעטען זיין אַלטע מוטער, מורא האָבענדיג עס זאָל ניט צוריסען ווערן איהר גליק, די צופֿריעדענהייט פֿון איהר נשמה, וואָס זי האָט ענדליך צוריקגעפֿונען אין דער אידישער רעליגיאָן. „דאָס דאָזיגע יודענטהום, פֿון וואָס דו מאַכסט חוזק, איז דאָס אמת'ע, דאָס ריינע יודענטהום, ווי מען האָט עס מיך געלערנט מיידעלווייז. לאָמיך שטאַרבען אין פֿריעדען."

„זיי שטיל, אוריאל," האָט זיך געבעטען זיין ברודער יוסף. „אַז דו וועסט זיך ניט אונטערגעבען, וועט דער אַלטער מנשה און זיינע פֿריינד מיך אויסשליסען פֿון יענע איינטרעגליכע שפּעקולאַציעס אין די אינדיענס, וואו איך לייג אַריין אויך דיין געלד פֿאַר דיר. זיי האָבען שוין אַ פֿופֿציג פּריוואַטע קריגס-שיפֿען, און די האָלענדישע רעגירונג קוקט אויס אויף סיי וואָס פֿאַר אַן אונטערנעהמונג, אַבי זי זאָל נור מאַכען אַ תל פֿון שפּאַניען; אויף אַזאַ'ן אופן, אַז מיר זאָלען קענען כאַפּען איהר זילבער-פֿלאָט, אָדער פֿערנעהמען פּאָרטוגעזישע קאָלאָניעס אין זיעד-אַמעריקאַ, וועלען מיר האָבען ביידע זאַכען, אי אַ נקמה אין אונזערע שונאים, אי גרויסע פּראָצענטען. און ער האָט אַ פֿיינע טאָכטער, האָט מנשה, און מיר דוכט, זי האָט מיך גאָרנישט פֿיינט. גיב זיך אַלזאָ אונטער, איך בעט

דיך! די דאָזיגע רעליגיאָן געפעלט מיר זעהר — ניטאָ קיין מתודה זיין זיך אויף די זינד, ניטאָ קיין פערדאַמונג, און ס'איז די אמונה פון אונזערע פאָטערס."

„ניטאָ קיין פערדאַמונג — יאָ, נאָר קיין רעטונג, קיין ערלייזונג אויך ניט. זיי לערנען גאָרנישט מכח דער אונשטערבליכקייט; זייער גלויבען איז ערדיש און ער האָט בלויז צו טהאָן מיט דער וועלט."

„טאָ פאַרוואָס זשע האָסט דו מיך אַוועקגעשלעפט פון פאָרטוגאַל?" האָט יוסף געפרעגט מיט כעס.

נאָר אוריאל — גאָט'ס פייער — האָט ניט געקענט פערלאָשען ווערן; און אַזוי, נאָך פערשיעדענע אָפטע וואָרנונגען, איז אויף איהם געפאַלען דער פייער פון די מענשען. אין שוהל, פאַר אַן עדה אידען מיט פערלאָשענע שוואַרצע ליכט אין די הענד, איז אוריאל אַקאָסטאַ אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם, און פון דאַן אָן האָט קיין מאַן, פרוי אָדער קינד ניט געטמייעט אַרומגעהן אָדער ריידען מיט איהם. די בעטלער אפילו האָבען זיך אָבגעזאָגט צו נעהמען פון איהם אַ נדבה, די גאַסען־הענדלער האָבען אויסגעשפיגען, בעת ער פלעגט פערבייגעהן פערביי זיי. זיין אייגענע מוטער און זיין ברודער, וועלכע זיינען איצט אין גאַנצען געווען אונטער דעם איינפלוס פון זייער נייעם אידישען קרייז, האָבען זיך ניט געוואָלט געפינען אין זיינע ד' אמות. זיי זיינען אַוועק און האָבען איהם איבערגעלאָזט אַליין אין דעם גרויסען הויז מיט דעם שוואַרצען משרת. און דאָס דאָזיגע הויז איז אויסגעווייכט געוואָרען, אָקוראַט ווי עס וואָלט געטראָגען אויף זיך דעם צייכען פון דער פעסט, דעם צלם. די דרייסטערע אידישע אינגלאַך פלעגען וואַרפען שטיינער אין די פענסטער אָדער קלאַפען אין די טהירען, נאָר אַנדערע זיינען נאָך דרייסטער געווען און זיי פלעגען נאָכלויפען אוריאל'ן אַליין, ווען ער פלעגט זיך אַמאָל ווייזען אין די גאַסען, און אָקוראַט ווי זייערע עלטערן פלעגען זיי אויס־שפייען ווי זיי האָבען איהם נור דערזעהן, איהם פערוואַרפען מיט בלאָטע און איהם נאָכשרייען „אַפיקורוס!" „ממזר!" „עוכר ישראל!"

VIII

נאָר כאָטש דורך דער דאָזיגער אָבזונדערונג האָבען די רבנים פשוט אויסגעשניטען דעם אפיקורוס די צונג — מחמת ער האָט ניט געקענט קיין האָלענדיש, און ער האָט זיך אין דער גאַנצער צייט אפילו ניט

אויסגעלערנט ריידען מיט זיינע קריסטליכע שכנים — איז אָבער געבליבען זיין פֿעדער. זיי האָבען געציטערט פֿאַר איהר אַזוי ווי פֿאַר זיין וואָרט; און אַזוי ווי ס'איז אַרוים אַ קלאַנג, אַז ער זיצט דאָרט הינטער די פֿער־מאַכטע פֿענסטער פֿון זיין גרויסען איינזאַמען הויז און גרייט צו אַ שריפֿטליכע אַטאַקע אויף זיי, האָבען זיי אָנגעשטעלט אויף איהם אַ געוויסען שמואל דאַ סילוואַ, אַ דאָקטאָר, וועלכער איז געווען פונקט אַזוי געשיקט מיט זיין פען אַזוי ווי מיט זיין אָפּעראַציאָנס־מעסער. ער האָט עס אוריאל'ן פֿערכאַפּט אַפֿריהער מיט אַ געגען־קלאַפּ, מיט אַן אויסרעכנונג אַרונטערצומאַכען דעם אָנגרייפֿער. ער לייקענט אָב די אונשטערבליכקייט, האָט דאַ סילוואַ אָנגעדייטעט אין זיין עלעגאַנטער פּאָרטוגעזישער אָבהאַנדלונג „טראַקטאַט פֿון דער אונשטערבליכקייט". זיינע ידיעות איבער אוריאל'ס „טהיערישע און שעדליכע אידעען" האָט ער אַפּנים גענומען פֿון די אונדייטליכע בעריכטען, וואָס דעם אפיקורוס' ברודער האָט אָבגעגעבען, נאָר ער האָט זיך פֿונדעסטוועגען געהיט אין זיין בוך ניט צו דערמאָנען חלילה זיין טרייפֿענעם נאָמען.

„פֿאַלשע בלבולים!" האָט אוריאל געענטפֿערט אין זיין בוך, וועלכען ער האָט געענדיגט נאָכדעם ווי דאַ סילוואַ'ס אָבהאַנדלונג איז אַרוים אויף דער וועלט. נאָר אָנשטאָט זיך צו פֿערענטפֿערן, האָט ער נאָך דערמיט פֿעסטער געמאַכט די מיינונג פֿון דעם גרויסען עולם מכח זיינע מאַטער־ריאַליסטישע טעות'ן, מחמת פֿון זיין ווערק האָט מען געקענט זעהן, אַז מכח עולם הבא איז ער אַליין ניט קלאָהר ביי זיך. זיין געדאַנק איז פֿאַר דער צייט אַוועק פֿאָראויס: פֿריהער האָט ער זיך געהאַט בעקלאָגט פֿאַר יוסף'ן, אַז די רבנים לייגען קיין געוויכט ניט אויף דער אונשטערב־ליכקייט פֿון דער נשמה, אָבער אַז ער האָט טיפֿער און גרינדליכער דורכגעשטודירט די תורה, האָט ער געזעהן, אַז משה אַליין האָט גאָר אין גאַנצען ניט דערמאָנט דעם דאָזיגען בעגריף, אַז ער האָט ניט געזוכט אויפֿצוהאַלטען די מאָראַל פֿון הייגט דורך דעם שרעק פֿון אַ „יענער וועלט" נאָך'ן טויט.

אַזוי איז אוריאל געשטאַנען אַ פֿער'משפט'ער פֿון זיך אַליין, און די רבנים האָבען געקוואָלען פֿון נצחון, פֿאַלשטענדיג גערעכטפֿערטיגט אין די אויגען פֿון זייער סטאַדע געגען דעם דאָזיגען גאָטעס־לעסטערנדען מאַטעריאַליסט. נאָך מעהר, אוריאל האָט געמוזט אַריינפֿאַלען אין דעם גרוב, וואָס ער האָט אַליין אויסגעגראָבען. די פֿאָרשטעהער פֿון דער קהילה האָבען זיך געווענדעט צו די ריכטער; מיט אַ בייזען אָטהעם האָבען זיי איבערגעזעצט גאַנצע שטיקער פֿון זיין בוך „די טראַדיציאָנעלע

פאַריסעער, פערגליכען מיט דער תורה שבכתב". אוריאל איז געשטעלט געוואָרען צום געריכט. מען האָט איהם פעראורטהיילט צו בעצאָהלען דריי הונדערט גולדען און זיצען אַכט טאָג אין טורמע. דאָס בוך איז פערברענט געוואָרען.

ניט קיין קלענערער פייער האָט געברענט ביי אוריאל'ן אין האַרצען, ווען ער האָט בעטראַכט זיין לאַגע. ליגענדיג אויף זיין געפענגניס-בעטעל, זיך בייסענדיג די ליפען און איינגראָבענדיג די נעגעל אין זיינע הענד פאַר פערדרוס, האָט ער פערפלוכט די דאָזיגע רשעות'דיגע פערדאַרבער פון דעם ריינעם יודענטהום, וועלכע האָבען איהם זאָגאַר פערשעהמט פאַר די האָלענדער אין די אויגען. ער, דער שטאָלצער און מוטהיגער מאַן פון פאָרטוגאל, איז געבראַנדמאַרקט געוואָרען אַלס פערברעכער פון די דאָזיגע קאָלטבליטיגע האָלענדער. ער וועט שוין מעהר קיינמאָל ניט האָבען צו טהאָן מיט זיינע מיטמענשען — קיינמאָל, קיינמאָל ניט! אַליין מיט גאָט און מיט זיינע געדאַנקען וועט ער לעבען און שטאַרבען.

און אַזוי איז אַוועק אַ יאָהר נאָך אַ יאָהר. כאָטש ער האָט זיך אויפגעהאַלטען אין דער שטאָדט, וואו זיינע ליעבע און טהייערע זיינען געווען, האָט ער אָבער געלעבט פאַר זיך אין זיין קאַלטען, מאַרמאָרנעם הויז, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט מיט קיין מאַן און מיט קיין פרוי אַחוץ זיין שוואַרצען דיענער. אויך פלעגט ער זעלטען ווען אַרויסגעהן אין גאַס, אי דאָס אין די שטונדען, ווען די קינדער, וועלכע פלעגען איהם נאָכלויפען, זיינען געשלאָפען. נאָר שפעט בייגאַכט פלעגט מען איהם צייטענווייז בעגעגענען, אַרומוואַנדערנדיג ביי די קאַנאַלען, פערזונקען אין זיינע געדאַנקען, מיט טיעף אין זיך איינגעגראָבענע אויגען, וואָס האָבען עפעס אַזוי ווי גאָרניט צוגעקוקט זיך צו דער שעהנקייט פון די פונקעלענדע וואַסערן, בעלויכטען פון די שטערן, אָדער צו דער צערטליכער פאַרב פון דעם לייכטען טומאַן, וואָס איז געלעגען איבער זיי. פול מיט מרה־שחורה זיינען די אויגען זיינע געווען, און צייטענווייז פלעגען זיי פייכט ווערן, זיך פערביינקענדיג נאָך דער זונן און די אָראַנזשען-בוימער און די וואַרמקייט פון פריינדליכע געזיכטער. און אָפטמאָל, בעגינען צו טאָג, האָבען איהם די מאַרק־לייט בעגעגענט רייטענדיג ווילד אויסער דער שטאָדט, אָנגעטהאָן מיט אַ העמדעל פון אַ פאָרטוגעזישען מאַנטאַט, מיט אַ שווערד ביי דער זייט, און אין דער האַנד האָט ער געהאַלטען אַ פיסטויל, בעצויגען מיט זילבער, מיט וועלכען ער האָט אַרונטערגעשאָסען די צווייגען פון די בוימער, בעת ער איז פערבייגעפלויגען פערביי זיי.

אין אַז[illegible]יין ליעבער ברודער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער

פֿון מנשה דעם מיליאָנער און דעם פּרעזידענט פֿון דער „אינדיאַ געזעל־שאַפֿט" — וועלכע האָט אין יענעם וואונדערבאַרען יאָהר אויסגעצאָהלט איהרע אַקציאָנערן אַ דיווידענד פֿון פֿינף און זיבעציג פּראָצענט — האָבען אַ טהייל פֿון די געסט פֿערזיכערט, אַז זיי האָבען בעמערקט אוריאל'ס פֿער'חושך'ט און דערשלאָגען געזיכט צווישען דעם עולם, וואָס האָט זיך פֿערקליבען אַרום שוהל זעהען דעם חתן יוסף אַקאָסטאַ און זיין שעהנע כלה; און עס זיינען געוועזען אַנדערע, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז אוריאל'ס הענד האָבען זיך אויפֿגעהויבען אין דער הויך, אָקוראַט ווי ער וואָלט זיי געבענשט. און איינמאָל אין אַ פֿינסטערער נאַכט, ווען די אַלטע דאָנאַ אַקאָסטאַ איז געשטאָרבען, האָט דער קברות־מאַן פֿון דעם אידישען בית עלמין דערהערט עפּעס אַ פֿערדעכטיגען גערויש, און אַרומ־געהענדיג פֿון זיין שטיבעל, האָט ער אַנגעשטעלט זיין לאַמטערנע — ניט אויף איינעם, וואָס איז געקומען גנב'ענען אַ טויטען קערפּער, נאָר — אָה, אַסך אַ גרעסערער חלול השם! — אויף דער שלוכצענדער פֿיגור פֿון אוריאל אַקאָסטאַ, וועלכער איז געלעגען איבער אַ פֿריש־געגראָבענעם קבר, פֿעראונריינינגענדיג די הייליגע ערד פֿון דעם בית־חיים!

IX.

און אַזוי זיינען פֿערגאַנגען די מאָנאַטען און די יאָהרען, און אַלץ דיקער און פֿעסטער איז געוואָרען די אייז־וואַנד, וועלכע האָט אַרומגענומען דעם איינזאַמען דיינקער'ס האַרץ, אַזוי פֿעסט, אַז עס איז שוין כמעט ניט מעגליך געווען, עס זאָל ווען עס איז צוגעהן. קרוב צו פֿופֿצעהן לאַנגע ווינטער־יאָהרען זיינען אַריבער אין איינזאַמקייט, און אוריאל, וועלכער איז שוין כמעט געווען אַ פֿערגעסענער, איז פֿאַר דער צייט אַוועק גאַנץ וויים און זאָגאַר משה'ס רעליגיאָן האָט איהם שוין ניט בעפֿרידיגט. נור דאָס האַרץ אַליין האָט צו זאָגען איבער דער רעליגיאָן, האָט ער זיך געטראַכט; מחמת דעם קען קיין זאָגענאַנטע געטליכע ענטפּלעקונג, וועלכע איז אין ווידערשפּרוך מיט דער נאַטור, ניט זיין וואָהר. די אמת'ע רעליגיאָן מוז זיין אין אָנקלאַנג מיט דער אמת'ער פֿערנונפֿט נאָר קיין רעליגיאָן איז ניט פֿערנינפֿטיג, ווען זי קען אויפֿהויבען אַ ברודער געגען אַ ברודער. אַלע צערעמאָניעס זיינען געגען דער פֿערנונפֿט. גוטס־קייט איז די איינציגע אמת'ע רעליגיאָן. אַזעלכע מוטהיגע שליסע פֿלעגען

איהם צייטענווייז אַליין איבערשרעקען, ניט האָבענדיג קיין אַנדערן אויף דער וועלט, זיך צו טהיילען מיט די דאָזיגע געדאַנקען זיינע. „אַלע צרות,“ האָט ער פערצייכענט ביי זיך אין ביכעל אין זיין עלעגאַנטען לאַטיין, „נעהמען זיך דערפון וואָס מען געהט ניט נאָך דעם שכל הישר און דעם געזעץ פון דער נאַטור.“

און דיינקענדיג אַזעלכע געדאַנקען אין דער טויטער שפראַך, וועלכע האָט זיך געפּאַסט פאַר איינעם וואָס איז אָבגעשניטען פון לעבען, ביי וועמען האָלענדיש איז קיין אַנדער זאַך ניט געווען נאָר אַ מיש-מאַש, אַ זשאַרגאָן פון אַן אונפעהיגער ראַסע, איז ער איינמאָל אין אַ קאַלטען אָווענד אַרוים פון זיין הויז. מיט אַמאָל האָט ער דערפיהלט, ווי אימיצער גיט איהם אַ קלאַפּ איבער'ן שולטער, און זיך אומדרעהענדיג מיט ער־שטוינונג, איז ער נאָך מעהר ערשטוינט געוואָרען, ווען ער האָט צום ערשטען מאָל זייט פופצעהן יאָהר דערזעהן פאַר זיך אַ מיטמענשען, וואָס האָט פאַר איהם אַ פריינדליכען שמייכעל און שטרעקט איהם אוים אַ פריינדליכע האַנד. אינסטינקטיוו האָט ער אָבגעטראָטען צוריק, ניט דערקענענדיג אפילו דעם אַלטען, וויים־בערדיגען און דאָך רונדען מאַן.

„וואָס זשע, סענהאָר דאַ קאָסטאַ! דו האָסט שוין פערגעסען דיין אָפּפער?“

אַ מאָדנער שוידער איז איהם אַריבער איבער'ן לייב, אָבער אין דער רגע האָט ער דערפיהלט עפּעס אַזוי ווי די אונענדליכע יאָהרען, וואָס ער האָט פערבראַכט אין אַמסטערדאַם, וואָלטען מיט אַמאָל פערשוואונדען פון זיין זכרון, ווען ער האָט דערקענט די פרעהליכע שטימע פון דעם אַלטען דאָקטאָר; און כאָטש דאָס האָט צוריקגעפיהרט זיין געדאַנק צו דער תפיסה פון דער הייליגער אינקוויזיציע, האָט ער אָבער ניט געפיהלט די פינסטערניש פון דעם אונטעראירדישען קעלער, נאָר זונענשיין און בלויע הימלען און פריהלינג און יוגענד. דורך דעם זאַנפטען שלייער פון זיסע טרעהרען האָט ער געקוקט אויף דעם פריינדליכען געזיכט פון דעם גרייז-גראָען דאָקטאָר, און ער האָט גערריקט זיין גרויסע וואַרימע האַנד, איהר האַלטענדיג פעסט און זיך גאָר פערגעסענדיג זי אָבצולאָזען, אַקוראַט ווי זי וואָלט איהם געצויגען צוריק צו לעבען און ליעבע און פריינדשאַפט.

די ערשטע עטליכע ווערטער האָבען קלאָהר און דייטליך געוויזען, אַז דאָס דיעגאָ האָט ניט געהערט מכח אוריאל'ס חרם. ער איז נאָר וואָס אָנגעקומען קיין אַמסטערדאַם, געטריבען אהער אין די סאַמע לעצטע טעג פון זיין לעבען דורך די פרישע טהעטיגקייט פון דער הייליגער אינקווי־

זיציע. „איך האב געגארט צו שטארבען אין פארטוגאל", האט ער געזאגט מיט זיין פולען געלעכטער; „אבער ניט ביי דער אינקוויזיציע אין די הענד."

אוריאל האט דערשטיקט אין זיך די ווילדע לוסט צו פערדאמען די נאך גרוויאמערע אינקוויזיציע פון דער אידישער קהילה, זיך פלוצלונג דערמאנענדיג, אז דאם דיעגא קען נאך גלייך צונעהמען ביי איהם די געבענשטע פריווילעגיע פון דער מענשליכער שפראך.

„האסט געהאט א גוטע רייזע?" האט ער אנשטאט דעם געפרעגט.

„ניין, די כוואליעס זיינען געווען שטארק קאטויליש," האט דער אלטער מאן געענטפערט, מאכענדיג דערביי א קרומע מיענע. „על כל פנים, ער דרעמעלט ניט און שלאפט ניט, דער גאט פון ישראל, און איך בין אזוי צופרידען וואס איך האב דיך דא געטראפען, וועל איך וויניג־סטענס האבען מיט וועמען צוריקצוגעהן צו מיר אין דער וואוינונג דא אין מיטען פון דעם דאזיגען וואסער־פלאנטער."

אויף'ן וועג האט אוריאל געענטפערט אזוי ווייט ווי ער האט נאר געקענט אויף דעם אלטען מאן'ס פראגען. זיין מוטער איז טויט; זיין ברודער ווידאל האט חתונה געהאט, כאטש זי איז אין עטליכע יאהר ארום געשטארבען איבערלאזענדיג איהם א איגגעל, וועלכער ווערט שעהנער פון טאג צו טאג. יא, ער האט אויך גרויס הצלחה אין וועלטליכע עסקים, נאר ער האט זיי שוין פון לאנג אן איבערגעגעבען צו יוסף'ן — דאס הייסט, צו ווידאל'ן — אין די הענד, וועלכער האט אריינגעלייגט דאס גאנצע פערמעגען פון דער פאמיליע אין א האלענדישער אונטערנעהמונג מיט דעם נאמען „די מערב אינדיען געזעלשאפט", — א קאמפאניע, וואס האט אן איינענעם פלאט מיט דעם צוועק אנצופאלען אויף די שפאנישע קריעג־שיפען. ער האט ניט דערצעהלט, אז די פראצענטען זיינע קריגט ער אויסגעצאהלט דורך א געוויסע באנק, וועלכע שיקט איהם אריין דאס געלד אין הויז, און אז ער געהט ארום און ציטערט, זיין פערפרעמדטער און פרומער ברודער, וועלכער איז איצט א גאנצער מנהיג פון דער קהילה, זאל ניט אמאל, דורך ווער ווייסט וואס פאר א טייפלישען רעליגיעזען אדער שטאאטליכען אויסרייד, גאר אין גאנצען ווערן דער בעל הבית איבער דעם אפיקורס' פערמעגען און איהם לאזען שטארבען פאר הונגער. נאר אויף'ן גאנצען וועג, בעגלייטענדיג דעם אלטען דאקטאר, האט ער זיך ניט אויפגעהערט וואונדערן פארוואס דאס דיעגא, וועלכער איז געשטאנען אין שטענדיגער שריפטליכער פערבינדונג מיט אמסטערדאם, האט קיינמאל גארנישט געהערט מכח זיין חרם, און זיין ביטערער פעדרוס האט זיך

ערשט ריכטיג דערוועקט, ווען ער האָט זיך דערמאָנט, אַז לויט׳ן חרם האָט מען אפילו זיין נאָמען ניט געטאָרט דערמאָנען, אַז ער איז טויט, בעגראָבען, פֿערזונקען אין פֿערגעסענהייט. און נאָך איידער דער דאָקטאָר האָט איהם איינגעלאַדען צו זיך אַהיים, האָט ער בעשלאָסען ביי זיך, אויסצוניצען די דאָזיגע שטילקייט פֿאַר זיין אייגענעם נוצען: ער, וועלכער האָט שטאָלצירט דערמיט, וואָס ער איז תמיד געווען אויפֿריכטיג און עהרענהאַפֿט, האָט אָבגעמאַכט ביי זיך צו לייגען שווייגענדיגערהייט. איז דאָס ניט געווען בעצאָהלט מדה כנגד מדה, צו בעקעמפֿען די לומפען מיט זייער אייגענער וואַפֿע? ער איז פֿערשוואונדען פֿון דעם מענשליכען זכרון — זאָל זיין אַזוי. וואָס זשע, האָט ער טאַקי אין דער אמת׳ן געזאָלט צושטערען אָט די פֿלעצליכע פֿרייד פֿון אַ פֿריינדליכער בעגעגניש מיט איינעם פֿון זיין אייגען בלוט, פֿון זיין ראַסע, ער, וועמעס נשמה איז אויסגעגאַנגען אין דורשט און בייַנקעניש, כאָטש ביז אין דער רגע איז ער געווען צו שטאָלץ עס צוצוגעבען?

נאָר אַז ער איז אַריין צו דאָס דיעגאָ׳ן אויף׳ן קוואַרטיר און האָט דערזעהן די אומגעריכטע, פֿערגעסענע יאַנטהע — יאַנטהע, וועלכע איז אויסגעוואַקסען פֿון יענעם זיסען קינד צו אַן אונפֿערגלייכליכער רייצענדער יונגפֿרוי; יאַנטהע מיט איהרע דונקעלע, שמייכלענדע אויגען און איהר לאַסטשענדער שטימע און איהרע איידעלע בעוועגונגען — דאַן איז דיזער אָבמאַך פֿון אַ פּאַסיווען שטילשווייגען פֿערוואַנדעלט געוואָרען ביי איהם אין האַרצען אין אַ פֿעסטען בעשלוס צו שטרייטען מיט אַלע כחות, אַז זיי זאָלען ניט אויסגעפֿינען וואָס מיט איהם איז געשעהן. אין דעם פֿייער פֿון זיין נשמה, אין דעם אויפֿברויזען פֿון יוגענד און פֿריהלינג אין זיינע אָדערן, אין זיין ענטציקונג, איז דער דאָזיגער ערשטער אָנבליק פֿון אַ שעהן מיידעל׳ס געזיכט גענוג געווען אָנצוצינדען ביי איהם אין האַרצען אַ פֿייער פֿון נייע, זיסע, שטורמדיגע און הייליגע געפֿיהלען. אַה, וואָס פֿאַר אַ פֿרעהליכע וועטשערע דאָס איז געווען! יעדער מאכל איז געווען אויסגעמישט מיט דעם זאַפֿט פֿון די פֿרעהליכסטע, זיסעסטע זכרונות. מיט וואָס פֿאַר אַ פֿרעהליכען געמיטה ער האָט דערמאָנט יאַנטהע׳ן אָן איהרע קינדערשע שטיקלאַך און אָן איהרע קינדערשע ווערטלאַך! פֿער־שטעהט זיך, אַז זי געדיינקט איהם נאָך, האָט זי געזאָגט, און די שפּיעלצייג און די בלומען, וואָס ער פֿלעגט איהר ברייגנען; און ווי קאָמיש ער האָט עס דאַן אויסגעזעהן, ווען ער פֿלעגט פֿערקנייטשען דעם שטערן, בעת ער פֿלעגט זיך מתוכח זיין מיט איהר פֿאָטער! יאָ, נאָך איצט האָט ער אין זיך די דאָזיגע קאָמישע ציגע, און ריידענדיג מיט איהם מכח דעם, האָט

זי איהם אָנגעריהרט דעם שטערן מיט איהרע דינע פינגער, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט איהם וועלען בעסער ערקלעהרען וואָס זי מיינט, און ער האָט בעת מעשה אַ ציטער געטהאָן פון שמערצליכער ענטציקונג. און זי האָט אויך אויף איהר פידעל געשפּיעלט, אויף דער פידעל, וואָס ער האָט איהר אַמאָל מיט יאָהרען צוריק געגעבען, און די פּאָזע איהרע, בעת זי האָט געשפּיעלט, איז נאָך בעצויבערנדער געווען, איידער די צויבערנדע מוזיק, וואָס איהרע איידעלע פינגער האָבען אַרויסגעבראַכט. וואָס פאַר אַ שעהנער גלאַנץ פון ווייסע שולטערן און פיינע שפּיצען עס האָבען זיך אַרויסגעזעהן איבער איהר גלייך־געשניטענעם שוואַרצען קאָרסעט!

פער׳שכור׳ט, אויסער זיך פאַר בעגייסטערונג, איז ער אַרויס פון דאָם דיעגאָ׳ס הויז, און בעת די קאַלטע נאַכט־לופט האָט איהם געגלעט איבער׳ן שטערן, וועלכען זי האָט מיט אַ ווילע צוריק אָנגעריהרט, איז ער דורכגענומען געוואָרען מיט אַ פייערדיגער ענערגיע. אַ דאַנק גאָט, ער איז נאָך יונג, כאָטש פּופּצעהן יאָהר זיינען אויפגעגעסען געוואָרען פון זיין לעבען, און ער האָט געמיינט, ער איז שוין אַזוי אַלט און אַזוי גראָה ווי די זומפּען. יאָ, ער איז נאָך יונג, האָט ער צו זיך אַליין גערעדט מיט אַ פייערדיגען טאָן. אין דערהיים איז זיין נאָטיץ־בוך געלעגען אָפען, ווי געוועהנליך, ביי איהם אויף׳ן שרייב־טיש, אַזוי ווי אַ פריינד, וועלכער וואַרט צו הערען וואָס פאַר נייע געדאַנקען זיינען איהם אַרויפגעקומען אויף׳ן זינען אין דער צייט, וואָס ער האָט אַרומגעשפּאַצירט אַליין פאַר זיך. ווי דערוויילטערט און פרעמד האָט דער דאָזיגער קאַלטער פריינד זיינער איצט אויסגעוויזען ביי איהם אין די אויגען, ווי אונפּאַסענד! און דאָך, אַז זיין אויג האָט אויף אַ נייגיריגען אופן אַ בליק געטהאָן אויף זיין לעצט־פערצייכענטען זאַץ — ווי פּאַסענד האָט דאָס איהם געקלונגען! „אַלע צרות נעהמען זיך דערפון וואָס מען פאָלגט ניט די פערנונפט און דעם געזעץ פון דער נאַטור.״ ווי אמת! ווי אמת דאָס איז! ער האָט ניט געפאָלגט ניט די פערנונפט און ניט דאָס געזעץ פון דער נאַטור.

X.

אויף מאָרגען אין דער פריה, ווען דאָס קאַלטע, אומ׳ברחמנות׳דיגע אויג פון דעם דיינקער האָט דורכגעדרונגען די סאָפיזמען פון זיין פערלאַנג אַזוי דייטליך און אַזוי קלאָהר ווי זיין קערפּערליכע אויג האָט געזעהן די

גראָהקייט פון זיינע האָר און די פריה־צייטיגע אַלטקייט אויף זיין פנים, — דאַן האָט ער זיך אַרומגעקוקט, ווי אונמעגליך עס איז צו פערהוילען זיין לאַגע פון דאָם דיעגאָ'ן. זיין עהרע האָט עס איהם פערוועהרט, כאָטש דאָס וואָלט אפשר ניט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט, ווען ער וואָלט ניט זיכער געווען, אַז דאָס געהיימניס קען יעדע מינוט ענטדעקט ווערן. אַז ער זאָל ווערן אַן אָפטער איינגעהער ביים דאָקטאָר אויף דער קוואַרטיר, וועט ער זיך מוזען דאָרט צונויפטרעפען מיט ברידער־אידען. ביי אַ טהייל אפשר, פון דעם יונגען דור, וואָלט זיין פערגעסענער נאָמען ניט אַרויסגערופען אַזאַ שרעק; נאָר דאָס דיעגאָ'ס אינטימע פריינד מוזען דאָך אודאי זיין פון די עלטערע בעלי בתים פון דער אידישער קהלה. ניין; ער מוז אַליין וואָרענען דאָס דיעגאָ'ן, אַז ער איז אַ מצורע — אַן אויסגעשטויסענער. אָבער ניט אָהן אַ זיי־געזונד וויינ'גסטענס. ער האָט דערום אַריבערגעשיקט פעדראָ'ן צום דאָקטאָר מיט אַ בריעף, איהם בעטענדיג, ער זאָל איהם אָנטהאָן דעם כבוד און איהם אָבצאָהלען דעם בעזוך טאַקי דעם זעלבען אָוועגד. און אַזוי ווי דער דאָקטאָר האָט צוגעזאָגט צו קומען מיט זיין טאָכטער, האָט מען געשיקט נאָך אַ וואַש־פרוי, דאָס גרויסע הויז, בעדעקט מיט שפין־וועבס, איז אויסגערייניגט געוואָרען, די אַלטע זילבערנע כלים זיינען אַרויסגענומען געוואָרען פון די פערזשאַווערטע שאַפעס; מען האָט אָבגעשטויבט די גרויסע, שווערע בילדער, און אין עסס־שטוב, אויף אַ מאַרמאָרנעם זייל, האָט מען אויפגעהאַנגען אַ פרעהלאַך קאַנאַריקעל אין אַ העל שטייגעל. און בלומען האָט מען געבראַכט, און ביינאַכט, אין דעם זאַנפטען שיין פון די וועקסענע ליכט, האָט דאָס גאַנצע הויז אויסגעזעהן אַזוי יום־טוב'דיג און פרעהלאַך, אַז דעם שוואַרצען משרת' רויטע הויזען און זיין גאָלד־געשטריקטער ראָק און זיין בלויער טורבאַן, וואָס זיינען ביז אַהער געווען אַזוי ניט צוגעפאַסט צו דער אַלגעמיינער גראָהקייט וואָס האָט געהערשט אין הויז, האָבען איצט אויסגעזעהן עפעס אַזוי ווי אַ טהייל פון דעם נאָרמאַלען, גאַנץ געוועהנליכען קאָליער. און אוריאל, וועלכער איז אויך יונג געוואָרען אינאיינעם מיט'ן הויז, האָט אויסגעזעהן שעהן, בעת ער איז געזעסען ביים טיש און האָט פרעהלאַך געשמועסט מיט דעם דאָקטאָר און מיט יאַנטהע'ן.

נאָך דער מאָהלצייט און דעם גוטען, אַלטען וויין, איז דאָס דיעגאָ אַנדרעמעלט געוואָרען, און דער געשפרעך צווישען אוריאל'ן און יאַנטהע'ן האָט אָנגענומען אַ זאַנפטערן טאָן, מורא האָבענדיג זיי זאָלען ניט אויפוועקען דעם אַלטען. גאָר גיך האָבען זיך אויך זייערע הענד געשלאָסען איינע אין די אַנדערע. און פלוצלינג, וועראַנדיג ליידענשאַפטליך דורך

איהר וואַרעמער בעריהרונג און איהר אָטהמענדער אָנוועזענהייט, ציטערנדיג, אַז דאָס זאָל ניט זיין דאָס לעצטע מאָל וואָס ער זעהט איהר, האָט ער איהר געזאָגט, אַז צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען האָט ער זיך איצט דערוואוסט וואָס ליעבע בעדייטעט.

„אָה, ווען דו וואָלסט כאָטש געענטפערט אויף מיין ליעבע!" האָט ער געזאָגט מיט אַ הייזעריגען טאָן. „אָבער ניין! דאָס וואָלט געווען צו־פיעל צו האָפען פאַר אַ מאַן אין מיינע יאָהרען. נאָר לאָמיך הערען אַ וואָרט פון דיר, זאָג מיר וויינינגסטענס, אַז איך בין דיר ניט אָבשטויסענד."

זי האָט געהאַט בדעה צו ענטפערן, נאָר מיט אַמאָל האָט ער אָב־געלאָזט איהר האַנד און איז געבליבען זיצען אַנטקעגען איהר מיט אַ מאָדנער מיענע, אַזוי אומגעריכט ווי זיין מודה זיין זיך.

„ניין, ענטפער מיר ניט. ניט ביז וואַנען איך וועל דיר דערצעהלען דאָס, וואָס מיין עהרע דערלאָזט מיך ניט צו בעהאַלטען פון דיר."

און ער האָט איהר דערצעהלט די געשיכטע פון זיין חרם און זיין לאַנגער איינזאַמקייט, און איהר געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קאָליערען, דורכגענומען פון שרעק און מיטלייד.

„ענטפער מיר אַצונד," האָט ער געזאָגט, כמעט מיט אַ בעפעהלענדען טאָן. „וואָלסט דו געקענט ליעבען אַזאַ מאַן, וואָס איז אויסגעשטויסען פון זיין ראַסע, צו שאַנד און צו שפאָט ביי אַלעמען אין די אויגען, מיט וועמען ס'איז אַ זינד צו ריידען אפילו?"

„זיי וועלען אונז אודאי ניט וועלען חתונה מאַכען," האָט זי אַרויסגע־שעפטשעט מיט אַ פערצווייפעלטען טאָן.

„אָבער וואָלסט דו מיך געקענט ליעבען?"

איהרע אויגען האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען, ווען זי האָט אַרויסגערעדט די ווערטער: „איצט נאָך מעהר, פאַר דיינע יסורים."

נאָר זאָגאַר אין דעם עקסטאַז פון דער דאָזיגער ערקלעהרונג איהרער האָט איהם עפּעס אַזוי ווי דאָס האַרץ געזאָגט, אַז זי פערשטעהט ניט אויף ריכטיג וואָס דאָ טהוט זיך; אַז אַזוי ווי זי האָט קיינמאָל ניט געלעבט אין אַ ניט־פערפאָלגטער אידישער קהילה, האָט זי ניט קיין ריכטיגען בעגריעף פון איהר אייגענער פערפאָלגונגס־מאַכט. נאָר ס'איז דאָך ניט דוקא נייטיג געווען צו בלייבען אין אַמסטערדאַם: זיי וואָלטען דאָך געקענט לעבען צוזאַמען ערגעץ אין אַן איינזאַמען אָרט, אין דער רעליגיאָן פון פ ע ר נ ו נ פ ט, וואָס ער וואָלט איהר געלערנט. אזוי האָבען זיך זייערע הענד צוריק בעהעפט, און איינמאָל האָבען זיך זייערע ליפען זאָגאַר בעגעגענט איינע מיט די אַנדערע. נאָר קודם כל מוז מען דאָך דערצעהלען

דעם פאטער מכה זייער פלוצלינג־געבוירענער, פלוצלינג אויסגעוואקסענער ליעבע, און דאס האט אוריאל אין פייערדיגע ווערטער געטהאן אזוי גיך ווי דער אלטער דאקטאר האט זיך אויפגעכאפט.

„גאט מיינער!" האט זיך דאס דיגא אבגערופען. „וואס זשע! איך חלום נאך?"

אבער זיין טרוים־געפיהל איז נאך שטארקער געווארען, ווען אוריאל האט ווידערהאלט די געשיכטע וועגען זיין חרם.

„און דער חרם—איז ער נאך אין קראפט?" האט ער איהם איבער־געשלאגען די רייד.

„ער איז ניט ארונטערגענומען געווארען," האט אוריאל געענטפערט מיט א טרויעריגען טאן.

דער דיקער מאן מיט דער גראער באָרד איז אויפגעשפרונגען פון זיין אָרט. „און מיט אזא מין בראנד־מארק אויף דיין שטערן האסט דו געסמייעט ריידען מיט מיין טאכטער!"

„פאטער!" האט יאנטהע א געשריי געטהאן.

„וואס מיר פאטער! ער האט אונז פערנארט אהער מיט פאלשע אויסריידען. ער האט געמאכט מיר זאלען אריבערטרעטען דעם הייליגען געבאט פון דער שוהל. ער איז אין חרם — ער און זיין הויז און זיין עסען — דו רשע! וואס פאר א פלייש האסט דו אונז געגעבען צו עסען? האסט עס גע'כשר'ט?"

„דו, א געבילדעטער, א קולטור־מענש, דו קוקסט אויף אזעלכע קינדערשע זאכען?"

„קינדערשע זאכען? נאך וואס זשע האב איך אוועקגעווארפען מיין פארטוגאל?"

„אלע צערעמאניעס זיינען געגען דער ריינער פערנונפט," האט אוריאל געזאגט מיט א נידעריגען טאן און זיין געזיכט איז בעת מעשה געווארען טויט־בלאס.

„איצט זעה איך, אז דו האסט קיינמאל ניט פערשטאנען אונזער הייליגע און שעהנע רעליגיאן. געבילדעטע, קולטור־מענשען, גאט מיינער! איז דען אונזער אמסטערדאמער קהילה ניט פול מיט קולטור־מענער — גראמאטיקער, פאעטען, פילאזאפען, יוריסטען, נאר פלייש און בלוט, פערשטעהסט דו מיך, ניט קיין טויטע געאמעטרישע צייכנונגען? פון וואנען קומט די צוזאמענהאלטונג פון אונזער ראסע? צערעמאניע! וואס האלט אויף און פעראייניגט איהרע צוזייטע און צושפרייטע אטאמען איבער דער גאנצער וועלט? צערעמאניע! און וואס איז אזוינס

צערעמאָניע? פּאָעזיע! ס'איז די טראַדיציע, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען פון די אַלטע, אַלטע דורות; ס'איז די פּאַרב פון לעבען."

„ס'איז אַ מיזעראַבלע קנעכטשאַפט," האָט זיך אוריאל מיט אַ שוואַכען טאָן אָבגערופען.

„אַ מיזעראַבלע! אַ גליקליכע גאָטעס־דיענסט. אָט אפנים דו האָסט קיינמאָל ניט געטאַנצט שמחת תורה אין שוהל? ווער איז אַזוי פרעהלאַך זוי אונזערע ברידער? וואו האָסט דו נאָך אַזאַ לוסטיגע אמונה? די צרה מיט דיר איז וואָס דו האָסט ניט קיין קינדערשע פערבינדונגען מיט אונזער הערליכער רעליגיאָן, דו האָסט זי אָנגענומען ווען דו ביסט שוין געווען אַ דערוואַקסענער מאַן, מיט קיין אַנדער זאַך ניט אין זיך נאָר דאָס קאַלטע אויג פון פערנונפט."

„אָבער דו נעהמסט דאָך ניט אָן אַלעס וואָס די רבנים האָבען אויסגעקלעהרט. דאָס איז דאָך קיין צווייפעל ניט, אַז אין פּאָרטאָ האָסט דו ניט געהאַלטען אַלעס פון דער אידישער רעליגיאָן."

„איך האָב געהאַלטען וואָס איך האָב נאָר געקענט. איך גלויב וואָס איך קען גלויבען. אויב איך האָב מיר מיינע אייגענע, פּריוואַטע צווייפלען, נאָך וואָס זאָל איך זיי אויסשרייען אויפצורייצען געגען מיר די גאַנצע קהילה. פאַרהאַן דאַ אַ פריינד מיינער טאַקי אין דער דאָזיגער שטאָדט— איך וויל ניט פורש בשמו זיין — נאָר ער איז אַ גרעסערער אפיקורוס, מיין איך, ווי דו אפילו. אָבער שטערט ער דען די רוה פון דיזעם פראָסטען עולם? ניין, ניט ער: ער האָט אַ הויבען־אָן אין שוהל, איז אַ גדול בישראל, און זיינע צווייפלען פערטרויט ער מיר אָן אין בריוולאַך, געשריבען אין אַן עלעגאַנטען לאַטיין. ניין, ניין, סעניאָר דאַ קאָסטאַ, די וועלט האָט נישט ליעב קיין עקשנים, וואָס ווילען איינברעכען מויערן מיט זייערע קעפּ."

און בעת דער אַלטער דאָקטאָר האָט גערעדט, האָט אוריאל אָנגעהויבען קלעהרען, אַז ער האָט שלעכט בעגריפען דאָס מענשליכע לעבען, אַז ער האָט עס גענומען צו ערנסט, און אין האַרצען האָט ער מיט אַמאָל דערפיהלט אַ שמערצליך געפיהל פון נוצלאָזער אויפּאָפּפערונג. און אַחוץ דעם האָט זיך אויך דערוועקט אין איהם אַ חשד, אַז ער האָט אַ טעות געהאַט אין דעם יודענטהום, אַז ער האָט ניט איינגעזעהן די פּאָעזיע און די מענשליכקייט וואָס ליגט הינטער די צערעמאָניעס; און כאַפּענדיג פון דער זייט אַ קוק אויף יאָנטהע'ס פערפינסטערט געזיכט, האָט ער דערפיהלט, ווי דאָס אַלטע ראָמאַנטישע געפיהל פון ברודערשאַפט וואַקסט פון דאָס ניי אויף אין איהם. ווי וואונדערבאַר, ווי גרויסאַרטיג דאָס וועט

זיין, זיך אריינצואווארפען צוריק אין זיין ראסע, צונויפגיסען זיך מיט יאנטהע'ן!

אבער די ריינע פערגונגען איז אלע ווילע צוריקגעקומען, און ער האט געוואוסט, אז זיין געדאנק וועט שוין קיינמאל ניט קענען אנדערש ווערן, אז ער וועט שוין קיינמאל ניט קענען גלויבען אין קיין שום ענטפלעקונג.

„איך וועל זיין אן אף צווישען אפען,“ האט ער מיט א ביטערן געפיהל געטראכט.

XI.

און וואס ווייטער ער האט זיך פערטיפט אין דעם דאזיגען בעשלום זיינעם, נאכדעם ווי דאס דיעגא האט זיך מיט פערזאכטונג אבגעזאגט אריבערצוטרעטען מעהר זיין שוועל, אלץ פעסטער איז דער געדאנק אין איהם געווארען. אבצונארען די אידישע קהילה וואלט געווען די ביטערסטע נקמה זיינע, כלומר'שט ווערן א טרייער, איבערגעבענער מיטגליעד איהרער און אין הארצען זיך אויסלאכען פון איהר. און אויף אזא'ן אופן וואלט ער אויך געקענט פערהיטען די געפאהר, זיי זאלען ניט לייגען די האנד אויף זיין פערמעגען. דאס איז שווינדעל? נו יא, אבער דאס איז דאך זייער שולד; זיי האבען איהם דערצו געטריבען, איבערלאזענדיג איהם בלויז א לעבען פון א מצורע, פון א פערשטויסענעם. אין שפאניען און פארטוגאל האבען זיי זיך פערשטעלט צווישען קריסטען, וועט ער זיך פערשטעלען צווישען אידען, נאכמאכענדיג די אלטע אפען. ער האט ניט ארויסגעזעהן קיין שום שוויריגקייט אין זיין תשובה־טהאן. און — וואס פאר א גלענצענד'ע אידעע! — זיין ברודער יוסף, דער גוטער ארעמער נאר, וועט עס שוין ווי עס איז דורכפיהרען, אונטער דער אילוזיע, אז ער איז אן אינסטרומענט פון דער השגחה: ווארים מאכען דאס דיעגא'ן פאר דעם פערמיטלער צווישען איהם און די רבנים, וואלט געווען א ריזיקע, מחמת דער אלטער דאקטאר וואלט נאך געקענט דערשמעקען זיין ווירקליכען ציעל. דאן, ווען די קהילה וועט איהם אריינעהמען צוריק אין איהרע ארעמס, וועט יאנטהע — אה, וואס פאר א גליקליכער געדאנק! — אודאי ווערן זיין פרוי. ער האט ווינציג וואס געצווייפעלט אין דעם; איהר בליק ביים געזעגענען זיך, נאכדעם ווי דער פאטער האט זיך אומגערערעהט

מיט׳ן רוקען צו איהם, איז געווען אַזוי זיס און אַזוי פֿול מיט פֿערשפּרע־כונגען און מיט געבעט! און אַ קליין בריוועלע, וואָס ער האָט געקראָגען פֿון איהר אויף מאָרגען גאַנץ פֿריה, האָט גאָר אין גאַנצען פֿערטריבען זיינע לעצטע צווייפֿלען.

„מיין אָרעמער סענהאָר דאַ קאָסטאַ,“ האָט זי געשריבען, „איך האָב די גאַנצע נאַכט קיין אויג ניט געקענט צומאַכען, קלעהרענדיג וועגען דיר. נאָך וואָס רואינירען דיין לעבען פֿאַר אַן איינפֿאַכען געדאַנק? קענסט דו בעסער ניט מאַכען שלום? — דיין פֿריינדין, יאַנטהע.“

ער האָט אַ קוש געטהאָן דאָס בריוועל; דערנאָך האָט ער זיך מיט חשק אַוועקגעזעצט צו דער אַרבייט, מאַכען דעם פּלאַן ווי אַזוי זיך צו טרעפֿען מיט זיין ברודער; און זאָגאַר בעת ער האָט געטראַכט ווי אַזוי איהם אָבצונאַרען, איז זיין האַרץ פֿול געווען מיט ליעבשאַפֿט צו זיין קליינעם ווידאַל. אָרעמער ווידאַל! ווי האָט ער דאָס געמוזט ליידען דערפֿון וואָס ער האָט פֿערלאָרען זיין שעהנע פֿרוי!

עס זיינען געווען טעג, ווען יוסף פֿלעגט דורכגעהן פֿערביי זיין ברודער׳ס הויז, כאָטש ער איז שטענדיג געגאַנגען אויף דער אַנדער זייט, און אוריאל איז אַצונד געזעסען ביי זיין פֿענסטער פֿון אין דערפֿריה ביז ביינאַכט, אויסקוקענדיג אויף זיין ברודער; ער האָט זיך דערצו בענוצט מיט אַ פּאָר האָלענדישע שפּיגלען, וואָס ער האָט אַרויסגעשטעלט פֿון דער אַנדער זייט פֿענסטער, און דאָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו זעהן פֿון אינעווייניג אַלץ, וואָס טהוט זיך אויף דער גאַס, בלייבענדיג אין דערזעלבער צייט אונבעמערקט. נאָך דריי טעג פֿון געדולדיגען אויסקוקען, האָט ער אין שפּיגעל דערזעהן דאָס בילד פֿון דעם אָנגעזעהענעם שוהל-גבאי און מיט איהם זיין קליינעם זעקס-יעהריגען אינגעל. ער איז אַרונטערגעלאָפֿען די טרעפּ גלייך אין גאַס אַריין און האָט אַ כאַפּ געטהאָן דאָס קינד אין זיינע אָרעמס—

„אָה, ווידאַל!“ האָט ער געזאָגט מיט אַ שטימע פֿול מיט אמת׳ער ליעבע.

„דו!“ האָט זיך יוסף אָבגערופֿען, צוטרייסעלט פֿון שרעק און ציטערנדיג ביי דעם קלאַנג פֿון זיין דערטרונקענעם, פֿערגעסענעם נאָמען. דערנאָך, קומענדיג צו זיך, האָט ער מיט כעס געזאָגט: „פֿעראונרייניג ניט מיין דניאל׳ן מיט דיינע הענד.“

„ער איז מיין פּלימעניק. איך האָב איהם אויך ליעב! אָה, ווי שעהן ער איז!“ און ער האָט אַ קוש געטהאָן דעם וואונדערבאַרען קליינעם יונג. ער האָט איהם ניט געוואָלט אַראָבלאָזען פֿון די הענד. ער איז צוגעלאָפֿען

מיט איהם צו זיין אייגענער טהיר. ער האט געבעטען ווידאל'ן, ער זאל רחמנות האבען אויף זיין איינזאמקייט און זאל איהם שיינקען א מינוט צייט; ער האט עפעס צו ריידען מיט איהם. יוסף האט מיט שרעק א ווארף געטהאן זיין בליק איבער דער גאס, האט זיך אומגעקוקט אין אלע זייטען. קיין איד האט זיך ניט געזעהן. דאן האט ער זיך אויף גיך אריינ־געגליטשט דורך דער טהיר. פון דער רגע אן האט אוריאל געשפיעלט מיט זיין ברודער אזוי ווי מיט א שאך־פיגור, וואס דארף מאכען פער־שיעדענע קאמפליצירטע געננג און דיינקען, אז זי מאכט זיי פון איהר אייגענעם פרייען ווילען. ביסלאכווייז, דורך געהיימע געשפרעכען, וואס זיינען פארגעקומען טאג־טעגליך צווישען די צוויי ברידער, האט יוסף צוריק געוואונען אוריאל'ן צום יודענטהום; און ער איז פול געווען מיט ענטהוזיאזמוס און מיט פרייד איבער דעם גרויסען כבוד, וואס ערווארטעט איהם אין דער קהילה, ווען דער פלאן וועט דורך איהם דורכגעפיהרט ווערן. און אז אלעס איז געווען פיקס און פארטיג צווישען די צוויי ברידער, האט עם יוסף פונאנדערגעטראגען איבער דער שטאדט און האט זיך געשטעלט אין דירעקטער פערבינדונג מיט די רבנים.

אוריאל אקאסטא האט געקראגען א פאפיר, אין וועלכען ער האט זיך מודה געווען אויף אלע זיינע טעות'ן, דאס האט ער געמוזט אונטער־שרייבען; ער האט צוגעזאגט פון דאן אן און ווייטער צו לעבען ווי אן אמת'ער איד, און דער חרם איז ארונטערגענומען געווארען פון איהם. שבת איז ער געגאנגען אין שוהל און איז אויפגערופען געווארען צו דער תורה. די מנהיגים און די גבאים זיינען צוגעקומען צו איהם און האבען איהם געדריקט די האנד; א געפיהל פון בעגייסטערונג האט דורכגענומען די גאנצע קהילה. אוריאל, וועלכער איז גייסטיג פערבלענדעט געווארען פון דער דאזיגער נייער זונען־שיין, האט געהאט מאמענטען, ווען ער האט זיך אין גאנצען פערגעסען אן זיין צבוע'יאטסווא, דורכגענומען פון דעם געפיהל, אז ער איז צוריק פערקניפט מיט דער מענשהייט, און געריהרט פון איהר פערצייהענדען גוטען ווילען. דער האלב־צירקעל פון מאנדעל און לעמאן־בוימער פון פארטוגאל, וואס זיינען געשטאנען אין העל־געפארבטע וואזען ביים ארון קודש, האט אנגעפילט זיין ברוסט מיט צארטע, ריהרענדע זכרונות פון דער יוגענד און פון די זונען־לענדער. און בעת יאנטהע'ס גליקליכע אויגען האבען ארונטערגעשמייכעלט צו איהם פון דער ווייבער־שער שוהל, האבען איהם אין די אויערן געקלונגען די ווערטער פון יואל הנביא: „און איך וועל אייך אומקעהרען צוריק די אלע יאהרען, וואס דער היישעריק האט אויפגעגעסען."

ס'איז געווען אַ פרעהליכע נאַכט, ווען דאָס דיענאָ און יאַנטהע זיינען ווידער געזעסען ביי זיין טיש, דאָס מאָל צוגעגרייט בתכלית הכשרות, און מיט זיי איז אויך געווען זיין געליעבטער ברודער יוסף, וועלכער האָט זיך געפיהלט ניט וויינינער גליקלאַך איבער דעם שלום מיט אוריאל'ן און איבער דער נאָהנטער אויסזיכט צו ווערן דער קאַסירער פון דער געמיינדע. וואָס פאַר אַ שעהנער מענש ער איז! האָט אוריאל מיט ליעבשאַפט גע־טראַכט. ווי פיין ער בענעהמט זיך דאָס, און דאָך וואָס פאַר אַ מונטערקייט אין זיין ריידען!—קיין שום סימן פון ליידען אויף זיין שטערן, קיין גראָע האָר אויף זיין קאָפּ. דער אַלטער וויין האָט זיך געגאָסען, די אַלטע זכרונות האָבען געגליהט. אוריאל האָט אויסגעזאָגט יוסף'ן דעם סוד מכח דעם שידוך מיט יאַנטהע'ן — וואָס האָט געדאַרפט בלייבען אַ געהיימניס פאַר עטליכע חדשים ציים — נאָר ער איז געווען אַזוי זיכער מיט דער ראָלע, וואָס ער האָט געשפּיעלט, אַז ער האָט ניט געהאַט דעם מינדעסטען חשד, אַז מען האָט זיך מיט איהם בענוצט פאַר אַן אינסטרומענט. נאָך'ן עסען האָבען זיי געבענשט מיט אַ מזומן; יוסף האָט געזונגען די ברכות און יאַנטהע האָט איהם צוגעהאָלפען מיט איהר זיסער שטימע. איידער די ברידער זיינען זיך פונאַנדערגעגאַנגען, האָט אוריאל גע'פועל'ט ביי יוסף'ן, ער זאָל איהם אַנטלייהען דעם קליינעם דניאל'ן אויף עטליכע טעג, כדי צו בעקרוינען זיין גליק און אויפצומונטערן אַביסעל דאָס גרויסע איינזאַמע הויז פאַר אוריאל'ס חתונה.

XII.

אוריאל אַקאָסטאַ איז געזעסען ביים מיטאָג מיט דעם קליינעם דניאל, ניט קענענדיג זיך זאַט אָנקוקען אין דער פרישער שעהנקייט פון דעם אינגעל, וועמעס פלוידעריי האָט די לעצטע צוויי טעג אַריינגעבראַכט לעבען און לוסטיגקייט אין דעם אומעטיגען הויז. דניאל האָט זיך געמוזט וואונדערן, וואָס זיין גרויסער דערוואַקסענער פעטער קען ניט ריידען קיין האָלענדיש און אַז ער מוז ריידען פאָרטוגעזיש, אום ער זאָל איהם פער־שטעהן. ער האָט זיך ביז אהער פאָרגעשטעלט אַז דערוואַקסענע מענשען קענען אַלצדינג. פעדראָ, וועמעס שוואַרץ געזיכט איז איינפאַך געווען גרין פון פרייד, האָט אַרומגעטאַנצט אַרום דעם קליינעם יונג און האָט איהם דערלאַנגט אַלעס, וואָס ער האָט נור פערלאַנגט.

איצט האָט ער צוגענומען זיין טעלער פֿון פֿלייש און איהם דערלאַנגט א שמיק טאָרט. „אביסעל שמאַנט?“ האָט זיך אָבגערופֿען אוריאל, דער־לאַנגענדיג דעם קינד דאָס קריגעלע.

„ניין, ניין!“ האָט דניאל אַ געשריי געטהאָן מיט אַ בליק פֿון שרעק און אַ געפֿיהל פֿון אָבשטוים.

אוריאל האָט זיך צולאַכט. „וואָס! קליינע אינגלאַך נים ליעב קיין שמאַנט! באַלד וועלען מיר, הייסט עס, זעהן, ווי קעץ אַנטלויפֿען פֿאַר מילך!“ און אויסגיסענדיג דאָס איבעריגע פֿון קריגעל איבער זיין אייגען שמיק טאָרט, האָט ער ווייטער געגעסען.

אָבער דער קליינער דניאל האָט אויסגעשטעלט אויף איהם אַ פּאָר צושראָקענע, מורא'דיגע אויגען און האָט זיך גאָר פֿערגעסען אָן עסען.

„פֿעטער,“ האָט ער ענדליך אַ געשריי געטהאָן, „דו ביסט ניט קיין איד.“

אוריאל האָט זיך ווידער צולאַכט, נאָר דאָס מאָל ניט אַזוי פֿריי ווי פֿריהער. „קליינע אינגלאַך“, האָט ער געזאָגט, „דאַרפֿען עסען און ניט ריידען.“

„אָבער, פֿעטער! מיר טהאָרען דאָך ניט עסען קיין מילך נאָך פֿלייש.“

„נאַ, נאַ, זאָל זיין אַזוי, מיין קליינער רב!“ און אוריאל האָט אַוועקגערוקט זיין טעלער און מיט ליעבשאַפֿט אַ ציה געטהאָן דעם קינד ביים אויער.

נאָר אז דאָס קינד איז געקומען אַהיים האָט ער געפלוידערט וועגען זיין פֿעטער'ס מעשים, און יוסף איז געקומען צו לויפֿען, אָנפֿאַלענדיג אויף זיין ברודער דערפֿאַר וואָס ער פֿיהרט איהם איבער זיין קינד און וואָס ער האַלט ניט דעם צוואָג, וועלכען ער האָט געגעבען דער קהילה. אוריאל האָט געענטפֿערט בייז מיט יענער געבירטיגער אויפֿריכטיגקייט זיינער, וועלכע האָט עס געמאַכט פֿאַר איהם אונמעגליך צו קענען שפּיעלען אַ פֿערשטעלטע ראָלע.

„איך בין דאָך בלויז אָן אַף צווישען אַפֿען,“ האָט ער געזאָגט, זיך בענוצענדיג מיט זיין געליעבט ווערטעל.

„זאָג בעסער אָן אַף צווישען ווילדע, שאַרפֿזיכטיגע קעץ, וועלכע וועלען דיך אויסשפּיאָנירען,“ האָט זיך יוסף געקאָכט. „דיין צוויי פּנים'־דיגקייט וועט אויסגעפֿונען ווערען, און איך וועל ווערן צו שאַנד און צו שפּאָט אין דער קהילה.“

ס'איז געוועזען דער אָנהויב פֿון אַ צווייטען קריעג — נאָך שטאַרקער,

ביטערערער איידער דער ערשטער. יוסף האָט שטילערהייט פֿער׳מסר׳ט אוריאל׳ן פֿאַר דאָם דיעגאָ׳ן, וועלכער האָט פֿון זיין זייט געדונערט אויף דעם אפיקורוס.

„איך וועל ניט אָבגעבען מיין טאָכטער צו אַן אַף," האָט ער געענטפֿערט, ווען אוריאל האָט, ווי דער שטייגער איז, זיך אַרויסגעשטעלט מיט זיינע איבערצייגונגען.

„יאַנטהע האָט ליעב דעם אַף; ס׳איז איהר עסק," האָט אוריאל געזאָגט מיט אַ בייסענדען טאָן.

„ניין, ס׳איז מיין עסק. ביי גאָט, איך וויל ניט האָבען קיין גאָרילאַס פֿאַר אייניקלאַך!"

„מיר דוכט, אין פאָרטאָ ביסט דו אַליין געווען אַן אַף," האָט זיך אוריאל אָבגערופֿען מיט כעס.

„הונד!" האָט דער אַלטער דאָקטאָר אַ געשריי געטהאָן, און זיין געזיכט איז בעת מעשה געוואָרען אַלערליי קוליערען; „וואָס זשע, ביי דיר איז אַלצאיינס אָבצונאַרען די קריסטען און דיינע אייגענע ברידער?" און ער איז אַנטלאָפֿען פֿון זיין הויז.

אוריאל האָט געשריבען צו יאַנטהע׳ן. זי האָט געענטפֿערט —

„איך האָב דיך געבעטען, דו זאָלסט מאַכען שלום. דו האָסט פֿערפֿיהרט נאָך אַ ביטערערן קריעג. איך קען ניט שטרייטען געגען מיין פֿאָטער און געגען כל ישראל. זיי געזונד!"

אוריאל׳ס געזיכט האָט זיך בעצויגען מיט אַ וואָלקען; די קנייטשען אויף זיין שטערן, וואָס איהרע פֿינגער האָבען ניט לאַנג צוריק גענאַט אָנגעריהרט, האָבען פֿון דאָס ניי געוויזען סימנים פֿון מורא׳דיגע ליידען; זיינע צייהן האָבען זיך צונויפֿגעדריקט. דער אַלטער בליק פֿון דעם געיאָגטען מאַן איז צוריקגעקומען. ער האָט אַרויסגענומען איהר ערשט בריוועלע, וואָס ער האָט געהאַלטען נאָהענט צום האַרצען, און האָט עס לאַנגזאַם איבערגעלייענט נאָך אַמאָל —

„נאָך וואָס טויג דיר רואינירען דיין לעבען פֿאַר אַן איינפֿאַכען געדאַנק? קענסט דו ניט מאַכען שלום!"

אַן איינפֿאַכער געדאַנק! אַה! פֿאַרוואָס האָט דאָס איהם ניט געוואָרענט, פֿאַרוואָס האָט ער דערפֿון ניט אַרויסגעזעהן, וואָס פֿאַר אַ סאָרט פֿרוי דאָס איז? יאָ, פֿאַרוואָס האָט ער זיך פֿערגעסען — און דאָ איז פֿאַר זיינע אויגען אַרויפֿגעשוואומען אַ לעבעדיג בילד פֿון אַ קליין מיידעלע, וואָס ברייננגט אַריין די מצות — אָן איהר ערציהונג צו פֿיהרען אַ דאָפּעלטען לעבען? פֿערשטעהט זיך, די פֿרוי דאַרף גאָרניט ערצויגען ווערן דערצו

— דאָס דיעגאָ איז גערעכט געווען. פֿאַלשע, שוואַכזיניגע בעשעפֿעניסען! קיין סימפּאַטהיע מיט פּרינציפּען, קיין שום אַנערקענונג פֿון דעם גרויסען קאַמפּף, וואָס ער האָט אונטערנומען. טרעהרען פֿון זעלבסט־מיטלייד זיינען איהם געקומען אין די אויגען. נו, על כל פּנים האָט זי איהם גערעטעוועט, ער זאָל זיך ניט אונטערגעבען ווי אַ פֿייגלינג. דאָס אַלטע פֿייער האָט זיך צופֿלאַקערט אין זיינע אָדערן. ער איז געווען גרייט צו שטרייטען ביז׳ן טויט.

און בעת ער האָט צוריסען איהרע בריוולאַך, האָט זיך אַ מאָדנע געפֿיהל פֿון ערלייכטערונג אויסגעמישט מיט דער ביטערקייט און דער ווילדקייט פֿון זיין געמיטהס־צושטאַנד. ס׳איז געווען פֿאַר איהם אַן ערלייכטערונג צו דיינקען, אַז ער וועט שוין קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען פּלוידערן מיט די אַפֿען, וועט קיינמאָל מעהר ניט דאַרפֿען דריקען זייערע גראָבע לאַפּעס און נאָכמאַכען זייע׳ע לעכערליכע מיענעס; קיינמאָל וועט ער שוין ניט געשטערט ווערן פֿון דער רוה און דער אָבגעשלאָסענקייט פֿון זיין שטודיר־צימער, פֿון זיינע ביכער. די געוואוינהייטען פֿון פֿופֿצעהן יאָהר צייט האָבען איהם געצויגען צוריק אַזוי ווי מיט שטריק.

ער האָט זיך אַנידערגעזעצט ביי זיין שרייב־טיש און גענומען די פֿעדער פֿאָרטצוזעצען וו׳יטע׳ זיין מאַנוסקריפּט. „אַלע צרות נעהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור.״ ער האָט געשריבען און געשריבען גאַנצע שטונדען נאָכאַנאַנד, זיך אָבשטעלענדיג פֿון צייט צו צייט, אום אויסצוקלייבען זיינע לאַטיינישע פֿראַזען. מיט אַמאָל האָט ער דערפֿיהלט אַ הויהלקייט אין זיך, אַ געפֿיהל פֿון פּוסטקייט אין זיינע ווערטער, אין דער פֿערנונפֿט, אין דער נאַטור, אין אַלצדינג. וואָס איז דאָס אַזוינס געווען, די דאָזיגע פּוסטקייט ביי איהם אין האַרצען? ער האָט אָנגעשפּארט זיין מיעדען, צוואוויטאָגטען קאָפּ אויף זיין שרייב־טיש און האָט זיך פֿונאַנדערגעוויינט, ווי דער קליינער דניאל האָט נאָך קיינמאָל ניט געוויינט.

XIII.

דער גרויסער עולם, וועלכער האָט קיין ידיעה ניט געהאַט מכח די אינערליכע מחלוקות, האָט זיך דערוואוסט וועגען אוריאל׳ס מעשים דורך

די שווין-פֿלייש, וואָס דער קריסטליכער קצב פֿלעגט אַצונד יעדען טאָג גאַנץ אָפֿען צושטעלען אין הויז אַריין. די פֿרומע אידען האָבען זיך מיט איהם אַרומגעריסען אין די גאַסען, און אַ פּאָר מאָל איז דאָס געקומען צו אַן עפֿענטליכען צוזאַמענשטויס. די בעליידיגטע מנהיגים פֿון דער קהילה האָבען געוואָלט ניט אַנדערש נאָר מען זאָל אוריאל'ן פֿון דאָס נייע אַריינלייגען אין חרם; נאָר די רבנים האָבען זיך אָבגעהאַלטען דערפֿון, דיינקענדיג פֿילייכט, אַז ס'וועט זיין גלייכער פֿון איצט אָן און ווייטער צו איגנאָרירען דעם דאָרן, וואָס שטעכט זיי אין די זייטען.

האָט זיך אָבער געמאַכט, אַז אַ שפּאַניאָל און אַן איטאַליענער זיינען אַריבערגעקומען פֿון לאָנדאָן און האָבען געוואָלט, מען זאָל זיי אויפֿנעהמען אין דעם אידישען גלויבען, מחמת ס'איז דאַן געווען אַ גאַנץ אָפֿטע זאַך, אַז קריסטליכע צווייפֿלער זאָלען זיך אַריינוואַרפֿען אין בוזים פֿון דער אַלטער אמונה. אַז די דאָזיגע צוקינפֿטיגע גרים האָבען דערהערט דעם קלאַנג מכח אוריאל אַקאָסטאַ, האָבען זיי זיך מישב געווען, אַז עס וואָלט גאָרניט געשאַדט צו פֿרעגען ביי איהם אַן עצה. ווען דער בית דין האָט זיך דערוואוסט, אַז ער האָט זיי אַנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך היטען פֿאַר דעם אונערטרעגליכען יאָך פֿון די רבנים, האָבען זיינע מיטגליעדער דערפֿיהלט, אַז דאָס איז שוין צופֿיעל. אוריאל אקאָסטאַ איז ווידער אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם.

און אַצונד האָבען זיך אָנגעהויבען נייע יאָהרען פֿון רדיפות, נאָך שאַרפֿערע, נאָך ענטשלאָסענערע ווי פֿריהער. ווידער אַמאָל איז זיין הויז פערוואָרפֿען געוואָרען מיט שטיינער, זיין נאָמען געוואָרען אַ שימפּפֿוואָרט, זיין אַרומגעהן אויף דרויסען אַ צייט-פֿערטרייב פֿאַר די קליינע קינדער פֿון אַ נייעם דור. און איצט האָט זאָגאָר פּאַסירט דאָס ערגסטע, פֿאַר וואָס ער האָט זיך געשראָקען. ביסלעכווייז האָט זיין ברודער פֿערכאַפּט ביי איהם זיין גאַנצען פֿערמעגען. איריאל האָט ניט געסמייעט איהם אָנצוקלאָגען פֿאַר די ריכטער, ביי וועמען אין די אויגען ער איז שוין געווען פֿערדעכטיגט אַלס אַ ט ה ע א י ס ט; אַחוץ דעם, האָט ער נאָך אַלץ ניט געקענט קיין האָלענדיש, און אין וועלט-זאַכען איז ער געווען אַזוי נאַאיוו און אונוויסענד ווי אַ קינד. נאָר די ליעבע זיינע צו זיין ברודער האָט זיך פֿערוואַנדעלט אין אַ טויטליכער שנאה, וועלכע איז קנאַפּ וואָס פֿערשטאַרקט געוואָרען, ווען יוסף האָט געשטעלט אַ חופה מיט יאַנטהע'ן.

אַזוי זיינען אַריבער זיבען מורא'דיגע יאָהרען, און אוריאל, דער איינזאַמער, פֿריה-צייטיג אַלט-געוואָרענער אוריאל, האָט גענומען זינקען

אין א ביטערער מרה־שחורה. ער האט געגארט נאך מענשליכער געזעל־שאפט, און דער געדאנק, אז ער וואלט עס געקענט געפינען ערגעץ אנדערש ניט צווישען די אידען, איז איהם קיינמאל אויף'ן זינען ניט ארויף. און ענדליך האט ער זיך ערנידעריגט און ווידער געבעטען מחילה ביי דער קהילה.

אבער דאס מאל איז ער ניט אזוי לייכט אויפגענומען געווארען צוריק אין שויס פון'ם יודענטהום. נאכמאכענדיג די פינסטערע צערעמאניעס פון דער אינקוויזיציע, פון וועלכער זיי האבען אזוי פיעל געליטען, האבען זיך די מנהיגים פעראייניגט מיט די רבנים און אויסגעטראכט א תשובה, וועלכע זאל איבערלאזען א זכר פון דעם אפיקורוס' חרטה אין די מוחות פון דעם גאנצען דור זיינעם.

אוריאל איז מרוצה געווארען אויף דער תשובה, ניט וויסענדיג במעט וואס זיי פערלאנגען פון איהם. זאל זיין וואס עס וויל זיך, אבי ניט נאך א טאג פון איינזאמקייט! אזוי האט מען אין דער גרויסער שוהל, וועלכע איז געווען געפאקט מיט מענער און פרויען, אריינגעפיהרט דעם בעל תשובה, אנגעטהאן אין א שווארצען טרויער־מאנטעל מיט א שווארץ ליכט אין דער האנד. ער, וועלכער האט זיך פון קינדוויז אן געשראקען פאר דעם געדאנק פערשעהמט צו ווערן פאר מענשען אין די אויגען, האט געמוזט ארויפגעהן אויף א בימה, וואו ער האט הויך אויף'ן קול פארגע־לייענט א לאנגע מגילה, אין וועלכער ער האט זיך מודה געווען אויף אלע זיינע טעות'ן, צוזאגענדיג, אז ער וועט ביז'ן טויט בלייבען אן אמת'ער איד. דער „חכם", דער ראבינער פון דער געמיינדע, וועלכער איז גע־שטאנען לעבען שמש, האט מיט א פייערדיגען טאן פארגעזאגט דעם אכט און זיבעציגסטען קאפיטעל פון תהילים: „והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו; ויזכר כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב—און ער, זייענדיג פול מיט רחמנות, האט זיי פערגעבען זייערע זינד און האט זיי ניט אומגעבראכט; און מעהר ווי איינמאל האט ער פערבויגען זיין כעס און האט ניט אויפגעוועקט זיין גאנצען צארן געגען זיי. ווארים ער האט זיך דערמאנט, אז זיי זיינען ניט מעהר ווי פלייש און בלוט: א ווינד, וואס געהט פערביי און קומט נישט צוריק."

שטיל אויף'ן אויער האט ער עפעס געזאגט אוריאל'ן, וועלכער איז אריבער אין א ווינקעל פון שוהל, אויסגעטהאן ביז'ן גארטעל, און דארט האט ער מיט פערביסענע ליפען געקריגען ניין און דרייסיג מלקות. דער־נאך האט ער זיך א צובלוטיגטער אנידערגעזעצט אויף דער ערד און האט

געהערט, ווי דער חרם איז פֿון איהם אַרונטערגענומען געוואָרען. ענדליך, זיך אָנטהאָנדיג צוריק זיינע קליידער, האָט ער זיך אויסגעצויגען איבער'ן שוועל פֿון שוהל, און דער עולם איז אַריבער איבער זיין קערפּער, אַ טהייל האָבען איהם געבריקעט, איהם שעלטענדיג דערביי מיט אַ פֿרומער מיענע, אַנדערע ווידער האָבען אַזוי רשעות'דיג איהם געטראָטען מיט זייערע פֿים. דער בעל תשובה איז געבליבען ליגען אונבעוועגליך, זיין געזיכט צוגעדריקט צו דער ערד. נאָר ווען זיין ברודער יוסף האָט אויף איהם געטראָטען, האָט ער פֿון זיין טראָט און פֿון זיין אָטהעמען דערקענט ווער דער פֿייגלינג איז געווען.

אַז דער לעצטער פֿון די שוהל-אידען איז אַריבער איבער זיין קערפּער, האָט זיך אוריאל אויפֿגעהויבען און איז אַרויס פֿון טהיר, ניט אויסריידענדיג קיין וואָרט. די פֿערזאַמעלטע, וועלכע זיינען געשטאַנען אין גרופּקעס אַרום דער קאַנאַל-בריק, ריידענדיג צ־וישען זיך מכח דער שרעקליכער סצענע, האָבען מיט אַ שוידער אָבגעטראָטען אָן אַ זייט, בעת די דאָזיגע מערקווירדיגע פֿיגור איז אַזוי ווי אַ נאַכט-וואַנדלער פֿערבייגעגאַנגען, מיט פֿערוואָרפֿענע שולטערן, דעם קאָפּ מיט שטאָלץ אין דער הויך, סאָפּענדיג, נאָר דאָס געזיכט אַזוי ווי ביי אַ טויטען.

פֿון דעמאָלט אָן האָט איהם קיינער מעהר אין די אויגען ניט געזעהן. פֿערשלאָסען ביי זיך אין שטודיר-צימער, האָט ער געאַרבייט מיט חשק טאָג און נאַכט, שרייבענדיג זיין אייגענע לעבענסבעשרייבונג. „עקזעמפּלאַר הומאַנע וויטע" — אַ ביישפּיעל פֿון'ם מענשליכען לעבען, האָט ער עס גערופֿען. ס'איז דאָרט כמעט קיין איין וואָרט ניט געווען פֿון דעם, וואָס די וועלט רופֿט אָן אַ מענשען'ס לעבען — בלויז אַ טרוקענער בעריכט פֿון זיין אַבסטראַקטען געדאַנק, פֿון זיין פֿאָרטשריט, וואָס ער האָט געמאַכט צו אַ ב־ייטערן שטאַנדפּונקט, צו דער גרויסער ענטדעקונג — „אַלע צרות געהמען זיך דערפֿון, וואָס מען פֿאָלגט ניט די ריינע פֿערנונפֿט און דאָס געזעץ פֿון דער נאַטור." און דערמיט אַ ביטערע פֿערדאַמונג פֿון דעם יודענטהום און זיינע רבנים: „זיי וואָלטען זאָגאַר איצט געקרייציגט קריסטוס'ן, ווען ער שטעהט אויף נאָך אַמאָל." און רעזומירענדיג די וויזהייט פֿון זיין לעבענס-ערפֿאַהרונג, האָט ער געראַטהען יעדען מענשען צו ליעבען זיין חבר, ניט מחמת גאָט הייסט איהם אַזוי, נאָר ד־ערפֿאַר ווייל ער איז אַ מענש. וואָס דאָס יודענטהום, וואָס דאָס קריסטענטהום האָט אין זיך וואָהרעס, געהערט ניט צו דער ענטפּלעקטער, נאָר צו דער נאַטירליכער רעליגיאָן. די ליעבע איז עלטער פֿון משה'ן; זי פֿערבינדט די מענשען

איינע מיט די אַנדערע. משה'ס תורה צושיידט זיי: דאָס איינע ברענגט האַרמאָניע, דאָס אַנדערע צוויסטיגקייט, מחלוקות אין דער מענשליכער געזעלשאַפֿט.

זיין אויפֿגאַבע האָט געהאַלטען ביים סוף. אויך זיין לאַנגער שטרייט מיט די רבנים האָט זיך געענדיגט. „מיין זאַך איז אויף אַזוי פֿיעל העכער איידער זייערע, ווי דער אמת איז ערהאַבענער איידער דער שקר: וואָרים בעת ווען זיי זוכען צו פֿערטהיידיגען אַן איינפֿאַכען שווינדעל, כדי זיי זאָלען קענען האַלטען די מענשען אין שקלאַפֿעריי, בין איך מיט'ן גאַנצען האַרצען פֿאַר'ן אמת, און איך שטעל פֿעסט די נאַטירליכע רעכטע פֿון די מענשען, וועלכע דאַרפֿען לעבען לויט זייער נאַטור, פֿריי פֿון דעם יאָך פֿון אַבערגלויבען און פוסטע צערעמאָניעס."

ס'איז אַלזאָ געווען פֿאַרטיג. ער האָט אַוועקגעלייגט זיין פֿעדער און האָט אָנגעלאָדען זיין פּאָר בעזילבערטע פיסטוילען. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעזעצט ביים פֿענסטער, ווי אַמאָל, קוקען אין זיינע צוויי שפּיגלען און וואַרטען. זיין ברודער יוסף זאָל פֿערביינגעהן. ער האָט געוואוסט, אַז זיין האַנד וועט ניט פֿערפֿעהלען איהר ציעל. אַזוי איז אוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג, אָבער יעדען פֿריהמאָרגען איז ער געזעסען אויף זיין אָרט, ביי די שפּיגלען.

איינמאָל נאָכמיטאָג איז יוסף דורכגעגאַנגען, נאָר דניאל איז געווען מיט איהם. און אוריאל האָט אַוועקגעלייגט זיין פיסטויל און געוואַרט, ווייל ער האָט נאָך ליעב געהאַט דאָס קינד. און אַן אַנדערס מאָל איז יוסף פֿערביינגעגאַנגען מיט יאַנטהען. און אוריאל האָט ווידער געוואַרט.

נאָר דאָס דריטע מאָל איז יוסף געקומען אַליין. אוריאל'ס האַרץ איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון פֿרייד. ער האָט זיך אומגעדרעהט, פֿאָרזיכטיג אָנגע־שטעלט זיין פיסטויל און אויסגעשאָסען. דער שאָס האָט אָבגעקלונגען איבער דער גאַנצער צוטרייסעלטער נאַכבאַרשאַפֿט, נאָר יוסף איז אַנטלאָ־פֿען אין טויט־שרעק, מאַכענדיג אַ געוואַלד, כאָטש ער איז געווען אונ־בעשעדיגט.

אוריאל האָט אַ וואָרף געטהאָן זיין פיסטויל, האַלב אין ערשטוינונג איבער זיין דורכפֿאַל, האַלב אין פֿערצווייפֿלונג

„ניטאָ קיין גערעכטיגקייט," האָט ער געמורמעלט. ווי גראָה איז דער הימעל געווען! וואָס פֿאַר אַ קאַלטע, שוואַרצע וועלט!

ער איז צוגעגאַנגען צו דער טהיר און האָט זי פֿערריגעלט. דערנאָך האָט ער גענומען זיין צווייטען פיסטויל. אומגעריכטערהייט האָט ער

בעמערקט דעם בוכשטאַב „ג", וואָס איז געווען אויסגעקריצט דערויף. גבריאל! גבריאל! וואָס פאַר זכרונות האָט דער אַלטער נאָמען זיינער אַרויסגערופען אין איהם! טרעהרען האָבען זיך איהם געשטעלט אין די אויגען. נאָך וואָס האָט ער איהם אומגעביטען אויף אוריאל? גבריאל! גבריאל! איז דאָס זיין מוטער'ס קול, וואָס רופט איהם, ווי זי האָט איהם גערופען אין דעם זוניגען פאָרטוגאַל, צווישען די וויינשטעק און די אַליווען־בוימער?

אויסגעמוטשעט, פערמאַטערט, אַלט פאַר דער צייט, דערשלאָגען אין דעם לאַנגען קאַמפף, פערצווייפעלט אין דער גערעכטיגקייט אויף דער ערד און אָהן אַ שום האָפנונג אויף וואָס פאַר עס איז הימעל, האָט זיך אוריאל אַקאָסטאַ לאַנגזאַם אָנגעשפאַרט אויף זיין ליעבען שרייב־טיש, צוגעלייגט דעם קאַלטען מויל פון זיין פיסטויל צו זיין שטערן, אַ דריק געטהאָן און איז געפאַלען טויט איבער די אָפענע בלעטער פון זיין „עקזעמפּלאַר הומאַנע וויטע". דער דינער, קרייזעלדיגער רויך איז געשטאַנען אַ ווײַלע אין צימער, איידער ער איז פערשוואונדען, אַזוי ווי דער פוסטער גייסט פון אַ פערבייגעהענדען וועזען — „אַ ווינד, וואָס געהט פערביי און קומט ניט צוריק."

ברוך שפינאזא.

IV.

ברוך שפינאזא.

ברוך שפּינאָזאַ.

בעת דער מאָגערער, דונקעלער און עטוואָס איינגעבויגענער פּאַסאַזשיר, וועלכער האָט זיך צווישען די בלאָנדע האָלענדער געוואָרפען אין די אויגען דורך זיין נאָבעלען שפּאַנישען געזיכט מיט זיינע שוואַרצע ברעמען און זיינע לאַנגע געגרייזעלטע לאָקען, איז אַרונטער פון שיף און האָט זיך געלאָזט געהן צום ברעג פון קאַנאַל אין ס'גראַווענהאַגע, האָט זיין אַבסטראַקטער בליק תחילת ניט בעמערקט די זויערע פנים'ער פון די ליידיג-געהער, וועלכע האָבען זיך געוואַרימט אין דער זונן, בשעת דאָס שלעפּ-שיף איז אָנגעקומען. ער איז ניט געוועזן קיין שטאַרקער בעאָבאַכטער פון אויסערליכע זאַכען, און כאָטש ער האָט הנאה געהאַט פון זיין רייזע אַהיים פון אוטרעכט איבער דעם שטילען וואַסער, צווישען גרינע וועגד פון בוימער און קוסטען, דורכגעוואָרפען דאָ און דאָרט מיט פלאַכע לאַנדשאַפטען און ווינד-מיהלען, איז אָבער זיין געפיהל געוועזן דורכדרונגען פון דעם מאַסען-איינדרוק, וואָס די שטילקייט פון דער נאַטור האָט אויף איהם געמאַכט, פון אַ דורכדרינגענדען הינטער-גרונד פון גרינקייט און פליסענדען וואַסער; ער האָט גאָר אויף ריכטיג ניט בעמערקט די פערשיעדענאַרטיגע בוימער, די לינדען, די אולמען, די וויערבען, נאָך ווינציגער האָט ער זיך צוגעקוקט צו די וואַסער-פלאַנצען און די בלומען, מיט וועלכע די אויבערפלעכע פון דעם קאַנאַל איז אויף אַ רייכען אופן געוועזן אויסגעבעט.

זאָגאַר ווען ער איז פערטראַכטערהייט געגאַנגען אַהיים דורך די שעהנע גאַסען פון האַאג און האָט שוין ענדליך יאָ בעמערקט אַ געוויסע בייזקייט אין די געזיכטער, וועלכע זיינען איהם אַנטקעגען געקומען, האָט ער עס צוערשט ניט צוגעשריבען צו זיך, נאָר צו דער אַלגעמיינער קריעגס-אויפרעגונג פון דעם המון. ס'איז אמת, אַז דער יונגער פרינץ פון אָראַנזש

האָט זיי בעלוינט דערפאַר וואָס זיי האָבען איהם ערוועהלט אַלס שטאָדט־האַלטער, בעפרייענדיג זיי פון דער פערצווייפעלטער לאַגע, אין וועלכער די פראַנצויזישע אַרמעע און די ענגלישע פלאָטע האָבען זיי אַריינגעוואָרפען; ניט קוקענדיג אויף זיין בעריהמט וואָרט: „איך וועל שטאַרבען אין דעם לעצטען קאַנאַל”, האָט האָלאַנד שוין מעהר ניט געטראַכט צו בעגעהן זעלבסט־מאָרד, אויפעפּנענדיג איהרע אייגענע וואַסער־טויערן און אונטער־געהן אינאיינעם מיט'ן שונא,—און דאָך איז דער שטראָם פון דעם פאָלקס־צאָרן בלויז טהיילווייז איינגעשטילט געוואָרען. אַ שטיין, וועלכער האָט בעריהרט זיין באַק און האָט זיך דערנאָך אָנגעשלאָגען אָן זיין קליינעם האַנד-בייטעל, וואו זיין גאַנצער באַגאַזש איז געלעגען, האָט איהם ערשט ווי עס איז געבראַכט צום בעוואוסטזיין.

זיי זיינען אַלזאָ געריכטעט אויף איהם, די דאָזיגע בייזע בליקען. גע־שרייען פון „פעררעטהער!” „גאָטלאָזער פערברעכער!” „נידער מיט דעם פערפלוכטען רענעגאַט!” האָבען פערטריבען יעטוועדען צווייפעל, וואָס איז נאָך געבליבען ביי איהם אין האַרצען. אַ שאָטען פון מרה־שחורה האָט פערדונקעלט דעם אויסדרוק פון דעם זיסען, געדאַנקענ-פולען מויל; דערנאָך, עפעס אַזוי ווי דורך זיין ווילען, איז דער געוועהנליכער בליק פון פער־טראַכטער מונטערקייט צוריקגעקומען, און ער איז זיך רוהיג געגאַנגען זיין וועג.

איז, הייסט עס, דער סוד דאָך אַרויס, זאָגאַר אין זיין אייגענער שטאָדט, אַז ער איז דאָס דער פערפאַסער פון דעם אונפערשעהמטען „טהעאָלאָגיש־פאָליטישען טראַקטאַט”, דער „פעררעטהער צום שטאַאט און צו דער קירכע”, דער שד פון די גלויביגע. אומזיסט אַלזאָ איז זיין אָבהאַנדלונג אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט דער אויפשריפט „האַמבורג” אויף'ן שער-בלאַט. אומזיסט האָט ער זיך געסטאַרעט צו פערבינדען זיין פערזענליכע רוהע מיט דעם אַבסטראַקטען, אונפערזענליכען געדאַנק, צו פערשפאַרען זיין קערפער ערגעץ-וואו אויף אַ בוידים און אַרויסשיקען זיין זעעלע אין די וועלט. דער שאַפער פון אַזאַ מין דונער־קראַך האָט ניט געקענט בלייבען בעהאַלטען פון די אויגען פון אייראָפאַ. ווער ווייסט, ווער עס האָט אַרויסגעטראָגען דעם סוד? אפשר האָבען דאָס די בעריהמטע אויסלענדער און די שעהנע געלערנטע דאַמען, וועלכע פלעגען איהם אָבהאַקען די טהיר פון זיין צימער און איהם אָפּט שטערן אין זיין אַרבייט פון שלייפען אויגען-גלעזער — אפשר האָבען זיי דאָס אָנגעפילט די לופט אין האַאג מיט שוועבעל. גיכער האָבען דאָס געמווזט זיין די היצ-קעפ, די יונגע אָנהייגער זיינע, וועמען ער האָט אונטעררי‌כטעט מינדליך אָדער שריפטליך; זיי האָבען דאָס מן

הסתם אין זייער ענטהוזיאַזם איהם פֿערראַטהען צו בעריהמטהייט — אָדער שאַנדע. ס'איז תמיד אַזוי געווען, האָט ער זיך געטראַכט ביי זיך; זאָגאַר אין יענע אַלטע, האַלב־פֿערגעסענע צייטען, ווען ער האָט זיך געהאַלטען אין בעפֿרייען פֿון דער גהעטאָ. דאַן פֿלעגען די האַלב־דערשראָקענע אָנ־היינגער זיינע, פונקט ווי די פֿרומע פֿאַנאַטיקער, איבערגעבען דעם בית דין וועגען זיין אפיקורסות, וועגען דעם אַז ער גלויבט ניט אין נסים און צערעמאָניעס. אָרעמער שאול מאָרטיירא! ווי פיינליך האָט עס געמוזט זיין פֿאַר אָט דעם אַמאָליגען רבי'ן זיינעם איהם אַריינצולייגען אין חרם, כאָטש קיין זאַך האָט איהם ניט געדאַרפֿט איבערראַשען, האָבענדיג פֿאַר זיך אַ תלמיד, וואָס האָט געסמייעט צו פֿרעגען אַזעלכע האַרבע קשיות, זאָגאַר דאַן ווען ער איז אַלט געווען פֿופֿצעהן יאָהר! און אַצונד, אַז ער האָט זיך אָבגעטרייסעלט פֿון דער גהעטאָ, אָדער בעסער געזאָגט, אַז די גהעטאָ האָט זיך אָבגעטרייסעלט פֿון איהם, האָט ער אויף דעם זעלביגען שרעקליכען אופֿן סקאַנדאַליזירט טאַקי דאָס אייגענע קריסטענטהום, וואָס ער האָט, לויט דער מיינונג פֿון דער גהעטאָ, כלומר'שט אָנגענומען אַלס זיין גלויבען: ער איז גאָר אָהן מורא אַרויסגעטראָטען געגען יעדען סיסטעם פֿון דעם יאָהרהונדערט, געגען דער הערשענדער קאַרטעס'יאַנער פֿילאָזאָפֿיע, אַזוי גוט ווי געגען דעם גלויבען פֿון דער קירכע, און זיין קאַמפֿפֿס־רוף פֿאַר פֿרייהייט פֿון דעם געדאַנק האָט עס אַם בעסטען בעוויזען. אמת טאַקי, אַז ווען האָלאַנד איז בעפֿרייט געוואָרען פֿון דעם שפאַנישען יאָך, האָט זי זיך אויף אַ נאָבעלען אופֿן ערקלעהרט פֿאַר רעליגיעזער פֿרייהייט, אָבער אַ וויסענשאַפֿטליכע אָבהאַנדלונג פֿון דער ביבעל, וועלכע איז נאָך אַלעמען אַ הייליגע שריפֿט, האָט אפילו די האָלענדישע טאָלעראַנץ ניט געקענט דערלאָזען, און דער אויפֿרוף צום שטאַאַט, אַז ער זאָל זיך שטיצען אויף אמת'ער רעליגיאָן און אַוועקוואַרפֿען די גלענצענדע טהעאָלאָגען,—דאָס האָט איינפֿאַך געשטאָכען אין די אויגען. „וואָס קען נאָך זיין אַן ערגערע זאַך פֿאַר אַ מלוכה, איידער פֿערשיקען עהרליכע און ווירדיגע מענער אין גלות אָדער זיי פֿיהרען צום עשאַפֿאָט, דערפֿאַר וואָס זיי האָבען זייערע אייגענע געדאַנקען און קענען ניט האַנדלען ווי היפּאָקריטען און לעבען אין ליגען און בעטרוג?" די האָלענדישע רעגירונג האָט שוין געהאַט געלייגט די האַנד אויף דעם ווערק, וואָס האָט ענטהאַלטען אין זיך די דאָזיגע פֿראַגע, און פֿערבאָטען עס צו פֿערקויפֿען: איצט, ווייזט אויס, וועט מען איהם אַליין נעהמען פֿערפֿאָלגען, דאָס קריסטענטהום וועט זיין פֿאַר איהם אַ צוגאָב צו דעם, וואָס ער האָט שוין פֿון לאַנג אָן געליטען פֿון דעם יודענטהום. ער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם פֿאַנאַטישען אידען, וועמעס פֿערזוך איהם צו

שטעבען האָט איהם געטריבען צו וואוינען ערגעץ־וואו אַרויס פון דער שטאָדט אַמסטערדאַם, נאָך איידער די אידען האָבען גע׳פועל׳ט ביי דער רעגירונג איהם צו פעריאָגען פון זייער „ניי־ירושלים", און אין אַ בליץ פון ביטערקייט האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַז די צערעמאָניעלע פּאָרטוגעזישע קללות פון דעם אַמסטערדאַמער בית דין האָבען געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויף איהם. „לויט דעם בעשלוס פון די מלאכים און דעם פסק־דין פון די הייליגע, מיט דעם הסכם פון דעם הייליגען בורא און פון דער גאַנצער קהילה, זיינען מיר מחרים און פערשעלטען און פערפלוכען ברוך דע שפינאָזאַ דאָ פאַר די הייליגע ספרים... פערשאָלטען זאָל ער זיין בייטאָג, און פערשאָלטען זאָל ער זיין ביינאַכט; פערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער לייגט זיך, און פערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער שטעהט אויף. פערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער געהט אַרויס, און פערשאָלטען זאָל ער זיין ווען ער קומט אַריין. גאָט זאָל איהם קיינמאָל ניט מוחל זיין! זיין כעס און זיין צאָרן זאָל זיך אָנצינדען געגען דעם דאָזיגען מאַן, אויף וועמעס קאָפּ עס ליגען אַלע קללות און חרמות, וואָס שטעהען געשריבען אין דער הייליגער תורה...." האָבען אָט די ווערטער געליערט אין אַ פערשטעקטען ווינקעל ביי איהם אין מוח, בעת ער האָט געשריבען זיין טראַקטאַט? האָט ער זיך אַליין געפרעגט, סטאַרענדיג זיך זיי אויפצוזוכען אין זיין זכרון. האָט דאָס געפיהל פון נקמה זיך אָבגעדריקט אויף די אידישע טהיילען פון זיין ווערק? האָט זיין שפּאַנישעס בלוט אויפגעהאַלטען אין זיך דעם אָנדיינקען פון דעם קינזשאַל, מיט וועלכען מען האָט עס געוואָלט פערגיסען? האָבען זיינע יסורים געווירקט אויף דער אונפערזענליכקייט פון זיין געדאַנקען־גאַנג? „דאָס טרייבט מיך צו קיין זאַך ניט, וואָס איך וואָלט פריהער סיי ווי סיי ניט געטהאָן," האָט ער זיך אָבגערופען צו זיין פריינד, דעם „מענאַניט", ווען ער האָט זיך אין דער אודעקירק גאַס דערוואוסט וועגען דעם חרם. אָבער איז דאָס ווירקליך אַזוי געוועזען? ווען ער וואָלט ניט אָבגעשניטען געוואָרען פון זיין פאָטער, פון זיינע ברידער און שוועסטער און די פריינד פון זיין קינדהייט, וואָלט ער דען בעהאַנדעלט די שעהנע זייטען פון זיין אַמאָליגען גלויבען מיט אַזוי וועניג סימפּאַטיע? דער צווייפעל האָט איהם ניט געלאָזט רוהען, איבערצייגענדיג איהם פון דאָס ניי ווי שווער עס קומט אָן די זעלבסט־בעהערשונג, דאָס אַבסאָלוטע איבערגעבען זיך צו דער אַבסאָלוטער וואַהרהייט. ס׳איז אמת, אַז די פערפאָלגונג האָט איהם קיינמאָל ניט געבוויגען ווי אוריאל אַקאָסטאַ׳ן — ביי וועמעס קבר ער איז געשטאַנען, ווען ער איז געוועזען אַ אינגעל פון אַכט יאָהר, — נאָר צי האָבען די רדיפות אויף אַ ביטערען אופן דאָך ניט געווירקט אויף זיין גייסט?

„אַך!" האָט ער זיך געטראַכט, „די שווערסטע לאַסט, וואָס די מענשען קענען אַרויפלייגען אויף אונז, איז ניט דאָס וואָס זיי פערפאָלגען אונז מיט זייער האַס און צאָרן, נאָר דאָס וואָס זיי פלאַנצען אויף אַזאַ'ן אופן איין האַס און צאָרן אין אונזערע נשמות. אָט דאָס לאָזט אונז ניט אָטהעמען פריי אָדער קוקען מיט אָפענע אויגען און זעהן אַלעס קלאָהר און דייטליך".

אַ בליק צוריק אויף דער פערגאַנגענהייט האָט אַביסעל אָבגעשוואַכט די מורא'דיגקייט פון זיינע אידישע פערפאָלגער; זיי זיינען בלויז געווען קינדער פון אַ פערפאָלגונגס-צייט, און ס'איז באמת געווען שווער פאַר אַ געמיינדע פון מענשען, וואָס זיינען אַנטלאָפען פון שפּאַניען און פּאָרטוגאַל, צו דולדען, אַז מען זאָל צווייפלען אין דעם גלויבען, פאַר וועלכען זיי אָדער זייערע פאָטערס האָבען אָבגעגעבען זייער פערמעגען און זייער לאַנד. זאָגאַר אין דער שטונדע, ווען דער חרם איז אויף איהם אַרויפגעלייגט געוואָרען, האָבען די קאָסטיאָרען פון דער אינקוויזיציע געפלאַקערט מיט אידישע מאַרטירער, און זיינע געלערנטע חברים האָבען געשריבען שירים אין לאַטיין צו זייער היילגען אָנדיינקען. און זאָל די רעליגיאָן, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט און אַרויסגערופען אַזעלכע אָפּפער, אַוועקגעוואָרפען ווערן פון איינעם, וואָס איז פריי זי צו האַלטען? ווי האָבען זיי גאָר געקענט פערשטעהן, אַז אַ מאַרטירער'ס טויט איז בלויז אַ צייכען פון גלויבען, אָבער ניט פון אמת? יאָ, יאָ, אויב ער האָט זיינע ברידער ניט אָבגעצאָהלט מיט גענוג ליעבע פאַר זייער האַס, איז דאָך אויך ניט גוט זיך מצער צו זיין דעריבער, וואָרים צער איז אַ שלעכטע זאַך, אַן איבערגאַנג צו ווייניגער פאָלקאָמענהייט, אַ געמינדערטעס לעבען. ער דאַרף זיך בעסער פרעהען דערמיט וואָס זיין ווירקליכעס לעבענס-ווערק — זיין „עטהיק", וואָס ער אַרבייט אויס אויף זיינע געאָמעטרישע פּרינציפּען — וועט ניט האָבען אויף זיך קיין שפור פון פּערזענליכקייט, וועט ניט טראָגען זיין נאָמען און וועט זאָגאַר ניט געדרוקט ווערן ביז וואַנען דער טויט וועט האָבען צוגענומען די לעצטע מעגליכקייט פון פּערזענליכען אינטערעס אין זיינע אוצרות. „וואָרים", אַזוי ווי ער האָט געלערנט אין דעם בוך גופא, „די, וואָס ווילען העלפען אַנדערע דורך ראַטה אָדער טהאַט און זיינען דערביי אויסען די טובה פון'ם כלל, זאָלען אויף קיין פאַל ניט דערלאָזען, אַז אַ לעהרע זאָל אָנגערופען ווערן אויף זייער נאָמען."

נאָך אַ שטיין און אַ ווילדער געלעכטער, וואָס האָט זיך געלאָזט הערען פון אַ מחנה אונוויסענדע יונגען, האָט איהם דערמאָנט, אַז דער טויט קען אַמאָל ניט וועלען וואַרטען ביז וואַנען זיין ווערק וועט זיין געענדיגט. „ס'איז מערקווירדיג," האָט ער זיך געטראַכט, „אַז זיי, וועלכע קענען אפילו ניט

לייענען, זאָלען אַזוי נאָכלויפֿען און פֿערדאַמען.״ און דאַן איז איהם אַרויפֿגעקומען אויף׳ן געדאַנק יענער שרעקליכער טאָג, נאָך קיין יאָהר ניט צוריק, ווען דער ווילדער המון האָט צוריסען אין שטיקער די נאָבעלסטע מענער אין דער וועלט—זיינע פֿריינד, די ברידער דע וויטט. זאָגאַר איצט האָט ער זיך קוים געקענט איינהאַלטען ניט צו וויינען ביי דעם אָנדיינקען פֿון די געפּייניגטע פּאַטריאָטען, וועמעס געשענדעטע אויפֿגעהאַנגענע קערפּערס די פּאָליציי האָט ניט געסמייעט אַרונטערצונעהמען ערשט ביז שפּעט ביינאַכט. ס׳איז געווען שווער זאָגאַר פֿאַר דעם פֿילאָזאָף זיך צו דערמאָנען, אַז די ווילדע מענשען האָבען בלויז אויסגעדריקט דעם עסענץ פֿון זייער לעבען, פּונקט ווי ער האָט אויסגעדריקט זיין אייגענעם דאַזיין. דאָך האָט דער שכל ניט מחיב געווען, אַז ער זאָל פֿערשווינדען צוליעב זיי: גיכער פֿערקעהרט, ווען ער וואָלט נאָר געהאַט די קראַפֿט דערצו. פֿערטיעפֿט אין די דאָזיגע געדאַנקען האָט ער זיך מיט אַמאָל פֿערקירעוועט אָן אַ זייט און זיך אַריינגעכאַפּט אין זיין בעליעבטער בוכהאַנדלונג אין דער „ספּויסטראַאַט״, וואו ער האָט זיך געוואָלט בעהאַלטען צווישען די אַלטע בלעטער און די נייע לאַטיינישע ביכער און די שעהנע אויסגאַבען פֿון די „עלזעווירען״, די בעריהמטע אַמסטערדאַמער דרוקער.

„האָסט דו סטופּ׳ס בוך „די רעליגיאָן פֿון די האָלענדער״?״ האָט ער פּלוצלינג אַ פֿרעג געטהאָן.

„זוך ערגעץ אַנדערש,״ האָט דער בוכהענדלער געענטפֿערט מיט א בייזען טאָן.

"Et tu, Brute!" (דו אויך, ברוטוס!) האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופֿען מיט אַ שמייכעל. „וואָס זשע, דו שליסט זיך אויך אָן אָן דעם אַלגעמיינעם כאָר פֿון די ווילדע געשרייען? מיר דוכט, אַז די אפּיקורסות שאַדט דיר גאָרנישט צום געשעפֿט. אַ גאַנצער שטראָם פֿון ענטפֿערס, אָבהאַנדלונגען, טראַקטאַטען, פּאַסקווילען — וואָס מעהר אַלץ פֿרעהליכער, ניט אַזוי?״

דער בוכהענדלער האָט איהם אָנגעקוקט מיט אַ פּאָר ווילדע אויגען. „דו זאָלסט אַריינקומען און פֿרעגען אויף סטופּ׳ס בוך? ס׳איז — ס׳איז — אונפֿערשעהמט!״

שפּינאָזאַ איז געבליבען שטעהן אַ צומישטער. „אונפֿערשעהמט? וואָס זשע, דערפֿאַר וויל ער רעדט דאָרט וועגען מיר?״

„הערר שפּינאָזאַ,״ האָט דער בוכהענדלער געזאָגט מיט אַ פֿייערדיגען טאָן, „דיין קאַרטעס׳יאַנער פּירוש האָט מיר איינגעבראַכט אַ היבש ביסעל געלד, און כאָטש דו אַליין האָסט מעהר געלייענט דאָ אויף אַן אָרט איידער

געקויפט, ביסט דו געווען ווילקאָמען צו נעהמען וואָס דו האָסט נור געקענט אוועקטראָגען אין דעם דאָזיגען לאַנגען קאָפּ דיינעם. אָבער אַריינגעהן איצט מיט דיר אין וואָס פאַר עס איז משא ומתן איז מעהר וויפיעל איך סמייע צו טהאָן, האָבענדיג פאַר זיך דעם המון, וועלכער איז אַזוי אויפגעבראַכט געגען דיר. וואָס זשע! דו האָסט אַפנים געמיינט, אַז דיינע עסקים אין אוטרעכט וועלען ניט דערגרייכען אַזש אַהער?"

„מיינע עסקים אין אוטרעכט?"

„יאָ, אין דעם שונא'ס הויפט-לאַגער — פערראַטהענדיג אונז צו די פראַנצויזען!"

שפינאָזאַ האָט אַ שוידער געטהאָן. דאָס איז זאָגאַר געווען ערנסטער ווי ער האָט עס אָנגענומען. די דע וויטטס זיינען דער'הרג'עט געוואָרען דערפאַר, ווייל מען האָט זיי חושד געווען, אַז זיי זיינען פריינדליך צו די פראַנצויזען. דער פאָליטישער פאַנאַטיזם איז נאָך שרעקליכער איידער דער טהעאָלאָגישער. ס'איז פיליכט געווען ניט קלוג פון זיין זייט אין אַ מלחמה-צייט אָנצונעהמען דעם פרינץ פון קאָנדע'ס שמייכלענדע איינלאַדונג צו האָבען מיט איהם אַ געשפרעך מכח פילאָזאָפיע. אַריינקומען אין פראַנצויזישען לאַגער מיט דעם פעלד-מאַרשאַל'ס קאַרטע איז געווען גרינג גענוג; נאָר קומען צוריק אויף זיין אייגענע קוואַרטיר איז גאָר אַן אַנדער זאַך. אָבער דאַן, פרעגט זיך, וואָרום האָט איהם די האָלענדישע רעגירונג ערלויבט צו געהן? אַזאַ צוטרוי איז דאָך זיכער אַ געניגענדער בעוויז פאַר זיין עהרליכקייט.

„אָה, אָבער דאָס איז דאָך לעכערליך!" האָט ער זיך אָבגערופען. „יעדער בירגער אין האַאַג ווייסט, אַז איך בין אַ גוטער רעפּובליקאַנער, און אַז איך האָב קיינמאָל קיין אַנדער ציעל ניט געהאַט נאָר די עהרע און דאָס וואָהלזיין פון דעם שטאַאַט. אַחוץ דעם, האָב איך דאָך גאָר דעם פרינץ קאָנדע ניט געזעהן. מען האָט איהם אַוועקגערופען, און איך האָב ניט געוואָלט וואַרטען ביז וואַנען ער וועט קומען צוריק."

„יאָ, אָבער דו האָסט געזעהן לוקסעמבורג'ן; דו האָסט פערבראַכט מיט דעם קאָלאָנעל סטופּ, פון דעם שווייצער רעגימענט."

„אמת, אָבער ער איז פונקט אַזאַ גוטער טהעאָלאָג ווי אַ סאָלדאַט."

„ער האָט דיר אָנגעבאָטען שוחד?"

„יאָ, ס'איז אמת," האָט שפינאָזאַ געענטפערט מיט אַ שמייכעל. „ער האָט מיר אָנגעבאָטען אַ פענסיע—"

דער בוכהענדלער האָט זיך פערשטעלט די אויערן. „שש! איך וויל ניט וויסען. איך וויל קיין שום חלק ניט האָבען אין דיין מאָרד".

„ניין, אָבער דאָס וועט דיך אינטערעסירען צו וויסען אַלס בוכהענדלער. זיין קעניגליכער הערר איז גרייט געווען מיר צו געבען די פענסיע, ווען איך וועל זיין מאַיעסטעט ווידמען אַ בוך."

„און דו האָסט אָבגעזאָגט?"

„פערשטעהט זיך. לואי דער פערצעהנטער האָט געגוג שמייכלער אָהן מיר."

דער בוכהענדלער האָט איהם אָנגעכאַפּט ביי די הענד און האָט זיי געשאָקעלט מיט טרעהרען אין די אויגען. „איך האָב זיי דאָס געזאָגט, איך האָב זיי דאָס געזאָגט. און אַשטייגער אַז זיי האָבען געזעהן אָט די אַלע רייכע פראַנצויזען, וועלכע זיינען געקומען צו דיר אויף בעזוך? פּאָליטישע שליחים אודאי, וואָס דען?! אויף אַזאַ'ן אופן וואָלט מען אויך געדאַרפט צווייפלען אין דער טוגענד פון די גרויסאַרטיגע דאַמען, וואָס קלאָפּען אָב זיינע טהירען, זאָג איך צו זיי. זיי זוכען בלויז וויטערדיגע ערקלעהרונגען פון זייער פילאָזאָף דעקאַרטעס. אַה, פראַנקרייך האָט געמעגט אַרויס-געבען אַ פילאָזאָף, אָבער מען מוז האָבען האָלאַנד איהם אויפצונעהמען אין איהר שויס, אַ האָלענדער — איהם צו פערשטעהן. יענער אויסגעפוצ-טער פראַנט אַ שפּיאָן! וואָס רעדט איהר? דאָס איז דאָך געווען ד'הענאַל, דער פּאָעט. פון וואַנען איך וויס? נו, אַז אַ מאַן פרעגט זיך נאָך אויף ד'הענאַל'ס פּאָעמען און איז האַלב-צופריעדען וואָס איך האָב דאָס בוך, און האַלב-פערדריסליך וואָס ער מוז עס מחמת העפליכקייט קויפען ביי מיר—! דער אַפּיקורס ליגט איהם אויף די ליפּען, אַן אמת'ער זוהן פון די מוזען. און אַז ס'איז פּאַרהאַן, זאָג איך, אַ בריעף פון ענגלאַנד, מיט דעם זיגעל פון דער קעניגליכער געזעלשאַפט, איז וואָס!"

„וואָס, ס'איז טאַקי דאָ אַ בריעף פון ענגלאַנד?"

„דו ביסט נאָך ניט געווען אויף דיין קוואַרטיר? אָט די קעניגליכע געזעלשאַפט, זאָג איך, איז אַ פעראיין פון געלערנטע מענער — ניט קוקענדיג אויף איהר נאָמען — און האָט גאָרנישט וואָס צו טהאָן מיט דעם קעניג טשאַרלס און דער סוויטע, וואָס ער האַלט אויס. דאָס העצען זיי איהם אונטער מיט אונז מלחמה צו האַלטען, די אויסוואורפען!"

שפּינאָזאַ האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „ס'מוז אודאי זיין פון מיין גוטען פריינד אָלדענבורג, דעם סעקרעטער."

„אָט דאָס האָב איך דאָך זיי געזאָגט. ער איז געווען ביי מיר אין קלייט, ווען ער איז דאָ געווען — —"

„זיך נאָכפרעגען אויף זיין בוך?"

„ניין, אויף דיינעם.“ און דער בוכהענדלער האָט בעת מעשה אויך אַ שמייכעל געטהאָן. „ער האָט מיך געבעטען, איך זאָל צושיקען עקזעמפּלאַרען פון די „פּרינציפּען פון דער קאַרטעס'יאַנער פילאָזאָפיע“ צו פערשיעדענע בעדייטענדע פּערזאָנען. איך בעט גאָט, דו זאָלסט אָנשרייבען אַ ניי בוך!“

„זעהסט דו, און גאָט קען אפשר גראָד ניט װעלען אָננעהמען דיין תפלה,“ האָט אַ מורמעל געטהאָן שפּינאָזאָ, װעלכער האָט גראָד געהאַלטען אין מישען די בלעטער פון אַ װערק, אַן אָנגריף אויף זיין „נייעם בוך“, און לייענענדיג װעגען זיך, אַז ער איז „אַ מאַן מיט אַ מוטהיגען געזיכט, פאַנאַטיש און אָבגעריסען פון יעטװעדער רעליגיאָן“.

„אַ גוטען בוך האָסט דו דאָרט,“ האָט זיך אָבגערופען דער בוכהענדלער. „פון מוזעאָס, דעם פּראָפעסאָר פון יענאַ. דער „טהעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט איבערגעװאויגען אויף דער װאָגשאָל פון דער װאַהרהייט“. װירקליך, אַ טיטעל װאָס ציהט. מען זאָגט, עס איז דאָס בעסטע פון אַלע ענטפערס אויף דעם שעדליכען און גיפטיגען טראַקטאַט.“

„פון װעלכען איך זעה דאָ היבשע עטליכע עקזעמפּלאַרען, פערמאַסקירט אין פאַלשע שער־בלעטער.“

„שש! פערבאָטענע פרוכט װערט אימער פערלאַנגט. נאָר װיבאַלד איך שטעל צו דעם געגענ־גיפט אויך — —“

„דאַרף פרוכט האָבען אַ געגען־גיפט?“

„פערגיפטעטע עפּעל פון דעם עץ הדעת, װאָס קומען פון דער שלאַנג.“

„נו יאָ, אַ שלאַנג,“ האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופען, לייענענדיג דעם געגען־גיפט אין דער הויך: „ער האָט ניט אויסגעלאָזט קיין איין גייסטיגע פעהיגקייט, קיין שום כיטראָסט, קיין ניט־געפּרואװטען קונץ, כדי צו בעהאַלטען זיין פאַבריקאַציע הינטער אַ גלאַנציגען שלייער, אַזוי אַז מיר מעגען מיט רעכט צװייפלען, צי עס געפינט זיך נאָך איינער, צװישען די מאַסע פון די, װאָס דער טייװעל אַליין האָט געדונגען צו צושטערען יעדעס מענשליכע און געטליכע רעכט, — צי עס געפינט זיך נאָך איינער, װאָס איז געװען אַזוי פלייסיג אין דער אַרבייט פון פערדאַרבונג װי דער דאָזיגער פעררעטהער, װעלכער איז געבוירען געװאָרען צו דער גרויסער פערלעצונג פון דער קירכע און צו דעם שאָדען פון'ם שטאַאַט.“ װי ער צוברעכט עס אַביסעל דער שלאַנג'ס קאָפּ, אָט דער פּראָפעסאָר פון טהעאָלאָגיע!“ האָט זיך שפּינאָזאַ אָבגערופען; „װי ער שטרעקט עס איהר אויס טויט אויף זיין װאָג־שאָל פון װאַהרהייט!“ פאַר זיך אַליין האָט ער געטראַכט: „ס'איז מערקװירדיג, װי

די אונוויסענדסטע זיינען געוועהנליך די פֿרעכסטע און זיינען אַם גרייסטטען צו זיין אָבגעדרוקט!" ער האָט געהאַט אַ שוואַכע פֿאָרשטעלונג, עפּעס אַ מין נבואה, ווי אַזוי זיין נאָמען — אויב ער וועט ווירקליך ענטדעקט ווערן, ניט קוקענדיג אויף אַלע פֿאָרזיכטיגקייטען — וועט זיין אַ בעצייכנונג פֿאַר אַטהעאיזם און אונמאָראַליטעט, אַ שרעקענס-וואָרט אין פֿערלויף פֿון אַ יאָהרהונדערט אָדער צוויי; נאָר באַלד האָט ער ווידער געשמייכעלט, זיך שטיצענדיג אויף דער פֿעסטער פֿערנונפֿט און ריכטיגקייט פֿון דעם אוני-ווערזום.

„ווילסט נעהמען דאָס בוך?" האָט אַ פֿרעג געטאָהן דער בוכהענדלער.

„ניין, ניט דורך אַזעלכע שריפֿטען וועט די וואַהרהייט געהן פֿאָר-ווערטס. אָבער האָסט דו דעם ענטפֿער פֿון לאַמבערט וועלטהויזען?"

דער בוכהענדלער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

„דאָס איז ווערטה הונדערט אַזעלכע ווי דער דאָזיגער. איך בעט דיך, קריג עס און רעקאָמאַנדיר עס צו דיינע קונים, וואָרים וועלטהויזען בעזיצט אַ קרעפֿטיגע שפּראַך, דורך וועלכער די מענשליכע מוחות קענען ווירקליך געררייצט און געטריבען ווערן צו דיינקען."

אויף זיין וועג אַהיים האָט ער נאָך אַלץ בעגעגענט פֿינסטערע גע-זיכטער, אָבער ער האָט זיי אויפֿגענומען מיט אַ מונטערן, אויפֿריכטיגען בליק. ביים עק פֿון דער שמאָלער „ספּויסטראַאַט" האָבען די געשעפֿטען פֿון דעם ברייטען מאַרק צוגעצויגען די גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט פֿון'ם עולם, און דער פֿילאָזאָף איז זיך געגאַנגען זיין וועג אונגעשטערט צווישען די טישלאַך און די גרויסע וועגען, בעדעקט מיט לייוועגט. ערשט אַז ער איז צוגעקומען צו דער „פֿאַוויליאָנסגראַכט" — וואו עס שטעהט איצט זיין מאָנומענט — האָט ער פֿון דאָס ניי בעגעגענט די בייזע, פֿיינדליכע פּנים'ער. דאָרט, לעבען זיין אייגענער גאַס-טהיר, אונטער די בוימער, וועלכע האָבען זיך געצויגען איבער דעם ברעג פֿון קאַנאַל, האָט איהם זיין בעל הבית, דער מאַהלער וואַן דער ספּיעק, מיט אַן אויפֿרעגענדער שטימע גראַטולירט וואָס ער איז געקומען בשלום אַהיים, נאָר ער האָט איהם ניט געוואָלט אַריינלאָזען אין הויז. „דאָ קענסט דו מעהר ניט וואוינען."

„דאָ וועל איך היינט נעכטיגען," האָט שפּינאָזא מיט אַ רוהיגען טאָן געזאָגט, „אויב עס איז דאָ אַ געזעץ אין האָלאַנד."

„אַ געזעץ! דאָס פֿאָלק וועט נעהמען דאָס געזעץ אין זיינע אייגענע הענד. מיינע פֿענסטער וועלען צושמעטערט ווערן, מען וועט אויפֿברעכען די טהיר פֿון מיין הויז. און דו וועסט ערמאָרדעט און אַריינגעוואָרפֿען ווערן אין קאַנאַל."

זיין קוואַרטיראַנט האָט געלאַכט. „און פאַרוואָס פאָרט? הרג'ענען אַן עהרליכען אַפּטיקער! עפען אויף, ליעבער פריינד!"

„אַז דו וואָלסט געזעסען אין דערהיים און געשליפען דיינע קוק-גלע-זער, אָנשטאָט צו פאָהרען קיין אוטרעכט! געוועהנליך ביסט דו, דוכט זיך, שטענדיג איינגעשלאָסען אַזוי ווי אין אַ קלויסטער, אַז מיין פרוי זאָגט, אַז דו פערגעסט אפילו צו עסען דריי טעג נאָכאַנאַנד. וואָס זשע פאַר אַ רוח האָט דיך בעדאַרפט אָנריידען אין מיטען דערינען צו מאַכען אַ לאַנגע רייזע אין דער דאָזיגער היציגער, ברענענדער צייט? דאָס הייסט ניט, אַז איך גלויב זאָגאַר איין איינציג וואָרט וועגען דעם, אַז דו ביסט געוואָרען אַ פעררעטהער — כ'וואָלט שוין גיכער געגלויבט, אַז מיין מאַהלער-שטעקעל קען פערוואַנדעלט ווערן אין אַ שלאַנג אַזוי ווי אהרן'ס שטעקען — נאָר ביי מיר אין הויז זאָלסט דו ניט דער'הרג'עט ווערן."

„בערוהיג זיך. די גאַנצע שטאָדט ווייסט וועגען מיין פערהעלטנים מיט דעם קאָלאָנעל סטופ; יעדענפאַלס האָב איך עס דערצעהלט מיין בוכהענד-לער, און עס איז בלויז אַ פראַגע פון עטליכע שטונדען, ווען עס אַלע וויסען."

„ס'איז אמת, ער איז אַ ריכטיגער פלוידערזאַק."

„יאָ," האָט שפינאָזאַ געזאָגט מיט אַ טרוקענעם טאָן. „ער האָט זאָגאַר געוואוסט, אַז עס ליגט אַ בריעף פאַר מיר פון דער קעניגליכער געזעלשאַפט פון ענגלאַנד."

וואַן דער ספיעק איז רויט געוואָרען. „איך האָב איהם ניט געעפענט," האָט ער אויף גיך אַ זאָג געטהאָן.

„פערשטעהט זיך, אַז ניט. נאָר די טהיר מעגסט דו עפענען."

דער מאַהלער האָט זיך מישב געווען מיט זיך אַליין. „זיי וועלען דיך אַרויסשלעפען, אַזוי ווי זיי האָבען אַרויסגעשלעפט די ברידער דע וויטט פון תפיסה."

שפינאָזאַ האָט אַ טרויעריגען שמייכעל געטהאָן. „און אין דעם פאַל וועסט דו מיך מן הסתם ניט אַרויסלאָזען; איצט ווילסט דו מיך ניט אַריינלאָזען."

„ביידע זאַכען בעווייזען, אַז איך האָב מעהר איינזעהעניש מיט דיר, איידער דו אַליין. אַז איך וואָלט דיך דאַן אַרויסגעלאָזט אין גאַס אָנקלעפען אויף דער וואַנד יענע פערדאַמונג, וואָס דו האָסט אָנגעשריבען מכח דעם ווילדען המון, וואָלסט דו שוין היינט קיין לעבען ניט געהאַט, מיט וואָס צו ריזיקירען. אַנטלויף פון שטאָדט, איך בעט דיך, אָדער געפין דיר די-קערע וואַנד איידער מיינע. דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז איך וואָלט דיך בעשיצט,

ווען איך האָב נור די קראַפֿט דערצו; ווענדען זיך דען אונזערע קוואַרטי־ראַנטען ניט צו דיר, ווען זיי זיינען קראַנק אָדער דערשלאָגען, כדי דו זאָלסט מיט דיינע זיסע רייד לינדערן זייערע שמערצען? ליעבען און פֿאָלגען דיך דען ניט אונזערע אייגענע קינדערלאַך מעהר נאָך איידער זייער מוטער און מיך? אָבער ווען דו זאָלסט דער׳הרג׳עט ווערן ביי אונז אין הויז, וואָס פֿאַר אַ שרעקליכער אָנדיינקען וועט דאָס זיין פֿאַר אונז אַלעמען!"

„איך וויים גאַנץ גוט, ווי איהר ליעבט מיך אַלע," האָט שפינאָזאַ געזאָגט, גערירהרט. „אָבער האָב גאָר קיין מורא ניט פֿאַר מיר: איך קען זיך גאַנץ גרינג רעכטפֿערטיגען. פֿאַרהאַן געגוג מענשען, און דערצו גרויסע מענער אין לאַנד אויך, וועלכע וויסען גוט די מאָטיווען פֿון מיין רייזע. גאָר וואָס עס זאָל ניט אַרויסקומען דערפֿון, אַזוי שנעל ווי דער עולם וועט נור מאַכען דעם מינדעסטען גערויש ביי אייער טהיר, וועל איך אַרויסגעהן און זיך מיט זיי אויס׳טענה׳ן, ווען זיי זאָלען אפילו טהאָן מיט מיר דאָס, וואָס זיי האָבען געטהאָן מיט די אונגליקליכע דע וויטטס."

וואָן דער ספּיעק האָט פֿונאַנדערגעעפֿענט די טהיר. „דיין וואָרט איז אַ שבועה".

אויף די טרעפּ האָט געשיינט די בעל הבית׳טע מיט איהר קלאָהרען געזיכט, אַ לעבעדיגעם ווּעזען מיט אַ שוואַרץ היטעלע און אַ ווייסען פֿאַרטוך, איהר יאַקעל אַרומגעלייגט מיט גרינע און רויטע בענדלאַך. זי האָט דער־לאַנגט אַ געשריי פֿון פֿרייד און איז איהם געלאָפֿען אַנטקעגען מיט׳ן בעזים אין דער האַנד. „זיי מיר ווילקאָמען, הערר שפינאָזאַ! ווי גליקליך די קליינע חברה וועלען זיין, ווען זיי וועלען קומען פֿון שולע! אַ גאַנצער פּאַק מיט שאַרלאַטאַנעס האָבען דיך פֿערליימדעט רעכטס און לינקס; אַ טהייל פֿון זיי האָבען געפּרואווט ציהען הענרי׳ן ביי דער צונג, אָבער מיר האָבען זיי אַוועקגעשיקט מיט פֿליגען אין די אויערן — ניט אַזוי, הענרי?"

הענרי האָט געשמייכעלט תם׳עוואַטע.

„איינגע׳עקשן׳טער פֿון אַלע איז געווען אַ קאָמפּאַניע פֿון דריי — אַן אַלטער מאַן און זיין טאָכטער און אַ יונגער מאַן. זיי זיינען געקומען צוויי מאָל, שטאַרק אונצופֿריעדען וואָס דו ביסט ניט געווען אין דערהיים, און זיי האָבען זיך אָנגעגעבען פֿאַר דיינע אַלטע פֿריינד פֿון אַמסטערדאַם; על כל פּנים, דער יונגער מאַן ניט — ער האָט בעדויערט וואָס ער האָט קיין זכיה ניט צו זעהן דעם בעריהמטען געלעהרטען, ווּעמען מען האָט איהם געבראַכט אַהער זעהן. אַ באַרג מיט פֿראַגען האָבען זיי געפֿרעגט, אָבער זיי האָבען קנאַפּ וואָס אַרויסגעקראָגען פֿון מ י ר."

אַ רויטער פֿלעק האָט זיך מיט אַמאָל בעוויזען אויף שפינאָזאַ'ס באַק.

„האָבען זיי אָנגעגעבען וואָס פֿאַר עס איז נאָמען?" האָט ער געפֿרעגט מיט אַן אומגעוועהנליכער נייגיעריגקייט.

„עס ענדיגט זיך מיט ענדע — דאָס איז מיר געבליבען אין זכרון."

„וואַן דען ענדע?"

„אָדער אַזוי וואָס."

„די טאָכטער איז געווען — שעהן?"

„אַ געטין!" איז דער מאַהלער אַריינגעפֿאַלען אין די רייד.

„עט!" האָט די פֿרוי געזאָגט. „מיר גיט דעם יונגען מאַן. אַ קאַלטע מאַרמאָרנע בריאה איז ניט מיין אידעע פֿון אַ געטין."

„ס'איז אַ גריכישע געטין," האָט זיך שפינאָזאַ אָבגערופֿען מיט גע־מאַכטער מונטערקייט. „זיי זיינען ווירקליך אַלטע פֿריינדע מיינע — אַחוץ דעם יונגען מאַן, וועלכער איז אָהן אַ שום ספק דעם אַלטען'ס אַ תלמיד. ער איז אַ זעהר געלערנטער שפּראַכען־קענער, אָט דער דר. וואַן דען ענדע: ער האָט מיר געלערנט לאַטיין — —"

„און גריכישע געטינען," האָט די פֿרוי אַ זאָג געטהאָן מיט ליעבשאַפֿט.

שפינאָזאַ האָט פּרובירט זאָגען עפּעס, נאָר ער האָט זיך אָנשטאָט דעם פֿונאַנדערגעהוסט, און האָט גענומען אַרויפֿגעהן צו זיך אין צימער. ער איז געווען אויפֿגערעגט: און עס איז געווען זיין פּרינציפּ זיך צוריקצוציהען אין איינזאַמקייט, ווען זיינע געפֿיהלען האָבען נור געהאַלטען ביים אַריבער־שטייגען איבער זיין פֿילאָזאָפֿישער קאַלטבלוטיגקייט.

„וואַרט! איך האָב דיין שליסעל," האָט די בעל הבית'טע אַ געשריי געטהאָן, אַרויפֿלויפֿענדיג נאָך איהם. „און אָה! וואָס פֿאַר אַ שטויב ביי דיר אין צימער! קיין וואונדער ניט, אַז דו ליידסט פֿון אַ ברוסט־פֿעהלער!"

„דו האָסט קיין זאַך ניט געטשעפּעט אינעווייניג?" האָט ער זיך מיט שרעק אָבגערופֿען.

„אַ וויש מיט אַ פֿעדער־באַרשט, ווען איך פֿלעג אַריינטראָגען דיינע בריעף — מעהר ניט; מיין האַנד האָט זיך ניט צוגעריהרט צו דיינע פּאַפּירען, נאָר זעה! קיין איינס אפילו איז ניט אין אָרדנונג!"

זי האָט אויפֿגעשלאָסען זיין טהיר, אויפֿעפֿנענדיג אַ קליינעס צימער, וואו ביכער און פּאַפּירען זיינען אויף אַ מאָדנעם אופֿן געלעגען אויסגעמישט מיט די מעבעל און די געצייג זיינע. עס זיינען דאָרט געווען צוויי פֿענסטער מיט אָבגעניצטע רויטע פֿאָרהיינגלאַך. אויף טשוועקעס זיינען געהאַנגען עטליכע מאָדנע בגדים. איינס פֿון זיי, די קאַמעזעלקע, וועלכע איז אַמאָל דורכגעשטאָכען געוואָרען פֿון דעם פֿאַנאַטישען אידען'ס קינזשאַל, האָט

איינפֿאַך געדיענט אַלס אָנדיינקען, כאָטש אויף'ן קוק האָט זי ניט אויסגע־זעהן עלטער, איידער די איבעריגע מלבושים זיינע. „ווער לייגט עס אַריין אַ מיטעלמעסיגע זאַך אין אַ טהייערע שייד?" איז געווען דעם פֿילאָזאָף'ס שטאַנדפונקט. איבער'ן קאַמין (וואו עס זיינען צווישען עטליכע אַלטע פיפקעס געלעגען צוויי זילבערנע ספּראָנטשקעס, זיין איינציגע ציערונג) איז געהאַנגען אַ בילד פֿון דעם איטאַליענישען פֿישער־רעוואָלוציאָנער מ אַ ס אַ־נ י ע ל אָ אין זיין העמדעל, מיט אַ נעץ אויף דער שולטער, וואָס שפינאָזאַ האָט אַליין אויפֿגעצייכענט מיט קויל, נעהמענדיג זיינע אייגענע געזיכטס־ציגע אַלס מאָדעל: פֿיליכט אין אַ קאַפּריזנעם מאָמענט, ווען ער האָט אויסגעזעהן ביי זיך אין די אויגען אַן אינטעלעקטועלער רעוואָלוציאָנער. אַ פּאַפּיר־שאַכטעל, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן אַ שפּאַקטיף, האָט ענטהאַלטען אין זיך צייכנונגען פֿון עטליכע בעריהמטע געסט זיינע. דאָס זיינען בלויז געווען שטריכען פֿון זייערע געזיכטס־ציגע, וואָס ער האָט אַרונטערגענומען אויף גיך, ניט אַריינלאָזענדיג זיך אין קיין דעטאַליען. די עטליכע אַנדערע בילדער, וואָס זיינען געהאַנגען אויף די ווענד, זיינען געווען צייכנונגען פֿון אַנדערע הענד. שפינאָזאַ האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף זיין בעטעל מיט אַ טיעפֿען זיפֿץ פֿון צופֿריעדענהייט.

„Desideratoque acquiescimus lecto'', האָט ער אַ מורמעל געטהאָן אין לאַטייניש. דערנאָך, וואַרפֿענדיג אַ בליק אַרום זיך, האָט ער זיך אָבגערופֿען מיט אַ טאָן פֿון פֿערדרוס: „מיינע שפּין־וועבס זיינען פֿערשוואונדען!"

„איך האָב דאָך קיין זאַך ניט געקענט בריינגען אין אונאָרדנונג דערמיט וואָס איך האָב זיי אָוועקגעקעהרט!" האָט זיך די בעל הבית'טע פֿערענטפֿערט.

„דו האָסט מ י ך געבראַכט אין אונאָרדנונג! כ'האָב געלערנט מיין גאַנצע וויזהייט, קוקענדיג אויף די שפּינען!" האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכעל.

„ניין, דו שפּאַסט."

„אויף קיין פֿאַל ניט. דער שפּין און די פֿליעג — דאָס גאַנצע לעבען ליגט דערין. דורכדעם וואָס זיי האָבען זיי אַרויסגעלאָזט פֿון אויג, זיינען די טהעאָלאָגיען אַזוי ליידיג. אַחוץ דעם, ווער וועט איצט כאַפּען די פֿליגען פֿאַר מיין שפּאַקטיף?"

„ס'וואָלט זיך מיר גאַרניט גלויבען, אַז דו וואָלסט געוואָלט, די אָרעמע קליינע פֿליגעלאַך זאָלען געפֿאַנגען ווערען פֿון די גרויסע, די מורא'דיגע גרויסע שפּינען. קיינמאָל האָב איך ניט געקענט פֿערשטעהן וואָס פֿאַסטאָר

קאָרדעס האָט געפּריידיגט מכח אויסשטעלען די צווייטע באַק, ביז וואַנען איך האָב דיך אָנגעטראָפען."

„ניין, דאָס איז ניט מיין לעהרע. מיינע איז די פּערגעטערונג פון דער פרייד. איך האַלט, אַז די אָנשטרײנגונג צו דערהאַלטען אונזער לעבען איז טוגענד."

„אָבער דו געהסט דאָך צייטענווייז אין קירכע?"

„הערען אַ פריידיגער."

„אַ מאָדנער מאָטיוו." דערנאָך, פערטראַכטערהייט, האָט זי צוגעלייגט:

„וואָס זשע, דאָס קריסטענטהום איז, הייסט עס, ניט אמת?"

„ניט אמת פאַר מיר."

„דאַן אויב דו קענסט ניט גלויבען אין דעם, וועל איך אויך ניט."

שפינאָזאַ האָט אַ זאַנפטען שמייכעל געטהאָן. „געה אין דר. קאָרדעס'עס וועג, ניט אין מיינעם."

די פרוי איז צוטומעלט געוואָרען. „וואָס זשע, דו דיינקסט, הייסט עס, אַז איך קען געפינען אַ רעטונג אין דר. קאָרדעס'עס גלויבען?" האָט זי אונגעדולדיג געפּרעגט.

„יאָ, ס'איז זעהר אַ גוטער גלויבען, דער לוטהעראַנישער; קיין צווייפעל ניט, אַז דו וועסט געפינען אַ רעטונג אין איהם, מיט דעם תנאי, אַז דו זאָלסט לעבען בשלום מיט דיינע שכנים."

איהר געזיכט האָט אויפגעשטראַהלט. „דאַן וועל איך בעסער געהן אין דיין וועג."

שפינאָזאַ האָט אַ שמייכעל געטהאָן. די טהעאָלאָגיע פאָדערט פאָלשטענדיגע געהאָרכזאַמקייט, האָט ער זיך געטראַכט, פונקט ווי די פילאָזאָפיע פאָדערט פאָלשטענדיגעס וויסען; דער גלויבענדער המון, וועלכער פערשטעהט אונטער רעליגיאָן קיין אַנדער זאַך ניט נור די צושטערונג פון דער פערנונפט, קוקט אַלזאָ ניט, צי די חקירות, די ספּעקולאַטיווע מיינונגען זיינ ריכטיג אָדער פאַלש, אום צו בעשטימען אויב זיי זיינען רעליגיעזע אָדער ניט, נאָר וואָס ער וויל וויסען איז, צי זיי פערפעסטיגען אָדער זיי צוטרייסלען דעם גלוביגען'ס געהאָרכזאַמקייט.

אָבזאָגענדיג איהר פריינדליכען אָנבאָט איהם צו געבען עטוואָס וואַרעמעס צו עסען, און בעטענדיג בלויז ביי איהר, זי זאָל איהם קויפען אַ לעבעל ברויט, האָט ער אָנגעהויבען לייענען די בריעף, וועלכע האָבען זיך אָנגעקליבען פאַר דער צייט, וואָס ער איז געווען אויף'ן וועג. ער האָט זיי אויפגעעפענט איינעם נאָך'ן אַנדערן, ניט מיט וואָס פאַר עס איז בייגיריגקייט, נאָר מיט אַ רוהיגען אינטערעס. זיין קאָרעספּאָנדענץ איז

געווען פֿערשיעדענאַרטיג. אַ טהייל דערפֿון איז בעשטאַנען פֿון קריטישע בעטראַכטונגען וועגען זיין געדאַנק — פּראָדוקטען פֿון אַ פֿרייער צייט, ווען די דיינקער פֿון אייראָפּאַ האָבען געלעבט אין ברידערשאַפֿט, זיך דורכריידענדיג איינע מיט די אַנדערע, ניט קוקענדיג אויף די פֿינסטערע בעפֿעלקערונגען, צווישען וועלכע זיי האָבען זיך געפֿונען; אַ טהייל פֿון די בריעף האָבען ענטהאַלטען די רעספּעקטפֿולסטע צווייפֿלען פֿון אָנהייענגער אָדער די עלעגאַנטע מיספֿערשטענדניסען פֿון פֿילאָזאָפֿישע דילעטאַנטען, אַנדערע ווידער זיינען פֿריינדליכע אונטערהאַלטונגען מיט ערפֿאַהרענע סטודענטען פֿון נאַטור־וויסענשאַפֿט ווי דער ענגלענדער באָיל אָדער דער האָלענדער הויגהענס, וועמעס טעלעסקאָפּען האָבען פֿערגרעסערט דעם פֿילאָזאָף'ס וועלט־אַל און דעם דיינקער'ס גאָט. צווישען די בריעף איז אויך געווען אַן אָנערקענונג פֿון דעם אַמסטערדאַמער פֿעראיין פֿון דער יוגענד — „*Nil volentibus arduum*", — וועמען ער האָט צוגעשיקט זיין ווערק „עטהיק" טהיילענווייז, כדי די מיטגלידער זיינע זאָלען קענען איבער דעם דיסקוטירען; וואָרים די גרויסע שטאָדט, וועלכע האָט איהם פֿערטריבען פֿון זיך, האָט ניט געקענט פֿערמאַכען איהרע טויערן פֿאַר זיין געדאַנק. עס האָבען זיך דאָרט אויך געפֿונען די געוועהנליכע קשיות, וואָס בלייענבערגה, דער אָנגעזעהענער סוחר פֿון דער שטאָדט דאָרט האָט געהאַלטען אין איין פֿרעגען, דאָס מאָל צוגעשטוקעוועט מיט אַ פֿערצווייפֿעלטער ביטע, אַז דער פֿילאָזאָף זאָל אַוועקוואַרפֿען די פֿערנונפֿט און זיך אומקעהרען צום גלויבען. און דער בריעף מיט'ן זיעגעל פֿון דער קעניגליכער געזעלשאַפֿט איז אויך ניט געווען דאָס, וואָס ער האָט ערוואַרט; אָלדענבורג האָט איהם געבעטען, ער זאָל אין זיין קומענדען בוך ניט זאָגען קיין זאַך, וואָס קען נאָך חלילה לויז מאַכען די באַנדען פֿון טוגענד. „טהייערער היינריך!" האָט זיך שפּינאָזאַ געטראַכט. „ווי מאָדנע די מענשען זיינען! די גאַנצע צייט, זינט מיר האָבען זיך צום ערשטען מאָל געטראָפֿען אין רינבורג, האָט ער מיך געטריבען און מיר געהאַלטען אין איין צוגעבען חשק, איך זאָל אַרויסגעבען מיינע טיעפֿסטע געדאַנקען פֿאַר דער וועלט. ס'האָט שטענדיג געהייסען: „וואַרף אַוועק די מורא אויפֿצוהויבען אַנטקעגען דיר די קאַרליקעס פֿון דער צייט — דער אמת איז פֿאַר אַלעס — לאָמיר אויפֿציהען אונזערע זעגלען אַנטקעגען דעם ווינד פֿון אמת'ן וויסען." און אַצונד האָט זיך דער טאָן געביטען, איצט הייסט עס: „אָה, למען השם, זיי פֿאָרזיכטיג ניט צו געבען חלילה די זינדער אַ געלעגענהייט אָן וואָס זיך אָנצוכאַפּען!" נו, נו, איך דאַרף אַלזאָ ניט זאָגען די מענשען, אַז דאָס העכסטע געזעץ איז דאָס, וואָס מען נעהמט פֿון זיך אַליין אויף זיך; אַז עס איז ניטאָ קיין

טוגענד זאָגאַר אין די טוגענדען, וועלכע דריקען ניט אויס דעם עסענץ, דעם תמצית פון דעם מענשען'ס לעבען. אָה, און איך מוז זיך דער עיקר היטען זיי ניט צו זאָגען, אַז זייער ווילען איז ניט פריי, און אַז זיי דיינקען אַזוי נור ווייל זיי ווייסען וואָס זיי ווילען, אָבער ניט פאַרוואָס זיי ווילען עס. איך האָב מורא, אַז אָלדענבורג אפילו פערשטעהט ניט, אַז טוגענד קומט נויטוועגדיגערווייזע פון געגויען וויסען, אַקוראַט ווי פון דער ערקלעהרונג פון אַ דריי־עק מוז אַרויסקומען, אַז זיינע ווינקלען זיינען גלייך צו צוויי גלייכע ווינקלען. אויף אַזאַ'ן אופן דאַרף איך, הייסט עס, לאָזען די מענשען וויטער דיינקען, אַז דער פּלאַנעטען־סיסטעם דרעהט זיך אַרום זיי און אַז די דונערן און די בליצען נעהמען זיך דערפון וואָס זיי זינדיגען. אָט אַפּנים אָלדענבורג האָט זיך געמוזט דערשרעקען פאַר די אונזיניגקייטען פון דער אויפגעריכטעטער מלוכה. אָבער מיינע לעהרען וועלען דאָך זיכער ניט איבערפיהרען די גאַלאַנטע העררען פון'ם הויף. די, וואָס זיינען צו־פריעדען מיט דער ענטפלעקונג דורך די טראַדיציע, מוזען זיך האַלטען דערביי, אָבער די ענטפלעקונג דורך פערנונפט איז דער לעבעדיגער טעם־טאַמענט פון גאָט'ס וואָרט און קען ניט איבערגעפיהרט ווערן דורך מענש־ליכע רשעות, ווי דאָס טויטע וואָרט. מערקווירדיג, אַז מען האַלט ניט פאַר קיין פערברעכען צו ריידען אין אַן אונווירדיגען טאָן מכח דעם מענשליכען מוח, דאָס אמת'ע געטליכע ליכט, פאַר קיין זינד צו גלויבען, אַז גאָט וואָלט אָנגעטרויט דעם אוצר פון זיין אייגענער עקזיסטענץ צו וואָס פאַר עס איז סובסטאַנץ, וואָס איז וויניגער אויסהאַלטענדיג און דויערהאַפט איידער דאָס מענשליכע האַרץ."

אַ געשעפטס־בריעף האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אַנדערע געדאַנקען. ס'האָט זיך געהאַנדעלט מכח דאָס פערמעגען פון דעם פערשטאָרבענעם מעדיצינישען סטודענט, סימאָן דע וועריס, אַן איבערגעבענער שילער זיינער. דיזער דע וועריס, וועלכער האָט געוואוסט, אַז ער מוז שטאַרבען יונגערהייט, האָט געוואָלט מאַכען דעם לעהרער זיינעם פאַר זיין יורש, נאָר שפינאָזאָ האָט איהם צוגערעדט איבערצולאָזען זיין ברודער דאָס גאַנצע פערמעגען, איינוויליגענדיג צו נעהמען בלויז אַ קליינע סומע יעהר־ליך פאַר זיך. דער דאַנקבאַרער יורש האָט אַלזאָ אין דעם בריעף פאָרגע־לייגט שפינאָזאַ'ן צו העכערן די סומע פון דריי אויף פינף הונדערט פלאָרין.

„ווי אונפערנינפטיג מענשען זיינען דאָס!" האָט זיך דער פילאָזאָף געטראַכט ביי זיך. „איך בין איינמאָל פאַר אַלע מאָל מרוצה געוואָרען צו

נעהמען דריי הונדערט, און איך וועל זיכער ניט בעלעסטיגט ווערן מיט נאָך אַ „סטוויווער".

דאָ איז זיין בעל הבית'טע אַריינגעקומען מיט'ן לעבעל ברויט. נאָכדעם ווי ער האָט בעצאָהלט דערפאַר און אַריינגעפיהרט די סומע אין זיין הוצאה והכנסה־ביכעל, האָט ער אָבגעשניטען אַ רייפטעל דערפון, צולייגענדיג דערצו אַ פאָר שטיקלאַך האָלענדער קעז, וואָס ער האָט אַרויסגענומען פון אַ פעקעל אין זיין האַנד־טאַש.

„דו האָסט נאָך איבערגעלאָזט אַביסעל ווייַן אין פלאַש," האָט זי איהם דערמאָנט.

„זאָל ער אַלט ווערן," האָט ער געענטפערט. „מיין ביכעל ווייזט מיר מעהר ווי צוויי האַלבע קוואָרטען לעצטען מאָנאַט, און די רייזע מיינע איז געוועזען טהייער. כדי זיך ווי עס איז דורכצוטרעהען," האָט ער צוגעלייגט מיט אַ שפאַסענדען טאָן, „וועל איך זיך מוזען ראַנגלען ווי די שלאַנג, וואָס סטאַרעט זיך אַריינצוקריגען דעם עק איהרען אין מויל אַריין." ער האָט אויפגעשניטען אַ פאַקעט, אויסגעפינענדיג, אַז אַ פריינד פון אַמסטערדאַם האָט איהם צוגעשיקט אַביסעל איינגעמאַכטס פון רויטע רויזען. „אַצונד בין איך אויך בעוואָפענט געגען פיבער," האָט ער מיט אַ מונטערן טאָן געזאָגט. דאַן, אַזוי ווי ער וואָלט זיך מיט אַמאָל דערמאָנט אָן עפּעס, האָט ער זיך אָבגערופען: „כ'בעט דיך, טראָג אַרויף אַביסעל צו אונזער אָרעמען סיניאָרע. איך האָב זיך גאָר פערגעסען נאָכפרעגען אויף איהם!"

„אָה, ער געהט שוין אַרום און קען שוין ווידער געבען זיינע לעקציעס, דיר צו פערדאַנקען. ער האָט געשטעלט אַ ליכטעל פאַר דיר אין זיין קירכע."

אַ זאַנפטער שמייכעל איז אַריבער דעם פילאָזאָף'ס ליפּ, בעת די טהיר האָט זיך צוגעמאַכט.

א בריעף פון הערר לייבניץ האָט אַרויסגערופען אין איהם די פערוואונדערטע פראַגע, וואָס האָט אַזוינס צוגענומען דעם יונגען דייטשען אַדעלמאַן פון פראַנקפורט, און וואָס ער איז אויסען מיט זיין אויפהאַלטען זיך אין פאַריז. זיי האָבען שוין געהאַט מעהר ווי איין וכוח דאָ אין דער דאָזיגער קליינער וואוינונג, נאָר ער איז נאָך ניט זיכער געוועזען מכח דעם יונגען מאַן'ס זאָנדערבאַרען שטאַנדפונקט. דאָך איז דער אינהאַלט פון'ם בריעף גאָר אויף אַן אומגעריכטען אופן געווען אַן אַנגענעהמער. וואָרים ס'האָט געהאַט אַ שייכות ניט מיט'ן פילאָזאָף, נאָר מיט'ן אַרבייטס־מאַן. זאָגאַר זיינע אינטימע פריינד האָבען ניט געקענט אין גאַנצען סימפּאַטיזירען מיט זיין עקשנות'דיגען אָבמאַך צו פערדיענען זיין לעבען דורך אַ מלאכה—

אַ האַנד־אַרבייט, אין וואָס דער אויסגעשלאָסענער איד האָט נאָכגעפאָלגט די גרויסע חכמי התלמוד; זיי האָבען ניט געקענט בעגרייפען די בעפריי־דיגונג פון דעם בעל מלאכה, אויך האָט זיי ניט געקענט קלאָהר ווערן, אַז אויסשלייפען זיינע קליינע אָפּטישע גלעזער איז פאַר איהם פונקט אַזאַ טהייל פון זיין לעבען ווי יענע פילאָזאָפישע טהעטיגקייט, וועלכע אינטערע־סירט זיי אויסשליסליך. דאָס וואָס הערר לייבניץ האָט אָנגעדייטעט אויף זיין גרויסקייט אַלס אָפּטיקער, האָט איהם פערשאַפט אַזאַ בעפרידיגונג, וואָס זיין בעריהמטהייט אַלס פילאָזאָף האָט קיינמאָל ניט געקענט אַרויסרופען. די איינציגע צרה איז געווען דאָס וואָס ער האָט ניט געקענט פערשטעהן וואָס לייבניץ האָט געוואָלט. „אַז שטראַהלען פון געוויסע פונקטען אויסער־האַלב דעם אָפּטישען אַקס זאָלען פעראייניגט ווערן פונקט אויף דעם זעלבען אופן ווי די שטראַהלען וואָס אין דעם אָפּטישען אַקס, אַזוי אַז די עפנונגען פון די גלעזער זאָלען קענען געמאַכט ווערן ווי גרויס מען וויל, ניט פער־קלענערענדיג דערביי די קלאָהרקייט פון דעם בילד!" ער האָט געקנייטשט מיט'ן שטערן און גענומען מאַכען געאָמעטרישע צייכנונגען אויף דעם קאָנווערט, נאָר ניט זיין; טהעאָרעטישע מאַטהעמאַטיק און ניט זיין פראַקטישע מלאכה האָבען זיך ניט געקענט איספראַווען מיט אַזאַ מין דונקעלע פראַגע, און ער האָט פערגעסען צו עסען, אַזוי פערטיעפט איז ער געווען אין זיינע געדאַנקען. ער האָט זיך איינגעקוקט אין זיין אייגענער אָבהאַנדלונג מכח דעם רעגענבויגען, אָבער אָהן אַ שום נוצען. ענדליך אין פערצווייפלונג האָט ער גענומען דעם לעצטען בריעף און געפונען נאָך אַ גרעסערע איבערראַ־שונג — אַ ידיעה פון פראָפעסאָר פאַבריציוס; מען האָט איהם דאָרט אָנגעבאָטען אַ פלאַץ אַלס פראָפעסאָר אין דער אוניווערזיטעט פון היידעל־בערג. די פולע פרייהייט אין פילאָזאָפיע האָט מען איהם געוואָלט געבען: די איינציגע בעדינגונג, ער זאָל ניט טשעפען די עטאַבלירטע רעליגיאָן.

זיין איבערראַשונג איז שנעל פערוואַנדעלט געוואָרען אין מיסטרויאונג. איז דאָס אַ פערזוך פון דער קריסטליכער וועלט איהם משחד צו זיין, איהם אָבצוקויפען? ווידערהאָלט די קירכע דיזעלבע טאַקטיק וואָס די שוהל? ערשט מיט גאָר ניט פיעל יאָהרען צוריק האָבען איהם די שליחים פון דער אידישער קהילה אָנגעבאָטען אַ פענסיע פון טויזענד פלאָרין, מיט דעם תנאי, ער זאָל ניט טשעפען איהר „עטאַבלירטע רעליגיאָן". פולע פריי־הייט אין פילאָזאָפיע, זעהר שעהן בנאמנות! אָבער ווי קען דאָס געהן האַנד אין האַנד מיט דער אונטערוואַרפונג צו דער הערשענדער רעליגיאָן? אַ בן בית אין קעניגליכען הויף ווי דעקאַרטעס וואָלט אָנגעפאַנגען פון דעם שטאַנדפונקט פון אַבסאָלוטען צווייפעל און געענדיגט מיט אַן עולה

לרגל זיין אויף'ן קבר פון דער הייליגער „דאמע פון לארעטא"; אבער פאר איהם אליין, וועלכער האט געהאלטען, אז נסים זיינען אונמעגליך, און אויב מעגליך, זיינען זיי אונאנוועגדבאר, — פאר איהם קען ניט מעגליך זיין אזא קאמפראמיס מיט אן אמונה, וועמעס סאמע יסוד שטעהט אויף נסים. אמת, אז עס איז פארהאן א זינן, אין וועלכען קריסטוס וואלט געקענט בעטראכט ווערן אלס גאט'ס מויל, נאר דאס איז ניט דער זינן, אין וועלכען די וועלט פערשטעהט עס, די, וועלכע קאריקאטוריזירט אלע גרויסע זאכען, וועלכע בעטראכט די פרומקייט און די רעליגיאן אן אבסאלוט אלעס וואס האט א שייכות מיט דער גרויסקייט פון דער זעעלע, ווי א לאסט, וועלכע מען ווארפט אראב פון זיך נאך'ן טויט, ווי א שווערע ארבייט, וועלכע ווערט בעצאהלט מיט אן איינשלעפערענדער גליקזעליגקייט; די וועלט, וועלכע האט געמאכט די גליקזעליגקייט פאר א פרייז פון טוגענד אנשטאט דעם וואס עס איז אייגענטליך ניט מעהר ווי נאך א ווארט, נאך א נאמען פאר טוגענד. ניין, זאגאר דער אונערווארטעטער שוץ פון דעם הויכווירדיגען קארל לודוויג קען ניט מאכען קיין שלום צווישען זיינע געדאנקען און דער פאלקס-טהעאלאגיע.

ווי מאדנע זיינען געווען אט די שטענדיגע פערזוכען פון פריינד און פיינד צוגלייך צו זארגען פאר זיין לעבען, און וואס פאר א טעות'דיגע אכטונג זיינע שטענדיגע ענטזאגונגען האבען איהם געבראכט, די מענשען האבען ניט געקענט אויפהויבען זייערע הענד הויך גענוג איהם צו פערד־געטערן, דערפאר וואס ער האט געפאלגט דאס געזעץ פון זיין נאטור, דערפאר וואס ער האט פארגעצויגען אן איינפאך לעבען, פערדיענט אויף אן איינפאכען אופן, בעת ווען פאר פערברעכער, וועלכע פאלגען אויך די געזעצען פון זייער נאטור, האבען זיי גיכער געהאט צארן איידער רחמנות. אויף אזא'ן אופן דארף מען אויך לויבען די ביהן דערפאר וואס זי גיט האניג, אדער די רויז דערפאר וואס זי פיהלט אן די לופט מיט איהר דופטענדען ריח. געווים בעשטעהט זיין כאראקטער מעהר פון האניג איידער פון גיפט, פון רויז איידער פון דארן; נאר אז איהם האט ניט געפעהלט קיין גיפט אדער דארן, דאס האבען זיינע אייגענע שוועסטער אויסגעפונען, ווען זיי האבען געפרואווט אויסשליסען זייער אויסגעשלאסענעם ברודער פון זיין ירושה. אין וואס פאר א פערלעגענהייט זיינען מרים און רבקה געבליבען, ווען ער האט זיי דורך'ן געזעץ געצוואונגען איהם איבערצוגעבען דאס געלד און עס זיי דאן אבגעבענדיג צוריק אלס געשאנק! זיי האבען גארניט געקענט פערשטעהן, אז צו דערווייזען אז דער אויסגעשטויסענער איד האט נאך זיין געזעצליך רעכט, איז געווען א פליכט; דאס געלד אליי

אָבער — אַ לאַסט. יאָ, מען מוז זוכען ריכטיגע זיטען ביים פּראָסטען פֿאָלק, און ניט ווילענדיג האָט זיך זיין האַנד אויסגעשטרעקט און מיט ליעבשאַפֿט גענומען דעם אימער וואַקסענדען מאַנוסקריפּט פֿון זיין *magnum opus*. זיין אויג האָט געלאַסטשעט די דאָזיגע איינג־צוזאַמענגעקייקעלטע זעצע, וועלכע האָבען צוגליעדערט און בעוויזען דעם סוד פֿון דעם אוניווערזום; דער אינדירעקטער רעזולטאַט פֿון זיין אינערליכען זוכען נאָך גליק, נאָך וואָס פֿאַר עס איז ציעל צום ליעבען, וואָס זאָל אויסהאַלטען, זאָל האָבען אַ קיום אין רעכטען מיטען פֿון דעם אייביגען פֿליסען און צושמעלצען, און אין וועמעס ליעבע ער זאָל געפֿינען אַ פֿאָלשטענדיגע און אייביגע פֿרייד. עשירות, כבוד, די תענוגים פֿון דעם קערפּער — אָט די זאַכען זיינען פֿאַר איהם ניט געווען קיין אמת גליק. די ליידענשאַפֿט, מיט וועלכער וואַן דען ענדע׳ם טאָכטער האָט איהם גערייצט, איז אויף אַ קלוגען אופן בעזיעגט געוואָרען. נאָר אין דער אונענדליכער סובסטאַנץ האָט ער געפֿונען דעם ציעל פֿון זיין זוכען און פֿאָרשען: דאָס נייטיגע אייביגע וועזען, אין וועמען און דורך וועמען אַלעם אַנדערע עקזיסטירט, צווישען וועמעס אונענדליכע אַטריבוטען עס געפֿינען זיך אויך דער געדאַנק און דער רוים, וואָס בילדען דעם איינציגען אָרעמען אוניווערזום, וועלכען דער מענש קען; וועמען דער מענש קען ליעבען, ניט ווינשענדיג דערביי קיין ליעבע און אויסטויש. זיין בוך האָט ער געפֿיהלט, וועט איבערביימען די טהעאָלאָגיע (גאָטעס־לעהרע) אויף אַ טהעאָנאָמיע (גאָטעס־קענטנים), פּונקט אַזוי ווי קאָפּערניקוס און קעפּלער און גאַליִלעאָ האָבען איבערגעביטען די אַסטראָלאָגיע (שטערנזעהעריי) אויף דער אַסטראָנאָמיע (שטערן קענטנים). די דאָזיגע קייט פֿון געדאַנקען, אויסגעשמידט רינג ביי רינג, אָהן רוה, אָהן איילעניש, בעת ער איז געזעסען און האָט געשליפֿט זיינע גלעזער, טאָג פֿאַר טאָג און יאָהר פֿאַר יאָהר: די דאָזיגע זעצע, אויסגעפֿיילט און אויסגעשליפֿט אַזוי ווי זיינע טעלעסקאָפּ און מיקראָסקאָפּ־גלעזער, זיינען ניט ווייניגער בעשטימט געווען פֿאַר די דערוויטערונג און די קלאָהר־מאַכונג פֿון דעם מענשען׳ס בליק.

און דאָך ניט קיין אורשפּרינגליכער בליק. כאָטש ער איז געווען דער ערשטער איד צו שאַפֿען אַן אָריגינעלע פֿילאָזאָפֿיע, איז ער דאָך געבליבען אַ איד, ציעלענדיג ניט צו אַבסטראַקטען וויסען, נאָר צו אַ קאָנקרעטער ממשות׳דיגער האַנדלונג: און דער עיקר איז ער געווען אַ איד אין זיין פּראָקלאַמירען די איינקייט. ער האָט געוואָלט לערנען אַ וועלט, וואָס איז צושפּאָלטען און צוטהיילט דורך אַ רעליגיעזען שטרייט, דעם העכערן וועג פֿון גייסטיגער גליקזעליגקייט; איהר ברייגנען די אידישע ברכה —

שלום. נאָר אַז ער איז געווען טיפּיש—זאָגאַר אין זיין אָבגעזונדערטקייט—פון דער ראַסע, וועלבע האָט איהם אויסגעשטויסען, האָט ער גאָר אַליין ניט משיג געווען; זיין פילאָזאָפיע האָט ביי איהם צוגענומען דאָס געפיהל פון היסטאָרישער צוגעבונדענקייט און פון אַן אונאויפהערליכער ראַסען-בעגייסטערונג.

נאָר ווען ער האָט היינט דורכגעבליקט די בלעטער פון'ם דריטען טהייל פון זיין בוך איבער דעם „אורשפּרונג און די נאַטור פון די לייד-דענשאַפטען", האָט ער זיך עפּעס געפיהלט ניט היימליך מיט דער דאָזיגער טרוקענער, בלוטלאָזער וויוויסעקציע פון די מענשליכע געפיהלען, מיט דער דאָזיגער קייט פון אויסגערעכענטע, כמעט מאַטהעמאַטישע זעצע, אויסשטעלענדיג די ליידענשאַפטען אַנטקעגען דעם קאַלטען טראָהן פון דעם שכל. דאָס בעצויבערנדע בילד פון קלאַרטיע וואַן דען ענדע, וואָס איז אַרויפגעשוואומען צוריק דורך דער בעל הבית'טעם ווערטער, האָט איצט אַרומגעשוועבט אין מיטען די אַלע פּאַראַגראַפען פון זיין בוך. איהר פאָל-קאָם גריכיש געזיכט האָט אויפגעבליצט און איז פערשוואונדען, עפּעס אַזוי ווי זי וואָלט קאָקעטירט מיט איהם; איהר שמייכעל האָט געפלאַטערט אין דער לופטען. ווי געלערנט זי איז געווען, ווי קלוג, ווי וויציג, ווי שעהן! און די רגע, וואָס ער האָט זיך ערלויבט אַזוי צו טראַכטען, האָט זי זיך בעוויזען פאַר זיינע אויגען אין פולער פּראַכט, זיך גליטשענדיג איבער די פערפרוירענע קאַנאַלען, אָדער אַרונטערשמייכלענדיג צו איהם פון דעם אַלט-מאָדישען באַלקאָן. וואָס פאַר אַ יום טוב דאָס איז געווען ביי איהר פאָטער אין הויז, ווען די קלאַסישע וועלט האָט זיך צום ערשטען מאָל געעפענט פאַר דעם בליק פון דעם איבערלאָדענעם גמרא-לערנער, און ווען דער בריליאַנטענער ציניזם פון דעם אַלטען דאָקטאָר און די ברייטערע אויסזיכט פון זיינע קריסטליכע תלמידים האָבען אָנגעהויבען פערפאָלקאָמען זיין בעפרייאונג פון זיין געבירטיגען קרייז. נאָך די טויטע מחלוקות פון הלל און שמאי אין אַלט ירושלים, ווי דערקוויקענדיג זיינען געווען די דאָזיגע לעבעדיגע דיסקוסיאָנען מכח דעם, צי האָט האָלאַנד געדאַרפט זיך אָננעהמען פאַר דעם ענגלישען קעניג טשאַרלס סטוּאַרט און איהם בעשיצען פאַר דעם קעניג-מערדער קראָמוועל, אָדער צי רעמבראַנדט וואַן ריען'ס בילדער זיינען אַזוי גוט געמאָלען ווי וואַן ראַוואַססטיין'ס. אין דעם אידישען קוואַרטאַל, כאָטש רעמבראַנדט האָט דאָרט געלעבט, האָט מען זיך בלויז אינטערעסירט מיט די גולדענס, וואָס שמוציגע אַלטע לייט האָבען פערדיענט, זיצענדיג פאַר איהם אַלס מאָדעלען פאַר זיינע בילדער. און מיט וואָס פאַר אַ בעגייסטערונג ער האָט זיך דאָס גענומען צו דער

גייעסטער וויסענשאַפּט, וואָס פאַר אַ פערגעטערונג פון דעם פראַנצויזישען פילאָזאָף דעקארטעס און די פילאָזאָפען פאַר איהם! און דאַן דער געשמאַקער, דופּטענדער געשפּרעך וועגען די נייע קאָלאָניען אין אינדיען! גוטער גאָט! צי איז דאָס געווען אַזוי קלוג פון איהם צו דערשטיקען אין זיך דעם פונק פון יוגענד, זיך אַוועקגליטשען אַזוי שטילענקערהייט ביז פערציג יאָהר? ער האָט איהר ערלויבט אין גאַנצען אַרויסצופאַלען פון זיין לעבען — דאָס דאָזיגע קינד, וואָס איז אַזוי פריה געוואָרען אַ רייצענדע פרוי; זי איז, דוכט זיך, געווען טויט פאַר איהם, דאָך האָט אָט די פלעצליכע אידעע וועגען איהר נאָהענטקייט זי אַזוי לעבעדיג געמאַכט אין זיינע אויגען, אַז דער פילאָזאָף האָט זיך געוואונדערט אויף דעם נס, אָדער אויף זיין אייגענער קראַפט פון זעלבסט־בעטרוג.

און ווער איז דאָס דער יונגער מאַן, וואָס איז געווען מיט איהר?

וואָס זשע, האָט ער אויף ריכטיג צוגליעדערט די ליעבע? ער האָט זיך אומגעקעהרט צו פאַראַגראַף 33. „אויב מיר ליעבען אַ וועזען, וואָס איז ווי מיר אַליין, סטאַרען מיר זיך אַזוי וויט ווי מעגליך צו מאַכען, אַז עס זאָל אונז ליעב האָבען אין אויסטויש." זיין אויג איז אַריבערגעלאָפען דעם גאַנצען פראָבע־בעווייז מיט זיין איינדרוקספולען שלוס. „אָדער אין אַנדערע ווערטער, מיר פערזוכען צו מאַכען עס זאָל אונז ליעב האָבען אין אויסטויש." אייזען־שטאַרקע לאָגיק, אָבער איז דאָס אמת? צי האָט ער גאָר פערזוכט צו מאַכען, אַז קלאַרטיע זאָל איהם אויך ליעבען ווי ער זי? סיידען מען זאָל רעכענען די האַלב־בעוואוסטע געשפּרעכען, וואָס זיי האָבען געפיהרט, און די אינטעלעקטועלע בעראַטהונגען, וועלכע זיינען אָנגעגאַנגען צווישען זיי, ווען זי איז אויפגעוואַקסען געוואָרען! אָבער צי האָט זיך דאָס איהם דען איינגעגעבען? ניין, אונמעגליך, און זיין מוטה איז געפאַלען און ווידער געשטיגען צו בעווייזען ווי ריכטיג דאָס פאַלען שטימט מיט זיין וויטער־דיגען זאַץ. „וואָס גרעסער מיר שטעלען זיך פאָר די ליעבע, וועלכע אַ געליעבטע פערזאָן פיהלט פאַר אונז, אַלץ גרעסער וועט זיין אונזער זעלבסט־בעגייסטערונג." ניין, זי האָט איהם קיינמאָל ניט געגעבען קיין אורזאַכע צו זיין זעלבסט־בעגייסטערט, כאָטש צייטענווייז האָט עס אויסגעזעהן, אַזוי ווי זי וואָלט פאָרגעצויגען צו ריידען מיט איהם זאָגאַר מעהר ווי מיט די אַריסטאָקראַטישע, פוסטע יונגע לייט, וועמען די עלטערן האָבען געשיקט לערנען ביי איהר פאָטער.

אין יעדען פאַל איז דאָס אפשר געווען בעסער וואָס ער האָט איהר ניט געגעבען קיין געלעגענהייט זיך צו ערקלעהרען פאַר איהם אין ליעבע. הייראַטה האָט ביי איהם אין די אויגען קיינמאָל ניט אויסגעזעהן ווי אַ

מעגליכקייט פאר איהם—דעם דיינקער'ס לעבען מוז נויטוועגדיגערווייזע זיין פריי פון די פלאנטערס און די פאראורטהיילען, וועלכע קומען ארויס פון דעם פאמיליען-גליק: די אינטעלעקטועלע ליעבע פון גאט האט אויסגעפילט און דורך און דורך פערנומען דעם פלאץ פון דיזע ערדישע ליידענשאפטען.

אבער א פלעצליכע איבערצייגונג, אז קיין זאך קען ניט פערנעהמען זייער ארט, אז זיי זיינען דער עסענץ, דער תמצית פון פערזענליכקייט, האט איהם אצונד ארומגעוויקעלט אזוי ווי מיט א פלאם. א מין פיינער דופט פון געפיהל אזוי ווי דער ריח פון די אראנזשען-ווילדלאך פון דער שטאדט בורגאס, וואו זיינע אור-עלטערן האבען ארומגעוואנדערט, האט דורכגענומען דעם זוהן פון די נעבלען און די זומפען. פלייכט איז דאס בלויז געוועזן די איינגעמאכטס פון די רויטע רויזען. על כל פנים האט דאס קיין שום נוצען ניט געהאט פאר דעם דאזיגען פיבער.

מיט ענטשלאסענהייט האט ער זיך גענומען צו זיינע געצייג, נאר ער האט ניט געקענט ארבייטען. ער האט געפרואווט זיך אבגעבען מיט זיין פלאן וועגען שאפען א קלאהרע, דייטליכע א ל ג ע ב ר א, נאר זיינע קלאהרע פארמולען האבען איצט ביי איהם אין די אויגען אויסגעזעהן ווי א פלעק. ער איז אראב אונטען און האט זיך געשפיעלט מיט די דערפרעהטע קינדער און זיך צוגעהערט צו דער בעל הבית'טעס רייד, אריינווארפענדיג איהר א ווארט אדער צוויי, אן עצה מכח זאכען, וואס קומען פאר טאג פאר טאג. דערנאך האט ער איהר געפרעגט, צי די וואן דען ענדע'ס האבען איהר עפעס געזאגט מכח זייערע פלענער.

„אה זיי האבען אבגעמאכט צו בלייבען אין שעווענינגען, אזוי לאנג ווי מען קען זיך דארט באדען. דאס צווייטע מאל זיינען זיי געקומען פון דארט."

זיין הארץ האט א שפרונג געטהאן. „שעווענינגען! זיינען זיי דאך, הייסט עס, דא."

„אויב זיי זיינען שוין ניט צוריקגעפאהרען קיין אמסטערדאם."

„אמת," האט ער געזאגט, און א קעלט איז איהם אריבער איבער'ן לייב.

„אבער ווארום ניט געהן זעהן? הענרי פלעגט געהן צו פוס צעהן מייל פאר מיר יעדען זונטאג."

שפינאזא האט זיך אבגעקעהרט אן א זייט. „ניין, זיי זיינען שוין מסתמא צוריקגעפאהרען. אחוץ דעם, ווייס איך דאך ניט זייער אדרעס."

„אַדרעס? אין שעוועניננען! אַ דערפעל, וואו אַלעמענס עסקים קענען אַריינגענומען ווערן אין איין נעץ."

שפינאָזאַ האָט זיך געלאָזט צוריק אַרויפגעהן אויף די טרעפ. „ניין, ס'איז צו שפעט."

צו שפעט — וואָס פאַר אַ טרויעריגע ווירקליכקייט! וואָס האָט אַ פערציג־יעהריגער פילאָזאָף געהאַט צו טהאָן מיט ליעבע?

אַז ער איז צוריק אַריין צו זיך אין צימער, האָט ער גענומען אַ קוק־גלאָז אין די הענד, נאָר באַלד איז ער ווידער געזעסען און האָט געלייענט זיינע אַפאָריזמען מכח הייראַטה. „ס'איז קלאָהר, אַז הייראַטה איז אין אָנקלאַנג מיט פערנונפט, אויב דער בענעהר קומט ניט בלויז דורך אַן אויסערליכער פאָרם, נאָר דורך אַ ליעבע צו ברייננען קינדער אויף דער וועלט און זיי ערציהען ווי געהעריג איז; און אַחוץ דעם, אויב די ליעבע פון דעם מאַן און דער פרוי האָט אַלס אורזאַכע ניט בלויז די אויסערליכע פאָרם, נאָר דער עיקר די געדאַנקען־פרייהייט." ס'איז קיין ספק ניט, אַז וואָס איז שייך צו איהם אַליין, האָט דער בענעהר צו האָבען קינדער, וועלכע זאָלען אויפגעבראַכט ווערן ראַציאָנעלער און גליקליכער ווי ער, געשפיעלט אַ געוויסע ראָלע אין זיינע זעלטענע טרוימען; און עס איז ניט געווען בלויז די נאָבעלע פאָרם, נאָר די נאָבעלע זעלע, וועלכע ער האָט פערגעטערט אין קלאַרטיע וואַן דען ענדע, וואָס האָט אַמאָל אויסגעפילט זיין האַרץ און האָט איהם איצט ווידער געצויגען צו זיך. און ווירקליך, ווי הייליג איז געווען די דאָזיגע פרויען־ליעבע, וועלכע ער האָט זיך ערלויבט צו פיהלען פאַר אַ מאָמענט, ווי לייכט האָט זי געקענט אַריבערגעהן אין יענער גרעסערער פרייד — אין יענער העכערער פאָלקאָמענהייט — די ליעבע צו גאָט!

פאַרוואָס זאָל ער ניט חתונה האָבען? קיין מיטלען זיינען ניט שווער געווען צו קריגען! ער וואָלט דאָך בלויז געדאַרפט אָננעהמען פון זיינע רייכע תלמידים דאָס, וואָס זיי האָבען איהם אָנגעבאָטען, און וואָס איז ווירקליך ניט געווען קיין אַנדער זאַך, נאָר שכר לימוד, כאָטש ביז אַהער האָט ער זיך געהאַלטען ביי דעם כלל פון די אַמאָליגע רבנים און האָט בעסער געוואָלט לערנען מיט אַנדערע לשם האמת און ניט פאַר שבירות. נאָך אַלעמען, האָט דאָך איהם קאַרל לודוויג געגעבען די פולע פרייהייט צו פילאָזאָפירען.

נאָר ער האָט פערטריבען פון זיך די פערפיהרענדע בילדער און האָט זיך געסטאַרעט צו בעשעפטיגען מיט לייבניץ'עס פראָבלעם נאָר אומזיסט:

זיין מאַנוסקריפּט איז נאָך אַליץ געלעגען אָפּען; זיין אויג איז געפֿאַלען אויף דעם זאַץ 35:

„אויב איך שטעל זיך פֿאָר, אַז אַ ווענען, ווענען איך האָב ליעב, האָט זיך פֿעראייניגט מיט אַ אַנדער פערזאָן דורך דעם זעלבען אָדער נאָך אַ שטאַרקערן באַנד פֿון פֿריינדשאַפֿט, איידער דער, דורך וועלכען איך אַליין האָב געהאַלטען דאָס דאָזיגע ווענען, וועל איך קריגען אַ שנאה צו דעם געליעבטען ווענען און וועל מקנא זיין יענע אַנדערע פערזאָן."

ווער איז דאָס געווען דער יונגער מאַן?

ער האָט אַ קריץ געטהאָן מיט די ציינער: האָט ער זיך אַליין, הייסט עס, נאָך אויך ניט ענטוויקעלט צו דער מדרגה פֿון אַ פֿרייען מענשען; ער איז נאָך ניט פֿריי פֿון די ליידענשאַפֿטען, וועמעס מעכאַנישע בעוועגונג ער האָט, דוכט זיך, אַזוי פֿאָלשטענדיג צוגליעדערט. ער איז נאָך אַלזאָ פונקט אַזוי וויט פֿון דער געדאַנקען־פֿרייהייט ווי דער פויער, וועלכער האָט קיינמאָל ניט פֿונאַנדערגענומען אין שטיקלאַך די ליידענשאַפֿטען, וואָס געוועלטיגען איבער איהם. אויב דער דאָזיגער פֿיבער זאָל איהם ניט אָבלאָזען וועט ער מוזען פּרואווען זיך בלוט לאָזען, אַזוי ווי ביי קדחת. ענטשלאָסען, האָט ער זיך גענומען צוריק צו זיין אַרבייט. אָבער נאָכדעם ווי ער האָט אַ האַלבע שעה צייט געשליפֿען זיינע גלעזער און זיך געפֿיהלט בערוהיגט, האָט ער זיך אַליין אַ פֿרעג געטהאָן: „פֿאַרוואָס זאָל איך טאַקי ניט געהן קיין שוועניגגען?" פֿאַרוואָס זאָל ער דורכלאָזען די מינדעסטע געלעגענהייט זיך צו זעהן מיט זיינע אַלטע פֿריינד, וועלכע האָבען זיך בעמיהט איהם צוויי מאָל צו בעזוכען.

יאָ, ער וועט זיך דורכגעהן אין דערפֿעל און דערוויל וועט ער בעטראַכטען דאָס אָפּטישע פּראָבלעם און אויסזוכען די ריכטיגע ווערטער, ווי אַזוי צוריקצואווייזען דעם פֿאָרשלאַג מכח דער שטעלע אין דער היידעל־בערגער אוניווערזיטעט. ער האָט זיך גלייך אַרויסגעלאָזט אין וועג אַריין, פֿערגעסענדיג ווי געפֿעהרליך ס'איז פֿאַר איהם צו געהן אויף די גאַסען. ס'איז געווען אַביסעל אַ נעבעלדיגער נאָכמיטאָג און אַ צופֿעליגער אָנפֿאַל פֿון הוסטען האָט איהם דערמאָנט, אַז ער וואָלט געדאַרפֿט אָנטהאָן עפּעס מעהר ווי דעם קליינעם קאָלנער אויף'ן האַלז און עפּעס אַ דיקערן מלבוש איידער זיין סאַמעטען רעקעל. ער האָט זיך געוואָלט אומקעהרען אַהיים און אַרויפֿכאַפּען אויף זיך זיין וואָלענעם מאַנטעל, איז ער שוין אָבער געווען אויף יענער זייט פֿון דעם צפון־מערב'דיגען טויער, און פֿעררויכערענדיג זיין ליולקע, האָט ער זיך געשלעפּט וויטער איבער דעם אַנגענעהמען, ניי־אויסגעשטיינערטען וועג, וועלכער האָט געפֿיהרט קיין שוועניגגען. ער האָט

זיך וויניג וואָס אומגעקוקט אויף די שאָטענס פֿון׳ם שעהנעם פֿאַרבען-שפּיעל צווישען די דונקעלע גרינע אויסזיכטען פֿון ביידע זייטען. ער האָט קוים בעמערקט די ליעבליכע בויערן-פֿרויען אין זייערע מאַנטלען מיט העל-רויטען אונטערשלאַג, וועלכע זיינען געזעסען אין די וואָגענס און געפּלוידערט. פּונקט אין מיטען וועג איז דער פֿערטראַכטער פֿוס-געהער אויפֿגעטרייסעלט געוואָרען, ווען ער האָט מיט אַמאָל דערפֿיהלט דעם וואַרעמען האַנד-דרוק טאַקי פֿון דעם זעלבען מאַן, וועמען ער איז געגאַנגען זעהן.

,,*Salve, O Benedicte*" (זיי געגריסט, בענעדיקט!) האָט פֿרעהלאַך אויסגערופֿען דער פֿייער-אויגיגער אַלטער. „איך האָב זיך שוין גאָר מיאש געווען ווען עס איז צו קענען זעהן דיינע שוואַרצע קרייזעלאַך!" וואָן דען ענדע׳ם אייגענע האָר האָבען אַרומגעפֿלאָטערט אונטער זיין ברייטען, שפּי-ציגען הוט אַזוי ווילד ווי תמיד, כאָטש זיי זיינען געווען אַזוי וויים ווי זיין קאָלנער; אויך זיין בלוט האָט אויסגעזעהן צושלאָגען אַזוי שטאַרק ווי אימער, און אַ געשפּרעך פֿון אַ פּאָר מינוט איז גענוג געווען פֿאַר שפּינאָזאַ׳ן זיך צו איבערצייגען, אַז דעם אַלטען פּעדאַגאָג׳ס זעעלע איז נאָך מעהר אונפֿערענדערט, איידער זיין קערפּער. דער אייגענער פֿרעהליכער אַטהעאיזם, דערזעלבער דאָגמאַטישער אונגלויבען, דיזעלבע איבערצייגונג אין דער מענשליכער דומהייט, וועלכע איז אַזוי אונלאָגיש ווי אַמאָל מיט פֿלענער זועגען פֿאָלקאָמענע שטאַאַטען: אָט אַפּנים די צייט האָט ניט איבערגעביטען קיין שום מיינונג, ניט פֿעראיידעלט קיין שום גראָבקייט. ער געהט איצט, האָט ער געזאָגט, מאַכען אַ לעצטען האָפֿנונגסלאָזען בעזוך זיין בעריהמטען תלמיד; די אַנדערע זיינען פֿערנומען. די אַנדערע—האָט ער ערקלעהרט—דאָס איז זיין קליינע קלאַרטיע און זיין נייסטער תלמיד קערקקרינק, אַ רייכער און נאַרישער יונגערמאַן, נאָר אַן עהרליכער און אויך אַ גוט-הערציגער. ער האָט איהם אין גאַנצען איבערגעגעבען צו קלאַרטיע׳ן אין די הענד, וועלכע איז אַזאַ גוטע וועג-ווייזערין פֿאַר די מענשען, פּונקט ווי ער אַליין — דער עיקר פֿאַר די נאַראָנים. „אין דיין צייט איז זי געווען צו יונג, בענעדיקט," האָט דער אַלטער געענדיגט מיט אַ שפּאַס.

בענעדיקט האָט זיך ביי זיך געטראַכט, אַז זי איז נאָך אפילו איצט אויך צו יונג, מען זאָל איהר אָנגעטרויען צו לערנען מיט גוטהערציגע יונגע לייט; געזאָגט האָט ער אָבער בלויז: „אָט אַפּנים איך בין אויך געווען אַ נאַר. וואָרים אייגענטליך וואָלטען מיר דאָך נאָך אַלס קליינע קינדער געדאַרפֿט קענען די גאַנצע לאַטיינישע גראַמאַטיק, און דאָך בין איך שוין געווען אַ פֿערצעהן-יעהריגער בחור מיט אַ סמיכה אויף רבנות, און האָב פֿונדעסט-

וועגען ניט געוואוסט, אַז אין דער געשיכטע איז פאַרהאַן אַזאַ מין פערזאָן ווי ציצערא."

„און אַצונד שרייבסט דו אַ ציצעראָנישען לאַטיין. שאָקעל נאָר ניט מיט'ן קאָפּ — דאָס מאַך איך מיר אַ קאָמפּלימענט, ניט דיר. ס'מאַכט גאָר ניט אויס וואָס צייטענווייז קוקסט דו נאָך איצט אויף מעהר אויף פּינקטליכקייט, איידער אויף דער שעהנקייט פון דער שפּראַך. שטעל זיך נור פאָר וואָס פאַר אַ קנויל פון העברעאישע שפּינוועבס איך האָב דאָס אַביסעל געדראַפּט אַראָבגענעהמען פון דיין מוח, איידער איך האָב דיך פערוואַנדעלט פון ברוך אין בענעדיקט."

„עטליכע פערדים פון'ם געוועב זיינען אָבער געווען זיידענע. איך זעה איצט, וויפיעל בענעדיקט האָט צו פערדאַנקען ברוך'ן. די ראַבינישע גימנאַסטיק איז ניט אַזוי שלעכט, כאָטש אונמעטאָדיש. מיימאָנידעס נעהמט אַראָב פון גאָט דעם שלייער, די קבלה שטרייט, אמת אָהן אָרדנונג, מיט אַ פילאָזאָפישען סיסטעם."

„ניט תמיד האָסט דו אַזוי מילד געררעדט מכח דיין אמאָליגען לערנען. אָט אַפנים דו האָסט פערגעסען דיינע צרות און די תוכחה, וואָס איז אויסגעגאָסען געוואָרען אויף דיין קאָפּ. איך וואָלט דיך איינגעשלאָסען אויף אַ וואָך צייט אינאיינעם מיט משה זאַקוט און וואָלט אייךביידען פערוועהרט זיך צונויפצוקומען מיט וועמען עס איז. דאָס צימער זאָל האָבען פיער קוואַדראַט־איילען, אַזוי אַז ער זאָל זיין געצוואונגען ניט צו פאָלגען דעם חרם און זיין אין דיינע ד' אמות."

„דו האָסט פערגעסען צו נעהמען אין בעטראַכט די מאַטעמאַטיק," האָט זיך שפּינאָזאַ צולאַכט. „מיר וואָלטען זיך אַ לאָז געטהאָן אין די געגענגעזעצטע עקען פון דער דיאָגאָנאַלע און אויף אַזאַ'ן אופן וואָלטען מיר געווען אָבגעטהיילט איינער פון אַנדערן אויף פינף איילען מיט צוויי דריטעל."

„אַה, פערדרעה מיר ניט דעם קאָפּ מיט דיינע קוואַדראַט־רעכנונגען. איך בין קיינמאָל ניט געווען קיין בעל חשבון."

„אָבער משה זאַקוט איז, דוכט זיך, גאָרניט געווען אַזוי אונערטרעגליך. איך געדיינק דאָך, אַז ער האָט אויך געלערנט לאַטייניש ביי דיר."

„נו יאָ, און איצט שפּייט ער אויס, אַז ער דערזעהט מיך. ער האָט געפאַסט פערציג טעג פאַר דעם חטא, וואָס ער האָט געלערענט דעם טייוועל'ס שפּראַך."

„וואָס האָט איהם בעקעהרט?"

„אָט דער טערקישער שאַרלאַטאַן, מיין איך."

„שבתי צבי?"

„יאָ; ער גלויבט נאָך אַלץ אין איהם, כאָטש דער משיח איז שוין געוואָרען אַ מחמד'אַנער. ער האָט אַרויסגעגעבען „פינף ראיות פון דער אמונה", ערקלעהרענדיג, אַז זיין ערלעזער'ס פלאַן איז צו בעקעהרען די מחמד'אַנער צום יודענטהום. חאַ! חאַ! וואָס פאַר אַ לעקציאָן אין דער ענטששטעהונג פון די רעליגיאָנען! די גבאים, וועלכע האָבען דיך אַריינגע־לייגט אין חרם, זיינען אַלע געכאַפּט געוואָרען אין דער מעשה — אַ זיסע נקמה פאַר דיר. אָה! אָה! וואָס פאַר שוטים אָט די שטערבליכע זיינען, ווי דער ענגלישער פּאָעט זאָגט. ווי ווילט זיך מיר אַ טרייסעל טהאָן אונזערע קריסטען און אויסשרייען: „טפּשים, לצים, לייכטזיניגע, טהוט אַ קוק אָט די אידען אין די אויגען און איהר וועט זעהן אייערע אייגענע דומע ווזענס."

„ניט דאָס איז דער וועג צו העלפען אָדער אויפצוהויבען די מענש־הייט," האָט שפינאָזאַ מילד געזאָגט. „אויף מענשען דאַרף מען ווירקען דורך דעם, אין וואָס זיי זיינען שטאַרק, ניט אין וואָס זיי זיינען שוואַך."

„מיט אַנדערע ווערטער," האָט זיך דער דאָקטאָר צולאַכט, „הייסט עס אַזוי: דער וועג אויפצוהויבען מענשען איז אַפּעלירען צו די טוגענדען, וועלכע זיי האָבען ניט."

„אפילו אַזוי," האָט שפינאָזאַ קאַלטבלוטיג צוגעשטימט. „די טוגענדען, וועלכע זיי קענען בעזיצען. מען דאַרף לערנען די מענשען, זיי זאָלען קוקען אויף נאָבעלע מאָדעלען, ניט אויף געמיינע."

„און וואָס וועט דערפון אַרויסקומען? משה זאַקוט האָט געהאַט מיך און דיך פאַר די אויגען," האָט דער אַלטער געלאַכט. „ניין, בענעדיקט, איך האַלט מיט שלמה המלך: „ענה כסיל כאולתו" — ענטפער דעם נאַר לויט זיין נאַרישקייט. דו ביסט צו האַלב־האַרציג — דו לייקענסט אָב גאָט, אַזוי ווי אַ משרת וואָס זאָגט, אַז זיין בעל הבית איז ניטאָ אין דערהיים — דו לאָזסט איבער אַ האָפנונג, אַז עס קען דאָך געמאָלט זיין, אַז ער איז דאָ. שוין צייט כפרות שלאָגען מיט די הייליגע געצען."

שפינאָזאַ האָט פערשטאַנען, אַז עס איז אוננוצליך געבען צו פער־שטעהן דעם אַלטען, ווי ווייניג זייערע אידעען שטימען איינע מיט די אַנדערע. „איך וואָלט ליעבערשט געוואָלט אויפבויען, איידער צושטערען," האָט ער מילד געזאָגט.

דער אַלטער סקעפּטיקער האָט זיך צולאַכט: „אַ וואונדער דו האָסט גאָרנישט פערשריבען צושטייער אויף אויפצובויען דעם דריטען בית המקדש."

האט ער אויסגעשריען. „אזוי רופען זיי די נייע שוהל, וועלכע זיי בויען אין אמסטערדאם מיט אזא טאראראם."

„ווירקליך? איך האב גארניט געהערט דערפון. ווען איך וואלט געקענט האפען, אז עס וועט באמת זיין דער דריטער בית המקדש, וואלט איך אבגעשריבען דערויף אלעס, וואס איך וואלט נור געהאט."

„דו ביסט דער איינציגער קריסט, וועלכען איך האב ווען עס איז געקענט!" האט זיך אבגערופען וואן דען ענדע מיט א האלב-שפאטישען, האלב-צערטליכען טאן. „און דו ביסט א איד."

„אזוי איז געווען קריסטוס."

„אמת, מען פערגעסט זיך גאר אין דעם. אבער די ראלען בייטען זיך גאר אין גאנצען איבער. דו ביסט מוחל דיינע שונאים, און אין אמסטערדאם געהען די אידען ארום צו די קריסטען לייהען געלד פאר זייער שוהל!"

„וואס מאכט עפעס דאס יונגע פריילין?" האט שפינאזא ענדליך א פרעג געטהאן.

„קלארטיע! זי בליהט ווי א בלום. אט די שארפע לופט האט געמאכט א רויז פון מיין ליליע. איהרע באקען וואלטען שוין געקענט איבערצייגען די נאראנים, וועלכע האבען צוגענומען זייער פראקטיקע פון'ם אלטען דאקטאר הארוויי. מען קען זעהן, ווי איהר בלוט צירקולירט. אגב אורחא, דיין אלטער פריינד, דר. לודוויג מייער, האט מיך געבעטען, איך זאל דיך לאזען גריסען."

„ווי מיינסט דו, זי געדיינקט מיר נאך?"

„צי זי געדיינקט דיר, בענעדיקט? האט זי מיך דען היינט ניט געשיקט צו דיר? דיין נאמען איז שטענדיג אויף די דאזיגע ראזאווע ליפען איהרע—מיט איהם בענוצט זי זיך צו פערשעהמען אלע ניט-פעהיגע שילער. ווי אזוי דו האסט ערווארבען א העלפט פון די אייראפעאישע שפראכען אין וויניגער צייט, איידער עס האט זיי גענומען אויסצולערנען א שטיקעל גריכיש." דא האט שפינאזא זיך ערלויבט א הוסט צו טהאן. ער האט אבגעקעהרט דעם קאפ אן א זייט און געהאלטען די האנד פאר'ן מויל. „מיר רייסען זיך כסדר ארום מכח דיין „טראקטאט" — זי און איך — מחמת זי דערקענט דארט דיינע אלטע ארגומענטען, פונקט אזוי ווי איך דערקען מיינע סטיליסטישע דרעהדלאך."

„זי לייענט, הייסט עס, מיינע ווערק?"

„אזוי ווי א לוטהעראנער די ביבעל. איהר האפנונג זיך צו פערשטענ-דיגען מיט דיר אין געוויסע שוויריגקייטען איז טהיילוייז געווען די אורזאכע, וואס מיר האבען בעשלאסען זיך צו בעזעצען אין שווענינגען. איך זאג ניט,

אַז דער וואַלד, וועלכען דער אָרעמער פּאָל פּאָטער האָט געצייכענט, האָט אין דעם פּרט ניט געקענט זיין קיין קאָנקורענט."

אַ קינדערשע פרייד האָט אָנגעפילט דעם פילאָזאָף'ס ברוסט. אונ־בעוואוסט האָט ער אָנגעהויבען געהן גיכער. ער האָט אויפגעמונטערט זיין בעגלייטער צו ריידען וואָס מעהר מכח זיין טאָכטער, ווי אַזוי דער מאַלער וואַן טער באָרק האָט געמאַכט פון איהר איינע פון זיינע מייסטער־ווערק אויף ווייסען אַטלאַס, ווי אַזוי זי אַליין האָט זיך מיט געשמאַק איבערגעגעבען אַלע שעהנע קינסטע. נאָר דער אַלטער איז באַלד אַריבער צו פּאָלי־טיק, האָט געגאָסען פעך און שוועבעל אויף פראַנקרייך, גערעדט מכח זיין בעזוך, וואָס ער גרייט זיך צו מאַכען אין פּאַריז וועגען אַ דיפּלאָמאַטישע שליחות, און ווערענדיג וואָס וויימער אַלץ פערטרוויליכער, האָט ער אָנגע־דייטעט אויף אַ גרויסען פּראָיעקט, אַן אויפשטאַנד אין נאָרמאַנדיען, וואָס זאָל זיך ענדיגען מיט דער גרינדונג פון אַ פלאַטאָנישער רעפּובליק אויף די חורבות פון דער פראַנצויזישער מאָנאַרכיע. וואָלט שפינאָזאַ בעמערקט דעם שאָטען פון אַ שענדליכען טויט, וועלכער האָט געשוועבט איבער דעם מוטהיגען אַלטען מאַן, וואָלט ער פאָראויס געוואוסט, אַז דער אָרעמער אַלטער דושענטעלמאַן וועט הינגעריכטעט ווערן אין פּאַריז טאַקי פאַר אָט דער קאָנספּיראַציע, — דאַן וואָלטען די ווערטער, וועלכע האָבען געקלונגען אַזוי שווער אין זיינע אויערן, אָנגענומען אַ טראַגישע ווירדע.

זיי זיינען שוין צוגעקומען נאָהענט צום דערפעל; די הייזלאַך האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסצייגען אַזוי גרויסאַרטיג דורך'ן וואַלד אין דער מילדער דעמערונג. די וואַן דען ענדע'ס האָבען געוואוינט מיט אַ קאַפּיטאַן פון אַ פיש־שיפעל אין אַ לאַנגען, שמאָלען הילצערן הייזעל מיט שמוציגע ציגעל, בעדעקט מיט מאָך, און מיט קליינע פענסטערלאַך. דער אַלטער האָט אויפגעמאַכט דעם קליינעם זאַאַל, פערפוצט מיט מויערקעפּלאַך, און איז אַריין אינעווייניג. „קלאַרטיע!" האָט ער אויסגעשריען. אַ בראַזיליאַנער פּאַפּאַגיי האָט אָנגעהויבען קווישען, אָבער שפינאָזאַ האָט בלויז געהערט די ווערטער: „יאָ, פאָטער," וועלכע זיינען געקומען אַזוי זיס עפּעס ווי פון אַ העכערער וועלט.

„טרעף, וועמען איך האָב דיר געבראַכט!"

„בענעדיקט!" זי איז אַראָבגעפלויגען, אַ בילד פון ליעבע און גלאַנציגע זייד און ווייסע פּערל. שפינאָזאַ'ס האַנד האָט געציטערט אין איהרע, וועלכע האָט געלויכטען ווי שנעע פון דעם פערקאָטשעטען האַלב־אַרבעל; די ווייכע וואַרעמקייט איהרע האָט בעזיגט די פילאָזאָפיע. זיי האָבען זיך איבערגעוואָרפען מיט עטליכע געוועהנליכע פראַזען.

„אָבער וואו איז ערגעץ קערקקרינק?" האָט אַ פֿרעג געטהאָן דער דאָקטאָר.

„אין זיין טואַלעט-צימער." זיי האָבען זיך אָנגעקוקט איינס דאָס אַנדערע מיט אַ שמייכעל, און שפּינאָזאַ האָט אַ זיסען ציטער געטהאָן.

„איך וועל אויך געהן מאַכען מיין טואַלעט," האָט איהר פֿאָטער געזאָגט. „אין אַ האַלב שעה אַרום עסען מיר נאַכטמאָהל, בענעדיקט. דו בלייבסט דאָ, מאָרגען פֿאָהרען מיר אָב פֿון דאַנען. ס'איז דאָס לעצטע נאַכטמאָהל." און לאַכענדיג, עפּעס אַזוי ווי ער וואָלט מיט די ווערטער בעגאַנגען אַ לעסטערונג און ניט אָנהויבענדיג טראַכטען אפילו וועגען אַ יענע וועלט, וואו מען רעכענט זיך אָב פֿאַר אַזעלכע זאַכען, איז דער לוסטיגער אַלטער פֿריידיינקער פֿערשוואונדען.

אַזוי ווי קלאַרטיע האָט גערעדט מכח זיין בוך מיט פֿונקעלדיגע אויגען און האָט דיסקוטירט מיט אַ טיעפֿער, מוזיקאַלישער שטימע, האָט אין דעם פֿילאָזאָף אויפֿגעפֿלאַמט עפּעס רויהעס און שטורמדיגעס; עטוואָס האָט צו איהם גערופֿען און איהם געהייסען, ער זאָל זיך צונויפֿגיסען מיט'ן אוניווערזאַלען לעבען מעהר פֿיהלבאַר איידער דורך דעם פֿערשטאַנד. זיינע צווייפֿלען און זיין אונענטשלאָסענהייט זיינען פֿערשוואונדען: ער מוז אַצונד ריידען, אַניט וועט די צייט און די שטימונג זיך שוין קיינמאָל ניט אומקעהרען. ווען ער וואָלט נור געקענט אָבציהען דעם געשפּרעך פֿון די פֿילאָזאָפֿישע ענינים! ענדליך איז זייער שמועס פֿון זיך אַליין אַריבער אויף פּערזענליכע זאַכען; איהר פֿאָטער האָט קיין חשק ניט זי מיטצונעהמען מיט זיך קיין פּאַריז, ער רעדט וועגען מעגליכע געפֿאַהרען און ער דייטעט אָן, אַז עס איז שוין צייט, זי זאָל ווערן זעלבסטשטענדיג. אין איהר לאַכענדען בליק האָט עפּעס אַזוי ווי געציטערט אַ בעקענטניס, אַ מין מודה זיין זיך. דאָס האָט איהם געגעבען מוטה איהר אָנצוכאַפּען ביי דער האַנד און אויסשטאַמלען אַ בקשה, זי זאָל קומען צו א י ה ם — קיין היידעלבערג! די מונטערקייט איז פּלוצלינג אָבגעשטאָרבען אויף איהר געזיכט: ס'האָט אויסגעזעהן אויסגעצויגען און וויים.

דאָס האַרץ האָט איהר אָנגעהויבען שטאַרק קלאַפּען, און נאָך אַ קורצער פּויזע האָט זי געזאָגט: „דו ביסט דאָך אָבער אַ איד!"

ער האָט אַ טראָט געטהאָן צוריק און אָבגעלאָזט איהר האַנד. פֿון זיין פֿערטריקענטען האַלז זיינען אַרויס די ווערטער: „אָבער דו ביסט דאָך — קיין קריסטין ניט!"

„איך וויים—נאָר דאָך—אָה, איך האָב גאָר קיינמאָל ניט געטרוימט וועגען אַזוי וואָס מיט דיר—ס'איז אַלעס געוועזן אין די געדאַנקען, אין דער נשמה."

„די נשמה און דער גוף זיינען איינס."

„פרויען זיינען ניט קיין פילאָזאָפען. איך — —" זי האָט זיך אָבגעשטעלט. איהרע פינגער האָבען זיך נערוועז געשפּיעלט מיט'ן האַלזבאַנד, וועלכער האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַרונטערגעפאַלען אויף איהר ברוסט. ערשט איצט האָט ער אָנגעהויבען בעמערקען די איינצעלנע טהיילען פון איהר האַלזבאַנד און ער האָט זיך געוואונדערט, פון וואַנען ס'האָט זיך צו איהר גענומען אַזאַ פערשווענדערישער געשמאַק. דאַן, זיך דערמאָנענדיג אָן איהר פערלעגענהייט, האָט ער שטילערהייט געזאָגט: „איז, הייסט עס, ניטאָ קיין שום האָפנונג פאַר מיר?"

איהר פנים האָט אויסגעדריקט דעם זעלבען שמערצליכען אויסזעהן.

„קיינמאָל ניט? איהר וואָלט קיינמאָל ניט געקענט...?" ער האָט זיך שטאַרק פונאַנדערגעהוסט.

„ווען עס וואָלט ניט געווען קיין אַנדערער," האָט זי אַ מורמעל געטהאָן, און איהר אויג איז געפאַלען האַלב פערשעהמט אויף'ן האַלז-באַנד.

ביטער, ווי דער טויט, איז איהם געוואָרען אויף'ן האַרצען. ער האָט דערפיהלט, עפּעס אַזוי ווי אַ פּלעצליכער איראָנישער ברוך וואָלט פאָרגעקומען אין זיין מאַטעמאַטישער פילאָזאָפיע. ער האָט ערפאָרשט דעם סוד פון ז י י ן, האָט אַנאַליזירט און פעראייניגט אַלע זאַכען פון אייביגקייט צו אייביגקייט, דאָך איז דאָ פאַרהאַן אַ גאַנץ בעזונדערע קראַפט — אַ פרוי'ס ווילען — וואָס שטעהט איינגע'עקשן'ט צווישען איהם און זיין גליק. ס'האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַז ער זעהט די דאָזיגע קראַפט הינטער איהר ערנסט געזיכט, ווי עס לאַכט איהם ציניש אויס.

די קליאַמקע פון דער טהיר האָט זיך אַ דרעה געטהאָן און עס איז אַריינגעקומען אַ יונגער מאַן. ער איז געווען עלעגאַנט געקליידעט — אַ מאַנטעל פון ווענעציאַנער זייד האָט אין געשמאַקפולע פאַלבען אַרומגענומען זיין שעהנעם קערפּער, זיין האַלזטוך פון פלאַנדערישע שנור, זיינע אַטלעסענע קורצע הויזען, זיינע שיך מיט גאָלדענע ספּראַנטשקעס, זיין קורצער שווערד בעזעצט מיט טהייערע שטיינער. פון זיינע אויגען האָט געשפּריצט ענערגיע און קראַפט האָט אַרויסגעשטראַהלט פון יעדען ריהר זיינעם.

„אַה, דיעדריך!" האָט זי אויסגעשריען, און איהר פנים האָט אויפגעלויכטען מיט אַ טיעפער ערלייכטערונג. „אָט איז ענדליך הערר שפינאָזאַ. דאָס איז הערר קערקקרינק!"

„שפינאָזאַ!" אַן עהרפורכטיגער ציטער האָט זיך געפיהלט אין'ם יונגען מאַן'ס קול, די טיעפע אַכטונג פון'ם בעוואוסטזיניג דומען פאַר דעם גרויסען

קאָפּ פֿון דער וועלט. ער האָט ניט אַריינגענומען שפינאָזאַ׳ס אויסגעשטרעקטע האַנד אין זיינע, נאָר ער האָט זי צוגעלייגט צו זיינע ליפּען.

דער איינזאַמער דיינקער און דער גליקליכער געליעבטער זיינען אַזוי געשטאַנען אַ רגע, מקנא זייענדיג און בעוואונדערענדיג איינער דעם אַנדערן. ענדליך האָט זיך שפּינאָזאַ מיט אַ פריינדליכען טאָן אָבגערופען: „און איצט, אַז איך האָב געהאַט דאָס פערגניגען צו טרעפען דעם הערר קערקרינק, מוז איך זיך איילען צוריק אין שטאָדט אַריין, איידער עס ווערט נאַכט."

„אָבער דער פאָטער ריכט זיך דאָך, דו זאָלסט עסען נאַכטמאָהל מיט אונז," האָט קלאַרטיע אַ מורמעל געטהאָן.

„די לבנה איז היינט ניטאָ, און די גאַסען־יונגען קענען מיך נאָך אָנגעהמען פאַר אַ אידען." ער האָט דערביי אַ שמייכעל געטהאָן און צוגעלייגט די ווערטער: „פערענטפער מיך פאַר׳ן דאָקטאָר."

ס׳איז ווירקליך ניט געווען קיין לבנה־נאַכט, נאָר ער איז גאָר ניט געגאַנגען דעם וועג אין שטאָדט אַריין. אינסטינקטיוו האָט ער זיך פערקירעוועט צום ים.

אַ לייכטער נעבעל איז געלעגען אויף אַלצדינג, אַ צוגאָב צו דער נאַכט; אין דאָרף האָבען נור געבלישטשעט אַ פּאָר פייערלאַך. אויף׳ן ברייטען זאַמדיגען ברעג האָט ער קוים געקענט זעהן די שאָטענס פון די שיפען און פון די פיש־נעצען. ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן אַ שיף, איינאָטהמענדיג אין זיך דעם ריח פון סמאָלע און די ים־לופט, און געקוקט אויף עפּעס אַ דונקעלעס זעגעל־שיף, וואָס האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי עס וואָלט זיך בעוועגט און געגאַנגען, ניט קוקענדיג אויף דעם גרויסען רויטען אַנקער, וואָס איז געלעגען ביי זיינע פיס.

דער ים איז געלעגען אויסגעשטרעקט, רוהיג, בעוועגונגסלאָז און פינסטער, אויסער דאָרט, וואו ער פלעגט אויסברעכען אין ווייסע שוים לעבען זיינע פיס; לעבען האָריזאָנט האָט אויסגעזעהן ווי אַ פּעך־שוואַרצער וואָלקען הויבט זיך אויף פון׳ס וואַסער און פעראייניגט זיך מיט׳ן גראָען הימעל, וועלכער האָט ווי אַ געוועלב בעדעקט דעם גרויסען פלאַכען רוים. און אַזוי ווי קיין שטערן זיינען ניט געווען, האָט עס עפּעס אויסגעוויזען, אָקוראַט ווי די ערד אַליין וואָלט געוואָרען גרעסער און געהיימניספולער און פון דער קלאַנגלאָזער נאַכט און ים און הימעל, און פון יענע אונגעהייערע, פייערליכע שטרעקען פון זאַמד און וואַלד, וואו די פאָרמען און די פאַרבען האָבען זיך פערלאָרען אין אַ טיעפער איינהייט, איז צו שפּינאָזאַ׳ן געקומען אַ פריש ערהווילענד געפיהל פון דער אונענדליכער, צייטלאָזער סובסטאַנץ, צו ליעבען

און צו פֿערגעטערן; אַ בעגייסטערונג, אַ מין התלהבות איז אָנגעפֿאַלען אויף איהם. דער איינזאַמער דיינקער האָט זיך צוזאַמענגעגאָסען מיט דעם איינזאַמען וועזען.

„כאָטש ער שלאָגט מיך,״ האָט זיין האַרץ געשעפּטשעט, „פֿונדעסטװעגען האָב איך דאָך בטחון אין איהם.״

יאָ, כאָטש ער האָט אַזויפֿיעל געליטען, האָט ער דאָך געוואָלט זיך פֿרעהען אין דער אייביגער בעוועגונג, וועלכע האָט געבראַכט גליק פֿאַר אַנדערע.

אַנדערע! ווי פֿול די וועלט איז מיט עקזיסטענצען, יעדע איינע פֿאָל־קאָמען נאָך איהר אופן נאָך, און די געזעצען פֿון גאָט׳ס נאַטור גיבען פֿריי אַרויס יעדען בעגריעף פֿון זיין אונענדליכער פֿערנונפֿט. וויפֿיעל מינים, וויפֿיעל אינדיווידואַליטעטען געפֿינען זיך אין׳ם מענשען גופא—פֿון הייליגע ביז פֿערברעכער, פֿון אַלטע פֿילאָזאָפֿען ביז גאַלאַנטע לעבע־יונגען, וואָס אַלע מוזען זיי פֿערשטאַנען אָבער ניט פֿערהאַסט ווערן. און דער מענש איז דאָך בלויז אַ טהייל פֿון׳ם לעבען אויף איין קליינער קוגעל, וועלכע דרעהט זיך — ניט אויף דעם מענשען׳ס אַקס, און בעוועגט זיך — ניט צוליעב זיינע ציעלען. אָט דער ים, וועלכער ליגט אויסגעשטרעקט אָהן אַ בעוועגונג, איז ניט טויט — אַפילו נאָך׳ן פּראָסטען שכל נאָך; ער דורכדרינגט מיט אַ ציטערענדער פֿיהלבאַרקייט דאָס לעבען פֿון די פֿיש, וועלכע וואַרפֿען זיך, גליטשען זיך, צאַפּלענדיג מיט אַלע איברים, נאָכיאָגענדיג זיך און ווערענדיג נאָכגעיאָגט, עסענדיג און ווערענדיג אויפֿגעגעסען: אין דער לופֿט די בע־גייסטערונג פֿון די פֿויגעל, אויף דער ערד די גליקליכע בעוועגונגען פֿון חיות, פֿול מיט קריכענדע און פֿויזענדע ברואים, דער באָדען דורכגעלעכערט פֿון דער פֿוילער לעבענס־לוסט פֿון ווערים; יעדע מינדעסטע בריאה אַ פֿאָלקאָמענער אויסדרוק פֿון דער אידעע פֿון איהר וועזען, אינדיווידואַליזירט דורך איהר שטרעבען צו עקזיסטירען אויף איהר אייגענעם אופן, כאָטש נור אין דעם מענשען געפֿינט זיך די פֿעהיגקייט אַריינצוגעהן אין דער גייסטיגער ענטציקונג פֿון יענער ליעבע, מיט וועלכער גאָט האָט זיך אַליין ליעב — צו פֿרעהען זיך מיט דער שטאַרקייט פֿון׳ם לייב, מיט דעם חן פֿון דער גאַזעלע און מיט דער שעהנקייט פֿון דער פֿרוי, וועלכע געהערט צו אַן אַנדערן. געבענשט זאָלען זיין אַלע גליקליכע ליעבהאָבער, געבענשט אַלע וואונדערליכע ברואים, לויבט, לויבט דאָס אייביגע וועזען, וואָס בעוועגט מיט זיין שטימונג דעם אונגעהייערן אייביגען צוג!

אין דער דאָזיגער פֿערגעטערונג, אין אָט דעם ענטציקענדען זעלבסט־בעוואוסטזיין, אַז ער האָט דורכגעקעמפֿט זיין לעצטען קאַמפּף מיט די

פֿערשקלאַפֿענדע ליעבעס-געפֿיהלען, זיינען ביי איהם אין דער נשמה אַרויפֿ-געשוואומען די לעצטע ווערטער פֿון זיין גרויסען ווערק:—

„מיר זעהען אַלזאָ, אין וואָס עס בעשטעהט דער כח פֿון דעם געלע-רענטען מענשען, און אויף וויפֿיעל העכער ער שטעהט פֿון דעם אונוויסענדען, וועלכער ווערט געטריבען בלויז פֿון תאוה. וואָרים דער אונוויסענדער מענש ווערט ניט נור בעוועגט אין אַסך פּרטים פֿון אויסערליכע סבות און געניסט קיינמאָל ניט קיין אמת'ן זעעלען-פֿריעדען, נאָר ער לעבט אויך אונוויסענד אי מכח גאָט, אי מכח דער וועלט, און אַזוי גיך ווי ער הערט אויף צו ליידען, הערט ער אויך אויף צו זיין. דער געלערענטער מענש ווידער ווערט זעלטען בעוועגט אין זיין געדאַנק, נאָר זייענדיג בעוואוסט וועגען זיך אַליין, וועגען גאָט און וועגען דער וועלט, הערט ער קיינמאָל ניט אויף צו זיין, און ער געניסט תמיד דעם אמת'ן פֿריעדען פֿון דער זעעלע. אויב דער וועג, וואָס פֿיהרט אין דער ריכטונג, זעהט אויס צו זיין שווער, קען ער אָבער דאָך געפֿונען ווערן. ער מוז ווירקליך זיין שווער, ווי באַלד מען געפֿינט איהם אַזוי זעלטען אויס: וואָרים ווען די ערלייזונג וואָלט געלעגען פֿאַר דער האַנד און מען וואָלט זי געקענט געפֿינען אָהן פֿיעל אַרבייט, ווי וואָלט דען געקענט מעגליך זיין, אַז כמעט יעדער איינער זאָל זי פֿערנאַכלעסיגען? נאָר אַלע נאָבעלע זאַכען זיינען פּונקט אַזוי שווער ווי זיי זיינען זעלטען."

אַזוי האָבען געלויטעט די ווערטער, וועלכע זיינען בעשטימט געווען צו לעבען און ניט אָבצושטאַרבען.

פּלוצלינג האָט זיך אויף דעם אויבערשטען ברעג פֿון דעם שוואַרצען וואָלקען בעוויזען אַ ליכט-קרייז: דאָס האָט זיך די לבנה דורכגעבראָכען איהר וועג. זי איז אַרויס פֿריהער רויטליך אין דעם נעבעל, דאַן האָט זי זיך ביסלאַכווייז אַרויפֿגעאַרבייט צו איהר פֿולען ליכט, כמעט אַזוי גאָלדיג ווי די זונן.

שפּינאָזאַ האָט זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון זיין טרוימעריי: זיין רעקעל איז געווען נאַס פֿון טוי, ער האָט געפֿיהלט דעם נעבעל אין זיין האַלז. ער האָט זיך פֿונאַנדערגעהוסט; דאַן האָט ער געפֿיהלט אַזוי ווי די זאַלץ פֿון דער לופֿט וואָלט איהם אַריין אין מויל; און אויסשפּייענדיג אַ שטיק בלוט, האָט ער געוואוסט, אַז ער וועט ניט בלייבען לאַנג אָבגעטהיילט פֿון דער איי ביגער איינהייט.

אָבער עס ניטאָ קיין זאַך, וועגען וואָס אַ פֿרייער מענש דיינקט נאָך ווייניגער ווי וועגען טויט. וועלענדיג אויפֿשרייבען דאָס, וואָס איז פֿאָרגעקו-מען ביי איהם אין מוח, איז שפּינאָזאַ אַוועק פֿון ים און האָט זיך געלאָזט געהן זיין פֿריעדליכען וועג אַהיים.

שבתי צבי

V.

דער טערקישער משיח.

דער טערקישער משיח.

די ערשטע מגילה.

I.

אין דעם יאָהר פֿינף טויזענד פֿיער הונדערט און אַכט, לבריאת העולם, זעכצעהן הונדערט און אַכט און פֿערציג יאָהר נאָך קריסטוס'ן, און אין דריי און צוואַנציגסטען יאָהר פֿון זיין אייגענעם לעבען אויף דער ערד, האָט שבתאי צבי, — אַזוי דערצעהלען די מענשען — זיך ערקלעהרט פֿאַר זיינע נאָכפֿאָלגער אין דער שטאָדט סמירנאַ אַלס דער לאַנג-ערוואַרטעטער משיח, דער ערלייזער פֿון די אידען. זיי האָבען זיך פֿערזאַמעלט אינאיינעם, איינמאָל אין ווינטער, אַרום האַלבע נאַכט, אַ קליינע אסיפֿה פֿון מענשען מיט לאַנגע מאַנטלען און מיט טורבאַנעס אויף די קעפּ. איבער זיי אַ הימעל פֿערזיעט מיט שטערן אָהן אַ צאָהל, פֿאַר זייערע פֿיס דער דונקעלער, ווייטער ים, און די רוישענדע אָריענטאַלישע שטאָדט מיט איהרע געהיימניסטפֿולע דעכער, מיט איהרע מאָשעען און ציפּרעסען, איז זיך געלעגען און געשלאָפֿען אויף די משופּע'דיגע וועגען פֿון איהר שנעע-בעדעקטען באַרג.

מיט אַנגסט און אונגעדולד האָבען זיי געוואַרט אויף דער רגע, ווען זייער נביא וועט אַרויסקומען פֿון זיין הייליגער טבילה אין די אייז-קאַלטע וואַסער פֿון ים, און איצט, אַז ער איז געשטאַנען פֿאַר זיי אין זיין נאַקעטער מאַיעסטעט און דאָס וואַסער האָט אַראָבגעטריפּט פֿון זיין שוואַרצען באָרד און פֿון זיינע האָר — אַ פֿאָלקאָמענע מענער-געשטאַלט, וואָס איז בלויז געווען צוריטשעט דאָ און דאָרט פֿון זיינע אייגענע שמיץ — איצט זיינען זיי געבליבען אָהן אַן אָטהעם פֿון שרעק און וואונדער. אַריינ-

זויגענדיג אין זיך דעם מערקווירדיגען געשמאַקען ריח פֿון געטליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעאָטהעמט פֿון זיין לייב, און דורכגעדרונגען פֿון דער קעניגליכער מיענע זיינער, די ליידענשאַפֿטליכע און דאָך גייסטיגע שעהנ־קייט פֿון זיין דונקעלן, טרוימערישען געזיכט, האָבען זיי געוואַרט אויף דער גרויסער ערקלעהרונג. עפּעס אַ געמיינשאַפֿטליכער אינסטינקט האָט זיי געזאָגט, אַז ער וועט ריידען היינט ביינאַכט, ער, דער מייסטער פֿון דעם סודות׳דיגען שטיל־שווייגען.

דער זוהר, דער הייליגער ספר פֿון חכמת הנסתר, האָט שוין פֿון לאַנג אָן בעשטימט דאָס דאָזיגע יאָהר אַלס אָנפֿאַנג פֿון דער משיח־צייט, און זינט דער שופר האָט אָנגעזאָגט איהר געבורט, האָבען שבתאי צבי׳ס אָנהייגנער מיט דער גרעסטער אונגעדולד ערוואַרט דעם גרויסען מאָמענט קיין ספק ניט, אַז כדי זיך ענדליך אַרויסצוגעבען פֿאַר זיי האָט ער זיי דאָס געשיקט רופֿען אַהער, זיי, די גליקליכע אָנטהייל־נעהמער אין דעם גרעס־טען מאָמענט פֿון מענשליכער און געטליכער געשיכטע.

וואָס וועט ער זיי זאָגען?

שטריינג, שטיל, אַרומגענומען פֿון הייליגקייט, איז ער אַ היבשע ווייַלע געשטאַנען און האָט זיך ניט גערידהרט פֿון אָרט. זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען געפֿיהלט, אַז דאָס פֿערווירקליכט ער איצט די געהיימע לעהרען מכח משיח׳ן, אַז ער פֿערקערפּערט עס אין זיך די גאָטהייט דורך דעם אור־מענשען, דעם אדם הראשון, ריין, אָהן אַ שום זינד, איינס מיט זיך און מיט דער עלעמענטאַרער נאַטור. ענדליך האָט ער אויפֿגעהויבען זיינע ליכטיגע אויגען צום הימעל, און מיט אַ קלאָהרען, רוהיגען טאָן האָט ער אַרויסגערעדט איין וואָרט —

יהוה!

ער האָט אַרויסגעזאָגט דעם שרעקליכען, פֿערבאָטענעם נאָמען פֿון גאָט. אַ רגע זיינען די מיט טורבאַנען פֿערשלייערטע געבליבען שטעהן פֿער־שטיינערט פֿון פחד, זייער בלוט פֿערגליווערט פֿון אַן אונבעשרייבליכען שרעק. דערנאָך, אַז זיי האָבען צוריק דערפֿיהלט, אַז די שטערן פֿונקלען איבער זייערע קעפּ, אַז דער ים וויגט זיך אַרום ווי תמיד, אַז די ערד איז פֿעסט אונטער זייערע פֿיס, — דאַן האָט זיך אַ גרויסער, הייזעריגער געשריי פֿון הייליגער פֿרייד אַרויסגעריסען פֿון זייערע העלזער, און איז אַרויפֿגעפֿלויגען צו די שיינענדע שטערן. „משיח! משיח! דער ערלייזער!״

די מלוכה איז געקומען.

די משיח־צייט האָט זיך אָנגעפֿאַנגען.

II.

ווי לאַנג נאָך, אָה גאָט, ווי לאַנג נאָך!

דער דאָזיגער פֿערצווייפֿעלטער געשריי פֿון די יאָהר־הונדערטע וועט זיך שוין מעהר ניט לאָזען הערען.

אין דער צייט וואָס דאָס פֿאָלק ישראל איז געווען צושפּרייט און צוזייט און די וועלט פֿול מיט זינד, זיינען די העבּרעע און די נידעריגערע וועלטען געווען פֿונאַנדערגעטהיילט איינע פֿון די אַנדערע, און די פֿיער אותיות פֿון דעם שם, פֿון גאָט'ס נאָמען זיינע געווען אָבגעזונדערט, מען האָט זיי ניט געטאָרט אויסריידען אינאיינעם. וואָרים גאָט אַליין איז געוואָרען אונפֿאָלקאָם דורך דעם וואָס זיין הייליגער צוועק איז געשטערט געוואָרען.

אָבער מיט אַמאָל האָט דער ערלייזער אויסגערעדט דעם שם, און גאָט און די וועלט זיינען ווידער געוואָרען איינס. אָה, וואָס פֿאַר אַ געהיימניסטפֿולע פֿערוואַנדלונג! די פֿרעהליכע געשריען זיינען בּיסלעכווייז אָבגעשטאָרבען אין נאָך אַ הייליגערע שטילקייט.

פֿון אַ נאָהנטער מאָשעע האָט זיך פּלוצלינג געלאָזט הערען די פֿייערליכע שטימע פֿון דעם „מועדין", פֿון דעם טערקישען חזן, אַרויסגיסענדיג זיין געבעט אין דער קאַלטער נאַכט־לופֿט:

„אַללאַה הו אַקבאַר—גאָט איז גרעסער פֿון אַלצדינג. ניטאָ קיין גאָט אויסער גאָט, און מחמד איז גאָט'ס נביא."

שבתאי האָט אַ ציטער געטהאָן: איז דאָס געווען פֿון קעלט אָדער האָט איהם דאָס האַרץ עפּעס אונבּעשטימטעס פֿאָראויסגעזאָגט?

III.

ס'איז געווען די צייט פֿון משיח'ישע חלומות. און דעם פֿערגאַנגענעם יאָהרהונדערט האָבען זיך בּעוויזען מאָדנע פֿיגורען פֿון נביאים און קדושים און העבּרעאישע טרוימער. פֿון דער פֿינסטערניש און פֿון ווייטען מזרח איז געקומען דוד ראובני, פֿאָהרענדיג קיין איטאַליען דורך די מדבריות פֿון נוביא, אום צו שאַפֿען געוועהר צו בּעפֿרייען פּאַלעסטינאַ פֿון די מחמד'אַנער. דאָס איז געווען אַ דונקעלער קליינער מאַן, וועלכער איז געוואָרען אַן איינפֿאַכער סקעלעט דורך די שטענדיגע תעניתים. אויף זיין ווייסען פֿערד איז ער געפֿאָהרען צום וואַטיקאַן זיך זעהן מיט דעם דעמאָלדיגען פּאַפּסט קלעמענטיוס, וועלכער האָט איהם אויפֿגענומען בּכבוד גדול. אין פּאָרטוגאַל — וואו דוד ראובני האָט אַריינ־

געשיקט פֿאַר זיך אַ זיידענע פֿאָהן מיט די עשרות הדברות דערויף און איז אויפֿגענומען געוואָרען פֿון דעם קעניג מיט אַן עהרען־פּראָצעסיאָן — האָט אַ מאַראַנען־מיידעל, וועלכע האָט געזעהן אין חלום משה'ן און די מלאכים, געוואָלט פֿיהרען איהרע ליידענדע ברידער צוריק אין היילינגען לאַנד אַריין, און זי איז פֿערברענט געוואָרען פֿון דער אינקוויזיציע. דיאָגאָ פּירעס — אַ שעהנער און ברילאַנטער יונגערמאַן און אַ קריסט פֿון געבורט—האָט צוריק אָנגענומען די אמונה פֿון זיינע פֿאָטערס, און אונטער דעם נאָמען שלמה מולכו האָט ער פֿערבראַכט זיין קורץ לעבען אין פּראָפֿעטישע ענטציקונגען און אין שרעקליכע יסורים פֿון מאַרטירעריי. ער האָט געוואָלט בעקעהרען דעם פּאַפּסט צום יודענטהום, און זאָגענדיג נביאות, אַז עס וועט קומען אַ מבול אויף רוים און אַ מורא'דיגע ערדציטערניש אין ליסאַבאָן—וואָס איז אויך מקוים געוואָרען—האָט איהם דער וואַטיקאַן בעעהרט מיט אַ פֿרעהליכען טויט אין דער שטאָדט מאַנטואַ, וואו מען האָט איהם, לויט דעם קייזערס בעפֿעהל, אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף דעם ברענענדען קאָסטיאָר. און אין די דאָזיגע אונרוהיגע און שרעקליכע ציימען פֿאַר די אידען האָבען זיך מיט אָט די אויסערליכע צרות זייערע פֿערמישט אַ גאַנצע מאַסע פֿון אינערליכע טרוימען. דער זוהר, דאָס בוך פֿון ליכט, וואָס איז פֿערפֿאַסט געוואָרען אין דרייצעהנטען יאָהר־הונדערט און איז אין יענער צייט אָבגעדרוקט' געוואָרען צום ערשטען מאָל, האָט וואָס ווייטער אַלץ מעהר פֿונאַנדערגעגאָסען זיינע ליכטיגע שטראַהלען איבער יעדער גהעטאָ.

אין דעם דאָזיגען ספר זיינען אַנטפּלעקט געוואָרען די סודות וועגען משיח'ן: אליהו הנביא, די גאַנצע פמליא של מעלה, מלאכים, גייסטער, דערהויבענע נשמות, און די צעהן „כחות הנפש” האָבען זיך אַלע פֿעראייניגט צו בעגייסטערען זיינע פֿערפֿאַסער, זיי צו לערנען די צווייגעשלעכטליכע נאַטור פֿון דעם רבונו של עולם, און ענטדעקען פֿאַר זיי די אמת'ע בעדייטונג פֿון דער תורה, וועלכע איז ביז דאַן געלעגען בעהאַלטען אין די פּינטעלאַך און פּאַסיקלאַך פֿון דעם חומש, אין די נקודות און די טראָפּ, און זאָגאַר אין די מעגליכע פֿערוואַנדלונגען פֿון די אותיות. לוריא, דער גרויסער דייטש־עגיפּטישער מקובל, מיט דעם איטאַליענישען אַלכימיסט וויטאַל, האָבען זיך אַוועקגעלאָזט צו דעם קבר פֿון ר' שמעון בר יוחאי, דעם מחבר פֿון'ם „זוהר,” ווי מען האָט דאַן געגלויבט. לוריא'ן גופא, וועלכער האָט גיכער ליעב געהאַט די שטילקייט און די איינזאַמקייט פֿון דעם נילוס־לאַנד איידער דעם גערויש פֿון'ם בית המדרש, וועלכער איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין ווייסען אום שבת און האָט געטראָגען אַ פֿיער־פּאַכען בגד, נאָך די פֿיער אותיות פֿון דעם שם, וואָס מען

טהאָר ניט אויסריידען, און וועלכער האָט געקענט אַרונטערברייננגען נשמות פֿון הימעל דורך דעם וואָס ער פֿלעגט פֿערבייטען און איבערשטעלען די דאָזיגע אותיות פֿון'ם שם, איהם אַליין האָט מען געהאַלטען פֿאַר דעם משיח בן יוסף, וועלכער דאַרף קומען פֿאַר דעם אמת'ן משיח בן דוד. ס'איז געווען די פֿולע צייט. „דער קץ, די גאולה איז ביי דער האַנד,“ האָבען די מקובלים אין איין קול געשריען. די אידען האָבען גע־ליטען אַזוי פֿיעל און אַזוי לאַנג. די שוואַרצע פעסט האָט שיטער געמאַכט זייערע בעפֿעלקערונגען, די קרייץ־ציהער האָבען זיי געפֿלינדערט און געמאָרדעט, פֿון שפּאַניען און פאָרטוגאַל האָט מען זיי אָהן רחמנות אַרויסגעיאָגט, און די אינקוויזיציע האָט זיי פֿערברענט אין די טויזענדער, איבעראַל האָט מען זיי געבראַנדמאַרקט און ערנידעריגט, — וואָס זשע איז דער חידוש, אַז זיי האָבען געפֿיהלט, אַז דער בעכער פֿון זייערע צרות איז פֿול, אַז די גאולה איז ביי דער האַנד, אַז גאָט וועט זיי אויסלייזען פֿון גלות און וועט אויפֿ־הויבען זיין פֿאָלק ישראל איבער אַלע גוים! „אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבא“ (איך גלויב באמונה שלמה, אַז משיח וועט קומען, און כאָטש ער וועט זיך פֿערזאַמען, דאָך וואַרט איך אויף איהם יעדען טאָג ער זאָל קומען).

דאָס איז געווען זייער טאָג־טעגליכער גלויבען.

אין טערקיי האָבען זיך די אידען אַ שטיק צייט געהאַלטען פֿעסט אויף די פֿיס, קאָנקורירענדיג מיט די ווענעציאַנער אין דעם שיף־האַנדעל און מיט די גראַן־וויזירען אין דער שעהנקייט פֿון זייערע הייזער, גערטנער און זומער־שטיבער. דאַן ווען יוסף איז געווען דער דוכס פֿון נאַקסאָס און שלמה אשכנזי — באָטשאַפֿטער אין ווענעדיג; ווען די שטאָדט טבריא איז געוואָרען אַ ניי־ירושלים, פֿערפֿלאַנצט מיט טוט־בוימער; ווען רייכע דאָקטוירים האָבען געשריבען עלעגאַנטע לאַטיינישע שירים; אין יענע טעג איז די האָפֿנונג אויף משיח'ן געווען שוואַך און דונקעל. נאָר זי האָט זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט מיט אַ געוואַלדיגער קראַפֿט, ווען זייער כח און זייער גדולה איז אָבגעשטאָרבען מיט דעם כח און גדולה פֿון דער טערקישער מלוכה; ווען דער „האַרעם“ און די יאַניסאַרען פֿון איין זייט און די טערקישע רייטער פֿון דער אַנדער זייט האָבען זיך צווישען זיך צוטהיילט מיט דער מאַכט, און די אידען זיינען געווען די ערשטע, וועמען די צווישעטע פּאַשאַס האָבען געדריקט און געשטיקט, אָבטהיילענדיג זיי פֿון די מחמד'אַנער מיט אַ ספּעציעלען צייכען — דעם שוואַרצען טורבאַן אויף'ן קאָפּ. ס'איז געווען אַ רב פֿון דער טערקיי, וועלכער האָט אָנגע־שריבען דעם טעקסט פֿון'ם „שלחן ערוך“ צו פֿעראייניגען דאָס פֿאָלק ישראל

און וואָס ניכער צו ברייננען די גאולה, און זיין תורה איז אָנגענומען געוואָרען ווייט און ברייט איבער דער גאַנצער וועלט.

און ניט נור האָט דאָס פֿאָלק ישראל אַליין געטרויסט פֿון דער נאָהנ-גאולה, נאָר דער קלאַנג, אַז משיח דאַרף באַלד קומען האָט זיך הויך פֿערשפרייט צווישען די אַנדערע נאַציאָנען. די וועלט האָט צוריקגעקוקט צו דעם געהיימניספֿולען מזרח, דאָס וויגעלע פֿון דעם געטליכען. אין'ם ווייטען אינזעל פֿון ענגלאַנד האָבען ניכטערע פּורעטאַנער געוואַרט אויף דעם „יאָהר־טויזענד" און אויף דער „פֿינפֿטער מלוכה פֿון דער ענטפּלעקונג" — מחמת די פֿיער רשעות'דיגע מלוכות פֿון בבל, פרס, יון און רוים זיינען שוין געווען פֿערביי — און אַז מנשה בן ישראל פֿון אַמסטערדאַם האָט געבעטען קראָמוועל'ן ער זאָל צוריק אַריינלאָזען די אידען קיין ענגלאַנד, איז זיין טענה געווען, אַז זיי וועלען אויף אַזאַ'ן אופן צוזייט און צושפּרייט ווערן צווישען אַלע פֿעלקער, און עס וועלען מקוים ווערן די נבואות פֿון דעם תנ"ך וועגען דער גאולה. ס'איז קיין שום ספק ניט, די צייטען זיינען געווען רייף פֿאַר דעם געבורט פֿון אַ משיח.

IV.

ער איז געווען מאָדנע און איינזאַם פֿון קינדווייז אָן, דער דאָזיגער הייליגער זוהן פֿון'ם סמירנער קאָמיסיאָנער. ער האָט ניט געהאַט קיין חברים, מיט וועמען זיך צו שפּיעלען, קיינע פֿון די געוועהנליכע קינדערשע געוואוינהייטען. ער פֿלעגט אַרומוואַנדערן איבער די משופּע'דיגע געמלאַך פֿון דער שטאָדט, וועלכע האָבען אויסגעזעהן אַזוי ווי אויסגעהאַקט אין אַ גרויסען פֿעלז, אָדער איבער די לאַנגע באַזאַרען מיט די הילצערנע דעכער, און ס'האָט אויסגעוויזען, אַז ער קוקט זיך אַזוי ווייניג אום אויף דאָס פֿאַנטאַסטישע קוליערטע בילד, ווי אויף די מיסט אונטער זיינע פֿיס, אָדער אויף די מחנות פֿון אונגעהייער גרויסע גמלים, וואָס ביי דעם קלאַנג פֿון זייערע גלעקלאַך פֿלעגט ער זיך מעכאַניש אָברוקען צו דער וואַנד. און דאָך האָט ער געמוזט זעהן וואָס עס טהוט זיך אַרום איהם, וואָרים אַז ער פֿלעגט אָנטרעפֿען אויף'ן וועג עפּעס, וואָס האָט געליטען — אַ קינד, אַן אויסגעמאָרעטען הונד, אַ קריפּעל אָדער אַ מצורע — פֿלעגען זיך די אויגען ביי איהם אָנפֿילען מיט טרעהרען. צייטענווייז פֿלעגט ער שטעהן ביים ברעג ים און אַרויסקוקען מיט בייגקענדע, פֿאַרשענדע בליקען העט ווייט, און אָפֿט־מאָל פֿלעגט ער אָבליגען שטונדען לאַנג אויף דעם פֿעלד, וואָס איז געלעגען איינזאַם הינטער דעם געדיכטען פּאַרק.

אין דער קליינער, איינגער תלמוד-תורה, וואו הונדערטער קינדער האָבען אינאיינעם געלערנט חומש אויף'ן קול, איז ער אויך געווען איינזאַם און אַליין; שפּעטער, בחור-ווייז, אַז ער איז געזעסען אויבען-אָן ביי דעם גרויסען גאון י ו ס ף א י ס ק אַ פּ אַ אין דער ישיבה, איז ער געבליבען דער זעלבער צוריקגעצויגענער גייסט. גיכער פון זיינע חברים האָט ער משיג געווען די פּלפּולים און די האָר-שפּאַלטערייען, אין וועלכע די רבנים פלעגען זיך אָפּט אַריינלאָזען, נאָר פּונקט אַזוי גיך ווי ער האָט געקענט בעגרייפען עפּעס, האָט ער עס אויך געקענט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד. שוין אין דער ערשטער צייט, וואָס ער איז געווען אין דער ישיבה, האָט זיך אין זיינע ענטפערס געהערט אַ טאָן פון אונצופריעדענהייט, און באַלד האָט ער אַוועקגעוואָרפען די דאָזיגע טרוקענע פיין-שפּיציגקייטען און האָט זיך אַזוי יונג אַריינגעלאָזט אין די מיסטיציזמען, אין די פּאָעטישע בעגייס-טערונגען און אין די זעלבסט-מאַרטירערייען פון דער ק ב ל ה. די פערוואַנדלונגען פון די נשמות, די מיסטישע בעהעפּטונגען, דאָס אַרויס-רופען פון די גייסטער, די בעשאַפונג פון דער וועלט דורך אַטריבוטען, אָדער ווי אַזוי די שכינה האָט זיך קאָנצענטרירט אין זיך אַליין, כדי צו ענטדעקען דאָס ענדליכע פּ י ע ל ע פון דעם אונענדליכען א י י נ ע ם; דאָס זיינען געווען די ליעבלינגס-זאַכען, אין וואָס דער פופצעהן-יעהריגער בחור האָט זיך געגריבעלט.

„מיין לעבען זאָל בעשטעהן פון לערנען," האָט ער געזאָגט צו זיין פאָטער.

„דיין לעבען! אָבער וואָס ווערסט דו טהאָן צו דערהאַלטען דיין לע-בען?" האָט מרדכי צבי געענטפערט. „דיינע עלטערע ברידער אַרביי-טען ביידע."

„איז אַודאי נייטיג, אַז כאָטש איינער פון דיין משפּחה זאָל זיך אָב-געבען צו גאָט און צו זיין תורה און זאָל דורך דעם ברייגנען אַ ברכה אין דער אַרבייט פון די אַנדערע."

מרדכי צבי האָט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. יאָהרען-לאַנג האָט ער גע-לעבט אין עלענד און נויטה. נאָר איצט האָט ער אָנגעהויבען מצליח זיין, אַזוי ווי אַסך פון זיינע ברידער אידען. דער סולטאַן איבראַהים האָט גע-פיהרט אַ בלוטיגע מלחמה מיט די ווענעציאַנער, און שטעלענדיג אין סכנה דעם האַנדעל פון די מזרח-לענדער, האָט ער געטריבען די האָ-לענדישע און ענגלישע סוחרים אַריבערצונעהמען זייערע געשעפטען פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל קיין סמירנאַ. די ענגלישע פירמאַ, פון וועמען מרדכי האָט געקראָגען די אַגענטור, איז געוואָרען רייכער פון טאָג צו טאָג, און

פֿערשטעהט זיך, אַז ער האָט אויך געוואַקסען מיט איהר אינאיינעם. אַזוי איז ער געווען בכח צו האָבען אַ זוהן אַ למדן. ער האָט אַלזאָ ניט גע־מאַכט קיין שום טענות און האָט זאָגאַר ערלויבט צו מאַכען פֿון זיין הויז אַ בית המדרש, אַ פלאַץ, וואו שבתאי און ניין אויסגעוועהלטע חברים זיינען געזעסען און האָבען געלערענט זוהר און קבלה פֿון אין דער פֿריה ביז ביינאַכט. אָפֿט פֿלעגען זיי איבערלאָזען די לערן־שטוב און אַרויסגעהן אויף דעם הילצערנעם באַלקאָן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אין גאָרטען צו די אָראַנזשען און די פֿלוימען־בוימער. און וואָס רייכער מרדכי איז גע־וואָרען, אַלץ שטאַרקער האָט ער פֿערגעטערט זיין זוהן, וואָרים צו איהם און צו זיין צדקות, ניט צו זיין אייגענער פֿעהיגקייט און עהרליכקייט, האָט ער צוגעשריבען זיין גרויסע הצלחה.

„אויב די עלטערן ווערן געשטראָפֿט פֿאַר די זינד פֿון די קינדער," פֿלעגט ער זאָגען, „איז דאָך קיין ספק ניט, אַז די גוטע מעשים פֿון די קינדער ווערן בעצאָהלט צו די עלטערן." די גרויסע אַכטונג, וואָס ער האָט געהאַט פֿאַר זיין וואונדערליכען זוהן, האָט זיך באַלד פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, און שבתאי האָט אָנגעהויבען שטילערהייט פֿערגעטערט ווערן אויך פֿון פֿרעמדע, זייטיגע מענשען.

איינמאָל האָט דער פֿאָטער בעמערקט, ווי דער זוהן האָט עפּעס ווי אונבעוואוסטערהייט דערפֿיהלט די דאָזיגע פֿערגעטערונג. מרדכי צבי איז נאָר וואָס געווען צוריקגעקומען פֿון אַ ווייטער נסיעה אין ענגלאַנד, און ער האָט דערצעהלט וועגען די אָנהייגער פֿון דער „פֿינפֿטער מלוכה", וועלכע האָבען נביאות געזאָגט, אַז משיח דאַרף קומען און אַז די אידען וועלען אויסגעלייזט ווערן אין דעם יאָהר 1666.

„טאַטע!" האָט זיך דאָס אינגעל אָבגערופֿען. „דאַרף ניט משיח געבוי־רען ווערען אום תשעה באב?"

„פֿערשטעהט זיך," האָט מרדכי געענטפֿערט, און דאָס האַרץ האָט איהם מורא'דיג געקלאַפּט. „ער וועט געבוירען ווערן אין דעם זעלבען מורא'דיגען טאָג, ווען אונזערע ביידע בית המקדש'ן זיינען חרוב געוואָרען — אַלס צייכען פֿון טרייסט, ווי עס שטעהט געשריבען: „און איך וועל אומקעהרען צוריק די געפֿאַנגענע פֿון יהודה און די געפֿאַנגענע פֿון ישראל, און איך וועל זיי צוריק אויפֿריכטען ווי אין די פֿריהערדיגע צייטען".

דאָס אינגעל איז אַנשווייגען געוואָרען און האָט מעהר גאָרנישט גע־זאָגט. נאָר איין געדאַנק איז דורכגעלאָפֿען ביי ביידען, ביים פֿאָטער און ביים זוהן אין קאָפּ. שבתאי איז געבוירען געוואָרען אום תשעה באב.

נאָך גרעסער איז געווען דער וואונדער, ווען דער יונגער בחור האָט

אָבגעזאָגט זיין ווייב — די שעהנע חנה. ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, האָט שבתאי געפאָלגט דעם פאָטער און חתונה געהאַט מיט דעם מיידעל, וואָס מען האָט איהם געגעבען. אָבער דער יונגער אַסקעט, וועלכער האָט זיך אָבגעזאָגט פון די תענוגי עולם הזה, האָט זיך ניט צוגעריהרט צו זיין פרוי, און דער בית דין האָט איהר אַרויסגעגעבען אַ גט. תפלות, תעניתים און זעלבסט-ענטזאַגונג זיינען געווען די תענוגים פון שבתאי'ס יוגענד. די רייצענדע אידישע מיידלאַך פון סמירנא, אין זייערע ברייטע הויזען און אויסגעבלויזטע יאַקלאַך, האָבען ניט געהאַט קיין שום ווירקונג אייף איהם, כאָטש זייערע שעהנע פנים'ער זיינען ניט געווען פערשלייערט ווי די טערקישע פרויען, און כאָטש ס'איז זיי ניט פערוועהרט געווען צו לאָזען הערען זייערע זיסע שטימען שבת ביים טיש, ווי ס'איז דער מנהג ביי די פרומע אידען פון מערב-אייראָפּאַ. אומזיסט האָבען די מיידלאַך געטראָגען רויזען אונטער זייערע אויערן און אין די האָר, אַלס צייכען, אַז זיי זיינען גרייט געפיהרט צו ווערען אונטער דער חופה. נאָר מרדכי, וועלכער האָט מורא געהאַט, דער זוהן זיינער זאָל חלילה ניט עובר זיין אויף דעם געבאָט, וואָס זאָגט, אַז בלייבען זיצען אַ בחור הייסט לעבען אין זינד, האָט איהם געפונען אַ צווייטע פרוי, נאָך שעהנער ווי די ערשטע; נאָר דער יונגער מאַן איז אַלץ געבליבען צוריקגעצויגען און קאַלט, און ער איז גאָר אין גיכען אומגעקעהרט געוואָרען צוריק צו זיין בחור'שען צושטאַנד.

„אַצונד וועט די תורה זיין מיין איינציגע כלה," האָט ער געזאָגט.

בלינד צו דעם רייץ פון דער פרוי, איז דער יונגער, שעהנער און רייכער שבתאי זיך געגאַנגען זיין איינזאַמען וועג, און אַ בעגייסטערטע קליינע מחנה פון נאָכפאָלגער נאָך איהם. זעלטען ווען זיי פלעגען שטערען זיין איינזאַמקייט מיט זייער פערגעטערענדער בעגלייטונג. אַז ער פלעגט אַריינגעהן אין ים, אין דער פריה און ביינאַכט, זומער און ווינטער, פלעגען זיי אַלע בלייבען שטעהן פון וועיטען; בייטאָג פלעגט ער מתפלל זיין ביי דעם קוואַל, וואָס די קריסטען האָבען גערופען „סאַנקטאַ ווענעראַנדאַ", ניט וועיט פון דעם אידישען בית עלמין, און ביינאַכט פלעגט ער ליגען אויסגעצויגען איבער די קברים פון די צדיקים, אויסגיסענדיג זיין האַרץ אין אַ שטילען געבעט, אין דער צייט וואָס די שאַקאַלען האָבען געבולען אין דער איינזאַמער פינסטערניש און דער ווינד האָט געוואָיעט אין די בערג.

נאָך צייטענווייז פלעגט ער ריידען מיט זיינע נאָכפאָלגער מכח די געהיימע סודות און די מורא'דיגע ענוים און זעלבסט-מאַרטירערייען, וואָס

צוּר דורך זיי אַליין וועלען די מענשען נייַ־געבוירען ווערען און די מלוכה וועט קומען; און אָפּטמאָל פֿלעגט ער זיי זינגען שפּאַנישע ליעדער מיט זיין זיסען, ציטערנדען קול — מאָדנע קבלה־שירים, פֿערפֿאַסט פֿון איהם אַליין אָדער לוריא, און אָנגעפּאַסט צו טרויעריגע נגונים, פֿול מיט סודות׳דיגער ליידענשאַפֿט. און אין די דאָזיגע שירים איז די ליעבשאַפֿט צו דער פֿרוי, וועלכע ער האָט פֿערוואָרפֿען, צוריקגעקומען מיט אַזאַ שטאַרקען אויסדרוק, וואָס האָט דערמאָנט אָן שלמה׳ס שיר השירים, און האָט ביי זיינע אָנהיינגער אין די אויגען אויסגעזעהן אַזוי טיעף ווי יענע אַלטע אַלעגאָריע. ער האָט געזונגען:—

דאָרט דעם קעניג׳ס טאָכטער ליגט
אין קריסטאַל־קלאָהרען וואַסער,
מעליסעלדאַ.
עס לאַסטשעט זי דאָס וואַסער
און דריקט זי צו צו זיין ברוסט,
מעליסעלדאַ.
פֿון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און וויים ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדאַ.
ווי קרעלען איהרע ליפּען,
מוטערפּערל איהרע צייהן,
מעליסעלדאַ.
און מיט זיסען שטאָלצען ליכט
איז בענגאָסען איהר געזיכט,
מעליסעלדאַ.
די אויגען — פֿיילענבויגען,
דאָס מויל — אַ דופֿטענדע רויז,
מעליסעלדאַ.

און טרעהרען פֿון פֿערגעטערונג זיינען געשטאַנען ביי די בעגייס־טערטע צוהערער אין די אויגען פֿאַר מעליסעלדאַ׳ן, וועלכע איז ביי זיי געווען משיח׳ס געהיימניספֿולע כלה.

V.

און כאָטש דער שטילער שבתאי האָט קיין וואָרט ניט געזאָגט וועגען משיח׳ן אָדער וועגען זיין שליחות צו די אידען, קיין וואָרט ניט אַ חוץ דאָס איינציגע וואָרט דאָרט ביים ברעג ים, דאָך האָבען די נאָכפֿאָלגער

זיינע, פריהער בסוד, דערנאָך גאַנץ אָפען, פערשפרייט איבער סמירנאַ די נייעם מבח זייער משיח.

זיי זיינען ניט אַלע געווען יונגע מענשען, אָט די ערשטע נאָכפאָלגער פון שבתאי צבי. קיינער האָט ניט אַזוי שטאַרק געגלויבט אין איהם ווי דער אַלטער גרייז-גראָער געלערענטער מאַן משה פינײראָ. נאָר די צאָהל פון די צווייפלער איז פונדעסטוועגען געווען אַ סך גרעסער איידער די צאָהל פון די גלוביגע. שבתאי איז בעטראַכט געוואָרען פאַר אַ משוגע'נעם. ער פלעגט זיך זעלטען צונויפקומען מיט דער גרויסער מאַסע פון זיינע ברידער, בלויז ביי רעליגיעזע צערעמאָניעס, און ביי די דאָזיגע געלעגענהייטען פלעגט ער גראָד געהן אין די אָרעמסטע הייזער פון דעם אידישען אָרעמען קוואַרטאַל. און אין איינעם פון אָט די וואוינונגען, וואָס איז בעשטאַנען פון איין איינציגען חדר, האָט זיך זיין כח הנסתר, זיין פערבאָרגענע קראַפט, ווידער אַמאָל אַנטפלעקט. ס'איז אַ ברית-מילה געווען, דאָס ניי-געבוירענע קינד איז געווען אַ בכור; און אַז אַלעס איז שוין פאַרטיג געוואָרען פאַר דער צערעמאָניע און דער מוהל איז געשטאַנען גרייט, האָט איהם שבתאי געבעטען ער זאָל וואַרטען אַ ווײלע. אַ האַלבע שעה איז אַריבער.

„אויף וואָס וואַרטען מיר?" האָבען די געסט ענדליך געסמייעט איהם צו פרעגען.

„אליהו הנביא איז נאָך ניטאָ," האָט ער געענטפערט.

אין אַ ווײלע אַרום האָט ער אַ מאַך געטהאָן מיט דער האַנד, אַז מען קען אָנגעהן מיט דער צערעמאָניע. מיט אַ הייליגער אימה האָבען זיי געקוקט אויף דעם לײדיגען שטוהל, וואו נור שבתאי'ס בעגייסטערטע אויג האָט געקענט בעמערקען די הימלישע פאָרמע פון דעם אור-אַלטען נביא.

אָבער די אַלטע ישיבה פון די תלמידי חכמים אין סמירנא איז געווען מלא חימה אויף דעם נייעם נביא, דער עיקר ווען זיינע אָנהײנגער האָבען פונאַנדערגעטראָגען איבעראַל זיין ערקלעהרונג דאָרט ביים ברעג ים. מען האָט איהם געשיקט רופען צו די רבנים, וועלבע האָבען געפאָדערט פון איהם דין וחשבון פאַר זיין געוואַגטע טהאַט.

„דו האָסט געסמייעט אויסרײדען דעם הייליגען שם!" האָט געשריען יוסף איסקאַפאַ, זיין אַלטער רבי. „וואָס! זאָלען דיינע אונהײליגע ליפען פעראונרייניגען די הייליגע אותיות, וואָס אפילו אין דער צייט פון ישראל'ס גרויסקייט האָט בלויז דער כהן גדול געמעגט אַרויסרײדען אין קדשי הקדשים אום יום כפור?"

„ס'איז אַ געטליכער סוד, וואָס נור איך אַליין ווייס," האָט שבתאי געענטפערט.

אָבער די רבנים האָבען געשאָקעלט מיט די קעפּ און אַרויפגעלייגט אַ חרם אויף איהם און זיינע נאָכפאָלגער. אַ מאָדנער ליכטיגער גלאַנץ האָט בעדעקט שבתאי'ס געזיכט. ער איז אַוועק צום קוואל און האָט מתפלל געווען צו גאָט.

„איך דאַנק דיר, אָה פאָטער אין הימעל," האָט ער געזאָגט, „וואָס דו האָסט מיך אַנטפלעקט פאַר זיך אַליין. אַצונד ווייס איך, אַז מיינע אייגענע יסורים און ענוים זיינען ניט געווען אומזיסט."

נאָר דער חרם אויף די שבתאי צבי'ניקעס האָט ניט איינגעשטילט די אויפרעגונג פון דער סמירנער אידישער קהילה, וועלכע האָט זיך נאָך פערגרעסערט דורך די משיח'ישע טרוימען, וואָס זיינען געקומען אַהין פון מערב־איירָאָפּאַ. אין ענגלאַנד איז אויפגעשטאַנען אַ סעקטע פון קריסטען, וועלכע האָבען געגלויבט אין תנ"ך און געאַרבייט, אַז תורת משה זאָל אָנערקענט ווערן אַלס דאָס געזעץ פון דער מלוכה.

פון איין קריסטליכען לאַנד צום אַנדערן איז דער קלאַנג מכח משיח'ן און מכח דער גאולה פון'ם אידישען פאָלק אַריבער אויף די פיבערישע ליפען פון הייסע מאמינים. אַ טהייל פון זיי האָבען געגלויבט, אַז משיח וועט אין יוני 1666 קומען צום סולטאַן, צונעהמען ביי איהם זיין קרוין דורך דעם כח פון מוזיק אַליין, און איהם אַוועקפיהרען אין קייטען ווי אַ געפאַנגענעם. דאַן וועט ער פערשווינדען אויף ניין חדשים צייט, די אידען וועלען דערווייל אויסשטעהן די שרעקליכסטע ענוים קשים; נאָר ער וועט קומען צוריק, רייטענדיג אויף אַ הימלישען לייב מיט אַ צוים, וואָס וועט זיין געמאַכט פון זיבען־קעפּיגע שלאַנגען; און ער וועט צוריקברייגנען די פערלאָרענע צעהן שבטים פון יענער זייט טייך ס מ ב ט י ו ן, און וועט אַנערקענט ווערן פאַר שלמה'ן דעם קעניג פון דער גאַנצער וועלט; און דער בית המקדש וועט אַראָב פון הימעל אַ פאַרטיגער, כדי די אידען זאָלען דאָרט קענען מקריב זיין זייערע קרבנות. אָבער די דאָזיגע האָפנונגען האָבען ניט געפונען קיין פלאַץ אין די הערצער פון די אידישע מנהיגים אין סמירנאַ, וואו איינגע'עקשן'טע ספרדים האָבען זיך פערנומען מיט אַרבייט און האַנדעל. וואָס איז שייך צו די שנאָרערס, די בעטלער, וואָס האָבען געלעבט אויף'ן רעכבונג פון אַנדערע, זיי זיינען נאָך געווען מעהר איינגע'עקשן'ט איידער די אַרבייטער. דערפון האָבען זיך גענומען שטענדיגע רייסערייען און מחלוקות, ביז וואַנען די רעגירונג האָט ענדליך אַרויסגעיאָגט דעם פערהאַסטען שבתאי פון סמירנאַ. אַז ער האָט דערהערט

דעם בעפעהל, האָט ער געזאָגט: „וואָס זשע, אָט אַפּנים דאָס פאָלק ישראל איז ניט אין גלות?" ער האָט זיך אָבגעזעגענט מיט זיינע ברידער און מיט זיין פאָטער, וועלכער איז געוואָרען אַלט און שוואַך און האָט געליטען פון רעמאַטיזם און אַנדערע קראַנקהייטען.

„דו האָסט מיר געבראַכט פערמעגען," האָט זיך דער אַלטער מרדכי אָבגערופען מיט אַ ביטער געוויין; „אָבער איצט וואָלט איך בעסער געוואָלט פערלירען מיין פערמעגען איידער דיך. אַך, איך שטעה שוין מיט איין פוס אין קבר, און מיין הייליגער זוהן וועט ניט צומאַכען די אויגען מיינע, און וועט ניט וויסען ווען צו זאָגען קדיש נאָך מיין פערשטאָרבענער נשמה."

„ניין, ויין ניט, פאָטער מיינער," האָט שבתאי געזאָגט. „די נשמות געהען אַוועק — נאָר זיי וועלען צוריק קומען."

VI.

ער האָט געוואַנדערט דורך די מזרח־לענדער, איבעראַל געווינענדיג אָנהיינגער, איבעראַל דיסקרעדיטירט. קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט איהם געזעהן, און אַטהען, טהעסאַלאָניקאַ און קיירא.

פאַר דעם אידען גופא איז דאָס ארומפאָהרען ניט שווער געווען אין יענע טעג. איבעראַל האָט ער געפונען מענשען פון זיין ראַסע. די בלוט־פערוואַנדשאַפט איז געווען אַ גאַראַנטיע אַז ער וועט איבעראַל זיין ווילקאָמען: לשון קודש איז געווען די שפראַך, אויף וואָס אַלע האָבען זיך געקענט צונויפריידען. איבערהויפּט דעם געלערענטען גאַסט האָט מען אויפגענומען מיט כבוד. נאָכדעם ווי מען האָט איהם אונטערהאַלטען אויף אַ גרויסאַרטיגען אופן, האָט מען איהם ביים אָברייזען מיטגעגעבען אַלערליי מתנות, איהם אויסגעזוכט אַ קאַראַוואַנע, מיט וועמען צו פאָהרען, בעצאָהלט אַלע הוצאות און זאָגאַר געשאַפט אויסלייז־געלד, ווען ער איז חלילה אַריינגעפאַלען אַלס געפאַנגענער ביי גזלנים אין די הענד.

אין דער טערקישער הויפּט־שטאָדט האָט דער פערטריבענער געהאַט אַ געמישטען קבלת פנים. און דעם גרויסען אידישען קוואַרטאַל פון חאַסקוי, מיט זיין געדיכטער בעפעלקערונג פון קליינע סוחרים, האָט ער געפונען אַסך אָנהיינגער און אַסך געגנער. קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געווען אַ נעסט פון שטעכער און וואוילע יונגען. דער בעריהמטער בעל־דרש'ער אברהם היכיני, איינער פון די ערשטע מאמינים, האָט געזעהן ברוח הקודש, אַז מען מוז אויפעפענען אַ קבר אויף'ן אַלטען „בית חיים". ער האָט איינ-

געלאַדען די צוויי־פלענדע רבנים זיי זאָלען אַליין גראָבען די ערד. ס'איז געווען זעהר אַ שווערע אַרבייט, אַ צו האַרטע שטיק ערד, דאָך האָבען זיי אַזוי לאַנג געגראָבען, ביז וואַנען זיי זיינען געקומען איבער אַ טאָפּ פון ערד און אינעווייניג איז געלעגען אַ געשריבענער פּאַרמעט מיט אָט די ווערטער: „איך אברהם, בין געווען פערשפּאַרט פערציג יאָהר אין אַ מערה. איך האָב זיך געוואונדערט וואָס די צייט פון נסים איז נאָך ניט געקומען. מיט אַמאָל דערהער איך אַ קול, וואָס רעדט צו מיר: „אַ זוהן וועט גע־בוירען ווערען אין'ם יאָהר פיער טויזענד דריי הונדערט זעקס און אַכציג לבריאת העולם און ער וועט זיך רופען שבתאי. ער וועט אונטערדריקען די גרויסע שלאַנג, וואָרים ער איז דער אמת'עס משיח און ער וועט מלחמה האַלטען אָהן כלי זין."

און ווירקליך, אָהן געוועהר האָט שבתאי מלחמה געהאַלטען, כמעט אָהן ווערטער. אפילו דער אַלטער פּאַרמעט האָט ניט איבערצייגט די אָב־לאַכער, נאָר שבתאי האָט זיך פונקט אַזוי ווייניג אומגעקוקט דערויף ווי זיי אַליין. ער האָט זיך צו קיינעם ניט אַרויסגעגעבען. אין אָבענד פלעגט מען בעמערקען זיין הויכע, מאַיעסטעטישע פיגור מיט זיין לאַנגען שוואַר־צען באָרד אויף'ן בית עלמין, וואו ער פלעגט מתפּלל זיין ביי די קברים פון די פרומע לייט. מען פלעגט איהם זעהן גאַנץ פריה, שטעהענדיג ווי אַ סטאַטוע אויף זיין הילצערנעם באַלקאָן, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צום „גאָל־דענעם האָרן". אין די טעג, וואָס ער האָט ניט געפאַסט, פלעגט ער זיך בענוגנען מיט דער איינפאַכסטער שפּייז, וואָס קען נאָר געבען. יעדען טאָג פלעגט ער זיך אַליין שמייסען. קליינע קינדער האָבען געהאַט אַ צובונד צו איהם, און ער פלעגט זיי פערוואַרפען מיט צוקערקעס און מיט זיסע, ליעבליכע שמייכלען. אַז ער פלעגט אַרומגעהן לאַנגזאַם און פערטראַכט איבער די מיסטיגע, אָנגעהיצטע גאַסען, זיך אָנשטויסענדיג אָן טרעגער, אייזלען, דערווישען, שרייבער, פרוכט־הענדלער, פערשליי־ערטע פרויען און בעטלער, האָט זיך זיין געשטאַלט אויף אַ מערקווירדיגען אופן אַרויסגעוזעהן צווישען דער מאַסע פון פערשיעדענאַרטיגע פּוס־געהער. טערקישע שעהנהייטען האָבען אַרויס־געקוקט פון זייערע פענסטער־לאַך, האַנדעלס־לייט, זיצענדיג מיט די פיס הינטער זיך און רויכערענדיג זייערע נאַרגילעס, האָבען אויפגעהויבען זייערע קעפּ, ווען ער פלעגט פער־ביינעהן דורך די געוועלבטע געסלאַך פון דעם גרויסען באַזאַר. איינמאָל איז ער פערבייגעגאַנגען דעם שקלאַפען־מאַרק, וואו שעהנע טשערקעסינען און גרוזינקעס פלעגען אויפגעקויפט ווערן פאַר די פּאַלאַצען פון'ם באָס־פאָרוס, און ער איז געוואָרען אויסער זיך פאַר פערדרוס איבער דעם פער־

דאַרבענעם לעבען פֿון דער הויפט שטאָדט, מיט איהרע רייך־פֿערפּוצטע פּאַשאַם און שמוציגע קריפּעלס, איהרע הונדערטער מאָשעען און באָרדעלען, איהרע גרויזאַמע ריכטער און נאַרישע מאַנצענדע דערווישען. און איינמאָל, הערענדיג ווי אַ מחמד'אַנער, וועלכער האָט אָנגעטריבען זיין אייזעל, האָט זיך צוביייזערט אויף איהם און איהם גערופֿען „איד!", האָט זיך זיין האַרץ אָנגעצונדען מיט אַ גערעכטען צאָרן. וואָרים באמת גערעדט, האָט דאָך בלויז דאָס פֿאָלק ישראל אויסגעקליבען גערעכטיגקייט פֿאַר זיין ציעל — אַ קליינע נאַציאָן, וועלכע דאַרף ראַטעווען די גאַנצע וועלט און אַראָבברייננגען די מלוכה פֿון גאָט. נאָר, אַך! דאָס פֿאָלק ישראל אַליין איז נאָך אויך פֿול מיט זינד, אייגנע'עקשן'ט און אונגלויביג.

„וועה! וועה!" האָט ער געשריען הויך אויף'ן קול צו זיינע ברידער, אַריינקומענדיג אין דעם אידישען קוואַרטאַל. „אייערע זינד וועלען אייך בעצאָהלט ווערען. וואָרים וויסען זאָלט איהר, אַז ווען גאָט האָט בעשאַפֿען די וועלט, האָט ער עס ניט געטהאָן מחמת נויטווענדיגקייט, נאָר אוים רייגער ליעבשאַפֿט, און כדי די מענשען זאָלען איהם אַנערקענען אַלס זייער בורא און אויבער־האַרר. אָבער איהר בעצאָהלט איהם ניט מיט ליעבע פֿאַר ליעבע. וועה! וועה! עס וועט אַראָב אַ פֿייער אויף קאָנסטאַנטינאָפּאָל און וועט פֿערברענען אייערע הייזער און אייער גאַנצע האָב און גוטס."

דאַן האָט ער זיך פֿונאַנדערגעשלוכצעט ווי אַ קליין קינד; אין אַ מערקווירדיגען עקסטאַז האָט זיך די נשמה זיינע עפּעס אַזוי ווי אָבגעטהיילט פֿון זיין גוף און אַרומגעשוועבט מיט ליעבע איבער דעם גאַנצען המון. יענע גאַנצע נאַכט האָבען זיינע נאָכפֿאָלגער געהערט, ווי ער האָט הויך אויף'ן קול און מיט הייסע טרערען געבעטען גאָט און געזאָגט תהילים מיט זיין זיסען, אומעטיגען קול, אַרומגעהענדיג ביי זיך אין צימער אַרויף און אַראָב.

VII

אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט איהם אַ שליח פֿון דמשק געבראַכט אַ בריעף פֿול מיט לויב פֿון זיין געטרייסטען נאָכפֿאָלגער, נתן העזתי.

נתן איז געווען אַן ענטהוזיאַסטישער יונגער מאַן, דער זוהן פֿון אַ ירושלים'ער משולח, מיט אַ שטיקעל צייט פֿאַר דעם האָט ער חתונה געהאַט מיט דער שעהנער אָבער איין-אויגיגער טאָכטער פֿון אַ רייכען פּאָרטוגעזישען אידען, וועלכער האָט זיך אַריבערגעצויגען פֿון דמשק אין דער שטאָדט עזה. זייענדיג רייך און זעהר פֿרום, האָט זיך נתן אָבגעגעבען

מיט לייב און זעעל צו פֿערשפּרייטען איבעראַל די ידיעה וועגען משיח'ן און דעם גלויבען אין זיין קומען. פֿון דאַן אָן איז ער געוואָרען און ביז'ן טויט געבליבען זיין אַפּאָסטעל, זיין נ ב י א — ניט מעהר ווי דער א ל י ה ו, וועלכער האָט געזאָלט זיין דער שליח, וואָס לויפֿט פֿאָראויס אָנזאָגען, אַז ער קומט. ס'האָט איהם אויך ניט געפֿעהלט דער כח צו בעווייזען אַלער־ליי מופתים, דורך וועלכע ער האָט דעם עולם איבערצייגט אין זיין געט־ליכע שליחות. ער האָט בלויז גדאַרפֿט איבערלייענען אַ מענשען'ס נאָמען, האָט ער תיכף אויסגערעכענט זיין גאַנצען לעבען, זיינע פֿעהלערען און זיינע זינד און האָט איהם אַרויסגעגעבען די ריכטיגע תשובה. רשעים האָבען גע־ציטערט פֿאַר זיין בליק. אַסך גיכער ווי אין שבתאי'ן האָבען די מענשען געגלויבט אין איהם, נאָך מעהר דערפֿאַר ווייל ער האָט זיך בלויז אויסגע־געבען פֿאַר משיח'ס העלפֿער; און אַ שווינדלער, האָבען זיי געזאָגט, וואָלט זיך אויסגעגעבען פֿאַר משיח'ן אַליין. נתן'ס בריעף איז געווען צוזאַמענגע־שטעלט אין אַ תלמודיש־העברעאישען סטיל און האָט געלויטעט אַזוי:—

„22־טער חשון פֿון אונזער יאָהר.

„צו דעם קעניג, אונזער קעניג, דעם האַר פֿון אונזערע האַרען, וועל־כער קלייבט צונויף די צושפּרייטע און צוזייטע פֿון ישראל און לייזט אונז אויס פֿון גלות; צו דעם מאַן, וואָס איז דערהויבען געוואָרען צו דער העכסטער מדרגה פֿון דערהויבענקייט, דער משיח אלהי יעקב, דער אמת'ער משיח ש ב ת א י צ ב י, גרויס זאָל זיין זיין כבוד און דערהויבען זיין מלוכה מעתה ועד עולם, אמן. נאָכדעם ווי איך קוש דיינע הענד און וויש אָב דעם שטויב פֿון דיינע פֿיס, ווי עס איז מיין חוב צו דעם מלך המלכים, געגרויסט איז זיין נאָמען און דערהויבען זיין קעניגרייך, קום איך דאָ מודיע צו זיין, אַז דאָס וואָרט פֿון דעם קעניג און פֿון זיין תורה האָט בעלויכטען אונזערע פּנים'ער. יענער טאָג איז געווען אַ גרויסער טאָג פֿאַר דעם פֿאָלק ישראל און אַ טאָג פֿון ליכט פֿאַר אונזערע מנהיגים, וואָרים מיר האָבען זיך תיכף גענומען אָבהיטען דיינע געבאָטען, ווי עס איז אונזער חוב צו טהאָן. און כאָטש מיר האָבען געהערט אַסך מאָדנע זאַכען, האָבען מיר פֿאָרט קיין מוטה ניט פֿערלאָרען, און אונזער האַרץ איז ווי דאָס האַרץ פֿון אַ לייב; מיר טהאָרען אויך ניט פֿרעגען קיין קשיות און טראַכטען מכח דיינע מעשים; וואָרים דיינע מעשים זיינען פֿול מיט וואונדער און למעלה מן השכל. און מיר זיינען פֿעסט אין אונזער אמונה און בטחון אָהן אַ שום אויסנאַהם, אָבגעבענדיג אונזערע נשמות פֿאַר דיין הייליגען נאָמען. און אַצונד זיינען מיר געקומען ביז דמשק, און מיר האָבען בדעה פֿאָרטזעצען אונזער מאַרשרוט קיין סקאַנדעראָן (אַלעקסאַנדריאַ), אַזוי ווי דו

האָסט אונז בעפֿוילען: כדי מיר זאָלען אויף אַזאַ׳ן אופן זוכה זיין צו זעהן דעם ליכטיגען פנים פֿון גאָט, ווי דעם ליכטיגען פנים פֿון׳ם קעניג פֿון לע־בען. און מיר, די קנעכט פֿון דיינע קנעכט, וועלען אָברייניגען דעם שטויב פֿון דיינע פֿיס, בעטענדיג ביי דיין גרויסער דערהויבענער מאַיעסטעט אַראָב־צוקוקען אויף אונז פֿון דיין טראָהן און אונז העלפֿען מיט דעם כח פֿון דער רעכטער האַנד דיינער דער שטאַרקער, און פֿערקירצען דעם וועג וואָס ליגט נאָך פֿאַר אונז. און מיר הויבען אויף אונזערע אויגען צו יה־יה, וועלכער וועט אונז העלפֿען און בעשיצען געגען די רשעים, אַז זיי זאָלען אונז ניט טהאָן קיין שלעכטס, און וועלכער וועט אונז געבען אייזערנע פֿיס צו זיין ווערטה צו שטעהן אונטער דעם שאָטען פֿון דיין אייזעל. דאָס זיינען די ווערטער פֿון דיין קנעכט פֿון קנעכט, וואָס ציהט זיך אויס פֿאַר דיר, געטראָ־טען צו ווערען פֿון דיינע פֿיס. — נתן בנימין."

VIII

אָבער די גרעסטע צאָהל נאָכפֿאָלגער האָט שבתאי געוואונען אין דער שטאָדט טהעסאַלאָניקאַ, וועלכע איז איצט בעקאַנט אונ־טער דעם נאָמען סאַלאָניק. וואָרים טהעסאַלאָניקאַ איז געווען די הויפט פֿעסטונג פֿון דער קבלה; און כאָטש די דריי־עקיג בעפֿעסטיגטע שטאָדט, וועלכע שטעהט באַרג־אַראָב צום ים צו, האָט געהערט צו די טערקען, וועלכע האָבען דאָרט אויפֿגעבויט פֿיער פֿעסטונגען און אַוועקגעשטעלט צוועלף קליינע קאַנאָנען געגען די ים־רויבער, דאָך האָבען די אידען דאָרט געהאַט אַ גרויסען איינפֿלוס, און זייערע דרייסיג שוהלען האָבען אַריבערגעשטיגען די מאָשעען פֿון די טערקען און די קירכען פֿון די גרי־כען, פונקט ווי די קראָנען, וועלכע זיי פֿלעגען קריגען פֿאַר די קליידער, וואָס זיי האָבען צוגעשטעלט די יאַניסאַרען, האָבען וויט אַריבערגעשטיגען זייער יעהרליכען צינז. זיי זיינען געווען שפּאַניאָלען, פּאָרטוגעזען, איטאַ־ליענער, און אַחוץ זיי האָט זיך דאָרט געפֿונען אַ גרויסע מאַסע פֿון לומדים, וואָס זיינען זיך צונויפֿגעפֿאָהרען אַהין פֿון אַלע טהיילען לאַנד; וואָרים דאָ זיינען געווען צוויי גרויסע ישיבות, וואו עס האָבען געלערענט איבער צעהן טויזענד תלמידי חכמים. אין דער דאָזיגער אַטמאָספֿערע פֿון ברע־נענדער פֿרומקייט האָט שבתאי געפֿונען אַ טרייסט פֿאַר דער גלייכגיל־טיגקייט און די שנאה, וואָס ער האָט בעגעגענט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. ניט נור מענער זיינען אַצונד געווען צווישען זיינע איבערגעבענע אָנהייגער, נאָר אויך פֿרויען און מיידלאַך, מיט זייער גאַנצען אָריענטאַלישען פֿייער,

אויפהויבענדיג זייערע שלייערס, ווען זיי זיינען געזעסען ביי זיינע פיס. יונג־פרויען, וועלכע האָבען נאָך ניט געוואוסט פון ליעבע, האָבען פונדעסטוועגען אויפגעהויבען פערגעטערנדע אויגען צו איהם. נאָר שבתאי האָט עס ניט בעמערקט; ער האָט נאָך אַלץ געקוקט אַרויף צום הימעל צו. און איינמאָל האָט ער געמאַכט אַ גרויסען יום טוב און האָט איינגעלאַדען אַלע זיינע פריינד צו זיין חתונה אין דער גרויסער שוהל. זיי זיינען געקומען טאַנצענדיג, מיט מוזיק און מיט אָנגעצונדענע ליכט, נאָר פול מיט נייגיעריגקייט; יעדער איינער האָט געוואָלט טרעפען ווער די כלה איז. דורך דער פערמאַכטער רעשאָטקע פון דער ווייבערשער שוהל האָבען אַריינגעקוקט אַ טויזענד נייגיעריגע אויגען. אַז עס איז געקומען די מינוט, האָט זיך שבתאי, אָנגעטהאָן אין יום טוב'דיגע מלבושים, געשטעלט אונטער דער חופה. נאָר מען האָט קיין שום כלה ניט געזעהן ביי זיין זייט. מיט אַ פייערליכער צערעמאָניע איז משה פינירא צוגעגאַנגען צום ארון קודש און האָט אַרויסגענומען פון דאָרט אַ ספר תורה, אָנגעטהאָן אין אַ פורפור און גאָלד־געשטיקטען מענטעלע און בעהאַנגען מיט גילדערנע קייטעלאַך און אַ הערצעל און גלעקלאַך, וועלכע האָבען געקלונגען אַזוי זיס. ער האָט צוגעטראָגען די ריינינקייט אונטער דער חופה, און שבתאי האָט אָנגעטהאָן אַ גאָלדענעם רינג אויף אַ זילבערנעם יד פון דער ספר תורה און הויך אויף'ן קול געזאָגט:

„הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל."

אַ געפיהל פון מורא'דיגער ערשטוינונג האָט דורכגענומען די גאַנצע שוהל. דערנאָך האָבען זיך געלאָזט הערען שווערע מורמלערייען און פראָטעסטען פון אַסך פרומע לייט. נאָר די פאָטישערע מקובלים האָבען פערשטאַנען. זיי האָבען ערקלעהרט, אַז דאָס איז געווען די בעהעפטונג פון דער תורה, די בת השמים, די טאָכטער פון הימעל, מיט דעם משיח, דעם בן השמים, דעם הימעל'ס זוהן, וועלכער האָט זיך קיינמאָל ניט געאָרט צונויפפאָרען מיט אַ מענשען־קינד.

נאָר איינער פון די רבנים האָט זיך ניט געוואָלט בערוהיגען. ער האָט אויפגעהויבען אַ ליאַרם: ס'טייטש, דאָס איז אַ גאָטעס-לעסטערונג!

„ניין, דאָס לעסטערסט דו גאָר גאָט," האָט רוהיג געענטפערט דער חתן התורה. „זאָגען דען ניט די נביאים אייערע, אַז די וואַהרהייט זאָל זיין די בעשעהרטע פאָר פון די, וואָס ליעבען די וואַהרהייט."

אָבער די אָרטהאָדאָקסישע פאַרטיי האָט מנצח געווען, און ער איז פעריאָגט געוואָרען פון דער שטאָדט.

ער איז אַוועק קיין מאָרעאַ, צו זיין פאָטער'ס קרובים; ער האָט

ארומגעוואַנדערט פֿון איין אָרט צום אַנדערן, און די יאָהרען זיינען פֿערפֿלויגען. אויסגעמוטשעט פֿון די תעניתים און די תשובות, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען, און לעבענדיג אין אינערליכע חלומות מכח אַ גערעכטער, ניי־געבוירענער וועלט, איז ער דערווייל געוואָרען עלטער און עלטער. דאָך האָט זיך דער שיין פֿון געדולדיגער ערוואַרטונג ניט אָבגעטהאָן פֿון זיין זיסען פֿערטיעפֿטען פנים. די צאָהל פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און זיך בייטען; אַ טהייל זיינען געשטאָרבען, אַנדערע זיינען מיעד געוואָרען וואַרטענדיג. נאָר ש מ ו א ל פ ר י מ ו פֿון ירושלים איז געוואָרען זיין איבערגעבענער סעקרעטאַר, און א ב ר ה ם ר ו ב י א איז אויך געוועזן תמיד ביי זיין זייט. דאָס איז געוועזן אַ מאָדנער, אונפֿערשעהמטער שנאָרער, וואָס האָט כלומר'שט זעהר שטאַרק געגלויבט אין משיח'ן און דערווייל האָט ער מיט אַן אונבעשרייבליכען אַפעטיט פֿערצעהרט די אַלע גוטע זאַכען, וואָס שבתאי'ס פֿערעהרער האָבען צוגעשיקט, און וואָס דער איינגע'עקשן'טער אַסקעט האָט ניט געוואָלט אָנריהרען.

„ס'איז כ'לעבען אַ גליק וואָס איך וועל זיין מיט דיר, בשעת דו וועסט צושניידען דעם לויתן," האָט זיך דער שנאָרער אַמאָל אָבגערופֿען. „אַניט וואָלטען נאָך די גוי'אישע פרינצעסינען, וועלכע וועלען אונז בעדיענען, אין גאַנצען אויפֿגעגעסען דיינע חלקים."

„אין יענע טעג פֿון דער מ ל ו כ ה וועט שוין מעהר ניט נייטיג זיין צו פֿאַסטען און זיך אָבזאָגען פֿון תענוגים," האָט שבתאי געענטפֿערט. „ווי עס שטעהט געשריבען: „און דיינע פֿאַסט-טעג וועלען ווערן פֿעסט-טעג"."

„אויב אַזוי," האָט רוביא געזאָגט, „וועלען דאַן דיינע פֿעסט-טעג ווערן מיינע פֿאַסט-טעג."

שבתאי האָט אַ שמייכעל געטהאָן. דער שנאָרער איז געוועזן דער איינציגער מענש, וואָס האָט איהם געקענט מאַכען לאַכענדיג. נאָר ער האָט אויך געשמייכעלט — דאָס איז געוועזן אַ ביטערער שמייכעל — ווען ער האָט דערהערט, אַז דאָס גרויסע פֿייער, וועגען וועלכען ער האָט נביאות געזאָגט, האָט פֿערוויסט קאָנסטאַנטינאָפאָל און אָנגעמאַכט אַ מורא'דיגען חורבן אין'ם אידישען קוואַרטאַל.

„דאָס פֿייער וועט לייטערן זייערע נשמות", האָט ער געזאָגט.

XI.

נ ת ן ה נ ב י א האָט מצליח געוועזן אין זיין שליחות צו פֿערשפּרייטען די ידיעה מכח שבתאי צבי'ס אַנטפּלעקונג, און זי האָט זיך פֿונאַנדערגעטראָגען ווי אַ בליץ איבער אַלע לענדער פֿון'ם גלות.

זי האָט דערגרייכט יענעם גאַסט-פֿריינדליכען טיש אין דער שטאָדט קיירא, וואו אַ האַלב הונדערט געלערענטע מקובלים האָבען יעדען טאָג געגעסען מיטאָג ביי דעם „סאַראַף באַשי" אין פּאַלאַץ. אָט דער אידישער שאַץ-מייסטער איז אַליין געווען אַ זעהר פֿרומער מאַן, וואָס האָט זיך אָב-געגעבען מיט תשובה און מיט קבלה-זאַכען און פֿלעגט געהן אָנגעטהאָן אין זאַק-קליידער אונטער די זיידענע מלבושים, מיט וועלכע ער פֿלעגט אַרויספֿאָהרען אין זיין גרויסאַרטיגען פּרינצליכען עקיפּאַזש.

„דער, וואָס קומט אַצונד צו דיר," האָט נתן געשריבען צו ר פ א ל יוסף טשעלעבי, צואָט דעם פֿרומען און גוטהאַרציגען שר בישראל, „איז דער ערשטער מאַן אין דער וועלט — מעהר דאַרף איך דיר ניט זאָגען. גיב איהם אַלזאָ אָב כבוד, און דו וועסט האָבען דיין שכר נאָך ביי זיין לעבען, ווען דו וועסט זוכה זיין צו זעהן אַזעלכע נסים ונפלאות, וועלכע לייגען זיך גאָר ניט אויף'ן שכל. וואָס דיינע אויגען זאָלען ניט זעהן, ווער ניט נשתומם. ס'איז אַ געטליכער סוד. אַז די צייט וועט קו-מען, וועל איך אַלצדינג אַוועקוואַרפֿען כדי איהם צו דיענען. הלואי וואָלט איך געקענט שוין איצט געהן מיט איהם!"

טשעלעבי איז געווען גרייט צו געהן מיט שבתאי'ן; ער איז אַנטגעגען געגאַנגען שבתאי'ס שיף און האָט איהם מיט גרויס כבוד בעגלייט צו זיך אין פּאַלאַץ. נאָר שבתאי האָט ניט געוואָלט וואוינען דאָרט.

„ס'איז נאָך ניט די צייט דערצו," האָט ער געזאָגט, און ער האָט זיך אויסגעזוכט אַן אכסניא ביי אַן אָרעמען מוכר ספרים, וועמעס פֿערקויף-טישעל איז געשטאַנען צווישען די בודקעס פֿון די חלפנים, אויף'ן וועג צו דער גרויסער שוהל. די נאָכפֿאָלגער זיינע, וועלכע זיינען מיטגעקומען מיט איהם, האָבען זיך פֿערשפּרייט איבער דעם אידישען קוואַרטאַל און זיינען אַרומגעגאַנגען פּראָפֿעצייהענדיג אין די גאַסען און די געסלאַך, אין רעכ-טען מיטען פֿון דעם פֿאַנטאַסטישען מיש-מאַש פֿון קונים און סוחרים און אייזלען, אונטער דעם העל-בלויען עגיפּטישען הימעל. נאָר צו מיטאָג זיינען זיי אַלע געזעסען ביי דעם סאַראַף-באַשי'ס טיש.

„דו האָסט געהאַט וועלכע ס'איז געפֿאַהרען אויף'ן ים?" האָט דער בעל הבית באַלד דעם ערשטען טאָג געפֿרעגט. „מען זאָגט די ווילדע ים-רויבער זיינען ווידער ביי דער אַרבייט."

שבתאי איז געבליבען שטיל, נאָר זיין סעקרעטאַר שמואל פּרימו האָט פֿאַר איהם געענטפֿערט.

„געפֿאַהרען!" האָט ער געזאָגט. „מיין הערר וועט ניט ריידען פֿון זיי, נאָר דער קאַפּיטאַן וועט דיר דערצעהלען אַ געשיכטע מכח דעם. מיר האָבען

זיך אויף קיין פֿאַל ניט געריכט אַריבערצופֿאָהרען דעם אינזעל רהאָדעס!"

„יאָ," איז אברהם רוביא אַריינגעפֿאַלען אין די רייד, „מיר זיינען אַ גאַנצע נאַכט פֿערפֿאָלגט געוואָרען פֿון צוויי רויב־שיפֿען, ביי יעדער זייט פֿון אונז איינס, אַזוי ווי בעטלער."

„און דער קאַפּיטאַן," האָט זיך אָבגערופֿען יצחק סילווערא, „האָט פֿערלאָרען יעדע האָפֿנונג זיך אויסצודרעהען פֿון זיי, און ער האָט שוין געפּלאַנעוועט זיך צו ראַטעווען מיט זיינע מאַטראָזען אינאיינעם אויף די קליינע שיפֿלאַך, איבערלאָזענדיג די פּאַסאַזשירען אין סכנה."

„אָבער ער האָט עס ניט געטהאָן?" האָט איין אָטהעם אַרויסגעפּלאַצט אַ מקובל.

„ליידער ניט!" האָט אברהם רוביא געענטפֿערט מיט אַ קאָמישער מיענע, „הלואי וואָלט ער עס געטהאָן! וואָרים דאַן וואָלטען מיר געהאַט אונזער אייגענעם אַ גוט שיף, און דער הערר וואָלט אונז סיי ווי סיי מציל געווען פֿון טויט."

„וואָס אמת איז אמת, און גיב רעכט דעם וואָס קומט," האָט פּראָטעסטירט שמואל פּרימו, „וואָרים דער אמת איז, אַז דער קאַפּיטאַן האָט געוואָלט מיטנעהמען דעם הערר אין די שיפֿלאַך — —"

„דער הערר איז געווען פֿערטיעפֿט אין לערנען," רופֿט זיך אָב שמואל לאַניאַדאָ, „מיט אַמאָל טהוט דער קאַפּיטאַן אַ געשריי: „די ים־רויבער זיינען אויף אונז!" „וואו?" פֿרעגט דער הערר. „אָט דאָ!" ענטפֿערט דער קאַפּיטאַן. דער הערר שטרעקט אויס זיינע ביידע הענד, אַ האַנד צו יעדען שיף, און הויבט אויף די אויגען צום הימעל, און אין אַ רגע דרעהען זיך די רויב־שיפֿען אום און זעגלען אַוועק וויט אויף'ן ים."

שבתאי איז געזעסען און האָט געגעסען זיין מאָגערע מאָהלצייט, ניט אויסריידענדיג קיין איין וואָרט.

נאָר אַז דער קלאַנג וועגען זיין מופת האָט זיך פֿערשפּרייט איבער דער שטאָדט, האָבען די קראַנקע און די קריפּעלס בעלאַגערט זיין וואוינונג און צוגעשטאַנען צו איהם, ער זאָל זיי ראַטעווען. ערקלעהרענדיג, אַז ער קען גאָרנישט טהאָן, האָט ער אַרויפֿגעלייגט זיינע הענד אויף זיי, און אַסך האָבען געזאָגט, אַז זיי זיינען אויסגעהיילט. ער האָט אויך אָנגעריהרט די ברעמען פֿון די, וואָס האָבען געליטען אויף די אויגען און זיי האָבען ערקלעהרט, אַז זיינע פֿינגער האָבען געווירקט ווי אַן ערלייזענדע זאַלב. אָבער שבתאי האָט גאָרנישט געזאָגט, ער האָט גאָרנישט פּרעטענדירט. מיט שטילע און ענוות'דיגע טריט איז ער זיך געגאַנגען אויף דעם וועג פֿון אמת'ער און איבערגעבענער צדקות. על כל פנים, לאַנג האָט ער אין מצרים

ניט געקענט בלייבען. ס'איז שוין געווען נאָהענט צו דער בעשטימטער צייט פֿון דער גאולה — צום געהיימניספֿולען יאָהר 1666.

שבתאי צבי האָט אָנגעגורט זיינע לענדען, און ניט קוקענדיג אויף די קלאַנגען וועגען אַראַבישע גזלנים, וועלכע בעפֿאַלען די רייזענדע אויף די וועגען; נאָך מעהר, מיט די תפילין אויף'ן שטערן, אָקוראַט ווי ער וואָלט געוואָלט ווייזען פֿאַר אַלעמען, אַז ער איז אַ איד און מחמת דעם אויך אַ רייכער מאַן, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט מיט אַ שיירא קיין ירושלים דורך דמשק.

X.

אָה, די בעגייסטערונג, מיט וועלכער ער האָט זיך אַנידערגעוואָרפֿען אויף דער ערד און זי געקושט, אַזוי גיך ווי ער איז נור אַריין אין דער הייליגער שטאָדט! טרעהרען האָבען געשטראָמט פֿון זיינע אויגען, טהייל־ווייז פֿאַר פֿרייד און טהיילווייז פֿאַר ברענענדען שמערץ און טרויער אויף די פֿערלאָרענע הערליכקייט פֿון ציון, וועלכע זיינען איבערגעגעבען געוואָרען צו די מחמד'אַנער אין די הענד; אויף איהרע טויערען, וועלכע זיינען בעוואַכט געוואָרען פֿון טערקישע שומרים; און זאָגאַר דער ערשטער איינדרוק פֿון שעהנקייט, אַ קוק טהאָנדיג אויף די הויכע בנינים, די טהורעמס און די פֿעסטונגען, וועלכע זיינען געווען אָבגעבאָדען פֿון דעם פֿריה־מאָרגענדיגען זונען־שיין, איז אויך אָבגעשוואַכט געוואָרען ביים אָנ־בליק פֿון די שמוציגע, שמאָלע געסלאַך פֿון דער שטאָדט.

נתן הנביא האָט בעקאַנט געמאַכט די אידען מכח דעם אָנקומען פֿון זייער קעניג, און די מאמינים האָבען איהם מקבל פנים געווען מיט גרויס כבוד. זיי האָבען זאָגאַר איבערגעביטען דעם נאָמען פֿון'ם סולטאַן מעהעמעד אויף שבתאי צבי אין דעם „הנותן תשועה למלכים", וואָס זיי פֿלעגען זאָגען יעדען שבת ביים דאַוונען; און ביים כותל המערבי איז דער פֿערצווייפֿעלטער געוויין פֿון די פֿרומע אידען געמילדערט געוואָ־רען דורך אַ גרויסע האָפֿנונג.

אָרים, פּשוט אויסגעהונגערט דורך די טערקישע רעגירונגס־בעאַמטע, ניט האָבענדיג איצט די געוועהנליבע שטיצע, וואָס זיי פֿלעגען קריגען פֿון די פֿרומע אידען פֿון פּוילען, וועלכע זיינען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען דורך די קאָזאַקען, האָט זיך זייער לאַנגעס וואַרטען אויף משיח'ן נאָך פֿערשטאַרקט דורך דער ידיעה, וואָס ברוך גד האָט מיטגעבראַכט מיט זיך פֿון פֿער־זיען — ווי אַזוי די בני משה, וועלכע לעבען אויף דער אַנדער זייט פֿון'ם טייך סמבטיון (וואָס פֿלעגט בלייבען שטעהן אום שבת), וואַרטען נור

אויף אַ וואָרט פון משיח'ן, וועלען זיי געהן צוריק קיין ירושלים. די פער־לאָרענע צעהן שבטים וועלען זיך צונויפקלייבען: אויף דעם בלאָז פון'ם שופר של משיח וועלען זיך די פערשפרייטע און צווייטע אידען צונויפקומען מארבע כנפות הארץ, פון אַלע פיער עקען פון דער ערד. נאָר שבתאי האָט ניט אָנגענומען דעם כבוד און די פערגעטערונג; מכח דער גאולה האָט ער קיין וואָרט ניט אויסגערעדט.

און ווירקליך, ס'האָט אויסגעוויזען, אַז זיין קומען האָט ניכער געוואָלט ברייננען אַ חורבן איידער אַן ערלייזונג. אַ געלד־גיעריגער פּאַשאַ, וועלכער האָט געקראָגען צו וויסען מקח דער אונטרייהייט פון דער אידישער קהילה צום סולטאַן, האָט אין דעם געפונען אַן אויסרייד רייך צו ווערן, און ער האָט אַרויפגעלייגט אויף די אידען אַ געוואַלדיג־גרויסע געלד־שטראָף.

די אָרעמע קהילה האָט איינפאַך ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן פאַר פערצווייפלונג. אין אַזאַ מורא'דיגען צושטאַנד, שטאַרבענדיג פון הונגער, וואו האָבען זיי געוואָלט נעהמען די אונגעהייער גרויסע סומע? נאָר אַז זיי זיינען געקומען צו זיך, האָבען זיך אַלע הערצער מיט אַמאָל געווענדעט צו דער מאָדנער טרויעריגער פיגור, וועלכע האָט זיך אַרומגעדרעהט צווישען זיי, דערשלאָגען און פערזאומערט.

„געלד?" האָט ער געזאָגט. „וואו זאָל איך נעהמען אַזוי פיעל געלד?"

„אָבער דו ביסט דאָך משיח!"

„איך משיח?" ער האָט זיי אָנגעקוקט מיט אַן ערנסטען בליק.

„פערגיב אונז — מיר ווייסען, אַז די שעה פון דיין אַנטפּלעקונג האָט נאָך ניט געשלאָגען. אָבער ווילסט אונז ניט ראַטעווען דורך דיין מענשליכען כח?"

„ווי אַזוי?"

„געה פאַר אונז, מיר בעטען דיך, אין שליחות צו דעם פריינדליכען סאַראַף־באַשי פון קיירא. זיין פערמעגען אַליין קען אונז אויסלייזען."

„אַלץ, וואָס אַ מענש קען נור טהון, וועל איך טהאָן," האָט שבתאי געענטפערט.

„זאָל דיין כח ווערען אַלץ גרעסער און גרעסער!" האָבען זיי איהם אויס דאַנקבאַרקייט געוואונשען, און גרייז־גראָע תלמידי חכמים האָבען זיך איינגעבויגען און געקושט דעם ברעג פון זיין מאַנטעל.

אַזוי איז שבתאי געפאָהרען צוריק קיין קיירא מיט אַ שיירא דורכ'ן מדבר. איהם פאָראויס, — אַזוי דערצעהלט מען — איז געגאַנגען אַן עמוד האש, און אַז ער איז געפאָהרען ביינאַכט האָבען איהם בעגלייט גאַנצע מחנות פון בעוואַפענטע לייט, וועלכע פלעגען בעגינען צו טאָג פערשווינדען;

און וואו ער איז נור פֿערבייגעפֿאָהרען, האָבען זיך אַלע אידישע איינוואוינער צונויפֿגעקליבען אַ קוק טהאָן אויף איהם. אין חברון זיינען זיי געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט אַרום זיין הויז.

פֿון זיין פֿענסטער האָט שבתאי אַרויפֿגעקוקט צו די שטילע שטערן און אַרונטער צו דעם וויגענדען ים פֿון געזיכטער.

„און וואָס וועט זיין, אַז דער נס וועט ניט געשעהן!" האָט ער געמורמעלט. „אַז טשעלעבי וועט ניט וועלען אָבגעבען אַזוי פֿיעל פֿון זיין פֿערמעגען! אָבער זיי גלויבען אין מיר. עס קען דאָך אַלזאָ אַנדערש ניט זיין, נאָר אַז ירושלים וועט ניצול ווערן, און אַז איך בין טאַקי באמת משיח."

אין קייראָ האָט איהם דער פֿרומער שאַץ-מייסטער אויפֿגענומען מיט גרויס בעגייסטערונג, און נאָך איידער ער האָט געענדיגט ריידען, האָט טשעלעבי דערפֿיהלט זיין בקשה.

יענע נאַכט האָט זיך שבתאי אָבגעטהיילט פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער, איז אַריבער דעם טייך נילוס, וועלכער איז געווען בעגאָסען מיט'ן שיין פֿון דער לבנה. צום גרויסען פּיראַמיד האָט ער געוואַנדערט, ווייטער, ווייטער, ביז דעם ווייסען מדבר. זיינע אויגען האָבען ניט געזעהן וואָס אַרום איהם טהוט זיך; ער האָט אַריינגעקוקט אינעווייניג צו זיך אין דער נשמה.

„יאָ, איך בין משיח," האָט ער ענדליך אויסגעשריען אין דער גרויסער נאַכט אַריין, „איך בין ג — — !"

די פּלעצליכע טיעפֿקייט פֿון'ם זאַמד אויף אַ געווויסען אָרט האָט איהם אַ טרייסעל געטהאָן, און אין דער רגע האָט ער דערזעהן דעם ספֿינקס, וועלכער האָט זיך אויפֿגעהויבען איבער איהם, מיט זיין גרויסען גראַניט-געזיכט, בעגאָסען מיט דעם זילבערנעם ליכט פֿון דער לבנה. זיין שטימע איז אָבגעשטאָרבען אין מורא'דיגען שרעק. לאַנג, לאַנג האָט ער אַריינגעקוקט אין די גרויסע שטיינערנע אויגען.

„רייד!" האָט ער געשעפּטשעט. „דו, „אבו-על-חול", פֿאָטער פֿון שרעק, דו, וואָס דו ביסט אויסגעזעסען אַלע שטיל-שווייגענישען נאָך איידער משה בן עמרם האָט אַרויסגעפֿיהרט מיין פֿאָלק פֿון דעם דאָזיגען לאַנד פֿון שקלאַפֿעריי, זאָג, וועל איך זיי ניט פֿיהרען פֿון זייער גלות צו זייער אַמאָליגער איינינקייט אין דעם טאָג, ווען גאָט וועט זיין איינס און זיין נאָמען איינס?"

דער ספֿינקס האָט געשוויגען. דער ווייסער ים פֿון זאַמד האָט זיך געצויגען און געצויגען אָהן אַן ענד מיט זיינע שטילע, שטומע כוואַליעס. די פּיראַמידען האָבען געוואָרפֿען טויטען-שאָטענס איבער דער טרוקענער וויסטע.

„יאָ," האָט ער מיט פֿייער אויסגעשריען. „מיין פֿאָטער האָט מיך ניט

אָבגענאַרט. אין מיר, אין מיר פֿליסען די שטראָמען פֿון געטליכער קראַפֿט ווידער צו בעשאַפֿען און אָנצינדען פֿון דאָס ניי דאָס פֿערלאָשענע ליכט. האָט עס מיר גאָט דען ניט מגלה געווען נאָך פֿאַר דער ערלייזונג, וואָס איך האָב היינט געבראַכט דער שטאָדט ירושלים, דורך מיין גע־בורטסטאָג, דורך דעם אַלטען פֿאַרמעט, דורך נתן׳ס פֿערגעטערונג, דורך דער אמונה פֿון מיינע ברידער, דורך מיינע יסורים, דורך די ענוים, וואָס איך האָב אַליין אויף זיך גענומען, דורך די לאַנגע, שווערע יאָהרען פֿון מיין געצוואונגענעם נע ונד זיין אויף דער ערד, דורך מיין איינזאַמקייט— אָה, גאָט — מיין איינזאַמקייט!"

שטיל איז זיך דער ספֿינקס געזעסען אונטער די פֿערטראַכטע, פֿער־טיעפֿטע שטערען. שבתאי׳ס קול האָט געקלונגען ווי דאָס געוויין פֿון אַ ווינד.

„יאָ איך וועל אויסלייזען די אידען, איך וועל אויסלייזען די וועלט. דורך מיין קדושה וועט די וועלט ווערן אַ בית המקדש. זינד און רשעות און שמערץ וועלען מעהר ניט זיין. דער פֿריעדען וועט זיך זיצען אונטער זיין פֿייגען־בוים, און שווערדען וועלען פֿערוואַנדעלט ווערן אין קאָסעס צו בעשניידען די תבואות, און פֿרייד און ברידערליכקייט וועט אָנפֿילען די ערד, אַזוי ווי מיין פֿאָטער אין הימעל האָט געזאָגט צו דעם פֿאָלק ישראל דורך זיין נביא הושע: „און אָט וועל איך איהר אַריינגנאַרען און איהר אַוועקפֿיהרען אין דער מדבר און רײדען צו איהר מיט גוטע, זיסע רייד. און וויינגערטנער וועל איך איהר פֿון דאָרט געבען, און דער עמק עכור זאָל פֿאַר איהר אַ טהיר פֿון האָפֿנונג זיין; און זי וועט זינגען, אַזוי ווי אין די טעג פֿון איהר יוגענד, און אַזוי ווי אין די טעג, ווען זי איז אַרויס פֿון לאַנד מצרים. און איך וועל זאָגען צו די, וואָס זיינען ניט מיין פֿאָלק, איהר זייט מיין פֿאָלק; און זיי וועלען זאָגען, דו ביסט מיין גאָט!"

דער ספֿינקס האָט געשוויגען שטיל. און אין דער דאָזיגער שטילקייט האָט זיך געהערט די שטימע פֿון טויטע דורות, וועלכע האָבען גערוישט און געטרוימט און זיינען פֿערביי, אָהן אַ צאָהל און אָהן אַן ערך אַזוי ווי די זעמדעלאַך פֿון דעם מדבר.

שבתאי האָט אויפֿגעהערט ריידען און בעטראַכט דאָס שטילע, שטומע געזיכט, און זיין אייגענער פּנים איז דערביי געוואָרען פונקט אַזוי אונער־פֿאַרשליך.

„מיר זיינען שטאַרק און איינזאַם — דו און איך," האָט ער ענדליך אַ שעפּטשע געטהאָן. נאָר דער ספֿינקס האָט געשוויגען שטיל.

(דאָ ענדיגט זיך די ערשטע מגילה.)

די צווייטע מגילה.

XI.

אין אַ קליין פוילישׁ שטעדטעל, איינמאָל אין אַ זומערדיגען פריה־מאָרגען, האָבען צוויי אידישע פרויען, וועלכע זיינען פערבייגעגאַנגען פער־ביי דעם בית עולם, דערזעהן, ווי אַ גייסט, אָנגעטהאָן אין ווייסען, געהט אַרום צווישען די קברים.

פון שרעק האָבען זיי אַ געשריי געטאָהן. די פיגור האָט זיך אומגע־דרעהט, און זיי האָבען דערזעהן פאַר זיך אַ שעהן מיידעל אין איהר נאַכט־העמד. איהר געזיכט, כאָטש זעהר בלאַס און אונרוהיג, איז דאָך געווען דורכדרונגען פון לעבען.

„אַה, איהר זייט אידישע טעכטער!״ האָט די ווייסע געשטאַלט אויסגערופען. „העלפט מיר! איך בין אַנטלאָפען פון מאָנאַסטיר.״

„ווער ביסט דו?״ האָבען זיי געפרעגט, צוגעהענדיג נעהנטער צו איהר.

„משיח׳ס כלה!״ און איהר פנים האָט געלויכטען. זיי זיינען געשטאַ־נען אויף אַן אָרט, אַזוי ווי איינגעוואָרצעלט אין דער ערד. אַ ניי געפיהל פון איבער־נאַטירליכקייט האָט זיי דורכגענומען.

„נאַ, קומט אַהער,״ האָט זי געשריען. „זעהט.״ און זי האָט זיי געווי־זען סמנים פון נעגעל אויף איהר נאַקעטען לייב. „נעכטען ביינאַכט האָבען מיין פאָטער׳ס טויטע הענד מיך אַרויסגעשלעפט פון קלויסטער.״

ביי די ווערטער וואָלטען די פרויען אַודאי אַנטלאָפען געוואָרען, נאָר איינע האָט אָבגעהאַלטען די אַנדערע.

„אָרים קינד! זי איז ניט ביים זינען,״ האָבען זיי געוואונקען און גע־שעפטשעט איינע צו דער אַנדערער. דאַן האָבען זיי אויף איהר אַרויפגע־וואָרפען אַ מאַנטעל.

„איהר וועט דאָך מיך בעהאַלטען, זאָגט?״ האָט זי מיט אַ בעטענדע שטימע געפרעגט; און זייערע הערצער זיינען צוגאַנגען פון איהר וויל־דער זיסקייט.

זיי האָבען איהר בערוהיגט און געטרייסט און זי אָבגעפיהרט צו זיך אַהיים דורך שטילע זייטיגע גאַסען, וואו עס זיינען געווען ווייניג מענשען.

„וואו זיינען דיינע קרובים — דיינע עלטערן?״

„טויט, צושפרייט און צווייט — וואָס ווייס איך? אָה, יענע בלוטיגע טעג!״ זי האָט אַ מורא׳דיגען שוידער געטהאָן. „שמד אָדער טויט! אָבער

זיי זיינען געווען שטאַרק. איך זעה נאָך דאָס בילד פֿאַר די אויגען, ווי אַ קאָזאַק שלעפּט מיין מוטער מיט אַ רימען אַרום איהר האַלז. „אָט האָסט דו אַ רויטען באַנד, מיין טייערס,“ שרייט ער מיט אַ ווילדען געלעכטער. זיי האָבען אונז איבערגעגעבען צו די קאָזאַקען, אָט די פּראַוואָסלאַווּנע, וואָס זיינען געווען צווישען אונז — די זאַפּאָראָזשציעס האָבען זיך פֿאַרשטעלט פֿאַר פּאָליאַקען — מיר עפֿענען אויף די טויערן — די רינשטאָקען פֿול מיט בלוט—אָה, די מאוים’דיגע יסורים, רי נסיסות פֿון די געפּייניגטע! — אָה, פֿאָטער!“

זיי האָבען איינגעשטילט איהרע קולות. צו גוט האָבען זיי געדיינקט יענע שרעקליכע טעג פֿון כ מ על נ י צ ק י ’ס הריגות, ווען אַלע וועגען פֿון אייראָפּאַ זיינען געווען פֿול מיט אויסגעדאַרטע, פֿערמאָרעטע פּוילישע אידען, וועלכע זיינען אַנטלאָפֿען פֿון’ם קאָזאַקען־אַטאַמאַן מיט זיינע מערדערישע היידאַמאַקען און פֿון זייער ווילדער ראַבע; ווען די פֿעלדער פֿון פּוילען זיינען פֿערזעעט געוואָרען מיט אַ פֿערטעל מיליאָן אידישע טויטע קערפּערס.

„זיי האָבען פֿיינט געהאַט מיין פֿאָטער,“ האָט דאָס שעהנע מיידעל דערצעהלט, ווען זי האָט זיך אַביסעל בערוהיגט. „ער איז געווען דער אָבדינגער פֿון די פּוילישע שטייערן; און כדי ער זאָל קענען אויפֿמאָהנען ביי די קאָזאַקען די אָבצאָהלונגען, וואָס זיי האָבען געדאַרפֿט מאַכען פֿאַר זייערע געבורטען און זייערע חתונות, האָט ער געהאַלטען די שליסלען פֿון דער פּראַוואָסלאַוונער קירכע ביי זיך, און דער פּאָפּ האָט זיך געמוזט ווענדען צו איהם, איידער ער האָט געקענט אימיצען חתונה מאַכען אָדער אָבטויפֿען. זיי האָבען איהם געוואָלט אָב’שמד’ען אומזיסט, אָהן אַ שום אָבצאָהלונג, אָבער ער האָט זיך געהאַלטען פֿעסט ביי זיין אמונה. זיי האָבען איהם צוגעבונדען צו אַ קלאָץ און איהם געשמיסען — אָה, גאָט מיינער! און די גוטע שוועסטער האָבען מיך געפֿונען וויינענדיג, אַ קליין מיידעלע, האָבען זיי מיך צוגענומען אין קלויסטער און זיינען געווען פֿריינדליך צו מיר און האָבען גערעדט צו מיר פֿון קריסטוס’ן. אָבער איך האָב ניט געוואָלט גלויבען. די תפלות און די מזמורים פֿון דער שוהל זיינען מיר אַלע ווילע געקומען אויף די ליפּען; ביינאַכט פֿלעג איך אין חלום זעהן מיין פֿאָטער, בעפֿלעקט מיט בלוט, נאָר מיט אַ קרייז־ליכט אַרום זיין קאָפּ.

„„בלייב טריי,“ פֿלעגט ער זאָגען, „בלייב טריי די אידישע אמונה. אַ גרויסע צוקונפֿט ערוואַרט דיך. וואָרים זיי וויסען, אַז אונזער לאַנגער גלות קומט צו אַן ענד, ס’איז משיח’ס צייטען, און דו וועסט זיין משיח’ס כלה.“ און אַ גרויסע האָפֿנונג האָט אָנגעפֿילט מיין גאַנץ לעבען, און

אין מיר האָט געברענט דער וואונש צו אַנטלויפֿען פֿון מיין תפיסה אין דער ליכטיגער וועלט אַריין. איך, די כלה פֿון דעם קלויסטער!" האָט זי אַ געשריי געטאָהן, און צוויי רויזען האָבען זיך פֿאַר צאָרן געשטעלט אויף איהרע וויסע באַקען. „ניין, משיח'ס כלה בין איך, וועלכע וועט ברייננגען פֿרייד אויף דער ערד, וועלכע וועט אָבטריקענען די טרערען פֿון אַלע פנים'ער. נעכטען ביינאַכט איז מיין פֿאָטער ווידער אַמאָל געקומען צו מיר און האָט געזאָגט: „בלייב טריי דאָס יודענטהום." דאַן האָב איך געענטפֿערט: „אַז דו וואָלסט עס געמיינט באמת, פֿאָטער מיינער, וואָלסט דו מיך אויפֿגעהערט וואָרענען; דו וואָלסט געוואוסט, אַז איך וועל ליע־בערשט שטאַרבען, איידער זיך אָבזאָגען פֿון מיין גלויבען; דו וואָלסט מיך בעסער אַרויסגעראַטעוועט פֿון די דאָזיגע פֿערהאַסטע ווענד און מיך איבערגעגעבען צו מיין חתן." דערויף האָט ער געענטפֿערט: „שטרעק אויס דיין האַנד!" און איך האָב אויסגעשטרעקט מיין האַנד, און איך האָב דערפֿיהלט, ווי אַן אַנדער האַנד, וועלכע איך זעה ניט, נעהמט מיך אָן, און אַז איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט, בין איך געשטאַנען ביי זיין קבר, וואו איהר האָט מיך געטראָפֿען. אָה, פֿיהרט מיך תיכף אין מקוה, איך בעט אייך, כדי איך זאָל אַראָבוואַשען פֿון זיך די טומאה פֿון די אַלע יאָהרען."

זיי האָבען זי אַוועקגעפֿיהרט אין מקוה, בעוואונדערענדיג איהר זעל־טענע שעהנקייט.

„וואו איז משיח?" האָט זי געפֿרעגט.

„ער איז נאָך ניט געקומען," האָבען זיי געענטפֿערט, וואָרים פֿון שבתאי צבי האָבען דערוויל נור געוואוסט עטליכע נאָכפֿאָלגער.

„דאַן וועל איך זיך אַוועקלאָזען איהם זוכען," האָט זי געזאָגט.

זי האָט געוואַנדערט קיין אַמסטערדאַם — די הויפּט־שטאָדט פֿון'ם יודענטהום — און פֿון דאָרט קיין פֿראַנקפֿורט אַם מיין, און פֿון דאָרט צו דרום צו, קיין ליוואָרנע, איבעראַל זוכענדיג און פֿאָרשענדיג אומזיסט.

און דאָרט, אונטער די וואַרעמע שטראַהלען פֿון דער איטאַליענישער זונן, האָט זיך איהר הייסע, קינדערשע נאַטור, וועלכע איז אויסגעהונגערט געוואָרען אין דעם פֿינסטערן מאָנאַסטיר, איבערגעגעבען צו ליידענשאַפֿט, וואָרים עס זיינען געוועזען אַסך, וואָס האָבען זי געליעבט. נאָר זי האָט מיט קיינעם ניט געוואָלט חתונה האָבען. „איך בין משיח'ס בעשעהרטע כלה," האָט זי געזאָגט, און איהרע ווילדע אויגען האָבען ניט אויפֿגעהערט צו טראָגען אין זיך דעם אויסדרוק פֿון ערוואַרטונג.

XII.

אין משך פֿון די יאָהרען איז די ידיעה וועגען איהר און איהר נבואה אַריבער צו שבתאי צבי און זי האָט איהם געפֿונען אין קיירא. דאָס איז געווען אויף מאָרגען, נאָכדעם ווי ער האָט גערעדט צום ספֿינקס, און אונטער דעם בלויען עגיפּטישען הימעל האָט זיך ביי איהם אין האַרצען מיט אַמאָל אָבגערופֿען אַ געפֿיהל פֿון ליעבע. דאָס פֿרויען־וועזען, וואָס האָט איהם ניט געקענט דיהרען פּיזיש, זיך געפֿינענדיג גאַנץ נאָהענט צו איהם, האָט איהם אַצונד דורכגענומען דורך און דורך, מיט איהר מיסטישער, אונבעקאַנטער פיגור, ווי ער האָט זי זיך אויסגעמאָלט פֿון וויטען.

„זאָל מען פֿאָהרען נאָך איהר," האָט ער געזאָגט, און זיינע מקורבים האָבען בעמערקט אויף איהם אַן אונגעוועהנליכע אונרוהיגקייט אין די וואָכען, וועלכע זיינען אַריבער, ביז וואַנען זיינע שליחים זיינען צוריקגעקומען פֿון זייער רייזע.

„ווי מיינסט דו, זי וועט קומען?" האָט ער זיך איינמאָל אָבגערופֿען צו אברהם רוביא.

„וואָס פֿאַר אַ פֿרוי וועט ניט קומען צו דיר?" האָט דער שנאָרער געענטפֿערט. „וואָס פֿאַר אַ געשמאַקען ביסען וועט דיר ניט פֿאָרגעלייגט ווערען? איך גלויב גאַנץ בעשטימט, אַז דו וועסט זיך אָבזאָגען דערפֿון און אַז איך וועל קענען, ווי דער שטייגער איז, געניסען פֿון דיינע שיריים."

שבתאי האָט אַ לייכטען שמייכעל געטהאָן.

„וואָס האָב איך צו טהאָן מיט פֿרויען?" האָט ער געמורמעלט. „נאָר איך וואָלט גערן געוואָלט וויסען, וואָס מען האָט איהר מגלה געווען ברוח הקודש!"

איינמאָל נאָך מיטאָג זיינען זיינע שליחים צוריקגעקומען און האָבען מודיע געווען, אַז זיי האָבען זי געבראַכט. זי האָט זיך איצט אויסגערוהט נאָך דער רייזע און איז געווען גרייט אויף מאָרגען קומען צו איהם אויף בעזוך. ער האָט בעשטימט זיי זאָלען זיך צונויפֿטרעפֿען ביים „סאַראַף באַשי" אין פּאַלאַץ. דערנאָך, ניט קענענדיג איינרוהען, איז ער אַרויף אויף'ן שפּיץ פֿון דער פֿעסטונג און האָט געזעהן פֿאַר זיך אַ הערליך גאָלדען ליכט, וואָס איז געווען אויסגעגאָסען איבער די מאַשעען און די הייזער פֿון קיירא, בעלייכטענדיג זאָגאַר דעם מדבר און די פּיראַמידען. ער איז געשטאַנען און האָט געקוקט, ווי די זונן לאָזט זיך אַראָב אַלץ נידעריגער און נידעריגער, ביז וואַנען זי איז מיט אַמאָל אויסגעגאַנגען, אָקוראַט ווי אַן אויסגעבלאָזען ליכט.

XIII.

אויף מאָרגען האָט ער פֿערלאָזען זיין אָרימע וואוינונג אין דעם אידי־שען קוואַרטאַל און האָט זי אויפֿגענומען אַליין אין אַ בעזונדער חדר פֿון פּאַלאַץ. דאָס צימער איז געווען אויסגעפּלאַסטערט מיט מאַרמאָר־שטיינער, די ווענד בעפּוצט מיט שניצערייען פֿון אַלערליי בלומען און פֿייגעל, קונ־ציג אויסגעאַרבייט, די כיפּה מיט פֿאַנטאַסטישע פֿערציערונגען, געמאַכט פֿון דינע שטיקלאַך געפּאַרבטע האָלץ, די לופֿט אָבגעקיהלט דורך אַ פֿאַנ־טאַסטישען פֿאָנטאַן, וואָס האָט אַריינגעשפּריצט אין אַ בעקען, וועלכער איז געווען אַרומגעזוימט מיט שוואַרצע און ווייסע מאַרמאָר־שטיינער און רויטע ציגעל. פֿענסטער מיט רעשאָטקעס זיינען אַרויס אין דעם גרויסען הויף, און דערצו האָט דאָס צימער געהאַט נאָך אַנדערע פֿענסטער מיט קאָליערטע שויבען, דעקאָרירט מיט שעהנע בילדער.

„שלום, אָה משיח!” האָט זי אויסגערופֿען. איהר שמייכעל האָט גע־בלישטשעט אויף איהר געזיכט, און אין איהר שטימע האָט זיך אַרויסגע־הערט מעהר פֿרעהליבקייט, איידער פֿערגעטערונג. איהרע ווייסע צייהן האָבען געפֿינקעלט צווישען לאַכענדע ליפּען. שבתאי׳ס האַרץ האָט מורא׳־דיג געקלאַפּט, דערזעהענדיג די פּרוי פֿון זיינע חלומות. זי איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין גלאַנציגע ווייסע איטאַליענישע זייד, וואָס איז געווען גאַנץ איינג אָנגעפּאַסט אַרום איהר בוזים, אַזוי אַז זי האָט אויסגעזעהן ווי אַ פֿונקעלענדע סטאַטוע. בראַסלעטען האָבען געבלישטשעט אויף איהרע ווייסע הענד, פֿייערדיגע עדעלשטיינער האָבען געפֿונקעלט צווישען איהרע לאַנגע ווייסע פֿינגער, אַ נעץ־ווערק פֿון פּערל האָט בעדעקט איהר קאָפּ. איהרע אויגען זיינען געווען דורכדרונגען פֿון ליידענשאַפֿט, אַלערליי זיסע ריחות האָבען אַרויסגעאָטהעמט פֿון איהר לייב. ניט אַזוי פֿלעגען קומען די אידישע מיידלאַך צו דער חתונה, שעהמעדיגע, ריינע, אומע־טיגע, מיט אָבגעשאָרענע האָר, כשר׳ע אידישע טעכטער.

„שלום, אָה מעליסעלדאַ,” האָט ער ניט ווילענדיג געענטפֿערט.

„ניין, פֿאַרוואָס עפּעס מעליסעלדאַ?” האָט זי געפֿרעגט, צוגעהענדיג נאָהענט צו איהם.

„און פֿאַרוואָס עפּעס משיח?” האָט ער געענטפֿערט.

„איך האָב דיך געזעהן אין חלום — ס׳איז דער פּנים, די געשטאַלט, די נביא׳ישע שעהנקייט — — אָבער פֿאַרוואָס מעליסעלדאַ?”

ער האָט איהר אַריינגעלאַכט אין די אויגען אַריין און גענומען שטי־לערהייט זינגען: —

פון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדראַ.

„אמת, אַזוי בין איך טאַקי אַרויס, ווען איך האָב אַראָבגעוואַשען פון זיך די טומאה פון'ם קלויסטער. נאָר מיין נאָמען איז שרה."

„ניין, ניט שרה, נאָר שרי — מיין פּרינצעסין!" זיין קול איז געווען הייזעריג און שטאַמלענדיג. אָט דאָס מערקווירדיגע נייע געפיהל פון ליעבע, וואָס האָט זיך קוים געריהרט אין זיין ברוסט, ווי אַ נור וואָס געבוירען אונבעפעדערט פויגעלע, האָט אַצונד אויסגעשפּרייט זיינע פליגלען און איז געפלויגען צום הימעל צו. זי איז געווען אונריין — אָבער איהר אונרייניגקייט האָט איהר איינגעוויקעלט אין אַ מיסטישען רייץ. די אויסערליכע, וועלטליכע געזעצען האָבען זי פונקט אַזוי ווייניג געבונדען ווי איהם — זי איז געווען פריי און נאַטירליך, אַ גייסט וואָס האָט זיך אַזוי גרויסאַרטיג צוגעפּאַסט צו איהם; געריייניגט אָהן אויפהער דורך זיין אייגענעם ווייסען פייער. זי איז צוגעקומען נעהנטער, און איהרע אויגען האָבען איהם איינגעוויקעלט אין פלאַמען.

„מיין פּרינץ!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן.

ער האָט אָבגעטראָטען הינטערוויילאַכם צום דיוואַן. „ניין, איך טהאָר זיך ניט צוריהרען צו קיין פרוי."

„צו קיינער ניט נור צו דיין אמת'ער בעשעהרטע," האָט זי געענטפערט „דו האָסט זיך געהאַלטען ריין פאַר מיר, פונקט ווי איך האָב זיך געהאַלטען ליידענשאַפטליך פאַר דיר. קום, דו וועסט מיך מאַכען ריין, און איך וועל דיך מאַכען ליידענשאַפטליך."

ער האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהר מיט אַן ערנסטען בליק. דאָס קיהלע פלעטשען פון'ם פאָנטאַן איז געווען אַזוי אָנגענעהם אין דער שטילקייט.

„איך זאָל דיך מאַכען ריין!" האָט ער אַרויסגעאָטהעמט.

„יאָ," און זי האָט שטילערהייט איבערגעזאָגט די ווערטער: —

„ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדראַ.

„מעליסעלדראַ!" האָט ער אַרויסגעשעפּטשעט.

„משיח!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן, און איהר בוזים האָט זיך געהויבען אַרויף און אַראָב. „קום, איך וועל דיך לערנען די פרייד פון לעבען. אינאיינעם וועלען מיר פיהרען די וועלט. וואָס זשע! אַז דו וועסט האָבען ערלייזט די וועלט, וועט זי זיך דען ניט פרעהען דערמיט, וועלען ניט די מאָרגענשטערען זינגען אינאיינעם? מיין קעניג, מיין שבתאי!"

איהר פיגור איז געווען די פיגור פון אַ קעניגין, איהרע אויגען זיינען געווען שטערען, איהרע ליפען — די ליפען פון אַ פרוי.

„קוש מיך!" האָבען זיי פאַר איהר געבעטען. „דיין לאַנגע מאַרטירערייט איז אַריבער. אַצונד פאַנגט זיך אָן מיין שליחות — צו ברייגגען דיר פרייד. אַזוי איז אַנטפלעקט געוואָרען צו מיר."

„איז עס באמת אַזוי ענטפלעקט געוואָרען צו דיר?" האָט ער געפרעגט מיט אַ הייזעריגער שטימע.

„יאָ, מעהר ווי איין מאָל, אין די חלומות פון דער נאַכט. משיח'ס כלה — אַזוי איז מיין בעשעהרונג. נעהם אַרום דיין כלה."

זיינע אויגען האָבען זיך אָנגעצונדען, קוקענדיג אויף איהרע. ס'האָט זיך איהם אויסגעוויזען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען אַרומגערינגעלט פון בלישטשענדע ווייסע פלאַמען, וועלכע לייטערן און דערקוויקען אָבער פערברענען ניט.

„בין איך אַלזאָ ווירקליך משיח," האָט ער זיך געטראַכט, און צום ערשטען מאָל האָט ער פערזוכט דעם טעם פון אַ פרוי'ס ליפען.

XIV.

דער שאַץ־מייסטער איז געווען מלא שמחה וואָס משיח'ס חתונה וועט זיין ביי איהם אין פאַלאַץ, אונטער זיין אייגענעם בעגילדעטען דאַך. פאַר די, וועלכע האָבען געשאָקעלט מיט די קעפ, הערענדיג מכח דער כלה'ס פערגאַנגענהייט, האָט שבתאי געהאַט אַן ענטפער, אַז די נבואות מוזען מקוים ווערן, און אַז אויך צו איהם האָט מען זיך בעוויזען אין חלום און איהם אָנגעזאָגט, ער זאָל חתונה האָבען מיט אַן אויסגעלאַסענע פרוי, אַזוי ווי דער נביא הושע. און זיינע נאָכפאָלגער האָבען געזעהן, אַז דאָס איז אַ גרויסער סוד, אַ וואונק אויף דעם, וואָס גאָט האָט גערעדט דורך ירמיהו'ס מויל: „און איך וועל דיר נאָך צוריק אויפבויען און דו וועסט זיין אויפגעבויט, דו בתולת ישראל; דו זאָלסט זיך נאָך ווידער אויספוצען מיט דיינע פייקלאַך און אַרויסגעהן צום פרעהליכען טאַנץ." אַזוי זיינען אָנגעקומען די יום טוב'דיגע, לוסטיגע טעג פון שבתאי'ס חתונה, און דער פאַלאַץ איז פול געווען מיט געלעכטער און טענץ און פרעהליכקייט.

און מעליסעלדאַ האָט איינגעפיהרט די הערשאַפט פון פרייד. איהר אָנקומען האָט געבראַכט שבתאי'ן פיעל אָנהייגגער. טויזענדער זיינען בעצויבערט געוואָרען פון איהר שעהנקייט, פון איהר קעניגליכער האַלטונג. אַ נייער גייסט פון ראָמאַנסירען האָט זיך דערוועקט צווישען די רע־

ליגיעז-פֿרייע אידען. מענער האָבען אָנגעהויבען קוקען מיט עקעל אויף זייערע ווייבער, און ווייבער האָבען געכאַפּט אַביסעל פֿון איהר פֿייער און פֿון איהר האַלטונג און האָבען זיך אויסגעלערנט מאַכען חן׳דלאַך און וואַרפֿען ליידענשאַפֿטליכע, ברענענדע בליקען אויף די מענער. און אויף אַזאַ׳ן אופֿן, מיט אַ גרויסע מחנה אָנהייגנער, בעגלייט פֿון מעליסעלדראַ׳ס שעהנקייט און דעם שאַך-מייסטער׳ס גאָלד, האָט זיך שבתאי אַוועקגעלאָזט אויסלייזען די שטאָדט ירושלים.

ירושלים איז געוועזן פֿער׳שכור׳ט פֿון פֿרייד: די נבואות פֿון אליהו התשבי, וועלכער איז בעקאַנט געוועזן אויף דער ערד מיט׳ן נאָמען נתן העזתי, זיינען פֿאַנאַנדערגעטראָגען געוואָרען אויף לופֿט-פֿליגלען אין אַלע עקען פֿון דער וועלט.

„לשארית ישראל, צו דעם רעשט פֿון׳ם פֿאָלק ישראל, שלום אין קץ, פֿריעדען אָהן אַן ענד," אַזוי האָט ער געשריבען. „זייט וויסען, אַז איך גיב מקבל זיין דעם פנים פֿון אונזער האַרר, דערהויבען זאָל ווערען זיין גרויסקייט, וואָרים ער איז דער מלך מלכי המלכים, געגרויסט איז זיין מלוכה. און אַצונד קום איך אייך מודיע זיין, אַז כאָטש איהר האָט געהערט מאָדנע זאַכען מכח אונזער האַרר, דאָך זאָלען אייערע הערצער חלילה ניט אָבגעשוואַכט ווערען אָדער זיך אָבשרעקען, נאָר אדרבה, שטאַרקט זיך אין אייער אמונה, וואָרים אַלע זיינע מעשים זיינען פֿול מיט וואונדער, מיט סודות ורמזים, וואָס דער מענשליכער שכל קען ניט משיג זיין, און ווער קען דאָס אויספֿאָרשען זייער טיעפֿקייט ? אין אַ קורצער צייט אַרום וועט זיך אַלצדינג אַרויסווייזען פֿאַר אייך קלאָהר און דייטליך, און איהר וועט וויסען און אויפֿגעקלעהרט ווערען פֿון דעם ערפֿינדער אַליין. געבענשט איז דער, וואָס קען אויסוואַרטען און דערגרייכען צו דער גאולה פֿון דעם אמת׳ן משיח, וועלכער וועט גאָר אין גיכען אַרויסגעבען זיין מלוכה און זיין ממשלה איבער אונז מעתה ועד עולם.

נתן."

אין דער הייליגער שטאָדט האָבען בלויז די אַלטע רבנים פֿון די הייליגע ישיבות אַרויסגעצייגט זייערע צווייפֿלען, מורא האָבענדיג, דער פֿאַשאַ זאָל ניט בעניידען יעדעס יאָהר די געלד-שטראָף, אַזוי אַז טשעלעבי׳ס פֿערמעגען אפילו זאָל ניט סטייען זיי אויסצוקויפֿען. אין אַנדערע ערטער זיינען די אידישע קהילות געוועזן צוטהיילט אין כתות, וועלכע האָבען געשטריטען צווישען זיך מיט פסוקים און אַרויסגעשטעלט ווערטער געגען ווערטער. אָט דער פסוק האָט בפירוש דערוויזען, אַז משיח איז געקומען, און יענער פסוק, אַז די אותות ומופתים זיינען נאָך ניט דערפֿילט געוואָרען ; און

האָט דען ניט דער חכם מכל אדם, דער קלוגער קעניג שלמה גע־זאָגט, אַז דער נאַר גלויבט אַלצדינג וואָס מען זאָגט איהם, ניט פֿרעגענדיג קיין קשיות, און דער חכם וועגט אַפֿריהער איבער און בעטראַכט אַלעס, איידער ער הויבט אָן גלויבען? אויף אַ מורא'דיגען אופן איז אָנגעגאַנגען די מלחמה פֿון די ווערטער און די פסוקים, און אַ שטערן האָט זיך בע־וויזען און איז געקומען די מאמינים צו הילף. עס זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען דערצעהלט, אַז זיי האָבען געזעהן שבתאי צבי'ן אין הימעל מיט דריי קרוינען, איינע אַלס משיח, אַ צווייטע אַלס קעניג און אַ דריטע אַלס עראָבערער פֿון די פֿעלקער. נאָר אַזוי ווי די ירושלים'ער רבנים האָ־בען נאָך אַלץ ניט געוואָלט גלויבען, האָט נתן אין אַן עקסטאַז פֿון אויפֿ־געבראַכטקייט ערקלעהרט, אַז ירושלים האָט אויפֿגעהערט צו זיין די היי־ליגע שטאָדט און אַז די קדושה איז אַריבער אין דער שטאָדט עזה. נאָר שבתאי האָט ניט אַנדערש נאָר געוואָלט זיך ווייזען אין סמירנאַ, אין זיין געבורטס־שטאָדט, און אַהין האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט, שיקענדיג פֿאָר־אויס זיינע שליחים, וועלכע האָבען אָנגעצונדען דעם פֿייער פֿון גלויבען אין די אַלע אידישע קהילות, וועלכע ער האָט געדאַרפֿט פֿערבייפֿאָהרען. רפאל, נאָך אַ שנאָרער פֿון גריכענלאַנד, האָט אַרומגעוואַנדערט, זינ־גענדיג אָהן אַן אויפֿהער וועגען משיח'ן, און בלאָך, אַ מקובל פֿון דייטשלאַנד, אַ שוואַכער, איינפֿאַכער גייסט, האָט אַלע ווילע געהאַט אַן אַנדער אויסברוך פֿון ווילדער צוקאָכטקייט, און אויף אַזאַ'ן אופן געבראַכט דעם עולם צו גלויבען אין דער נאָהענטער גאולה. שמואל פרימו, דער אונערמיעדליכער סעקרעטאַר, האָט פֿערשפרייט בריעף און געהיימע מאַ־ניפֿעסטען אָהן אַ צאָהל. נאָר שבתאי אַליין האָט זיך פֿאַר קיינעם ניט אויסגעגעבען אַלס משיח — ער האָט פֿערזאָגט, מען זאָל ניט ריידען דערפֿון, ביז די שעה וועט קומען. ניט קוקענדיג דערויף האָט זיך דער גלויבען אין איהם פֿערשפרייט איבעראַל. אין דער שטאָדט אַלעפּאָ זיינען איהם די אידען אַנטקעגען געגאַנגען מיט געזאַנג און מיט טענץ; „די טויערן פֿון פֿרייד זיינען געעפֿענט," האָבען זיי געשריבען קיין קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל. אין סמירנאַ גופא איז דער פֿערטריבענער אויפֿגענומען געוואָרען מיט אַן אונבעשרייבליכען ענטהוזיאַזם, מיט קולות און געשרייען: „משיח! משיח!", וועלכע ער האָט ניט געוואָלט אָנערקענען, נאָר אויף וועלכע מעליסעלדראַ האָט געענטפֿערט מיט אַ רייצענדען שמייכעל. זיין אַלטער פֿאָטער איז איהם געפֿאַלען אויף'ן האַלז.

„די נשמות געהען אַוועק," האָט שבתאי געזאָגט, זיך צוקושענדיג מיט איהם. „נאָר זיי קומען צוריק."

מען האָט איהם געבראַכט פאַר דעם „קאַדי", דעם שטאָדט-ריכטער, וועלכער האָט פערלאַנגט אַ מופת.

„דו פערלאַנגסט אַ מופת?" האָט שבתאי געזאָגט מיט שפּאָט. „וואָלסט געוואָלט זעהן אַ פייערדיגען זייל?"

שבתאי צבי'ס אָנהייגער, וועלכע האָבען אָנגעפילט דעם קאַדי'ס גאַסט-זאַאַל האָבען אַ געשריי געטהאָן פאַר שרעק און פערדעקט זייערע פנים'ער מיט די הענד.

„יאָ, מיר זעהען, מיר זעהען," האָבען זיי געשריען; דאָס וואָרט איז אַריבער צו דעם גרויסען עולם, וואָס איז געווען פערזאַמעלט אויף דרויסען, און עס האָט זיך פערשפּרייט אין דער לייננ און אין דער ברייט פון דער שטאָדט. מענער זיינען געלאָפען אַהיים דערצעהלען זייערע ווייבער און קינדער וועגען דעם נס, און אַז שבתאי איז אַרויסגעגאַנגען פון'ם קאַדי'ס זאַאַל, איז ער אויפגענומען געוואָרען מיט פערריקטע קולות און מיט אַ ווילדער בעגייסטערונג.

און אין דער צייט, וואָס סמירנאַ האָט אַזוי געקאָכט און איהרע אידען האָבען זיך דורך תעניתים און תפלות צוגעגרייט צום גרויסען טאָג, איז אָנגעקומען אַהין אַ שליח, שוואַרץ ווי אַ מורין און פערברענט פון דער זונן. אַ זעהר ווייטע אונרוהיגע רייזע האָט ער געמאַכט, ער איז געקומען פון דער הייליגער שטאָדט, מיטבריינגענדיג פון דאָרט אַ בריעף. ס'האָט איהם לאַנג גענומען ביז וואַנען ער האָט זיך געקענט זעהן מיט שבתאי'ן, וועלכער האָט איצט אינאיינעם מיט זיינע נאָהענטסטע נאָכפאָלגער געפּראַוועט דעם לעצטען תענית; און דערווייל איז דער עולם בעפאַלען דעם שליח און איהם פערוואָרפען מיט נייגיעריגע פראַגען. ער האָט זיי דערצעהלט, ווי אַזוי ער האָט וואָבען לאַנג אַרומגעוואַנדערט אין דער מורא'דיגער היץ, כדי צו זעהן משיח'ס פנים און קושען זיינע פיס און איהם איבערגעבען דעם בריעף פון די ירושלים'ער הייליגע מענער, וועלכע זיינען געווען צו אָרים און האָבען ניט געהאַט קיין מעגליכקייט איהם צו שיקען מיט אַ שנעלערן וועג. נאָר אַז שבתאי האָט ענדליך איבערגעלייענט דעם בריעף, איז זיין פנים בעלויכטען געוואָרען פון פרייד, כאָטש ער האָט קיינעם ניט אויסגעגעבען וואָס דאָרט איז געשטאַנען. זיינע נאָכפאָלגער האָבען געוואָלט ניט אַנדערש נאָר מען זאָל עס אַרויסגעבען פאַר דעם גרויסען עולם, און נאָך אַסך הייסע וכוחים האָט שבתאי איינגעוויליגט, אַז דער בריעף זאָל פאָרגעלעזען ווערן אין שוהל פון דער בימה. אַז זיי האָבען זיך דערוואוסט, אַז דאָס קומט פון די חכמי ירושלים, וועלכע דריקען אויס אין דער דאָזיגער שריפט זייער חרטה און געהען אויך אַריין אין די

רייהען פון די מאמינים, איז זייער ענטהוזיאזם געווען אזוי גרויס, אז זיי האבען אוש געוויינט פאר שמחה. שבתאי האט אריינגעווארפען צוואנציג זילבער־קריינען אין א טעלער פאר דעם שליח און האט אויפגעפאדערט אנדערע צו טהאן דאס זעלבע, אזוי אז דער גליקליכער מאן האט כאטש ניט געדארפט אוועקפאהרען צוריק מיט ליידיגע הענד.

דאך האט זיך שבתאי נאך אלץ ניט געוואלט אליין אויסגעבען אין דער עפענטליכקייט.

נאר ענדליך האט געמוזט קומען א סוף צו דעם לאנגען שטיל-שוויי-גען. דאס גרויסע יאהר 1666 איז שוין געשטאנען ביי דער טהיר, ס'איז אין גאנצען געבליבען עטליכע חדשים ביז דעם ניי-יאהר פון די קריסטען. אויף מעליסעלדאס'ס בעפעהל און אונטער איהר אנפיהרונג האבען מענער געמאכט מאנטלען פון ווייסען אטלעס פאר דעם משיח. און איין טאג, אנגעטהאן אין בלישטשענדע ווייסע בגדים, איז שבתאי, מיט א גרויסע־פראצעסיאן פון זיינע אנהייננגער, אוועק אין דער גרויסער שוהל.

XV.

אין דעם דונקעלען שיין פון דער גרויסער שוהל, פאר אן עדה פון פרומע, פער'דבק'עטע אידען און אונטער דעם מעכטיגען קלאנג פון דעם שופר, האט זיך שבתאי, שטעהענדיג פאר'ן ארון קודש, ערקלעהרט פאר דעם גואל צדק, דעם געזאלבטען, דעם משיח ישראל.

א ווילדער אויסברוך פון פרייד, איבערגעשלאגען פון געוויין, האט זיך געלאזט הערען פון אלע זייטען שוהל.

„לאנג לעבען זאל אונזער קעניג! אונזער משיח!" אסך זיינען אני-דערגעפאלען מיט די פנים'ער צו דער ערד, וועלכע זיי האבען געקושט, וויינענדיג, שרייענדיג און ארויסלאזענדיג משונה'דיגע קולות פון דאנקבאר-קייט און פרייד; אנדערע האבען זיך געשאקעלט און זיך ארומגעווארפען אהין און אהער, בעגאסען מיט טרעהרען, הייזעריג פון ווילדען געשריי.

„משיח! משיח!"

„די מלוכה איז געקומען!"

„געבענשט זאל זיין משיח!"

אין דער ווייבערשער שוהל האבען זיך געהערט מורא'דיגע קוויטשע-רייען און קרעכצען און זיפצען; א טהייל זיינען געפאלען אין חלשות, אנדערע האבען זיך געדרעהט און ארומגעווארפען אין ספאזמען, ארויס־לאזענדיג ווילדע, משונה'דיגע קולות; דער גייסט האט געפאקט קליינע

קינדער, און זיי האָבען געפּאָכעט מיט זייערע הענטעלאַך און געשריען ווי־
די פּעררי קטע:

„משיח! משיח!"

דער לאַנגער גלות פֿון די אידען האָט זיך געענדיגט — די ביטערע יאָהר־הונדערטע פֿון שאַנד און שפּאָט, פֿון הריגות און רויבערייען. אָה, גרויסער גאָט! ס'איז אַוועק די צייט פֿון ערנידעריגונג, ווען מען פֿלעגט זיך אין פֿאַלשער הכנעה פֿערנייגען און בויגען פֿאַר אַלעמען דעם קאָפּ; מען וועט שוין מעהר ניט דאַרפֿען זיין ללעג ולקלס; ניטאָ מעהר דער שפּאָט פֿון דעם גאַסען־יונג; אוים מיט גהעטאָס, וואו מען איז געווען איינ־געשפּאַרט ווי פֿיה, געבראַנדמאַרקט דורך געוויסע צייכענס פֿון שאַנד און שפּאָט! די רייד פֿון די נביאים זיינען ענדליך מקוים געוואָרען, און די אידען זיינען דערהויבען געוואָרען איבער אַלע פֿעלקער.

„משיח, משיח!"

זיי האָבען זיך אַרויסגעלאָזט אין די שמאָלע געסלאַך, לאַכענדיג, שפּאַ־סענדיג, שפּרינגענדיג, טאַנצענדיג, וויינענדיג היסטעריש און בעטענדיג איינער ביים צווייטען מחילה פֿאַר די עולות זייערע. זיי זיינען שבתאי'ן גע־פֿאַלען צו די פֿיס, פֿרויען האָבען אויסגעשפּרייט רייכע טאַפּעטען פֿאַר איהם צו טרעטען דערויף (כאָטש ער איז אַרומגעגאַנגען און האָט זיך גע־היט ניט אַרויפֿצושטעלען אַ פֿוס אויף זיי); זיי האָבען אויך בעהאַנגען זיי־ערע פֿענסטער און זייערע באַלקאָנען מיט אַלערליי טייערע דעקען און קי־שענס. אַ טהייל, וועלכע האָבען זיך געפֿיהלט זינדיג און האָבען מורא גע־האַט, דאָס זאָל זיי נאָך חלילה ניט אויסשליסען פֿון'ם קעניגרייך, זיינען אַראָב צום ים און האָבען זיך טובל געווען אין די אייז־קאַלטע וואַסער; אַנדערע האָבען זיך אַליין אויסגעגראָבען קברים אין דער פֿייכטער ערד און זיך אַליין בעגראָבען ביז וואַנען זיי זיינען דאָרט געבליבען ליגען אין חלשות; אַנדערע ווידער האָבען זיך אַרויפֿגעגאָסען צושמאָלצענע הייסע וואַקס אויף די נאַקעטע לייבער. נאָר דער געוועהנליכסטער וועג ווי אַזוי זיך צו פּייניגען איז געווען זיך אַפּריהער גוט אָנשטעכען די רוקענס און די זייטען מיט דערנער און דערנאָך ערשט קריגען ניין און דרייסיג מלקות. אַסך האָבען געפֿאַסט עטליכע טעג נאָכאַנאַנד און זיינען אויף געווען גאַנצע נעכט, זאָגענדיג „תקונים".

אַזוי האָבען זיי געלעבט אין תשובה און תפלה און פּראַוועדיג זייערע ימים טובים און זייערע שמחות. אַז שבתאי צבי האָט זיך בעוויזען אין גאַס, בעגלייט פֿון אַ גרויסער מחנה פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער, מיט אַ פֿאָכער אין דער האַנד, געהענדיג ערגעץ־וואו צו אַ צערעמאָניע אָדער אין שוהל

אַריין, וואו ער פֿלעגט געבען זיינע פרושים אויף דער תורה על פי הקבלה׳ — האָט מען געקענט טויב ווערן פֿון דעם טומעל און די פֿעררינקטע געשרייען. די קרעמער פֿון דעם אידישען באַזאַר פֿלעגען פֿערמאַכען זייערע קראָמען און זיך אַוועקלאָזען נאָך איהם גאַנצע מחנות־ווייז, זינגענדיג דעם פסוק: „ימין ה׳ רוממה, ימין ה׳ עושה חיל״, זיך שטויסענדיג, זיך שפּאַרענדיג; יעדער איינער האָט געוואָלט צוקומען נעהנטער, אָנגערירט ווערען פֿון דעם פּאָכער און בעגליקט ווערן מיט דער מ ל ו כ ת ה ש מ י ם, מיט דעם הימלישען קעניגרייך. און איבער אָט די גרויסע צוויישעטע מאַסען, וועלכע זיינען געווען פֿער׳שכור׳ט פֿון גלויבען, האָט זיך בעוויזען מעלי־סעלדאַ ווי אַ קעניגען מיט איהר רייצענדען שמייכעל און מיט איהרע פֿרעה־ליכע טענץ, וועלכע האָבען אַזוי שטאַרק געווירקט אויף׳ן עולם, אַז מענער און פֿרויען, בחורים און מיידלאַך פֿלעגען זיך אַרומנעהמען אין מיטען גאַס און זיך האַלזען און קושען אין היסטערישען וואַהנזין. דער עול התורה, דער יאָך פֿון די רעליגיעזע געבאָטען איז אַרונטערגענומען געוואָרען, די אַמאָליגע צניעות פֿון די אַלטע צייטען איז געווען אַ פֿערגעסענע זאַך. אין די קהילות פֿון די מקובלים אין טהעסאַלאָניקאַ, וואו די פֿרומע האָבען מיט אַמאָל אָנגעהויבען תשובה טהאָן, וואו אַ טהייל אידען זיינען געשטאָרבען פֿון זיבען־טעגיגע תעניתים און אַנדערע דערפֿון וואָס זיי האָבען זיך געקאַטשעט נאַקעטערהייט אין שנעע, — אין יענער פֿרומער שטאָדט האָבען זיך עלטערן צוגעאיילט חתונה צו מאַכען זייערע יונגע קינדער. דאָס איז געטהאָן געוואָרען מיט דעם צוועק צו פֿערפֿאָלקאָמען דעם תכלית היצירה און אַראָבצוברייגגען אויף דער וועלט אַלע נייע, ניט־געבוירענע נשמות, וועלכע האָבען ביז דאַן נאָך ניט געקענט געפֿינען קיין גופים, צוליעב די אַלטע זינדיגע נשמות, וועלכע האָבען געמוזט כסדר מגולגל ווערן איבער אַ נייעס און זיך סטאַרען פֿערריכטען זייערע פֿעהלערען אויף דער ערד. זיבען הונדערט קינדער זיינען אויף אַזאַ׳ן אופן געפֿיהרט געוואָרען אונטער דער חופה. מען האָט אויפֿגעהערט האַנדלען און אַרבייטען; די קעמלען האָבען זיך שוין מעהר ניט בעוויזען אין׳ם אידישען קוואַרטאַל פֿון סמירנאַ, די בריק פֿון די קאַראַוואַנעס האָט אויפֿגעהערט זיך טרייסלען, זעלטען ווער ס׳איז איצט אַריבער איבער איהר; די קלייטען פֿלעגען נור בלייבען אָפֿען, אַזוי לאַנג ווי ס׳איז נייטיג געווען אויסצופֿערקויפֿען די סחורה פֿאַר וואָס פֿאַר עס איז פרייז; ווער עס האָט נור געהאַט איבעריגע הויזזאַכען, האָט זיי אויך פֿערקויפֿט אַבי־ווי, אי דאָס ניט צו אידען, מחמת זיי איז פֿערוועהרט געווען צו האַנדלען. מסחר איז בעטראַכט געוואָרען פֿאַר אַן אפיקורסות, און דער וואָס האָט זיך אָבגעגעבען דערמיט איז גע-

וועט אין געפאַהר אַריינגעלייגט צו ווערן אין חרם, אָדער בעשטראָפט צו ווערען מיט געלד אָדער גאָר מיט אַ קערפּערליכער שטראָף. יעדער איינער האָט זיך צוגעגרייט צו דער צייט, ווען אַלע אידען וועלען זיך אומקעהרען קיין פּאַלעסטינאַ, ווען די גוים וועלען בעדיענען די צדיקים און דער גרויסער לויתן וועט אויפגעגעבען ווערן אויף משיח'ס טיש. דערוויול זיינען די אָרעמע לייט אויסגעהאַלטען געוואָרען פון די גבירים. אין טהעסאַלאָניקאַ אַליין האָבען פיער טויזענד נפשות געלעבט פון נדבות; אמת'ע משיח-צייטען פאַר די אברהם רוביא'ס. אין סמירנאַ האָט מען זיך אָדער גאָר נישט אומגעקוקט אויף דעם „קאַדי", אָדער מען האָט איהם פערשטאָפּט דאָס מויל מיט געלד. דער סמירנער רב, דער „חאַכאַם" אהרן דע לאַ פּאַפּאַ, וועלכער האָט ניט געגלויבט אין שבתאי'ן און איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבען איהם אין אָנהויב פערטריבען פון זיין געבורטס-שטאָדט, איז אויף שבתאי'ס בעפעהל אַרונטערגעזעצט געוואָרען, און ח י י ם ב נ ב נ ש ת י איז געוואָרען „חאַכאַם" אָנשטאָט איהם. דער גביר חיים פּנייא, דער איינציגער אָנגעזעהענער צווייפלער, וואָס איז נאָך געבליבען אין סמירנאַ, איז שיער ניט צוריסען געוואָרען אויף שטיקער פון דעם אויפגערעגטען המון אין שוהל. נאָר ווען זיינע אייגענע טעכטער האָבען געקראָגען פראָפעטישע ענטציקונגען און האָבען געזעהן בנבואה די הערליכקייט פון דער מלוכה, איז ער אַריבער אויף שבתאי'ס זייט. און איבעראַל האָבען זיך פערשפרייט קלאַנגען, אַז משיח'ס שונאים זיינען אַראָב פון זינען און האָבען אַזוי לאַנג געמוטשעט און משוגע געמאַכט זיך און אַנדערע, ביז וואַנען ער האָט זיי אומגעקעהרט דעם פערשטאַנד; דאַן זיינען זיי געוואָרען זיינע פריינד און זיינע נאָכפאָלגער. אַנדערע פיער הונדערט מענער און פרויען זיינען אַריינגעפאַלען אין מאָדנע עקסטאַזען; פינע איז זיי געגאַנגען פון מויל, און זיי האָבען דערצעהלט, ווי זיי האָבען אין חלום געזעהן דעם „לייב פון יהודה". און זויג-קינדער, וועלכע האָבען קוים געקענט דייטליך אַרויסריידען אַ זילבע, האָבען געהאַלטען אין איין ווידערהאָלען דעם נאָמען פון שבתאי, דעם משיח. אַזעלכע קלאַנגען, וועלכע זיינען פערשפרייט געוואָרען איבער דער גאַנצער וועלט דורך די אויסלענדישע קאָנזולען אין סמירנאַ, דורך די שרייבער פון די ענגלישע און האָלענדישע פירמאַס, דורך די אויסלענדישע איינוואוינער און די גייסטליכע פון די קריסטליכע קירכען, האָבען אָנגעמאַכט אַ געוואַלדיגען גערודער און פונאַנדערגעטרייסעלט די ציוויליזירטע מענשהייט. אין די בערזען פון אייראָפּאַ האָט מען געלייגט געלד פאַר און געגען אַ אידישע מלוכה.

אויף די אידען פון דער וועלט האט די נייעס, אז דער חלום פון משיח'ן איז פערווירקליכט געווארען, געווירקט אזוי ווי א דונער; זיי זיינען געוועזן אויסער זיך פאר פרייד; דאן האבען זיי זיך גענומען גרייטען צו דער גרויסער רייזע. איבעראל האט מען זיך געשלאגען מלקות, געגעבען צדקה, איבעראל האט מען זיך אריינגעלאזט אין פראפעטישע עקסטאזען און ענטציקונגען, די לומדים און דאס פראסטע פאלק האבען זיך פעראייניגט אין איין פרעהליכען און זיסען גלויבען. און איבעראל זינדיגע מעשים, זנות, געשלעכטליכער פערקעהר צווישען אייגענע בלוט-פערוואנדטע, וואס האט זיך גענומען פון א מיסטישער לעהרע, אז די זינד פון דער וועלט קענען נור אבגעווישט ווערן דורך דעם איבערפלוס פון זינד.

XVI.

אמסטערדאם און האמבורג — די צוויי רייכסטע אידישע קהילות — וועלכע האבען כסדר בעקומען פראפעטישע ידיעות פון נתן העזתי, האבען אנגעהויבען נעהמען א שטארקען אנטהייל אין דעם קומענדען קעניגרייך. אין דער הויפט-שטאדט פון האלאנד זיינען די שוהלען פול געווארען מיט טומעלדיגע מוזיק און מיט טענץ, די הייזער מיט תשובה און חרטה. די גאסען זיינען געוועזן פול מיט מענער און פרויען, וועלכע האבען זיך ארומגעווארפען אין ספאזמען און געזאגט אלערליי נביאות. די דרוקערייען האבען ארויסגעגעבען נייע געבעט-ביכער מיט תשובות און מיט נייע דינים פאר די מאמינים. און אין די דאזיגע תקונים, וועלכע זיינען געוועזן פול מיט סודות ורמזים וועגען משיח'ן און זיין הערשאפט, האט מען געקענט געפינען שבתאי'ס פארטרעט זייט ביי זייט מיט דעם בילד פון דוד המלך. אין האמבורג זיינען די אידען געפלויגען אין הימעל אריין פאר בעגייסטערונג; זיי האבען געקנאקט מיט די פינגער אויף די קריסטליכע פייניגער, האבען אויפגעהערט געהן צו די געצוואונגענע קריסטליכע גאטעס-דיענסטען. זייערע אייגענע גאטעס-דיענסטען זיינען געווארען פרומע ארגיען, ווילדע אויסגעלאסענע סצענעס לשם שמים. בכבוד'יגע שפאנישע אידען, ערנסטע אריסטאקראטישע פארטוגעזען, וועלכע האבען זיך ביז דאן געהאלטען ווי קאסטיליאנער פריצים, נאבעלע הערען ווי מאנועל טעקסיירא, דער פריינד פון א שוועדישער קעניגין, בעריהמטע דאקטוירים ווי בענדיטא דע קאסטרא, דער פרעזידענט פון דער געמיינדע, — אט די אלע האבען ארונטערגעווארפען פון זיך זייער

מערב־אייראָפּעאישען גלאַנץ און מען האָט זיי געקענט זעהן אין שוהל, שפּרינגענדיג ווי יונגע הירשען אויף די בערג, טאַנצענדיג ווילדע טענץ מיט די ספר תורה'ס צוגעדריקט צו זייערע הערצער.

„הי דידי הולדאַ הי טי טי!" אָט די ווערטער אָהן אַ שום זינן האָבען זיי געזונגען, בעת זיי פּלעגען זיך צוקאָכען און אַריינפאַלען אין זייערע ווילדע עקסטאַזען.

„נאַ, אָבער דאָס איז דאָך פּשוט קינדעריש," האָט געזאָגט דער גאון יעקב סאַספּאָרטאַס, דער אויבער־ראַבינער פון די ענגלישע אידען, זיצענדיג אויף דעם פּרעזידענטען־שטוהל, אַלס עהרען־גאַסט אין האַמבורג. „בנאמנות, דיינע צאָן קדושים זיינען פון זינען אַראָב."

דע קאַסטראָ איז געוואָרען אַלערליי קוליערען.

„גיב אַכטונג, אַניט קענען נאָך מיינע שאָף זיך פערוואַנדלען אין הינט. אַז זיי זאָלען דערהערען וואָס דו זאָגסט, וואָלט געווען אַסך זיכערער פאַר דיר זאָגאַר צוריקצופאָהרען אין דיין לאָנדאָן."

סאַספּאָרטאַס האָט אַ שמייכעל געטהאָן, צושאָקלענדיג דערביי מיט'ן קאָפּ.

„יאָ, אויב שבתאי וועט מיטפאָהרען מיט מיר. און אויב ער איז משיח, זאָל ער אויסראָטען די מגפה, זאָל ער קומען און זאָגען זיינע נביאות אין לאָנדאָן; זאָל ער היילען די קראַנקע און פערקלענערען די צאָהל פון די טויטע."

„ער וואָלט בלויז געדאַרפט אַרויפליינען זיינע הענד אויף די קראַנקע און זיי וואָלטען אויסגעהיילט געוואָרען!" האָט דע קאַסטראָ געענטפערט. „נאָר זיין שליחות איז ניט אויף די אינזלען פון מערב־אייראָפּאַ; ער שטעלט אויף זיין טראָהן אין ציון."

„דיין גליק וואָס ניט אין האַמבורג, אַניט וואָלט דיין הכנסה שטאַרק איינגעשרומפּען געוואָרען, אָה, דו קלוגער דאָקטאָר. אָבער די מגפה איז דאָך שוין באַלד אין גאַנצען אַריבער; ווען ער קומט איצט, וואָלט ער אויף אַ גרינגען אופן געקענט האָבען דעם נאָמען אַז ער האָט זי פערטריבען."

„כאָטש דו ביסט אַ רב, דאָך ביסטדו אַן אפּיקורוס; דו זיצסט אויף'ן פּלאַץ פון דעם אָבלאַבער."

„דאָס האָסט דו דאָך מיר אַליין איינגעלאַדען אַהער," האָט סאַספּאָר־טאַס געמורמעלט מיט אַ שמייכעל.

„די מגפה איז בלויז אַ צייכען פון משיח'ס צייטען, און דאָס פייער, וואָס האָט פערברענט דיין וואוינונג, איז בלויז די שטראָף פאַר דיין אפּיקורסות."

„יאָ, עס קענען זיין אַזעלכע, וואָס זאָלען אָנעהמען אונזער קעניג

טשאַרלס פֿאַר משיח'ן און איהם בעטען, ער זאָל זיך אַרויסגעבען," האָט סאַספּאָרטאַס געזאָגט, מיט זיין געוועהנליכען שמייכעל. „וואָס זשע, ער האָט דען ניט זיינע מעליסעלדאַס?"

„שטיל, דו גאָטעס-לעסטערער!" האָט אַ געשריי געטהאָן דע קאַסטראָ, קוקענדיג מיט אַנגסט אויף דעם ליאַרמענדען עולם. „נאָר דו וועסט זיי אַליין דאַרפֿען אויפֿעסען, דיינע ווערטער."

„זאָל זיין אַזוי," האָט סאַספּאָרטאַס געענטפֿערט מיט אַ מיענע פֿון זעלבסט-ענטזאַגונג. „איך עסס סיי ווי סיי קיין טרפה ניט."

אָבער אומזיסט האָט זיך דער רב פֿון דעם קליינעם מערב-אייראָפּע-אישען אינזעל געסטאַרעט צו בעקעמפּפֿען די אַלגעמיינע מאַסען-פֿעררינקט-הייט מיט שטעך-ווערטער אָדער מיט פֿערנינפֿטיגע רייד. אין ענגלאַנד גופא זיינען אַרויסגעשפּרונגען קריסטליכע ענטהוזיאַסטען, וועלכע האָבען ערוואַרט די אידישע גאולה, די מפלה פֿון דעם פּאַפּסט און דעם אַנטי-קריסט, און אי-דען און קריסטען זיינען אָנגעצונדען געוואָרען פֿון איין און דעם זעלבען פֿייער.

פֿון דעם ווייטען צפֿון פֿון סקאָטלאַנד איז געקומען אַ וואונדערליכע ידיעה מכח אַ שיף מיט זיידענע זעגלען און זיידענע שטריק, געפֿיהרט פֿון מאַטראָזען, וועלכע האָבען גערעדט צווישען זיך לשון קודש, און מיט אַ פֿאָהן, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך די אויפֿשריפֿט: „די צוועלף שבטים פֿון ישראל." און אַ מערקווירדיגער קלאַנג האָט זיך פֿערשפּרייט, אַז גע-וואַלדיגע מחנות פֿון אונבעקאַנטע ערטער לאָזען זיך געהן אין די ווייטע מדבריות פֿון אַראַביען. אַז מאמינים פֿלעגען זיך צונויפֿקומען מיט צווייפֿ-לער, האָבען זיי זיך געוואָטען און געליינט צעהן צו איינס, אַז אין משך פֿון צוויי יאָהר צייט וועט שבתאי זיין דער געזאַלבטער קעניג פֿון ירושלים; אין טהרעדנידל סטריט האָט מען אַרויסגעגעבען געלד-אָנווייזונגען אויף דעם רעכנונג.

און ווירקליך, שבתאי איז שוין געווען דער קעניג פֿון די אידען. פֿון אַלע לענדער פֿון גלות זיינען געקומען גאַנצע מחנות פֿון פֿרומע, איבער-געגעבענע אידען איהם אָבגעבען כבוד און אויסדריקען זייער טרייהייט צו איהם — טערקישע אידען מיט רויטע פֿעסען אָדער מיט געלע טורבאַנעס; ירושלים'ער אידען אין געשטרייפֿטע באַנווילנע בגדים און ווייכע פֿילצענע היטלען; פּוילישע אידען מיט פֿיקסענע היטעלעך און מיט לאַנגע קאַפּ-טענס; בלאַסע דייטשע אידען, ריעזיגע רוסישע אידען, הויך-ערצויגענע שפּאַנישע אידען; און מיט זיי פֿלעגען אָפֿט קומען זייערע ווייבער און טעכטער — ירושלים'ער אידישע פֿרויען מיט בלויע פֿאַרטיכער און מיט קאָפּען-שלייערס, מצרים'ער אידישע פֿרויען מיט לאַנגע קליידער און שוואַרצע

שאַלען אויף די קעפּ, אידישע פֿרויען פֿון אשדוד און עזה, מיט ווייסע מאַסקעס, בעזעצט מיט גאָלדענע מטבעות, פּוילישע אידענעס מיט גלאַנציגע פּאַריקען, אידישע פֿרויען פֿון סיריען מיט שוואַרצע ברעמען ווי קויהל, פֿעטע אידישע פֿרויען פֿון טונים מיט אָנגעפּאַסטע הויזען, איינגע־וועבט מיט גאָלד און זילבער.

טאָג־טעגליך איז זיין הויז פֿול געווען מיט מענשען פֿון נאָהענט און וויט; טעגליך האָט ער אויפֿגענומען דעפּוטאַציעס און שליחים. יונגע מע־נער און מיידלאַך האָבען איהם אָנגעבאָטען זייערע לעבענס צו טהאָן דער־מיט וואָס זיין האַרץ געלוסט; די גבירים האָבען אַוועקגעלייגט זייערע פֿער־מעגענס פֿאַר זיינע פֿיס און האָבען זיך אַרומגעריסען פֿאַר דעם כבוד צו בעלאַנגען צו זיין לייב־גוואַרדיע. יענער אַבסטראַקטער גאָט פֿון דעם תנ"ך — מורא'דיג אין זיין ליעבע און זיין האַס, אָהן אַ שום פֿאָרם, אָהן אַ סימן פֿון מענשליכעס — איז אַצונד פֿערביטען געוואָרען אויף אַ מענ־שען, וועמען מען האָט געזעהן, וועמען מען האָט געקענט אָנגעהמען מיט די הענד, וועמען מען האָט געקענט ליעבען; און דער גאַנצער טיעפֿער וואונש פֿון זייערע זעלען, די גאַנצע אונטערדריקטע בייגקעניש נאָך אַ זיכטבאַרעס וועזען, וואס זיי זאָלען קענען דיענען און פֿערגעטערען, יענע בייגקעניש, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין דער פֿערגעטערונג פֿון דער תורה און דער גמרא, האָט אַצונד אַרויסגעשטראָמט צו זייער קערפּערלי־כען ערלייזער. פֿון די אַלטע, אַלטע צייטען איז אַראָב אַ ניי געטליך וועזען — דער הייליגער קעניג, דער משיח, דער ערשטער, אורשפּרינגליכער מענש, צוויי־געשלעכטליך, פֿאָלקאָם, וועלכער וועט צונויפֿגיסען אין איין האַרמאָנישען קלאַנג די אָבגעריסענע, ניט־האַרמאָנירענדע טענער, וועלכער וועט אויפֿשטעלען צוריק די גייסטיגע איינהייט פֿון דעם וועלט־אַל. אַנט־קעגען דער ליעבע, וואָס שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע אויגען, וועלען זינד און טרויער פֿערשווינדען ווי אַ שלעכטער דאַמפּף; די פֿערגליווערטע שטראָמען פֿון גנאָד וועלען ווידער אָנהויבען פֿליסען.

„איך, יהוה אייער גאָט, שבתאי צבי!"

אַזוי האָט דער סעקרעטאַר שמואל פּרימו אונטערשריעבען אַלע בריעף און בעפֿעהלען פֿון דעם משיח.

XVII.

דער חודש אב איז אָנגעקומען — משיח'ס געבורטס־טאָג, דער גרוי־סער תענית, וועלכער דערמאָנט אָן דעם חורבן פֿוןביידע בית המקדש'ן. נאָר מעליסעלדאַ האָט ניט געוואָלט מען זאָל פּראַווען דעם תענית און

פֿייערן דעם טאָג דורך טרויער און תשובה, און ס'איז אַרויס אַ וואָרט צו אַלע אידען פֿון גלות: —

„דער איינציגער און רעכט־געבוירענער זוהן פֿון גאָט, שבתאי צבי, דער משיח און ערלייזער פֿון דעם פֿאָלק ישראל צו אַלע בני ישראל, שלום! אַזוי ווי איהר האָט זוכה געווען צו דערלעבען דעם גרויסען טאָג, ווען ס'איז מקוים געוואָרען גאָט'ס וואָרט צו די נביאים, דע־רום זאָל אייער געוויין און אייער טרויער פֿערביטען ווערן אויף פֿרייד, און אייערע תעניתים זאָלען ווערן ימים טובים; וואָרים איהר דאַרפֿט מעהר ניט וויינען און קלאָגען, זייט זיך משמח מיט פויקען און מיט מוזיק, מאַכט פֿון יעדען טאָג אַ ראש חדש און בייט אום דעם טאָג, וואָס איז פֿריהער בעשטימט געווען פֿאַר אומעטיגקייט און טרויער, אויף אַ טאָג פֿון ששון ושמחה, מחמת איך בין געקומען; און האָט גאָר קיין מורא ניט, וואָרים איהר וועט געוועלטיגען ניט נור איבער די פֿעלקער, נאָר אויך איבער די פֿערשיעדענע ברואים אין די טיעפֿענישען פֿון ים."

דאָס האָט אויפֿגעהויבען אַ נייע און נאָך אַ מערקווירדיגערע אויפֿ־רעגונג איבעראַל אין אַלע גהעטאָס, אין אַלע אידישע קהילות. דער גרעס־טער טהייל האָט אויפֿגענומען דעם געטליכען בעפֿעהל מיט גרויס שמחה. משיח איז אַלזאָ ווירקליך געקומען! אָט די שרעקליכע פֿיער און צוואַנציג שעה פֿון פֿאַסטען און געבעט האָבען אַלזאָ געזאָלט פֿערוואַנדעלט ווערן אין פֿרעהליכע שטונדען מיט מאָהלצייטען, מיט געזאַנג און טענץ! אָה, וואָס פֿאַר אַ גערעכטער און ערפֿרעהענדער בעפֿעהל דאָס איז געווען פֿאַר זיי! די אידישע מלוכה האָט געהאַלטען ביים אויפֿגעריכט ווערן — ווי אַזוי זשע האָט מען נאָך ווייטער געקענט קלאָגען אויף איהר אַמאָליגען חורבן!

נאָר די שטאַרק פֿרומע האָבען זיך ניט געקענט ענטשליסען דערצו; און דאָס זיינען גראַד געווען שבתאי'ס הייסעסטע נאָכפֿאָלגער. וואָס! האָ־בען זיי געזאָגט. אַוועקמאַכען מיט די אַלע תשובות און תפלות, וואָס האָ־בען אָנגעהאַלטען זעכצעהן הונדערט יאָהר נאָכאַנאַנד! מבטל זיין דעם עול התורה, דעם יאָך פֿון די מצוות! ווי קען דאָס מעגליך זיין? אַן אמת'ע רעליגיאָן פֿאָדערט דאָך אדרבה נאָך נייע, פֿרישע גדרים, נייע לאַסטען אויף די פלייצעס פֿון איהרע אָנהייננגער. וואָס וואָלט זיך נאָך בעסער צוגעפּאַסט צו דער ערלייזונג פֿון דער וועלט ווי נייע און שטריינ־גערע געבאָטען, אויב די זיינען ניט שטריינג גענוג? ס'איז אמת, אַז גאָט אַליין איז איצט אַראָב אין דער געשטאַלט פֿון אַ מענשען אויף דער ערד— מכח דעם האָבען זיי קיין שום צווייפֿעל ניט געהאַט. אָבער ווי אַזוי

האָט ע ר געקענט וועלען מבטל זיין די געבאָטען, וועלכע האָבען זיך גענומען פון דער הייליגער תורה און זיינען צונויפגעקליבען געוואָרען, א דאַנק דער שווערער, אונערמיעדליכער אַרבייט פון אַזוי פיעל דורות פון פרומע רבנים? ווי אַזוי האָט ע ר געקענט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד דעם שולחן ערוך פון דעם פרומען מאַן בנימין קאַראָ (זכר צדיק לברכה), און די אַלע צערעמאָניעס און מנהגים, פאַר וועלכע זייערע אור־עלטערן האָבען אַזוי אָפט אָבגעגעבען זייערע לעבענס? ווי אַזוי האָט ע ר געקענט זיין אַזוי גאָטעס־לעסטערנד?

אַזוי האָבען זיי געטראַכט, און אין זייער בלינדער, איינגע'עקשן'טער פרומקייט האָבען זיי זיך פעסט אָנגעהאַלטען אָן זייער אַלטער רעליגיאָן, וועלכע איז געשטאַנען אין געפאַהר; אין יעדער אידישער קהילה האָ־בען זיי געבילדעט קליינע גרופען צו בעשיצען און פערטהיידיגען דאָס יודענטהום.

דאָס וואָס זיי האָבען דורות און דורות נאָכאַנאַנד אַזוי פייערדיג, אַזוי ליידענשאַפטליך בעגעהרט; דאָס, אויף וואָס זיי האָבען אַזוי פיעל און אַזוי לאַנג געבעטען, איז ענדליך געקומען. די האָפנונגען, וואָס זיי האָבען אַרויסגענומען פון'ם זוהר, וואָס זיי האָבען אין זיך אויפגעהאַלטען און ווידערהאָלט טאָג און נאַכט, דאָס פערשפרעכען, אַז דער טרויער וועט פערוואַנדעלט ווערן אין פרייד און אַלע מצוות וועלען בטל ווערן — דאָס איז איצט מקוים געוואָרען. משיח איז ווירקליך געקומען — די מלוכה פון די אידען איז ביי דער האַנד. אָבער ביי זיי אין די הערצער איז געווען אַן אונבעשטימטע מורא פאַר דער בלענדענדער געגענוואַרט און אַ בלינדע צוגעבונדענקייט צו דער אונגליקליכער פערגאַנגענהייט.

יענעם נאָכמיטאָג פון תשעה באב, וועלכער איז בטל גע־וואָרען, איז דער משיח אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסען פון דעם אידישען קוואַרטאַל אין סמירנאַ, און אַ מחנה פון נאָכפאָלגער אַרום איהם, טאַנ־צענדיג און שפיעלענדיג מיט פלייטען און צימבלען, האַרפען און פויקען. מעליסעלדאַ איז געגאַנגען פאָראויס, זינגענדיג אַ מזמור פון תהלים. פלוצ־לינג האָט זיך צווישען דעם המון פערשפרייט אַ קלאַנג, אַז עס זיינען דאָ אונגלויביגע אין שטאָדט, אַז אַ טהייל פון זיי פאַסטען און זאָגען קינות אין שוהל. און גלייך האָט מען געמומען לויפען ווי די ווילדע. זיי האָבען געפונען די טהירען פון שוהל פערשלאָסען, נאָר מען האָט געקענט הערען די קולות און דאָס געוויין, וואָס איז געקומען פון אינעווייניג.

„ברעכט איין די טהירען!” האָט אַ געשריי געטהאָן יצחק סילווייראַ.

„וואָס טהוען זיי אינעווייניג?! זיי זיינען מחלל דעם יום טוב.”

דער המון האָט איינגעבראָכען די טהירען, אַרויסגעריסען די שטיינער פון דער גאַס און זיך אַריינגעלאָזט אין שוהל אַריין.

אויף דער ערד זיינען געזעסען אידען און האָבען זיך געשאָקעלט און אויפ׳ן קול געזאָגט קינות.

דער עהרווירדיגער אהרן דע לאַ פאַפאַ, וועלכער איז געבליבען אַ נכבד אין שטאָדט, ניט קוקענדיג דערויף וואָס ער איז אַרונטערגעזעצט געוואָרען פון׳ם כסא הרבנות, האָט זיך אויפגעהויבען פון דער ערד. ער איז געווען איינגעוויקעלט אין אַ ווייסען קיטעל און זיין פנים איז געווען טויט-בלייך פון דעם לאַנגען תענית.

„האַלט!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן. „ווי דערוועגט איהר זיך מחלל צו זיין גאָט׳ס הויז?"

„גאָטעס-לעסטערער!" האָט געענטפערט סילווייראַ. „איהר, וואָס איהר זייט מתפלל אויף דעם וואָס גאָט מיט זיין אונענדליכען חסד האָט אונז שוין געגעבען, — וואָס זשע, הייסט עס דען ניט חוזק געמאַכט פון איהם?"

נאָר שלמה אַלגאַזי, אַ גרייז-גראָער פאַנאַטיקער האָט אויסגערופען: „מיינע פאָטערס האָבען געפאַסט פאַר מיר, און איך וועל ניט פאַסטען?"

אַלס ענטפער איז געפלויגען אַ גרויסער שטיין אין דער לופטען, לייבט אָנריהרענדיג זיין קאָפּ.

„גיב זיך אונטער!" האָט אַ געשריי געטהאָן אליהו צבי, איינער פון שבתאי׳ס ברידער. „הער אויף צו קלאָגען און טרויערן אַניט וועט מען דיך דן זיין בסקילה און דו וועסט פערשטיינט ווערן צום טויט. האָט דען גאָט ניט געמאַכט אַ סוף צו אונזער לאַנגען גלות, צו אונזערע יסורים און ענוים קשים? וואַרף אַוועק די קינות, אַניט וועט דיין בלוט פאַלען אויף דיין אייגענעם קאָפּ." אַלגאַזי און דע לאַ פאַפאַ זיינען פערטריבען געוואָרען פון דער שטאָדט; די כופרים, ווי מען האָט גערופען די צווייפלער, זיינען אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם. דער דונער פון די מאמינים האָט איינגעשטילט די שוואַכע שטימע פון צווייפעל, וועלכע האָט וועו ניט וועו געסמייעט זיך לאָזען הערען.

און פון אַלע אידישע קהילות פון דער וועלט, פון מאַראָקאָ ביז סאַר-דיניען, פון לאָנדאָן ביז ליטאַ, פון בראַזיליען ביז אינדיען, האָט זיך אויפ-געהויבען איין גרויסער געשריי און איין שפּראַך: — „לשנה הבאה בירושלים — לשנה הבאה בני חורין. דאָס קומענדע יאָהר אין ירושלים — דאָס קומענדע יאָהר פרייע מענשען!"

XVIII.

ס'איז געווען סוף 1665־טען יאָהר. אין עטליכע טעג אַרום האָט די ערשטע זונן פֿון דעם גרויסען יאָהר 1666 געזאָלט אויפֿגעהן און בעשיי־נען די וועלט. די אידען האָבען אַוועקגעוואָרפֿען זייערע געשעפֿטען און זיך אָבגעגעבען בלויז מיט דער פֿראַגע פֿון משיח'ן. די בערזען, די באַנק־הייזער, די יריד'ן און אַלע אַנדערע האַנדעלס־פּלעצער, — אַלעס איז איגנאָרירט געוואָרען, און אָנשטאָט קאָמערץ־בריעף האָט מען זיך דורכגעשריעבען מכח פֿערשיעדענע נסים און מופתים, וואָס האָבען אין יענער צייט געטראָפֿען.

אליהו הנביא, אין זיין פֿאַרצייטיגען מאַנטעל, פֿלעגט זיך בעוויזען איבעראַל, און איבעראַל אין איין און דערזעלבער צייט. מען האָט איהם געזעהן אויסטרינקען די כוסות מיט וויין, וואָס מען האָט איבערגעלאָזט פֿאַר איהם, און וועלכע ער פֿלעגט אָפֿטמאָל אָנפֿילען מיט בוימעל. ער איז איינמאָל ערשיענען אין סמירנאַ, ביי דער וואַנד פֿון אַ הויז, וואו מען האָט זיך משמח געווען, און מען האָט איהם מקבל פנים געווען מיט קאָמפּלי־מענטען, דרשות און דאַנק־זאָגונגען. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט איהם אַ איד בעגעגענט אין גאַס, און אליהו האָט דעם אידען אויס'געמוסר'ט פֿאַר־וואָס ער האָט ניט געטראָגען קיין „ארבע כנפות" און פֿאַרוואָס ער האָט זיך געגאָלט דעם קאָפּ. און מען האָט גלייך איבער'ן גאַנצען לאַנד צוריק אָנגעהויבען טראָגען „ארבע כנפות'ן" און זיך אויפֿגעהערט גאָלען די קעפּ, ווי מען פֿלעגט ביז דאַן טהאָן, לויט דעם מנהג פֿון די טערקען — זאָגאַר פאות האָט מען זיך ווידער פֿערלאָזט, און דער וואָס האָט זיי ניט געהאַט, האָט זיך דערמיט אַליין פֿעראַטהען אלס כופר.

שבתאי צבי, וועלכער איז געווען גליקליך מיט מעליסעלדאַ'ס ליעבע און ענטציקט פֿון הימלישע פֿרייד, וואַרטענדיג איצט אויף דעם נס, וואָס האָט געזאָלט בעקרוינען זיין וואונדערליכען לעבען, האָט זיך צוגעגרייט צו פֿאָהרען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואו ער האָט געדאַרפֿט אַרונטערנעה־מען די קרוין פֿון'ם סולטאַן'ס קאָפּ מיט דער הילף פֿון מוזיק. ער האָט אָבגעהאַלטען אַ לעצטען פֿייערליכען קבלת פנים אין סמירנאַ, און דאָרט, אַרומגערינגעלט פֿון זיינע געטרייע נאָכפֿאָלגער, מיט מעליסעלדאַ'ן ביי דער זייט, האָט ער זיך גענומען פֿערטהיילען די וועלט צווישען זיינע זעקס און צוואַנציג אַדיוטאַנטען.

פֿון אָט די אַלע האָט ער געמאַכט קעניגע און פּרינצען. צוערשט זיינען געקומען די ברידער זיינע. אליהו צבי'ן האָט ער געמאַכט

פאַר דעם מלך המלכים, דעם קעניג פון די קעניגע, און יוסף צבי'ן פאַר דעם מלך מלכי יהודה, דעם קעניג פון די קעניגע אין דעם לאַנד יהודה.

„אין דיר, אָה יצחק סילווייראַ," האָט ער געזאָגט, „איז מגולגל געוואָרען די נשמה פון דוד מלך ישראל. דערום זאָלסט דו הייסען דוד המלך און זאָלסט האָבען די ממשלה איבער דאָס לאַנד פרס (פערסיען). דו, אָה חיים אינעניאַ, ביסט ירבעם, און דו זאָלסט געוועלטיגען איבער אַראַביען. דו, אָה דניאל פינטו, ביסט חלקיהו, און דיין קעניגרייך זאָל זיין איטאַליען. צו דיר, אָה מתתיהו אשכנזי, וואָס דו ביסט דער גלגול פון דעם קעניג אסא, זאָל געגעבען ווערן צפון-אַפריקאַ, און דו, מיכיהו גאַספאַר, אין וועמען עס לעבט די נשמה פון צדקיהו, דו זאָלסט הערשען איבער ענגלאַנד." און אַזוי איז אָנגעגאַנגען ווייטער די חלוקה, אליהו אַזאַר איז געוואָרען „שני למלך" ביי אליהו צבי'ן און יוסף אינערנוך „שני למלך" ביי יוסף צבי'ן.

„און פאַר מיר?" האָט געפרעגט דער שנאָרער, אברהם רוביא.

„איך האָב דיך ניט פערגעסען," האָט שבתאי געענטפערט. „ביסט דו דען ניט יאשיהו?"

„אמת — כ'האָב גאָר פערגעסען," האָט דער שנאָרער געמורמעלט.

„דיר גיב איך טערקיי, און דיין כסא המלוכה זאָל שטעהן אין סמירנא."

„זאָל דיין קעניגליכע הויכקייט דערהויבען ווערן לדור דורות!" האָט דער קעניג יאשיהו געענטפערט מיט אַ פייערדיגען טאָן. „איך וועל, הייסט עס, ווירקליך זיצען אונטער מיין אייגענעם פייגען-בוים."

פאָרטוגאַל איז אַריינגעפאַלען צו איינעם פון די אנוסים, אַ דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך געראַטעוועט פון דער אינקוויזיציע. אפילו שבתאי'ס אַמאָליגער שונא, חיים פנייא, האָט געקראָגען במתנה אַ קעניגרייך.

„דיר, מיין זעהר בעליעבטער רפאל יוסף טשעלעבי פון קאַיראָ," האָט שבתאי גענענדיגט, „ביי וועמען אין פאַלאַץ מעליסעלדאַ איז געוואָרען מיין קעניגין, דיר, וואָס דו ביסט דער קעניג יואש, גיב איך די מלוכה פון מצרים."

דער מלך מלכי המלכים, דער הערשער פון דער גאַנצער וועלט איז אויפגעשטאַנען, און זיינע קעניגע האָבען זיך אויסגעצויגען פאַר זיינע פיס.

„זייט גרייט," האָט ער געזאָגט, אין דעם ערשטען פריה-מאָרגען פון ניי־יאָהר וועלען מיר אַרויספאָהרען פון דאַנען."

אַז ער איז אַרויס פון שטוב, האָט אויסגעבראָכען אַ גרויסער טומעל. רייכע לייט, וועלכע זיינען געווען שטאַרק ענטטוישט דערפון וואָס זיי האָבען ניט געקראָגען קיין שום חלק אין די מלוכות, האָבען זיך געפרואווט

אָבקויפֿען זיי ביי די נייע מלכים. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטייגעריי, אַזוי ווי אויף אַ ליציטאַציע, און אַם שטאַרקסטען איז געשטיגען דער פּרייז פֿאַר דער טערקישער מלוכה.

„אַוועק! בלאָזט זיך ניט אַזוי מיט אייערע געלד־ביטלען!" האָט געשריען אברהם רוביא, פֿול מיט אַ ניי־געבוירענער מאַיעסטעט. „וואָס זשע, איהר ווייסט דען ניט, אַז סמירנאַ איז אונזער הויפּט־שטאָדט, און מיר קענען קאָנפֿיסקירען אייער גאָלד און עס צונעהמען צו אונז אין דער קעניגליכער קאַסע? יאשיהו איז קעניג דאָ!" און ער האָט זיך אַרויפֿגעזעצט אויף דעם טראָהן, פֿון וואַנען שבתאי איז נאָר וואָס אַראָבגעגאַנגען, „געהט זיך אייער וועג, אַניט וועט איהר פֿערזוכען דעם טעם פֿון דער בולאַווע און פֿון דער ווערג־שטריק."

XIX.

פּונקט דעם ערשטען פֿריה־מאָרגען פֿון דעם יאָהר 1666 האָט זיך דער טערקישער משיח, מיט זיין קעניגין און מיט זיין גאַנצער סוויטע פֿון מלכים, אויפֿגעזעצט אויף אַ שיף קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אַרונטערצונעהמען די קרוין ביים גרויסען טערק, דעם הערשער פֿון פּאַלעסטינאַ פֿון קאָפּ. ער איז געפֿאָהרען אויף אַ צוויי-מאַסטיגען אָריענטאַלישען זעגעל-שיף, די גרויסע מאַסע פֿון זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען די נסיעה געמאַכט דורך דער יבשה. כאָטש דער צוועק פֿון זיין רייזע איז ניט אַרויס אין דער עפֿענטליכקייט, דאָך האָט מען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל געוואוסט, אַז ער קומט. דער סעקרעטאַר שמואל פּרימו האָט עס מפרסם געווען דורך בריעף, וועלכע ער האָט פֿונאַנדערגעשיקט איבעראַל. עס איז זאָגאַר בעשטימט געוואָרען דער טאָג, ווען ער האָט געזאָלט אָנקומען. קאָנסטאַנטינאָפּאָל איז געווען אין אַ מורא'דיג אויפֿגערעגטען צושטאַנד. דער גראַן-וויזיר האָט געגעבען אַ געהיימען בעפֿעהל, אַז מען זאָל איהם אַרעסטירען אַלס בונטאָוושטשיק; אַ באַנדע פֿון פּאָליציי־לייט זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרען צו בעגעגענען דאָס זעגעל-שיף. אָבער דער טאָג איז געקומען און אַוועקגעגאַנגען, און עס האָט זיך ניט בעוויזען קיין משיח. אַנשטאָט דעם האָט עס מורא'דיג געדונערט, געבליצט און גערעגענט און עס זיינען אָנגעקומען פֿערשיעדענע ידיעות מכח שיפֿען, וואָס זיינען אונטערגעגאַנגען אויף'ן ים. דער ווינד איז געקומען פֿון צפון, און עס האָט אויסגעזעהן, אַז שבתאי'ס זעגעל-שיף איז אַרויסגעשלאָגען געוואָרען פֿון וועג און פֿערטריבען געוואָרען ווער ווייסט וואו.

די אידען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבען זיך נאָכגעפֿרעגט אויף נייעס, יעדעס מאָל וואָס אַ שיף פֿלעגט אָנקומען. דער קאַפּיטאַן פֿון אַ שיף, וואָס איז געקומען פֿון די „מאַרמאָרא-אינזלען", האָט זיי דערצעהלט, אַז אַ שיף האָט געאַנקערט ביי די אינזלען, און אַ הויכער מאַן, אָנגעטהאָן אין ווייסען, וועלכער האָט אַרומגעשפּאַצירט אויף'ן דעק, דערהערענדיג, אַז די איינוואוינער פֿון די אינזלען זיינען קריסטען, האָט אויפֿגעהויבען זיין פֿינ־גער צום הימעל און די קירכע איז פֿערברענט געוואָרען אויף אַש. אַז די אידען האָבען ענדליך געהערט, אַז שבתאי'ס שיף איז געבליבען גאַנץ און געפֿינט זיך ערגעץ אַרום די „דאַרדאַנעלען", האָבען זיי זיך שוין דערצעהלט איינע די אַנדערע דעם נס, ווי אַזוי זייער הערר און ערלייזער האָט מנצח געווען די כוואַליעס און די ווינדען איינפֿאַך דורך דעם קאַפּיטעל קט"ז פֿון תהילים. אָבער תיכף נאָך די נייעס מכח זיין זיכערהייט איז געקומען די ידיעה, אַז ער איז גענומען געוואָרען אין פלען; דעם גראַן-וויזיר'ס בעאַמטע האָבען איהם געפֿיהרט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

ס'איז אמת געווען; נאָר דאָך זיינען די מחמד'אַנער, וועלכע האָבען איהם גענומען געפֿאַנגען, ניט געבליבען אָהן אַ געוויסע ווירקונג פֿון זיין פערזאָן און פֿון זיין גרויסקייט, וואָרים אין „טשעקנעזע קוטשוק", ניט ווייט פֿון דער הויפּט-שטאָדט, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט, כדי ער זאָל דאָרט קענען האַלטען שבת; און די שבתאי צבי'ניקעס פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וועלכע האָבען זיך דערוואוסט דורך אַ שליח וואו ער געפֿינט זיך, זיינען אַרויס מיט עסענוואַרג און מיט געלד. זיי האָבען נאָך אַלץ ערוואַרט צו זעהן, ווי זייער הערשער וועט אָנקומען מיט גלאַנץ און פראַכט, אָבער ער איז געקומען אין אַ קלעגליכען צושטאַנד אויף אַ מרה שחורה'-דיגען פֿערד, מיט שווערע, קלינגענדע קייטען אויף די פֿיס. דאָך איז ער אויף קיין פֿאַל ניט געווען דערשלאָגען און אַראָבגעפֿאַלען ביי זיך. „איך בין ווי אַ פֿרוי, וואָס געהט צו קינד", האָט ער געזאָגט צו זיין קעניגלי־כער סוויטע; „וואָס שטאַרקער עס זיינען איהרע וועהען, אַלץ נעהנטער איז דער מאָמענט פֿון איהר ערלייזונג. איהר וואָלט געדאַרפֿט לאַכען און זיך פֿרעהען, אַזוי ווי יענער רבי אין תלמוד האָט געלאַכט, ווען ער האָט געזעהן דעם שאַקאַל אַרומלויפֿענדיג אַרום די חורבות פֿון'ם בית המקדש; וואָרים ביז וואַנען די נבואות וועלען אין גאַנצען מקוים ווערן, קען זיך די גדולה ניט אומקעהרען צוריק." און זיין פנים האָט געלויכטען מיט זעלבסטבעוואוסטער געטליכקייט.

מען האָט איהם אַריינגעזעצט אין אַ „כאַן", אַ גרויסע געביידע, מיט אַ שטאַרקער וואַך. נאָר זיינע נאָכפֿאָלגער האָבען איהם אויסגעקויפֿט פֿון

די קייטען און איהם זאָגאַר אויפגעשטעלט אַ מין טראָהן. זונטאָג האָבען די טערקישע פּאָליציסטען איהם אַליין אַריינגעפיהרט קיין קאָנסטאַנטינאָ־פּאָל. אַ גרויסע מחנה פון אידען און טערקען האָט איהם אָבגעוואַרט ביים האַפען; פּאָליציי-לייט אויף פערד זיינען אַרומגעפאָהרען צו מאַכען אַ וועג פאַר די אָנגעקומענע און צו פערהיטען, אַז עס זאָל ניט אויסברעכען קיין געשלעג. ענדליך, אונטער גרויס טומעל און געשרייען, האָט שבתאי אַרויפגעשטעלט זיין פוס אויף'ן ברעג.

זיין טרויעריגע, נאָבעלע מיענע, די שעהנקייט פון זיין געזיכט, זיין ענטשלאָסענע שטילקייט, דאָס אַלעס האָט געמאַכט אַ געהיימניס־פולען רושם אויף אַלע, וועלכע האָבען זיך געפונען אַרום איהם, אפילו די טערקען האָבען אויך געהאַט אַ מאָמענט פון שרעק. קיין ספק ניט, אַ גאָט אין מענשען-געשטאַלט!

דער פּאַשאַ האָט געשיקט זיין אַדיוטאַנט מיט אַ וואַך איהם אַריבער־צונעהמען אין דער פעסטונג. צוערשט האָבען זיי איהם אַוועקגעפיהרט אין צאָלל־הויז, די וואַך איז געפאָהרען פאָראויס און האָט פונאַנדערגעטריבען דעם עולם.

שבתאי האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף אַ שטוהל מיט אַזאַ מאַיעסטע־טישער מיענע, אַקוראַט ווי עס וואָלט געווען שלמה המלך'ס טראָהן.

תחילת האָט שבתאי'ס אַנבליק געוואָרפען אַ מורא אויך אויף דעם אונטער־פּאַשאַ, אָבער ער איז תיכף געקומען צו זיך און האָט געזאָגט:

„שטעה אויף, דו פעררעטהער! ס'איז צייט, דו זאָלסט קריעגען בע־צאָהלט פאַר דיין פעררעטהע און זאָלסט שניידען די פרוכט פון דיינע שגעונות."

און דערביי האָט ער שבתאי'ן אַראָבגעלאָזט אַ פּאַטש.

זיינע חברה-לייט, וועלכע זיינען דורך דעם בעפרייט געוואָרען פון דער שווערער, געשפּאַנטער שטימונג, האָבען אַרויסגעשאָסען מיט אַ רשעות'־דיגען געלעכטער.

שבתאי האָט אַ קוק געטהאָן מיט אַ טרויעריגען בליק אויף דעם ברוטאַלען בעאַמטען, דאַן האָט ער איהם אויסגעשטעלט די צווייטע באַק.

דער אונטער־פּאַשאַ האָט אָבגעטראָטען אָן אַ זייט מיט אַ מורא'דיגען געפיהל פון איבערנאַטירליכקייט. דער שפּאָט פון די אַרומשטעהענדע איז גלייך איינגעשטילט געוואָרען.

כדי אויסצומיידען אַ צוזאַמענשטויס מיט'ן המון, האָט מען שבתאי'ן אָב־געפיהרט דורך זייטיגע וועגען צו דעם „קאַימאַקאָן", דעם וויצע-וויזיר אין פּאַלאַץ אַריין.

„ביסט דו דער מאַן," האָט דער „קאַימאַקאָן" געליאַרעמט, „אויף ווע־

מען די אידען זאָגען, אַז ער האָט בעוויזען נסים אין סמירנא? אַצונד איז די צייט צו ווייזען אַ מופת, וואָרים וועה וועט דיר זיין אַז ניט! דיין פֿער־ראַטה זאָל דיך טייער קאָסטען!"

„נסים!" האָט שבתאי געענטפֿערט מיט אַ שוואַכען קול. „איך — וואָס בין איך דען? בלויז אַן אָרימער איד, און איך בין געקומען אַהער אויפֿ־קלייבען נדבות פֿאַר מיינע אָרעמע ברידער אין ירושלים. די אידען פֿון דער דאָזיגער גרויסער שטאָדט האָבען זיך איינגערעדט, אַז מיין ברכה וועט זיי ברייננגען גאָט'ס גנאָד; זיי קלייבען זיך צונויף מיך צו בעגריסען. קען זיי אָבהאַלטען?"

„דו ביסט אַ פֿערפֿיהרערישער שורקע."

„אַ פראָסטער שווינדלער, וואָס וויל שפּיעלען די ראָלע פֿון אַ גאָט," איז דער אונטער־פאַשאַ אַריינגעפֿאַלען אין די רייד. „כ'האָב געמיינט, איך וועל פֿערליערען מיין אָרם, ווען איך האָב איהם אַראָבגעלאָזט אַ פּאַטש, אָבער זעהט! ער איז שטאַרקער ווי אימער." און ער האָט זיך בעטאַפּט דעם מוסקול מיט גרויס צופֿריעדענהייט.

„פֿיהרט איהם אָב אין תפיסה, דעם לומפּ!" האָט דער „קאַימאַקאָן" אַ געשריי געטהאָן.

שבתאי, וועמעס געזיכט און מיענע איז פֿול געווען מיט הימלישער איבערציינונג, איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין אַ שמוציגען קעלער, וואָס האָט געדיענט אַלס טורמע פֿאַר אידישע בעלי חובות.

XX.

אַ פּאָר טעג צייט האָבען די מוסולמאַנער זיך לוסטיג געמאַכט איבער די דערשלאָגענע אידען און זייער משיח. די גאַסען־אינגלאַך זיינען נאָכגע־לאָפֿען נאָך שבתאי צבי'ס אָנהיינגער, שרייענדיג: „געלדי־מי? געלדי־מי?" (ער קומט? ער קומט?); זאָגאַר דאָס בילען פֿון די הינט אין די גאַסען האָט געקלונגען גרויזאַם. נאָר באַלד האָט זיך די לאַגע איבערגעביטען. שבתאי'ס פראָפּעטישע סווימע האָט ניט אויפֿגעהערט צו גלויבען אין איהם — טאַקי דערפֿאַר אַליין וואָס ער ליידט, איז ער משיח! פֿרויען און קינדער זיינען אַריינגעפֿאַלען אין מיסטישע צושטענדע, האָבען געזעהן פֿערשיעדענע חזיונות, און וואונדער זיינען געשעהן אויף אַלע אָפֿענע וועגען. מ ש ה ס ו ר י א ל , וועלכער האָט פֿריהער געטריבען ליצנות און כלומר'שט אַרויס־גערופֿען גייסטער, איז מיט אַ מאָל אויף צו'ן אמת'ן אַריינגעפֿאַלען אין אַ וויל־דען, צווישעטען עקסטאַז און האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען פֿון זיך אַלערליי

נבואות; און אַז ער איז געקומען צו זיך, איז ער אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסען און האָט געשריען: „טהוט תשובה! טהוט תשובה! איך בין געווען אַן אָבלאַכער און אַ רשע. טהוט תשובה! טהוט תשובה!" די מוסולמאַנער גופא האָבען זיך אָנגעהויבען אַרומוואַקלען און האָבען ניט געוואוסט וואָס זיי זאָלען דיינקען וועגען שבתאי'ן און זיין מלוכה. אַ טערקישער דערוויש, אַנגעטהאָן אין ווייסע ברייטע בגדים, מיט אַ שטעקען אין דער האַנד, האָט גע'דרשנ'ט פֿאַר זיינע לאַנדסלייט אין די גאַסען, פּראָקלאַמירענדיג דעם אידישען משיח. „בעדיינקט זיך נור," האָט ער געזאָגט, „אַז ווען איהר וואַשט זיך אָב די הענד אייערע, וועלכע זיינען פֿערפֿלעקט מיט דעם בלוט פֿון די אָרעמע לייט און פֿול מיט רויב, אָדער ווען איהר שווינקט אָב די פֿיס אייערע, וועלכע זיינען געגאַנגען אויף'ן וועג פֿון אונגערעכטיגקייט, — איז דאָס גענוג אייך צו מאַכען ריין? אַ פּוסטע איינבילדונג! גאָט האָט געהערט די תפלות פֿון די אָרעמע, וועמען איהר פֿעראַכטעט! ער וועט דערהויבען די ערנידעריגטע און דערשלאָגענע און דערשלאָגען די שטאָלצע." אומזיסט האָט מען איהם עטליכע מאָל געשלאָגען מיט'ן „באַסטינאָדאָ", מיט דער טערקישער בולאַווע. ענדליך האָט מען איהם געבראַכט פֿאַר'ן קאַדי, וועלבער האָט איהם אָבגעשיקט אין „טימאַר־האַנע", אין משוגעים־הויז. אָבער די דאָקטוירים האָבען בעשטעטיגט, אַז ער איז ביים פֿולען פֿערשטאַנד, און ער איז ווידער געבראַכט געוואָרען פֿאַר'ן קאַדי, וועלבער האָט איהם געסטראַשעט מיט'ן טויט, אויב ער וועט ניט אויפֿהערען צו האַלטען זיינע דרשות. „הרג'עט מיך," האָט דער דערוויש זיך געבעטען, „און איהר וועט מיך אויסלייזען פֿון די גייסטער, וועלכע זיצען אין מיר און טרייבען מיר צו זאָגען נביאות." די דאָזיגע ווערטער האָבען אויף'ן קאַדי געמאַכט אַ טיעפֿען רושם און ער האָט איהם בעפֿרייט. ער האָט איהם אויך געוואָלט בעלוינען פֿאַר די יסורים, וואָס ער האָט איהם פֿערשאַפֿט, און איהם אָנלאָדען מיט זילבער, נאָר דער דערוויש האָט גאָרנישט געוואָלט נעהמען און איז זיך אַוועק זיין וועג, ווידער דרש'ענדיג און פּראָפֿעצייהענדיג ווי פֿריהער. און אין הימעל האָט זיך בעוויזען אַ פֿלאַמענדער קאָמעט.

באַלד האָט שבתאי געהאַט אַ גרויסע מאַסע פֿון טערקישע נאָכפֿאָלגער. די אידען, וועלכע האָבען זיך געפֿונען אין דער תפיסה פֿון די בעלי חובות אינאיינעם מיט שבתאי'ן, האָבען איהם תיכף אָבגעגעבען דעם בעסטען אָרט און געמאַכט אַ טראָהן פֿאַר איהם. ער איז געוואָרען דער קעניג פֿון דער תפיסה. טויזענדער פֿלעגען זיך פֿערקלייבען טאָג־טעגליך אַרום די טויערן צו כאַפּען אַ קוק אויף איהם. דער הויפּט וועכטער פֿון דער טורמע האָט, פֿערשטעהט זיך, ניט אַרויסגעלאָזט די געלעגענהייט און גע-

צויגען זיינע פּראָפֿיטען פֿון זייער פֿערגעטערונג. אָנשטאָט די פֿינף פּיאַסטער, וואָס מען האָט געדאַרפֿט בעצאָהלען פֿאַר דער ערלויבעניש צו בעזוכען אַן אַרעסטאַנט, האָט ער גענומען פֿון שבתאי׳ס אָנהיינגער אַ גאַנצע קראָן, דאָס הייסט פֿיער מאָל אזוי פֿיעל, און ער איז גאָר גיך רייך געוואָרען. געוויסע אָנגעזעהענע אידען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל פֿלעגען בלייבען אַ גאַנצען טאָג לעבען שבתאי׳ן, שטעהענדיג פֿאַר איהם מיט הכנעה און פֿערגעטערונג אויף דעם אָריענטאַלישען אופן — די אויגען אַראָבגעלאָזט צו דער ערד, די קערפּערס אָנגעבויגען פֿאָראויס און די הענד אַריבערגעלייגט איינע איבער דער אַנדערער אויף׳ן האַרצען. פֿאַר אָט די געסט זיינע, וועלכע פֿלעגען קומען אָנגעלאָדען מיט מתנות, האָט שבתאי ווינציג וואָס גערעדט; נור צייטענווייס פֿלעגט ער דערמאָנען דעם קאַפּיטעל פֿון בראשית, וואו עס דערצעהלט זיך וועגען יוסף׳ן, וועלכער איז אַרויס פֿון תפיסה און איז געוואָרען דער מושל איבער מצרים.

„ווי געהט עס דיין אָרעמען אַרעסטאַנט?" האָט דער „קאַימאַקאָן" אַמאָל צופֿעליגער ווייזע אַ פֿרעג געטהאָן ביי זיין אונטער־פּאַשאַ.

„אָרעמער אַרעסטאַנט, מיין הערר!" האָט אַרויסגעפּלאַצט דער אונטער־פּאַשאַ. „זאָגט בעסער, גליקליכער און גלענצענדער מאָנאַרך! די טורמע איז געוואָרען אַ פּאַלאַץ. דאָרט וואו ס׳האָט פֿריהער געהערשט אַ שטענדיגע פינסטערניש, ברענען איצט כסדר וועקסענע ליכט; דער פּלאַץ, וואָס איז געווען פֿערפּעסטעט פֿון שמוץ און מיסט, איז אַצונד פֿול מיט דעם ריח פֿון רויזען און אַלערליי פּאַרפֿיומען; דאָרט וואו מענשען פֿלעגען פֿריהער אויסגעהן פֿאַר הונגער, זעהט מען איצט אַלערליי לוקסוס־זאַכען; די שיריים, די ברעקלאַך פֿון שבתאי׳ס טיש זיינען גענוג פֿאַר אַלע זיינע חברים־אַרעסטאַנטען."

דער „קאַימאַקאָן" איז געווען שטאַרק צוטראָגען און איז אַרומגעגאַנגען און האָט געטראַכט וואָס צו טהאָן.

דערווייל איז שבתאי׳ס בעריהמטקייט געוואַקסען און געוואַקסען. מען פֿלעגט דערצעהלען, אַז יעדע נאַכט בעווייזט זיך אַ ליכט איבער זיין קאָפּ, צייטענווייז פֿון שטערען, צייטענווייז ווי אַ צווייג פֿון אַן אָליווען־בוים. עטליכע ענגלישע סוחרים פֿון גאַלאַטאַ (אַ קאָנסטאַנטינאָפּאָלער קוואַרטאַל), זיינען געקומען צו איהם אויף בעזוך און האָבען זיך פֿאַר איהם בעקלאָגט אויף זייערע אידישע בעלי חובות אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וועלכע האָבען אויפֿגעהערט צו האַנדלען און ווילען ניט בעצאָהלען זייערע שולדען. שבתאי האָט גענומען זיין פֿעדער און אָנגעשריבען פֿאָלגענדע ווערטער:

„צו אייך, די אידען, וועלכע וואַרטען אויף משיח׳ן און אויף דער

גאולה פֿון׳ם פֿאָלק ישראל, שלום אין קץ, פֿריעדען אָהן אַן ענד. היות אַזוי ווי מען האָט אונז איבערגעגעבען, אַז איהר זייט שולדיג געלד צו עטליכע פֿון דער ענגלישער נאַציאָן, האַלטען מיר פֿאַר רעכט אייך צו בעפֿעהלען, איהר זאָלט בעצאָהלען די דאָזיגע חובות אייערע; און באם איהר וועט זיך ענטזאַגען דערפֿון און ניט פֿאָלגען אונזער בעפֿעהל, זאָלט איהר וויסען זיין, אַז איהר וועט ניט האָבען קיין שום חלק אין אונזערע שמחות און אונזער מלוכה.״

די חובות זיינען אויף׳ן שטעל בעצאָהלט געוואָרען, און שבתאי׳ס נאָמען איז גרעסער און בעריהמטער געוואָרען. די געשיכטע מכח זיין איינגעשפּאַרט ווערן אין תפיסה און מכח דעם כבוד, וואָס ער האָט, אפילו פֿון מוסולמאַנער, האָט זיך פֿערשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. וואָס! די טערקישע רעגירונג, וועלכע איז געוועזן בעריהמט פֿאַר איהר אכזריות, און וואָס איהר עצם פּאָליטיק איז בעשטאַנען אין דעם, אַז דער הערשער פֿון לאַנד זאָל זיין אַרומגערינגעלט פֿון מענשען, וועמען ער זאָל קענען דערהויבען צו כבוד און גדולה אָדער אַוועקשיקען פֿון דער וועלט, אויב זיין האַרץ האָט עס געגלוסט, — אָט דער טערקישער סולטאַן, וועלכער איז כסדר געוועזן גרייט מיט׳ן שטריק און דעם זאַק, מיט׳ן שווערד און דעם „באַסטינאַדאַ״, האָט פֿונדעסטוועגען ניט געסמייעט צו טויטען אַ בונטאָווטשיק, וועלכער האָט זיך בעריהמט, אַז ער וועט אַרונטערזעצען דעם סולטאַן פֿון טראָהן. ווער זשע האָט נאָך געקענט צווייפֿלען, אַז דאָס איז ווירקליך דער לאַנג־ערוואַרטעטער משיח ?!

XXI.

אָבער דער „קאַימאַקאַן״ האָט זיך געגרייט אַוועקצופֿאָהרען מלחמה האַלטען מיט קרעטאַ; און אין זיין אַבוועזענהייט האָט ער מורא געהאַט איבערצולאָזען שבתאי׳ן אין דער הויפּט־שטאָדט. דער אַרעסטאַנט איז מחמת דעם אַריבערגעפֿיהרט געוואָרען אין דעם פּלאַץ, וואו מען האָט געהאַלטען די שטאַאַטס־געפֿאַנגענע, אין דער פֿעסטונג פֿון די דאַרדאַנעלען אין אַבידאָס. דער בעפֿעהל האָט געלויטעט, אַז ער מוז געהאַלטען ווערן גאַנץ שטריינג און ער זאָל קיינמאָל ניט טהאָרען אַרויסגעהן פֿון די טויערן. נאָר מערקווירדיג, צי איז דאָס געוועזן מחמת דעם וואָס דער „קאַימאַקאַן״ האָט דאָך געהאַט אַ געוויסען אינערליכען רעספּעקט פֿאַר שבתאי׳ן, אָדער דערפֿאַר וואָס ער האָט געוואָלט האָבען ביי זיך אין די הענד אויך זיין גאַנצע גוואַרדיע, על כל פנים ער האָט ערלויבט שבתאי׳ס סוויטע פֿון

מלכים, זיין סעקרעטאַר שמואל פרימו און זיין פֿרוי מעליסעלדאַ, זיי זאָ־ לען מיט איהם מיטגעהן אין תפיסה.

די נייעס, אַז ער איז אַריבערגעפֿיהרט געוואָרען אויף אַ בעסערן פּלאַץ, האָט פֿערשטאַרקט דעם גלויבען פֿון שבתאי׳ס אָנהייגגער אין איהם. נאָך מעהר, מען האָט דערצעהלט, אַז די יאַניסאַראַן, וועלכע זיינען איהם געקומען נעהמען, זיינען געפֿאַלען טויט, ווי ער האָט נור אַרויסגעבראַכט איין וואָרט פֿון מויל; און דערנאָך האָט ער אַ טהייל פֿון זיי צוריק לע- בעדיג געמאַכט, עטליכע זיינען געבליבען טויט, מחמת זיי זיינען ניט גע- ווען קיין אמת׳ע טערקען, האָט ער געזאָגט. דאַן איז ער מיט זיין אייגע־ נעם ווילען אַוועק אין דער פֿעסטונג, נאָר די קייטען, וואָס זיי האָבען איהם אָנגעטהאָן אויף די פֿיס, זיינען אַרונטערגעפֿאַלען פֿון איהם, פֿער־ וואַנדעלט אין גאָלד, מיט וואָס ער האָט בעשאָנקען זיינע געטרייע און אי- בערגעבענע נאָכפֿאָלגער; און ניט קוקענדיג אויף די שטאָהלענע ריגלען און די אייזערנע שלעסער, האָט מען איהם געזעהן אַרומגעהן איבער די גאַסען מיט אַ גרויסען עולם. די שבתאי צבי׳ניקעס האָבען אויך געפֿונען אַ מיסטישע בעדייטונג אין דעם פֿאַקט, וואָס זייער משיח איז אָנגעקומען אין זיין נייע תפיסה די נאַכט פֿון פסח — פֿון דעם פֿרייהייטס-יום-טוב.

שבתאי האָט זיך תיכף גענומען מקריב זיין דעם ק ר ב ן פ ס ח פֿאַר זיך און זיינע נאָכפֿאָלגער, און עסענדיג דאָס פֿלייש מיט׳ן חלב צוזאַמען, ניט קוקענדיג אויף דעם דין אין דער גמרא, וועלכער פֿערוועהרט עס, האָט ער אויסגערופֿען: „געבענשט זאָל זיין גאָט, וועלכער האָט ווידער ערלויבט דאָס, וואָס איז געווען פֿערבאָטען".

צו דעם „מגדל עוז", דעם טהורם פֿון שטאַרקייט, ווי די אָנהייגגער פֿון שבתאי צבי האָבען גערופֿען די פֿעסטונג אין אַבידאָס, וואו דער משיח האָט געפֿיהרט זיין קעניגליכען שטאַט, האָבען זיך פֿערזאַמעלט גאַנצע מחנות פֿון פוילען, דייטשלאַנד, איטאַליען, וויען, אַמסטערדאַם, קאַיראָ און מאַראָקאָ. זיי פֿלעגען קומען אָנגעלאָדען מיט אוצרות, און האָ- בען געוואָלט זוכה זיין זיך צו זעהן מיט איהם פנים אל פנים; און שבתאי האָט זיי געגעבען זיין ברכה און זיי פֿערשפּראָכען הצלחה אין אַלע זייערע אונטערנעהמונגען אין׳ם הייליגען לאַנד. די שיפֿען זיינען גע־ ווען געפּאַקט מיט פּאַסאַזשירען; רייזע-קאָסטען האָבען געשטיגען. די איינגעבאָרענע פֿון לאַנד זיינען רייך געוואָרען דערפֿון וואָס זיי האָבען אויפֿגענומען די געסט און זיי פֿערזאָרגט מיט אַלעם וואָס זיי האָבען גע־ דאַרפֿט צום לעבען. דער אויפֿזעהער פֿון דער פֿעסטונג — וועלכער האָט פֿערטייטשט דעם „קאַימאַקאָן׳ס" בעפֿעהל אויף אַ ליבעראַלען אופן און

געדרונגען דערפֿון, אַז אויב דער געפֿאַנגענער טהאָר ניט אַרויסגעהן מעגען אָבער זיינע געסט אַריינקומען אינעווייניג צו איהם — האָט אויסגעניצט די געלעגענהייט און זיך אָנגעשאָטען מיט גאָלד; פֿון פֿופֿצעהן ביז דרייסיג מאַרק האָט ער גענומען פֿאַר יעדען איינעם, וועמען ער האָט צוגעלאָזט צו דעם קעניגליכען קרייז. אַ שטראָם פֿון גאָלד האָט אַריינגעפֿלייצט אין אַבידאָס. אידען, מחמד'אַנער, קריסטען — די גאַנצע וועלט האָט בעוואונדערט, און אַ העלפֿט פֿון איהר האָט געגלויבט. די שעהנקייט און די פֿרעהליכקייט פֿון מעליסעלדאַ'ן האָבען בעצויבערט די שטאַרקסטע צווייפֿלער. אַלע געדאַנקען, פֿון די ווייטע עקען פֿון דער וועלט, האָבען זיך געווענדט צו דעם „טהורם פֿון שטאַרקייט". נאָך קיינמאָל אין דער מענשליכער געשיכטע האָט זיך ניט געטראָפֿען, אַז די נייעס מכח אַ משיח, אַן ערלייזער, זאָל זיך אַזוי וויט און ברייט פֿערשפרייטען ביי זיין לעבען, ווי דאָ ביי שבתאי'ן. כדי צו טרייסטען די, וועלכע האָבען ניט געהאַט ביכולת צו מאַכען די הייליגע רייזע צו איהם אָדער קיין ירושלים, האָט שבתאי זיי געגעבען דיזעלבע ברכות און זיי צוגעזאָגט דיזעלביגע הצלחה און שפֿע, אויב זיי וועלען מתפלל זיין אויף די קברים פֿון זייערע מאַמעס. זיינע ראשי תיבות, ש. צ., זיינען אויפֿגעשריבען געוואָרען אין אותיות פֿון גאָלד כמעט איבער יעדער שוהל, מיט אַ קרוין אויף דער וואַנד און ביי דער זייט דער קאַפּיטעל צ"א פֿון תהלים, און אַ בעזונדערע תפלה פֿאַר איהם איז אַריינגעשטעלט געוואָרען אין דאַוונען: „בענש אונזער האַר און קעניג, דעם קדוש וצדיק שבתאי צבי, משיח אלהי יעקב."

די גהעטאָס האָבען אָנגעהויבען פֿונאַנדערפֿאַלען. אַרבייט און מסחר זיינען געוואָרען וואָס ווייטער אַלץ ווייניגער און קלענליכער זאָגאַר אין די אידישע קוואַרטאַלען, וואו מען האָט אַם ווייניגסטען געגלויבט. אין אונגאַרן האָבען די אידען אָנגעהויבען אַליין איינוואַרפֿען זייערע הייזער. די גרויסע מיטעל-פּונקטען פֿון האַנדעל, וועלכע האָבען זיך דאָס רוב אויפֿגעהאַלטען נור אַ דאַנק די אידען, זיינען פּאַראַליזירט געוואָרען. די איבערגעבענסטע פּראָטעסטאַנטען האָבען גענומען צווייפֿלען אין זייער קריסטענטהום. אַמסטערדאַם, דורכדרונגען פֿון אידישען ענטהוזיאַזם, האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן פֿאַר פֿרייד. אין האַמבורג, ניט קוקענדיג אויף די איראָנישע שטעכווערטער פֿון דעם לאָנדאָנער רב יעקב סאַספּאָרטאַס, זיינען שבתאי'ס געגנער אָדער די „כופרים", ווי מען האָט זיי גערופֿען, געצוואונגען געווען צו ענטפֿערן אמן אויף דער תפלה פֿון דעם משיח; אַזוי האָט געוואָלט דער מנהיג פֿון דער האַמבורגער קהילה בענדיטאָ דע קאַסטראָ. אין דער שטאָדט ליוואָרנאַ האָט דער האַנדעל אויפֿגעהערט. אין ווענעדיג זיינען

פֿאַרגעקומען געשלעגערייען, און די „כופרים" זיינען געסטראַשעט געוואָרען מיט'ן טויט. אין מאָראַװיאַ האָט זיך דער גובערנאַטאָר געמוזט אַריינמישען, אום איינצושטילען דעם טומעל. אין דער שטאָדט סאַלעע, אַלזשיר, האָבען די אידען אַזוי אָפֿען אַרויסגעגעבען זייער איבערציינונג מכח דער קומענ־דער אידישער ממשלה, אַז דער „עמיר" האָט אַרויסגעלאָזט אַ בעפֿעהל מען זאָל זיי פֿערפֿאָלגען. אין סמירנאַ, ווידער, איז געווען פונקט דער היפך דערפֿון: דאָרט האָט אַ „חאַכאַם" פֿאַר'ן „קאַדי" פּראָטעסטירט געגען די פֿעררִיקט־הייטען פֿון זיינע ברידער, האָבען די אידען דורך שוחד אויסגעווירקט, מען זאָל איהם דערפֿאַר אָבגאָלען די באָרד און איהם אַוועקשיקען אויף קאַטאָרגע

דריי חדשים זיינען אַריבער, דריי חדשים פֿון פּרינצליכען רייכטהום און כבוד פֿאַר שבתאי'ן. מעליסעלדאַ'ס פֿרעהליכקייט און איהר רייץ האָבען אַזוי געווירקט אויף איהם, אַז ער האָט אַוועקגעוואָרפֿען אַלע זיינע אַסקעטישע גענג, אַלע זיינע תעניתים און זעלבסט־ענטזאַגונגען, און האָט געפֿיהרט דאָס לעבען פֿון אַ קעניג, רעגירענדיג איבער אַ וועלט, וואָס האָט שוין קיינמאָל ניט געזאָלט פֿערפֿינסטערט ווערען פֿון זינד און עלענד און נויטה. דער ווײַן האָט געפֿונקעלט און געפֿלאָסען, די בעסטע מאכלים זיינען אויפֿגעגע־בען געוואָרען אויף זיין קעניגליכען טיש, בלומען און אַלערליי זיסע און אָנגענעהמע ריחות האָבען אָנגעפֿילט די לופֿט; שעהנע אידישע מיידלאַך האָבען געטאַנצט פֿאַר איהם, און זייערע אויגען האָבען געשאָסען מיט רייַ־צענדע, ליידענשאַפֿטליכע בליקען. דער תענית פֿון שבעה עשר בתמוז איז אָנגעקומען. שבתאי האָט איהם מבטל געווען, ערקלעהרענדיג, אַז אין דעם דאָזיגען טאָג איז אין איהם געבוירען געוואָרען די איבערציינונג, אַז ער איז משיח. דער תשעה באב — דער טאָג פֿון זיין געבורט — איז ווי־דער אַמאָל פֿערוואַנדעלט געוואָרען פֿון אַ תענית אין אַ יום טוב; דער קעניגליכער בעפֿעהל, וועלכער איז פֿערשפּרייט געוואָרען איבער דער גאַנ־צער וועלט, האָט געבראַכט דעם נביא צפניה'ס ווערטער: „זינג און זיי זיך משמח, אָה דו טאָכטער פֿון ציון; וואָרים זיי ווייסען, אַז איך קום און איך וועל רוהען צווישען דיר, — אַזוי זאָגט גאָט דער האַר." איינצעלנע פּרטים, ווי אַזוי דער גאָטעס־דיענסט און די תפלות פֿון דעם דאָזיגען טאָג זאָלען צוגעהן, זיינען מיטגעשיקט געוואָרען אינאיינעם מיט'ן בעפֿעהל.

און אין דעם דאָזיגען ערהאַבענעם טאָג פֿון ששון ושמחה, פֿון גלאַנץ און פּראַכט, בעקרוינט מיט דעם כבוד און די טיעפֿסטע ווינשע פֿון זיין פֿאָלק, וואָס איז דאָרט געווען פֿערטראָטען דורך דעפּוטאַציעס פֿון אַלע געגענדען און אַלע לענדער פֿון דער וועלט, — אין דעם הערליכען טאָג האָט שבתאי'ס גדולה דערגרייכט די העכסטע מדרגה.

(דאָ ענדיגט זיך די צווייטע מגילה.)

די דריטע מגילה.

XXII.

אין דער שטונדע פֿון זיין טריאומף, האָבען צוויי פוילישע אידען, וועלכע זיינען געקומען זעהן זיין היילינגען פנים, איהם דערצעהלט מכח אַ נייעם נביא, וואָס האָט זיך בעוויזען אין דער ווייטער שטאָדט לעמבערג, איינער מיט'ן נאָמען נחמיה כהן, וועלכער האָט אויך אָנגעזאגט דאָס נאָהענטע קומען פֿון דער גאולה, נאָר ניט דורך שבתאי צבי.

יענע נאַכט, ווען זיין קעניגין און זיינע הויפּלייט זיינען געשלאָפֿען, האָט זיך שבתאי געראַנגעלט מיט זיך אַליין אין זיין איינזאַמען עמפּפאַנג-צימער. דער גייסט פֿון זעלבסט-צווייפֿעל, וועלכער איז אויף אַ היבשע צייט בערוהיגט געוואָרען דורך מוזיק און פאַראַד — האָט זיך פֿון דאָס ניי אויפֿגעכאַפּט דורך דער דאָזיגער נייער און אומגעריכטער ידיעה. דאָס איז עפּעס געווען אַזוי ווי אַ מורא'דיגע אָנצוהערעניש, אַז אָט דאָס גלענצענ-דע און רייצענדע לעבען איז נאָך אַלעמען ניט געווען צייטיג גענוג, אַז די מלוכה האָט נאָך ניט געדאַרפֿט קומען.

„אָה, מיין פֿאָטער אין הימעל!" האָט ער מתפלל געווען, פֿאַלענדיג אויף'ן פנים, דו האָסט דאָך מיך ניט פֿערפֿיהרט. זאָג מיר, איך בעט דיך, אַז אָט דער נביא איז אַ פֿאַלשער, אַז נור דורך מיר דאַרף דיין קעניגריך איינגעפֿיהרט ווערן אויף דער ערד. איך וואַרט אויף'ן נס. די טעג פֿון'ם גרויסען יאָהר זיינען שוין באַלד אַריבער, און וועה! איך פֿערברייננ דאָ מיין צייט אין אַ לעבערליכער גרויסקייט. אַ מופת! אַ מופת!"

„שבתאי!" אַ רייצענדע שטימע האָט איהם אַ רוף געטהאָן ביים נאָ-מען. ער האָט זיך אומגעקוקט. מעליסעלדאַ איז געשטאַנען ביי דער טהיר. זי איז געקומען פֿון שלאָף צימער, אַזוי לייכט אָנגעטהאָן ווי אין יענעם פּריה-מאָרגען אויף'ן בית עולם.

אַן אויסדרוק פֿון מאָדנער ענטציקונג איז איהר געלעגען אויף'ן גע-זיכט, און זיך צוקוקענדיג נעהנטער צו איהר, האָט ער געזעהן, אַז איהרע לאַכענדע אויגען זיינען געווען פֿערצויגען מיט שלאָף.

„דאָס איז דער מופת," האָט ער אַרויסגעשעפּטשעט אין שרעק.

ער איז אויפֿגעשפּרונגען פֿון אָרט און האָט אָנגענומען איהר ווייסע האַנד, וועלכע האָט געברענט ווי פֿייער, און זי האָט איהם אָבגעפֿיהרט צוריק אין שלאָף צימער, געהענדיג גלייך אָקוראַט ווי זי וואָלט געווען אויף.

„עס איז דער מופת," האָט ער געמורמעלט, „דער מופת, אַז מעליסעלדאַ האָט מיך באמת געפֿיהרט צו דעם קעניגרייך פֿון פֿרייד."

נאָר אַז ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט אין דער פֿריה, איז ער נאָך אַלץ געווען אונרוהיג און פֿערזאָרגט. די בעדייטונג פֿון דעם מופת האָט ניט אויסגעזעהן צו זיין אַזוי קלאָהר ווי אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט; די פֿיגור פֿון דעם נייעם נביא האָט אַרומגעשוועבט פֿאַר זיינע אויגען און האָט איהם ניט געגעבען קיין רוה.

אַז זיינע צוויי פּוילישע געסט זיינען געפֿאָהרען צוריק אַהיים, האָבען זיי מיטגעפֿיהרט מיט זיך אַ קעניגליכען בריעף, וועלכער האָט מבטיח געווען די פּוילישע אידען, אַז עס וועט גענומען ווערן נקמה אָן די קאָזאַקען; זיי האָבען אויך געהאַט אַ שליחות צו נחמיה'ן, ער זאָל וואָס גיכער קומען צו דעם משיח.

ס'איז געווען אַ לאַנגער וועג, נאָר אַרום אָנהויב סעפּטעמבער איז נחמיה אָנגעקומען קיין אַבידאָס. ער איז תיכף אויפֿגענומען געוואָרען אין אַ חדר מיוחד. ער האָט זיך געהאַלטען זעהר שטאָלץ.

„שלום צו דיר, שבתאי."

„שלום צו דיר, נחמיה. איך האָב זיך געוואָלט דורכריידען מיט דיר; מען זאָגט, אַז דו לייקענסט אין מיר."

„דאָס איז אמת. ווי אַזוי קען משיח — משיח פֿון בית דוד קומען, איידער ס'איז נאָך געקומען זיין פֿאָרלויפֿער, משיח פֿון בית אפרים, ווי אונזערע הייליגע ספרים זאָגען?" שבתאי האָט געענטפֿערט, אַז דער בן אפרים איז שוין געקומען, נאָר ער האָט ניט געקענט איבעררייַדען נחמיה'ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער למדן, האָט געקענט זעהר גוט העברעאיש, סיריש און כאַלדעאיש, און האָט געענטפֿערט אויף אַלעם, פּונקט ביי פּונקט. אָבער דער ערשטער משיח האָט געזאָלט זיין אַ בעל דרשן, אָרים און פֿעראַכטעט, אַ משרת ביי דעם צווייטען. וואו האָט מען איהם געזאָלט געפֿינען?

דריי טעג האָבען זיי זיך מתוכח געווען, נאָר נחמיה איז נאָך אַלץ אַרומגעגאַנגען און געהאַלטען אין איין דרש'ענען געגען שבתאי'ן. די איבערגעבענע שבתאי צבי'ניקעס, וועלכע זיינען געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט אויף דעם איינגע'עקשן'טען און קריגערישען מאַן, וואָלטען איהם אודאי ניט געשאַנעוועט, נאָר דער לעמבערגער נביא האָט זיך בעצייטענס אָבגעטראָגען אין דער שטאָדט אַדריאַנאָפּאָל. דאָ האָט ער געמאַכט אַ פּלאַן זיך נוקם צו זיין אָן שבתאי'ן און ער האָט זיך פֿאָרגעשטעלט פֿאַר דעם „קאַימאַקאָן".

„פֿערראַטה, אָה מוסטאַפֿאַ, פֿערראַטה!" האָט ער איהם געוואָרענט.

ער האָט אויסגעגעבען די פֿאַנטאַסטישע פּלענער אַרונטערצוזעצען דעם סול־טאַן פֿון טראָהן, מכח וואָס שבתאי האָט נאָך אַלץ געטרוימט און וואָס אַלע האָבען געוואוסט אַחוץ די רעגירונג, מחמת דער אוֹפֿזעהער פֿון דער פֿעסטונג אין אַבידאָס האָט ניט געוואָלט פֿערלירען זיין גרויסע הכנסה און ער האָט דערום גאָרנישט געמעלדעט וועגען דעם וואָס דאָרט פֿלעגט פֿאָרקומען.

נחמיה האָט פֿאָרגעשטעלט שבתאי'ן פֿאַר אַן אויסגעלאַסענעם מענשען, וועלכער איז אויסען געווען בלויז צו פֿערדאַרבען די אידען, זיי אָבריישען פֿון זייער עהרליכען און אָנשטענדיגען לעבען און פֿון זייער געהאָרכזאַמ־קייט צום סולטאַן. און נאָכדעם ווי ער האָט זיך אויף אַזאַ'ן אופֿן נוקם געווען אָן זיין געגנער, איז דער לעמבערגער נביא געוואָרען אַ מחמד'אַנער.

אַ רייטער איז גלייך געשיקט געוואָרען צום סולטאַן, און דאָרט האָט מען געהאַלטען אַ בעראַטהונג. די פֿראַגע איז געווען זעהר ערנסט. הינ־ריכטען שבתאי'ן, וועלכער איז געווען אַזוי בעליעבט ביי אידען און טער־קען צוגלייך, דאָס וואָלט געהייסען פֿעראייביגען אַ נייע סעקטע. דער „מופֿטי וואַני" — אַ גייסטליכער ענטהוזיאַסט — האָט פֿאָרגעלייגט, אַז מען זאָל שבתאי'ן צוריידען, ער זאָל אָננעהמען נחמיה'ס ביישפּיעל און אַריבערגעהן צום מחמד'אַניזם. דאָס איז ניט נור געווען אַ קלוגע עצה, ווי אַזוי זיך אַרויסצודרעהען פֿון אַ מאָמענטאַנער צרה, נאָר זי האָט אויך אין זינען געהאַט די גרויסע געווינסען, וואָס קענען דערפֿון אַרויסקומען פֿאַר דעם מחמד'אַנישען גלויבען. אַן עלצטער מיט אַ מחנה יאַניסאַרען זיינען גלייך אָבגעשיקט געוואָרען קיין אַבידאָס. און אין אַ שעהנעם טאָג, ווען די פֿעסטונג פֿון די דאַרדאַנעלען איז געווען בעלאַגערט מיט שבתאי'ס פֿערגעטערער, ווען דער „טהורם פֿון שטאַרקייט" האָט געגלאַנצט מיט די וויים־געקליידעטע קעניגע, און איז פֿול געווען מיט דופֿטענדע בלומען און אַלערליי זיסע ריחות, און דורכדרונגען פֿון מוזיק און געזאַנג, — האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אַהין די יאַניסאַרען מיט די לאַנגע וואָנציעס. זיי האָבען צוטריבען דעם עולם מיט זייערע לאַנגע ריטער, געכאַפּט דעם משיח און זיין קעניגין און זיי אַריבערגעפֿיהרט קיין אַדריאַנאָפּאָל.

XXIII.

דער „האַקים באַשי", דעם סולטאַן'ס דאָקטאָר, וועלכער איז אַליין געווען אַ אידישער טערק, איז אויסגעקליבען געוואָרען אַלס דער פּאַ־סענדסטער צו ריידען מיט שבתאי'ן. ער האָט איהם פֿאָרגעלייגט דעם סולטאַן'ס בעשלוס אין דעם זעלבען אָבענד, ווען שבתאי איז אָנגעקומען

קיין אַדריאַנאָפּאָל. אַזוי ווי צו מאַכען חוזק פֿון איהם איז דער בעפֿרייטער אַרעסטאַנט אַריינגעפֿיהרט געוואָרען אין אַ בעקוועמליכען פֿליגעל פֿון'ם פּאַלאַץ, אַרויסקוקענדיג צום טייך. דאָרט איז ער זיך געלעגען אויף אַ רייבען דיוואַן, רויכערענדיג אַ ציבוק, מיט אַ כלומר'שטער, געמאַכטער רוהיגקייט.

„וואָס פֿאַר אַ כבוד איז מען זיך נוהג אָבצוגעבען דעם סולטאַן?" האָט ער מיט אַ גאַנץ רוהיגען טאָן אַ פֿרעג געטהאָן דעם דאָקטאָר, אַזוי גיך ווי זיי האָבען זיך בעגריסט. „איך וואָלט ניט געוואָלט קומען פֿאַר זיין דערהויבענער מאַיעסטעט ווי איינער, וואָס ווייסט ניט ווי זיך אויפֿצופֿיהרען."

„אַ סוף צו דער קאָמעדיע, שבתאי צבי!" האָט דער „האַקים באַשי" מיט אַ שטריינגען טאָן געזאָגט. „דער סולטאַן פֿערלאַנגט ניט פֿון דיר קיין צערעמאָניעלע שטיק, נאָר אַ מופת."

„האָט מען שוין דען ניט געזעהן גענוג מופתים?" האָט שבתאי געפֿרעגט שטילערהייט.

„צופֿיעל," האָט דער געוועזענער איד געענטפֿערט מיט אַ טרוקענעם טאָן. „דאָך אויב דו ווילסט ראַטעווען דיין לעבען, מוזט דו בעווייזען נאָך אַ מופת."

„וואָס פֿאַר אַ מופת?"

„דו זאָלסט ווערן אַ טערק!" און אַ לייכטער שמייכעל האָט געשוועבט אויף דעם דאָקטאָר'ס ליפּען.

אַ היבשע ווייל איז געווען שטיל. שבתאי'ס ליפּען האָבען זיך אויך פֿערצויגען, אָבער ניט מיט קיין שמייכעל. דער פֿרעהליכער גלאַנץ פֿון אַבידאָס איז פֿערשוואונדען פֿון זיין געזיכט, נאָר די אומעטיגקייט, וואָס איז איהם איצט געלעגען אויף'ן פּנים, איז ניט געווען יענע פֿיינע מרה-שחורה פֿון אַמאָל.

„און אַז איך וועל זיך אָבזאָגען פֿון דעם דאָזיגען מופת?"

„מוזט דו אונז געבען אַן אַנדערען אויף זיין אָרט. דער „מופֿטי וואַני" לייגט פֿאָר, אַז מען זאָל דיך בינדען אַ נאַקעטען און דיך אַרויסשטעלען אַלס ציעל פֿאַר די בויגען-שיסער; אויב דיין לייב און דיין הויט זיינען בעשיצט און בעשירמט געגען די פֿיילען אַזוי ווי אַ פּאַנצער, דאַן וועלען מיר דיך אָנערקענען פֿאַר דעם אמת'ן משיח, און פֿאַר דער פּערזאָן, וואָס אַללאַה האָט בעשטימט צו געוועלטיגען איבער דער וועלט, ווי דו פּרעטענדירסט."

„און אַז איך וועל זיך אָבזאָגען פֿון דעם דאָזיגען מופת אויך?"

„דאַן וואַרט אויף דיר דער קאָסטיאָר ביים טויער פֿון פּאַלאַץ, דיך צו צווינגען דערצו," האָט געדונערט דער „האַקים באַשי"; „דו וועסט שטאַרבען

אין יסורים און ענוים קשים. מען וועט דיר ניט אַרונטערנעהמען דעם קאָפּ; אַזאַ גנאָד וועט מען דיר ניט טהאָן, וואָרים דו ווייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז מחמד'אַנער וועלען ניט פֿעראונרייניגען זייערע שווערדען מיט דעם בלוט פֿון אַ אידען. פֿאָלג מיין עצה, שבתאי," האָט ער פֿאַרטגעזעצט מיט אַ נידעריגערן טאָן. „ווער איינער פֿון אונז. נאָך אַלעמען, קומען דאָך די מחמד'אַנער אַרויס פֿון הגר'ן. מחמד איז בלויז משה'ס נאָכפֿאָלגער. מיר גלויבען אין איין גאָט, וואָס הערשט איבער הימעל און ערד, מיר עסען ניט קיין חזיר. דו קענסט זיין משיח אין אַ ווייסען טורבאַן אַזוי גוט ווי אין אַ שוואַרצען," האָט ער געענדיגט מיט אַ וויץ.

שבתאי האָט אַ ציטער געטהאָן. „משומד!" האָט ער געמורמעלט.

„נו יאָ, און וואָס פֿאַר אַ גלענצענדער אויסטויש!" האָט זיך אָבגערופֿען דער דאָקטאָר. „דער סולטאַן איז אַ גוטער צאָהלער, זאָל זיין שיין קיינמאָל ניט פֿערגעהן. ער גיט דיר צייט ביז מאָרגען צו בעשליסען — טערק אָדער מאַר־טירער? מיט ברענענדע פֿאַקעלען צוגעבונדען צו דיינע גליעדער, וועט מען דיך אַרומיאָגען איבער די גאַסען מיט פֿייערדיגע ריטער פֿאַר אַלעמען אין די אויגען — דאָס איז דעם סולטאַן'ס בעפֿעהל. ער איז אַן איידעלער און אַ גו־טער צאָהלער. נאָך אַלעמען, וואָס האָבען מיר צו ערוואַרטען — צווישען אונז גערעדט, מיר צוויי אידען, עה?" און ער האָט אַ וואונק געטהאָן צו שבתאי'ן מיט שפּאַס. „די זונן בעגריסט מחמד'ן יעדען פֿריהמאָרגען, זאָגען די דאָזיגע טערקען. זאָל די מאָרגעדיגע זונן בעגריסען נאָך אַ מחמד'אַנער."

שבתאי איז אויפֿגעשפרונגען פֿון אָרט מיט אַ קעניגליכען צאָרן.

„דו אונגלויביגער הונד! אַרויס פֿון דאַנען!"

„ביז מאָרגען! דער סולטאַן וועט דיך שיקען רופֿען מאָרגען," האָט דער „האַקים באַשי" אונגעשטערט געזאָגט, און מאַכענדיג אַ לעבערליבע פֿערנייגונג, איז ער אַרויס פֿון שטוב.

מעליסעלדאַ האָט געדרעמעלט אינעווייניג אין אַ צימער, זיך אָברו־הענדיג אַביסעל נאָך דער רייזע וואָס זיי האָבען געמאַכט; נאָר די דו־נערענדע שלום־טענער פֿון דעם געשפּרעך האָבען זי אויפֿגעוועקט, און זי האָט געהערט דעם דאָקטאָר'ס לעצטע ווערטער. זי האָט פֿונאַנדערגענומען די פֿאָרהאַנגען און אַריינגעקוקט צו שבתאי'ן, איהר צוויבערענדע ליעב־ליכקייט איז געווען האַלב־איינגעפֿאַסט, האַלב־פֿערשטעקט דורך דעם טאַ־פּעט. אויף איהר געזיכט איז געלעגען אַ הימלישער שמייכעל.

„שבתאי!" האָט זי אַרויסגעאָטהעמט.

ער האָט זיך אומגעקוקט צו איהר מיט אַ פֿינסטערן בליק. „דו ביסט לוסטיג!" האָט ער מיט אַ ביטערן טאָן געזאָגט.

„וואָס זשע, ס'איז דען ניט געקומען די שעה?" האָט זי אַ געשריי געטהאָן מיט פֿרייד.

„יאָ, די שעה איז געקומען," האָט ער געמורמעלט.

„די שעה פֿון דיין לעצטען נסיון און דיין נצחון! די לאַנג-ערוואַר-טעטע שטונדע פֿון דיין ערשיינען פֿאַר'ן סולטאַן, ווען דו ווּעסט אַרונטער-נעהמען די קרוין פֿון זיין קאָפּ און זי אָנטהאָן אויף——"

אָנשטאָט צו ענדיגען דעם זאַץ, איז זי צוגעלאָפֿען צו איהם און האָט געוואָלט צוטוליען זיין קאָפּ צו איהר בּוזים. אָבער ער האָט אָבגעשטויסען צוריק איהרע אויסגעשטרעקטע לאַסטשענדע אָרעמס. אַ צוטומעלטע האָט זי אָבגעטראָטען אָן אַ זייט. ס'איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס זי האָט איהם געזעהן אַזוי שטרענג, אַזוי גראָב, ניט נור צו איהר, נאָר צו וואָס פֿאַר עס איז לעבעדיגען ווּעזען.

„לאָז מיך אַליין! לאָז מיך אַליין!" האָט ער געשריען מיט אַ היי-זעריגער שטימע.

„ניין, דו נייטיגסט זיך אין מיר." און איהרע פֿערצייהענדע אָרעמס האָ-בען זיך פֿון דאָס ניי אויסגעשטרעקט צו איהם אין פֿרישער צערטליבקייט.

ער האָט געקוקט אויף איהר, זיך ניט ריהרענדיג פֿון אָרט צו בע-געגענען איהר אומאַרמונג.

„יאָ, איך נייטיג זיך אין דיר," האָט ער געזאָגט מיט פֿייער. „אָט דערפֿאַר טאַקי," און זיין קול איז ווידער געוואָרען פֿעסט, „לאָז מיך אַליין!"

„דו ביסט עפּעס גאָר געוואָרען פֿרעמד צו מיר," האָט זי מיט אַ צי-טערענדער שטימע געזאָגט. „איך פֿערשטעה דיך גאָר ניט."

„הלואי וואָלסט דו פֿון תמיד אָן געבליבען פֿרעמד צו מיר; הלואי וואָלט איך דיך קיינמאָל ניט פֿערשטאַנען."

„שבתאי, וואָס זיינען דאָס פֿאַר רייד?!"

„איך בין געקומען צו זיך. אָה, מיין גאָט! מיין גאָט!" און ער איז אַנידערגעפֿאַלען אויף'ן דיוואַן מיט אַ ביטער געוויין.

מעליסעלדאַ'ס שרעק איז נאָך גרעסער געוואָרען.

„שטאַרק זיך, זיי וועלען דיך נאָך דערהערען."

„זאָלען זיי הערען. גאָט הערט מיך ניט."

„הערט דיך ניט? דו ביסט דאָך ע ר!"

„איך גאָט!" ער האָט זיך צולאַכט מיט אַ ביטערן געלעכטער. „דו גלויבסט דאָס! דו, וואָס דו קענסט מיך אַלס מענש!"

„איך קען דיך און איך ווייס, אַז דו ביסט געטליך. איך האָב דיך געדיענט און פֿערגעטערט אין פֿרייד. וואָס זשע, ביסט דו דען ניט משיח?"

„משיח! און איך קען זיך אַליין ניט ראַטעווען!"

„ווער קען דיר עפּעס טהאָן? ווער האָט דיר ווען עס איז שלעכטס געטהאָן פון דיין יוגענד אָן? די מלאכים בעגלייטען דיך און בעוואַכען דיינע טריט. איז ניט דיין לעבען איין לאַנגער נס?"

ער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ אין פולער פערצווייפלונג. „אָט דאָס גאַנצע יאָהר האָב איך געוואַרט אויף'ן נס — אָט די אַלע לאַנגע מאָנאַטען אין דער תפיסה פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין דער פעסטונג פון אַבידאָס — אָבער וואָס פאַר אַ זיכערע שטימע האָט גערעדט צו מיר? מאָרגען וועט מען מיר אַרויסנעהמען די געדערים, מען וועט מיך שמייסען מיט פייערדיגע ריטער — ווער ווייסט וואָס נאָך די דאָזיגע הינט קענען טהאָן?"

„שטיל! שטיל!"

„אַה, דו האָסט מורא, דו ציטערסט איבער מיר!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן, און אַ טאָן פון בייזען נצחון האָט געקלונגען אין זיין קול. „דו ווייסט אַלזאָ, אַז איך בין ניט מעהר ווי אַ בשר ודם, אַ שטערבליכער מענש!"

די רויזען פון איהרע שעהנע באַקען זיינען פערשוואונדען, נאָר זי האָט מיט דערזועלבער פעסטער שטימע ווייטער גערעדט:

„ניין, איך גלויב נאָך אין דיר. איך בין געגאַנגען מיט דיר אין דיין תפיסה, ניט וויסענדיג, אַז עס וועט פערוואַנדעלט ווערן אין אַ פּאַלאַץ. איך געה מיט דיר מאָרגען צו דיין מאַרטירעריי, און איך בין זיכער, אַז עס וועט טרעפען דער גרויסער נס און די פייערדיגע ריטער וועלען פערוואַנדעלט ווערן אין פעדערען פון מלאכים. עס וועלען דאָ מקוים ווערן זכריה'ס ווערטער: „און אין יענעם טאָג וועל איך מאַכען די פּרינצען פון יהודה ווי אַ פייערדיגען אויוען צווישען האָלץ און ווי אַ פאַקעל פון פייער אין אַ בינטעל מיט תבואה".

זיינע אויגען זיינען פייכט געוואָרען, קוקענדיג אויף איהר. „יאָ, מעליסעלדאַ," האָט ער זיך אָבגערופען. „דו ביסט געווען טריי און מוטהיג. און אַצונד, ווען איך בין אַליין, ווען די קולות פון די מאמינים און די אָנהייגגער הערען זיך מעהר ניט, ווען דער קעניג פון דער וועלט ליגט דאָ אַליין אין פינסטערניש און אין אַש, — אַצונד האָסט דו נאָך אמונה אין מיר?"

„יאָ, איך גלויב — ס'איז בלויז אַ פּראָבע, די לעצטע פּראָבע פון מיין גלויבען."

זי האָט אַ שמייכעל געטהאָן צו איהם, אַריינגעבענדיג צוטרוי און

האָפֿנונג אין זיין האַרצען. „אַז דאָס וואָלט בלויז געווען אַ פּראָבע, די לעצ-טע פּראָבע פֿון מיין גלויבען!" האָט ער געמורמעלט. „אָבער ניין — איידער אָט דער ווייסער פֿאַס פֿון דער לבנה וועט זיך איבער אַ נייעס בעווייזען אויף'ן הימעל, וועל איך זיין אַ צוריבענער טויטער קערפּער, די שפּייז פֿון די ווערעם, סיידען — — כ'האָב מתפּלל געווען און געבעטען גאָט, ער זאָל מיר געבען אַ צייכען — אָה, ווי איך האָב געבעטען! און אַצונד — אַה, זעה! אַ שטערן פֿאַלט פֿון הימעל. אָה, גאָט מיין גאָט, זאָל דאָס זיין דער סוף פֿון מיין לאַנגער מאַטערניש, פֿון מיינע מורא'דיגע יסורים! נאָר די שטראָף, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסען אויף מיר פֿאַר מיין העזה, איז גרעסער איידער איך קען עס אַריבערטראָגען. גאָט, גאָט, פֿאַר וואָס האָסט דו מיר געשיקט יענע בלומר'שט געטליכע שושקערייען, יענע לאַנגע, לאַנגע געדאַנקען, וועלכע האָבען צוטרייסעלט מיין נשמה? נאָך וואָס האָסט דו מיר געדאַרפֿט ווייזען די זינד פֿון דעם פֿאָלק ישראל און זיינעליידען, דעם טרויער און די רשעות פֿון דער וועלט, דערוועקענ-דיג אין מיר אַ שטרעבען אויסצולייזען און בעשאַפֿען פֿון דאָס ניי?" זיין ברוסט האָט שיער ניט געפּלאַצט פֿון אַ היסטערישען געוויין.

„מיין שבתאי!" מעליסעלדאַ'ס וואַרעמע אָרעמס זיינען געווען אַרום איהם. ער האָט איהר אַ שליידער געטהאָן פֿון זיך מיט כח. „אַוועק, אַוועק!" האָט ער געשריען. „איך פֿערשטעה דעם צייכען; איך פֿערשטעה ענדליך. דורך דיר האָב איך דאָס פֿערלאָרען גאָט'ס גנאָד."

„דורך מיר?" האָט זי געשטאַמעלט.

„יאָ, דיינע ליפּען האָבען אָבגעהאַלטען מיינע פֿון תפלה, דיינע אָרעמס האָבען מיך אַרונטערגעצויגען פֿון די בערג פֿון גערעכטיגקייט. דו האָסט מיך אָבגעריסען פֿון מיין כלה, די תורה. קרוב צו פֿערציג יאָהר האָב איך געלעבט אין יסורים און איינזאַמקייט, כ'האָב אונטערגעטונקען מיין גוף אין אייז און שנעע, זיך אַליין געשמיסען — יאָ, זיך אַליין געשמיסען, איך, וואָס איך האָב איצט אַזוי מורא פֿאַר שמיץ — ביז דאָס בלוט איז מיר געפּלאָסען פֿון אַ טויזענד וואונדען, און אַצונד, אָה גאָט! אָה גאָט! אשה, דו האָסט מיך מטמא געווען, האָסט מיך פֿעראונרייניגט! איך האָב פֿער-לאָרען דעם רוח הקודש, דעם געטליכען גייסט. ער איז אַוועק פֿון מיר; ער וועט אַריין אין אַן אַנדערן, אין אַ נאָבעלערן פֿון מיר. אַמאָל בין איך געווען משיח, אַצונד בין איך ניט מעהר ווי אַ מענש."

„איך? — איך האָב צוגענומען ביי דיר דעם געטליכען גייסט!"

זי האָט אַ קוק געטהאָן אויף איהם מיט שטאָלץ, און דער גאַנצער גלאַנץ פֿון איהר שעהנקייט האָט איהם דורכדרונגען.

ער איז אויפגעשפרונגען פון אָרט, ער איז איהר אַרויפגעפאַלען אויף דער ברוסט, ער האָט ליידענשאַפטליך, ווי אַ פערריקטער געקושט איהרע ליפען.

„ניין, ניין, אַדרבה, דו האָסט איהם מיר אָנגעוויזען, דעם געטליכען גייסט! ליעבע! ליעבע! ליעבע אָטהעמט עס אין אַלצדינג און נעהמט אַרונטער די שווערע לאַסט פון׳ם לעבען. ווען ניט דו וואָלט איך געשטאָר-בען, ניט קענענדיג די זיסע, די הערליכבע מעגליכקייט, איך בין אַ מאַן — אַ מאַן, פול מיט לעבענס-קראַפט! אָה, מיין אויסגעהונגערטע יוגענד! פאַרוואָס האָב איך דיך פריהער ניט געזעהן?״ טרעהרען פון זעלבסט-מיטלייד זיינען איהם אַרונטערגערונען אויף די אַש-גראָע באַקען זיינע. „אָה, מיין ליעבע! מיין ליעבע! מיין פערלאָרענע יוגענד! גיב מיר אָב צוריק מיין יוגענד, אָה גאָט! ווער בין איך, וואָס איך זאָל ערלייזען? אַ מאַן; יאָ, אַ מאַן, וואָס פרעהט זיך מיט זיין מעגליכקייט. אָה! אַז וואויל איז צו די וואָס פיהרען דאָס געוועהנליכע לעבען פון מענשען, גליקליך, מיט זייער ליעבע, זייער היים, זייערע קינדער; וועה צו די, וועלכע ווילען קלעטערן אין דער הויך, וועלכע פייניגען זיך און פערלייקענען זיך, וועלכע ווילען ערלייזען די מענשהייט! פון וואָס ערלייזען? אויב זיי האָבען ליעבע, האָבען זיי דען ניט אַלעס? דאָס איז דאָך גאָט, עס איז די מלוכה. יאָ, עס איז די מלוכה. קום, לאָמיר לעבען — איך אַ מאַן, דו אַ פרוי!״

„אָבער אַ מחמד׳אַנער!״

„וואָס מאַכט עס אויס? גאָט איז אומעטום. איז ניט אונזער משה בן מימון (רמב״ם)— אויף וועמעס קבר מיר זיינען מתפלל אין טבריא—איז ער דען אַליין ניט אַמאָל געוועזן אַ מחמד׳אַנער? האָט ער דען ניט געזאָגט, אַז ווען עס געהט אין דעם צו ראַטעווען אונזער לעבען, איז קיין זאַך ניט פערוועהרט?״

ער האָט געמאַכט אַ בעוועגונג זי אַרומצונעהמען אין זיינע אָרעמס, נאָר דאָס מאָל האָט זי אָבגעטראָטען צוריק. איהרע אויגען האָבען געבליצט.

„ניין, אַלס מאַן ליעב איך דיך ניט. דו ביסט געטליך אָדער גאָרניט; נאָט אָדער אַ שווינדלער!״

„מעליסעלדאַ!״ זי האָט זיך ניט צוגעהערט צו זיין האַרצרייסענדען געשריי.

„הער אויס, דער דאָזיגער נסיון האָט שוין גענוג געדויערט,״ האָט זי געענטפערט מיט אַ שטרייננגען טאָן. „זיי זיך מודה, איך האָב אויסגע-האַלטען די פראָבע.״

„איך בין ניט גאָט, ניט קיין שווינדלער,״ האָט ער געזאָגט מיט אַ

צובראָכבענער שטימע. אַה! זאָג ניט, אַז דו קענסט מיך ניט ליעבען אַלס מאַן. אַז דו ביסט צוערשט געקומען גליקליך מאַכען מיין לעבען, האָב איך זיך נאָך ניט געהאַט ערקלעהרט אַלס משיח."

„ווער ווייסט וואָס איך האָב דעמאָלט געטראַכט? א ווילד מיידעל בין איך דאַן געווען, פֿון זינען כמעט אַראָבגעטריבען דורך דעם מאָנאַסטיר, דורך דאָס בלוט, וואָס איז פֿערגאָסען געוואָרען פֿאַר מיינע קינדערשע אויגען; און איך בין געקומען צו דיר, פֿול מיט ווילדע, אונבעשריינקטע ליידענשאַפֿטען און פֿאַנטאַסטישע חלומות. אָבער לעבענדיג מיט דיר, אַרויסזעהענדיג די שעהנקייט פֿון דיין געדאַנק, דיין ברייט האַרץ, דיין גרויס רחמנות, די ריינקייט פֿון דיין לעבען אין רעכטען מיטען פֿון נסיונות, וועלכע האָבען מיך געמאַכט אייפֿערזיכטיג ווי א פֿרוי פֿון דמשק, — דאַן האָב דיך ווירקליך דערקענט אַלס גאָט."

„ניין, ווען איך האָב דיך דערקענט, האָב איך ערשט דערפֿיהלט, אַז איך בין אַ מאַן. נאָר אַז די צאָהל פֿון אונזערע נאָכפֿאָלגער האָט גענומען וואַקסען, אַז גלויבען און רייכטהום האָבען גענומען געהן אין מיינע פֿוס־טריט, דאַן האָט מיין גאָטעס־לעסטערענדער טרוים אויפֿגעלעבט; איך האָב גענומען גלויבען אין דיין חלום מכח דער מלוכה. ווען איך האָב פֿונאַנדערגעטהיילט די וועלט, האָב איך באמת געדיינקט, אַז איך בין משיח. נאָר אַז איך בין געזעסען אויף מיין טראָהן אין אַבידאָס, מיט פֿערגעטערער פֿון אַלע עקען וועלט, וועלכע זיינען געקומען קושען מיינע פֿיס, דאַן האָט מיך בעהערשט אַ מורא'דיגער צווייפֿעל, אַ מין חלום, און דומפּיגע שטימען האָבען געהאַלטען אין איין אָבקלינגען אין מיינע אויערן, פֿרעגענדיג: „ביסט דו משיח? ביסט דו משיח? ביסט דו משיח?" איך האָב זיך געסטאַרעט זיי צו דערטרינקען מיט דעם פֿרעהליכען געזאַנג; נאָר אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט, ווען דו ביסט געשלאָפֿען ביי מיין זייט, זיינען די שטימען צוריקגעקומען, און זיי האָבען געשריען מיט שפּאָט: „מאַן! מאַן! מאַן!" און אַז נחמיה איז געקומען — —"

„מאַן!" האָט מעליסעלדאַ מיט אונגעדולד איבערגעשלאָגען זיינע רייד. „הער אויף מיך צו נאַרען. אַזוי ווי איך וואָלט ניט געקענט קיין מענער! יאָ, ווער נאָך מעהר פֿון מיר? זייערע שוואַכקייטען, זייער פּוסטע גאוה, זייער אויסגעלאַסענהייט — גענוג! מאָרגען זאָלסט דו בעווייזען, אַז דו ביסט גאָט."

ער האָט זיך אַ וואָרף געטהאָן אויף'ן דיוואַן און טיעף אָבגעזיפֿצט.

„פֿערלאָז מיך, מעליסעלדאַ. געה צו דיין רוה; היינט ביינאַכט מוז איך אויף זיין אַליין. ווער ווייסט, צי ס'איז ניט מיין לעצטע נאַכט אויף דער ערד!"

איהר געזיכט האָט אויפֿגעפֿלאַמט. „יאָ, מאָרגען קומט די מלכות

השמים, דאָס קעניגרייך פֿון הימעל." און מיט אַ צוטרוויליכען שמייכעל האָט זי זיך אָנגעבויגען און אַ קוש געטהאָן זיינע האָר. דאַן איז זי פֿער־שוואונדען פֿון צימער.

און אין זיין שלאָפֿלאָזען מאַרך, און אין זיין געפּייניגטער נשמה איז אין יענער אונענדליכער נאַכט וויטער אָנגעגאַנגען די מורא'דיגע טראַגע־דיע פֿון צווייפֿעל, וועלכע איז בלויז געמילדערט געוואָרען דורך די צו־קאָכטע קראַמפּהאַפּטע תפלות זיינע. אַ גאָט אָדער אַ מענש? אַ משיח, וואָס דאַרף בייישטעהן דעם לעצטען נסיון פֿון זיין פֿאָטער אין הימעל, אָדער אַ מאַרטירער, וואָס שטעהט פֿאַר אַ שרעקליכען טויט? און אויב ער איז דער אָפּפֿער פֿון אַ מורא'דיגער זעלבסט-פֿערפֿיהרונג, וואָס זשע מאַכט עס אויס, צי מען לעבט אויס די יאָהרען פֿון שאַנד אַלס איד אָדער מחמד'אַנער? שוין אפשר נאָבעלער צו שטאַרבען און לעבען דערנאָך אַלס אַ העלדישער אָנדיינקען — אָבער דאַן מוז ער דאָך איבערלאָזען מעלי־סעלדאַ'ן! איבערלאָזען איהר וואַרעמע ברוסט און דעם שיין פֿון דער זונן און די גרינע ערד, און אָט די גאַנצע שעהנקייט פֿון דער וועלט און פֿון דעם מענשליכען לעבען, וואָס זיינע אויגען האָבען דערזעהן בלויז נאָך אַ גאַנצען לעבען פֿון זעלבסט-פּייניגענדע בלינדקייט?

„אָה גאָט! אָה גאָט!" האָט ער אויסגערופֿען, „פֿאַרוואָס האָסט דו פֿון מיר חוזק געמאַכט? פֿאַרוואָס האָסט דו מיך פֿערלאָזען?"

XXIV.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה האָט דער לייכטער ריהר פֿון אַ ליעבענ־דער האַנד אויף זיין אַקסעל איהם אויפֿגעוועקט פֿון זיינע טיעפֿע מחשבות.

ער האָט אויפֿגעהויבען זיין בלאַסען, פֿערמאָרעטען פנים. מעליסעלדאַ איז געשטאַנען פֿאַר איהם אין איהר בלענדענדער פֿרישקייט, אָקוראַט ווי אַ ליכטיגער גייסט, וועלכער איז געקומען פֿערטרייבען די שדים פֿון דער נאַכט. דאָס אַלטע שפּאַנישע ליעד איז איהם אַרויף אויף'ן זינען, און דער זיסער, אומעטיגער ניגון האָט זיך אַרומגעוויגט ביי איהם אין דער נשמה:

פֿון איהר באָד איז זי אַרויס
ריין און ווייס ווי שנעע דער לייב,
מעליסעלדאַ.

ווי קרעלען איהרע ליפּען,
מוטערפערל איהרע צייהן,
מעליסעלדאַ.

זיינע אויגען זיינען פֿול געוואָרען מיט טרעהרען — די געטליכע טרוימען פֿון דער יוגענד האָבען אויפֿגעלעבט אויף אַ ווײַלע אין איהם.

„איז פֿריעדען מיט דיר?" האָט זי אַ פֿרעג געטהאָן.

זיין קאָפּ האָט זיך ווידער אַרונטערגעלאָזט אויף זיין ברוסט.

„פֿון פֿענסטער האָב איך געזעהן די זונן אויפֿגעהן איבער'ן טייך „מאַריצאַ", בעגיסענדיג די מוטנע וואַסערן מיט איהר שיין," האָט ער געזאָגט, „נאָר מיין גלויבען איז נאָך אַלץ גראָהע און טויט. יאָ, גראָד קומט מיר אַרויף אויף'ן זינען דער וואונדערבאַרער שיר פֿון משה אבן עזרא פֿון גרענאַדאַ: „דיינע טעג זיינען פֿערפֿיהרערישע חלומות און דיין לעבען ווי יענער מאָרגען-וואָלקען: בעת עס האַלט זיך אויף איבער דיין געצעלט, קענסט דו בלייבען אינעווייניג, אָבער אַזוי גיך ווי עס געהט אַרויף, ווערסט דו אויפֿגעלייזט און געהסט אַריבער אין אַן אָרט, וואָס איז דיר אונבעקאַנט." דאָס איז דער סוף, מעליסעלדאַ, דער סוף פֿון מיין גרויסען חלום. וואָס בין איך מעהר ווי אַ מענש, מיט אַ מענשען'ס זאָרגען און טעות'ן און זעלבסטבעטריגערייען, אַ מענשען'ס לעבען, וואָס בליהט בלויז איינמאָל ווי אַ רויז און ווערט דערנאָך פֿערוויאַנעט, אין דער צייט וואָס דער דאָרן בלייבט אויף שטענדיג?" די אונבעשרייבליכע מרה שחורה, וואָס איז געלעגען אין זיינע ווערטער, האָט איהר געצוואונגען צו בלייבען שטיל: די מוזיק פֿון זיין שטימע, זיינע טרויעריגע, פֿערטראַכטע אויגען, די אונענדליכע פֿערצווייפֿלונג, וואָס איז געלעגען אין זיין גאַנצער האַלטונג, אָט דאָס אַלעס האָט איהר אויף אַ ווײַלע געבראַכט אין אַ שטימונג גלייך מיט זיינע. „ווירקליך," האָט ער ווייטער געזאָגט, „פֿאַר מיר האָט דאָס דער ספרד'ישער משורר געזונגען —

„בעטראַכט די אַרבייט, מיט וואָס דו האָסט זיך אָבגעגעבען אויף דער וועלט, טאָג און נאַכט, אָהן אַן אויפֿהער; אַן אַרבייט, וואָס דו ווייסט גאַנץ גוט, אַז דאָס איז אָהן אַ שום נוצען; וואָרים ווירקליך, אין אָט די פֿיעל יאָהרען ביסט דו געגאַנגען אויף אַ פוסטען וועג און ביסט אַליין געוואָרען פוסט. דו ביסט געוועזן אַ שומר פֿון וויינגערטנער, נאָר דיין אייגענעם וויינגאָרטען האָסט דו ניט אָבגעהיט; בעת ווען די אויגען פֿון דעם בורא לויפֿען אַרום אַהין און אַהער צו זעהן אויב דער ווײַנשטאָק האָט אויפֿגעבליהט, אויב די זיסע ווײַנטרויבען זיינען שוין אַרויס, און וועה! אַלעס איז בעוואַקסען מיט דערנער; אַלעס איז בעדעקט מיט קראָפּיווע. דו ביסט געוואָרען אַלט און גראָה, דו האָסט פֿערבלאָנדזשעט, נאָר דו האָסט זיך ניט אומגעקעהרט." יאָ, איך האָב פֿערבלאָנדזשעט, אָבער איז דען דער טויער פֿערשלאָסען, איך זאָל זיך ניט קענען אומקעהרען? זיין

אַ מענש — נור אַ מענש — ווי גרויס דאָס איז!" זיין שטימע איז אָבגעשטאָרבען, און מיט איהר דער זיסער, לאַסטשענדער צויבער. פֿייער האָט געגליהט ביי מעליסעלדאַ'ן אין ברוסט, איהר בוזים האָט זיך געהויבען, איהרע אויגען האָבען געשאָסען מיט פֿונקען.

„ניין, אויב דו ביסט אַ מענש, ביסט דו אפילו קיין מאַן ניט. מיין ליעבע איז טויט."

איינגעשרומפּען, קליין איז ער איצט פֿאַרגעקומען ביי זיך אין די אויגען אַנטקעגען איהר פֿעראַכטונג, און אַן אַנדער פֿערז פֿון זיין אַלטען ליעד האָט זיך ניט ווילענדיג אַליין איבערגעזונגען ביי איהם אין מוח. נאָך קיינמאָל האָט ער זי ניט געזעהן אַזוי:

און מיט זיסען שטאָלצען ליכט
איז בעגאָסען איהר געזיכט,
מעליסעלדאַ.
די אויגען — פֿיילענבויגען,
דאָס מויל — אַ דופּטענדע רויז,
מעליסעלדאַ.

דאָס מויל אַ דופּטענדע רויז. אַה, גאָט, וואָס פֿאַר אַ ביטערער רחמנות דאָס איז איבערצולאָזען די רויז פֿאַר אַ קרוין פֿון דערנער!

„מעליסעלדאַ!" האָט ער אַ געשריי געטהאָן, און האָט זיך פֿונאַנדערגעוויינט. „האָב רחמנות אויף מיר."

די טהיר האָט זיך געעפֿענט; צוויי קייזערליכע וועכטער זיינען אַריינגעקומען.

„דו הרג'עסט מיך אַוועק", האָט ער זיך אָבגערופֿען צו איהר אין לשון קודש.

„איך פֿערגעטער דיך," האָט זי געענטפֿערט אין דערזעלבער הייליגער שפראַך. איהר געזיכט האָט אָנגענומען זיין געוועהנליכען צוטרוויליכען שמייכעל.

„אָבער איך בין אַ מענש."

נאָך אַמאָל האָבען איהרע אויגען געשאָסען ווי פֿיילענבויגען.

„דאַן שטאַרב ווי אַ מענש! וואָס מיינסט דו, איך וועל נעהמען אַנטהייל אין דיין ערנידעריגונג? אויב מיר איז בעשערט צו זיין אַ מחמד'אַנער'ס כלה, לאָמיך זיין דעם סולטאַן'ס. אויב איך דאַרף ניט האָבען קיין חלק אין משיח'ס טראָהן, דאַן לאָמיך וועניגסטענס האָבען אַ טהייל אין דעם טראָהן פֿון אַ קעניג. דיין שפּאַניש ליעד האָט מיך געמאַכט פֿאַר אַ בת מלך, פֿאַר אַ קעניג'ס טאָכטער — איך וועל זיין אַ קעניג'ס פֿרוי."

און זי האָט זיך צולאַכט מיט אַן אויסגעלאַסענעם געלעכטער.

די וועכטער זיינען לאַנגזאַם צוגעגאַנגען אַביסעל נעהנטער און מען האָט געקענט זעהן אויף זייערע פּנים׳ער, ווי דערשראָקען זיי זיינען. מעליסעלדאַ׳ס בליצענדיג געזיכט האָט זיך פּלוצלינג פערענדערט. זי האָט איהם צוגעצויגען צו איהר ברוסט.

„מיין קעניג!" האָט זי געמורמעלט. „ס׳איז געווען גרויזאַם צו שטעלען מיין גלויבען אין אַזאַ נסיון." דאַן, בעפרייענדיג איהם, האָט זי אַ געשריי געטהאָן: „געה צו דיין קעניגרייך!"

ער האָט אָבגעטראָטען אָן אַ זייט; דאָס פייער אין איהרע אויגען האָט אָבגעבליצט אין די זייניגע.

„דער סולטאַן רופט דיך," האָט זיך איינער פון די וועכטער אָבגעגערופען מיט עהרפורכט.

„איך בין גרייט," האָט ער געזאָגט, רוהיג צונויפנעהמענדיג די פאַלבען פון זיין שוואַרצען מאַנטעל.

מעליסעלדאַ איז געבליבען אַליין. די לאַנגזאַמע מאָמענטען האָבען זיך געצויגען, געשפּאַנט און מורא׳דיג. ביסלאַכוויז זיינען די ליכטיגע שטראַהלען פון איהר גלויבען פערשוואונדען פון איהר געזיכט. אַ האַלבע שעה איז אַריבער, און קאַלטע שלאַנגען פון צווייפעל האָבען זיך גענומען אַרומלייגען אַרום איהר אייגען האַרץ.

וואָס וועט זיין אויב שבתאי איז נאָך אַלעם דעם טאַקי ניט מעהר ווי אַ מענש? מיט אַ בליץ־שנעלקייט האָט זי דורכגעבליקט די פערגאַנגענהייט; אָט האָט זי מיט שטראַהלענדער זיכערהייט געזעהן זיין געטליכקייט, דעם כבוד, וואָס זיין פאָלק האָט איהם אָבגעגעבען, די עהרפורכט פון טערקען און קריסטען, רבנים און חכמים זיינען געלעגען פאַר זיינע פיס, די רייכע און די גרויסע לייט האָבען זיך געראַנגעלט צוצוקומען צו איהם, אַ קוש טהאָן דעם ברעג פון זיין פאָבער, אוצרות מיט געלד האָבען זיך געשאָטען אין זיינע הענד; און אָט האָט זי געמוזט אויפציטערן ביי די שרעקליכע זכרונות וועגען זיין שוואַכקייט און זיין מענשליכער אונזיניגקייט. און אַז איהר גלויבען איז פערשוואונדען, אַז די געוואַלדיגע בעגייסטערונג, מיט וועלכער זי האָט איהם אַליין אינספּירירט, איזאָבגעצויגען געוואָרען פון איהר אויך, דאַן האָט זי דערפיהלט, ווי די מורא׳דיגע זאָרג פאַר זיין זיכערקייט הויבט אָן אַריינגיסען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר אין איהר נשמה, ביז וואַנען עס איז געוואָרען אַ מבול, וואָס האָט איהר מיטגעריסען מיט זיך און איהר געטריבען אין זיינע פוס־טריט. און וואָס גרעסער עס איז געוואָרען איהר מורא, אַלץ מעהר האָט זי דערפיהלט, ווי

ליעב זי האָט איהם געהאַט, מיט זיין אומעטיגער, דונקעלער, צאַרט-הויי־טיגער שעהנקייט, מיט דעם ווייבען, כמעט מאַגנעטישען ריהר פֿון זיין האַנד. משיח אָדער מענש — זי האָט איהם סיי ווי סיי ליעב: ער איז גערעכט. און ווי איז, אויב זי האָט איהם געשיקט צום טויט! אַ קאַלטער, שווידערליכער שרעק האָט דורכגענומען אַלע איהרע גליעדער. ווער ווייסט, אפשר האָט ער געוואָנט צו שטעלען זיין געטליכקייט אויף דער פּראָבע, און דער שמוציגער טערק איז זיך אין דער מינוט טאַקי משמח איבער די יסורים און די וועה־געשרייען פֿון דעם אונגליקליכען זעלבסט-בעטראָגענעם מענשען! אָה, וואָס פֿאַר אַ נאַר זי איז דאָס געווען איהם צו טרייבען צום קאָסטיאָר און צו די פֿייערדיגע ריטער! אויב ער איז געטליך, וואָלט דאָך דאָס געווען אַ טהייל פֿון דעם ערלייזונגס-פּלאַן טאַקי ער זאָל ווערן אַ טערק; ווידער, אויב ער איז ניט מעהר ווי אַ מענש, וואָלט ער דאָך וועניגסטענס ניצול געוואָרען פֿון אַ מאוים'דיגען טויט. די בלוטיגע בילדער פֿון איהר קינדהייט זיינען צוריק אַרויפֿגעשוואומען פֿאַר איהרע אויגען, פֿייער איז אַרומגעלאָפֿען אין איהרע פֿיבערדיגע אָדערן. זי האָט אַראָבגע־כאַפּט אַ זיידענעם שאַל און איהם אַריבערגעוואָרפֿען איבער איהרע שול־טערן, דאַן איז זי אַרויסגעלאָפֿען פֿון צימער. איהר הימלישע שעהנקייט אין דעם דאָזיגען פּאַלאַץ פֿון בעהאַלטענע פֿערשלייערטע געזיכטער, איהר ערקלעהרונג, אַז דער סולטאַן האָט זי געשיקט רופֿען צו איהר מאַן, דאָס האָט איהר געעפֿענט דעם וועג און זי איז פֿערבייגעלאָפֿען איין וועכטער נאָך'ן אַנדערן; פֿון טהיר צו טהיר איז זי געלאָפֿען, פֿערביי די שוואַרצע סריסים פֿון דעם „הארעם" און די ווייסע סריסים פֿון דער קעניגליכער אָבטהיילונג ביז וואַנען זי האָט דורך די שפּאַלטען פֿון די פּורפּורנע פֿאָר־האַנגען געכאַפּט אַ ווייטען קוק אויף דעם דעספּאָט אין זיין גרויסען קיי־זערליכען טורבאַן, וועלכער איז געזעסען אויף זיין הויכען, שמאָלען טראָהן, און אַרום איהם זיינע אַדיוטאַנטען. אַ קעניגליכער דיענער האָט איהר פֿערהאַלטען און מיט אַ שטריינגען טאָן געהייסען בלייבען שטעהן. ס'איז איהר געוואָרען ניט גוט אויף'ן האַרצען און זי איז שיער ניט געפֿאַלען אין חלשות.

„מעהמעד עפֿענדי!" האָט דער קעניגליכער דיענער אַ געשריי געטהאָן.

בערוישט, קוים וואָס זי האָט געקענט אויסריידען אַ וואָרט, האָט זי זיך געמטאַרעט פֿאָרלייגען פֿאַר דעם הויכען טהיר־שטעהער, וועלכער האָט פֿונאַנדערגעעפֿענט די פֿאָרהאַנגען, איהר בקשה, מען זאָל איהר צולאָזען צום טראָהן. נאָר ער האָט אויסגעשטרעקט זיינע אָרעמס צו איהר, און דאַן, אַזוי ווי אין אַ מורא'דיגען חלום, האָט זיך איהר עפּעס אַזוי ווי אָבגעדוכט,

אַז זי זעהט אַ בעקאַנטע פֿיגור פֿאַר זיך, ניט קוקענדיג אויף דעם ווייסען טורבאַן און דעם גרינעם מאַנטעל, וואָס דער מאַן האָט געטראָגען. אין אַ רגע אַרום האָט זי דערפֿיהלט אַזוי ווי אַ שטאָך אין האַרצען; זי האָט דערקענט שבתאי׳ן.

„וואָס פֿאַר אַ פּורים־שפּיעל איז דאָס?" האָבען איהרע ווייסע ליפּען אַרויסגעשעפּטשעט מיט כעס, בעת זי האָט זיך געראַנגעלט און זיך געוואָלט אַרויסרייסען פֿון זיינע הענד.

„מיין הערר, דער סולטאַן, האָט מיך געמאַכט פֿאַר זיין טהיר־שטעהער — „קאַפּודזשי באַשי אָטאַראַק" האָט ער געענטפֿערט מיט געבעט און ענטשולדיגונג אין זיין טאָן. „ער איז פֿול מיט רחמנות און פֿערצייהונג. זאָל אַללאַה דערהויבען זיין מלוכה! די שבירות איז גרוים; ער איז אַ גוטער צאָהלער. איך בעשטעטיג, אַז עס איז ניטאָ קיין גאָט נור גאָט. איך בעשטעטיג, אַז מחמד איז גאָט׳ס נביא." ער האָט אַ כאַפּ געטהאָן אין זיינע אָרעמס מעליסעלדאַ׳ן, וועלכע איז געפֿאַלען אין חלשות, און ער האָט בעדעקט איהר געזיכט מיט קושען.

XXV.

נייעס האָט זיך אין יענע צייטען פֿערשפּריים גאַנץ לאַנגזאַם. אַ וואָך שפּעטער, אין דער צייט וואָס „אַדזשי מעהמעד עפֿענדי" און זיין וייב „פֿאַטמאַ קאַדין" (געבוירען מיט׳ן נאָמען שרה און ועמען איהר מאַן, דעם סולטאַן׳ס טהיר־שטעהער, האָט נאָך אַלץ גערופֿען מעליסעלדאַ) האָבען געלערענט די מחמד׳אַנישע רעליגיאָן ביי דעם זיעגרייכען „מופֿטי וואַני", איז מען זיך קיין אַמסטערדאַם צונויפֿגעפֿאָהרען אויף אַ גרויסע רעליגיעזע אסיפה פֿון אידען. די מעכטיגע בוואַליעס פֿון גלויבען און פֿרייד האָבען צונויפֿגעבראַכט פֿון אַלע לענדער רבנים, לומדים און ראשי ישיבה, וועלכע האָבען אַוועקגעשיקט אַ בריעף פֿול מיט אַכטונג און פֿערגעטערונג צום משיח. און בעת ווען דער סולטאַן האָט געזוכט עצות ווי אַזוי צו פֿערניכטען אַלע אידען פֿון דער טערקיי פֿאַר זייערע רעבעלישע פּלענער און דערנאָך אַרויסגעבען אַ גזרה, אַז אַלע יתומים זייערע זאָלען זיין געצוואונגען צו ווערן מחמד׳אַנער — אין דער צייט האָבען די אידען פֿון דער גאַנצער וועלט געפֿייערט דעם יום כפור. זיי האָבען איהם געפֿייערט, ווי זיי האָבען געהאָפֿט, צום לעצטען מאָל, מיט געוויין און מיט התלהבות, אָנגעטהאָן אין זייערע קיטלען, האָבען זיי אין פֿערלויף פֿון יענעם לאַנגען תענית פֿינף מאָל מתפּלל געווען פֿאַר שבתאי צבי, דעם משיח פֿון ישראל.

אָבער מִיט וואָס פֿאַר גייסטרייכע קבלה־פּלפּולים, מיט וואָס פֿאַר טיעפֿע, ריהרענדע פֿאַנטאַזיעס—וואָס וואָלטען געקענט ברייגנען די מלאכים צו טרעהרען — זיינע אומגליקליכע נאָכפֿאָלגער האָבען ערקלעהרט זיין פֿעהלער; וואָס פֿאַר סעקטען און געגען־סעקטען עס זיינען דורך דעם געבווירען געוואָרען און וואָסערע נייע נביאים עס זיינען אויפֿגעשטאַנען — אַ גיטאַר־שפּיעלער פֿון מאַדריד, אַ טאַבאַק־הענדלער פֿון פּיניעראָל, אַ בלוי־בלוטיגער קריסטליכער מיליאָנער פֿון קאָפּענהאַגען — צו דערהאַלטען יענע גרויסע, פֿייערדיגע האָפֿנונג (וועלכע לעבט נאָך איצט אויך), לאַנג, לאַנג נאָכדעם ווי שבתאי אַליין איז געשטאָרבען איינמאָל אין אַ יום כפור; געשטאָרבען אַן איינזאַמער גרייז־גראָער מאַן ערגעץ־וואו אין אַ קליין אַלבאַניש שטעדטיל, וואו עס איז קיין ברודער איד ניט געווען צו פֿערמאַכען זיינע אויגען אָדער איהם זאָגען אַ וואָרט פֿון אַכטונג פֿאַר'ן טויט; געשטאָרבען ווער ווייסט נאָך וואָס פֿאַר נייע ספּאַזמען פֿון זעלבסט־פֿערשטעלונג און צביעות, וואָסערע בענייטע שטרעבונגען נאָך זיין אַלטער גרויסקייט און זיין אַמאָליגער פֿרומקייט, נאָך וואָס פֿאַר פֿרישע מאַטערנישען פֿון דער נשמה און דעם גוף — איז דען דאָס אַלעס ניט פֿערשריעבען אין דער געשיכטע פֿון דער גהעטאָ?

(דאָ ענדיגט זיך די דריטע און לעצטע מגילה.)

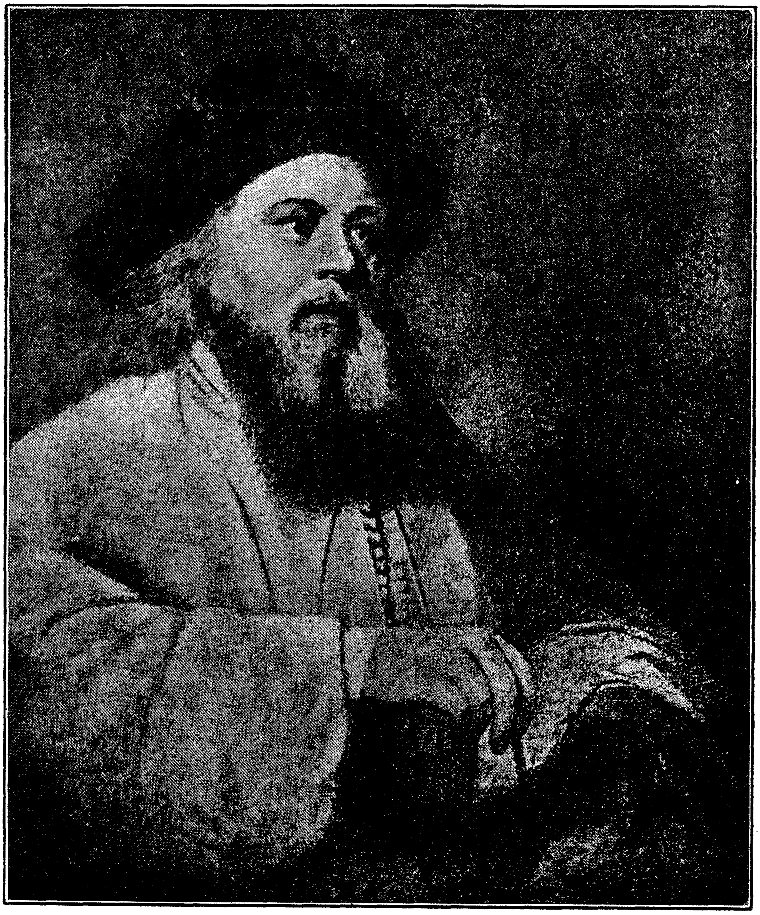

ר׳ ישראל בעל שם.

VI

דער בעל שם.

דער בעל שם.

I.

אַצונד, אַז איך בין צוגעקומען צום סוף פֿון מיינע טעג אויף דער ערד, אַז פֿאַר מיר װעלען זיך באַלד עפֿענען די העכערע װעלטען, װאָס מיין גרויסער און געעהרטער לעהרער האָט מיר מגלה געװען די סודות זייערע — יענע װעלטען, װאו ס'איז ניטאָ ניט עסען ניט קיין טרינקען, און װאו עס זיצען נור די צדיקים מיט קרוינען אויף די קעפּ און פֿרעהען זיך מיט דעם גלאַנץ פֿון דער שכינה — אַצונד, אין דער דאָזיגער מבולבל'דיגער און רשעות'דיגער צייט, װאָלט איך געװאָלט געבען אַ לעבענס-בילד פֿון איהם, װעמען איך האָב אַם בעסטען געליעבט אויף דער ערד; װאָרים ער איז געקומען לערנען דעם מענשען דאָס אמת'ע לעבען און דעם אמת'ן װעג װי צו דיענען גאָט. איהם, דעם ערליכען און ליכטיגען ישראל בעל שם, דעם איינציגען אמת'ן האַר איבער'ן נאָמען, האָב איך צו פֿערדאַנקען פֿאַר מיין ערלייזונג פֿון אַ לעבעדיגען טויט. װאָרים ער האָט מיך געפֿונען בעגראָבען לעבעדיגערהייט אונטער אַ באַרג אַש, און ער האָט מיך אַרויסגעצויגען און די אַש צו פֿייער אָנגעצונדען, אַזוי אַז איך האָב מיך געפֿריהט דערמיט. איצט אָבער האַלט דער פֿלאַם, װייזט אויס, ביים פֿערלאָשען װערן און דעם רבי'נס לעהרע ביים דערשטיקט און בעגראָבען װערן טאַקע אונטער אָט דעם זעלביגען באַרג אַש. מחמת דעם בעט איך גאָט, ער זאָל בעגייסטערן מיין ניט-געשיקטע פֿעדער, כדי איך זאָל קענען געבען אַ טריי בילד פֿון דעם מאַן און זיין לעהרע.

פֿון מיין אייגענער געשיכטע װייס איך ניט, צי ס'איז נייטיג זעהר פֿיעל צו דערצעהלען. מיין ײדע איז געקומען קיין פּוילען פֿון װיען, פֿון װאַנען ער איז פֿערטריבען געװאָרען אינאיינעם מיט אַלע אידען פֿון דעם גרויס-הערצאָגטהום, אויף'ן בעפֿעהל פֿון דער קייזערין מאַרגאַרעטע, װעלכע איז בעהערשט געװאָרען פֿון די יעזואיטען, און װעלכע האָט דערמיט געװאָלט

אָבגעגעבען דעם הימעל איהר דאַנק פאַר איהר געגעזען־ווערן פון אַן אונגליק, וואָס האָט זיך מיט איהר געטראָפען אויף אַ הויף-באַל. איך האָב געהערט, ווי דער אַלטער מאַן האָט דערצעהלט מכח דעם, ווי אַזוי די טרומייטערס האָבען אין די גאַסען פונאַנדערגעטראָגען דעם קייזער׳ס בעפעהל און ווי יעדע בקשה איז געווען פונקט אַזוי אַרויסגעוואָרפען ווי דער גרויסער, גילדערנער בעכער, דער זילבערנער קרוג און די זילבערנע שאָל, וואָס די אידען האָבען דערלאַנגט דעם קייזער־פאָר, ווען זיי זיינען נאָך׳ן גאָטעס-דיענסט אַרויסגעקומען פון דער קירכע.

אַ בייזער שטערן האָט מיין זיידען׳ס פיס געפיהרט קיין פוילען. די לאַגע פון די אידען איז דאָרט אַמאָל טאַקע געווען די בעסטע אין גאַנץ אייראָפאַ, אָבער די הריגות פון די קאָזאַקען און די צוטהיילונג פון דער מלוכה האָבען געמאַכט אַ סוף צו די גוטע צייטען. אַצונד זיינען פון דאָרט געקומען יענע בעטלער, וועלכע האָבען געוואַנדערט איבער אייראָפאַ און האָבען מיט כיטרעקייט פערשטאַנען צו פריידיגען און צו שמייכלען. מיין פאָטער איז פונדעסטוועגען אויסגעקומען אָהן בעטלעריי; ס׳האָט זיך איהם איינגעגעבען צו קריגען אַ קליינע פערמע אין צפון־מזרח פון ליטא, כאָטש דורך די בלוטצאַפעניש פון דעם פריץ און די ווילדקייטען פון די סאָלדאַטען, וועלכע פלעגען זיך אויפהאַלטען אין יענער געגענד, איז זיין לעבען געווען ביטער ווי די וואַסערן פון מרה. דאָס צימער, אין וועלכען איך בין געבוירען געוואָרען, דערפון איז בעשטאַנען אונזער גאַנץ הייזעל, וואָס איז פון אינעווייניג און פון דרויסען געווען אַזוי שוואַרץ, ווי אַ פערקויהלטער קלאָץ. קיינמאָל האָבען די זונען־שטראַהלען ניט אַריינגעקוקט אינעווייניג, אויסער דורך די ריסען אין׳ם פאַפיר, וואָס האָט בעדעקט די געקרייצטע צווייגען פון אַ סאָסנע, וועלכע האָבען געדיענט אַלס פענסטער. ווינטער־צייט, ווען דער אויווען האָט אָנגעהייצט די הייזקע, אַז עס איז פשוט געווען דערשטיקט צו ווערן, און דער ווינד און דער רעגען האָבען צוריקגעטריבען דעם רויך דורך׳ן לאָך, וואָס האָט געדיענט אַלס קוימען, דאַן איז די לופט געווען כמעט אַזוי שעדליך פאַר די מענשליכע איינוואוינער פון דעם הייזעל, ווי דער רויך פאַר די קליינע חיה׳לאַך אין די שלעבט-געוואַשענע קליידער, וועלכע זיינען דאָרט געהאַנגען אויף שטאַנגען. אין אַזעלכע צייטען פלעגען מיר זיצען אויף דער ערד און פלעגען ניט סמייען אויסשטרעקען דעם קאָפ אין דער הויך, מורא האָבענדיג מיר זאָלען חלילה ניט דערשטיקט ווערן אין דער געדיכטער לופט, וועלכע איז געלעגען איבער אונז. נאָך פיהל איך דאָס טריף, טריף, אויף מיין קאָפ, די טראָפענס פעטס פון די וואורשטען, וועלכע זיינען געהאַנגען און זיך געטריקענט אין דער הויך. אין אַ ווינקעל פון דעם דאָזיגען וואויך און שלאָף־

צימער איז געשטאַנען אַן עמער מיט ריינע וואַסער און לעבען דעם די פּאָמוניצע און דער עמער, וואָס דער טאַטע פלעגט בענוצען צו מעלקען די קוה. אָרעמע, אַלטע קוה! זי איז געווען אַזוי היימיש, ווי איינע פון דער פאַמיליע, און פלעגט אָפט ניט וועלען אַרויסגעהן פון צימער, נאָכדעם ווי מען האָט זי אויסגעמאָלקען.

מיין מוטער האָט געקענט גוט קנעטען ברויט, און זי איז געווען פונקט אַזוי פרום, ווי זי איז געווען אַן אשת חיל. קיינמאָל האָט זי ניט פערגעסען אַריינוואַרפען די חלה-טייג אין אויווען. איהר בריה׳שקייט אַלס קעכין צו בעווייזען, האָט זי געפונען וועניג געלעגענהייט, מחמת אונזער הויפט-עסען איז בעשטאַנען פון קאָרן-ברויט, געמישט מיט קלייען, און זויער-קרויט און בוריקעס, וועלכע זיינען געלעגען אין זאַפּאַס אויף דער ערד אין פּעסער. דאָ האָבען מיר אַלע געלעבט אינאיינעם — מיין זיידע, מיינע עלטערן, מיין ברודער און שוועסטער—און מיר האָבען זיך גאָר ניט געפיהלט אַזוי אונגליקליך, דער עיקר אין די שבתים און די ימים טובים, ווען מיר פלעגען ביינאַכט עסען פיש געקאָכט מיט פוטער, און אויף מיטאָג פלעגען מיר קריגען פלייש מיט מעהד אָדער שטאַרקע משקאות. מיר קינדער—און טאַקי די עלטערע לייט אויך — פלעגען ניט זעלטען ווערן געבריקעט און געשלאָגען פון די רוסישע זעלנער, ווען זיי זיינען געווען שכור; אָבער דאָך זיינען מיר געווען צופריעדען און גליקליך, ווען מיר האָבען געקענט אַרומלויפען אָבגעריסען און אומגעוואַשען, און אונזער ריכטיגען לעבען פלעגען מיר פערברייננגען דאָרט אין הייליגען לאַנד מיט די אבות, די מלכים און די נביאים. מיר האָבען דאָך געוואוסט, אַז מיר וועלען זיך ווען עס איז אומקעהרען אַהין און אַריינגעהן גלייך אין גן עדן.

איינמאָל, געדיינק איך, איז די פרינצעסין, די טאָכטער פון אונזער פירסט, צוריקגעקומען פון דער יאַגד. זי איז געווען פערמאַטערט, איז זי אַריין צו אונז אין אונזער אָרים הייזעל זיך אָברוהען אַביסעל. געקומען איז זי מיט איהרע פרויען און איהרע לאַקייען, אַלע אַזוי שעהן און גלענצענד, פונקלענדיג מיט גאָלד און זילבער-שפּיצען. איך האָב געקוקט אויף דער פרינצעסין מיט איהר ליעבליכען געזיכט און מיט איהרע רייכע מלבושים; כ׳האָב געקוקט אויף איהר מיט אַזאַ אָנגעשטעלטען בליק, עפּעס אַזוי ווי די אויגען וואָלטען מיר געוואָלט אַרויסשפּרינגען פון די לעבער. „אָה! ווי שעהן!" האָב איך ענדליך אַרויסגעפּלאַצט מיט אַ זיפץ.

„דו קליינער שוטה!" האָט מיין פאָטער מיט אַ זאַנפטער שטילער שטימע מיך בערוהיגט. „אויף יענער וועלט וועט די פרינצעסין איינהייצען דעם אויווען פאַר אונז."

איך האָב גאָר נישט געענטפֿערט דערויף. אַ מיש מאַש פֿון געפֿיהלען האָט מיך בעהערשט. וואָס! אַזאַ מין גליק איז אָנגעגרייט פֿאַר אונז אין דער צוקונפֿט — פֿאַר אונז, וועלכע ווערן אַצונד אַרומגעיאָגט פֿון שכור'ע קאָזאַקען? אָבער דאַן — אָרעמע פרינצעסין! ווי וועט זי דאָס מוזען אויס־שמירען איהר פרעכטיג קלייד, איינהייצענדיג פֿאַר אונז דעם אויווען! מיינע אויגען זיינען פֿול געוואָרען מיט טרעהרען, בעת איך האָב געקוקט אויף איהר שעהנעם פנים, וואָס האָט משמעות ניט אָנגעהויבען זעהן די חרפה, וואָס האָט איהר ערוואַרט. כ'האָב געפֿיהלט, אַז איך וואָלט דאַן געווען גרייט אויפֿצושטעהן גאַנץ פֿריה און בשתיקה אָבטהאָן די אַרבייט פֿאַר איהר. אַצונד בין איך פֿון מיין רבי'ן דערגאַנגען די סודות פֿון יענער וועלט, און געלויבט איז דער נאָמען, וואָס עס איז אין הימעל פֿאַרהאַן אַ בעזונדער אָבטיילונג פֿאַר פרינצעסינס, וואָס טהוען קיין רשעות ניט.

מיין ברודער און איך זיינען דורך דעם, וואָס מען האָט אונז אַריינ־געגעבען אין חדר, דאָך ניט נעהנטער געקומען צום הימעל; וואָרים דער חדר איז געווען אַ שטיבעל, וואָס איז נור אַביסעלע גרעסער אָבער געווים ניט ווייניגער רויכיג געווען ווי אונזער אייגען הייזעל. דאָרט איז געזעסען אַ קאָמפּאַניע פֿון אינגלאַך, גרעסערע און קלענערע, אויף האַרטע ביינק אָדער אויף דער ערד, דאָס האָט אָבגעהאַנגען דערפֿון ווי געדיכט און שטיקענ-דיג די לופֿט איז געווען אין דער הויך. דער רבי, אָנגעטהאָן אין אַ שמוציג העמד, איז געזעסען אויבען אָן ביים טיש, כדי צו קענען בעסער אַכטונג געבען אויף'ן גאַנצען חדר, און צווישען די קניע האָט ער געהאַלטען אַ שיסעל, און מיט אַ ריזיגען מערזער האָט ער צוריבען שמעק-טאַבאַק. די איינציגע אַרבייט, וואָס ער פֿלעגט אָפֿטמאָל טהאָן, איז געווען, צו שלאָגען אַ קינד ברוין און בלוי. צייטענווייז, אַז דער ווילדער צאָרן איז איהם אָנגעקומען, פֿלעגט ער שיער ניט אָבבייסען אַ אינגעל דעם אויער, אָדער איהם שיער, שיער ניט אַרויסנעהמען אַן אויג. דאָס איבעריגע פֿלעגען טהאָן די בעהעל־פֿערס — וואָס יעדער איינער פֿון זיי האָט זיך געהאַט זיין ווינקעל. — די דאָזיגע בעהעלפֿערס זיינען געווען פונקט אַזוי בייז און ראַכע-דורשטיג ווי דער רבי אַליין, און דערצו פֿלעגען זיי נאָך אָפֿט צונעהמען פֿאַר זיך אונזער אָנבייסען און אונזער צובייסען, וואָס מיר פֿלעגען מיטברייננגען פֿון דער היים. וואָס זשע איז דער חידוש, אַז אונזער איינציג גליק האָט זיך אָנ־געהויבען, ווי דער לאַנגער טאָג איז אַריבער, אָדער ווען דער שבת האָט אונז בעשעהרט אַ גאַנצען און דער ראש חודש אַ האַלבען פֿרייען טאָג!

ריידען מכח דעם וואָס איך האָב דאָ און שפּעטער אין בית המדרש געלערענט — וואָרים דער זיידע מיינער האָט ניט אַנדערש געוואָלט נאָר

איך זאָל זיין אַ רב — דערפֿון צו ריידען ווערט מיר שווער אויף'ן האַרצען. ווער קען דען ניט די פּוסטע ווילדערניש פֿון די צערעמאָניען-געזעצען, די טרוקענע שפּיציגקייט פֿון די תלמוד'שע וכוחים, וועלכע האָבען דעמאָלט אין מיין היים דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון מענשליכער שאַרפֿזיניג-קייט אין האָר-שפּאַלטערייען, די זומפּיגע פֿרוכט פֿון לערנען, וועלכע איז ניט געוועז בעזעעלט פֿון לעבעדיגע וואַסערן! וואָס זשע איז דער וואונדער, אַז מיין נשמה האָט אין שטילער בייננקעניש געזוכט גרינע פֿעלדער און געלעכצט נאָך פֿרישע וואַסערן, און אַז מיין קינדערשער גייסט האָט זיך געקוויקט מיט די געשיכטען, וואָס מיין זיידע פֿלעגט מיר בסוד דערצעהלען מכח שבתאי צבי, גאָט'ס זוהן? וואָרים ביי זיך אין האַרצען איז דער זיידע מיינער געוועזן אַ „שאַב" (שבתאי-צבי'ניק). ניט קוקענדיג דערויף וואָס שבתאי צבי איז געוואָרען אַ טערק, איז דער עהרווירדיגער זקן געוועזן איינער פֿון די איינגע'עקשן'טע מאמינים, וועלכע האָבען בשום אופן ניט געוואָלט אויפֿ-געבען זייער גלויבען אין דעם דאָזיגען געוועזענעם משיח, און וועלכע האָבען אַריבערגעטראָגען זייער אָנהייגערשאַפֿט אויף די שפּעטערדיגע משיחים, וועלכע האָבען איהם פֿערקערפּערט, פּונקט ווי ער האָט פֿערקערפּערט דוד המלך'ן אין זיך. וואָרים די נייע תורה פֿון די שבתאי צבי'ס מכח דער גאָטהייט, לויט וועלכער די צענטראַל פֿיגור פֿון איהר דריי-איינינגקייט ווערט פֿון דאָס ניי בעלעבט און פֿערקערפּערט אין אַ געטליכען מענשען, אָט די לעהרע האָט איבערגעלאָזט אַן אָפֿענע טהיר פֿאַר אַ גאַנצער רייה פֿון נביאים, וועלכע זיינען אויפֿגעשטאַנען אין פֿעשיעדענע לענדער, אָט אין טריפּאָלי, אָט אין דער טערקיי און אָט אין אונגאַרן. איך מוז זיין גערעכט אַנטקעגען מיין זיידען און מודיע זיין, אַז זיינע מאָטיוון זיינען געוועזן ריינערע, איידער די מאָטיוון פֿון אַסך אַנדערע פֿון דער דאָזיגער סעקטע, פֿאַר וועמען דער הויפּט-רייץ איז מסתמא געלעגען אין דער מיסטישער לעהרע פֿון דער פֿרייער ליעבע און אין דעם אויסגעלאַסענעם לעבען. דער אָרימער אַלטער מאַן האָט אדרבה געלעבט מעהר אין יסורים איידער אין תענוגים און האָט גענומען אויף זיך אַלערליי תשובות, כדי וואָס גיכער צו ברייננגען די מלוכה פֿון גאָט אויף דער ערד. ער האָט ניט געגעסען און איז ניט געשלאָפֿען, האָט זיך געקאַסטעט אין שנעע, זיך געפּייניגט מיט רויבערונגען, בעשווע-רונגען און שמיץ, וועלכע ער פֿלעגט זיך אַליין געבען, כדי אויף אַזאַ'ן אופן צו פֿערטרייבען די מחנה פֿון שדים און רוחות רעות, וועלכע פֿערהאַלטען, ווי ער פֿלעגט זאָגען, די גאולה, דאָס אָנקומען פֿון דעם משיח. צייטענווייז פֿלעגט ער מיך איבערשרעקען דערמיט וואָס ער פֿלעגט אָט די בייזע גייסטער אָנרופֿען ביים נאָמען און אָנפֿאַלען אויף זיי מיט אַ מורא'דיגען כעס. ביי

דעם דאָזיגען קאַמפּף פלעגט ער צוברעכען די פענסטער און די אויוועגס ביז וואַנען ער פלעגט אַנידערפאַלען אויף דער ערד אָהן כוחות. און כאָטש ער איז געווען אַזאַ זקן, האָט איהם מיין פאָטער דאָך ניט געקענט אָבהאַלטען, ער זאָל ניט מיטוואַנדערן מיט דער גרויסער שיירא, וועלכע האָט זיך אַוועקגעלאָזט מיט יהודה החסיד קיין ארץ ישראל, אָבצוּוואַרטען דאָרט דעם גיכען קץ, די גאולה פון ישראל. אָט דער יהודה החסיד, וועלכער האָט געהאַט דעם מוטה פונאַנדערצוּבלאָזען די נאָך טלייענדע אַש פון דער שבתאי צבי'שער אפיקורסות אין אַ פלאַם פייער, שטעהט מיר נאָך לעבעדיג פאַר די אויגען, ווייל ער האָט געבראָכען דעם מנהג און איינמאָל איז ער אַרויף אויף דער גאַלעריע פון דער דאָרף-שוהל האַלטען אַ דרשה פאַר די ווייבער. איך קען זיך נאָך דערמאָנען, אַז ער איז געגאַנגען אָנגעטהאָן אין ווייסען אַטלעס און אונטער'ן אָרם האָט ער געהאַלטען אַ ספר תורה, וואָס די גלעקלאַך איהרע האָבען געקלונגען בעת ער איז געגאַנגען. נאָר וואָס איך וועל קיינמאָל ניט פערגעסען, וואָס עס וועט קיינמאָל ניט פערשווינדען פון מיין זכרון, זיינען די פייערדיגע ווערטער זיינע, זיין קלאָגען איבער אונזערע זינד, זיין ים מיט טרעהרען. איך בין נאָך, דוכט זיך, גאָר געווען אַ קינד, דאָך האָט אין מיר געברענט ווי אַ פייער דער וואונש מיטצומאַכען די דאָזיגע הייליגע נסיעה, און מיט ביטערע טרעהרען פון דאָפעלטען שמערץ האָב איך צוגעזעהן, ווי מיין זיידע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אויף דער דאָזיגער אונגליקליכער רייזע, וועמעס פיהרער איז געשטאָרבען אין דעם סאַמע טאָג, ווען די שיירא איז אָנגעקומען קיין ירושלים.

אַ צייט לאַנג איז מיין אייגענע בעגייסטערונג פאַר שבתאי צבי ניט אָבגעקיהלט געוואָרען און איז נאָך אדרבה געוואַקסען דורך דעם וואָס איך האָב געלערענט קבלה. איידער איך וועל אַוועקלייגען מיין פעדער, וועל איך נאָך האָבען וואָס עס איז צו זאָגען מכח דער אויסער-געוועהנליכער ווידער-אויפלעבונג פון דער דאָזיגער אפיקורסות אין מיינע שפעטערדיגע יאָהרען און מכח די יסורים, וואָס דאָס האָט פערשאַפט מיין געליעבטען רבי'ן, דעם בעל שם. נאָר אין מיין יוגענד האָט דער שבתאי צבי'איזם באמת ניט געשפּיעלט קיין גרויסע ראָלע, מחמת די פרומע רבנים האָבען אָנגענומען אַזעלכע גרוייזאַמע מיטלען געגען איהם, אַז ער האָט אויסגעזעהן ווי אָבגעשטאָרבען אין גאַנצען. אויך איך, ווען איך האָב אָנגעהויבען נאָכדיינקען וועגען דעם, האָב בשום אופן ניט געקענט משיג זיין, ווי אַזוי אַ אידישער גאָט האָט געקענט ווערן אַ טערק; אויף אַזאַ'ן אופן האָט ער דאָך שוין געקענט ווערן אַ קריסט אויך. נאָר אינדירעקט איז די דאָזיגע בעוועגונג, פאַר וועלכע מען האָט אַזוי געציטערט, שטאַרק אַריינגעדרונגען אין

מיין לעבען דורך דער גרויסער אייבשיץ־עמדן־מחלוקה. מיינע לעזער וועלען זיך נאָך אודאי קענען דערמאָנען, אַז דער דאָזיגער אונגליקליכער שטרייט, וועלכער האָט צוריסען און פערביטערט די אידען פון גאַנץ אייראָפּאַ און אָנגעמאַכט אַ רעש אין קעניגליכע הויפען, האָט זיך גענומען דערפון, וואָס מען האָט אָנגעקלאָגט דעם אויבער־ראַבינער פון די „דריי געמיינדען", אַז די קמיעות, וועלכע ער פלעגט — אַלס ראש וראשון, אַלס קאָפּ פון דער אָרטהאָדאָקסישער טראַדיציע — שרייבען פאַר די קינפּעטאָרינס, זיינען געוועזען אָנגעשטעקט מיט שבתאי צבי'אישע אפיקורסות. אַזוי ביטער און אַזוי וויים פערשפּרייט זיינען געוועזען די קלאַגען און די געגען־קלאַגען, אַז צייטענוויוז פלעגט יעדע אידישע געמיינדע אין אייראָפּאַ אַריינגעלייגט ווערען אין חרם אָדער פון די הויפּט רבנים פון דער אייגענער קהלה אָדער פון דער געגען־פּאַרטיי — אַ לעבערליכע לאַגע, וואָס האָט געהאַט בלויז איין איינציגע מעלה: דאָס וואָס דער חרם גופא איז דורך דעם געוואָרען ביליג און אָבגעשוואַכט. מען האָט שוין פון פאָראויס געקענט אָננעהמען, אַז אַזאַ ביטערע, שאַרפע מחלוקה, וואָס האָט אָנגעהאַלטען אַזוי לאַנג, וועט אַודאי אויך אָנשפּאַרען קיין פּוילען. און זי האָט ווירקליך אויסגעבראָכען ביי אונז אַם שטאַרקסטען, ווען ברוך יון, דער אַגענט פון דעם זאַקסישען מיניסטער בריהל, האָט זי צו אונז אַריבערגעבראַכט. יעדער מאַרק און יעדער פערזאַמלונגס־פּלאַץ איז געוואָרען אַ קאַמפּפס־אָרט פאַר די אָנהייננגער פון די צוויי פּאַרטייען. שוחד, בעצאָהלטע שפּיאָנען, מסירות און רציחות — אַט די אַלע סם־פּרוכטען פון מחלוקת — האָבען געבליהט, און ס'האָט אויסגעזעהן, אַז אַ וואָלקען פון קריעג האָט זיך אַריבערגעצויגען איבער מיין גאַנצער יוגענד.

ניט קוקענדיג דערויף וואָס איך בין געוועזען שטאַרק אַריינגעטהאָן אין דער קבלה, האָב איך פונדעסטוועגען ניט געקענט ווערן קיין פּראַקטישער אָנהייננגער פון איהרע סודות. דעמאָלט האָב איך געמיינט, עס קומט דערפון וואָס איך האָב ניט געהאַט אין זיך די פעסטקייט, צו נעהמען אויף זיך די האַרטערע תשובות און זיך פּייניגען ווי געהעריג איז, מחמת איך בין אין דעם ניט געוועזען קיין ריכטיגער יורש פון מיין זיידען. נאָך שטעהט מיר פאַר די אויגען די מאָגערע, אָבגעצעהרטע געשטאַלט פון אַ הייליגען, וועמען איך האָב געפונען ליגענדיג אויסגעשטרעקט אויף'ן וועג הינטער אונזער הויז. איך האָב איהם געבראַכט צו זיך דערמיט וואָס איך האָב איהם אויפגעקנעפּעלט דעם מאַנטעל זיינעם ביים האַלז (בעמערקענדיג דערביי זיין האָריג העמד); אָבער אומזיסט בין איך געלאָפען אַהיים און האָב איהם געבראַכט אַלערליי זאַכען זיך צו דערקוויקען די נשמה. ער

האָט קיין זאַך אין מויל ניט גענומען. איך האָב דעם מאַן געקענט ביים נאָמען. ער האָט שוין געהאַט דורכגעפיהרט אויף זיך די תשובה פון „קנה", וועלכע איז בעשטאַנען אין דעם צו פאַסטען טאָג־טעגליך זעקס יאָהר נאָכאַנאַנד און ביינאַכט, ביים אָנבייסען, ניט צו פערזוכען קיין שום דבר מן החי, קיין שום זאַך וואָס קומט פון אַ לעבעדיגען וועזען, דאָס הייסט קיין פלייש, פיש, מילך אָדער האָניג. ער האָט אויך אָבגעריכט ג ל ו ת, האָט אַרומגעוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף, ניט בלייבענדיג קיינמאָל צוויי טעג אויף איין און דעמזעלבען אָרט. איך בין אַוועקגעלאָפען נאָך מיין פאָטער, כדי דעם אָרעמען מאַן צו צווינגען וואָס עס איז צו עסען, נאָר אַז איך בין צוריקגעקומען, איז דער איינגע'עקשן'טער אַסקעט שוין מעהר ניט געווען אויף'ן פלאַץ, וואו איך האָב איהם איבערגעלאָזט. מיר זיינען איהם נאָכגעגאַנגען און מיר האָבען איהם געפונען ליגען אַ טויטען אויף'ן וועג. דערנאָך האָבען מיר זיך דערוואוסט, אַז אַלע פריהערדיגע ענוים, וואָס ער האָט זיך אָנגעטהאָן, האָבען ניט געשטילט זיין געוויסען, אַזוי אַז ער האָט געוואָלט נעהמען אויף זיך אַ בעזונדער תשובה פאַר יעדען חטא, וואָס ער האָט בעגאַנגען אין זיין לעבען. אַזוי ווי ער האָט זיך אָבער בע־רעכענט, אַז די זינד זיינע זיינען צו גרויס אין צאָהל און ער וועט גאָר ניט קענען אויף אַזאַ'ן אופן זיך ריינוואַשען, האָט ער אָבגעמאַכט ביי זיך, צו הונגערן ביז'ן טויט. ניט קוקענדיג דערויף, ווי איך האָב שוין געזאָגט, וואָס איך האָב ניט געהאַט אין זיך די קראַפט זיך אָנצוטהאָן אַזעלכע ענוים, האָב איך עס פונדעסטוועגען בעוואונדערט פון וויטען. איך האָב זיך פערטיעפט אין דעם „זוהר", אין דעם „שערי אורה" און אין דעם „עץ החיים" (אַ ספר, וואָס איז בעטראַכט געוואָרען פאַר צו הייליג, אום עס צו דרוקען), און איך האָב זיך אַריינגעטהאָן אין די סודות פון די „צעהן נעמען" און אין דעם מיסטישען סימבאָליזם פון גאָט'ס באָרד, וואָס יעדעס איינצעלנע האָר איז אַ בעזונדערער אויסגוס פון געטליכער גנאָד. איינמאָל האָב איך געהאַט אַ קאָמישע ענטטוישונג דורך אַן איינפאַל, אַז מיר וועט זיך איינגעבען צו ווערן אַ „רואה ואינו נראה", דאָס הייסט, מען זאָל מיך מיט אַמאָל אויפהערען זעהן. אַזוי ווי דאָס האָט אַ דירעקטע שייכות מיט מיין פרוי, וועלכע האָט מיך רוהיג ווייטער אָנגעקוקט און ניט אויפגעהערט ריידען צו מיר, אַ לאַנגע צייט נאָכדעם ווי איך האָב זיך איינגעבילדעט, אַז איך בין פערשוואונדען, קומט מיר אַרויף אויף'ן זינען, אַז איך מוז עפּעס וואָס עס איז דערצעהלען וועגען דער דאָזיגער חבר'טע פון מיינע אינגעלשע יאָהרען. צום בעדויערן איז זי גאָר באַלד פערשוואונדען פון מיינע אויגען, מחמת גאָט האָט איהר צום פופצעהנטען יאָהר פון איהר

לעבען צוגענומען פֿון דער וועלט. אַזוי ווי אַלס בכור איז מיר ערלויבט געווען פֿון דער מלוכה צו גרינדען בעצייטענס אַ פֿאַמיליע, האָבען מיך די עלטערן חתונה געמאַכט מיט איהר, בעת איך בין אַלט געווען ניין און זי אַכט יאָהר, און איך האָב דערוויל ניט געהאַט קיין אויסזיכט צו האָ־בען קינדער מיט איהר. שפּעטער, אַז זי האָט געבוירען אונזער ערשט קינד — אַ טויט-געבוירענעם אינגעל — איז זי געשטאָרבען, ניט קוקענ־דיג אויף דער אַלטער פֿאַמיליען-קמיע, וואָס מען האָט אַמאָל געבראַכט פֿון דער שטאָדט מעטץ און וועלכע איז פֿערפֿאַסט געוואָרען פֿון רבי אייבשיץ. נאָך איהר טויט האָט אַ הייסער אָנהייגגער פֿון רבי עמדן גע־עפֿענט די דאָזיגע קמיע און זי האָט ווירקליך ענטהאַלטען אין זיך פֿאָל־גענדע אפיקורס'ישע ווערטער: „בשם אלהי ישראל, אין נאָמען פֿון'ם גאָט פֿון ישראל, וועלכער וואוינט אין דער פֿערציערונג פֿון זיין מאַכט, און אין נאָמען פֿון זיין משיח, שבתאי צבי, דורך וועמעס וואונדען מיר זיינען געהיילט געוואָרען, בעשווער איך אַלע שדים און רוחות רעות דער דאָזיגער פֿרוי קיין שום שלעכטעס ניט צו טהאָן." איך דאַרף שוין גאָר ניט דערצעהלען, וואָס פֿאַר אַ היץ דאָס האָט צוגעגעבען צו דער מחלוקה ביי אונז אין אונזער דערפֿעל, און איך גלויב ווירקליך, אַז ביי מיר גופא האָט עס צושטערט דעם לעצטען אָנהאַנג, וואָס איך האָב נאָך געהאַט צום שבתאי צבי'איזם. אַז איך קוק איצט פֿון ראַנד פֿון מיין קבר צוריק, זעה איך, ווי אַלצדינג איז פֿערשריבען פֿון פֿריהער אין דעם ספר החיים, אין דעם בוך פֿון'ם שיקזאַל; וואָרים וואָלט מיין פנינה ניט צוגענומען גע־וואָרען פֿון מיר, אָדער וואָלט איך חתונה געהאַט מיט איינער פֿון די אַנ־דערע אידישע טעכטער, וועלכע האָבען זיך צו מיר גע'שדכ'ענט, וואָלט איך דאָך ניט געווען אַזוי פֿריי, זיך אַוועקצולאָזען אין וועג נאָך מיין רבי'ן, דורך וועמען מיין לעבען איז בערייכערט און געהייליגט געוואָרען אַסך מעהר ווי עס האָט פֿערדיענט.

תחילת האָט פנינה'ס טויט, פֿערשטעהט זיך, מיך אַריינגעוואָרפֿען אין אַ טרויעריגער שטימונג. איך בין געווען זעהר צוגעבונדען צו איהר, מחמת זי האָט מיך געעהרט פֿאַר מיין לערנען, האָט פֿערדיענט אונזער ברויט און איז געווען אַזוי פֿרום, אז מיין מוטער אפילו איז געווען צופֿריעדען מיט איהר. מיין בייגקעניש נאָך פֿרישע וואַסערן און גרינע פֿעלדער — וואָס איז אַביסעל איינגעשטילט געוואָרען דורך פנינה'ס ליעבע, ווען זי איז אונטער־געוואַקסען — האָט פֿון דאָס ניי אויפֿגעלעבט און איז געוואָרען נאָך לייד־דענשאַפֿטליכער. איך האָב געזוכט אַ לינדערונג צו מיין שמערץ אין מיינע אַלטע קבלה-למודים, כ'האָב ווידער אַמאָל געפּרואווט מאַכען צויבער־

שפּרוכען און עפּעס האָט זיך מיר געדוכט, אַז איצט, ווען איך האָב געהאַט א טייערע פֿריינדין צווישען די טויטע, וועט זי מיר העלפֿען דורכקריכען דורך די געטליכע סודות. אָפֿטמאָל האָב איך אַרויסגערופֿען איהר געשטאַלט פֿון קבר, נאָר אַז איך האָב זי געוואָלט אָננעהמען, איז זי פֿערשוואונדען פֿון מיר, און איך בין געבליבען אין ספק, צי מיר האָט זיך וואָס עס איז איינגעגעבען. טייכען טרעהרען האָב איך פֿערגאָסען בייטאָג און ביינאַכט, ניט מחמת ווייטאָג וועגען פנינה'ן, נאָר ווייל מיר האָט זיך אָבגעדוכט, אַזוי ווי איך וואָלט געלעבט אין אַ גרויסען זאַמדיגען מדבר. נאָר ווען איך וואָלט אפילו געוואוסט, וואָס מיר פֿעהלט, וואָלט איך אַלץ ניט געקענט עפֿענען מיין האַרץ פֿאַר מיין שווער (ביי וועמען אין הויז, ווייט אַוועק פֿון מיין געבורטס-דאָרף, איך האָב נאָך אַלץ געוואוינט), מחמת ער איז געווען אַ גוטער, איינפֿאַכער מאַן, וועלכער האָט פֿון מיר ערוואַרט, איך זאָל זיין פֿערשטאָרבענער טאָכטער אָנטהאָן כבוד דורך דעם וואָס איך וועל ווערן א בעריהמטער רב. באמת גערעדט, בין איך שוין דאַן געווען אַ פֿאַרטיגער רב און איך האָב בלויז געוואַרט אויף אַ רעכטער בכבוד'יגער שטעלע.

דאָך האָב איך קיין רב קיינמאָל ניט געזאָלט ווערן; וואָרים גראָד דעמאָלט איז דאָס געווען, ווען דער ליכטיגער שאָטען פֿון'ם בעל שם איז געפֿאַלען אויף מיין לעבענס-וועג.

II.

איינמאָל אין אַ ווינטער-טאָג איז צו אונז אין דאָרף אַראָבגעקומען אַ פֿרעמדער, וועלכער האָט ניט אויסגעזעהן ניט ווי קיין שנאָרער און ניט ווי קיין וואַנדערענדער מגיד. אורטהיילענדיג נאָך דער קורצער צייט, וואָס ער פֿלעגט פֿערברייגגען אין בית המדרש, וואו איך בין גראָד געזעסען און ברומענדיג געלערנט מיינע טרוקענע למודים, האָט מען איהם אויך ניט געקענט אָננעהמען פֿאַר קיין גמרא-לערנער. ער איז געווען אַ מאָגערער, אָבגעצעהרטער, קרענקליכער יונגער מאַן, נאָר פֿון זיינע אויגען האָט גע-שפּריצט דאָס פֿייער פֿון אַ לייב, און זיין בליק איז געווען דער בליק פֿון אַ גאָט. האָט ער גערעדט, איז זיין קול דורכגעדרונגען דורך און דורך; האָט ער געשוויגען, איז דער פלאַץ פֿול געווען פֿון זיין געגענוואַרט. פֿון אליפז דעם הויזירער, (וועלכער האָט געהאַט אַ ידיעה אין אַלעס אַחוץ אין דער תורה), האָב איך זיך ענדליך דערוואוסט, אַז ער איז אַ משולח פֿון ר ב ב ע ר, דעם בעריהמטען פֿיהרער פֿון די ח ס י ד י ם.

„די חסידים!" האָב איך זיך אָבגערופען. „די זיינען דאָך אויסגע־שטאָרבען אינאיינעם מיט יהודה החסיד."

„ניין, דאָס איז אַ נייע סעקטע. וואָס זשע, איהר האָט נאָך גאָרנישט געהערט פון בעל שם?"

דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך פון צייט צו צייט יאָ געהערט אונ־בעשטימטע קלאַנגען מכח אַ נייעם היילינען בעל מופת, וועלכער האָט אַפנים מיט דער קבלה געהאַט מעהר הצלחה איידער איך, און וועלכער האָט זאָגאַר פערקליבען אַרום זיך אַסך אָנהיינגער. אָבער די נייע, נאָך אונבעקאַנטע בעוועגונג האָט נאָך ניט געהאַט אָנגעריהרט אונזער פער־וואָרפען דערפעל, וואָס איז געווען אַריינגעטהאָן מיט לייב און לעבען אין דער אַלטער, שבתאי־צבי'אישע מחלוקה, און מחמת דעם האָב איך בלויז געהאַט אַ דונקעלען בעגריעף דערפון. איך האָב עס געהאַלטען פאַר בע־סער, זיך גאָר אין גאַנצען צו מאַכען ניט וויסענדיג, כדי צו ציהען ווער־טער ביי דעם הויזירער.

„נו, דער בעל שם האָט דורך פיעל תשובה אויסגעפונען גאָט'ס נאָמען," האָט ער זיך אָבגערופען, „און מיט דעם דאָזיגען נאָמען טהוט ער וואָס ער וויל אויף דער ערד און אין הימעל, אַזוי אַז צייטענווייז ווערט אַ גאַנצע מהומה אויף יענער וועלט."

„און זיין נאָמען איז רב בער?"

„ניין; רב בער איז אַ זעהר גרויסער למדן, וועלכער האָט זיך אָנגע־שלאָסען אָן איהם, און ווען ער האָט, אינאיינעם מיט די אַנדערע פיהרער פון דער סעקטע, איבערגעגעבען אַ טהייל פון זיין כח, אַזוי אַז זיי בעווייזען איצט אויך מופתים. אויף'ן וועג האָב איך זיך צופעליג אויפ־געטראָפען מיט דעם יונגען מאַן, און ער האָט מיר דערצעהלט, אַז די סעקטע זיינע טייטשט אויס דעם פסוק פון תהלים: „שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים" (זינגט אַ נייע ליעד פאַר גאָט, זיין לויב זאָל זיין אין דער געמיינדע פון די הייליגע) אויף אַזאַ מין אופן: אַזוי ווי גאָט איז דאָך העכער פון יעדען ענדליכען וועזען, מוז זיין לויב אַריבערשטייגען דעם לויב־געזאַנג פון יעדען אַזעלכען וועזען. ביז אַהער איז זיין לויב בעשטאַנען אין דעם, וואָס ער קען טהאָן וואונדער און ווייסט אַלעס פערבאָרגענע און דאָס וואָס דאַרף קומען. אָבער אַזוי ווי די הייליגע פון דער סעקטע האָבען איצט די פעהיגקייט צו דעם אַלעמען, שטעהט שוין דער אַלמעכ־טיגער אין דעם פרט פון איבערנאַטירליכקייט ניט העכער פון זיי — „תהלתו בקהל חסידים", זיין לויב זאָל זיין אין דער געמיינדע פון די היי־ליגע — און דערפאַר איז נייטיג צו געפינען פאַר איהם אַ נייעם לויב —

„שירו לה׳ שיר חדש", זינגט אַ ניי ליעד פאַר גאָט — צוגעפּאַסט צו איהם אַליין."

די במעט לעסטערליכע דרייסטקייט פון דער אויפפאַסונג, וועלכע איז אין אַ געוויסען פרט נאָך געגאַנגען ווייטער פון דער קבלה און פון די שבתאים, האָט מיך דערשראָקען, פונקט ווי די נייקייט פון דער אויסטייטשונג האָט מיך שטאַרק פעראינטערעסירט.

„און אָט דער יונגער מאַן דאָ — קען ער, הייסט עס, אויך בעהערשען די אויבערשטע און די אונטערשטע וועלטען?" האָב איך מיט נייגיעריגקייט געפרעגט, האָבענדיג אין זינען בעת מעשה מיינע אייגענע קלעגליכע דורכפאַלען.

„נו, אַוודאי קען ער בעהערשען די אונטערשטע וועלטען," האָט אליפז מיט אַ שמייכעל געענטפערט. „דערויף קען איך אַליין עדות זאָגען, וואָרים איך בין געווען אין אַ שטאָדט, וואו עס געפינט זיך אַ קהלה פון חסידים, און איך האָב געזעהן, אַז זיי זיינען געווען ביי איהם אין די הענד ווי קיי אין די הענד פון׳ם גלעזער. ווי איהר זעהט איהם, פאָהרט ער אַרום פון אָרט צו אָרט, כדי צו לערנען די יונגע לייט פון דער חברה ווי אַזוי זיך אויפצופיהרען. די עלטסטע פון דער סעקטע, אָנגעזעהענע פרומע לייט און גרויסע לומדים, האָבען געציטערט ווי קליינע הינטעלאַך פאַר איהם. אַ גרויסער למדן, וואָס האָט ניט געוואָלט אָנערקענען דעם יונגען מאַן׳ס אונפעהלבאַרקייט, איז דורך זיין סטראַשענדען בליק אַזוי פערציטערט געוואָרען, אַז ער איז אַריינגעפאַלען אין אַ מורא׳דיגען פיבער און איז געשטאָרבען. איך אַליין האָב עס מיט מיינע אויגען געזעהן."

„אָבער ביי אונז זיינען דאָך ניטאָ קיין חסידים," האָב איך זיך אָבגערופען, ציטערענדיג האַלב פאַר אויפרעגונג און האַלב פאַר שרעק. „וואָס האָט ער דאָ צו טהאָן?"

„אָה, עס זיינען דאָ פאַרהאַן חסידים, און עס וועלען נאָך זיין מעהר — —" ער האָט זיך פלוצלינג אָבגעשטעלט. „ניין, כ׳האָב גערעדט כתם אַזוי אין דער וועלט אַריין."

„דאָס, וואָס איהר האָט געזאָגט, איז אמת," האָב איך זיך אָבגערופען מיט אַ פעסטען טאָן. „אָבער רעדט ווייטער — האָט קיין מורא ניט פאַר מיר."

„איהר זייט בעשטימט צו זיין אַ רב," האָט ער געזאָגט און האָט צוגעשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

„וואָס זשע מאַכט עס אויס?"

„וואָס זשע, אָט אַפנים איהר ווייסט גאָר ניט, אַז די רבנים קעמפפען

איבעראַל מורא'דיג געגען דער נייער סעקטע? אַז זיי פֿערשעלטען איהרע מיטגליעדער און לייגען זיי אַריין אין חרם?"

„פֿאַרוואָס?"

„דאָס ווייס איך ניט. אָט די זאַכען זיינען צו הויך פֿאַר מיר. אפשר דערפֿאַר וואָס דער דאָזיגער רב בער האָט אַרויסגעוואָרפֿען די „פּיוטים" פֿון סדור, און דערצו דאַווענט ער אויך „נוסח ספרד", דאָס הייסט נאָך'ן שטייגער פֿון די שפּאַנישע אידען."

„אַך," האָב איך זיך אָבגערופֿען מיט אַ געלעכטער; „ווען איהר וואָלט ניט געווען אַזאַ עולם הזה'ניק, וואָלט איהר דאָך געוואוסט, אַז עס איז גענוג אַרויסצוואַרפֿען איין שורה פֿון אַ תפלה, אום אויפֿצוהייבען אַנט־קעגען אייך אַלע רבנים, וועלכע וואָלטען אייך תיכף אַריינגעלייגט אין חרם."

„יאָ", האָט ער געזאָגט, „אָבער איך ווייס אויך, אַז אין עטליכע שטעדט, וואו די חסידים האָבען די אויבערמאַכט, זעצען זיי אַראָב די רבנים און זעצען אַרויף אויף זייער אָרט רבי בער'ס מענשען."

„אהאַ! אָט דאָס וויל, הייסט עס, דער יונגער מאַן מהאָן?" האָב איך געזאָגט.

„דאָס האָב איך ניט געזאָגט," האָט דער הויזירער אונרוהיג געענטפֿערט. „איך האָב אייך בלויז איבערגעגעבען — כ'האָב ליעבערשט גאָרנישט גע־דאַרפֿט זאָגען — וואָס דער יונגער מאַן האָט מיר אונטערוועגס צום צייט־פֿערטרייב דערצעהלט."

„צום צייט־פֿערטרייב און כדי אייך אַריבערצוציהען," האָב איך אַריינ־געוואָרפֿען.

„ניין," האָט אליפז געלאַכט, „איך זוך ניט קיין „פֿאָלקאָמענהייט", וואָרים דאָס איז אייגענטליך דער פזמון פֿון די דאָזיגע לייט."

זיך דערוויסענדיג וועגען דעם אַלעמען, איז עס מיר ניט שווער אָנגעקומען אויסצוגעפֿינען אַ געהיימע אסיפה פֿון די חסידים, (וועלכע איז בעשטאַנען פֿון אַ מנין מענשען, וואָס די סעקטע האָט בעטראַכט פֿאַר אַ גענוי־גענדע צאָהל צו גרינדען אַ נייע געמיינדע, נאָכפֿאָלגענדיג אין דעם פּרט דעם אַלטען אָרטהאָדאָקסישען מנהג). אויך האָב איך זיך איינגעקוקט אין די, וואָס האָבען אָנטהייל גענומען אין דער געהיימער אסיפה, בעת זיי זיינען אַריין און אַרויסגעגאַנגען.

מיט עטליכע פֿון זיי האָב איך גערעדט בסוד, אָבער כאָטש איך האָב זיי פֿערזיכערט, אַז איך בין ניט קיין שפּיאָן, נאָר איינער, וואָס זוכט דעם אמת און ווינשט קיין זאַך ניט אַזוי שטאַרק ווי „פֿאָלקאָמענהייט", האָבען זיי מיר דאָך ניט געוואָלט מגלה זיין די אמת'ע סודות פֿון דער סעקטע.

און ווער ווייסט? אפשר האָבען זיי גאָר ניט געהאַט ביכולת מיר קלאָהר צו מאַכען איבער דער הויפּט-לעהרע זייערער. נאָר סיי ווי סיי, מכח דער פּערזענליכקייט פֿון דעם גרינדער זיינען זיי געווען גרייט צו ריידען, און איך וויל דאָ בעשרייבען זיין לעבענס-געשיכטע, ווי איך האָב זי צוערשט געהערט פֿון די דאָזיגע איינפֿאַכע ענטהוזיאַסטען. ס'קען געמאָלט זיין, אַז מיין פֿעדער זאָל ביים שרייבען אומגערן צוגעבען מעשה'לאַך אָדער פֿאַרבען, וועלכע האָבען שפּעטער געווירקט אויף מיין געמיטה, אָבער איך בין גרייט צו טהאָן אַלעס וואָס וועט נור ליגען אין מיינע כוחות אויפֿצוצייכנען די געשיכטע, ווי מען האָט זי מיר דערצעהלט און ווי זי איז דעמאָלט אַרום-געגאַנגען — דעמאָלט! ניין וואָס זאָג איך? — ווי זי געהט נאָך היינט אַרום אין אַלע חסיד'ישע קהלות.

III

רב אליעזר, דעם בעל שם'ס פֿאָטער, האָט געלעבט אין מאָלדאָווע, און אין זיינע יונגע יאָהרען האָבען איהם די טאַטערן גענומען אין פּלען, נאָר זיין ווייב איז ניצול געוואָרען. ער איז אַוועק געפֿיהרט געוואָרען אין אַ וויט לאַנד, וואו קיין אידען האָבען ניט געוואוינט, און דאָרט האָט מען איהם פֿערקויפֿט צו אַ פּירסט. דורך זיין טרייקייט און איבערגעבענקייט האָט ער באַלד נושא חן געווען ביי זיין האַר אין די אויגען, און ער האָט איהם געמאַכט פֿאַר דעם פֿערוואַלטער פֿון זיינע גיטער. אָבער ניט פֿער-געסענדיג אָן דעם גאָט פֿון ישראל, האָט ער דעם פּירסט געבעטען, ער זאָל איהם ערלויבען ניט אַרבייטען אום שבת. דער פּירסט, כאָטש ער האָט ניט פֿערשטאַנען צו וואָס ער פֿערלאַנגט עס, האָט פֿונדעסטוועגען איינגע-וויליגט. אָבער רב אליעזר האָט זיך דאָך ניט געפֿיהלט גליקליך. ער האָט זיך צוגעגרייט צו אַנטלויפֿען; נאָר דאָ האָט מען זיך צו איהם בעוויזען אין חלום און איהם געהייסען בלייבען נאָך אַ שטיקעל צייט ביי די טאַטערן. נו, האָט זיך געמאַכט, אַז דער פּירסט האָט געדאַרפֿט אָנקומען צו דער לאַסקע פֿון דעם משנה למלך'ס יועץ, האָט ער איהם אין אויסטויש אַוועק-געגעבען רב אליעזר'ן אַלס מתנה.

רב אליעזר האָט באַלד געפֿונען חן אויך ביי זיין נייעם בעל הבית אין די אויגען. מען האָט איהם אָבגעגעבען אַן אייגען צימער, קיין שווערע אַרבייט האָט ער ניט געהאַט, און אַלעס וואָס ער האָט געדאַרפֿט טהאָן

איז געווען, ווען זיין האַר פלעגט קומען אַהיים, איהם אַנטקעגען געהן מיט אַ בעקען וואַסער און איהם אָבוואַשען די פיס, ווי ס'איז דער מנהג ביי די אַדעל־לייט. ווייטער האָט רב אליעזר געהאַט גענוג צייט צו דיענען זיין גאָט.

דאַרף זיך מאַכען, אַז דער קעניג מוז געהן אין קריעג; האָט ער געשיקט נאָך זיין ראַט־געבער, אָבער דער האָט ניט אָנגעהויבען וויסען וואָס פאַר אַן עצה איהם צו געבען, און דער קעניג האָט איהם מיט צאָרן ארויסגעשיקט פון זיין פאַלאַץ. אַז רב אליעזר איז איהם אנטקעגען געגאַנגען מיט דער שיסעל וואַסער, האָט ער זי מיט כעס אָבגעשטויסען פון זיך. פרעגט איהם רבי אליעזר, פאַרוואָס ער איז אַזוי דערשלאָגען, בלייבט דער ראַטגעבער שטום און ענטפערט קיין וואָרט ניט. נאָר אַז דער געטרייער דיענער איז צוגעשטאַנען, האָט ער פאַר איהם אויסגעגאָסען דאָס האַרץ.

„איך וועל בעטען גאָט,” האָט זיך רב אליעזר אָבגערופען, „אַז מען זאָל מיר פון הימעל אַנטפלעקען דעם רעכטען פלאַן פון דער מלחמה.”

אַז זיין תפלה האָט געפונען אַן אָבקלאַנג, האָט ער זיין בעל הבית איבערגעגעבען דעם ראַטה, וואָס מען האָט איהם מן השמים געגעבען, און יענער איז מיט פרייד געלאָפען צום קעניג. דער קעניג איז אויך געווען מלא שמחה איבער דעם פלאַן.

„אַזאַ'ן עצה קען ניט קומען פון אַן איינפאַכען בשר ודם,” האָט ער געזאָגט. „ס'קומט אַוודאי פון אַ כשוף־מאַכער'ס ליפען.”

„ניין,” האָט דער ראַטגעבער געזאָגט, „דאָס האָט מיין שקלאַף אויס־געפונען דעם פלאַן.”

דער קעניג האָט דעם שקלאַף תיכף געמאַכט פאַר אַן אָפיציר אין זיין פערזענליכער סוויטע. איין טאָג האָט דער מאָנאַרך געוואָלט איינגעה־מען אַ פעסטונג מיט זיינע שיפען, נאָר די נאַכט איז אָנגעקומען. האָט ער זיך אָבגערופען:

„ס'איז צו שפעט. מיר וועלען דאָ איבערנעכטיגען און מאָרגען וועלען מיר מאַכען אונזער אָנפאַל.”

אָבער מן השמים האָט מען געלאָזט וויסען רב אליעזר'ן, אַז די פעס־טונג קען ביי־טאָג כמעט ניט איינגענומען ווערן. „שיק תיכף אַרויס אַהין אַ שיף מיט געפאַנגענע, וועלכע זיינען פער'משפט צום טויט,” האָט ער גע־ראַטהען דעם קעניג, „און זאָג זיי צו, אַז דו וועסט זיי שיינקען דאָס לע־בען, אויב זיי וועלען איינגעהמען די פעסטונג, וואָרים זיי, וועלכע האָבען גאָרנישט וואָס צו פערלירען, זיינען די איינציגע, וואָס פאַסען זיך פאַר אַ פערלאָרענער האָפנונג.”

זיין עצה איז דורכגעפֿיהרט געוואָרען, און די פֿערצווייפֿעלטע קעמפּ-פֿער האָבען חרוב געמאַכט די פֿעסטונג. דאַן האָט דער קעניג געזעהן, אַז רב אליעזר איז אַ געטליכער מאַן, און ווען זיין משנה למלך איז געשטאָר-בען, האָט ער איהם בעשטימט אַלס וויצע־קעניג אויף יענעמס פּלאַץ און האָט איהם חתונה געמאַכט מיט דעם פֿערשטאָרבענעם'ס טאָכטער.

אָבער רב אליעזר האָט ניט פֿערגעסען אָן זיין ערשטער פֿרוי און אָן זיין פֿליכט צו דעם גאָט פֿון ישראל, און ער האָט איהר געמאַכט פֿאַר זיין ווייב נור אין נאָמען. איינמאָל, ווען זיי זיינען געזעסען ביים טיש, האָט זי איהם געפֿרעגט: „פֿאַרוואָס האַלטסט דו זיך אַזוי ווייט פֿון מיר?"

„שווער," האָט ער איהר געענטפֿערט, „אַז דו וועסט מיט קיין מענ-שען קיין וואָרט ניט ריידען וועגען דעם, און דו וועסט פֿון מיר הערען דעם אמת."

אויף איהר פֿערשפּרעכען האָט ער איהר דערצעהלט, אַז ער איז אַ איד. ווי זי האָט עס דערהערט האָט זי איהם אין געהיים אַוועקגעשיקט און איהם מיטגעגעבען גאָלד און אַלערליי טייערע מתנות. נאָר אויף'ן וועג האָט מען ביי איהם אַוועקגעראַבעוועט אַלעס, וואָס ער האָט געהאַט.

נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען צו זיין פֿרוי, וועלכע האָט די גאַנצע צייט ניט אויפֿגעהערט טרויערן נאָך איהם, מיינענדיג, אַז ער איז טויט, האָט זיך אַ מלאך פֿון הימעל בעוויזען צו איהם און געזאָגט: „פֿאַר דיינע גוטע מעשים, פֿאַר דיין אמונה אין דעם גאָט פֿון ישראל און דיין בטחון, וואָס דו האָסט געהאַט אין פֿערלויף פֿון די אַלע יסורים און די נסיונות דיינע, וועסט דו האָבען אַ זוהן, און ער וועט זיין אַ ליכט, וואָס וועט בעלויכטען די אויגען פֿון'ם גאַנצען פֿאָלק ישראל. דערום זאָל זיין נאָמען זיין י ש ר א ל, וואָרים אין איהם וועלען מקוים ווערן די ווער-טער פֿון גאָט: דו ביזט מיין קנעכט, ישראל, און אין דיר וויל איך מיין נאָמען פֿערהערליכען."

אָבער רב אליעזר און זיין ווייב זיינען געוואָרען עלטער און עלטער, און קיין זוהן האָבען זיי אַלץ ניט געהאַט. נאָר אַז זיי זיינען שוין געווען הונדערט יאָהר אַלט, איז די פֿרוי מעוברת געוואָרען און האָט געבוירען אַ זוהן, וועמען זיי האָבען אַ נאָמען געגעבען ישראל, און וועלכער איז שפּע-טער בעקאַנט געוואָרען צו די מענשען אַלס דער האַר איבער'ן נאָמען — דער ב ע ל ש ם. דאָס איז געווען אין דעם מיסטישען, סודות-פֿולען יאָהר 5459. די אייגענשאַפֿטען פֿון דער דאָזיגער צאָהל זיינען זעהר וואונ-דערבאַר, מחמת די פֿינף, וואָס איז דער סימבאָל פֿון'ם פֿינף־עק, איז דער שליסעל פֿון'ם גאַנצען. פֿינף איז אויך דער רעזולטאַט, וואָס בלייבט, ווען

מען ציהט אַרונטער די ערשטע צוויי פֿון די לעצטע צוויי צאָהלען, און בעת ווען די ערשטע ציפֿער, גע׳כפל׳ט מיט דער דריטער (5 מאָל 5), איז די קוואַדראַט-צאָהל פֿון פֿינף, איז די צווייטע, גע׳כפל׳ט מיט דער פֿערטער (4 מאָל 9), די קוואַדראַט-צאָהל פֿון זעקס. רעכענט מען צונויף די ערשטע צאָהל מיט דער דריטער, קומט אַרויס צעהן, און דאָס איז די צאָהל פֿון די צעהן געבאָטען, די ע ש ר ת ה ד ב ר ו ת. די צווייטע צאָהל צונויפֿגערעכענט מיט דער פֿערטער מאַכט דרייצעהן, און דאָס זיי-נען די ש ל ש ה ע ש ר ע י ק ר י ם, די דרייצעהן „אני מאמין׳ס". אויך פֿאַר די קריסטען, ביי וועמען דאָס דאָזיגע יאָהר קומט אויס 1700, איז עס דער אָנהויב פֿון אַ נייער צייט.

דעם קינד׳ס מוטער איז געשטאָרבען, תיכף ווי עס איז ענטוועהנט געוואָרען, און אַ קורצע צייט נאָכדעם איז אויך רב אליעזר אַראָב אין קבר. אויף זיין טויטען-בעט האָט ער גענומען דאָס קינד אין זיינע אָרעמס, האָט איהם געבענשט און געזאָגט: „כאָטש ס׳איז מיר ניט בעשעהרט דיך אויפֿצוברייננגען, נאָר האָב תמיד גאָט אין האַרצען און שרעק זיך פֿאַר קיין זאַך ניט, וואָרים ע ר וועט שטענדיג זיין מיט דיר.” און דאָס זאָ-גענדיג, איז זיין נשמה אַרויף אין הימעל.

איצט האָט זיך די בעפֿעלקערונג פֿון אוקאָפּ אין בוקאָווינאַ, וואו דער בעל שם איז געבוירען געוואָרען, גענומען זאָרגען פֿאַר איהם און איהם אָבהיטען צוליעב זיין געעהרטען פֿאָטער, כאָטש זיי האָבען קיין שום ידיעה ניט געהאַט מכח דעם קינד׳ס גרויסער צוקונפֿט. מען האָט איהם גענומען אַ מלמד; נאָר הגם ס׳האָט תחילת אויסגעזעהן, אַז ער האָט אַ גרויסע תשוקה צום לערנען, פֿלעגט ער זיך אָפֿט פֿער׳גנב׳ענען אין וואַלד, וואָס איז געלעגען אַרום דעם דאָרף. דאָרט פֿלעגט איהם זיין רבי נאָך פֿיעל אַרומזוכען געפֿינען, זיצענדיג אָהן אַ שום מורא אונטער די בוימער. אַזוי שטאַרק האָט זיך אַרויסגעוויזען זיין אונצופֿריעדענהייט מיט די למודים אין חדר, אַז מען האָט איהם סוף כל סוף געלאָזט זיצען אַזוי פֿערקלעהרטער-הייט, ניט נעהמענדיג קיין שום אָנטהייל אין׳ם לערנען. קיינער האָט ניט געוואוסט, אַז די מלאכים פֿון הימעל זיינען געוועזען זיינע לעהרער.

אַז ער איז עלטער געוואָרען, האָט ער געקראָגען אַ שטעל אַלס בעה-העלפֿער ביי דעם מלמד, נאָר זיין אויפֿגאַבע איז ניט געווען צו לערנען מיט די קינדער — ווי האָט אַזאַ אונוויסענדער בחור געקענט לערנען מיט יענעם? — נאָר צו פֿיהרען די קינדער אין שוהל און פֿון דאָרט אין חדר. אויף׳ן וועג האָט ער זיי געלערענט געטליכע לויב-ליעדער, וועלכע ער האָט אַליין פֿערפֿאַסט, און האָט זיי געזונגען מיט זיי. און די זיסע שטימען פֿון

די קינדער האָבען אָנגעשפּאַרט אַזש אין הימעל. און גאָט האָט געפֿונען אַזאַ נחת רוח אין זיי ווי אין דעם געזאַנג פֿון די לוים אין בית המקדש, און עס איז געווען אַ פֿרעהליכע צייט אין הימעל. נאָר דער שטן האָט מורא געהאַט, אַז זיין ממשלה אויף דער ערד קען נאָך דורך דעם אָבגעשוואַכט ווערן, האָט ער זיך פֿערשטעלט אין אַ מענשען־וואָלף, איז אָנגעפֿאַלען אויף די קינדער און האָט זיי פֿונאַנדערגעיאָגט. פֿון דאַן אָן האָבען די עלטערן געהאַלטען זייערע קינדער אין שטוב, און דער געזאַנג פֿון די לויב־ליעדער האָט זיך מעהר ניט געהערט. נאָר ישראל, זיך דערמאָנענדיג אָן די רייד פֿון זיין שטאַרבענדען פֿאָטער, האָט איבערגערעדט די עלטערן, זיי זאָלען איהם אָנפֿערטרויען נאָך אַמאָל די קינדער זייערע. און ווידער אַמאָל איז דער מענשען־וואָלף אָנגעפֿאַלען אויף די זינגענדיגע קינדער, נאָר ישראל האָט איהם פֿעריאָגט מיט זיין בולאַווע.

צו פֿערצעהן יאָהר איז דער כלומר'שט אונוויסענדער ישראל געוואָרען שמש פֿון'ם בית המדרש, וואו די לערנער האָבען איהם געהאַלטען פֿאַר אַן עם הארץ, וואָס „שרייבט נח מיט זיבען גרייזען". בייטאָג פֿלעגט ער אַרומגעהן פֿער'חלום'ט איבערן הויז און האָט נאָך אַלס צוגאָב געקראָגען אַ נאָמען פֿאַר אַ פֿוילענצער, אָבער בייגאַכט, ווען דער בית המדרש איז געווען ליידיג און די לומדים האָבען געשלאָפֿען, דעמאָלט פֿלעגט ישראל אַרונטערנעהמען די הייליגע ספרים און די גאַנצע נאַכט פֿלעגט ער זיך פֿערטיעפֿען אין די הייליגע ווערטער. נו, האָט געטראָפֿען אַזאַ מעשה: ערגיץ וואו אין אַ ווייטער שטאָדט איז נפטר געוואָרען אַ געוויסער הייליגער מאַן רב אדם, וועלכער האָט געהאַט ביי זיך הימלישע כתבים (וואָס זיינען פֿאַר איהם אנטפלעקט געוואָרען בלויז צו אברהם אבינו און צו יהושע בן נון). אויף'ן טויטענבעט האָט ער צוגערופֿען זיין זוהן און האָט איהם געזאָגט, אַז ער איז ניט ראוי צו ירש'ענען די דאָזיגע כתבים. נאָר ער זאָל פֿאָהרען אין דער שטאָדט אוקאָפּ און זיי איבערגעבען אַ געוויסען מאַן מיט'ן נאָמען ישראל, וועמען ער וועט דאָרט געפֿינען, און וועלכער וועט מיט איהם לערנען תורה, אויב ער וועט נור טויגען דערצו. נאָך זיין פֿאָטער'ס טויט איז דער זוהן געפֿאָהרען קיין אוקאָפּ און האָט געוואוינט ביי דעם „פּרנס חודש", וועלכער האָט איהם איינמאָל געפֿרעגט, נאָך וואָס ער איז געקומען צו זיי אין שטעדטעל.

„איך זוך אַ גוטען שדוך," האָט ער געענטפֿערט."

עס האָבען זיך תיכף געפֿונען אַסך, וואָס האָבען איהם געוואָלט פֿאַר אַן איידים, און ענדליך האָט ער אַ שדוך געטהאָן מיט אַ גביר'ס אַ טאָכטער. נאָך דער חתונה האָט ער אָנגעהויבען זוכען דעם יורש פֿון די כתבים,

און זעהענדיג דעם שמש פֿון'ם בית המדרש, איז ביי איהם געבליבען, ניט אַנדערש אַז דאָס איז דער, וועמען ער זוכט. ער האָט געפּועל'ט ביי זיין רייכען שווער, ער זאָל איהם אָבטהיילען אַ בעזונדער אָרט אין בית המדרש, וואו ער זאָל קענען לערנען אַליין, אונגעשטערטערהייט, און דערצו האָט ער געבעטען, אַז דער שמש זאָל נור איהם אַליין בעדיענען.

נאָר אַז דער יונגער מאַן איז ביים לערנען איינגעשלאָפֿען, האָט זיך ישראל, ווי זיין שטייגער איז געווען, גענומען צום לערנען; און אַז ער ווידער איז אַנשלאָפֿען געוואָרען, האָט זיין בעל הבית, דעם גביר'ם איידים הייסט עס, גענומען אַ בלאַט פֿון די פֿערבאָרגענע, סודות'דיגע כתבים און אַוועקגעלייגט לעבען איהם. אַז ישראל האָט זיך אויפֿגעכאַפּט און דערזעהן דאָס בלאַט, איז ער געוואָרען זעהר גערידהרט און האָט עס תיכף בעהאַל־טען. אויף מאָרגען האָט דער מאַן אַנידערגעלייגט נאָך אַ בלאַט לעבען דעם שלאָפֿענדען ישראל, וועלכער האָט עס ווידער בעהאַלטען, ווי ער האָט זיך נור אויפֿגעכאַפּט. דאָ איז דער מאַן שוין געווען איבערצייגט, אַז ער האָט געפֿונען דעם יורש פֿון די גייסטיגע סודות. ער האָט איהם דער־צעהלט די גאַנצע מעשה און איהם אָנגעבאָטען די כתבים בתנאי, ער זאָל זיין זיין רבי און לערנען מיט איהם די פֿערבאָרגענע תורה. ישראל איז מרוצה געוואָרען, האָט אָבער אויסגענומען אַ תנאי, אַז ער זאָל לפנים, פֿאַר דער וועלט הייסט עס, בלייבען זיין משרת און אַז זיינע ידיעות אין די הימלי־שע זאַכען זאָלען בלייבען בסוד און ניט אַרויסגעהן אין דער עפֿענטליכקייט. דער יונגער מאַן האָט אַלזאָ געבעטען זיין שווער, ער זאָל איהם אָבגעבען אַ חדר מיוחד אויסער דער שטאָדט, מחמת זיינע למודים פֿערלאַנגען נאָך מעהר רוה און נאָך אַ גרעסערע איינזאַמקייט. ער נייטיגט זיך ניט אין קיינעם, אַחוץ אין ישראל'ן, וועלכער זאָל איהם ווייטער בעדיענען ווי ביז אַהער. דער שווער האָט איהם געגעבען אַלעס, וואָס ער האָט פֿערלאַנגט, און איז געווען מלא שמחה, וואָס גאָט האָט איהם בעשעהרט אַזאַ למדן פֿאַר אַן איידים.

אַז זייערע למודים האָבען זיך נאָך מעהר פֿערטיעפֿט, האָט דער תלמיד געבעטען דעם רבי'ן, ער זאָל איהם אַראָבברייננגען פֿון הימעל דעם הויפּט מלאך, וואָס האָט צו שאַפֿען איבער דער תורה, כדי ער זאָל מיט זיי לערנען. נאָר רבי ישראל האָט איהם אָבגערעדט דערפֿון, מחמת דער צייבער־שפּרוך, האָט ער געזאָגט, איז זעהר געפֿעהרליך און דער קלענ־סטער טעות קען פֿיהרען צו גרויסע אונגליקען. אין אַ שטיקעל צייט אַרום האָט זיך דער מאַן ווידער אָנגעזעצט מיט זיין בקשה, און זיין רבי האָט איינגעווויליגט. ביידע האָבען געפֿאַסט משבת לשבת, פֿון איין עק וואָך צום

אַנדערן, און האָבן זיך גערייניגט און דורכגעמאַכט די גאַנצע צערעמאָ־ניע, וואָס איז נייטיג געווען דערצו. נאָר אין דער לעצטער רגע האָט רב ישראל אויסגעשריען: „מיר האָבן געמאַכט אַ פעהלער; אַנשטאָט איהם קומט גאָר דער מלאך האש, דער וואָס האָט צו שאַפען איבער'ן פייער. ער וועט פערברענען די שטאָדט. לויף געשווינד און זאָג דעם עולם, זיי זאָלען פערלאָזען זייערע וואוינונגען און אַרויסכאַפען מיט זיך זייערע טייערסטע זאַכען."

אויף אַזאַ'ן אופן האָט זיך רב ישראל'ס תלמיד דערשלאָגען צו גרויס כבוד אין שטאָדט און אַסך האָבן איהם געהאַלטען פאַר אַ בעל מופת און פאַר דעם רעטער פון זייער לעבען און זייער האָב און גוטס. אָבער איהם האָט זיך נאָך אַלץ שטאַרק געגלוסט האָבען לעבען זיך דעם מלאך, וואָס האָט צו שאַפען איבער דער תורה, און ער האָט ווידער גע'פועל'ט ביי ר' ישראל'ן, ער זאָל איהם אַראָברופען פון הימעל. ווידער אַמאָל האָבען זיי זיך גערייניגט און געמאַכט אַלע נייטיגע הכנות דערצו, נאָר רב ישראל האָט אויסגעשריען:

„וועה! מיר זיינען פער'משפט צום טויט, אויב מיר וועלען ניט אויפזיין היינט די גאַנצע נאַכט."

אַזוי זיינען זיי געזעסען ביידע און זיך געראַנגעלט מיט'ן שלאָף, נאָר ענדליך בעגינען צו טאָג האָבען זיך דעם יונגען מאַן'ס אויגען צוגעמאַכט און ער איז אַריינגעפאַלען אין יענעם שלאָף, פון וועלכען מען קען זיך מעהר ניט אויפכאַפען.

דאַן איז דער בעל שם אָבגעפאָהרען פון אוקאָפ און האָט זיך בע־זעצט אין אַ קליין שטעטעל ניט ווייט פון בראָד. ער איז געוואָרען אַ מלמד פון קינדער, מחמת ליעבשאַפט צו די קליינע חברה. קליין איז געווען זיין שכירות און קאַרג זיינע לעבענס-מיטלען. דעם חדר, אין וועל-כען ער האָט געוואוינט, האָט ער געקראָגען מחמת קיין אַנדערער האָט דאָרט ניט געקענט זיין, צוליעב די שדים און רוחות, וועלכע פלעגען דאָרט אַרומטאַנצען. אַז דער בעל שם האָט איבערגענומען די דירה און איז אַריין אַהין, האָט דער בעל הבית, אַריינקוקענדיג מיט שרעק פון דער אַנדער זייט שוועל, געזעהן אַ ריעזיגען קאָזאַק, וועלכער איז געשטאַנען אָנגעשפאַרט ביים קאַמין. נאָר אַזוי גיך ווי דער נייער שכן איז אַריינגע־קומען איז די געשטאַלט פון'ם קאָזאַק אַלץ קלענער און קלענער געוואָ־רען, ביז וואַנען דער ריעז איז סוף כל סוף אין גאַנצען פערשוואונדען.

ניט קוקענדיג דערויף, וואָס ישראל האָט זיך נאָך ניט געהאַט אַנט־פלעקט פאַר קיינעם, זייענדיג פערנומען אין אַ קאַמפף מיט די געטליכע

סודות און מחמת דעם וואָס ער האָט אין די עולמות עליונים, אין די העכערע וועלטען געשוואָרען זיך ניט צו בענוצען מיט דעם כח פון׳ם שם ביז וואַנען ער וועט זיין פערציג וויינינגער פיער יאָהר אַלט; און ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער איז אַרומגעגאַנגען מיט גראָבע מלבושים און מיט צוריסענע שטיוועל, דאָך האָבען אַלע איינוואוינער פון שטעדטעל עפעס געפיהלט די ריינקייט און די צדקות, וואָס האָבען זיך געלאָזט בעמערקען אויף זיין געזיכט. מען האָט אויך געזעהן, ווי ער פלעגט זיך טובל זיין אַסך עפטער ווי געוועהנליכע פרומע אידען. וואו ס׳האָט זיך נור געמאַכט אַ שטרייט צווישען צוויי פערזאָנען, פלעגט מען קומען צו איהם, ער זאָל אַרויסגעבען זיין אורטהייל איבער דער מחלוקה; און אפילו דער צד, וואָס האָט דערביי פערלאָרען, איז פונדעסטוועגען קיינמאָל ניט אונצופריעדען געווען מיט זיין פסק דין. איינמאָל האָט זיך געמאַכט, ס׳איז קיין רעגען ניט געווען, האָבען די גוים פון שטעדטעל געמאַכט אַ הייליגע פראָצעסיע און זיינען געגאַנגען איבער די גאַסען מיט זייערע גלחים, טראָגענדיג זייערע געצען אין די הענד, אָבער דאָס איז געווען אומזיסט. דאָ האָט ישראל געראַטהען דעם רב, ער זאָל גוזר זיין אַ תענית און צונויפרופען די גאַנצע אידישע קהילה אין שוהל אַריין מתפלל צו זיין צו גאָט. די גוים האָבען זיך געוואונדערט פאַרוואָס דער גאָטעס-דיענסט האָט יענעם טאָג געדויערט אַזוי לאַנג, און אַז זיי האָבען זיך דערוואוסט וועגען דעם תענית, האָבען זיי מיט שפאָט געזאָגט: „וואָס! אייער גאָט וועט העלפען, דאָרט וואו מיר האָבען אונזערע געטער אַרומגעטראָגען אומזיסט און אומנישט?״ נאָר דעם זעלבען טאָג טאַקע איז אַראָב אַ רעגען.

אַזוי איז ישראל געוואָרען אַלץ בעריהמטער פון טאָג צו טאָג און זיין בעריהמטקייט האָט דערגרייכט אַזש קיין בראָד.

איינמאָל האָט זיך אין דער דאָזיגער שטאָדט פון לומדים געמאַכט אַ סכסוך צווישען דעם גרויסען געלערענטען מאַן רבי אברהם און אַ אידען פון בראָד. אַזוי ווי זיי האָבען זיך ניט געקענט אויסגלייכען, האָט דער איד איבערגערעדט ר׳ אברהם׳ן צו פאָהרען צו רב ישראל׳ן פאַר אַ דין תורה. אַז זיי זיינען אָנגעקומען צו איהם, האָט מען דעם בעל שם מן השמים מגלה געווען, אַז ר׳ אברהם׳ס טאָכטער איז בעשטימט צו ווערן זיין פרוי. ער האָט אָבער גאָרנישט גערעדט דערפון, נאָר ער האָט אָבגעגעבען אַ ריכטיגען אורטהייל, לויט דעם רמב״ם. דער אַלטער רבי אברהם איז אַזוי נתפעל געוואָרען פון אָט דעם פרעמדען יונגען מאַן׳ס לומדות, אַז ער האָט געזאָגט:

„איך האָב אַ טאָכטער אַ גרושה. איך וואָלט גערן געוואָלט זי חתונה מאַכען מיט דיר."

„איך ווינש זיך גאָר ניט קיין בעסערס דערפֿון," האָט דער בעל שם געענטפֿערט, „וואָרים איך ווייס, זי האָט אַן איידעל האַרץ. נאָר איין תנאי נעהם איך אויס, אַז אין דעם קבלת קנין זאָל ניט צוגעגעבען ווערן קיין שום טיטעל פֿון לומדות צו מיין נאָמען. זאָל עס פשוט הייסען: ישראל בן אליעזר."

אויף'ן וועג, צוריקפֿאָהרענדיג קיין בראָד, איז ר' אברהם געשטאָרבען. נו, און זיין זוהן ר' גרשון איז געווען דער ראש בית דין און אַ זעהר גרויסער און בעריהמטער למדן. צווישען די פּאַפּירען פֿון זיין פֿערשטאָרבענעם פֿאָטער האָט ער געפֿונען אַ כתב, אַז זיין שוועסטער איז פֿער'קנס'ט צו אַ פּראָסטען מאַן, וואָס האָט קיין שום נאָמען ניט אַלס למדן. דאָס האָט איהם שטאַרק געוואונדערט און געקריינקט.

ער האָט געשיקט רופֿען זיין שוועסטער צו זיך: „ווייסט דו, אַז דו ביסט ווידער פֿער'קנס'ט?" האָט ער געפֿרעגט.

„ניין," האָט זי געענטפֿערט; „וואָס הייסט?"

„אונזער פֿאָטער, עליו השלום, האָט דיך פֿער'קנס'ט מיט איינעם ישראל בן אליעזר."

„איז דאָס ווירקליך אַזוי? דאַן מוז איך חתונה האָבען מיט איהם."

„חתונה האָבען מיט איהם! אָבער ווער איז ער דאָס, אָט דער ישראל?"

„פֿון וואַנען זאָל איך וויסען?"

„אָבער ער איז דאָך אַן עם הארץ. ער האָט דאָך ניט קיין שום עהרען-טיטעל."

„דאָס, וואָס מיין פֿאָטער האָט געטהאָן, מוז זיין ריכטיג."

„וואָס?" האָט דער ברודער געזאָגט מיט אַ טאָן פֿון אַ בעליידיגטען. „דו, מיין שוועסטער, וואָס דו קומסט אַרויס פֿון אַזאַ בעריהמטער משפחה; דו, וואָס דו האָסט געקענט אַ שידוך טהאָן מיט איינעם פֿון די געלעהרענטסטע בחורים, דו ווילסט חתונה האָבען מיט אַ פּראָסטען מאַן!"

„אַזוי האָט מיין פֿאָטער בעשטימט."

„נו, געלויבט און געדאַנקט איז גאָט, וואָס דו וועסט קיינמאָל ניט אויסגעפֿינען, ווער אָט דער עם הארץ ישראל איז און וואו ער וואוינט."

„אין דעם קבלת קנין איז דאָ אַ בעשטימטער טאָג, ווען די חתונה דאַרף זיין," האָט זיין שוועסטער רוהיג געענטפֿערט; „אין דער אָבגעמאַכטער צייט וועט מיין מאַן קומען און מיך פֿאָדערן."

אַז עס איז געקומען נאָהענט צום טאָג, ווען די חתונה האָט געדאַרפֿט

זיין, האָט דער בעל שם געלאָזט וויסען די איינוואוינער פֿון זיין שטעדטעל, אַז ער וועט זיי פֿערלאָזען. זיי האָבען איהם געבעטען צו בלייבען מיט זייערע קינדער און איהם אָנגעבאָטען העכערע שכירות. אָבער ער האָט זיך אָבגע-זאָגט דערפֿון און פֿערלאָזען דאָס שטעדטעל. און אַז ער איז צוגעקומען נאָ-הענט צו בראָד, האָט ער זיך פֿערשטעלט פֿאַר אַ פויער, האָט זיך אָנגע-טהאָן אַ קורצע יאַק מיט אַ וויסען גאַרטעל. אַזוי האָט ער זיך בעוויזען ביי דער טהיר פֿון'ם בית דין, בעת רב גרשון האָט געהאַלטען ביי פסק'ענען אַ וויכטיגען דין תורה. אַז דער ראש בית דין האָט איהם דערזעהן, האָט ער געמיינט, ס'איז אַן אָרעמאַן, וואָס קומט בעטען אַ נדבה. נאָר דער פויער האָט געזאָגט, ער האָט איהם אַ סוד צו אַנטפלעקען. האָט איהם דער ראש בית דין אַריינגענומען אין אַ חדר מיוחד, וואו ישראל האָט איהם געוויזען זיין קאָפּיע פֿון'ם קבלת קנין. אַן אויפֿגערעגטער איז רב גרשון אַוועק אַהיים און האָט דערצעהלט זיין שוועסטער, אַז דער מאַן, וואָס פֿאָדערט זי אַלס פֿרוי, איז געקומען. „וואָס אונזער פֿאָטער, עליו השלום, האָט געטהאָן, איז אודאי רעכט געווען," האָט זי געענטפֿערט; „אפשר וועלען פֿון דעם שידוך אַרויסקומען פֿרומע, כשר'ע קינדער." רב גרשון, וועלכער האָט ניט געקענט פֿערטראָגען די חרפה, וואָס איז דורך דעם אָנגעטהאָן געוואָרען זיין משפחה, האָט געגען זיין ווילען געמוזט בעשטימען דעם טאָג פֿון דער חתונה. פֿאַר דער חופה האָט זיך ישראל אין געהיים געזעהן מיט זיין כלה, און האָט זיך פֿאַר איהר ענטפלעקט און איהר אויסגעזאָגט וועגען זיין שליחות.

„פֿיעל צרות וועלען מיר אינאיינעם מוזען ליידען, קליין און אָרעם וועט זיין אונזער וואוינונג, און מיט דעם שווייס פֿון אונזער פנים וועלען מיר מו-זען פֿערדיענען אונזער ברויט. דו, וואָס דו ביסט די טאָכטער פֿון אַ גרויסען רב, און וואָס דו ביסט אויפֿגעבראַכט געוואָרען אין עשירות און וואוילטאָג, צי האָסט דו דעם מוטה צו בעגעגענען אָט די צוקונפֿט מיט מיר?"

„איך ווינש מיר גאָר ניט קיין בעסערס דערפֿון," האָט זי געענטפֿערט. „איך האָב געהאַט בטחון אין מיין פֿאָטער'ס אורטהייל, און אַצונד בין איך בעלוינט דערפֿאַר."

דעם בעל שם'ס שטימע האָט געציטערט פֿאַר צערטליכקייט. „גאָט זאָל דיך בענשען," האָט ער געזאָגט. „אונזערע ליידען וועלען ניט זיין אויף לאַנג."

נאָך דער חתונה האָט רב גרשון געוואָלט לערנען מיט זיין נייעם שוואָ-גער, וועלכער איז, פֿערשטעהט זיך, געבליבען וואוינען ביי איהם אין הויז. אָבער דער בעל שם האָט זיך געמאַכט, ווי איהם וואָלט שווער געווען משיג צו זיין די מינדסטע זאַך, און ענדליך איז דער דַיָן פֿערצווייפֿעלט געוואָרען, איז אַריינגעלאָפֿען צו זיין שוועסטער און האָט איהר מיט כעס געזאָגט:

„זעה כאָטש, וואָס פֿאַר אַ שאַנד און שמאַך מיר האָבען עס דערלעבט דורך דיין מאַן, דעם עם הארץ, וועלכער אַמפּערט זיך נאָך מיט די גרעסטע לומדים אונזערע. איך קען מעהר די חרפה ניט אַריבערטראָגען. הער זשע אוים, שוועסטער מיינע, איך גיב דיר די ברירה, קענסט זיך אויסקלייבען וואָס דו ווילסט: אָדער גט זיך אָב מיט דעם דאָזיגען עם הארץ, אָדער איך וועל דיר קויפֿען אַ פֿערד און וואָגען און אייךביידען משלח זיין פֿון דאַנען."

„מיר וועלען אַוועקגעהן," האָט זי גאַנץ איינפֿאַך געזאָגט.

זיי האָבען זיך געשלעפּט אין זייער וואָגען, ביז וואַנען זיי זיינען אָנגעקומען אין אַ געגענד, ווייט פֿון אידען און ווייט פֿון מענשען אפילו. און דאָרט אין אַן איינזאַמען אָרט, אויף איינעם פֿון די שפּיצען פֿון די קאַרפּאַטהען-בערג, דורכגעשניטען מיט הייהלען און בעזעצט מיט בוימער, האָט זיך דאָס פּאָר פֿאָלק געמאַכט אַ היים. דאָ האָט זיך ישראל פֿערטיעפֿט אין תפלות און אין פֿערטראַכטונג. פֿאַר זיין חיונה האָט ער געגראָבען קאַלך אין די בערג-גריבער, און זיין פֿרוי האָט דעם קאַלך אָנגעלאָדען אויף'ן פֿערד און וואָגען, האָט איהם פֿערקויפֿט אין דער נעהענטסטער שטאָדט און געבראַכט מעהל דערפֿאַר צוריק. ווען דער בעל שם פֿלעגט ניט פֿאַסטען — און דאָס איז געווען אַ זעלטענהייט — פֿלעגט ער אויסמישען דאָס דאָזיגע מעהל מיט וואַסער און ערד און עס באַקען אין דער זונן. דאָס איז געווען זיין איינציגע שפּייז. וואָס נאָך האָט ער געדאַרפֿט — ער, וועמעס גרעסטע פֿרייד איז געווען צו האָבען הייליגע טבילות אין די בערג-וואַסערן אָדער אַרויפֿצוקלעטערן אויף די שפּיץ בערג און אַרומוואַנדערן דאָרט, פֿערזונקען אין די געדאַנקען וועגען גאָט. איינמאַל! האָבען די רויבער, וועלכע האָבען געלויערט אין די הייהלען, געזעהן, ווי ער קומט צו צו אַן אָבגרונד, קוקענדיג מיט בעגייסטערונג אַרויף צום הימעל. זיי האָבען אַרויפֿגעשריען צו איהם, נאָר יינע אויערן האָבען זיך צוגעהערט צו די הימלישע האַרמאָניען. דאַן האָבען זיי איינגעהאַלטען דעם אָטהעם און געוואַרט, אַז אָט, אָט ווערט ער צו־שמעטערט. אָבער דער אַנטקעגענדיגער באַרג איז צוגעקומען צו איהם. און דאַן האָבען זיך די צוויי בערג צושיידט און שפּעטער זיך ווידער פֿעראייניגט, ווען ער איז צוריקגעקומען. נאָכדעם ווי די רויבער האָבען דאָס געזעהן, האָ-בען זיי איהם אָבגעגעבען כבוד אַלס הייליגען מאַן און אויך זיי פֿלעגען פֿון איצט אָן קומען צו איהם מיט זייערע ספקות אויף אַ דין תורה. און דער בעל שם האָט זיך ניט אָבגעזאָגט דערפֿון. „וואָרים," האָט ער געזאָגט, „אפילו צווישען די אונגערעכטע מוז הערשען גערעכטיגקייט." נאָר איינער פֿון דער באַנדע, געגען וועמען ער האָט גע'פּסק'ענט, האָט אָבגעמאַכט ביי זיך איהם בעת'ן שלאָף צו דער'הרג'ענען. אָבער אַן אונזיכטבאַרע האַנד האָט פֿערהאַלטען די האַק,

בשעת זי האָט זיך אויפגעהויבען איבער זיין קאָפּ, און האָט דעם רויבער גוט דורכגעבראָכען די ביינער, ביז וואַנען ער איז אַנידערגעפאַלען אויף דער ערד, בעדעקט מיט בלוט.

אַזוי זיינען אַריבער זיבען יאָהר פון אַרבייט און גייסטיגע זעהונגען. און דער בעל שם האָט זיך אויסגעלערנט די שפּראַך פון פויגעל און חיות און בוימער, און די הייל־קראַפט פון קרייטיכער און וואָרצלען. און ער האָט אויסגעלייזט נשמות, וועלכע זיינען צוליעב זייערע זינד מגולגל געוואָרען אין פרעש און אַנדערע שרצים פון די בערג.

נאָך ענדליך האָט רב גרשון'ן באַנג געטהאָן פאַר זיין שוועסטער, און ער האָט חרטה געהאַט אויף זיין שטרייגגקייט. ער האָט אויפגעזוכט די צוויי עקשנים און זיי צוריקגעבראַכט קיין בראָד. ער האָט זיי אָבגעגעבען אַ וואוינונג לעבען זיך און געמאַכט דעם בעל שם פאַר זיין קוטשער. נאָר זיין שוואָגער איז איהם באַלד ווידער נמאס געוואָרען, וואָרים איינמאָל, ווען זיי זיינען געפאָהרען צוזאַמען, און רב גרשון איז איינגעשלאָפען, האָט דער בעל שם, ווען ער גערעכנט האָט, מיט אַמאָל אַזוי געמאַכט, אַז די פערד זיינען פון וועג אָבגעקערט, האָבען זיך אויפגעהויבען אין דער הויך, געלאָזט דעם וואָגען אַריינפאַלען אין אַ גרוב. „אַט דער בחור טויג ניט ניט פאַר גאָט און ניט פאַר לייטען,“ האָט רב גרשון אויסגערופען.

ער האָט ווידער געבעטען זיין שוועסטער צו נעהמען גט פון איהם, אָבער זי איז געבליבען שטאַנדהאַפטיג און האָט דערביי קיין וואָרט ניט אויסגערעדט. אין זיין פערצווייפלונג האָט רב גרשון געבעטען איינעם פון זיינע פריינד, רבי מקטיור, ער זאָל מיטנעהמען ישראל'ן צו אַ משוגע'נער פרוי, וועלכע פלעגט אַרויסזאָגען די מענשען זייערע גוטע און שלעכטע מדות; און רב גרשון האָט געמיינט, אַז דער פרוי'ס בלויזשטעלונג וועט אפשר האָבען אַ ווירקונג אויף זיין צרה'דיגען שוואָגער. דאָס גאַסט־צימער פון דער פערריקטער פרוי איז געווען פול געפאַקט מיט מענשען, און ביי יעדען גאַסט, וואָס פלעגט אַריינקומען, האָבען זיך פון איהרע ליפען אַרויס־געריסען ווערטער, וועלכע האָבען דעם דאָזיגען בעגריסט לויט זיינע אייגענ־שאַפטען. אַז רב מקטיור איז אַריינגעקומען, האָט זי אויסגערופען: „ברוך הבא, דו הייליגער און ריינער“, און אַזוי האָט זי בעגריסט די אַנדערע. דער בעל שם איז אַריין דער לעצטער. „ברוך הבא, רב ישראל,“ האָט אויסגע־שריען די שטימע; „דו מיינסט, איך האָב מורא פאַר דיר, אָבער איך האָב פאַר דיר קיין מורא ניט. וואָרים איך וויים זיכער, אַז דו האָסט אין הימעל געשוואָרען, זיך ניט צו בענוצען מיט דעם שם, מיט גאָט'ס נאָמען, ניט ביז דעם זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון דיין לעבען.“

„וועגען וואָס רעדסט דו?“ האָט דער עולם געפרעגט אין ערשטוינונג.

דאַן האָט די פרוי ווידערהאָלט נאָך אַמאָל דאָס, וואָס זי האָט געזאָגט, אָבער דער עולם האָט זי ניט פערשטאַנען. און זי האָט געהאַלטען אין איין איבערזאָגען די ווערטער. ענדליך האָט רב ישראל שטאַרק אָנגעשריען אויף איהר דערפאַר.

„שווייג שטיל, אַניט וועל איך צונויפרופען אַן אסיפה פון׳ם בית דין של מעלה, וועלכער וועט מיר געבען דעם כח דיך אַרויסצוטרייבען פון דער דאָזיגער פרוי. דערום פאָלג מיך און געה בעסער אַליין אַרוים מיט גוטען, און מיר וועלען בעטען גאָט פאַר דיר.״

און דער גייסט האָט פערשפּראָכען אַרויסצוגעהן...

דאַן האָט דער בעל שם געפרעגט: „ווער ביזט דו?״

„איצט קען איך עס דיר ניט זאָגען,״ האָט דער גייסט געענטפערט. „דאָס וועט זיין אַ בזיון פאַר מיינע קינדער, וועלכע געפינען זיך דאָ אין צימער. אַז זיי וועלען אַוועקגעהן, וועל איך עס דיר זאָגען.״

תיכף נאָכדעם זיינען אַלע שנעל אַרוים און האָבען פערשפרייט די נאַכריכט, אַז ישראל קען אַרויסטרייבען בייזע רוחות. דער רעספּעקט פאַר איהם איז געוואַקסען, אָבער רב גרשון האָט ניט געוואָלט גלויבען און געזאָגט, אַז אַזעלכע זאַכען קען טהאָן בלויז אַ למדן. און ער האָט ווידער פערלאָרען די געדולד מיט אָט דעם עם הארץ, וועלכער איז געוועזען אַזאַ לאַסט אויף זיין בכבוד׳יגען הויז. ער האָט זיין שוועסטער געקויפט אַ קליינע קרעטשמע אין אַ דאָרף, וויט אַוועק ביים ראַנד פון אַ וואַלד. אין דער צייט, וואָס זיין פרוי איז געוועזען בעשעפטיגט אין דער אכסניא, האָט זיך דער בעל שם אויפגעבויט אַ שטיבעל אין וואַלד און זיך אַוועקגעזעצט דאָרט טאָג און נאַכט צו לערנען תורה; נור שבת פלעגט ער אַרויסגעהן, אָנגע-טהאָן אין ווייסען, און פיעל טבילות פלעגט ער נעהמען, ווי ס׳האָט זיך געפּאַסט פאַר אַזאַ כשר׳ן און הייליגען מאַן ווי ער איז געוועזען.

דאָ האָט ער דאָס דערגרייכט זיין זעקס און דרייסיגסטען יאָהר, אָבער ער האָט זיך נאָך אַלץ ניט אַנטפּלעקט, מחמת ער האָט נאָך ניט געהאַט געוונג נאָכגעדיינקט און האָט נאָך אויך ניט געהאַט געפונען זיינע ערשטע אַפּאָסטעלן. אָבער אין דעם צוויי און פערציגסטען יאָהר פון זיין לעבען האָט ער אָנגעהויבען ריידען אָפען און צונויפקלייבען אַרום זיך תלמידים. ער האָט געוואַנדערט איבער פּאָדאָליען און וואָלאַכיען און געלערענט דורך דרשות און משלים. טייכען איז ער אַריבער, אויסשפּרייטענדיג זיין מאַנטעל איבער׳ן וואַסער, און האָט געראַטעוועט זיינע תלמידים פון דערפרוירען ווערן אין דעם ווינטערדיגען פראָסט, דורך דעם וואָס ער פלעגט אָנריהרען די

בוימער מיט זיינע שפיץ פינגער, אזוי אז די בוימער האבען געברענט, ניט
ווערענדיג פערברענט.

אצונד איז ער געוואָרען דער ראש וראשון פון אַ מעכטיגער סעקטע,
וועלכע האָט זיך פערשפרייט איבעראַל, און דער קאָפּ פון אַ שולע פון נביאים
און בעלי מופתים, וועמען ער האָט מגלה געווען דעם סוד פון׳ם שם.

IV.

אָט די זעלטענע און וואונדערבאַרע געשיכטע, וואָס איז געווען אַזוי
רייך אין גענויע פרטים, און וועלכע איך האָב געקענט גלויבען אויף גרונד
פון מיינע קבלה-למודים, האָט אויף׳ם ניי דערוועקט אין מיר די נאָך אַליץ
טלייענדע האָפנונג, בעקאַנט צו ווערן און זיך צו קענען בענוצען מיט די
דאָזיגע טראַדיציאָנעלע איבונגען פון אונזער פאָלק. פאַרוואָס האָב איך דען,
פונקט ווי די אַנדערע רבנים, ניט געזאָלט האָבען דעם שליסעל צו די אַנ-
דערע וועלטען? פאַרוואָס האָב איך אויך דען ניט געזאָלט זיין בכח צו
בעשאַפען אַ שעהן, פעט קאַלב אום פרייטאָג און עס פערצעהרען ביי מיין
שבת׳דיגער מאָהלצייט? אָדער אַ גולם, וואָס זאָל שטעהן פאַר מיר און
מיר בעדיענען מיט הענד און פיס? די שפּיציגקייטען פון דער גמרא האָ-
בען מיך לאַנג גענוג געלאָזט דורכוואַנדערן דורך געדרעהטע און פערפלאָנ-
טערטע דונקעלע הייהלען. אצונד האָב איך געוואָלט געהן זוכען דאָס ליכט.
ס׳האָט מיך געצויגען אָנצוגורטען מיינע לענדען, נעהמען מיין וואַנדער-
שטעקען אין דער האַנד און זיך אַוועקלאָזען זוכען דעם הויפּט-קוואַל פון
אַלע חכמות, איהם אַליין, דעם בעל שם, דעם גרויסען האַר איבער׳ן נאָ-
מען. איך האָב געוואָלט איהם פאַלען צו די פיס און איהם בעטען, ער זאָל
מיך אויפנעהמען צווישען זיינע תלמידים.

דאָס אַרומפאָהרען איז ניט געווען קיין שווערע זאַך; אין יעדער
שטאָדט איז געווען אַ בית המדרש, וואוהין דער וואַנדערער האָט זיך גע-
קענט גלייך ווענדען; אין יעדער שטאָדט זיינען אויך געווען גאַסט-פריינד-
ליכע בעלי בתים, וועלכע האָבען עס גערעכענט פאַר אַ כבוד אויפצונעהמען
פאַר אַן אורח אַזאַ למדן ווי איך און איהם געבען קעסט און קוואַרטיר. אפילו
אין די אָרעמסטע דערפער האָב איך געקענט רעכענען אויף שוואַרץ-ברויט,
שאַפענע קעז און אַ בעט פון טאַנען-צווייגען. אָבער אַז איך האָב זיך גע-
נומען נאָכפרעגען, בין איך געוואָהר געוואָרען, אַז דאָס דאָרף אין וואָהלין,

וואו רב בער האָט זיך געמאַכט זיין צענטער, איז געוועז אַסך נעהענטער איידער דער ווייטער און ניט־צוגענגליכער וואַלד, וואו דער בעל שם האָט זיך צוריקגעצויגען נאָך זיינע וואַנדערונגען, כדי זיך צו פֿערטיעפֿען אין זיינע געטליכע רעיונות; יאָ, איך האָב זיך דערוואוסט, אַז איך מוז סיי ווי סיי מאַכען מיין וועג דורך יענעם מיזריטש, די פּאָליטישע פֿעסטונג פֿון'ם חסידיזם. אָט די ענטדעקונג איז מיר כלל ניט געווען אונאַנגענעהם, מחמת איך האָב געפֿיהלט, אַז איך וועל אויף אַזאַ'ן אופן קומען בעסער צוגעגרייט צו דעם בעל שם. אין מיין אונגעדולד האָב איך אפילו ניט געקענט אָב־וואַרטען, ביז די וועגען זאָלען ווערן גאַנגבאַר. דער ווינטער איז נאָך כמעט ניט געווען אַריבער און איך האָב זיך שוין מיט אַ לייכטען האַרצען און פֿול מיט פֿרעהליכער האָפֿנונג אַוועקגעלאָזט איבער די ווילדע גריבער פֿון די זיבען בערג און די איינזאַמע סטעפּעס פֿון דער אוקראַי־נע. גאָר אין גיכען בין איך אָנגעקומען אין געגענדען, וואו די חסידים־פֿראַגע איז געווען אַ לעבעדיגע און אַ ברענענדע, און אין שטעדט, וואו זי האָט ווירקליך אַרויסגערופֿען אַ גרעסערן אינטערעס איידער די מחלוקת איבער די קמיעות. און אין די דאָזיגע געגענדען האָט דער קלאַנג וועגען דעם בעל שם געגומען וואַקסען וואָס ווייטער אַלץ גרעסער. ס'איז ניט גע־ווען קיין איין דאָרף, וואָס האָט ניט געהאַט צו דערצעהלען עפּעס אַן איי־גענעם מופת. איבעראַל האָב איך געהערט מכח דער אויסהיילונג פֿון קראַנקע, מכח דעם אַרויסטרייבען פֿון בייזע רוחות, וועגען גייסטער, וועל־בע זיינען אַרויסגערופֿען געוואָרען, און מכח דעם ליכטיגען שיין אויף דעם בעל שם'ס פּנים.

פֿון אָט די אַלע זעלטענע מעשיות וועל איך דאָ אויפֿשרייבען בלויז צוויי. דער בעל שם און זיין סוויטע זיינען אַרויסגעפֿאָהרען אויף אַ רייזע און זיינען אַרויף אויף אַן אונבעקאַנטען מאַרשרוט. זיינע תלמידים האָבען ניט געוואוסט דעם וועג, די קאָמפּאַניע האָט פֿערבלאָנדזשעט, האָט אַרומגעוואַנ־דערט אַ האַלבע וואָך און איז דערנאָך אַריינגעפֿאָהרען אין אַ קרעטשמע. אויף מאָרגען אין דערפֿריה האָט דער בעל אכסניא געפֿרעגט, ווער זיי זיינען.

„איך בין אַ וואַנדערענדער מגיד,“ האָט דער בעל שם געענטפֿערט, „און איך וואָלט געוואָלט נאָך פֿאַר שבת אָנקומען אין דער הויפּט שטאָדט, וואָרים איך האָב געהערט, אַז דער רייכסטער מאַן פֿון דער שטאָדט האָט דאָרט חתונה אום פֿרייטאָג, אפשר וועל איך קענען האַלטען אַ דרשה אויף דער חתונה.“

„דאָס וועסט דו ניט קענען,“ האָט דער בעל אכסניא געזאָגט, „וואָרים ביז צו דער הויפּט־שטאָדט איז אַ רייזע פֿון אַ וואָך צייט.“

דער בעל שם האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „מיר האָבען גוטע פערד,” האָט ער זיך אָבגערופען.

דער בעל אכסניא האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ. „אונמעגליך, סיידען איהר וועט פליהען אין דער לופטען,” האָט ער געזאָגט. אַזוי ווי ער האָט אויך געמוזט פאָהרען עטליכע מייל אויף דעם זעלבען וועג צו דער הויפּט-שטאָדט, האָט ער געבעטען ערלויבניש, זיך אָנצושליסען אָן דער קאָמפּאַניע, און דאָס איז איהם פריינדליך ערלויבט געוואָרען.

דאַן איז דער בעל שם אַריין אין אַ בעזונדער חדר דאַוונען און האָט געהייסען אַנגרייטען אַנבייסען און וואַרעמעס.

„פאַרוואָס מאַכסט דו אַזעלכע שהיות?” האָט דער בעל אכסניא מיט פערוואונדערונג געפרעגט. „ווי קענט איהר דען אויף אַזאַ'ן אופן זיין דאָרט אויף שבת?”

דער בעל שם האָט פונדעסטוועגען ניט אויסגעלאָזט קיין איין אות אפילו פון זיינע תפלות, און ערשט אָבענד-צייט זיינען זיי אַרויס אין וועג. די גאַנצע נאַכט זיינען זיי געפאָהרען, און אויף מאָרגען אין דערפריה האָט זיך דער בעל אכסניא צו זיין ערשטוינונג געפונען ניט אויף דעם אָרט, ביז וואַנען ער האָט זיך פאָרגענומען צו פאָהרען מיט די אַנדערע, נאָר אין דער אומגעגענד פון דער הויפּט-שטאָדט. דער בעל שם האָט זיך אויסגעזוכט אַ אַ קוואַרטיר אין אַן אָרעמען קוואַרטאַל, בעת ווען דער בעל אכסניא האָט אַרומגעוואַנדערט אַ צוטומעלטער איבער די גאַסען פון דער גרויסער שטאָדט און ניט אָנגעהויבען וויסען, וואָס צו טהאָן, מיט אַמאָל האָט ער דערהערט אַ געשריי, און אַז ער האָט זיך אומגעקוקט, האָט ער דערזעהן, ווי די מענשען לויפען אַהין און אַהער. דאַן האָט ער דערזעהן, ווי עטליכע מענשען טראָגען אַ שעהן טויט מיידעל אין די חופה-קליידער. צווישען זיי איז געווען איינער, וואָס נאָך זיינע שבת'דיגע מלבושים און זיינע ווייסע שיך האָט מען געקענט דערקענען, אַז דאָס איז דער חתן; ער איז געווען מורא'דיג דערשלאָגען און בלאַס ווי דער טויט. דער בעל אכסניא האָט געהערט, ווי דער עולם דערצעהלט, אַז זי איז פלוצלינג געשטאָרבען אונטער דער חופה שטעהענדיג, נאָך איידער ס'איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען דאָס וואָרט אָדער צובראָכען געוואָרען דאָס גלאָז, וואָס האָט איהר געזאָלט מאַכען פאַר דער פרוי פון'ם גרעסטען גביר אין דער הויפּט-שטאָדט. דאָ איז דער בעל אכסניא צוגעלאָפען צו זיי און האָט געזאָגט:

„זייט ניט אַזוי פערצווייפעלט. נעכטען אָבענד בין איך געווען הונדערטער מיילען ווייט פון דאַנען. איך בין געקומען אַהער מיט אַ גרויסען בעל מופת. אפשר וועט ער אייך קענען העלפען.”

איז דער חתן אַוועק מיט איהם, כדי אויפֿצוזוכען דעם בעל שם אין דעם אַנדערן עק שטאָדט, און ער האָט איהם אָנגעבאָטען אַ גרויסע סומע געלד, ווען ער וועט איהם צוריק לעבעדיג מאַכען זיין געליעבטע.

„ניין, האַלט דיין געלד,“ האָט דער בעל שם געזאָגט, און איז גער־פֿאָהרען צוריק מיט זייביידען צו דעם בר־מינן, וואָס איז דערוויל אַוועק־געלייגט געוואָרען אין אַ בעזונדער חדר.

ווי ער האָט נור אַ קוק געטהאָן אויף דער כלה'ס פנים, האָט ער זיך אָבגערופֿען: „גראָבט אוים אַ קבר און זייט זי מטהר ווי געהעריג איז. טהוט איהר דערנאָך צוריק אָן די חופה־קליידער. איך געה דערוויל אויף'ן בית עולם און איך וועל דאָרט וואַרטען אויף איהר.“

אַז מען האָט געבראַכט איהר טויטען קערפּער אויף'ן בית עולם, האָט ער געהייסען די טרעגער, זיי זאָלען זי אַריינלייגען אין קבר, ערד צו ערד. די צושויער האָבען געוויינט, זעהענדיג, ווי דאָס ווייסע טויטען־קלייד, וואָס יעדע כלה טראָגט איבער איהר פּעלצענעם בגד, האָט זיך אַצונד אַזוי צו־געפּאַסט צו איהר, און ווי די וואונדערבאַרע שעהנקייט פֿון דער טויטער'ס פנים, בעקרוינט פֿון דעם מירטען־קראַנץ, האָט דורכגעלויכטען דורך'ן חופה־שלייער. דער בעל שם האָט אַוועקגעשטעלט צוויי געזונדע מענער מיט'ן פנים צום קבר און האָט זיי אָנגעזאָגט, אַז אין דער רגע, וואָס זיי וועלען בעמערקען אַן ענדערונג אין איהר געזיכט, זאָלען זיי איהר תיכף ומיד אַרויסנעהמען פֿון קבר. דאַן האָט ער זיך אָנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקען און געקוקט דער טויטער גלייך אין פנים אַריין. און די, וואָס זיינען גע־שטאַנען דערביי, האָבען געזאָגט, אַז פֿון זיין פנים האָט בעת מעשה אַראָב־געשיינט אַ הימליש ליכט פֿון רחמנות, אָבער דער שטערן זיינער איז גע־ווען איינגעקאָרטשעט, אַזוי ווי ער וואָלט געווען פֿערזונקען אין ערנסטע גע־דאַנקען. איין רגע איז אַריבער נאָך דער אַנדערער, נאָר דער בעל שם איז געבליבען שטעהן אויף אָן אָרט, אונבעוועגליך ווי די טויטע אין קבר. און דער גאַנצער עולם איז געשטאַנען אַרום אין אַן עהרפֿורכטיגען צווייפֿעל; זיי האָבען אפילו ניט געוואַגט צו מאַכען שטילערהייט מיט די ליפּען. פּלוצ־לינג האָט זיך בעוויזען אַ שוואַכע רויטקייט ביי דער טויטער אויף'ן געזיכט, דער בעל שם האָט געגעבען אַ סיגנאַל; די צוויי מענער האָבען אַרויס־געהויבען די כלה פֿון דער בלויזער ערד און ער האָט אַ געשריי געטהאָן: „געהט צו דער חופה,“ און איז זיך אַוועקגעגאַנגען.

„ניין, קום מיט אונז,“ האָט זיך דער חתן וויינענדיג געבעטען, איז איהם געפֿאַלען צו די פֿים און האָט געקושט דעם זוים פֿון זיין מאַנטעל. „ווער אויב ניט דו זאָל זיין דער מסדר קידושין ביי אונז אויף דער חופה?“

אזוי האָט זיך דער עולם מיט פֿריידען־געשרייען און מיט געזאַנג גע־לאָזט צוריק אין שוהל אַריין. די אויסגעלאָשענע ליכט זיינען צוריק אָנגע־צונדען געוואָרען, די קלעזמער האָבען ווידער געשפּיעלט, און די כלה, בע־גלייט פֿון איהרע פֿריינד, איז געגאַנגען צו דער חופּה, און ס'האָט אויס־געזעהן, אַז זי הויבט גאָר ניט אָן וויסען, אַז דאָס איז ניט דערזעלבער פֿרעהליכער צוג, וועלכער האָט זיך נאָך אין דערפֿריה אָנגעפֿאַנגען, אָדער אַז זי איז שוין איינמאָל געשטאַנען אונטער דער חופּה. נאָר אַז זיי זיינען גע־קומען צום שוהל־הויף און דער בעל שם האָט אָנגעפֿאַנגען די צערעמאָניע, דאַן ווען זי האָט דערהערט זיין קול, איז פּלוצלינג אַריבער אַ מאָדנע ליכט פֿון עראינערונג איבער איהר געזיכט. זי האָט אַרונטערגעריסען איהר שלייער און אויסגעשריען: „דאָס איז דער מאַן, וואָס האָט מיך אַרויסגעצויגען פֿון קאַלטען קבר."

„שווייג שטיל!" האָט דער בעל שם מיט אַ בעפֿעהלענדען טאָן גע־זאָגט און איז אָנגעגאַנגען ווייטער מיט דער חתונה־צערעמאָניע. ביי דער חופּה־וועטשערע האָבען דער כלה'ס פֿריינד איהר געפֿרעגט, וואָס זי האָט געזעהן און געהערט אין קבר. האָט זי זיי ערקלעהרט די גאַנצע געשיכטע. די ערשטע פֿרוי פֿון איהר רייכען חתן איז געווען דער כלה'ס אַ מוהמע. אַז זי איז קראַנק געוואָרען און האָט געפֿיהלט, אַז זי מוז שטאַרבען, האָט זי געוואוסט, אַז ער וועט אַודאי חתונה האָבען מיט איהר יונגער פּלימע־ניצע, וואָס איז אויפֿגעצויגען געוואָרען ביי איהם אין הויז. אַ ווילדע איי־פֿערזוכט האָט זי בעהערשט, און זי האָט צוגערופֿען דעם מאַן צו איהר שטאַרב־בעט און גענומען פֿון איהם אַ שבועה, אַז ער וועט ניט חתונה האָבען מיט'ן מיידעל. זי האָט איהם ניט געטרויט, ביז וואַנען ער האָט געשוואָרען, האַלטענדיג זיין רעכטע האַנד אין איהרע און די לינקע אין דער פּלימעניצע'ס האַנד. נאָך איהר טויט האָט קיינער פֿון זיי ניט געהאַל־טען די שבועה, נאָר זיי האָבעןביידע געוואָלט חתונה האָבען איינס מיט'ן אַנדערן. מחמת דעם האָט די פֿערשטאָרבענע פֿרוי, ווען נור די כלה אַליין האָט געזעהן, זי געטויטעט, בשעת זי איז געשטאַנען אונטער דער חופּה. בעת זי איז געלעגען אין קבר, איז דער בעל שם געווען פֿערנומען דערמיט איבערצואוועגען דעם ענין. ביידע צדדים, די כלה און די אייפֿער־זיכטיגע פֿרוי האָבען געמוזט פֿאָרלייגען זייערע טענות. און ער האָט גע'־פסק'ענט, אַז די לעבעדיגע זיינען גערעכט, און אַז זיי האָבען דער טויטער געגעבען זייער וואָרט ניט מיט זייער גוטען ווילען און נור מחמת רחמנות. און אַזוי האָט ער אויסגערופֿען: „געהט צו דער חופּה!" אָט דער פֿערהער אין דער וועלט פֿון די נשמות איז איהר אין גאַנצען אַרוים פֿון זכרון, ביז

זי האָט דערהערט דעם בעל שם'ס קול, בעת ער האָט אָנגעהויבען מסדר קידושין זיין. דאַן האָט זי אַ געשריי געטהאָן און אַראָבגעריסען דעם שלייער פון געזיכט, כדי איהם דייטליך צו זעהן.

דער בעל שם האָט געהאַלטען שבת אין דער הויפּט-שטאָדט; און זונטאָג איז ער אַרויסגעפאָהרען פון שטאָדט, בעגלייט פון אַ גרויסען עולם, וואָס האָט איהם אָנגעטהאָן פיעל כבוד. און דערנאָך האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אַלע קראַנקע, וועמעס נעמען זייערע קרובים האָבען צופעליג אויפגעשריבען אויף דער מצבה, איבער וועלכער זיין מאַנטעל האָט זיך נאָכגעשלעפּט, זיינען געזונט געוואָרען. און דער דאָזיגער מופת האָט דאָך ניט געקענט זיין בלויז צו פאַרדאַנקען דעם מאַן, וואָס איז געלעגען אונטער דער מצבה, הגם ער איז געוועזען אַ פרומער מאַן!

דינסטאָג אָבענד איז דער בעל שם מיט זיינע תלמידים אָנגעקומען אין אַ קרעטשמע. דאָרט האָט ער געפונען דעם בעל הבית, זיצענדיג פערטרויערט אין אַ צימער, וואָס איז געוועזען יום-טוב'דיג בעלויכטען פון אַסך ליכט און פול געפּאַקט מיט קליינע אינגעלאַך, וועלכע האָבען זיך געשאָקעלט אַהין און אַהער, לייענענדיג קריאת שמע.

„קענען מיר דאָ איבערנעכטיגען?" האָט דער בעל שם געפרעגט.

„ניין," האָט דער בעל אכסניא געענטפערט מיט אַ פעראומערטען טאָן.

„פאַרוואָס ביסט דו אַזוי טרויעריג? אפשר קען איך דיר מיט וואָס עס איז העלפען," האָט דער בעל שם געזאָגט.

„היינט איז וואַך-נאַכט, ווי דו זעהסט," האָט זיך דער מאַן אָבגערופען; „וואָרים מאָרגען דאַרף זיין דער ברית ביי מיין לעצט-געבוירענעם זוהן. דאָס איז מיין פינפטעס קינד, און אַלע אַנדערע זיינען געשטאָרבען פּלוצלינג פונקט האַלבע נאַכט אָהן אַ שום צייכען פון וואָס פאַר עס איז קראַנקהייט. איך ווייס ניט, פאַרוואָס ל י ל י ת האָט זיך אַזוי אָנגעזעצט אויף מיינע קינדער. אָבער אַזוי איז דאָס, דעם טייוועל'ס מוטער, זי טויטעט זיי אַלע, ניט קוקענדיג אויף די פיעל קמיעות און אַנדערע מיטלען געגען כשוף, וואָס הייגען אַרום מיין ווייב'ס בעט. יעדען טאָג זינט דער געבורט קומען אָט די קינדער אַהער לייענען קריאת שמע און זאָגען דעם קאַפּיטעל צ"א פון תהלים. און היינט ביינאַכט קומען די עלטערן אויף-זיין און לערנען אַ גאַנצע נאַכט. נאָר איך האָב מורא, אַז זיי וועלען פאָרט ניט אַרויסרייסען ביי לילית'ן דעם קרבן איהרען. מחמת דעם בין איך ניט אויפגעלייגט, אַריינצונעהמען פרעמדע מענשען צו מיר אין שטוב."

„זאָלען די קליינוואַרג געהן אַהיים, וואָרים זיי שלאָפען שוין איין," האָט דער בעל שם געזאָגט. „און זאָלען זיי זאָגען זייערע פאָטערס, אַז זיי

קענען בלייבען אין דער היים אין זייערע בעטען. מיינע תלמידים און איך וועלען אויף זיין און בעטען גאָט."

געזאָגט, געטהאָן. דער בעל שם האָט געהייסען צוויי פֿון זיינע לייט צו האַלטען אַן אָפֿענעם זאַק ביים קינד'ס וויגעלע און די איבעריגע פֿון זיינע תלמידים האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיצען און לערנען אָהן אַן אויפֿהער און אויף קיין פֿאַל ניט צומאַכען די אויגען, הגם ער אַליין האָט געהאַט בדעה צו געהן שלאָפֿען. טאָמער וועט וואָס עס איז אַריינפֿאַלען אין זאַק, זאָלען איהם די צוויי מענער תיכף פֿערבינדען און איהם אויפֿוועקען. נאָכדעם ווי ער האָט זיינע תלמידים נאָך אַמאָל דערמאָנט, זיי זאָלען ניט איינשלאָפֿען, איז דער בעל שם אַריין אין זיין בעזונדערן חדר. שטונדען זיינען פֿערביי. מען האָט קיין זאַך ניט געהערט אַחוץ דעם מורמלען פֿון די לערנער און דעם פֿייפֿען פֿון'ם ווינד אין וואַלד. אַרום האַלבע נאַכט האָבען די פֿלאַמען פֿון די ליכט גענומען שטאַרק פֿלאַקערן, כאָטש מען האָט אין דעם הייסען צימער קיין שום ווינטעל ניט געשפירט. אָבער די וואַכענדע האָבען מיט זייערע הענד פֿערשטעלט די ליכט, כדי זיי זאָלען ניט פֿערלאָשען ווערן. ניט קוקענדיג דערויף, זיינען זיי אַלע אויסגעגאַנגען, און אַ צויבערישע פֿינסטערקייט האָט געהערשט אין צימער. דאָס פֿייער פֿון'ם אויווען האָט אויף אַ מאוים'דיגען אופן געוואָרפֿען די שאָטענס פֿון די לערנער אויף די ווענד און אויף דער סטעליע. אַ שוידער איז זיי אַריבער איבער'ן לייב. נאָר איינער, וואָס איז געוועזען מוטהיגער פֿון די אַנדערע, האָט געכאַפּט אַ שטיק ברענענדיג האָלץ פֿון אויווען און ווידער אָנגעצונדען די ליכט. אַז דאָס לעצטע ליכט האָט צוריק אויפֿגעפֿלאַמט, איז אַ שוואַרצער קאָטער אַריינגעפֿאַלען אין זאַק. די צוויי מענער האָבען איהם תיכף צוגעבונדען און זיינען אַוועק אויפֿוועקען דעם בעל שם.

„נעהמט צוויי קאָטשעלקעס," האָט ער געזאָגט, „און קלאַפּט דורך דעם זאַק אַזוי שטאַרק ווי איהר קענט נור."

נאָכדעם ווי זיי האָבען איהם גוט דורכגעקלאַפּט, האָט ער זיי געהייסען אויפֿבינדען דעם זאַק און איהם אַרויסוואַרפֿען אין גאַס. און אַזוי איז אויפֿגעגאַנגען דער טאָג, און דאָס קינד איז געבליבען גאַנץ. דעם טאָג האָבען זיי געפּראַוועט דעם ברית מיט אַן אונבעשרייבליכער שמחה, און דער בעל שם איז געווען סנדק. נאָר איידער די סעודה האָט זיך אָנגעהויבען, האָט דער פֿאָטער פֿון'ם קינד געבעטען דעם בעל שם, ער זאָל אויסוואַרטען אַ ווײלע. „איך מוז אַפֿריהער אַריבערגעהן צום פּריץ און איהם ברײנגען וויין פֿאַר אַ מתנה," האָט ער געזאָגט. „וואָרים ער איז אַ גרוידזאַמער

טיראַן און ער וועט זיך מיט מיר אָברעכענען, ווען איך וועל איהם ניט אָבגעבען קיין כבוד ביי דער היינטיגער שמחה אונזערער."

„געה אין פֿריעדען," האָט דער בעל שם געזאָגט.

אַז דער מאַן איז געקומען צום פריץ אין הויז, האָבען די משרתים איהם געזאָגט, אַז זייער האַר איז קראַנק, נאָר ער האָט אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל איהם לאָזען וויסען, ווען מען וועט ברייננגען די מתנה. דער מאַן האָט געוואַרט, און דער פריץ האָט געהייסען, מען זאָל איהם אַריינלאָזען; און ער האָט איהם אויפֿגענומען מיט גרויס לייטזעליגקייט און איהם געפֿרעגט, ווי די געשעפֿטען געהען און צי האָט ער עפעס געסט ביי זיך אין דער אכסניא.

„אָה יאָ," האָט דער בעל אכסניא געענטפֿערט; „ביי מיר שטעהט איצט אַ זעהר הייליגער מאַן, וועלכער קומט פֿון פוילען. ער האָט געראַטעוועט מיין קינד פֿון טויט."

„ווירקליך!" האָט דער פריץ מיט אינטערעס געזאָגט, און דער מאַן האָט איהם דערצעהלט די גאַנצע געשיכטע.

„ברייננג מיר אָט דעם פֿרעמדען," האָט דער פריץ בעפֿוילען; „איך וויל ריידען מיט איהם."

דער בעל אכסניא איז אַוועק אַהיים זעהר דערשלאָגען.

„פֿאַרוואָס זעהסט דו אוים אַזוי דערשראָקען?" האָט איהם דער בעל שם געפֿרעגט.

„דער פריץ וויל, דו זאָלסט קומען צו איהם. איך האָב מורא, ער וועט דיר רשעות טהאָן. איך בעט דיך, פֿאָהר תיכף אָב פֿון דאַנען, און איך וועל איהם זאָגען, אַז איך האָב דיך שוין ניט געפֿונען ביי מיר אין דערהיים."

„איך וועל געהן צו איהם," האָט דער בעל שם געזאָגט.

מען האָט איהם אַריינגעפֿיהרט צום קראַנקען אין צימער. אַזוי גיך ווי דער פריץ האָט אַרויסגעשיקט זיינע משרתים, האָט ער זיך אויפֿגעזעצט אין בעט; און דאָ האָט מען געקענט זעהן שוואַרצע און בלויע צייכענס אויף זיין לייב. בייז און דורשטיג נאָך ראַכע האָט ער מיט אַ שפּאָטענדען טאָן געזאָגט:

„דו מוזט זיך אַודאי האַלטען פֿאַר אַ זעהר גרויסען בריה, וואָס דו האָסט מיך אומגעריכטערהייט געבאַפּט."

„ס'אַ שאָד, וואָס איך בין ניט געקומען, איידער דו האָסט דער'הרג'עט די אַנדערע פֿיער," האָט דער בעל שם געענטפֿערט.

„אָהאָ!" האָט דער כשוף-מאַכער געקריצט מיט די צייהנער פֿאַר כעס; „האַלסט דו זיך, הייסט עס, פֿאַר אַ גרעסערן צויבערער ווי איך בין. נו גוט, איך פֿאָדער דיך אויף אויף אַ פּראָבע."

„איך האָב קיין וואונש ניט זיך צו פֿערוועטען מיט דיר," האָט דער בעל שם רוהיג געענטפֿערט; „איך בין ניט קיין צויבערער. איך האָב בלויז דעם כח פֿון'ם שם, פֿון'ם הייליגען נאָמען."

„באַה! די קראַפֿט פֿון מיין כשוף געגען דיין הייליגען נאָמען!" האָט דער מכשף מיט שפּאָט געזאָגט.

„נקמה פֿאַר דעם חלול השם!" האָט דער בעל שם געזאָגט. „איך נעהם אָן דיין אויפֿפֿאָדערונג. פֿון היינט אין אַ מאָנאַט אַרום וועל איך פֿערזאַמלען מיינע תלמידים. דו און דיינע ברידער רופֿט צונויף אייערע גייסטער. און דו וועסט געוואָהר ווערן, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט."

אין אַ מאָנאַט אַרום האָט זיך דער בעל שם און זיינע תלמידים צו־נויפֿגעטראָפֿען מיט דעם מכשף און זיינע ברידער אויף אַ פֿרייען פֿעלד. דאָרט אונטער'ן בלויען הימעל האָט דער בעל שם געמאַכט צוויי קרייזען אַרום זיך און איינעם אין אַן אַנדער פּלאַץ אַרום זיינע תלמידים. ער האָט זיי אָנגעזאָגט, זיי זאָלען ניט אַראָבנעהמען קיין אויג פֿון זיין געזיכט, און אַז זיי וועלען נור בעמערקען וואָס פֿאַר עס איז ענדערונג דערויף, זאָלען זיי תיכף ומיד אָנהויבען זאָגען די תפלות פֿון תשובה. דער הויפּט מכשף האָט אויך געמאַכט אַ קרייז אַרום זיך און זיינע חברים אויף דעם אַנדערן עק פֿעלד און האָט גלייך אָנגעהויבען זיין אָנגריף. ער האָט אַרויסגעשיקט געגען דעם בעל שם גאַנצע מחנות פֿון חיות, וועלכע האָבען זיך מיט וויל־דע קולות און מיט אַ מורא'דיגען צאָרן געלאָזט לויפֿען צום קרייז. נאָר ווי זיי זיינען נור צוגעקומען צום ערשטען קרייז, זיינען זיי פֿערשוואונדען. דאַן איז אָנשטאָט זיי אַרויסגעקומען אַ צווייטע מחנה — און אַ דריטע — און אַ פֿערטע — לייבען, טיגערס, לעמפּערטען, וועלף, איינהערנער און אַזעלכע ברואים, וואָס האָבען גאָר קיין נאָמען ניט, אַלע האָבען זיי זיך געוואָרפֿען אויף דעם הייליגען קרייז. אַזוי איז דאָס צוגעגאַנגען אַ גאַנצען טאָג נאָכ־אַנאַנד; יעדע רגע האָט מען געקענט זעהן אַלץ נייע ווילדע מחנות, ווי זיי קומען אַרויס, גיבען זיך אַ וואָרף און ווערן ווידער פֿערשלונגען.

פֿאַרנאַכט, אַז ס'האָט אָנגעהויבען ווערן פֿינסטערלאַך, האָט דער הויפּט-צויבערער אָבגעלאָזט אויף דעם בעל שם אַ מחנה ווילדע חזירים, וואָס האָבען געשפּיגען מיט פֿייער; און די האָבען ענדליך אַריבערגעטראָ־טען דעם ערשטען קרייז. דאָ האָבען די תלמידים דערזעהן אַ פֿערענדערונג ביי דעם בעל שם אויף'ן פּנים און זיי האָבען אָנגעהויבען זאָגען דאָס תשובה־געבעט.

נאָר די ווילדע חזירים זיינען געלאָפֿען ווייטער, ביז וואַנען זיי האָבען

דערגרייכט דעם צווייטען קרייז. דאַן זיינען זיי פֿערשוואונדען. דריי מאָל האָט דער מכשף אָנגעהעצט זיינע ווילדע חורים אויף דעם בעל שם; די פֿלאַמען, וועלכע האָבען אַרויסגעשפריצט פֿון זייערע פּיסקעס, האָבען בעלויכטען די פֿינסטערניש, אָבער ווי זיי זיינען נור צוגעקומען צום צווייטען קרייז, האָ-בען זיי זיך פֿערלאָשען ווי אויסגעבלאָזענע ליכט. דאָ האָט זיך דער כשוף-מאַכער אָבגערופֿען: „איך האָב געטהאָן אַלץ, וואָס איך האָב געקענט.“ און ער האָט אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ. „איך ווייס, איין בליק פֿון דיינע אויגען קען מיך טויטען. איך געזעגען זיך מיט׳ן לעבען.“

„ניין, הויב אויף דעם קאָפּ,“ האָט דער בעל שם געזאָגט. „ווען איך וואָלט דיך געוואָלט טויטען, וואָלסט דו שוין לאַנג געווען אַ הויפֿען אַש, צושפּריים איבער דאָס דאָזיגע פֿעלד. אָבער איך וויל דיר ווייזען, אַז עס איז דאָ אַ גאָט איבער אונז. קום, הויב אויף דיינע אויגען צום הימעל.“

דער מכשף האָט אויפֿגעהויבען זיינע אויגען צום הימעלס-קרייז, וואו די ערשטע שטערען האָבען אָנגעהייבען צו פֿונקלען. און צוויי דערנער זיינען אַראָב און האָבען איהם אויסגעשטאָכען די אויגען. ביז זיין טויט איז ער געווען בלינד; נאָר ער האָט געזעהן, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אין הימעל.

V.

מכח רב בער׳ן האָב איך אויף מיין וועג קיין אַנדער זאַך ניט גע־הערט נור לויב-געזאַנגען, און זיינע מופתים האָבען פֿערנומען גלייך דעם צווייטען פּלאַץ נאָך די מופתים פֿון זיין גרויסען רבי׳ן. ער איז געווען אַ גדול בישראל, אַ זעלטענער למדן. אפילו די שונאים פֿון די חסידים — און זיי זיינען געווען אַ סך און זעהר פֿערביטערט — האָבען געמוזט מודה זיין, אַז ער איז אַ מופלג בתורה, און זיי האָבען בעדויערט, וואָס זיין אַריינטרעטען אין דער סעקטע האָט פֿערשטאַרקט אָט די עם הארצי׳שע בעוועגונג און צוגעצויגען צו איהר אַסך אָנגעזעהענע אָנהייגער. וואָרום לויט זייער מיינונג איז דער בעל שם טאַקע באמת געווען אַזאַ בור, ווי ער האָט זיך אויסגעגעבען; אויך האָבען זיי ניט געגלויבט די ערצעהלונג פֿון זיינע אָנהייגער, אַז זיין לפנים׳דיגע עם-הארצות האָט זיך גענומען דערפֿון, וואָס ער האָט געשוואָרען אויף׳ן הימעל, אַז ער זאָל זיך ניט אַנט-פּלעקען פֿאַר דעם זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פֿון זיין לעבען. וואָס איז

שייך צו זיינע נאָכפאָלגער, זיינע תלמידים, האָט מען זיי בעטראַכט פאַר א באַנדע פון אונוויסענדע, טאַנצענדע פאַנאַטיקער; און דעם אמת זאָ־גענדיג, האָט זיך מיר אין אַ שטאָדט געמאַכט צו זיין אין אַ חסידישען מנין, בשעת'ן דאַוונען, און דאָס האָט גאַנץ שטאַרק צוטרייסעלט מיינע האָפנונגען. וואָרום די גאָט־בעטער האָבען געליאַרעמט, זיך געקלאַפט אין די הערצער, זיך געריסען ביי די פאות, געשפרונגען אין דער הויך מיט ווילדע קולות, ביז שוים האָט זיי געשפריצט פון מויל. איך האָב ווירקליך ניט געקענט זעהן קיין שום ערהאַבענע אידעע הינטער די דאָזיגע משוגע'נע העוויות. זיי האָבען דאָ אין שטעדטעל געהאַט זייער אייגענעם, בעזונדערן „צדיק", וועמען זיי האָבען געהאַלטען נאָך גרעסער ווי רב בער.

„ער רעדט מיט די מלאכים," האָט מיר איינער פון זיי דערציילט.

„פון וואַנען ווייסט איהר דאָס?" האָב איך צווייפלענדיג געפרעגט.

„וואָס הייסט פון וואַנען? ער אַליין זאָגט עס."

„און ווי איז דער דין, אַז ער זאָגט אַ ליגען?"

„וואָס! אַ מאַן, וואָס רעדט מיט מלאכים, וועט זאָגען אַ ליגען!"

איך האָב זיך ניט גענומען די צייט איהם צו בעווייזען, אַז אָט די ראיה זיינע ווידערשפרעכט אפילו יעדע גמרא־לאָגיק; וואָרים איך האָב מורא געהאַט, אַז אויב איך וועל בעקומען די לעהרע פון אַזעלכע מיילער, קען איך פערלירען מיין גאַנצען ענטהוזיאַזם, נאָך איידער איך וועל דער־גרייכען דעם הויפט־קוואַל. נאָך אָט דער ערפאַהרונג האָב איך אויף מיין וויטערדיגער נסיעה אויסגעמיידעט זיך פונאַנדערצופרעגען ביי די מיט־גליעדער פון דער סעקטע, פונקט ווי איך האָב געזוכט צו פערטרייבען פון מיין מחשבה די רשעות'דיגע קלאַנגען און די קלאַגען פון זייערע געג־נער, וועלכע האָבען געזאָגט, אַז ניט אומזיסט איז די סעקטע געבוירען געוואָרען אין אַ לאַנד, וואו די מלוכה ערלויבט בלויז דעם עלטסטען זוהן, דעם בכור פון אַ אידישער פאַמיליע חתונה צו האָבען. איך האָב געוואָלט האַלטען מיין קאָפ פריי און ריין פון פאָראורטהיילען אויף יעדער זייט. און אַזוי, נאָך פיעל שווערע טעג און פערשיעדענע געשעהענישען, וועלכע עס לוינט ניט דאָ צו דערמאָנען, אַזוי ווי די אַלע שידוכים, וואָס מיינע בעלי אכסניות האָבען מיר גערעדט — אַלע גוטע אידישע בעלי בתים, הגם ניט קיין לומדים — בין איך ענדליך צוגעקומען צום ציעל פון מיין ערש־טער סטאַנציע, צו דעם דאָרף מ י ז ר י ט ש.

איך האָב זיך קוים גענומען צייט אָבצורוהען זיך אַביסעל פון וועג, נאָר איך בין תיכף געלאָפען צו רב בער'ס הויז, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ וואַלדיגען באַרג, שטאָלץ און קעניגליך, אַרויסקוקענדיג צום טייך, וואָס

האָט געשווימט צווישען די בערג צום דניעפּער צו. איך בין אַריבער די ברייטע הילצערנע בריק, ניט אַ קוק געבענדיג אפילו נאָך אַמאָל אויף די רוישענדע וואַסערן; נאָר אַז איך בין צוגעקומען צו דעם גרויסען הויז, האָט מען מיר, צו מיין טיעפֿער ענטטוישונג, ניט אַריינגעלאָזט. מען האָט מיר ערקלעהרט, אַז דער צדיק קען זיך ביז שבת ניט ווייזען פֿאַר קיין בשר ודם, מחמת ער געפֿינט זיך אין פֿערבאָרגענע, מיסטישע וועלטען. ס'איז ערשט געווען מיטוואָך. און איך בין ניט געווען דער איינציגער ענטטוישטער; וואָרים די טהיר איז געווען בעלאַגערט פֿון אַ מערקווירדיגער מחנה פֿון מענער און פֿרויען. אַסך זיינען געקומען פֿון זעהר ווייט, אַ טהייל צופֿוס און אָבגעריסען, אין טראַנטעס, און אַ טהייל אין רייכע עקיפּאַזשען. איינע פֿון די לעצטע — אַ שעהנע, רייך-געקליידעטע פֿרוי— האָט אויף קיין פֿאַל ניט געוואָלט אָװעקגעהן. זי האָט געהייסען איהר קוטשער נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל קלאַפּען אין טהיר, און האָט זיך געסטאַרעט אונטערצוקויפֿען דעם טהיר-שטעהער מיט עסענוואַרג, וויין און ענדליך אויך מיט גאָלד. אָבער אַלעס איז געווען אומזיסט. איך בין אַריין אין אַ שמועס מיט עטליכע פֿון די פֿערזאַמעלטע, און איך בין געוואָהר געוואָרען, אַז אַ טהייל זיינען געקומען זוכען אַ רפואה, און אַ טהייל עפּעס אַ צויבער-מיטעל, און אַנדערע זיינען געקומען בעטען פֿאַר זייערע וועלטליכע ענינים, פֿאַר זייערע געשעפֿטען. איינער, האָב איך געפֿונען, האָט געוואָלט, אַז דער מקח פֿון ווייץ זאָל שטייגען, און דער אַנדערער, אַז ער זאָל פֿאַלען. אַ דריטער האָט געוואָלט אַ מאַן פֿאַר זיין טאָכטער, וועלכע איז שוין ניינצעהן יאָהר אַלט. און אַן אַלט פּאָר פֿאָלק איז געווען דערשלאָגען, מען האָט ביי זיי צוגע'גנב'עט די גאַנצע ציערונג; און זיי זיינען זיכער געווען, אַז דער צדיק וועט געפֿינען דעם גנב און אָבקריגען צוריק די גנבה. איך האָב געפֿונען בלויז איינעם, וואָס איז, אַזוי ווי איך, געקומען מיט דעם טיעפֿען וואונש צו הערען אַ נייע לעהרע פֿאַר דער נשמה. ניט אָהן פֿערגניגען האָב איך זיך דערוואוסט, אַז איך וועל האָבען דעם פֿאָרצוג איבער זיי; וואָרים בעת ווען מיין וואונש וועט ערפֿילט ווערן אום שבת, זייענדיג איינגעלאַדען צו דער סעודה, קענען אָבער די וועלטליכע ענינים ניט אויסגעהערט ווערן ביז זונטאָג. די צייט ביז שבת האָב איך פֿערטריבען אַזוי גוט ווי איך האָב נור געקענט, כ'האָב דורכגעפֿאָרשט די שעהנע געגענד אַרום דעם צדיק'ס הויז און איך בין געגאַנגען אַסך ווייטער ווי ווער עס איז. און ווירקליך, כ'האָב זעלטען ווען געהערט אַ איד זאָל מאַכען אַ ברכה איבער הויכע בערג אָדער שעהנע בוימער. אפשר מחמת דעם וואָס אונזער געגענד איז על פי רוב געווען אַ גרויסער זומפּ. אָבער אָפֿט האָב

איך ביי די דאָזיגע שפּאַציר־גיינג געהאַט אַ געלעגענהייט צו זאָגען: „ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם שככה לו בעולמו״. אין דער גאַנצער צייט האָב איך כמעט ניט אָנגעזעהן קיין מענשען פאַר די אויגען. נאָר איינמאָל זיינען מיינע רעיונות פּלוצלינג איבערגעשלאָגען געוואָרען, און דאָס דורך אַ געשריי, וואָס האָט מיך פונאַנדערגעטרייסעלט און מיר קוים גע־געבען די מעגליכקייט אויסצומיידען אַן עלעגאַנטען, גלענצענדען עקיפּאַזש, וואָס איז געווען געשפּאַנט צו צוויי ווייסע פערד. אינעווייניג איז געזעסען בעקוועם אָנגעשפּאַרט אַ שטאַרקער מאַן און האָט געראויכערט אַ ליולקע. מיין רוחניות׳דיגע, אין גאַנצען פערזונקענע שטימונג איז פערשוואונדען, און מיר זיינען מיט אַמאָל אַרויף אויף׳ן זינען געדאַנקען וועגען רייכטהום און וואוילטאָג.

פרייטאָג־צו־נאַכטס האָב איך געגעסען ביי אַ גבאי פון די חסידים, וועלכער האָט געהערט פון דעם אינטעררעס, וואָס איך האָב גענומען אין זיין סעקטע, אָבער וועמען איך האָב באין אופן ניט געקענט געבען צו פערשטעהן, אַז איך בין געקומען אונטערזוכען, אויספּרואווען, אָבער ניט אָננעהמען די לעהרע בלינדערהייט. איך האָב איהם פערוואָרפען מיט פראַגען מכח די אידעען פון זיין סעקטע, אָבער ער האָט מיר גאָרנישט געקענט קלאָהר מאַכען, אַחוץ די לעהרע וועגען די דבקות, דאָס אויסטהאָן זיך פון זיך אַליין בשעת׳ן דאַוונען, דורך וואָס דער פער׳דבקה׳טער גאָט־בעטער ווערט איינס מיט דער שכינה; אַ לעהרע, וועלבע וויל נאַטירליך ניט וויסען פון בעשטימטע, פעסטגעזעצטע שטונדען, ווען מען זאָל דאַוו־נען, מחמת די דבקות, די פולע פערטיעפונג קען ניט דערגרייכט ווערן אויף בעפעהל. צייטענווייז איז שווייגען באמת אַ בעסערע תפלה און דאָס איז די ריכטיגע פערטייטשונג פון׳ם גמרא־ווערטעל: „מלתא בזווא שתיקא בתרין״ (אויב ריידען איז ווערטה איין זילבער־שטיק, איז שווייגען ווערטה צוויי). און דאָס איז אויך די בעדייטונג פון דעם פסוק אין מלכים ב׳, קאַפּיטעל ג׳, פּסוק ט״ו: „והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה׳״ (און אַז דער מוזיקאַנט האָט געשפּיעלט, איז גאָט׳ס גייסט געקומען איבער איהם). דאָס הייסט, ווען דער מוזיקאַנט איז געוואָרען אַן אינסטרומענט און האָט אַרויס־געגעבען פון זיך מוזיק, איז דאָס געווען מחמת דעם, וואָס גאָט׳ס גייסט האָט אויף איהם געשפּיעלט; וואָרים כל זמן אַ מענש איז זעלבסט־טהעטיג, קען ער ניט האָבען קיין רוח הקודש אין זיך.

דער פסוק פון מלכים האָט מיר אויסגעקוקט עפּעס אַזוי ווי אַרויס־געריסען פון זיין צוזאַמענהאַנג און אויסגע׳פּשט׳לט אויף דעם זעלבען אופן ווי אין די אָרטהאָדאָקסישע ישיבות, דאָס, וואָס איז מיר שוין לאַנג געווען

דערוויידער. נאָר אַזוי ווי איך האָב אין מיין גאַנצען לעבען ניט געהאַט אַזעלכע ערהאַבענע מאָמענטען ווי אויף מיינע בערג־וואַנדערונגען, האָב איך דעם בעל הבית מיינעם אייף אַזאַ בעגייסטערטען אופן אַרויסגעזאָגט מיין צושטימונג מיט דער חסיד׳ישער תורה גופא, אַז ער האָט, ווייזט אויס, גאָר ניט געצווייפעלט מעהר, אַז איך וועל ווערן אַ חסיד.

„ניטאָ ביי אונז קיין רעליגיעזע צערעמאָניעס,״ האָט ער מיר פֿערזיכערט. „דאָס אַליין, וואָס איהר ווינשט פֿאָלקאָמענהייט, איז גענוג, מען זאָל אייך אויפֿנעהמען אין אונזער סעקטע. ביי דער „סעודתא דמלכא קדישא״, ביי דער שבת׳דיגער סעודה הייסט עס, וועט מען אייך גאָרנישט פֿרעגען ניט מכח אייער ביז אַהעריגען לעבען, ניט מכח אייערע זינד; וואָרים אייער הארץ איז ווי אַן אָפֿענע מגילה פֿאַר דעם צדיק, ווי איהר וועט עס אַליין אויסגעפֿינען, ווען איהר וועט האָבען די זכיה איהם צו זעהן פנים אל פנים. הגם ער וועט ריידען צו דעם גאַנצען עולם, וועט איהר אָבער פֿון איהם הערען ווערטער, וואָס וועלען זיך בעציהען נור צו אייך אַליין.״

„אָבער ער האָט דאָך נאָך קיינמאָל גאָרנישט געהערט פֿון מיר?״

„דאָס וואָלט געווען אַ שווערע זאַך בלויז פֿאַר דעם, וואָס דרש׳ענט צוליעב זיין אייגענעם כבוד. אָבער דער, וואָס דער רוח אלהים, גאָט׳ס גייסט, איז אין איהם, דער איז קליגער פֿון אַלע דרשנים.״

מיט אַ קלאַפּענדען האַרצען בין איך אין דעם לאַנג-ערוואַרטעטען שבת אַריין צום צדיק אין הויז. אינאיינעם מיט נאָך אַנדערע לייט האָט מען מיך אַריינגעפֿיהרט אין אַן עסס-שטוב, אויסגעלייגט מיט רייכע טעפּיכער, מיט אַ גרויסען דעמבאָווען טיש, געגרייט פֿאַר אַן ערך צוואַנציג פערזאָן. אַ משרת אין אוניפֿאָרם, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אויף די שפּיץ פֿינגער, האָט אונז אַלעמען אָנגעשטעקט מיט זיין אייגענער עהרפֿורכטיגקייט, און ניט סמייענדיג צו שעפּטשען אפילו, האָבען מיר ערוואַרט דעם גרויסען מאַן. ענדליך איז ער אַריינגעקומען, הויך און מאַיעסטעטיש, מיט אַ לאַנגען קאַפּטאַן פֿון ווייסען אַטלעס, אַזוי צוגעשניטען, אַז זיין נאַקעטע ברוסט זאָל זיך אַרויסזעהן. זיינע שיך זיינען געווען וויים, און אפילו די פושקע פֿון שמעק-טאַבאַק, מיט וועלכער ער האָט זיך געשפּיעלט, איז אויך געווען פֿון דעם זעלבען צניעות׳דיגען קאָליער. ווי איך האָב נור אַ בליק געטהאָן אויף זיין געזיכט, האָב איך געפֿיהלט, אַזוי ווי עס וואָלט מיר עפּעס געווען מאָדנע בעקאַנט, נאָר וואו און ווען איך האָב עס געזעהן, דאָס האָב איך זיך ניט געקענט דערמאָנען, און מיין מוח איז אַצונד אין גאַנצען פֿערנומען געוואָרען דערמיט.

„שלום עליכם,” האָט ער געזאָגט צו יעדען איינעם בעזונדער. מיט עהרפורכט האָבען מיר שטילערהייט געענטפערט אונזער „עליכם שלום” און זיך אַנידערגעזעצט אויף אונזערע פלעצער ביים טיש. דיזעלביגע פייער־ליכע שטילקייט האָט אויך געהערשט ביי דער מאָהלצייט, וועלכער האָט זיך געענדיגט מיט „קוגעל”. דערווייל איז דאָס צימער פול געוואָרען מיט ניי־צוגעקומענע געסט, וועלכע האָבען זיך אַריינגעכאַפּט מקבל פנים זיין דעם רבי’ן, און וועלכע האָבען זיך איצט אַרומגעשטעלט אַרום טיש און זיך געשפאַרט פאָראויס, צו כאַפּען כאָטש אַ ברעקעלע „שיריים” פון’ם קוגעל. און גרויס איז געוועזען די שמחה אויף די פנים’ער פון די, וועמען ס’האָט זיך איינגעגעבען צו כאַפּען אַ ביסען, אָקוראַט ווי דאָס וואָלט זיי געפיהרט גלייך אין גן עדן אַריין.

אַז די דאָזיגע אומגעלומפּערטע כאַפּעריי איז אַריבער, האָט דער צדיק — וועלכער איז געזעסען מיט’ן שטערן אָנגעשפּאַרט אָן די הענד און האָט כלומר’שט גאָרנישט געזעהן, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען, — געגנומען זינגען אַ הייליגען ניגון. דאַן האָט ער אַרויפגעלייגט די הענד איבער די אויגען, אַזוי ווי פערזונקען אין בעגייסטערונג. דערנאָך האָט ער פלוצלינג אָנגעהויבען אויסרופען אונזערע נעמען און די ערטער, פון וואַ־נען מיר זיינען געקומען, וואָס האָט אונז אַלעמען שטאַרק ערשטוינט. יע־דער גאַסט, וואָס איז אויף אַזאַ’ן אופן אויפגערופען געוואָרען, האָט גע־ענטפערט מיט אַ פסוק פון תנ”ך. אַז די רייה איז געקומען צו מיר, בין איך געווען אַזוי צוטומעלט דערפון, וואָס דער צדיק ווייסט אַלצדינג מכח מיר, אַז איך האָב בשום אופן ניט געקענט געפינען קיין פסוק. נאָר ענד־ליך האָב איך זיך דערמאָנט אָן דעם פסוק, וואָס פאַנגט זיך אָן מיט’ן ערשטען אות פון מיין נאָמען און וועלבען מען האָט מיר אַלס קינד גע־הייסען גוט איינ’חזר’ן און געדיינקען, כדי איך זאָל זיך דערמאָנען אָן מיין נאָמען, דאַן ווען דער מלאך דומה וועט מיר אָנקלאַפּען אין קבר און פרע־גען „מה שמך ?” ; און אָט דעם פסוק האָב איך אָבגעזאָגט, ווערענדיג דערביי רויט און נאָך מעהר צומישט ווי פריהער. צו מיין ערשטוינונג האָט דער צדיק אָנגעהויבען האַלטען אַ דרשה איבער אָט די אַלע פסוקים, אַ דרשה, וועלכע איז געווען אַזוי גייסטרייך צוזאַמענגעשטעלט, אַז מען וואָלט געקענט שווערען, אַז קיין בעסערע און פאַסענדערע פסוקים האָט מען גאָרניט געקענט אויסקלייבען. „זיי האָבען אַלזאָ ווירקליך געזאָגט דעם אמת וועגען אָט דעם מאַן’ס לומדות,” האָב איך ביי זיך געטראַכט. אָט די וואונדערבאַרע רעדע האָט אויך אַרויסגעוויזען אַזאַ איבערראַשענדע בע־קאַנטשאַפט מיט מיין פערגאַנגענהייט — יאָ, אפילו די פרטים וועגען

מיין פערשטאָרבענער פרוי —, פונקט ווי דער חסיד, ביי וועמען איך האָב געהאַלטען שבת, האָט מיר פאָראויסגעזאָגט. בעגייסטערט האָב איך פער־לאָזען דאָס הויז פון דעם דאָזיגען בעל מופת, הגם אַלעס, וואָס איך גע־דענק נאָך פון דער דרשה, איז די נייע אויסטייטשונג פון'ם מאמר אין פרק: „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך" (זאָל דער כבוד פון דיין חבר זיין טייער ביי דיר, ווי דיין אייגענער).

„דיין אייגענער," האָט רב בער געזאָגט, „מיינט דער כבוד, וואָס דו טהוסט זיך אַליין אָן; הנאה צו האָבען דערפון, וואָלט געווען לעכערליך. פונקט אַזוי ווייניג דאַרף זיך דער קלוגער מענש פרעהען מיט זיין חבר'ס כבוד — דאָס הייסט, מיט דעם כבוד, וואָס זיין חבר טהוט איהם אָן." דאָס האָט זיך, דעם אמת זאָגענדיג, ניט געגראַמט מיט זיין אייגענעם גרויסען און גלענצענדען כבוד, און איך האָב ערשט אין עטליכע חדשים אַרום פערשטאַנען זיין אויסטייטשונג.

נאָכדעם ווי אָט די דרשה האָט זיך געענדיגט, איז אַריינגעקומען איינער פון די חסידים. „פאַרוואָס אַזוי שפעט?" האָט מען דעם מאַן געפרעגט.

„מיין ווייב איז געלעגען געוואָרען," האָט ער מיט אַ שעהמענדיגען טאָן געזאָגט. פון אַלע זייטען האָט מען איהם אָבגעגעבען מזל־טוב מיט פרעהליכע, לעבעדיגע קולות.

„אַ אינגעל צי אַ מיידעל?" האָבען געשריען עטליכע שטימען מיט אַמאָל.

„אַ מיידעל," האָט ער געזאָגט און דערביי האָט ער זיך נאָך מעהר פערשעהמט.

„אַ מיידעל!" האָט דער צדיק מיט אַן אונצופריעדענעם טאָן אויסגע־רופען. „ביסט ווערטה שמיץ דערפאַר."

גלייך אויף'ן שטעל האָט זיך די קאָמפאַניע מיט פרייד אַ וואָרף גע־טהאָן אויף דעם אונגליקליכען מאַן. מען האָט איהם אַריבערגעלייגט און איהם אויף קאַטאָוועס אַריינגעצעהלט היבשע עטליכע שמיץ. ערשטוינט האָב איך געקוקט אויף'ן צדיק. זיין געזיכט איז געווען פערצויגען מיט אַ מאָדנע העויה, און ווי אַ בליץ איז מיר ווידער אַרויף אויף'ן זינען די ער־אינערונג מכח אָט דעם פנים. נאָר איידער איך האָב נאָך צייט געהאַט זיך אויף ריכטיג צו דערמאָנען, וואו איך האָב איהם ערגעץ געזעהן, האָט ער געמאַכט אַ סוף צום שפאַס.

„קומט ברידער," האָט ער זיך אָבגערופען, „לאָמיר דיענען גאָט מיט פרעהליכקייט." און ער האָט גענומען זינגען אַ פרעהליכען ניגון.

אויף מאָרגען האָב איך מיט געמישטע געפֿיהלען ווידער אויפֿגעזוכט דעם צדיק'ס טהיר, דורך וועלכער עס האָט זיך איצט אַריינגעלאָזט דער שטראָם פֿון די, וועלכע האָבען אַזוי לאַנג געוואַרט. אָבער דער צוטריט צו דעם הייליגען מאַן איז נאָך אַליץ ניט געווען לייכט. אין דעם ברייטען פֿאָר-צימער איז געזעסען דעם צדיק'ס שרייבער ביי אַ טיש, אַרום וועלכען דער עולם האָט זיך אַרומגעקליבען, יעדער איינער און יעדע איינע האָט פֿאָרגע-לייגט זיין אָדער איהר בקשה, וואָס דער שרייבער האָט פֿערצייכענט אויף אַ קוויטעל און זיי דערלאַנגט, עס אַריינצוצונעהמען צום צדיק. איך האָב זיך צוגעהערט צו די בקשות פֿון דעם ליאַרמענדען עולם. „איך, רחל בת חנה, וויל האָבען קינדער," אַזוי האָט געלויטעט די בקשה פֿון דער שעהנער ריי-כער פֿרוי, וועמעס קוטשער האָט יענעם טאָג אַזוי שטאַרק געקלאַפּט אָן טהיר און ניט געוואָלט אָבטרעטען. דעם שרייבער האָט זי אַפּנים אויך בע-לוינט מיט עטליכע גאָלדענע מטבעות פֿאַר זיין טרחה. איך אַליין האָב בלויז בעצאָהלט עטליכע קרייצער און איינפֿאַך געוואונשען — און איך בין געווען דער איינציגער מיט דעם דאָזיגען וואונש — „פֿאָלקאָמענהייט". ביים רבי'נס טהיר איז געווען נאָך אַ מאַן, וואָס האָט ווידער גענומען געלד; נאָר איך בין מיטגעשוואומען אין דעם גאָלד־שטראָם פֿון דער רייכער פֿרוי און איך בין גראָד אָנגעקומען צו דער רעכטער צייט, ווען דאָס אַלטע פֿאָר פֿאָלק האָט זיך מיט טיעפֿער דאַנקבאַרקייט אָבגעזעגענט מיט'ן רבי'ן, וועל-כער האָט זיי אומגעקעהרט צוריק זייער אבידה, די ציערונג, וואָס מען האָט ביי זיי געג'גנב'עט. מיט אַן ערנסטער מיענע, אָהן אַ שום צייכען פֿון בע-פֿרידיגונג איבער זיין וואונדערליכען ערפֿאָלג, האָט דער צדיק אָבגע'פּטר'ט דאָס פלוידערענדע פּאָר'ל און גענומען דאָס קוויטעל, וואָס די שעהנע פֿרוי האָט איהם דערלאַנגט. ער האָט עס אפילו ניט געעפֿענט, נאָר עס צוגע-לייגט צו זיין שטערן און אויפֿגעהויבען די אויגען צום הימעל.

„דו ווילסט האָבען אַ קינד?" האָט ער געזאָגט.

די פֿרוי איז פֿערציטערט געוואָרען. „אָה, דו געטליכער מאַן!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן און איז איהם געפֿאַלען צו די פֿיס.

דער צדיק האָט אַרויפֿגעלייגט זיין האַנד אויף איהרע האָר, כדי זי צו בערוהיגען. און אין דער רגע איז אין זיין אויסדרוק געווען עפּעס, וואָס האָט מיר ענדליך געעפֿענט די אויגען. ס'האָט מיר אַזוי ווי אַ שטאָך געגעבען אין האַרצען; איך האָב דערקענט דעם מאַן, וואָס איז פֿערבייגעפֿאָהרען פֿערביי מיר אין יענעם עלעגאַנטען עקיפּאַזש, וואו ער איז זיך געזעסען פֿו-נאַנדערגעשפּרייט און בעקוועם און האָט גערויכערט זיין ליולקע. איך בין געווען אַזוי דערשלאָגען, אַז איך בין גאָר אָהן צערעמאָניעס אַרויסגעלאָפֿען

פון צימער. שעהנע פאָלקאָמענהייט! אָט האָסט דו דיר איינעם, וואָס לער־נט צו זיין עניוות׳דיג, און אַליין לעבט ער אין רייכטהום און זיצט אויף טעפיכער; אַ פריידיגער פון גערעכטיגקייט, וואָס ליגט ברייט צולייגט אין זיין וואָגען דאָן, ווען מען מיינט, אַז ער איז פערטיעפט און פערזונקען אין געטליכקייט! יאָ, אָט די חסידישע רביים זיינען ניט מעהר ווי אָבגעקאַלכ־טע קברים; און אַזוי ווי עס האָט ב"ה די אָרטהאָדאָקסישע קהלות אויך ניט געפעהלט אַזעלכע עקזעמפלאַרען, האָט עס מיר אויסגעוויזען, אַז עס איז פשוט אַן עבירה צו פערשווענדען צייט און ענערגיע צו געהן זוכען נאָך. אַלצדינג, וואָס איך האָב אויף׳ן וועג זיך אָנגעהערט געגען דער סעקטע, איז מיר אַצונד ווידער אַרויף אויף׳ן זינען, און איך האָב די מיטגליעדער איהרע צוטהיילט אין צוויי לאַגערן: אין שווינדלער און בעשווינדעלטע. און אין דער דאָזיגער ביטערער שטימונג האָבען זיך גאַנצע טוצען פון די־נינקע פעדימלאַך אין מיינע אויגען צוזאַמענגעקניפט און זיינען געוואָרען איין געוועב פון רשעות. איך האָב ביי זיך געטראַכט, אַז דאָס דערפעל מוז אודאי זיין פול מיט שפּיאָנען, וועלכע שטעהען אין רב בער׳ס דיענסט, און אַז דער חסידישער בעל הבית מיינער אַליין האָט אויף אַ כיטרען אופן אַרויסגעצויגען פון מיר די פאַקטען פון מיין לעבענס-געשיכטע, וואָס איז שייך געווען צו די ציערונג, וואָס דער „צדיק" האָט צוריק אומגעקעהרט דעם אַלטען פאַר־פאָלק, בין איך געווען זיכער ביי זיך, אַז זיינע אייגענע לייט האָבען עס גע׳גנב׳עט. איך האָב גענומען מיין רייזע־זאַק איבער די פּלייצעס און זיך אַוועקגעלאָזט אַהיים.

אָבער קוים בין איך נור אָבגעגאַנגען עטליכע הונדערט איילען, האָט זיך מיין שטימונג בערוהיגט. איך האָב זיך דערמאָנט אָן דער וואונדערליכער דרשה מיט דער אויסטייטשונג פון די פסוקים, וואָס רב בער האָט ניט גע־קענט פאָראויסזעהן, און איך האָב זיך בערעכענט, אַז ער מוז באמת זיין אַ גדול בישראל, און אַז דוד המלך און דער חכם שלמה האָבען דאָך אויך געלעבט אין כבוד און גדולה. „און נאָך אַלעמען," האָב איך מיט זיך אַליין גע׳טענה׳ט, „איז דאָך דאָס אַ גאַנץ אונשולדיגע זאַך צו פאָהרען שפּאַצירען ביים ברעג טייך. ווער ווייסט, צי איז דאָס ניט איינע פון די וועגען, ווי אַזוי ער פערטיעפט זיך אין גאָט? פערזיכערן דען ניט אָט די אַלע, וועלכע רויכערן דעם טאַבאַק, אַז ער מילדערט און רייניגט די נשמה?"

אַחוץ דעם, האָב איך ווייטער פאַר זיך געקלעהרט, ווער אויב ניט אַ נאַר קעהרט זיך אום אין מיטען וועג, איידער ער האָט דערגרייכט זיין ציעל? איך האָב געזעהן די פראַכט פון דעם תלמיד, לאָמיך אויך אַ קוק טהאָן אויף דער גדולה פון׳ם רבי׳ן אַליין און אויף דעם פורפור-גלאַנץ פון זיין הויף.

און אַזוי האָב איך זיך ווידער אַוועקגעלאָזט קיין מעזשביזש, נאָר אויף אַ זייטען-וועג, כדי אויסצומיידען בער'ס דאָרף.

VI.

ס'איז געווען אַפּריל, איידער איך בין צוגעקומען נאָהענט צו מיין בע-שטימונגס-אָרט. די וועגען זיינען נאָך געווען זומפּיג און בלאָטיג; נאָר אין דער דאָזיגער גליקליכער צייט צווישען דעם ווינטער-גרוי און דעם זומער-נעבעל האָט דער הויך פון'ם פריהלינג בעשעהנט די וועלט. דער טייך סטרי האָט געפונקעלט; אפילו די חורבות פון די שלעסער האָבען געהאַט אַ פרעהליכען אויסזעהן, בעת ווען די גערטנער פון די פריצים האָבען אָנגע-פילט די לופט מיט אַלערליי זיסע ריחות. איין טאָג, ווען איך בין געגאַנגען אויף אַ באַרגיגען וועג אַרויף צו אַ דאָרף צו, איז פערביי מיר פערבייגע-פאָהרען אַ נידעריגער, גראָה-האָריגער מאַן לוסטיג פייפענדיג אויף אַ וואָגען מיט עטליכע זעק מעהל. מיר האָבען זיך איינער דעם אַנדערן אָבגעגעבען שלום; וואָרים מיר האָבען זיך דערקענט אַלס ברידער אידען אָן אונזערע פעלצענע היטעלאַך און אונזערע פאות. מיט אַמאָל דערזעה איך, ווי ער שפּרינגט אַראָב פון וואָגען, און אויס רחמנות אויף זיין פערד, לייגט ער צו די פלייצע צום ראָד און שטופּט עס אונטער; אָבער ער האָט נאָך ניט גע-מאַכט קיין פופציג טריט, האָט זיך זיין פערד אויסגעגליטשט און איז גע-פאַלען. איך בין צוגעלאָפען איהם העלפען אויפהויבען דאָס פערד; און איי-דער ס'האָט זיך אונז איינגעגעבען עס צוריקצושטעלען אויף די פיער פיס, האָט מיך די פרעהליכקייט פון'ם פוהרמאַן, וועלכע האָט אָנגעהאַלטען זאָ-גאַר אין די קריטישע מאָמענטען, שטאַרק צוגעצויגען צו איהם.

„אָט אַפנים דער שטן האָט זיך פערלייגט אויף מיר, מיר צו פער-שטערען דעם פסח," האָט ער געזאָגט; „וואָרים דאָס איז שוין דאָס צוויי-טע מאָל, וואָס איך פיהר מיין פסח'דיג מעהל אַהיים. מיין ליעבע פרוי האָט מיר געזאָגט, אַז מיר וועלען גאָרנישט האָבען וואָס צו עסען אויף יום טוב, האָב איך זיך געמוטשט אַן עצה געבען. בין איך אַרויסגעפאָהרען מיט מיין הלף אין די צפון-דערפער — ניין, שרעקט זיך ניט, ניט צו הרג'ענען די איינוואוינער, חלילה, נאָר צו קויפען זייערע עופות אויף פסח."

„איהר זייט אַ שוחט?" האָב איך געפרעגט.

„יאָ," האָט ער געענטפערט, „אַ שוחט אויך. עס וואָלט געווען אַן

אונערטרעגליכע בעשעפֿטיגונג," האָט ער צוגעלייגט פֿערטראַכטערהייט, „ווען איך וואָלט זיך ניט געזאָגט, אַז וויבאַלד ס'איז דאָך די אָרעמע עופות סיי ווי סיי בעשעהרט געקוילעט צו ווערן, איז זיי בעסער ביי מיר אין די הענד. מילא, ווי עס זאָל ניט זיין, כ'האָב געקוילעט גענוג עופות, כדי צו קענען קויפֿען פסח'דיג מעהל; נאָר איידער איך האָב עס אַהיים געבראַכט, האָט דער טייוועל אָנגעשיקט אַזאַ מבול, אַז עס איז אין גאַנצען איבערגעפֿיהרט געוואָרען. האָב איך ווידער גענומען דעם חלף און בין אַרויסגעפֿאָהרען אין די דרום־דערפֿער, און אָט בין איך אַצונד דאָ אין אַ נייע פֿערלעגענהייט. איך האָף נור, אַז איך וועל ניט מוזען אַוועק'הרג'ענען. דאָס פֿערד מיינס אויך."

„ניין, איך גלויב ניט, אַז עס איז נעשעדיגט," האָב איך געזאָגט; און אַזוי איז טאַקע געוועזען.

אַז איך האָב דעם גוטמוטהיגען קליינעם מאַן און זיין פֿערד אַרויפֿגעהאָלפֿען ביז צום שפּיץ פֿון'ם בערגעל, האָט ער מיך געבעטען, איך זאָל זיך אַריינזעצען צו איהם אין וואָגען, אויב מיין וועג ליגט אין זיין ריכטונג.

„איך געה זוכען דעם בעל שם," האָב איך איהם ערקלעהרט.

„טאַקע!" האָט ער געזאָגט; „ס'איז גאָר ניט אַזוי שווער איהם צו געפֿינען."

„וואָס, איהר קענט דעם בעל שם?" האָב איך אויסגערופֿען מיט צופֿריעדענקייט.

ער האָט זיך משמעות אַמוזירט איבער מיין אויפֿרעגונג. די שוואַרצע אויגען זיינע האָבען געפֿונקעלט. „וואָס הייסט, יעדער איינער אין דער דאָזיגער געגענד קען דעם בעל שם." האָט ער געזאָגט.

„אָבער ווי אַזוי קען איך איהם אויסגעפֿינען?" האָב איך געפֿרעגט.

ער האָט אַ ציה געטהאָן מיט די פּלייצעס. „איהר דאַרפֿט זיך נור אַריינזעצען ביי מיר אין וואָגען."

„יישר כחכם!" האָב איך אַ געשריי געטהאָן, פֿול מיט דאַנקבאַרקייט.

„וואָס זשע, איהר פֿאָהרט אַהין?"

ער האָט אַ שאָקעל געטהאָן מיט'ן קאָפּ.

איך האָב אַרויפֿגעקלעטערט אויף'ן וואָגען און זיך אַנידערגעזעצט צווישען צוויי זעק מיט מעהל. „ס'איז וויית פֿון דאַנען?" האָב איך געפֿרעגט.

ער האָט אַ שמייכעל געטהאָן. „ניין, אַז עס וואָלט געווען וויית, וואָלט איך אייך ניט אַרויפֿגעבעטען צו מיר אין וואָגען."

דאַן זיינען מיר ביידע אַנשוויגען געוואָרען. ניט קוקענדיג דערויף וואָס דער וואָגען האָט שטאַרק געטרייסעלט, האָב איך דאָך געפֿיהלט, אַז דאָס

פֿאָהרען איז אַ חיות פֿאַר מיינע פֿערמאַטערטע גליעדער. דער בלויער הימעל, דאָס רוישען פֿון די בלעטער און די נאָהענטע אויסזיכט, ענדליך זיך צו קענען זעהן מיט'ן בעל שם, דאָס אַלעס האָט פֿיעל בייגעטראָגען מיך צו פֿערוויגען אין אַ גוט-טהוענדער, דערקוויקענדער מיעדקייט. נאָר מיין פֿער־שלאָפֿענקייט איז ניט געווען אַזוי טיעף ווי די, אין וועלכער מיין נייער פֿריינד איז אַריינגעפֿאַלען; אַזוי האָט עס על כל פנים אויסגעזעהן. וואָרים אַז מיר זיינען צוגעקומען צום דאָרף, איז אונז אַנטקעגען געקומען אַן אַנדער וואָגען, און נור אַ דאַנק מיינע געשרייען און די קולות פֿון דעם אַנדערן פֿוהרמאַן, האָט ער זיך אויפֿגעכאַפּט אין צייט, כדי צו קענען ראַטעווען זיין וואָגען פֿון צובראָכען ווערן.

„איהר האָט זיך אַודאי געמוזט פֿערטראַכטען וועגען אַ שווערען ענין פֿון דער תורה," האָב איך געזאָגט.

„אַ שווערען ענין," האָט ער מיט אַ שוידער געזאָגט. „נור דער שטן מאַכט אַזעלכע קניפּלאַך."

„אַהאָ," האָב איך געזאָגט, „ניט קוקענדיג דערויף וואָס איהר זייט אַ שוחט, זייט איהר, משמעות, דאָך ניט קיין פֿריינד פֿון דער רבנישער לומדות."

„וואו עס ווערט אַסך געלערענט," האָט ער געענטפֿערט, „דאָרט איז דאָ ווייניג פֿרומקייט."

אין דער רגע זיינען מיר צופֿעליג פֿערבייגעפֿאָהרען דורך דעם בית המדרש פֿון'ם דאָרף, פֿון וואַנען עס האָבען זיך אַרויסגעהערט די הויכע קולות פֿון די לומדים, וועלכע האָבען זיך דאָרט אינעווייניג מפלפל געווען ביי זייערע גמרות. דער פֿוהרמאַן האָט זיך צוגעהאַלטען די אויערן.

„אָט די בעלי-פלפול," האָט ער זיך אָבגערופֿען און האָט דערביי פֿער־צויגען דאָס געזיכט; „זיי זיינען עס די, וועלכע פֿערלייינגערן דעם קץ און האַלטען דאָס פֿאָלק ישראל אין גלות."

„ווי אַזוי דען?" האָב איך געפֿרעגט.

„דער שטן רעדט אָן אָט די רבנים," האָט ער געענטפֿערט, „צו לערנען בלויז די טהיילען פֿון אונזערע הייליגע שריפֿטען, ביי וועלכע זיי קענען שאַרפֿען זייער פֿערשטאַנד. נאָר פֿון אַלע שריפֿטען, וועלכע וועקען צו פֿרומ־קייט און גאָטס-פֿורכטיגקייט, האַלט ער זיי ווייט."

איך בין געווען דערפֿרעהט און ערשטוינט צו הערען דעם שוחט אַזוי ריידען, נאָר איידער איך האָב נאָך צייט געהאַט אויסצודריקען מיין צושטי־מונג, איז זיין אויפֿמערקזאַמקייט צוגעצויגען געוואָרען צו אַ שעהן מיידעל, וואָס איז דורכגעגאַנגען פֿערביי אונז, אַנטרייבענדיג אַ קוה.

„וואָס פאַר אַ הערליך ווענן!" האָט ער זיך אָבגערופען, און זיינע אויגען האָבען געלויכטען.

„וואָסערם?" האָב איך געפרעגט מיט אַ געלעכטער. „די קוה?"

„ביידע," האָט ער געענטפערט, זיך אומקוקענדיג הינטערווייליאַכס.

„אַצונד פערשטעה איך, וואָס איהר מיינט מיט פרומע שריפטען," האָב איך איראָניש געזאָגט: „דעם שיר השירים."

מיט אַ מאָדנער ערנסטקייט האָט ער זיך אומגעקעהרט צו מיר, אָקור־ראַט ווי ער וואָלט גאָר ניט בעמערקט מיין איראָניע. „יאָ, ווירקליך," האָט ער אויסגערופען; „אָבער ווען די רבנים לייענען עס, פערדרעהען זיי עס און מאַכען דערפון אַ בלוטלאָזע אַלעגאָריע, אָהן לייב און אָהן לעבען, אידישע טייוואָלים זיינען זיי! וואָס איז דען די שעהנקייט פון יענעם מיידעל, אויב ניט אַן אויספלוס פון דער געטליכער שעהנקייט? וואָס שעהנער דער גוף איז, אַלץ גלענצענדער פיהרט ער אונז צו דעם געדאַנק פון גאָט."

איך בין געווען שטאַרק אונטער דעם איינדרוק פון אָט דעם מאָדנעם חברה-מאַן, אויף וועמען איך האָב גלייך דערקענט, אַז דאָס איז אַן אָריגינאַל.

„אָבער דאָס איז דאָך אַ זעהר געפעהרליכע לעהרע," האָב איך געזאָגט.

„מיט דעם זעלבען רעכט קענט איהר פערהייליגען און געטליך מאַכען די איינפאַכע תאוה, די קערפערליכע לוסט."

„אַלעס איז געטליך," האָט ער געענטפערט.

„אויב אַזוי איז עסען און טרינקען און פרעהליך זיין פונקט אַזוי גוט פאַר דער נשמה, ווי פאַסטען."

„בעסער," האָט דער פוהרמאַן געזאָגט קורץ.

איך בין נשתומם געוואָרען צו טרעפען אַזעלכע עפיקור'שע לעהרען אין אַ געגענד, וואו איך האָב, אַחוץ מיין ערפאַהרונג מיט בער'ן ערוואַרטעט צו בעגעגענען דעם אַסקעטישען איינפלוס פון דעם בעל שם. „זייט איהר, הייסט עס, ניט קיין אָנהענגער פון דעם בעל שם?" האָב איך איהם אויסגעפאָרשט.

„ניין, קיין ברעקעל אויך ניט," האָט ער געענטפערט מיט אַ געלעכטער.

איך האָב געקראָגען אַזאַ סימפּאַטהיע צו איהם — וואָרים דער מאַן האָט געהאַט אַן אויסערגעוועהנליכע אָנציהונגס-קראַפט אין זיך—אַז איך האָב עפעס אַזוי ווי געפיהלט, אַז אפילו ווען דער בעל שם זאָל ווירקליך זיין אַן אַסקעט, וואָלט איך פונדעסטוועגען פאָרט גאָרנישט געקענט האָבען פון איהם, און אַז מיין לאַנגע נסיעה וואָלט געווען אומזיסט; וואָרים די גרינע פעלדער און דאָס לעבעדיגע, פרישע וואַסער איז אַצונד געלעגען אַסך ווייטער פון מיין דורשטיגער נשמה, ווי ווען עס איז.

מיר זיינען אַרויסגעפאָהרען פון דאָרף און אַריינגעקומען אין אַ געדיכטען

וואַלד פֿון סאָסנעס, מיט אַ שמאָלען שטעג, וואָס איז קוים געווען ברייט גענוג פֿאַר'ן וואָגען. פּלוצלינג איז דאָס שטיל־שווייגען, וואָס האָט אַ ווײַלע געהערשט צווישען אונז, איבערגעשלאָגען געוואָרען פֿון מורא'דיגע קולות נאָך „הילף", וועלכע זיינען געקומען פֿון אַ ווּלדעל רעכטס. דער פֿוהרמאַן האָט תיכף אָבגעשטעלט דעם וואָגען, איז אַרונטערגעשפּרונגען און האָט אַרויס־געצויגען אַ לאַנגען חלף פֿון זיין גאַרטעל.

„ס'איז אָפֿט נוצליך צו זיין אַ שוחט," האָט ער מיט כעס געזאָגט, זיך דורכשלאָגענדיג דורך די געדיכטע בוימלאַך.

איך בין איהם נאָכגעגאַנגען טריט ביי טריט, און פּלוצלינג האָבען מיר דערזעהן אַ מאָדנע סצענע. אַ שעהנע פֿרוי האָט געקעמפּפֿט מיט צוויי מע־נער, וועלכע זיינען געווען אָנגעטהאָן ווי רבנים אין ייִדענע הויזען און מאַנטלען. איינער האָט איהר צוגעהאַלטען די אָרעמס פֿעסט אָן אַ זייט, בעת ווען דער אַנדערער האָט געהאַלטען דערביי איהר אַריינצושטעכען אַ קינזשאַל אין האַרצען.

„האַלט!" האָט דער „שוחט" אַ געשריי געטהאָן.

דער, וואָס האָט אָקאָרשט געוואָלט בעגעהן דעם מאָרד, האָט אָבגעטראָ־טען צוריק מיט אַן אויסדרוק פֿון שרעק אויף זיין שמאָלען, פֿאַנאַטישען פּנים.

„לאָז אָב די פֿרוי!" האָט דער פֿוהרמאַן שטריינג געזאָגט.

אַ דערשראָקענער און צוטומעלטער האָט דער אַנדערער געפֿאָלגט. די פֿרוי איז אַנידערגעפֿאַלען האַלב אָהנמעכטיג, און דער פֿוהרמאַן האָט זי אויפֿגעכאַפּט.

„האָב קיין מורא ניט," האָט ער געזאָגט. — „און איהר, רוצחים, פֿאַלט מיר צו די פֿיס און דאַנקט מיר, וואָס איך האָב אייך געראַטעוועט אייער חלק לעולם הבא."

„ניין, מיר האָבען איהם אדרבה דורך אייך פֿערלאָרען," האָט געזאָגט דער מיט'ן קינזשאַל. „וואָרים מיר האָבען נור וואָס געוואָלט נעהמען נקמה פֿאַר גאָט. זייט וויסען, אַז דאָס איז אונזער שוועסטער, און מיר האָבען אויסגעפֿונען, אַז זי איז אַ זינדיגע, לייכטזיניגע בריאה, וועלכע האָט גע־בראַכט שאַנד און שמאַך צו אונזער הויז פֿון לומדים און צו אונזער גאָטס־פֿורכטיגע שטאָדט. האָבען מיר אַלזאָ און דער מאַן איהרער אָבגעהאַלטען אַ געהיימען בית דין, און אין'ם גייסט פֿון אונזער תורה האָבען מיר בע־שלאָסען, אַז אָט דער שאַנדפֿלעק זאָל אויסגעראָטען ווערן פֿון'ם פֿאָלק ישראל, לכבוד השם."

„לכבוד השם!" האָט דער פֿוהרמאַן איבערגעזאָגט, און די אויגען זיינע האָבען געפֿלאַמט. „וואָס ווייסט איהר פֿון דעם ש ם און פֿון זיין כבוד?"

די צוויי ברידער האָבען זיך שטאַרק געקרימט אונטער דער שאַרפקייט און די ליידענשאַפט פון זיינע ווערטער. פערוואונדערט און אונבעקוועם האָבען זיי זיך אָנגעקוקט איינער דעם אַנדערן, אָבער זיי האָבען גאָרנישט געענטפערט.

„ווי דערוועגט איהר זיך אָנצורופען אַ אידישע טאָכטער שאַנדפלעק?" האָט זיך דער פוהרמאַן ווייטער געבייזערט. „צי איז דען פאַרהאַן אַ זינד, וואָס זאָל זיין גרויס געגוג, אונז אויף תמיד אָבצורייסען פון גאָט, וועלכער לעבט אין אַלצדינג? בעט גאָט פאַר אייער שוועסטער, אויב איהר ווילט, אָבער ניט דערוועגען זאָלט איהר זיך צו משפט'ן אייערן אַ מיט־מענשען!"

די פרוי האָט אַרויסגעפלאַצט מיט אַ מורא'דיגען געוויין און איז איהם געפאַלען צו די פיס.

„מיינע ברידער זיינען גערעכט! זיי זיינען גערעכט!" האָט זי גע־שריען. „איך בין אַ זינדיגע בריאה. ס'וואָלט געווען גלייכער, מיך צו לאָזען שטאַרבען."

מיט צערטליכקייט האָט זי דער פוהרמאַן אויפגעהויבען. „ניין, אין אָט דער רגע האָסט דו חרטה געהאַט," האָט ער געזאָגט, „און מיט דער חרטה פון איין איינציגער רגע קעהרט מען זיך אום צוריק צו גאָט. פון איצט אָן און ווייטער וועסט דו לעבען אָהן זינד."

„וואָס! איהר ווילט זי ברייגגען צוריק קיין בראָד?" האָט אַ געשריי געטהאָן דער עלטערער ברודער. „איהר ווילט ברייגגען גאָט'ס צאָרן איבער אַזאַ פרומער שטאָדט? איהר מעגט זיך זיין ווער איהר ווילט, אַ הייליגער אָדער אַ טייוועל, דאָס איז ניט פאַר אייערע כוחות. איהר מאַן וועט זי גע־ווים ניט נעהמען צוריק. ביי איהר משפחה קען זי מעהר ניט זיין."

„דאַן זאָל זי זיין ביי מיינער," האָט דער „שוחט" געזאָגט. מיין טאָכ־טער וואוינט אין בראָד. איך וועל זי אָבפיהרען צו איהר. געהט זיך אייער וועג."

צוטומעלט זיינען זיי געבליבען שטעהן, ניט וויסענדיג וואָס צו טהאָן. דאָ האָט זיך דער יונגערער אָבגערופען: „פון וואַנען וויסען מיר, אויב זי וועט אויף אַזאַ'ן אופן ניט אַריינפאַלען נאָך אין אַ גרעסערע שאַנד?"

דעם אַלטען'ס פנים האָט אָנגענומען אַ מורא'דיגען אויסדרוק.

„געהט זיך אייער וועג," האָט ער נאָך אַמאָל געזאָגט.

זיי האָבען זיך אָבגעטראָגען, און איך האָב געזעהן, ווי זיי זיינען אַריין אין אַ וואָגען, געשפאַנט צו צוויי פערד, וועלכען איך האָב ערשט איצט בע־מערקט אויף דער אַנדער זייט וועלדעל. איך בין צוגעלאָפען, כדי צו העל־פען אויפהויבען די פרוי, וועלכע האָט ווידער געוואָלט פאַלען אין אָהנמאַכט.

„האָב איך ניט געזאָגט," האָט זיך דער אַלטער מאַן אָבגערופֿען מיט אַ פֿערטראַכטער מינע, „אַז אפילו די ערגסטע פושעים זיינען בעסער איידער אָט די רבנים? אַזוי בלינד זיינען זיי אין זייער גדלות'דיגער זעלבסט־צופֿרי־דענקייט, אַזוי פֿערפֿינסטערט אין זייער שטאָלץ, אַז אפילו זייער פֿרומקייט, זייער איבערגעבענהייט צו דער תורה ווערט אויך אַ מיטעל פֿאַר זייערע זינד."

לאַנגזאַם האָבען מיר דער פֿרוי אַריינגעזעצט אין וואָגען. איך בין אויך אַריין, נאָר דער אַלטער האָט גענומען געהן צו פֿוס לעבען זיין פֿערד, האָט געהאַלטען די לייצעס און פֿערקירעוועט דעם וואָגען אין אַן אַנדער זייט.

„וואָס זשע, איהר ווילט זיך ניט אויפֿזעצען?" האָב איך געפֿרעגט.

„מיר פֿאָהרען איצט באַרג־אַרויף, ניט אַראָב," האָט ער מיט אַ שמיי־כעל געענטפֿערט. „בראָד זיצט אין דער הויך אויף דעם זיץ פֿון עזות."

אַ געפֿיהל פֿון שאַנד האָט מיך דורכגענומען. וואָס! איך זאָל פֿאָהרען און אָט דער אויסגעצייכענטער אַלטער זאָל געהן! נאָר איידער איך האָב נאָך אויספייעט איהם זאָגען, אַז איך וויל אַרונטערגעהן, האָט אַ נייער גע־דאַנק נאָך פֿערגרעסערט מיין צוטומעלטקייט. איך, וואָס איך ברען אַזוי פֿאַר לוסט צו געפֿינען דעם בעל שם, זאָל זיך גאָר איצט פֿערהאַיען מיט אַ זיי־טיגער נסיעה קיין בראָד. און דאָך האָב איך גאָר קיין חשק ניט געהאַט זיך אַזוי גיך צו שיידען מיט מיין נייעם פֿריינד. אַחוץ דעם האָב איך זיך גע־טראַכט, אַז די שטאָדט בראָד איז נאָך אַלעמען ווערטה אַ בעזוך. איהרע ישיבות האָבען געהאַט אַ שם איבער דער גאַנצער מלוכה, און הגם איך האָב, אַזוי ווי דער אַלטער מאַן, געפֿיהלט אַן אָבשטויס צו זיי, דאָך האָט זיך מיר שטאַרק געוואָלט אַ קוק טהאָן, ווי זיי זעהען אויס. אויך צוליעב דעם בעל שם גופא וואָלט איך דאָרט געמוזט זיין; וואָרים אַצונד האָב איך זיך דער־מאָנט, אַז זיין אַמאָליג לעבען האָט געהאַט אַ גרויסע שייכות מיט דער דאָ־זיגער שטאָדט, און אַז דאָס איז דער אָרט, וואו זיין פֿרוי איז געבוירען און ערצויגען געוואָרען.

האָב איך זיך אָבגערופֿען: „ווי ווייט איז בראָד?"

„צעהן מייל," האָט ער געענטפֿערט.

„צעהן מייל!" האָב איך מיט שרעק ווידערהאָלט.

„צעהן מייל," האָט ער געזאָגט, „און שוין צעהן יאָהר, זינט איך האָב ניט אַריינגעשטעלט קיין פֿוס אין בראָד.

איך בין אַרונטערגעשפּרונגען. „דאָס דאַרף א י ך געהן צו פֿוס, ניט איהר," האָב איך געזאָגט.

„ניין," האָט ער מיט אַ טאָן פֿון אויפֿגעלייגטקייט געזאָגט. „מיר פֿאַלט

איין, אַז קיינער פון אונז דאַרף ניט געהן צו פוס. אָט די זעק מוזען אַרונטער. אַרוים מיט זיי!"

„ניין," האָב איך זיך אָבגערופען.

„יאָ," האָט ער מיט אַ לאַבענדען טאָן זיך געהאַלטען ביי זיינס. „האָב איך ניט געזאָגט, אַז דער שטן האָט זיך פערלייגט אויף מיר, מיר צו פערשטערען מיין פסח? דאָס דריטע מאָל וועל איך אפשר האָבען מעהר מזל."

איך האָב גע'טענה'ט, אַז איך וויל איהם ניט פערשאַפען אַזוי פיעל היזק, און אַז איך וועל געהן אַליין אויפזוכען דעם בעל שם, אָבער לאַבענדיג האָט ער אַרונטערגעקאַטשעט די זעק מיט מעהל, איבערלאָזענדיג איינעם פאַר דער פרוי, זיך אָנצושפאַרען אויף איהם.

„אָבער אייער פרוי וועט דאָך וואַרטען אויף די זעק," האָב איך בעמערקט, ווען דער וואָגען איז וויטער געגאַנגען און מיר זיינען שוין ביידע געזעסען אין איהם.

„אויף מיר וועט זי דאָך אויך דאַרפען וואַרטען," האָט ער געזאָגט מיט אַן אומעטיגען שמייכעל. „נאָר על כל פנים, זי האָט בטחון אין גאָט. ס'האָט אונז קיינמאָל קיין שפייז ניט געפעהלט. וואָרים דער, וואָס שפייזט די ראָבען — —" פלוצלינג האָט ער אָבגעהאַקט אין מיטען די רייד, איז אַרונטערגעשפרונגען און האָט גענומען לויפען צוריק.

„וואָס איז דאָס?" האָב איך געפרעגט.

איך האָב געזעהן, ווי ער האָט ווידער אַרויסגענומען זיין חלף און אויפגעשניטען די זעק. „זאָלען די פייגעלאַך אויך האַלטען פסח!" האָט ער פרעהליך אויסגערופען.

די פרוי האָט נאָך אַלץ געשלוכצט, ווען ער איז אַריין צוריק אין וואָגען, נאָר ער האָט זי געטרייסט מיט זיין מונטערער און פרייער פילאָזאָפיע.

„ס'איז אַ מיטעל פון'ם טייוועל," האָט ער געזאָגט, „אונז צו מאַבען פערצאָגט און פעראומערט, און אויף אַזאַ'ן אופן צו דערשטיקען אין אונז דעם געטליכען פונק. דיין זינד איז גרוים, אָבער דיין פאָטער אין הימעל וואַרט אויף דיר און וועט זיך פרעהען מיט דיר, ווי אַ קעניג פרעהט זיך מיט אַ פרינצעסין, וואָס קומט אַרוים פון תפיסה. יעדע נשמה איז פאַר זיך אַליין אַ גאַנצער תנ"ך. אין דיין נשמה געפינט זיך שרה און רות, אַזוי ווי איזבל און מיכל. ביז אַהער האָסט דו ענטוויקעלט אין דיר די א י ז ב ל; שטרעב אַצונד צו ענטוויקלען די ש ר ה." מיט אַזעלכע דרייסטע טרייסטווערטער האָט ער זי בערוהיגט, ביז וואַנען די מאָנאָטאָנע בעוועגונג פון'ם וואָגען האָט איהר פערוויגט אין אַ רוהיגען שלאָף. דאַן האָט ער אַרויסגענומען אַ ליולקע און האָט זי פעררויכערט, נאָכדעם ווי ער האָט ביי מיר געבעטען

ערלויבניש דערצו. און ווי דער רויך האָט זיך אין קרייזעלאַך אויפֿגעהויבען אין דער חויך, האָט זיין געזיכט אָנגענומען אַן אויסדרוק פֿון בעגייסטערונג.

„איך מיין,“ האָט ער מיט אַ פֿערטראַכטער מינע בעמערקט. „אַז גאָט האָט מעהר נחת רוח פֿון אָט דעם וויזה-רויך, וואָס איך ברייננ איהם, איידער פֿון די תפלות פֿון אַלע רבנים.“

דאָס האָט אפילו מיך אויפֿגעבראַכט, ווי שטאַרק צוגעבונדען איך בין געוועזן צו איהם. נאָך קיינמאָל אין מיין לעבען האָב איך ניט בעגעגענט אַזאַ מאַן צווישען דעם גאַנצען פֿאָלק ישראל. כ׳האָב אַ שאָקעל געטהאָן דעם קאָפּ מיט אַ האַלב-ערנסטען פֿאָרוואורף. „איהר זייט אַ זינדיגער,“ האָב איך זיך אָבגערופֿען.

„פֿאַרוואָס ? איז רויכערן ניט קיין תענוג ? צו געניסען ווי געהעריג איז פֿון גאָט׳ס מינדעסטער זאַך, הייסט ליובען גאָט. און איז דען ניט איהם ליובען אין דאַוונען דער גרעסטער פֿון אַלע תענוגים ?“

„דאַוונען ?“ האָב איך איבערגעפֿרעגט מיט פֿערוואונדערונג. „ניין, מיר דוכט, ס׳איז אַ שווערע לאַסט דורכצוקומען דורך אַלע ספרי תפלה, דורך אַלע אונזערע געבעט-ביכער.“

„אַ לאַסט !“ האָט דער אַלטער מאַן אויסגערופֿען. „אַ לאַסט אַריינ-צוגעהן אין שייכות מיט גאָט, זיך אַריינצוטהאָן, זיך פֿערטיעפֿען אין דער געטליכער איינהייט ? ניין, אַ פֿרייד איז דאָס, ווי צווישען חתן-כלה. ווער עס פֿיהלט ניט אָט די פֿרייד פֿון דער פֿעראייניגונג — אָט דעם געטלי-כען קוש — דער האָט ניט געדאַוונט.“

„דאַן האָב איך קיינמאָל ניט געדאַוונט,“ האָב איך געזאָגט.

„טאָ זייט איהר גאָר דער זינדער,“ האָט ער מיט אַ לאַכענדען טאָן געענטפֿערט.

זיינע ווערטער האָבען מיך אַריינגעוואָרפֿען אין אַ פֿערטראַכטער שטיל-שווייגעניש. ערשט פֿאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, זיינען מיר דריי, וועלכע האָבען זיך אויף אַזאַ מאָדנעם אופן צונויפֿגעטראָפֿען, צוגעקומען נאָהענט צו דעם מיטעלפונקט פֿון די תלמודיסטען. צו מיין ערשטוינונג האָב איך פֿון וויטען בעמערקט, עפּעס אַזוי ווי אַ גרויסער עולם וואָלט געוואַרט ביי די טויערן פֿון דער שטאָדט.

„דאָס וואַרטען זיי אויף מיר,“ האָט די פֿרוי, וועלכע האָט זיך אויפֿ-געכאַפּט, מיט אַ היסטערישען טאָן געזאָגט. „מיינע ברידער האָבען עס אוראי דערצעהלט די מנהיגים פֿון דער קהלה. זיי וועלען אייך הרג׳ענען. אָה, אַנטלויפֿט פֿון דאַנען !“

„רוהיג, רוהיג," האָט דער אַלטער מאַן געזאָגט און האָט זיך ווייטער געוויכערט זיין ליולקע.

אַז מיר זיינען צוגעקומען נעהענטער, האָבען מיר געהערט, ווי דער עולם שרייט, און אַז מיר זיינען געווען נאָך נעהענטער, האָבען מיר אויך געקענט הערען וואָס זיי שרייען. איז דאָס מעגליך? יאָ, כ'האָב קיין טעות ניט געקענט האָבען. „דער בעל שם! דער בעל שם!"

מיין האַרץ האָט געקלאַפּט, ווי מיט האַמערס. וואָס פֿאַר אַ גליקליכער צופֿאַל! „דער בעל שם איז דאָ!" האָב איך אויסגערופֿען, אויסער זיך פֿאַר גליקזעליגקייט.

די פֿרוי איז געוואָרען נאָך צושראָקענער. „דער בעל שם!" האָט זי אַ געשריי געטהאָן. „ער איז אַ הייליגער מאַן. מיט איין בליק וועט ער אונז טויטען."

„רוהיג, מיין שעהן קינד," האָט דער פֿוהרמאַן געזאָגט. „גיכער קענסט דו איהם טויטען מיט איין בליק."

דאָס מאָל האָבען מיר זיינע לייכטזיניגע רייד שטאַרק וועה געטהאָן. מיט שפּאַנונג האָב איך אַרויסגעקוקט צו די טויערן, זיך סטאַרענדיג צו כאַפּען אַ בליק אויף דער געשטאַלט פֿון דעם גרויסען און הייליגען מאַן!

דער געדיכטער המון האָט זיך מיט טומעל און געשרייען געשפּאַרט פֿאָראויס. עטליכע פֿון עולם זיינען צוגעלאָפֿען צו אונזער וואָגען. אונזער פֿערד האָט געמוזט בלייבען שטעהן. אין איין נו איז ער אויסגעשפּאַנט געוואָרען פֿון וואָגען. אויף אַ רגע איז געוואָרען אַ שרעקליכע מהומה, און איך האָב געקענט זעהן בעשיינפערליך, אַז מען האָט זיך דאָ צוגעגרייט צו אַ געשלעג. דאַן האָב איך געזעהן, ווי אונזער וואָגען ווערט געצויגען פֿון הענד, וועלכע פלאָנטערן זיך און רייסען זיך אַרום איינע מיט די אַנדערע, בעת ווען אין מיינע אויערן האָט פֿון טויזענדער העלזער אָבגעדונערט דער געשריי: „דער בעל שם! דער בעל שם!" פלוצלינג האָב איך מיט אַן אונגלויבליכען פֿערדאַכט אַ קוק געטהאָן אויף דעם אַלטען מאַן, וועלכער איז געזעסען גלייכגילטיג לעבען מיר און האָט זיך געוויכערט זיין ליולקע.

„בראָד האָט זיך ווירקליך געענדערט," האָט ער זיך אָבגערופֿען, האַלב לאַכענדיג, האַלב זיפֿצענדיג.

אַ שלאָפֿקייט האָט מיך איבערוועלטיגט און האָט מיר אָבגעווישט די גאַנצע מערקווירדיגע סצענע פֿון די אויגען — די שטאָדט-טויערן, די צופֿלאַמטע פּנים'ער, די משונה'דיגע געשטאַלטען, די הייזער, די דערשראָקענע פֿרוי לעבען מיר.

ס'איז געווען די גרעסטע איבערראַשונג פֿון מיין לעבען.

VII.

אַ כאַאָס פֿון בילדער האָט זיך געטומעלט ביי מיר אין מוח. איך האָב געזעהן די מיסטישע געשטאַלט פֿון דעם מעכטיגען בעל שם, ווי ער שטעהט אויף'ן בית עולם און משפט צווישען די נשמות פֿון די טויטע; איך האָב איהם געזעהן אין די העכערע וועלטען צווישען די מלאכים; איך האָב איהם געזעהן רוהיג און געלאַסען אין זיין צויבער־קרייז, פֿער־ניכטענדיג מיט זיין בליק די פֿלאַמענדע מחנות פֿון די שדים'דיגע ווילדע חיות, און פּונקט ווי יענע זיינען ברואים צושטויסען און צונישט געוואָרען, צוקומענדיג צו זיין קרייז, אַזוי האָבען אַצונד אָט די ערהאַבענע טרוים־בילדער געמוזט פֿערשווינדען פֿאַר דעם דאָזיגען פֿרעהליכען אַלטען מאַן. און דאָך איז מיין ענטטוישונג ניט געווען אין גאַנצען פּוסט. נאָך האָבען זיך געהערט די פֿרעהליכע קולות, כדי מיך צו בעגייסטערן, נאָך האָב איך געהאַט פֿאַר זיך מיין מערקווירדיגען קאָמפּאַניאָן, וועמעס אידעען האָבען געמאַכט אויף מיר אַזאַ טיעפֿע ווירקונג און וועמעס פּנים האָט מיר איצט אויסגעזעהן ווי אומגעוואַנדעלט און האָט דורך דעם צוריקגעוואונען פֿיעל דערפֿון, וואָס די געטרוימטע געשטאַלט האָט פֿערלאָרען. און אין רעכטען מיטען פֿון דעם אונגלויבליכען טומעל האָט אין מיין האַרצען אָבגעקלונגען דער בטחון אין גאָט, אַז דאָ ענדליך האָב איך געפֿונען די פֿרישע, לע־בעדיגע וואַסערן, דאָ די גרינע פֿעלדער. „רבי," האָב איך אויסגערופֿען פֿול מיט פֿייער, האָב אָנגענומען זיין האַנד און זי אַ קוש געטהאָן.

„מיין זוהן," האָט ער מיט מילדקייט געזאָגט. „יענע מערדער האָבען אַודאי געמוזט לאָזען וויסען די איינוואוינער פֿון דער שטאָדט, אַז איך קום."

„אָט אַפֿנים אַזוי," האָב איך געזאָגט; „ווי גליקליך בין איך מיט מיינע אייגענע אויגען צו זעהן אייער נצחון איבער אַ שטאָדט, וואָס איז אַזוי בעהערשט פֿון די רבנים!"

„ניין, רייד ניט פֿון מ י י ן נצחון," האָט דער בעל שם געזאָגט. „דאַנק גאָט פֿאַר דער פֿערענדערונג, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין ז י י, אויב ס'איז באמת דאָ אַ פֿערענדערונג. עס דאַרף דעם מענשען זיין אַלץ־איינס, צי ער ווערט געלויבט אָדער געטאַדעלט, געליעבט אָדער געהאַסט, צי ער האָט אַ נאָמען פֿאַר דעם קליגסטען פֿון די מענשען אָדער פֿאַר דעם גרעסטען שוטה."

„זיי ווילען, איהר זאָלט ריידען צו זיי, רבי," האָב איך זיך אָבגערו־פֿען, ווען די פֿריידען־געשרייען האָבען ניט געוואָלט אויפֿהערן.

„זיי ווילען אָהן אַ שום ספק הערען אַ דרשה פֿול מיט פלפול'דיגע, האָר-שפּאַלטענדע פשט'לאַך און טייוועלשע פלאָנטערס. כ'בעט אייך, געהט אראָב און גיט אַכטונג, מיין פֿערד זאָל ניט צוגע'גנב'עט ווערן."

אַ פֿרעהליכער בין איך אַרונטערגעשפּרונגען פֿון וואָגען, כדי צו דערפֿיי־לען זיין ערשטען וואונש, און אַז איך האָב זיך אויפֿגעזעצט אויף'ן פֿערד, האָב איך ווידער אַריינגעקוקט אין דעם דאָזיגען ים פֿון פנים'ער, וועלכע האָבען זיך אַלע געווענדעט צו דעם בעל שם. פֿון דעם צוהיצטען געשפּרעך פֿון'ם עולם בין איך געוואָהר געוואָרען, אַז דער בעל שם האָט נאָר וואָס אויסגעפֿיהרט איינעם פֿון זיינע גרעסטע מופתים. צוויי ברידער זיינען גע־ווען אויף דער רייזע מיט זייערע אַ שוועסטער; אין וואַלד איז אויף זיי אָנגעפֿאַלען אַ באַנדע גזלנים. ס'האָט ניט געפֿעהלט קיין סך, זיי זאָלען אַלע דער'הרג'עט ווערן, נאָר פּלוצלינג האָט זיך אין וואַלד בעוויזען דער בעל שם, און אויסריידענדיג בלויז דעם שם, זיינען די גזלנים איינגע־זונקען געוואָרען אין דער ערד, ווי קרח און זיין קאָמפּאַניע. אַזוי ווי די שוועסטער איז געווען צו שטאַרק דערשראָקען און האָט מורא געהאַט צו־ריק צו פֿאָהרען מיט איהרע ברידער, האָט דער בעל שם גענומען אויף זיך זי אַליין צו ברייננגען קיין בראָד אין זיין אייגענעם הימלישען וואָגען, וועלכער זעהט אויס פֿאַר די, וועלכע זיינען ניט בעקאַנט מיט די העכערע סודות, ווי אַן איינפֿאַכע, גאַנץ געוועהנליכע פֿוהר.

דערווייל האָט דער רבי ווידער אָנגעפֿילט זיין ליולקע מיט טאַבאַק. „איז דאָס ניט מיין אַלטער פֿריינד דוד?" האָט ער אויסגערופֿען, זיך ווענ־דענדיג צו איינעם, וואָס האָט געטראָגען אַ שוסטערשען פֿאַרטוך; „נו, און ווי געהען די געשעפֿטען?"

דער שוסטער איז געוואָרען אַביסעל צוטומעלט דורך דעם דאָזיגען אומגעריכטען כבוד, און רויט ווערענדיג האָט ער אַרויסגעשטאַמעלט: „גאָט איז גוט."

„אַ קלוגליכער ענטפֿער, דוד; גאָט וואָלט געווען פּונקט אַזוי גוט, ווען ער וואָלט אייך געמאַכט פֿאַר אַ בעטלער. האַ, האַ!" האָט ער ווייי־טער געזאָגט מיט אַ פֿרעהליכען טאָן, „איך זעה, אַז יוסף דער בעל אכסניא ווערט אַלץ עהנליכער צו אַ פֿאַס. שלום עליכם, יוסף! האָט איהר זיך שוין אויסגעלערנט לייענען? ניין! טאָ זייט איהר נאָך אַלץ דער קליג־סטער מאַן אין שטאָדט."

אַצונד האָבען עטליכע פֿון די רבנים און די גבירים פֿון שטאָדט, וועלכע זיינען געשטאַנען אין פֿראָנט, אָנגעהויבען אַרויסצוואווייזען זייער פֿערדרוס, דערפֿאַר וואָס זיי זיינען אַזוי איגנאָרירט געוואָרען; און נאָך מעהר

ווי אָט די ווילען פֿון דער קהלה האָט דער בעל שם איגנאָרירט די עפֿענט־ליכע אויפֿנאַהמע, דעם גרויסען כבוד, וואָס מען האָט איהם דאָ אָבגעגע־בען. ער האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט דערויף, נאָר ווייטער בעגריסט און גערעדט מיט זיינע איינפֿאַכע אַלטע בעקאַנטע. ענדליך האָט ער געבעטען די מענער, וואָס זיינען געשטאַנען ביי דעם געשפּאַן פֿון זיין וואָגען, זיי זאָלען מאַכען פּלאַץ פֿאַר זיין פֿערד אָדער איהם צוציהען ביז זיין טאָכ־טער׳ס הויז, וואוהין ער מוז אָבפֿיהרען די פֿרוי, וועלכע זיי זעהען דאָ (זי איז די גאַנצע צייט געזעסען פּערשלאָפֿען, אַזוי ווי אין אַ חלום). נאָר אַזוי ווי דער עולם האָט ניט אויפֿגעהערט שרייען און פֿערלאַנגען אַ דרשה, האָט ער געזאָגט:

„פֿריינד, איך קען פֿאַר אייך ניט דרש׳ענען מעהר ווי מיין פֿערד, וואָס שטעהט דאָרט. אַלצדינג דרש׳ענט. רופֿט קיין זאַך ניט אָן נידעריג און וואָכעדיג; דורך גאָט׳ס אָנוועזענהייט ווערט אַלצדינג הייליג. זעהט, דאָרט זיינען די ערשטע שטערען. איז דאָס ניט אַ הערליכע וועלט? געניסט זי; בלויז שוטים און רבנים ריידען פֿון דער וועלט ווי פֿון עפּעס, וואָס איז פּוסט און אָהן אַ שום ווערטה. נאָר פּונקט ווי דער ליעבהאָבער זעהט אפילו אין די ציערונג פֿון זיין געליעבטער בלויז איהר אייגענע שעהנקייט, אַזוי דאַרפֿען מיר אין די שטערען און אין די וואַסערן זעהן בלויז גאָט.‟ ווידער אַמאָל האָט ער גענומען רויבערן זיין ליולקע, אָבער דער עולם האָט זיך נאָך אַלץ ניט געוואָלט פֿונאַנדערגעהן און איהם פֿריי מאַכען דעם וועג. „איהר שוטים,‟ האָט ער געזאָגט מיט אַ שטרייננגען טאָן, „איהר ווילט מאַכען פֿון מיר דאָס, וואָס איהר האָט געמאַכט פֿון דער תורה און פֿון דער וועלט, אַ האַלט־פּלאַץ, בעת אַלצדינג געהט פֿאָרווערטס אויף דעם וועג צו גאָט? אַמאָל איז געווען אַ קעניג,‟ האָט ער ווייטער געזאָגט; „און אָט דער קעניג האָט זיך אויסגעבויט אַ וואונדער־שעהנעם פּאַלאַץ. ער איז אַרויפֿגע־זעצט געוואָרען אויף זיין טראָהן אין רעכטען מיטען פֿון אַ כלומר׳שטדיגער פֿערפֿלאָנטערטער געביידע מיט געדרעהטע קאָרידאָרען. אין די אַריינגיינג זיינען געלעגען גאַנצע בערג מיט גאָלד און זילבער, און די מאַסע איז געווען צופֿריעדען דאָרט צו קענען פֿערברייגגען און זי האָט אין דעם גע־פֿונען איהר גליק. ענדליך אָבער האָט דער משנה למלך רחמנות געקראָ־גען אויף דעם עולם און האָט אויסגערופֿען צו זיי: „אָט די אַלע אוצרות און אָט די אַלע ווענד און קאָרידאָרען זיינען באמת גאָר ניטאָ. דאָס איז אַלץ ניט מעהר ווי אַ פֿערבלענדעניש, צויבערליכע איינבילדונגען. שפּאַרט זיך נור מיט דרייסטקייט פֿאָרווערטס און איהר וועט געפֿינען דעם קעניג.‟

נאָר אַזוי ווי דער עולם איז נאָך אַלץ געווען אונצופֿריעדען און

ענטטוישט און האט פערלאנגט א מופת, האט דער בעל שם געגעבען א פייף, און זיין פערד איז אזוי פלוצלינג צוגעלאפען צו איהם, אז איך בין שיער ניט ארונטערגעפאלען און דער המון האט זיך געמוזט שנעל פונאנדערגעהן. א הינקעדיגער קריפעל האט פון שרעק אוועקגעווארפען זיינע קוליעס, האט אנגעהויבען לויפען און איז פאלשטענדיג אויסגעהיילט געווארען.

„א מופת! א מופת!" האבען געשריען הונדערטער קולות. „געלויבט און געבענשט איז גאט!"

די פרעהליכע געשרייען האבען זיך געלאזט הערען איבער דער גאנ־צער גאס, און צוהיצטע צושויער האבען ארומגערינגעלט דעם גליקליכען קריפעל, האבען איהם פונאנדערגעפרעגט און ארומגעטאפט זיינע גליעדער.

„איהר זעהט, איהר זעהט!" האב איך געהערט, ווי זיי זאגען איינע די אנדערע. „אפילו אין דעם פערד זיינעם איז אויך דא א צויבער-קראפט!"

אז דאס פערד איז צוגעקומען צום געשפאן, האבען די מענער, וועלכע האבען פריהער געצויגען, זיך אויף גיך אבגעטראגען. כ'האב איינגעשפאנט דעם וואגען, און מיר זיינען דורכגעפאהרען דורך דער מאסע, וועלכע האט געבעטען דעם בעל שם'ס ברכה. אבער ער האט זיי מיט א שמייכעל און מאכענדיג מיט דער האנד אבגע'פטר'ט פון זיך.

„בענשט זיך איינע די אנדערע דורך אייערע מעשים," האט ער זיי עטליכע מאל געזאגט. „דאן וועלען אברהם, יצחק און יעקב אייך בענשען."

און אזוי זיינען מיר צוגעקומען צו דעם רינג-פלאץ, און פון דארט צו דער געביידע, וואס מיר האבען געזוכט—א הויך צוויי שטאקיג שטיינערן הויז.

אז מיר זיינען אריינגעקומען צו זיין טאכטער אין הויז, זיינען מיר געוואהר געווארען, אז זי האט בלויז געהאט פאר זיך א צימער, אזוי אז קיינער פון אונז אחוץ דער פרוי האט ניט געקענט בלייבען דארט וואוינען. נאר דערפאר האט מען אונז אלעמען געגעבען עסען און וויין. נאך נאכט-מאהל, ווען די אייזערנע לאדענס זיינען צוגעמאכט געווארען, האט דעם בעל שם'ס טאכטער — א שעהנע יונגע פרוי מיט שווארצע אויגען — געטאנצט מיט אזא פייער און מיט אזוי פיעל התלהבות, אז דאס רויטע קאפענטיכעל איז איהר שיער ניט אראבגעפאלען פון קאפ, און איך, וואס מיר איז אצונד געווען זעהר פרעהליך אויף'ן הארצען, האב אנגעהויבען מקנא זיין דעם מאן איהרען, וועלכער האט זיך גאנץ פרעהליך פערבראכט מיט דער געראטעוועטער פרוי. אין מיטען דער דאזיגער פרעהליכקייט איז דער בעל שם אוועק אין א ווינקעל. ער האט געזאגט, אז ער וויל דאווענען מנחה און האט אונז געבעטען, מיר זאלען זיך ווייטער משמח זיין און זיך ניט אומקוקען אויף איהם.

„מנחה!“ האָב איך אונבערעכענטערהייט אויסגערופֿען, „וואָס הייסט? ס'איז דאָך צו שפּעט דערצו.“

„ווילט איהר פֿאַרשרייבען אַ קינד, ווען ער מעג ריידען מיט זיין פֿאָטער?“ האָט דער בעל שם געענטפֿערט מיט אַ טאָן פֿון פֿאָרוואורף.

האָב איך אַלזאָ ווייטער גערעדט מיט זיין טאָכטער, נאָר פּלוצלינג איז מיר אַריבער אַ שמייכעל איבער די ליפּען, ווען איך האָב זיך דערמאָנט, ווי אַזוי די נאַרישע פֿאַבריצירער פֿון די לעגענדען האָבען פֿערשפּרייט דעם קלאַנג, אַז זיין דאַוונען איז אַזוי רייך און פֿול מיט געהיימניספֿולע הכנות און צערעמאָניעס, אַז דער, וואָס גיט בשעת מעשה אַ קוק אויף איהם, מוז שטאַרבען. איך האָב זיך אומגעדרעהט און געוואָרפֿען אַ גנב'ישען בליק אויף איהם.

דאַן, בעת איך האָב דערזעהן זיין געזיכט, איז מיר צום ערשטען מאָל קלאָהר געוואָרען, אַז ער איז טאַקע באמת דאָס, וואָס די מענשען האָבען איהם גערופֿען: דער מייסטער פֿון געטליכע סודות. אויף זיין שטערן זיינען געשטאַנען גרויסע טראָפּענס שוויס, און אַזוי ווי אין טוידט-קאַמפּף האָבען איהם די טרעהרען אַרונטערגערונען איבער די באַקען. אָבער זיינע אויגען זיינען געווען ווי פֿערגליווערט, און זיין פּנים איז געווען ווי דער פּנים פֿון אַ מת, אָהן אַ נשמה, נאָר מיר האָט זיך אויסגעוויזען, אַז דער שטראַהלענגלאַנץ, מכח וועלכען די מענשען האָבען דערצעהלט, האָט טאַקע באמת אַרומגעשוועבט אַרום זיין קאָפּ. זיין געשטאַלט, וועלכע איז געווען גאַנץ שטייף און אויסגעצויגען, האָט אויסגעזעהן ווי עפּעס העכער געוואַקסען. מיט איין האַנד האָט ער זיך געהאַלטען אָן דעם ברעג פֿון'ם טיש, ביי וועלכען ער איז געשטאַנען. שנעל האָב איך אָבגעקעהרט מיינע אויגען, מחמת מורא, אַז זיי קענען נאָך געשלאָגען ווערן מיט בלינדקייט. איך ווייס ניט וויפֿיעל מינוטען עס זיינען פֿערביי, נאָר מיט אַמאָל האָב איך דערהערט אַ זיפֿץ. אַז איך האָב זיך אומגעדרעהט, האָב איך געזעהן, ווי דעם בעל שם'ס געשטאַלט ריהרט זיך און ציטערט. אין אַ רגע אַרום האָט ער מיך אָנגעקוקט מיט אַ שטראַהלענדען שמייכעל. „נו, מיין זוהן, האָט איהר חשק צו געהן שלאָפֿען?“

זיין פֿראַגע האָט מיר דערמאָנט אָן אַלעס, וואָס איך האָב אין דעם דאָזיגען טאָג דורכגעלעבט. הגם איך האָב זיך ניט געאיילט צו פֿערלאָזען אָט דעם פֿרעהליכען קרייז, דאָך האָב איך געענטפֿערט, אַז זיין וואונש איז פֿאַר מיר אַ בעפֿעהל; אויף וואָס ער האָט צו מיין פֿרייד בעמערקט, אַז מיר קענען בלייבען נאָך אַ פֿערטעל שעה צייט. אַז מיר זיינען געקומען צו יוסף'ן אין דער אכסניא, וואוהין מיר האָבען פֿאָראויס אַוועקגעשיקט

דעם פערד און וואָגען, איז שוין געווען צעהן אזייגער; אָבער דאָך איז נאָך פאַר'ן הויז געשטאַנען אַ מאַסע מענשען, אַסך פון די אייזערנע טויערן אונטען אין גאַס זיינען נאָך געווען אָפען, און מענער און פרויען האָבען זיך געשפּאַרט פאָראויס, צו קושען דעם זוים פון'ם רבי'נס מאַנטעל.

אויף'ן וועג האָב איך איהם געבעטען מיר צו דערצעהלען, וואָס ער האָט געזעהן בשעת'ן דאַווענען.

„כ'האָב געלאָזט מיין נשמה אַרויפשטייגען אויף'ן הימעל," האָט ער געזאָגט גאַנץ איינפאַך, „און איך האָב געזעהן וואונדערליכערע זאַכען. ווי איך האָב געזעהן ווען עס איז, זינט איך בין געקומען צו געטליכער קענ-טעניש. געלויבט זאָל זיין די איינהייט."

„קען איך אויך זעהן אַזעלכע זאַכען?" האָב איך געפרעגט אין איין אָטהעם, און בעת מעשה איז מיר פלוצלינג אַרויף אויף'ן זינען מיין גאַנצע ערפאַהרונג וואָס איך האָב געהאַט לערנענדיג קבלה, און אַלע מיינע קלעגליכע פערזוכען צו בעווייזען מופתים.

„ניין — איהר ניט."

דאָס האָט מיך דערשלאָגען. נאָר ער האָט ווייטער געזאָגט: „איהר ניט — דער „איהר", דאָס אייגענע זעלבסט מוז אויסגעלאָשען ווערן. איהר מוזט ווערן איינס מיט דער איינהייט."

„אָבער ווי אַזוי?"

„קאָנצענטרירט אייערע געדאַנקען אויף גאָט. פערגעסט זיך אָן זיך אַליין."

„איך וועל זיך סטאַרען עס צו טהאָן, טהייערער רבי," האָב איך גע-זאָגט. „אָבער זאָגט מיר, וואָס איהר האָט געזעהן."

„וואָס איך האָב דאָרט אויבען געזעהן און געהערט, איז אונמעגליך איבערצוגעבען אין ווערטער."

אָבער איך האָב איהם זעהר שטאַרק געבעטען, און איידער מיר זיי-נען אַריין אין אונזערע צימערן שלאָפען, האָט ער זיך אויסגעדריקט בזה הלשון, רייִדענדיג מכח אָט די געטליכע זאַכען אין העברעאיש:

„איך וויל נור דערצעהלען, וואָס איך האָב מיט מיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווען איך בין אַראָב אין גן עדן התחתון. כ'האָב דאָרט געזעהן אַזוי פיעל נשמות פון לעבעדיגע און טויטע, פון בעקאַנטע און אונבע-קאַנטע, אָהן אַ שיעור און אָהן אַ צאָהל, וועלכע זיינען געקומען און גע-גאַנגען פון איין וועלט צו דער אַנדערער דורך דעם זייל, וואָס איז בעקאַנט פאַר די, וועמען גאָט'ס גנאָד איז ניט פרעמד. אַזוי גרויס איז גע-ווען די שמחה, אַז דער קערפערליכער אָטהעם האָט זי ניט געקענט אויס-דריקען, און דער קערפערליכער אויער האָט זי ניט געקענט הערען. אַסך

גרויסע רשעים האָבען חוזר בתשובה געווען און זייערע אַלע זינד זיינען פֿערגעבען געוואָרען, מחמת ס'איז געווען אַן עת רצון, אַ צייט פֿון גרויסער גנאָד אויף'ן הימעל. איך האָב זיך באמת שטאַרק געוואונדערט, וואָס אַזוי פֿיעל זיינען אויפֿגענומען געוואָרען. זיי אַלע האָבען מיך געבעטען און גע-בעטען, איך זאָל אַרויפֿגעהן מיט זיי אין די העכערע וועלטען, און מחמת דער גרויסער שמחה, וואָס איך האָב ביי זיי געזעהן, האָב איך איינגעווי-ליגט אַרויפֿצוגעהן. דאַן האָב איך געבעטען מיין הימלישען רבי'ן, ער זאָל מיטקומען מיט מיר, מחמת די סכנה אַרויפֿצושטייגען אין אַזעלכע הע-כערע וועלטען איז גרויס, וואָרים זינט איך לעב, בין איך דאָרט קיינמאָל ניט געווען. אַזוי בין איך אַרויף פֿון מדרגה צו מדרגה ביז איך בין אַריינ-געקומען אין דעם היכל המשיח, וואו משיח זיצט און לערענט תורה מיט אַלע תנאים און צדיקים און מיט די זיבען פּאַסטוכער; און דאָרט האָב איך געזעהן אַ גרויסע פֿרייד. איך האָב ניט געוואוסט, וואָס די דאָזיגע שמחה בעדייט. תחילת האָב איך געמיינט, ס'איז צוליעב מיין גיכען טויט. האָבען זיי מיר אָבער מגלה געווען, אַז איך וועל נאָך ניט שטאַרבען, מחמת ס'איז אַ גרויסע פֿרייד אין הימעל, ווען איך מאַך אונטען יחודים, הימלישע פֿעראייניגונגען דורך זייער הייליגער לעהרע. נאָר וואָס די שמחה האָט בעדייט, האָב איך נאָך אַלץ ניט געוואוסט. האָב איך געפֿרעגט: „ווען וועט דער האַר, דער משיח קומען?" האָט מען מיר געענטפֿערט: „ווען דיין לעהרע וועט בעקאַנט און אַנטפּלעקט ווערן פֿאַר דער וועלט און דיינע קוואַלען וועלען פֿערשפּרייטען איבעראַל דאָס, וואָס איך האָב מיט דיר געלערענט, און דאָס, וואָס דו האָסט דאָ געשעפּט. ווען אַלע מענשען וועלען קענען מאַכען יחודים און עליות ווי דו. דעמאָלט וועלען פֿערשווינדען אַלע קליפּות פֿון דער וועלט, און עס וועט זיין אַן עת רצון וישועה, אַ צייט פֿון גנאָד און ערלייזונג." איך האָב זיך שטאַרק געוואונ-דערט און געהאַט גרויס צער דערפֿון, וואָס די צייט איז נאָך אַזוי ווייט. וואָרים ווען קען דאָס זיין? נאָר אָט דאָס לעצטע מאָל, וואָס איך בין אַרויף אויבען, האָב איך זיך אויסגעלערענט צוויי סגולות און דריי הייליגע שמות. זיי זיינען לייכט צו לערנען און צו ערקלעהרען. דאָס האָט בערו-היגט מיין געמיטה. איך גלויב, אַז דורך זיי וואָלטען מענשען פֿון מיין גייסט קענען דערגרייכען צו מיין מדרגה, נאָר איך האָב ניט קיין ערלוי-בעניש, זיי מגלה צו זיין אַזוי לאַנג איך לעב. האָב איך וויינינגסטענס גע-בעטען, מען זאָל מיר ערלויבען זיי אייך אויסצולערנען, אָבער איך מוז האַלטען מיין שבועה. נאָר דאָס וועל איך אייך לערנען, און גאָט וועט אייך העלפֿען. זאָלען אייערע ווענען זיין געווענדעט צו גאָט, זאָלען זיי זיך ניט

אָבקעהרען פון איהם. ווען איהר זייט מתפלל און ביים לערנען זאָלט איהר ביי יעדען וואָרט, וואָס איהר ברייננגט אַרויף אויף די ליפען, האָבען אין זינען דעם יחוד, די אייניגונג, וואָרים אין יעדען אות זיינען פאַרהאַן וועלטען און נשמות און גאָטהייט. די אותיות פעראייניגען זיך און ווערן אַ וואָרט און פעראייניגען זיך ווידער אין דער גאָטהייט. מחמת דעם זעהט, אַז אייער נשמה זאָל ווערן איינס מיט זיי, אַזוי אַז אַלע וועלטען זאָלען זיין פעראייניגט, וואָס דאָס פערשאַפט אַ גרויסע שמחה און אַן אונענדליכען עונג. אויב איהר פערשטעהט די שמחה פון חתן־כלה און בעגרייפט זי אין אַ קערפערליכען זינן, וויפיעל בעגייסטערטער איז די פעראייניגונג פון אָט דעם הימלישען סאָרט! אָה, דער וואונדערבאַרער טאָג, ווען רשעות וועט סוף כל סוף פערשווינדען פון דער וועלט און גאָט וועט זיין איינס מיט זיין שעפפונג. זאָל ער אייך קומען צו הילף!"

אַ וויילע בין איך געבליבען זיצען אין אַ פערגליווערטער פערוואונדערונג. ענדליך האָב איך זיך אָבגערופען:

„טהייערער רבי, איהר, וואָס פאַר אייך זיינען אַנטפלעקט געוואָרען די סודות פון אַלע וועלטען, קענט איהר ניט וויסען, וואָס מיט מיר וועט געשעהן?"

„יאָ," האָט ער געענטפערט. אָהן אַן אָטהעם האָב איך איהם אָנגעקוקט. „איהר וועט מיר תמיד בלייבען טריי," האָט ער לאַנגזאַם געזאָגט. מיינע אויגען זיינען פול געוואָרען מיט טרעהרען. כ'האָב אַ קוש געטהאָן זיין האַנד.

„און איהר וועט חתונה האָבען מיט מיין טאָכטער."

דאָס האַרץ האָט מיר געקלאַפט. „מיט וועלכער?"

„מיט דער, וואָס איהר האָט נאָר וואָס געזעהן."

„אָבער זי איז דאָך פערהייראַט," האָט איך געזאָגט, און אַ חיות איז מיר אַריבער איבער מיין גאַנצען לייב.

„איהר מאַן וועט איהר געבען גט."

„און וואָס וועט ווערן פון איהם?"

„ער וועט חתונה האָבען מיט דער פרוי, וועלכע מיר האָבען מציל געווען פון טויט. און אויך זי וועט געווינען אַסך נשמות."

„אָבער ווי אַזוי ווייסט איהר דאָס אַלעס?" האָב איך געשעפטשעט, האַלב צווייפלענדיג.

„אַזוי האָט מען מיר מגלה געווען ברוח הקודש," האָט דער בעל שם מיט אַ שמייכעל געענטפערט.

און אַזוי איז טאַקע אין עטליכע טעג אַרום געווען. דאָס איז געווען

דער סוף פֿון אָט דעם ערשטען מאָרגעם טאָג מיט דעם געליעבטען בעל שם, וועמעס ליכט שיינט דורך אַלע וועלטען.

VIII.

פֿיעל יאָהרען זיינען פֿערביי, זינט איך האָב צום ערשטען מאָל געזעהן דעם בעל שם, און אויך פֿיעל יאָהרען, זינט איך האָב איהם אַריינגעלייגט אין קבר. דאָך איז יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט גערעדט, בעהאַלטען ביי מיר אין האַרצען ווי אַן אוצר, אַקוראַט ווי עס וואָלט געווען גאָלד, יאָ, גינ־גאָלד. אָבער די האַנד פֿון דער עלטער ליגט שווער אויף מיר, און אַזוי ווי איך וועל אפשר ניט לעבען אַזוי לאַנג צו קענען ענדיגען אפילו אָט די קורצע ערצעהלונג, וועל איך דאָ בלויז אין פראָסטע שטריכען איבערגעבען דעם רושם, וואָס זיין לעהרע האָט געמאַכט אויף מיין גייסט, האָפֿענדיג צו קענען אין אַ בעזונדערן ספר איבערגעבען די געשפרעכען, וואָס איך האָב מכח דעם געהאַט מיט מיין געטליכען רבי'ן. און דאָס איז זעהר נייטיג, מחמת ווי איך האָב שוין געזאָגט, ווערט דער שווינדעל און די נאַרעריי פֿון די, וועלכע בענוצען זיך מיט זיין נאָמען, אַלץ גרעסער און שטאַרקער פֿון טאָג צו טאָג. שוין ביי זיין לעבען איז דעם בעל שם'ס תורה, ווי איהר האָט געזעהן, גענוג געפֿעלשט און פֿערקעהרט אויסגעטייטשט געוואָרען פֿון נשמות, וואָס זיינען געווען קלענער ווי זיינע, און אויך דורך דער אונגעהייערער ווייטקייט — וואָרים ווי האָט גאָר פֿון איהם געקענט איבערגעגעבען ווערן אַ טריי בילד פֿון שטאָדט צו שטאָדט, דורך'ן וואַלד און איבער די בערג, דורך דער גאַנצער, גרויס ר מלוכה ? דעם רבי'נס לעבען אַליין האָט מיר קלאָהר געמאַכט דאָס, וואָס איך האָב אומזיסט געזוכט צו דערגעהן ביי זיינע אַנהייגער. אַקוראַט ווי זייערע פֿערריקטע טענץ און קולות און ספּאַזמען זיינען בלויז געווען ניט־געלונגענע פֿערזוכען אַרויסצורופֿען זיין התלהבות בשעת'ן דאַווענען, אַזוי זיינען זיי אין אַלעדינג נור געווען אַ קאַריקאַטורע פֿון איהם; זיי האָבען איהם נור איבערגעקרימט. נאָר איצט, אַז ער איז טויט און אָט די איבערטרייבונגען קענען ניט אָבגעשטעלט ווערן דורך זיין לעבעדיגען ביישפּיעל, איצט זיינען די מעשים, וואָס ווערן אָבגעטהאָן אין זיין נאָמען, און די זאַכען, וואָס ווערן אין זיין נאָמען געפּריידיגט, זעהר שלעכט. זיי זיינען אַזוי שלעכט, אַז איך קען האָבען אַ קנאַפּען פֿערגניגען פֿון די

חסידים, וואָס מיין רבי האָט אַליין בעגרינדעט, און וויניג פֿרייד פֿון דער פֿערברייטונג פֿון דער לעהרע, פֿאַר וועלכער איך האָב אָבגעגעבען מיין לעבען. און דאָך זיינען זיי געוואָרען אַ געוואַלדיגע סעקטע און זיינען פֿערשפּרייט איבער דער לײנג און דער ברייט פֿון צענטראַל-אייראָפּאַ — ניט קוקענדיג אויף די אַלע רדיפות פֿון די אָרטהאָדאָקסישע אידען, אויף די פּייניגונג פֿון זייערע לייבער; ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס אַ טהייל פֿון זיי זיינען געשלאָסען געוואָרען אין קייטען, אויף דעם חרם, וואָס איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרען אויף אונזער געמיינדע; ניט קוקענדיג דערויף וואָס אונזערע קלויזען זיינען פֿערמאַכט און אונזערע ספרים פֿערברענט געוואָרען. עס זיינען דאָ צייטען, — איצט, ווען מיין רבי'נס ליכטיגער פּנים שיינט שוין מעהר ניט אויף מיר, אַחוץ נור אין חלום און אין דעם זכרון — צייטען, זאָג איך, ווען איך בין מסופק, צי די וועלט איז בעסער געוואָרען, דורך דעם וואָס ער האָט געלעבט. און צייטענווייז כאַפּ איך זיך זאָגאַר אַליין דערביי, ווי איך סימפּאַטיזיר גאָר מיט אונזער הויפּט-פֿערפֿאָלגער, דעם הייליגען און גרויסען ווילנער גאון.

און ראשית כל לאָמיך דאָ עדות זאָגען, אַז הגם דער בעל שם האָט דעם גוף און זיינע פֿונקציאָנען בעטראַכט פֿאַר הייליג, האָט ער אָבער ניט געגעבען קיין שום גרונד גוט צו הייסען אַזעלכע איבערטרייבונגען, ווי עס געשעהען אַצונד, און — ליידער! — אָנהייענגער פֿון זיין לעהרע וואַנדערן אַרום נאַקעט אין די גאַסען און ערפֿילען זאָגאַר די בעדערפֿנישען פֿון דער נאַטור גאָר אין דער עפֿענטליכקייט, כלומר'שט שטרעבענדיג צו פּשטות, צו דער איינפֿאַכקייט פֿון'ם לעבען. און כאָטש אין זיין ליעבשאַפֿט צו דער זונן, צום וואַסער און צו דער ריינקייט פֿון'ם גוף — וואָס איז פֿאַר איהם געווען אַ הימלישער סימבאָל—פֿלעגט ער זיך אָפֿט באָדען אין וויטע, פֿערוואָרפֿענע טייכלאַך, איז ער אָבער אין דער עפֿענטליכקייט, פֿאַר מענשען אין די אויגען, תמיד געגאַנגען אָנגעטהאָן ווי געהעריג איז; און הגם ער האָט ניט געלייגט קיין שום ווערטה אויף געלד, האָט ער זיך אָבער דאָך געסטאַרעט, ווען נייטיג, עס דורך אַרבייט צו פֿערדיענען. ער האָט ניט געוואוסט דערפֿון, צו פֿוילענצען, אַרומגעהן ליידיג און רויבערן די ליולקע-ציבוק, ריידען כסדר פֿון זיין פֿאָלקאָמענהייט און דערצעהלען, אַז ער גריבעלט זיך נאָך ווענען גאָט, בעת ווען אַנדערע זאָלען זיך מיהען און פּלאָגען פֿאַר איהם.

וואָרים אויך אין זיין אַרבייט האָט דער בעל שם געלעבט אין דער בסדר'דיגער אָנוועזענהייט פֿון גאָט און פֿון די אבות און די נביאים, די

גדולי ישראל, די תנאים און אמוראים און אַלע די, וועלכע האָבען גע־שטרעבט דערצו צו ברייננען די מלכות השמים, גאָט'ס קעניגרייך אויף דער ערד, אַזוי אַז גאָט און די בריאה, די שעפּפונג זיינע זאָלען זיין איינס, און משיח זאָל קענען קומען און דער געטליכער פריעדען זאָל זיך פער־שפרייטען איבער דער גאַנצער וועלט. און אַז ער האָט מתפלל געווען און געוויינט אויף די זינד פון זיין פאָלק, האָט זיך די נשמה זיינע אויפגעהוי־בען אין די הימלישע וועלטען און דאָרט האָט זי געפיהרט אַ געשפרעך מיט די הייליגע. אָבער דאָס האָט איהם ניט געטריבען צו פוסטער גאוה, ווי יענע, וועלכע בעהויפטען היינט, אַז זיי מאַכען עליות נשמות, אַ פע־היגקייט, צו וועלכער איך האָב — ליידער — נאָך קיינמאָל קיין זכיה ניט געהאַט. און אַז ער האָט זיך אומגעקעהרט צו דער ערד האָט זיך דער בעל שם אויפגעפיהרט ווי אַן איינפאַכער מענש, וועלכער האָט קיינמאָל ניט פערלאָזען זיין געבורטס-דערפעל. די איצטיגע הימעלס-וואַנדערער מאַכען כלומר'שט דעם איינדרוק, אַז זיי פעראַכטען אָט די נידעריגע וועלט. יאָ, אַ טהייל פון זיי פערלירען זאָגאַר אין זייער איינגעבילדעטער גאוה דעם פערשטאַנד און זאָגען, אַז זיי זיינען שוין אַרויף אויף'ן הימעל און זיינען שוין ניט מעהר קיין שטערבליכע מענשען. דער בעל שם האָט באמת געהאָפט ביי זיין לעבען אַרויפצוגעהן אויף'ן הימעל ווי אליהו הנביא; וואָרים איינמאָל האָט ער מיר וויינענדיג געזאָגט — ס'איז געווען נאָכדעם ווי ער איז צוריקגעקומען פון זיין פרוי'ס לויה — : „אַצונד, אַז מיין ווייב איז טויט, וועל איך אויך שטאַרבען ווי יעדער אַנדערער. אַזאַ הייליגע ווי זי וואָלט מיך געקענט מיטנעהמען מיט זיך אויף'ן הימעל. זי איז מיר נאָכגעגאַנגען אָהן שום פראַגען אין די וועלדער, האָט געלעבט איינזאַם, אָהן וואָס פאַר עס איז געזעלשאַפט, זומער און ווינטער, האָט געליטען יסורים און אַריבערגעטראָגען אַלערליי מיה פאַר מיר, און ווען זי וואָלט ניט אַזוי שטאַרק געגלויבט אין מיר, וואָלט איך גאָרנישט גע־קענט דורכפיהרען." קיין מאַן האָט ניט געהערט דאָס ווייבליכע געשלעכט מעהר פון דעם בעל שם, און אין דעם, ווי אין אַסך אַנדערע פרטים, איז זיין לעבען פאַר מיר געווען אַ מוסטער. זיין טייערע טאָכטער האָט פראָ־פיטירט פון דער דאָזיגער לעהרע, וואָס איהר פאָטער האָט מיר געגעבען. מיר מאַכען אַ ביטערן טעות דערמיט, וואָס מיר האַלטען אונזערע פרויען אַזוי נידעריג; אונזערע לעבענס-חברים דאַרפען זיי זיין, ניט אונזערע שקלאַ־פען, און די עליות הנשמה, די הימלישע רייזען—בדרך משל ריידענדיג—מוזען געמאַכט ווערן אין זייער ליעבענדער געמיינשאַפט.

דער בעל שם האָט געגלויבט, אַז דער אָטהעם פון גאָט בעלעבט

דעם גאַנצען וועלט-אַל, בענייענדיג טאָג טעגליך דאָס שעפֿפֿונגס-ווערק און אַז די וועלט ווערט מחמת דעם טאָג-טעגליך געטליך בעלעבט ווי די תורה׳ און איינס וואַרפֿט זיין ליכט אויף דאָס אַנדערע. די תורה שבכתב, דאָס געשריבענע געזעץ מוז אין יעדען דור פֿערטייטשט ווערן לויט דער הער־שענדער אייגענשאַפֿט פֿון גאָט — וואָרים גאָט הערשט אין יעדען דור דורך אַן אַנדער אייגענשאַפֿט: אַמאָל דורך זיין ליעבע, אַן אַנדער מאָל דורך זיין מאַכט און דאַן ווידער דורך זיין שעהנקייט. „ניט די צאָהל פֿון די מצוות, וואָס מיר זיינען מקיים, ברייננט אונז צו דער פֿעראייניגונג מיט גאָט," האָט דער בעל שם געזאָגט; „איין מצוה, וואָס ווערט מקוים אין ליעב־שאַפֿט און מחמת ליעבשאַפֿט צו א י ה ם, ווירקט פונקט אַזוי פֿיעל, אַזוי ווי אַלע מצוות וואָלטען מקוים געוואָרען." אָבער דאָס הייסט ניט, אַז די אַנדערע מצוות דאַרפֿען ניט אָבגעהיט ווערן, ווי אַ טהייל האָבען געדרונ־גען; אויך ניט אַז איין מצוה זאָל געמאַכט ווערן פֿאַר דעם מיטעלפונקט פֿון׳ם גאַנצען לעבען, ווי אַנדערע האָבען געטהאָן. ס׳איז אמת, אַז דער צדיק, וואָס האָט אָבגעגעבען זיין לעבען, צו העלפֿען זיין פֿריינד׳ס אָדער פֿיינד׳ס עזעל, בעת ליגענדיג אונטער דער משא, כדי מקיים צו זיין די מצוה פֿון „עזוב תעזוב עמו" (שמות, כ"ג, ה׳), — אַז אָט דער צדיק איז ווערטה מען זאָל איהם בעוואונדערן. (דאָס איז געוועזען מיין אייגענער־תלמיד, וועלכער האָט אויף אַזאַ אופן געוואָלט פֿייערן דעם אַנדיינקען אָן די געשעהענישען ביין מיין ערשטען צונויפֿטרעפֿען זיך מיט׳ן בעל שם.) און דאָך, יענער צדיק, וואָס האָט זיך פֿאַרגענומען זיין לעבען לאַנג קיין ליגען, אפילו דעם מינדעסטען, ניט צו זאָגען, איז דורך דעם נאָך געקומען צו אַ גרעסערער עבירה. וואָרים ווען ער איז געוואָרען אַזוי בעריהמט, אַז די רעגירונגס-בעאַמטע אפילו האָבען איהם אָבגעגעבען כבוד, און ווען די אידען פֿון זיין שטאָדט זיינען אָנגעקלאָגט געוואָרען פֿאַר שמוגלעריי, האָ־בען דיזעלבע בעאַמטע ערקלעהרט, אַז זיי זיינען גרייט צוריקצוציהען די קלאַגע, אויב דער הייליגער מאַן וועט זאָגען, אַז זיינע ברידער זיינען אונ־שולדיג. ער האָט זיך אַלזאָ געפֿונען אין אַ שרעקליכער לאַגע און ער האָט מתפלל געוועזען צו גאָט, ער זאָל איהם ראַטעווען פֿון דער צרה, אָנשיקענ־דיג אויף איהם דעם טויט. און מערקווירדיג! אַז די לייט זיינען געקומען איהם נעהמען אין געריכט אַריין, האָבען זיי איהם געפֿונען טויט. אָבער אַן אמת׳ער נאָכפֿאָלגער פֿון בעל שם וואָלט געמוזט זיין גרייט לשם האמת עדות צו זאָגען אפילו געגען זיינע ברידער, און לויט מיין בעשיידענעם אור־טהייל איז זיין טויט ניט געוועזען קיין ערלייזונג, נאָר אַ שטראָף פֿון אויבען.

נאָך מעהר: וואָלט דער צדיק געלעבט מיט ע נ י ו ו ת — וואָס

דער בעל שם האָט געהאַלטען פאַר דער ערשטער פון די דריי הויפּט גוטע מדות — דאַן וואָלט ער עס ניט בעטראַכט פאַר אַזאַ סכנת נפשות צו זאָגען אַמאָל אַ ליגען; וואָרים ווער קען גאָר צווייפלען, אַז אין איהם איז געווען מעהר גייסטיגער שטאָלץ איבער זיין אייגענעם כבוד, איידער ריינע ליעבע צום אמת? און וואָלט ער פּראַקטיצירט די צווייטע פון די הויפּט מדות — ב ט ח ו ן —, דאַן וואָלט ער געוואוסט, אַז גאָט קען מוחל זיין אַ מענשען זאָגאַר פאַר דער עבירה פון ליגען זאָגען אויך. און וואָלט ער געהאַנדעלט לויט דער דריטער הויפּט מדה — ה ת ל ה ב ו ת — דאַן וואָלט ער זיך ניט בעגרענעצט אויף איין מצוה, אי דאָס נאָך אויף א „לאו" — ניט צו זאָגען קיין ליגען. וואָרים דאָרט וואו עס ברענט אַ לעבעדיגער פלאַם אין האַרצען, כאַפּט ער אַרום אַלעס צוגלייך.

„דיענען גאָט געפינט אין זיך אַליין זיין שכר, אין זיך אַליין זיין אייגענע פרייד," האָט דער בעל שם געזאָגט. „קיין מענש זאָל זיך ניט אָבּלייגען בלויז דערויף, ווי אַזוי נ י ט צו טהאָן קיין עבירה: זיין טאָג זאָל אויסגעפילט ווערן מיט פרעהליכען גאָטעס-דיענסט." די משיח'ס-צייטען, האָט ער געלערנט, וועלען זיין דאַן, ווען יעדער מענש וועט טהאָן וואָס איז גוט און גערעכט פון'ם בלויזען נאַטירליכען טריעב, ניט האָבענדיג אין זינען אפילו, אַז ער האַנדעלט גערעכט, אַ פשיטא שוין זיך ניט האַלטען גרויס דערמיט, וואָרים קיינער איז ניט שטאָלץ דערמיט, וואָס ער געהט אָדער ער שלאָפט. דאַן וועט די גערעכטיגקייט פערקערפערט ווערן אין דער וועלט, און דער כח פון דער קליפה וועט ענדליך זיין געבראָכען, און יעדער מענש וועט קענען מאַכען הימלישע יחודים און עליות הנשמה.

פיעל יסורים האָט דער בעל שם געליטען אין די יאָהרען, וואָס איך בין געווען מיט איהם. אָרעמקייט און רדיפות זיינען אָפט געווען זיין טהייל, און ווי שטאַרק זיין ווייב'ס טויט האָט איהם פערוואונדעט דאָס האַרץ, האָב איך שוין פריהער דערמאָנט. אָבער די גרעסטע יסורים האָט איהם פערשאַפט די אויפלעבונג פון דער שבתי-צבי'אישער אפיקורסות דורך י ע ק ב פ ר אַ נ ק. דער דאָזיגער פראַנק, וועלכער איז אַלע ווייל געווען עפּעס אַנדערש, אַ טערק, אַ איד און אַ קאַטאָליק, האָט געשפּיעלט די ראָלע פון שבתאי צבי'ס נאָכפאָלגער, אַלס משיח; ער האָט געהייסען זיינע אָנהייננער, זיי זאָלען איהם רופען דער הייליגער האַר, און שפּעטער האָט ער אַרויסגעפיהרט זיין שעהנע טאָכטער חוה, ערקלעהרענדיג, אַז זי איז די ווייבליכע גאָטהייט. פיעל דערפון, וואָס מיין זיידע האָט מיר דערצעהלט וועגען דעם ערשטען „משיח" איז אַצונד ווידערהאָלט געוואָרען, מעהר ניט פונקט ווי דער ערשטער האָט זיך פערבונדען מיט די מחמד'אַנער, אַזוי

האָט דער צווייטער קאָקעטירט מיט די קריסטען. דערפֿון האָבען זיך גענו-
מען יענע עפֿענטליכע שטרייטיגקייטען, וואָס די קריסטען האָבען אַרוים-
גערופֿען, און אין וועלכע די פֿראַנקיסטען האָבען געקעמפֿפֿט מיט די
תלמודיסטען; און אַזוי ווי די פֿראַנקיסטען זיינען אָנערקענט געוואָרען אַלס
די זיעגער, האָבען זיי געהאַט דאָס פֿערגניגען צו זעהן, ווי מען קאָנפֿיס-
קירט די הייליגע ספרים פֿון די רבנים. ווען טויזענד גמרות זיינען אַריינ-
געוואָרפֿען געוואָרען אין אַ גרוב און דורך דעם תליון אין קאַמעניץ פֿער-
ברענט געוואָרען, האָט דער בעל שם פֿערגאָסען טרעהרען און געהאַלטען
דעם תענית, וואָס מען האָט גוזר געווען צוליעב דער פֿערברענונג פֿון דער
תורה. וואָרים ניט קוקענדיג אויף דעם אָבשטויס, וואָס ער האָט געהאַט
פֿאַר דעם שטן'ס פלאָנטערס אין תלמוד, האָט ער געהאַלטען, אַז די גמרא
שטעלט פֿאָר מיט זיך די תורה שבעל פה, וואָס אין איהר דריקט זיך
אויס די כסדר'דיגע אינספּיראַציע פֿון די גדולי ישראל, און אַז בויען נור
אויף'ן תנ"ך אַליין, וואָלט געהייסען פֿערעהרען אַ מומיע, אַ פֿערשטיינערטע
רעליגיאָן. ניט ווייניגער עגמת נפש האָט איהם פֿערשאַפֿט דער וכוח פֿון
די תלמודיסטען און די פֿראַנקיסטען אין דעם לעמבערגער דאָם, ווען די
פוילישע פריצים און די בירגער האָבען זיך געקויפֿט איינטריטס-קאַרטען
פֿאַר הויכע פרייזען. „דעם שטן און ניט גאָט ווערט געדיענט דורך רעלי-
גיעזע מחלוקות", האָט דער בעל שם געזאָגט. און ווען די פֿראַנקיסטען
האָבען זיך ענדליך גע'שמד'ט אין זייערע טויזענדע און זייער משיח, אָנגע-
טהאָן אין גלענצענדע טערקישע קליידער, איז אַריינגעפֿאָהרען אין שטאָדט
אין אַ וואָגען, געשפּאַנט צו זעקס פֿערד און אַרומגערינגעלט פֿון אַ טער-
קישער וואַך, האָט דער דאָזיגער סוף דעם בעל שם פֿערשאַפֿט מעהר
פֿערגניגען איידער צער. נאָר דערנאָך, אַז אָט די אידישע קאַטאָליקען האָט
געטראָפֿען דאָס אונגליק און זיי זיינען געטריבען געוואָרען דערצו צו שטעהן
ביי די טהירען פֿון די קירכען און בעטלען, נאָכדעם ווי די פוילישע
אינקוויזיציע האָט אַריינגעזעצט פֿראַנק'ן אין תפיסה, — איז דער בעל שם
געווען דער איינציגער, וועלכער האָט זיך אָבגעזאָגט דערפֿון זיי צו טאַד-
לען דערפֿאַר, וואָס זיי האָבען נאָך אַלץ מיט בענקעניש געקוקט צום
„טויער פֿון רוים", ווי זיי האָבען אויף אַ מיסטישען אופן אָנגערופֿען דעם
טשענסטאָכאָווער קלויסטער, וואו פֿראַנק איז געלעגען איינגעשפּאַרט. און
ווען זייערע שונאים האָבען געזאָגט, אַז זיי האָבען איצט געפֿונען זייער
כשר פֿערדיענטען שכר, האָט דער בעל שם געזאָגט: „ניטאָ קיין אָבטהיי-
לונג אין הימעל, וואו די נשמה האַלט זיך אויף אַ קירצערע צייט, ווי אין
דער אָבטהיילונג פֿון שכר, און קיין אָבטהיילונג, וואו זי פֿערברייננגט ליינגער,

ווי אין דער אָבטהיילונג פֿון ליעבע." זעהר פֿיעל האָט אויך דער בעל שם געהאַט צו ליידען אין די דאָזיגע אונרוהיגע צייטען דורך זיין מיטגעפֿיהל פֿאַר די יסורים פֿון'ם לאַנד פוילען אין זיין ברודער־קריעג, ווען די קאָזאַקען האָבען אויפֿגעהאַנגען אינאיינעם אַ פּריץ, אַ אידען, אַ מאָנאַך און אַ הונד, מיט דעם אויפֿשריפֿט: „אַלע זיינען גלייך". ניט קוקענדיג דערויף וואָס אַט די קאָזאַקען און שפּעטער די טערקען, וועלכע האָבען אונטער דעם אויסרייד, אַז זיי זיינען פוילען'ס פֿריינד, פֿערוויסטעט זיינע דרום-פּראָווינצען, — ניט קוקענדיג דערויף וואָס זיי האָבען גיבער געהאָלפֿען איידער געשטערט זיינע אָנהייגער דערמיט, וואָס זיי האָבען פֿערטריבען זייערע פֿערפֿאָלגער, דאָך איז דעם בעל שם'ס האַרץ געווען פֿול מיט רחמנות צו אַלעמען גלייך — הינט, מאָנאַכען, פּריצים און אידען. נאָר ווי ער האָט ניט געליטען, האָט אָבער דער קלאָהרער, ערנסטער בטחון אין גאָט ניט אויפֿגעהערט אַראָבצושטראַהלען פֿון זיין געזיכט. אפילו אויף זיין טויטענבעט האָבען איהם די דריי הויפּט גוטע מדות ניט פֿערלאָזען. וואָרים קיין מענש האָט ניט געקוקט מיט מעהר בטחון דעם מלאך המות אין די אויגען, אָדער מיט מעהר פֿייער ערוואַרט דאָס צונויפגיסען זיך מיט דער געטליכקייט. און וואָס איז שייך צו זיין עניוות, טאָ זיינען זיינע לעצטע ווערטער פֿאַר'ן טויט געווען: „אָה פוסטע גאוה! פוסטע גאוה! אפילו אין דער דאָזיגער לעצטער שעה פֿון מיין לעבען סמייעסט דו נאָך צוצוטרעטען צו מיר מיט דיינע נסיונות. „בערעכען פֿאַרט ישראל, וואָס פֿאַר אַ גרויסע לויה דו וועסט האָבען, וואָרים דו ביסט דאָך געווען אַזוי קלוג און אַזוי גוט." אָה פוסטע גאוה, פוסטע גאוה! וועה צו דיר!"

הגם איך בין זיין איידים און בין געווען מיט איהם אין אַט דער לעצטער שעה פֿון זיין לעבען, דאָך איז ידוע פֿאַר אַלעמען, אַז ניט איך, נאָר רב בער איז פֿון איהם בעשטימט געוואָרען אַלס זיין נאָכפֿאָלגער. וואָרים כאָטש מיין בעקאַנטשאַפֿט מיט'ן בעל שם האָט ניט געקענט פֿערגרעסערן מיין בעוואונדערונג פֿאַר זיין הויפּט-תלמיד, דאָך האָב איך דעם רבי'ן קיינמאָל ניט אַרויסגעזאָגט מיין פֿולע מיינונג וועגען דעם; וואָרים ער האָט מיר תיכף אין אָנהויב געגעבען צו פֿערשטעהן, אַז די אַנדערע זייט פֿון עניוות איז, אַז אַ מענש זאָל האָבען אַ הויבע מיינונג וועגען זיין מיט-מענשען. „ווער עס האָט ליעב דעם פֿאָטער, גאָט, דער וועט אויך ליעב האָבען די קינדער."

נאָר אַזוי ווי ער האָט ניט געוואָלט וויסען סתם פֿון לערנען לשם לערנען, ווען עס פֿיהרט ניט צו דעם אונענדליכען ליכט, האָב איך זיך

געוואַגט איהם צו פֿרעגען, פֿאַרוואָס ער האָט ערלויבט דעם למדן רב בער אַרומצופֿאָהרען אַלס זיין פֿערטרעטער און גרינדען קהלות אין זיין נאָמען.

„מחמת,‟ האָט ער געענטפֿערט אין שעהנע און פשוט'ע ווערטער, „כ'האָב איינגעזעהן, אַז איך האָב געזינדיגט דערמיט, וואָס עם־הארצות און גוטע מדות זיינען ביי מיר געווען איינס און דאָסזעלבע. אויך צווישען די לומדים זיינען דאָ גוטע מענשען, — מענשען, וואָס זייערע הערצער זיינען פֿערדאָרבען געוואָרען דורך זייער שכל. בער איז געווען אַזאַ איינער, און אַזוי ווי ער האָט אַ גרויסען נאָמען צווישען די לומדים, האָב איך איינגעזעהן, אַז די לומדים, וועלכע וואָלטען זיך ניט צוגעהערט צו אַ פשוט'ן מאַן, וועלען זיך צוהערען צו איהם.‟

נו, איידער איך זאָג נאָך וואָס עס איז מכח דעם, זאָלען אָט די ווערטער פֿון'ם בעל שם זיין אַ מוסר פֿאַר זיינע אונווירדיגע אָנהייגער, וועלכע פֿעראַכטען די לומדים, בעת ווען זיי אַליין זיינען אפילו ניט פֿרום, און בעריהמען זיך מיט זייער עם־הארצות, אָקוראַט ווי דאָס וואָלט געווען אַ גאַראַנטיע פֿאַר ליכטיגקייט. נאָר בנוגע צו רב בער'ן, וויל איך גאַנץ דרייסט אַרויסזאָגען, אַז עס וואָלט געווען בעסער פֿאַר דער וועלט און פֿאַר דעם בעל שם'ס לעהרען, ווען איך וואָלט אויסגעקליבען געוואָרען, זיי איבערצוגעבען די מענשען. וואָרים בער האָט פֿון'ם רבי'נס לעבעדיגען אימפּולס געמאַכט אַ תורה און אַ גלויבען, וואָס איז ביסלאַכווייז געוואָרען פֿערגליווערט און טויט. ער האָט איינגעאָרדענט זיינע אָנהייגער דורך אויסערליכע צייכענס — אַ ליאַרעמדיגען דאַוונען, טבילות, שבת'דיגע מלבושים און דערגלייכען — אַזוי אַז דער גייסט איז אָבגעשטאָרבען און די סימבאָלען זיינען געבליבען. און אַצונד זיינען צווישען די צעהנדליגע טויזענדער, וואָס רופֿען זיך חסידים און וואַרפֿען זיך אַרום ביים דאַוונען און טראָגען די ווייסע קליידער און מאַכען די אַלע צערעמאָניעס, ניטאָ קיין צעהן אפילו, וואָס האָבען די מינדעסטע השגה פֿון'ם רבי'נס תורה. וואָרים גייסט איז שוועבענדיג און פֿליהט אַוועק, נאָר סימבאָל איז דויערהאַפֿטיג און ווערט אין דער רעליגיאָן איבערגעגעבען פֿון דור צו דור. אָבער די גרעסטע פֿעלשונג איז געקומען פֿון דער צדיקים־לעהרע. אפשר איז בער געווען גערעכט מיט זיין לאָגיק, אַז אויב גאָט, ווי דער רבי האָט געלערענט, איז אין אַלצדינג, דאַן איז אין געוויסע אויסערוועהלטע מענער פֿאַרהאַן אַזוי פֿיעל פֿון איהם, אַז זיי זיינען אַליין געטליך. איך צווייפֿעל ניט, אַז דער בעל שם גופא איז געווען נאָהענט צו געטליכקייט, הגם ער האָט זיך ניט אויסגעגעבען, פֿאַר אַ בעל מופת און פֿלעגט זאָגען, אַז די היילונגען זיינע, וועלכע ער האָט דורכגעפֿיהרט, זיינען געווען נור צו פֿערדאַנקען זיינע קענטענישען אין קרייטיכער און וואָרצלען.

אין שפּאָס פֿלעגט ער זאָגען, אַז דער מלאך הרפואה בעגלייט יעדען גוטען דאָקטאָר, ווען ער געהט צום חולה. הגם ער האָט פֿאַר מיר אין די אויגען קיינמאָל ניט צוגעגעבען, אַז ער קעמפּפט מיט שדים און מיט כשוף-מאַכער, אַחוץ בדרך משל, דאָך איז אין איהם געווען אַ וואונדערליכער כח, וואָס איז ניט געגעבען געוואָרען די מענשען, דער כח צו היילען און צו מילדערן דעם ווייטאָג דורך אַ בלויזען ריהר, אַזוי אַז — דערויף קען איך אַליין עדות זאָגען — זיינע הענד, ווען ער פֿלעגט זיי אַרויפֿלייגען אויף'ן שטערן, זיינען געווען בכח צו היילען קאָפּ-ווייטאָג און פֿערטרייבען יעדע מרה-שחורה. איך וויל זאָגאַר אָננעהמען, אַז אויך אין רב בער'ן איז געווען עפּעס פֿון דער דאָזיגער געטליכקייט. נאָר בעת ווען דער בעל שם האָט זיין געטליכקייט בעהאַלטען הינטער זיין מענשליכקייט, האָט בער געשטרעבט דערצו, אונטער דעם מאַנטעל פֿון געטליכקייט צו בעהאַלטען זיין מענשליכקייט און צו פֿערשטאַרקען זיין מאַכט דורך ביטרעקייט און אַלערליי קונץ-שטיק, כדי צו האָבען מעהר איינפֿלוס אויף די מענשען, זיי קענען בעסער בעהערשען און אַרויסקריגען פֿון זיי וואָס מעהר געלד פֿאַר זיינע ווייטערדיגע אונטערנעהמונגען. פֿאַר מיר ציה איך פֿון זיין לעבענס-געשיכטע אַרויס פֿאָלגענדע לעהרע: אויב דער אמת איז ניט גרויס גענוג צו קענען אַליין הערשען, זאָל ער אויך ניט הערשען דורך ליסטיגקייט און קונץ-שטיק; וואָרים סוף כל סוף וועלען קומען מענשען, וואָס וועלען זיך בענוצען נור מיט דער ביטרעקייט און לאָזען דעם אמת אָן אַ זייט. אַזוי ווייניגסטענס איז דאָ געווען. ראשית דער בעל שם, דער ריינער צדיק, דאַן רב בער, דער וועלטליכער צדיק, און ענדליך אַ מחנה צדיקים, וואָס אַסך פֿון זיי האָבען נור פֿון דרויסען געמאַכט דעם איינדרוק פֿון הייליגע. וואָרים זינט אונזער גרויסע סעקטע האָט זיך צושפּאָלטען און צושפּליטערט אין טויזענד קליינע סעקטען, וואָס יעדע איינע פֿון זיי האָט זיך איהר אייגענעם צדיק — וועלכער איז גרעסער פֿון אַלע אַנדערע און איז דער איינציג אמת'ער פֿערמיטלער צווישען גאָט און די מענשען, דער איינציגער קוואַל פֿון גליקזעליגקייט און דער ברונען פֿון גנאָד — און אַזוי ווי יעדע סעקטע לאָזט איהר צדיק וואוינען אין אַ פּאַלאַץ (וואוהין זיי זיינען עולה לרגל אום יום טוב, ווי אַמאָל אין בית המקדש), איהם בריינגענדיג פּדיונות פֿון גאָלד און אַלערליי טייערע זאַכען,— איז עס קלאָהר, אַז אָט די קלעגליכע צדיקים מאַכען אַליין די שפּאַלטונגען, כדי צו קענען האָבען כבוד און גדולה און פּראָפֿיט. און דאָס האַרץ וויינט מיר נאָך מעהר אויף דער דאָזיגער אויסנוצונג פֿון מיינע חסידים, מחמת ס'איז דאָ אַזוי פֿיעל איבערגעפֿיהרטע גוטסקייט צווישען זיי, אַזוי פֿיעל זעלבסט-אויפֿאָפּפֿערונג פֿון איינעם צום צווייטען אין אַ צייט פֿון נויטה און

אַזאַ איבערגעבענהייט צום צדיק, וועלכער פערנעהמט פאַר זיך די פער־עהרונג און די תפלות, וואָס געהערען צו גאָט. אך! אז אַ בעוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט אַזאַ ריינעם שטרעבען, וועלכע איז פאַר מיין נשמה און פאַר דער נשמה פון אַזוי פיעל אַנדערע יונגע תלמידים געוועזען ווי דער שאָטען פון אַ גרויסען פעלז אין אַ הייסער געגענד; אַז אַ לעהרע, וועלכע האָט פאַר דעם יונגען ישראל געעפענט אַזעלכע גייס־טיגע אויסזיכטען אויף גאָט ברוך הוא, זאָל זיך ענדיגען אין אָט די שגעונות און קאַריקאַטורען!

וועה איז מיר! וועט עס תמיד אַזוי זיין מיט דעם פאָלק ישראל? וועלען מיר כסדר אַזוי אַרויסקריכען פון איין זומפּ, כדי פון דאָס ניי צו זינקען אין אַן אַנדערן? נאָר מיט אָט די ספקות, מיט אָט די צווייפלען מיינע טהו איך דעם בעל שם ווינציג כבוד אָן. מיט מעהר עניוות מוז איך אורטהיילען איבער די אַנדערע, מיט מעהר בטחון אַרויסקוקען אין די צוקונפט און מיט מעהר התלהבות ווירקען אויף די יונגע לייט, וועלכע וואַקסען אויף אַרום מיר און פאַר וועמען דעם רבי׳נס ליכט וועט נאָך אַ מאָל לייכטען. פון זייערטוועגען וויל איך דערמאָנען די נשמות, וועלכע ער האָט אָנגעצונדען צו אַ ריינערן פלאַם, זיי וויל איך דערצעהלען פון יענע, וועלכע האָבען אַוועקגעוואָרפען זייערע שטעלען און זייער כבוד און גדולה צו פערשפרייטען זיין תורה, ליידענדיג דערביי הונגער און שפאָט. און לאָמיך דאָ ניט פערגעסען צו דערמאָנען דעם פריינד פון גערעכטיגקייט, רב לעמעל, וועלכער איז אַמאָל מיטגענאַנגען מיט זיין ווייב צום בית דין, בעת זי האָט געהאַט אַ קלאַגע געגען איהר דיענסט־מיידעל.

„איך דאַרף דיך ניט האָבען, זאָלסט ריידען פאַר מיר," האָט זי ברוגז׳לאַך געזאָגט. „כ׳קען אַליין בעשטעהן מיין שטעטעל."

„ניין, ניט פאַר דיר געה איך צום בית־דין ריידען," האָט ער מיט אַ מילדען טאָן געענטפערט. „דאָס וויל איך טענה׳ן פאַר דיין דיענסט — זי האָט קיינעם ניט, ווער עס זאָל זיך אָננעהמען פאַר איהר." און אויסברע־כענדיג אין אַ געוויין, האָט ער איבערגעזאָגט דעם פסוק פון איוב: „אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי; ומה אעשה כי יקום אל." (צי האָב איך ווען פעראַכטעט דאָס רעכט פון מיין קנעכט און פון מיין דיענסט, ווען זיי האָבען זיך מיט מיר געקריגט? וואָס זשע זאָל איך טהאָן, אַז גאָט שטעהט אויף געגען מיר?).

אָט די וכדומה נאָך אַזעלכע זאַכען פון לומדים און פראָסטע מענער האָף איך נאָך צו קענען אויפצייכענען פאַר די אידישע יונגע לייט. נאָר מעהר ווי אַלעס זאָל דער אָנדיינקען פון דעם בעל שם גופא זיין פאַר זיי־

אַ זיסער ניגון און אַ ברכה. ער, וועמעס לעבען האָט מיר געגעבען צו פֿער־שטעהן, אַז דער גרעסטער מאַן איז ניט דער, וואָס זיצט אין רייך־פֿערפוצטע פּאַלאַצען, אַרומגערינגעלט פֿון אַדיוטאַנטען, אָבגעהיט, בעוואַכט און אַרום־געשטראַהלט פֿון פֿאַלשען גלאַנץ, נאָר דער, וואָס רעדט פֿרעהליך מיט זיינע מיטמענשען אויף דעם מאַרק־פּלאַץ, ענייוות'דיג, אַזוי ווי מען וואָלט איהם גאָר ניט אָבגעגעבען אַזאַ כבוד, אָרעם, אַזוי ווי קיינער וואָלט זיך גאָר אויף איהם ניט אומגעקוקט, נאָר געטליך בעלויכטען, אַזוי אַז אַ ליכט געהט אַרויס פֿון איהם, אַ ליכט, וואָס גיט די מענשען צו דערקענען די זיכטבאַרע געגענוואַרט פֿון גאָט.

ענדע פֿון ערשטען טהייל.

אינהאלט פון ערשטען טהייל.

		זייטע.
	פארווארט צו דער אידישער אויסגאבע	3
	פארווארט צו דער ענגלישער אויסגאבע	
.I	א קינד פון דער גהעטא	6
.II	יוסף דער טרוימער	31
.III	אוריאל אקאסטא	89
.IV	ברוך שפינאזא	143
.V	דער טערקישער משיח	181
.VI	דער בעל שם	239